

“Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ”

αφ.2

Διημερίδα

“Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ και ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ, ΟΠΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΩΝ Γ.Α.Κ. ΝΟΜΩΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑ ΑΛΛΩΝ ΦΟΡΕΩΝ”

Συνδιοργανωτές Διημερίδας:

Σύλλογος Αρκάδων

Νομού Αρκαδίας

Ορειβατών-Οικολόγων

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Τρίπολη 2014

“Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ”

αφ.2

Διημερίδα

**“Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ και ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ, ΟΠΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ
ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΩΝ Γ.Α.Κ. ΝΟΜΩΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑ ΑΛΛΩΝ ΦΟΡΕΩΝ”**

Συνδιοργανωτές:

Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών, Σύλλογος Αρκαδών
Ορειβατών – Οικολόγων, Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Αρκαδίας

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Τρίπολη 2014

@ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ 211, ΤΡΙΠΟΛΗ 22100. aips@culture.gr , ipelsp.blogspot.gr

Σωτήριος Γ. Ραπτόπουλος (επιμέλεια),

Διημερίδα

"Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ και ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ, ΟΠΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ
ΤΩΝ Γ.Α.Κ. ΝΟΜΩΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑ
ΑΛΛΩΝ ΦΟΡΕΩΝ". Τρίπολη, 04 & 05 Οκτωβρίου 2013.

Πρακτικά.

Τρίπολη 2014.

Παραγωγή: **ΝΗΡΙΟΝ** ΤΕΧΝΙΚΗ-ΕΜΠΟΡΙΚΗ-ΕΚΔΟΤΙΚΗ Ε.Π.Ε., οδός
Βερανζέρου 22, Αθήνα, τ.κ. 10432

ISBN: 978-960-386-126-3

ISSN: 2241 3804

Η Δημερίδα πραγματοποιήθηκε στο Αμφιθέατρο του Αποστολοπούλειου
Πνευματικού Κέντρου Τρίπολης, με ευγενή παραχώρηση του Δήμου Τρίπολης,
την Παρασκευή, 3 και το Σάββατο, 4 Οκτωβρίου 2013

Η παρούσα εκτύπωση αριθμεί εκατόν δέκα (110) τεύχη, που εκδίδονται με
επιχορήγηση της Διεύθυνσης Οικονομικών του ΥΠ.ΠΟ.Α.

Οργανωτική Επιτροπή Δημερίδας:

Σωτήριος Ραπτόπουλος (για το ΑΙΠΣ)

Δημήτριος Καραμήτζος (για τον ΣΑΟΟ)

Ιωάννης Γεωργούλης (για τα Γ.Α.Κ. -Αρχεία Νομού Αρκαδίας)

Τεχνική εγκατάσταση, τεχνική επιμέλεια δημερίδας:

Ιωάννης Αλιφερόπουλος (ΣΑΟΟ)

Γεώργιος Κάππος (ΛΘ'ΕΠΚΑ)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ. 6 – 8 : Περιεχόμενα

Σελ. 9 – 13 : Πρόγραμμα Δημερίδας

Σελ. 14 – 16 : Χαιρετισμοί εκπροσώπων φορέων

Σελ. 17 – 34 :

"Τα αρχεία ως πηγές για την ιστορία & την αρχαιολογία. Η περίπτωση των Γ.Α.Κ. Αρκαδίας"

Γιάννης Γεωργούλης, Γ.Α.Κ.- Αρχεία Νομού Αρκαδίας

Σελ. 35 – 45 :

"Οι Συλλογές των Γενικών Αρχείων του Κράτους – Αρχείων Ν. Λακωνίας, πηγή πληροφοριών επί θεμάτων Υπουργείου Πολιτισμού (1925 – 1993)"

Πέπη Γαβαλά, Γ.Α.Κ. - Αρχεία Νομού Λακωνίας

Σελ. 46 – 56 :

"Η Διοίκηση του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους κατά το β' μισό του 19ου αιώνα, όπως προκύπτει από τα έγγραφα του Δήμου Ήλιδας (στα Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Ηλείας)"

Ιωάννα Τζουανοπούλου, Γ.Α.Κ. -Αρχεία Νομού Ηλείας

Σελ. 57 – 70 :

"Η προστασία των αρχαιοτήτων της Αργολίδας κατά τον 19ο αιώνα: Τεκμήρια από το Αρχείο του Δήμου Ναυπλιέων"

Δημήτρης Χ. Γεωργόπουλος, Γ.Α.Κ. –Αρχεία Νομού Αργολίδας

Σελ. 71 – 87 :

"Το Έργο της Επανεκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Τεγέας: Ψηφιακές Εφαρμογές και το Αρχειακό Υλικό"

Γρηγόρης Γρηγορακάκης, ΛΘ' ΕΠΚΑ Αρκαδίας

Σελ. 88 – 113 :

"Καφναί: Μνημεία και αρχειακή έρευνα"

Σταμάτης Φριτζίλας, ΛΘ' ΕΠΚΑ Αρκαδίας

Σελ. 114 – 135 :

"Το ενδιαφέρον του ιατροφιλόσοφου Ιωάννη Πύρλα για τη διάσωση των κλασικών και βυζαντινών αρχαιοτήτων της Αρκαδίας μέσα από τις στήλες της εφημερίδας Βελτίωσις (Τρίπολη 1851-1862)"

Βασίλης Σιακωτός, Ιστορικός

Σελ. 136 – 147 :

" " Έκθετα τέκνα" στην Τρίπολη κατά το 2ο ήμισυ της δεκαετίας του 1940"

Δημήτρης Καραμήτζος, Σ.Α.Ο.Ο.

Σελ. 148 – 157 :

“Η παιδική εργασία στη Σπάρτη κατά το β' μισό του 19ου αιώνα μέσα από συμβολαιογραφικές πράξεις”

Δήμητρα Σταθοπούλου, Φιλολόγος

Σελ. 158 – 171 :

“Παρουσίαση του φωτογραφικού αρχείου της ΣΤ' ΕΠΚΑ, από την απαρχή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας έως σήμερα”

Ερωφίλη - Ίρις Κόλια, Προϊσταμένη ΣΤ' ΕΠΚΑ, Άρτεμις Μανιάκη, Αρχαιολόγος ΣΤ' ΕΠΚΑ

Σελ. 172 – 188 :

“Η Ιστορία της Μονής Μαρδακίου κατά τον 19ο αιώνα, μέσα από τα έγγραφα των Γ.Α.Κ.”

Ιωάννα Καράνη, Αρχιτέκτων Μηχανικός ΥΠΠΟΑ - Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων

Σελ. 189 – 198 :

“Οι πρώτες εργασίες συντήρησης των θολωτών τάφων των Μυκηνών μέσω των αρχείων της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων”

Σταματούλα Μακρυπόδη, Αρχαιολόγος Νομισματικού Μουσείου

Σελ. 199 – 213 :

“Μαρτυρίες και εικόνες από τους πρωτοπόρους ερευνητές της Επαρχίας Καλαβρύτων”

Γεωργία Αλεξοπούλου, Αρχαιολόγος ΣΤ' ΕΠΚΑ

Σελ. 214 – 233 :

“Δημαιρεσίες για την ανανέωση του τριτημορίου του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Σπετσών, του 1844 και του 1848”

Καλομοίρα Αργυρίου-Κουμπή, Προϊσταμένη Τοπικού Αρχείου Σπετσών, Θεολόγος - υποψήφια διδάκτορας Αρχειονομίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Σελ. 234 – 256 :

“Η ανακάλυψη της μυκηναϊκής Πελοποννήσου μέσα από τον εθνικό Τύπο (δεκαετία 1830-δεκαετία 1920)”

Δρ. Αναστασία Λερίου, Μεταδιδακτορικός ερευνητής, Τομέας Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σελ. 257 – 282 :

“Το Αρχαιολογικό Μουσείο Άργους όπως δεν φαίνεται”

Δρ. Άννα Μπανάκα, Αρχαιολόγος, Αναπληρώτρια Διευθύντρια Δ' ΕΠΚΑ Ναυπλίου

Σελ. 283 – 307 :

"Το ταξίδι του Φρειδερίκου Θείρσιου στην Ελλάδα (1831-1832) μέσα από τις επιστολές του προς την σύζυγό του, ως πηγή αρχαιολογικής μαρτυρίας για την Πελοπόννησο"
Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Επίκουρος Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Σελ. 308 – 316 :

"Η Οικονομία και η Κοινωνία της Τρίπολης των μέσων του 19ου αιώνα μέσα από τις πράξεις του συμβολαιογράφου Τριπόλεως Γεωργίου Λάσκαρη"
Εύα Γαλανιάδη, Ιστορικός

Σελ. 317 – 340 :

"Από το Αρχείο του Νικολάου Γιαλούρη"
Δρ. Μιχάλης Πετρόπουλος, Έφορος Αρχαιοτήτων ε.π. ΛΘ' ΕΠΚΑ

Σελ. 341 – 348 :

"Μαρτυρίες από την Κατοχή. Κλοπές αρχαιοτήτων, λαθρυνασκαφές, καταστροφές αρχαιοτήτων στην Πελοπόννησο από τις γερμανικές και ιταλικές στρατιωτικές μονάδες κατοχής"
Κωνσταντίνος Χαρ. Τζιαμπάσης Ερευνητής Κλασικής Αρχαιολογίας, University of Messina

Σελ. 349 – 357 :

"Τα Αρχεία Ιστορίας της Αρχαιολογίας και Ιστορίας των Εικαστικών Τεχνών, στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών"
Γεώργιος Στυλ. Κορρές, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Σελ. 358 – 366 :

"Ανάδειξη και προβολή των αρχαιολογικών χώρων της Πελοποννήσου, δια της συγκέντρωσης και ψηφιοποίησης στοιχείων σχετικών με το αρχαιολογικό έργο στα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους"
Σωτήρης Ραπτόπουλος -Α.Ι.Π.Σ., Βασιλική Μπούνα -Α.Ι.Π.Σ.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΔΙΗΜΕΡΙΔΑΣ

Α') Παρασκευή, ώρα 16:00: Εναρκτήρια ομιλία, χαιρετισμοί φορέων.

1^η ομιλία: 16:30 – 16:50

ΕΓΓΡΑΦΑ – ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ, ΚΑΤΑΤΕΘΕΙΜΕΝΑ ΣΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ, Ν. ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Γιάννης Γεωργούλης, Γ.Α.Κ.- Αρχεία Νομού Αρκαδίας

Αικατερίνη Ζωγράφου, Αρχειονόμος

2^η ομιλία: (16:50 – 17:10)

ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΕΣ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ Ν. ΛΑΚΩΝΙΑΣ, ΠΗΓΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΩΝ ΕΠΙ ΘΕΜΑΤΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Πέπη Γαβαλά, Γ.Α.Κ. - Αρχεία Νομού Λακωνίας

3^η ομιλία: (17:10 – 17:30)

Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΣΥΣΤΑΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ Β' ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19ου αι., ΟΠΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ ΑΠΟ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΔΗΜΟΥ ΗΛΙΔΑΣ

Ιωάννα Τζουανοπούλου, Γ.Α.Κ. - Αρχεία Νομού Ηλείας

4^η ομιλία: (17:30 – 17:50)

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΠΕΡΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΝΑΥΠΛΙΕΩΝ

Δημήτρης Χ. Γεωργόπουλος, Γ.Α.Κ. – Αρχεία Νομού Αργολίδας

5^η ομιλία: (17:50 – 18:10)

ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΤΕΓΕΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΤΕΓΕΑΤΙΔΟΣ, ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Γρηγόρης Γρηγορακάκης, ΛΘ' ΕΠΚΑ Αρκαδίας

6^η ομιλία: (18:10 – 18:30)

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΑΡΚΑΔΙΚΩΝ ΚΑΦΥΩΝ

Σταμάτης Φριτζίλας, ΛΘ' ΕΠΚΑ Αρκαδίας

18:30 – 19:00: ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ ΓΙΑ ΚΑΦΕ

7^η ομιλία: (19:00 – 19:20)

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΥΡΛΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΒΕΛΤΙΩΣΙΣ»

Βασίλης Σιακωτός, Ιστορικός

8^η ομιλία: (19:20 – 19:40)

«ΕΚΘΕΤΑ ΤΕΚΝΑ» ΣΤΗΝ ΤΡΙΠΟΛΗ ΚΑΤΑ ΤΟ 2ο ΗΜΙΣΥ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1940

Δημήτρης Καραμήτζος, Σ.Α.Ο.Ο.

9^η ομιλία: (19:40 – 20:00)

Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ ΚΑΙ Η ΜΕΡΙΜΝΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΛΑΚΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΚΑΙ 20ο ΑΙΩΝΑ. ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Αναστασία Παναγιωτοπούλου, Έφορος Αρχαιοτήτων επί τιμή Α.Ι.Π.Σ.

10^η ομιλία: (20:00 – 20:20)

Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

Δήμητρα Σταθοπούλου, Φιλολόγος

11^η ομιλία: (20:20 – 20:40)

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΣΤ' ΕΠΚΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

Ερωφίλη - Ίρις Κόλια, Προϊσταμένη ΣΤ' ΕΠΚΑ

Αρτεμης Μανιάκη, Αρχαιολόγος ΣΤ' ΕΠΚΑ

20:40 – 21:00: ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Β') Σάββατο, ώρα 9:30, έναρξη 2^{ης} ημέρας.

1^η ομιλία: (9:30 – 9:50)

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΜΑΡΔΑΚΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ, ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΩΝ Γ.Α.Κ.

Ιωάννα Καράνη, Αρχιτέκτων Μηχανικός ΥΠΠΟΑ - Διεύθυνση Αναστήλωσης

Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων

2^η ομιλία: (09:50 – 10:10)

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΘΟΛΩΤΩΝ ΤΑΦΩΝ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΩΝ ΜΕΣΩ ΤΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΤΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗΣ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ Σταματούλα Μακρυπόδη, Αρχαιολόγος. Νομισματικό Μουσείο

3^η ομιλία: (10:10 – 10:20)

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΥΣ ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ

Γεωργία Αλεξοπούλου, Αρχαιολόγος ΣΤ' ΕΠΚΑ

4^η ομιλία: (10:20 – 10:40)

Η ΔΕΝΔΡΟΚΤΗΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ, ΟΠΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΠΟΔΑΡΕΑΣ (ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΑΤΡΩΝ)

Ελένη Σαράντη, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πελοποννήσου -Βυζαντινή Ιστορία και Βυζαντινός Πολιτισμός

5^η ομιλία: (10:40 – 11:00)

Η ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΣΤΑΜΑΤΑΚΗ ΣΤΗ ΣΠΑΡΤΗ

Στέλλα Ραυτοπούλου, Αρχαιολόγος Β' ΕΠΚΑ

6^η ομιλία: (11:00 – 11:20)

ΔΗΜΑΙΡΕΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΤΟΥ ΤΡΙΤΗΜΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΣΠΕΤΣΩΝ, ΤΟΥ 1844 ΚΑΙ ΤΟΥ 1848

Καλομοίρα Αργυρίου-Κουμπή, Προϊσταμένη Τοπικού Αρχείου Σπετσών, Θεολόγος - υποψήφια διδάκτορας Αρχειονομίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο

7^η ομιλία: (11:20 – 11:40)

Η ΑΝΑΚΑΛΥΨΗ ΤΗΣ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΠΙΚΟ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ ΤΥΠΟ (ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1840 – ΣΗΜΕΡΑ)

Δρ Αναστασία Λερίου, Μεταδιδακτορικός ερευνητής, Τομέας Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

11:40 – 12:00: ΔΙΑΛΕΙΜΜΑ ΓΙΑ ΚΑΦΕ

8^η ομιλία: (12:00 – 12:20)

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΡΓΟΥΣ ΟΠΩΣ (ΔΕΝ) ΦΑΙΝΕΤΑΙ

Άννα Μπανάκα, Αρχαιολόγος Αναπληρώτρια Διευθύντρια Δ' ΕΠΚΑ Ναυπλίου

9^η ομιλία: (12:20 – 12:40)

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΟΥ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΘΕΙΡΣΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1831-1832) ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣ ΤΗ ΣΥΖΥΓΟ ΤΟΥ ΩΣ ΠΗΓΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Επίκουρος Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

10^η ομιλία: (12:40 – 13:00)

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ, ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΓΡΑΦΟΥ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΛΑΣΚΑΡΗ

Εύα Γαλανιάδη, Ιστορικός

11^η ομιλία (13:00 έως 13:20)

ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΙΑΛΟΥΡΗ

Μιχάλης Πετρόπουλος, Έφορος Αρχαιοτήτων ε.τ. ΑΘ' ΕΠΚΑ

12^η ομιλία: (13:20 – 13:40)

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ. ΚΛΟΠΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ, ΛΑΘΡΑΝΑΣΚΑΦΕΣ, ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ ΑΠΟ ΤΙΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΙΤΑΛΙΚΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΜΟΝΑΔΕΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Κων/νος Χαρ. Τζιαμπάσης,

Ερευνητής Κλασσικής Αρχαιολογίας, University of Messina

13^η ομιλία: (13:40 – 14:00)

ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΚΑΙ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝ-
ΝΗΣΟΥ, ΔΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗΣ ΚΑΙ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΑ
ΜΝΗΜΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥΣ ΧΩΡΟΥΣ

Σωτήρης Ραπτόπουλος, Βασιλική Μπούνα -Α.Ι.Π.Σ., Κάππος Γεώργιος -ΛΘ΄ ΕΠΚΑ

14:00 – 14:20: ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΛΗΞΗ ΔΙΗΜΕΡΙΔΑΣ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΚΑΔΩΝ ΟΡΕΙΒΑΤΩΝ-
ΟΙΚΟΛΟΓΩΝ ΚΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΔΕΔΕ

Αγαπητοί φίλοι:

Ο ΣΑΟΟ, από τα πρώτα του βήματα, ήταν ένας σύλλογος ανοιχτός σε εκδηλώσεις Πολιτισμού. Πολλές φορές, εδώ και μιάμιση δεκαετία, το έχει αποδείξει, συμμετέχοντας ενεργά σ' αυτές και συνδιοργανώνοντας πολλές σημαντικές δράσεις και ημερίδες, εκτός του κύριου ρόλου του.

Ο παρών τόμος, σε συνέχεια της περυσινής διοργάνωσης της διημερίδας για την Ιστορία και Αρχαιολογία της Πελοποννήσου μέσα από αρχειακό υλικό που δεν είχε δει το φως, έρχεται ως το επιστέγασμα της συνεργασίας του με το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών και με τα Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Αρκαδίας. Έρχεται να δώσει, στους δύσκολους καιρούς που διανύουμε, μια υπόσχεση για ακόμη μεγαλύτερη προσπάθεια από μέρους μας στον τομέα του Πολιτισμού.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΥ ΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΡΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ – ΑΡΧΕΙΩΝ ΝΟΜΟΥ ΑΡΚΑΔΙΑΣ ΙΩΑΝΝΗ ΓΕΩΡΓΟΥΛΗ

Με ιδιαίτερη συγκίνηση το προσωπικό των Γενικών Αρχείων του Κράτους στην Αρκαδία χαιρετίζει την έκδοση των Πρακτικών της διημερίδας «Η Ιστορική και Αρχαιολογική Έρευνα στην Πελοπόννησο, όπως προκύπτει από τα αρχεία των ΓΑΚ και αρχεία άλλων φορέων», η οποία πραγματοποιήθηκε στο Αποστολοπούλειο Πνευματικό Κέντρο της Τρίπολης στις 4 και 5 Οκτωβρίου 2013 και της οποίας τα ΓΑΚ Αρκαδίας υπήρξαν συνδιοργανωτές.

Η έκδοση των Πρακτικών κάθε ημερίδας και συνεδρίου που πραγματοποιείται στη χώρα μας στους χαλεπούς καιρούς που διανύουμε, είναι ιδιαίτερος σημαντική, επειδή με αυτόν τον τρόπο η επίπονη μελέτη των ερευνητών όλων των κλάδων της επιστήμης φθάνει στο αναγνωστικό κοινό, καθιστώντας το κοινωνό της συνεχούς προσπάθειάς τους.

Τα Γενικά Αρχεία του Κράτους -Αρχεία Νομού Αρκαδίας, πιστά στον σκοπό τους, που δεν είναι άλλος από την ευαισθητοποίηση, τόσο των πολιτών όσο και των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων, για τη διάσωση και αξιοποίηση του αρχειακού υλικού -κατά τη διάρκεια της διημερίδας είχαν την ευκαιρία να παρουσιάσουν τα περιεχόμενα του Αρχείου και να ενημερώσουν το ακροατήριο για τις παρεχόμενες υπηρεσίες τους.

Ευχόμαστε η παρούσα έκδοση να αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο στην περαιτέρω αρχαιολογική και ιστορική έρευνα στην Πελοπόννησο και ένα βήμα μόνο μιας συνεχιζόμενης προσπάθειας για την ανάδειξη της πλούσιας και πολύπλευρης έρευνας που συντελείται στον Νομό μας.

ΠΡΟΛΟΓΙΣΜΑ

Σωτήριος Γ.Ραπτόπουλος

Α.Ι.Π.Σ.

Η παρούσα έκδοση, προϊόν πολύπλευρης συνεργασίας με πολιτιστικούς και κοινωνικούς φορείς της Τρίπολης, της Αρκαδίας και της Πελοποννήσου, αποτελεί το επιστέγασμα μιας προσπάθειας που άρχισε το έτος 2012, για να προβάλει μια πλευρά της έρευνας που μέχρι τότε δεν είχε κινήσει το ενδιαφέρον των Αρχαιολόγων και του Κοινού: Το Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών ξεκινούσε, μέσω των επαφών του με τα Γ.Α.Κ. - Αρχεία Νομών Αρκαδίας, Λακωνίας, Ηλείας και Αργολίδας, τη διμηνιαία του έκδοση “OPUSCULA PELOPONNESIACA”. Σ' αυτήν φιλοδοξούσε να παρουσιάσει αρχεία αρχαιολογικού και ιστορικού χαρακτήρα που αφορούσαν άγνωστες πτυχές της ενασχόλησης των ειδικών, των λογίων, αλλά και της Διοίκησης, με το ιστορικό παρελθόν. Η σχετική Δημερίδα ήρθε, τον Οκτώβριο του 2013, ως το φυσικό επακόλουθο της διαπίστωσης ότι υπήρχαν πολύ περισσότερα στο πεδίο αυτό, απ' όσα μια μικρή περιοδική εκδοτική προσπάθεια μπορούσε να περιλάβει.

Παραδίδουμε τον τόμο αυτόν στο φιλόρχαιο και φιλόμουσο Κοινό, με την ελπίδα ότι θα σπρώξει την έρευνα και σε άλλα μονοπάτια. Ας μου επιτραπεί να εκφράσω την αγάπη και την ευγνωμοσύνη μου στους φίλους και συνεργάτες του Σ.Α.Ο.Ο. (ιδιαίτέρως στον Πρόεδρο Νίκο Δέδε και στον Έφορο Δημήτρη Καραμήτσο) και στα Γ.Α.Κ. - Αρχεία Νομού Αρκαδίας (ιδιαίτέρως στον Διευθυντή τους Γιάννη Γεωργούλη). Ακόμη, στους συναδέλφους της ΛΘ' ΕΠΚΑ Γρηγόρη Γρηγορακάκη και Σταμάτη Φριτζίλα, στηρίγματά μου ηθικά και επιστημονικά αυτών των τελευταίων ετών -όπως και στον Γιώργο Κάππο, Σχεδιαστή της ίδιας Υπηρεσίας. Τέλος, στην Προϊσταμένη επί τιμή του Ινστιτούτου κα Ζωή Ασλαματζίδου – Κωστούρου, τη συνάδελφο Ιωάννα Ευσταθίου, Τμηματάρχη Έρευνας επί σειρά ετών του Ινστιτούτου, και στην υπάλληλο του Κλάδου Διοικητικού - Λογιστικού του Α.Ι.Π.Σ. κα Γαρυφαλλιά Λαμπροπούλου -χωρίς τις οποίες όλ' αυτά τα σχέδια θα έμεναν στα ντουλάπια του νου.

Τα αρχεία ως πηγές για την ιστορία & την αρχαιολογία

Η περίπτωση των Γ.Α.Κ. Αρκαδίας

Ιωάννης Γεωργούλης

Τα ΓΑΚ- Αρχεία Νομού Αρκαδίας κατά τη σύντομη διάρκεια της λειτουργίας τους (από το 2002), συγκέντρωσαν Δημόσια και Ιδιωτικά αρχεία κάθε είδους, από τα οποία κάποια χρονολογούνται από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του Νεοελληνικού κράτους. Η ανυπαρξία αρχειακής υπηρεσίας στο νομό Αρκαδίας έως τις αρχές του 21^{ου} αιώνα, συνέβαλε στην οριστική απώλεια σημαντικών πηγών για την τεκμηρίωση της ιστορικής γνώσης της περιοχής μας. Η έλλειψη αρχειακής συνείδησης χαρακτηρίζει ακόμη και σήμερα την Ελληνική κοινωνία και την κρατική μηχανή.

Η επισήμανση του Γρηγόριου Ξενόπουλου το 1916 ότι οι υπεύθυνοι «θεωρούν φασαρία και χρονοτριβήν περιττήν» ν' ασχοληθούν αλλά και να εμπιστευτούν τους «καταδικασμένους σωρούς» των δημοσίων εγγράφων στην Κρατική Αρχειακή Υπηρεσία, επιβεβαιώνεται από μια σειρά εμπόδια που συναντάμε και σήμερα στην προσπάθεια συγκέντρωσης του αρχειακού υλικού.

Η ευαισθητοποίηση των πολιτών και των Δημόσιων και Ιδιωτικών φορέων σε θέματα αρχείων, αποτελεί προτεραιότητα και βασικό συστατικό της δουλειάς μας. Αυτό σημαίνει πολλές φορές, ένα «κυνήγι» του χρόνου, προκειμένου να διασωθεί ό,τι είναι ακόμη δυνατόν από την εγκατάλειψη που οφείλεται στην αδιαφορία αλλά και στην άγνοια.

Έτσι, και με την ευκαιρία αυτή, χρησιμοποιούμε το «βήμα» που μας δίνεται, προκειμένου να παρουσιάσουμε τα περιεχόμενα των Αρχείων μας και να ενημερώσουμε για την αξία τους ως πηγών ιστορίας και πολιτισμού όπως και να δώσουμε ιδέες για τη «χρήση» τους σε ποικίλα ερευνητικά πεδία, όπως η ιστορική τοπογραφία και ανθρωπογεωγραφία.

Αρχειακές Συλλογές

Από την έναρξη λειτουργίας της Αρχειακής Υπηρεσίας οι εισαγωγές αρχείων, δημοσίων και ιδιωτικών, υπερβαίνουν τις διακόσιες, και καλύπτουν χρονολογικά το διάστημα από τα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα.

Κατά τη διετία 2008 – 2010 δόθηκε έμφαση στην αρχειοθέτηση, ταξινόμηση και την εν γένει απογραφή του αρχειακού υλικού.

Το αρχειακό υλικό διακρίνεται στα Δημόσια Αρχεία, τα Ιδιωτικά αρχεία & τις Μεμονωμένες Συλλογές. Εντός των Δημόσιων αρχείων, διακρίνονται οι υποκατηγορίες: Δημοτικά, Δικαστικά, Διοικητικά, Εκπαιδευτικά και Συμβολαιογραφικά.

Από τις σπουδαιότερες αρχειακές συλλογές που εναποτέθηκαν στα Γ.Α.Κ. Αρκαδίας είναι το συμβολαιογραφικό αρχείο που χρονολογείται από το 1846 και αριθμεί

607 φακέλους (υπάρχουν ευρετήρια ανά συμβολαιογράφο, χρονολογία και αριθμό συμβολαίου). Το αρχείο της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Αρκαδίας αριθμεί 218 φακέλους και χρονολογείται από το 1943 (έχουν συνταχθεί αναλυτικά ευρετήρια με περιγραφή ανά φάκελο σε επίπεδο υποφακέλου). Το αρχείο του Δήμου Τρίπολης (συνολικά 4 παραλαβές) χρονολογείται από το 1927 και αριθμεί συνολικά περίπου 350 φακέλους. Επίσης, εναποτέθηκαν στα Γ.Α.Κ. τα αρχεία της Κτηματικής Υπηρεσίας, το αρχείο των δικαστηρίων, των φυλακών Τρίπολης αλλά και τα εκπαιδευτικά αρχεία (από το 1841).

Όσον αφορά στα ιδιωτικά αρχεία, η συλλογή του Γεωργίου Πετρόπουλου ή Σαγιά, περιέχει βιβλιοθήκη με 4.000 βιβλία και περιοδικά, φωτογραφίες, νομίσματα, γραμματόσημα, αντικείμενα λαογραφικού ενδιαφέροντος και πλούσιο αρχειακό υλικό από την περιοχή της ορεινής Αρκαδίας.

(*Εικ. 1: Φωτογραφίες από το Αρχείο Σαγιά. Εικ. 2: Φωτογραφίες από την συλλογή Α. Μουκάκη*)

Βιβλιοθήκη

Τα Γ.Α.Κ. Αρκαδίας αριθμούν περίπου 17.000 βιβλία, προερχόμενα από τη βιβλιοθήκη της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Τρίπολης, την Ακαδημία Αθηνών, τη βιβλιοθήκη της Νομαρχιακής Επιτροπής Λαϊκής Επιμόρφωσης (Ν.Ε.Λ.Ε.), το Ινστιτούτο Βυζαντινών Σπουδών στη Βενετία, από διάφορα σχολεία αλλά και δωρεές ιδιωτών, σπουδαιότερες εκ των οποίων είναι η συλλογή του Γεωργίου Πετρόπουλου ή Σαγιά (συλλογή πλούσια σε υλικό που αναφέρεται στην ιστορία & λαογραφία της Αρκαδίας), καθώς και του Αντωνίου Σταυρίδη. Πολλά από τα βιβλία είναι παλαιά και σπάνια και χρήζουν βιβλιοδεσίας και συντήρησης. Τοποθετημένα ανάλογα με την προέλευσή τους, τα βιβλία είναι καταγεγραμμένα ηλεκτρονικά (σε φύλλο excel).

Να σημειωθεί ότι μέρος της βιβλιοθήκης ανήκε στον πρώτο Προϊστάμενο της υπηρεσίας Παναγιώτη Βελισσαρίου. Πρόκειται για βιβλία που αφορούν τα ιδιαίτερα επιστημονικά του ενδιαφέροντα (ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, εκκλησιαστικά κ.λ.π.)

(*Εικ. 3: Βιβλιοθήκη των ΓΑΚ-Αρχείων Ν.Αρκαδίας*)

Εργαλεία Έρευνας

Με την ολοκλήρωση της απογραφής των περιεχομένων των Γ.Α.Κ. Αρκαδίας συντάχθηκαν αναλυτικά καί συνοπτικά ευρετήρια καί ειδικό ευρετήριο, στα οποία μπορεί κανείς να ανατρέξει για όλες σχεδόν τις παραλαβές, σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή. Η καταγραφή τους γίνεται στο excel και για την περιγραφή τους χρησιμοποιούνται μεταδεδομένα από το πρότυπο EAD. Τα ευρετήρια αυτά δημοσιεύονται στην ιστοσελίδα της υπηρεσίας.

Εντοπισμός αρχείων - εκκαθαρίσεις

Το τελευταίο διάστημα και μετά την εφαρμογή του Καλλικράτη, καθώς και τις συγχωνεύσεις δημόσιων φορέων (σχολικών μονάδων, ειρηνοδικείων κ.λ.π.), δίνεται έμφαση στον εντοπισμό και τη διάσωση των αρχείων και συστηματοποιείται η επικοινωνία με την τοπική αυτοδιοίκηση και τους τοπικούς φορείς, με στόχο την ευαισθητοποίησή τους αναφορικά με τα αρχεία και τη συνεργασία τους με τα ΓΑΚ.

Πολιτιστικές Δραστηριότητες - Εκδόσεις

Τον Σεπτέμβριο του 2003 και σε συνεργασία με το Δήμο Τρίπολης, τα Γ.Α.Κ. Αρκαδίας πραγματοποίησαν ένα ιστορικό συμπόσιο για τους Νεομάρτυρες Πελοποννήσου. Στη συνέχεια, τον Μάρτιο του 2008, οργανώθηκε εκδήλωση, όπου παρουσιάστηκε ο τόμος με τα πρακτικά του συμποσίου με τίτλο: «Νεομάρτυρες Πελοποννήσου. Πρακτικά Ιστορικού Συμποσίου».

Τον Μάρτιο του 2009 εκδόθηκε ενημερωτικό φυλλάδιο (το οποίο επικαιροποιήθηκε το 2013) και το οποίο διανέμεται στους χρήστες & επισκέπτες του αρχείου.

Σε εκδόσεις του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Πελοποννησιακών Σπουδών δημοσιεύτηκαν: Το ευρετήριο του Αρχείου της Νομαρχίας Αρκαδίας με τίτλο: "ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΙΑΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΗΣ", το περιεχόμενο του αρχείου της Νομαρχίας Αρκαδίας, το αρχαιολογικού ενδιαφέροντος υλικό του αρχείου της Νομαρχίας Αρκαδίας και το ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος υλικό των αρχείων Κοινοτήτων του νομού Αρκαδίας.

(Εικ.4: Εκδόσεις των Γ.Α.Κ.-Αρχείων Ν.Αρκαδίας και του Α.Ι.Π.Σ.)

Σεμιναριακές συναντήσεις - εκδηλώσεις

Την περίοδο 9 Νοεμβρίου – 14 Δεκεμβρίου 2011 πραγματοποιήθηκε στα ΓΑΚ Αρκαδίας κύκλος σεμιναριακών συναντήσεων με θέμα: «Τοπική Ιστορία. Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις». Το σεμινάριο είχε μεγάλη ανταπόκριση στο κοινό της πόλης, η συμμετοχή του κόσμου ήταν πολύ ικανοποιητική. Συνολικά πραγματοποιήθηκαν έξι συναντήσεις.

Στις 24/3/2012 φιλοξενήσαμε τον Όμιλο για τη μελέτη της Ιστορίας και της Κοινωνίας (ΟΜΙΚ) και πραγματοποιήθηκε εκδήλωση - συζήτηση με θέμα: «[Επ]ανακαλύπτοντας την Ελληνική Επανάσταση: Ιστοριογραφικές διαμάχες και Δημόσια Ιστορία».

Στις 4/4 2012 ο αρχιτέκτων Δρ. Αργύρης Πετρονότης παρουσίασε στην αίθουσα των Γ.Α.Κ. Αρκαδίας τη μελέτη του για τη Νεοελληνική Παραδοσιακή Γεφυροποιία.

Στις 19/12/2012 πραγματοποιήθηκε εκδήλωση - συζήτηση με θέμα: «Τα Αρχεία στη λογοτεχνία» με εισηγητή τον συγγραφέα Θανάση Βαλτινό και το σκηνοθέτη Στέλιο Χαραλαμπίδου.

Οι ενημερωτικές εκδηλώσεις έφεραν σ' επαφή τους πολίτες με το χώρο των

αρχείων και συνέβαλαν στην ευαισθητοποίηση αναφορικά με το ρόλο των αρχείων και τη σημασία τους για την τοπική ιστορία και κοινωνία.

(Εικ.5: Σεμινάρια τοπικής Ιστορίας)

Χρήστες - Επισκέπτες

Η μεταστέγαση της υπηρεσίας σε κεντρικό κτίριο της πόλης έχει σαν αποτέλεσμα τον ολοένα αυξανόμενο αριθμό των επισκεπτών και ερευνητών.

Πραγματοποιούνται επισκέψεις μαθητών οι οποίοι ξεναγούνται στην έκθεση, τους χώρους ταξινόμησης & αποθήκευσης, τη βιβλιοθήκη και το αναγνωστήριο του κτιρίου των Γ.Α.Κ.

Οργανικές σειρές τεκμηρίων, πολλές φορές μεγάλου όγκου, ταξινομημένες έτσι ώστε να υπηρετούν για παράδειγμα κάποια διοικητική δραστηριότητα, αναμένουν την τεκμηρίωση για ν' αποκαλύψουν πιθανές πληροφορίες εν πολλοίς αναπάντεχες αλλά και ιστορικά σημαντικές. Για παράδειγμα, ανάμεσα σε διοικητικά και άλλα έγγραφα του αρχείου της Νομαρχίας, ανακαλύπτουμε στοιχεία που μας θυμίζουν τις εν πολλοίς ξεχασμένες κινητοποιήσεις των μαθητών και σπουδαστών της Τρίπολης αλλά και της ευρύτερης περιοχής, για τον αγώνα της Κύπρου (1955).

Στην παρούσα ανακοίνωση επιλέξαμε να παρουσιάσουμε ενδεικτικά, αρχειακές συλλογές στις οποίες συναντάμε ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος υλικό.

Αρχείο Νομαρχίας Αρκαδίας

Το υλικό αρχειοθετήθηκε σε 218 φακέλους. Στην αρχειοθέτηση και περιγραφή του αρχειακού υλικού συμμετείχε το προσωπικό που εργαζόταν στα ΓΑΚ το ακαδημαϊκό έτος 2010-2011. Η ταξινόμηση του υλικού έγινε με βάση το θέμα και τη χρονολογία και σεβάστηκε την αρχική διάρθρωση του υλικού και το φορέα παραγωγής. Η καταγραφή ολοκληρώθηκε τον Απρίλιο του 2011 και έγινε σύμφωνα με τα αρχειακά πρότυπα.

Στην παρούσα ανακοίνωση επιλέξαμε να παρουσιάσουμε ενδεικτικά μέρος του περιεχομένου των έξι πρώτων φακέλων που καλύπτουν χρονικά την περίοδο 1943 έως 1947.

Το αρχείο της Νομαρχίας ήταν αναμενόμενο να περιλαμβάνει κυρίως διοικητικού περιεχομένου πληροφορίες όπως διαταγές και εγκυκλίους, στατιστικά, δημόσια έργα κλπ.

Η αφαίρεση αρμοδιοτήτων από τους Οργανισμούς Τ.Α. και η κλιμάκωση της κρατικής παρέμβασης στις τοπικές κοινωνίες, που από την περίοδο του μεσοπολέμου έγινε ασφυκτική, προσέδωσε στο Νομαρχιακό Αρχείο κάποια ιδιαίτερα στοιχεία τα οποία συνήθως συναντάμε στα αντίστοιχα Δημοτικά. Τέτοια είναι οι αποφάσεις των Δημοτικών και Κοινοτικών Συμβουλίων που κατευθύνονταν για ενημέρωση και έγκριση προς τη Νομαρχία, η συλλογή στοιχείων (π.χ. απογραφή κτηνών των χωριών), η χρηματοδότηση προϋπολογισμών και έργων, οι αναφορές και αλληλογραφία της Αστυνομίας που έπαψε να είναι δημοτική, η επιβολή ποινών σε τοπικούς παρά-

γοντες κ.ά.

Κατά κάποιον τρόπο, το αρχείο που ανασύρθηκε από τα υπόγεια του κτιρίου της Νομαρχίας βοήθησε στη διάσωση τεκμηρίων που θα έπρεπε να βρίσκονται στα αρχεία των Δήμων και Κοινοτήτων, αλλά που η έλλειψη «αρχειακής συνείδησης» οδήγησε στην οριστική απώλεια ή τη διασπορά σε πρώην κοινοτικά γραφεία, αποθήκες και πατάρια, αίθουσες πολιτιστικών συλλόγων και σχολείων στα χωριά, η οποία καθιστά δύσκολη τη συγκέντρωση και διαχείρισή τους.

Μαζί λοιπόν με τα στοιχεία για τη λειτουργία και διάρθρωση της Διοίκησης, την οικονομική και πολιτική συμπεριφορά της, συναντάμε και άλλα που αποτελούν πηγές για τη μελέτη του υλικού βίου της καθημερινής ζωής, της εκπαίδευσης, της συλλογικής δράσης, ακόμη και για περιθωριακές δραστηριότητες.

Στην επιλογή να παρουσιάσουμε το ευρετήριο του Αρχείου της Νομαρχίας της περιόδου 1944-1964 συνέβαλε η διαπίστωση ότι πρόκειται για συνεχές ομοειδές υλικό, που επιτρέπει την ανίχνευση φαινομένων κάποιας διάρκειας. Μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για μία πιο «συνολική ιστορία», αφού περιέχει μαρτυρίες για μία γενικότερη και πολύπλευρη θεώρηση τόσο του νομού όσο και των Δήμων και Κοινοτήτων, ιδιαίτερα αν συνδυαστεί με τη μελέτη και άλλων αρχείων της ίδιας περιόδου. Ο χρήστης καλείται να μη βασιστεί απολύτως στις περιγραφικές ενδείξεις περιεχομένου αλλά, αν θέλει να διερευνήσει σε βάθος το θέμα του, να μελετήσει μία σειρά φακέλους, προκειμένου να βρει στοιχεία για την ενότητα που τον ενδιαφέρει. Στα ΓΑΚ Ν. Αρκαδίας ο ερευνητής μπορεί να χρησιμοποιήσει την αναλυτικότερη περιγραφή των περιεχομένων του κάθε φακέλου.

Ενδεικτική παρουσίαση περιεχομένου σε πρώτο επίπεδο περιγραφής (συνοπτική):

- Φάκελος 1** **Δήμος Τρίπολης (1943):** (πρακτικά Δήμου & αποφάσεις της Νομαρχίας Αρκαδίας σχετικά με έγκριση πιστώσεων του Δήμου Τρίπολης), έξοδα εργαζομένων υπέρ των Γερμανικών Αρχών, πίστωση στους αποφυλακισθέντες από τις Γερμανικές φυλακές Τριπόλεως, πιστώσεις υπέρ απόρων οικογενειών, ενίσχυση του Κράτους για έξοδα Στρατού Κατοχής, πίστωση για τους "εις τον Δήμο τοποθετηθέντων εκ Κρήτης Εφέδρων", αντιμετώπιση ακρίδων, απαλλοτρίωση κτήματος, δαπάνες επισκευών, συσσίτια παιδών, υπάλληλοι.
- Φάκελος 2** **Δήμοι (1944 - 1945): Δήμος Λεβιδίου** (πιστώσεις, φόροι, δικαιώματα βοσκής, μισθώσεις, προσωπική εργασία). **Δήμος Λαγκαδίων, Δήμος Μεγαλόπολης** (υπάλληλοι, έργα, έξοδα, μισθώσεις, προσωπική εργασία, φόροι, Σταθμικά και Μετρικά δικαιώματα, δημοπρασίες). **Δήμος Τριπόλεως** (κατάσταση προσωπικού, φόροι, επιδόματα, εγκύκλιοι, πιστώσεις, άποροι, πένθος για τον Ρούζβελτ, εορτασμοί επετείων, υπάλληλοι, περί απόλυσης του Δήμαρχου Πετρινού, μισθώσεις, διορισμοί, δαπάνες των αρχών Κατοχής, προϋπολογισμός του Δήμου, έργα κ.ά.).
- Φάκελος 3** **Δήμοι (1946): Δήμος Λεωνιδίου** (υπάλληλοι, μισθώσεις, κοινοτικά έξοδα, φόροι, επίταξη ημιόνων και μεταφορικών μέσων). **Δήμος**

Λαγκαδίων (Υπάλληλοι, κοινοτικά έξοδα, μισθώσεις, φόροι, εκδίωξη Κοινοτικού Συμβούλου λόγω κοινωνικών φρονημάτων, προσωπική εργασία, έγγραφα του προέδρου Μιχαήλ Πλουμπίδη). Δήμος Τρίπολης (υπάλληλοι, δημοτικά έξοδα, έργα, ενίσχυση απόρων, φροντίδα βρέφους, ηλεκτροφωτισμός, φόροι, πιστώσεις υπέρ συνδέσμων, επιδόματα). Δήμος Μεγαλόπολης (φόροι, ύδρευση, ηλεκτροφωτισμός, πιστώσεις, Σταθμικά και Μετρικά δικαιώματα). Δήμος Λεβιδίου (φόροι, πιστώσεις, μισθώσεις, πηγές ύδρευσης, κατάλογος κτηνοτρόφων, ανέγερση μνημείου).

Φάκελος 4 Ληξιαρχικά (1946)

Φάκελος 5 Εκθέσεις Προϊσταμένων Υπηρεσιών, Ιθαγένεια (1946), Ληξιαρχικά, Σύλλογοι Αρκαδίας, Αναθεώρηση εκλογικών καταλόγων, Φάκελος εκτελεσθέντων κατά το διάστημα της Κατοχής, Ελληνική Βασιλική Χωροφυλακή & δελτία αδικημάτων, αλληλογραφία με Χωροφυλακή Αρκαδίας, απεργίες, εκπαιδευτικά - Παιδαγωγική Ακαδημία Τρίπολης, δελτία απογραφής Υπουργείου Κοινωνικής Πρόνοιας στρατιωτών, απογραφές υπηρεσιών, ενημέρωση εκλογικών καταλόγων, ενημέρωση από Αστυνομία, (1947).

Φάκελος 6 Δήμοι (1947): Δήμος Μεγαλόπολης (εγκρίσεις πιστώσεων, άποροι, έξοδα του Δήμου, φόροι, υπάλληλοι, εκποίηση σπαρτομηχανών, ύδρευση, επέτειοι, προϋπολογισμός εσόδων -εξόδων, προσωπική εργασία, αναγνώριση της Κοινότητας Μεγαλόπολης σε Δήμο), Δήμος Τρίπολης (μισθώσεις δημοτικών καταστημάτων, δημοτικά έξοδα, Παναρκαδικό Νοσοκομείο, εορτασμοί, υπάλληλοι, φόροι, σύλλογοι, απόλυση υπαλλήλων, ίδρυση Πυροσβεστικής Υπηρεσίας, έργα, αποκαλυπτήρια πλακός Πλατείας Γεωργίου Β', ύδρευση, αθλητικοί αγώνες, αίτηση της ΑΕΚ, αποζημιώσεις, κινηματογράφος "Αύρα", εγκαταστάσεις τηλεφώνων, οικονομική ενίσχυση Δήμων-σχολείων-συλλόγων-συνδέσμων, επισκευή Πλατείας Άρεως- Ομήρων-σχήματος Πλατείας Ανεξαρτησίας, γεύμα στα στρατιωτικά αποσπάσματα Ζάρα-Κολοβέα, μίσθωση υδάτων πηγής "Μάνας", συσσίτια κρατουμένων λόγω Χριστουγέννων, κατασκευή στρατιωτικού αεροδρομίου, δαπάνες κηδείων, εγκύκλιοι Υπουργείων).

(Εικ.6: Έγγραφο της Διοίκησης Χωροφυλακής, 1946)

Το αρχαιολογικού ενδιαφέροντος υλικό στο Αρχείο της Νομαρχίας Αρκαδίας

Κάθε οργανισμός παράγει αρχειακό υλικό το οποίο, όταν δεν αφορά σημαντικά ιστορικά γεγονότα ή δεν είναι πολύ παλιό, φαίνεται να μην έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Συνήθως, όμως, η προσεκτικότερη ανάγνωση αποκαλύπτει πληροφορίες που δεν είναι "ορατές" με την πρώτη ματιά.

Αυτό διαπιστώνουμε και στο Αρχείο της Νομαρχίας Αρκαδίας, ενός Οργανισμού ο οποίος για δεκαετίες υπήρξε ο εκπρόσωπος της Κεντρικής Κυβέρνησης στην

περιφέρεια, εκφράζοντας μάλιστα την εντεινόμενη, έως το πρόσφατο παρελθόν, διάθεση παρέμβασης στα τοπικά ζητήματα. Εκτός από τα αναμενόμενα στοιχεία που αφορούν τον στενό διοικητικό τομέα ή τα δημόσια έργα, ανακαλύπτουμε και μια σειρά άλλα, που αφορούν ποικίλες δραστηριότητες που απασχόλησαν τις τοπικές κοινωνίες.

Η αποδελτίωση του υλικού ενός αρχείου με αυτά τα χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα όταν γίνεται από κάποιον που διαθέτει επιστημονικά εφόδια για την αξιολόγηση των πληροφοριών σε έναν συγκεκριμένο τομέα, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη. Η εργασία αυτή συχνά παρουσιάζει δυσκολίες που έχουν να κάνουν με την επιλογή ανάμεσα σε περισσότερο ή λιγότερο σημαντικά έγγραφα και κατηγορίες, αλλά βοηθά στην αξιοποίηση του υλικού του οποίου η διάρθρωση και ο όγκος το καθιστούν αρκετά δύσκολο για τον ερευνητή.

Η αποδελτίωση αυτή, που αφορά το αρχαιολογικού ενδιαφέροντος υλικό που συναντάμε στο Αρχείο της Νομαρχίας Αρκαδίας, είναι μια δουλειά που συνεισφέρει στη σωστή οργάνωση του αρχειακού υλικού. Επιπλέον, φωτίζει σχέσεις, πρακτικές και αντιλήψεις για την προστασία και την «αξιοποίηση» των αρχαίων κατά την κρίσιμη, μεταβατική δεκαετία του 1950.

**ΕΥΡΗΜΑΤΑ
ΤΑΦΩΝ
ΣΤΟΝ ΣΤΟΛΟ
ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ**

(φάκ. 29,

υποφάκελος ε')

1951

1. Ο Νομάρχης Αρκαδίας διαβιβάζει, την 1^η 8^{ου} 1951, πρωτόκολλο παράδοσης –παραλαβής αρχαίων, στην ΙΘ' Εφορεία Αρχ/των «παρά τη αρχαία Ολυμπία»: Ο Σταθμάρχης Λουκόπουλος Σταύρος, ενωμοτάρχης Αγίου Νικολάου, παραλαμβάνει, κατόπιν εντολής της Νομαρχίας, από τον Εφημέριο του χωρίου Στόλου, Νικόλαο Τσουγκριάνη, «εν κοχλιάριον» και «εν κόσμημα (σκουλαρίκι)» εκ τάφου. Παρεδόθησαν «προς φύλαξιν εις τον Πρόεδρον της ιδίας Κοινότητος (...) μέχρι αφίξεως ειδικού Αρχαιολόγου».

2. Έγγραφο Υποδιοίκησης Χωροφυλακής Άστρους υπ' αρ. 80/ 58/35 _05.07.1951_Γρ. Δημ. Ασφαλείας: Προς τη Νομαρχία Αρκαδίας, σχετικώς με την εύρεση αρχαίου τάφου στην Κοινότητα Στόλου.

3. Έγγραφο Κοινότητος Στόλου, υπ' αρ. 42/ 20.05.1951, με περιεχόμενο συναφές προς το υπ' αρ. 2.

4. Έγγραφο υπ' αρ. 54904/1671/01.07.1948 της Δ/σης Αρχαιοτήτων (με το συναφές 1269/ 185 της ΙΘ' Εφορείας Αρχαιοτήτων): Ο Δ/ντής Αρχαιοτήτων Κεραμόπουλλος, κατόπιν εγγράφου της Νομαρχίας Αρκαδίας, επιφορτίζει την Νομαρχία με το έργο της προσωρινής φύλαξης αρχαιολογικών ευρημάτων, μέχρι να ολοκληρωθεί η καταγραφή τους, αφού «είναι φυσικόν να βραδύνη η εξέτασις”.

**ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ
ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΟΥ
ΚΑΣΤΡΟΥ
ΒΛΑΧΟΡΡΑΦΤΙ
ΓΟΡΤΥΝΙΑΣ
&
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΠΑΛΑΙΑΣ
ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ
ΤΕΓΕΑΣ**

(φάκ. 46,
υποφάκελος δ')

1953

1. Έγγραφο 242/ 13.10.53 Κοινότητος Βλαχόρραφτι, για την «αποβολή του Σχίζα Δημητρίου και της πενθεράς του Ευθυμίας Πολιτοπούλου» εκ της Δασικής Έκτασης Άγιος Νικόλαος». Η καλλιεργήσιμη έκταση βρίσκεται εντός του κάστρου.

2. Απάντηση της Δ/σης Αρχαιοτήτων, με το υπ' αρ. 90009/ 3981/ 16.09.1953 εγγράφου, προς τον (ιδιοκτήτη) Παν. Ευάγγ. Πολιτόπουλον: «Ουδεμία αντίρρησης υπάρχει δια την καλλιέργειαν μόνον δημητριακών του εντός του φρουρίου Βλαχορράφτι - Γορτυνίας αγρού σας».

3. Έγγραφο υπ' αρ. 2085/ 14.02.1953, του Τεγεατικού Συνδέσμου προς τον Νομόρχη Αρκαδίας, κατόπιν του υπ' αρ. 49945/ 1890/ 29.01.1953 εγγράφου του ΥΠΕΠΘ, για το χαρακτηρισμό και την προστασία των αρχαίων της Παλαιάς Επισκοπής Τεγέας. Κοινοποιείται στην Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Κορίνθου.

**ΕΠΟΠΤΕΙΑ
ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ
«ΕΝ ΚΑΛΛΙΑΝΟΙΣ
ΓΟΡΤΥΝΙΑΣ» ΤΟΥ
ERNEST MEYER
(ΤΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ Ν.
ΓΙΑΛΟΥΡΗ).
ΟΡΙΣΜΟΣ
ΕΚΤΑΚΤΟΥ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ.
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ
ΘΕΑΤΡΟΥ
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ
&
ΔΙΩΞΗ**

ΑΡΧΑΙΟΚΑΠΗΛΕΙΑΣ

(φάκ. 49, υποφάκελος
δ') **1953 – 1954**

1. Έγγρ. ΥΠΕΠΘ/ 24332/ 23.08.1954, ορισμού του Έκτακτου Επιμελητή Γορτυνίας Κ.Τ. Γριτσόπουλου, ο οποίος αντικαθιστά τον Ν. Γιαλούρη στο έργο της εποπτείας της ανασκαφής Μάγιερ, στους Καλλιάνους. Κοινοποιείται στη Νομαρχία Αρκαδίας και στο Γερμανικό Ινστιτούτο.

2. Έγγραφο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δ' Περιφέρειας, 4^{ης} 06.1954, του Επιμελητού Σ. Χαριτωνίδη, προς τον Νομόρχη Αρκαδίας» «Επελήφθη των εργασιών συντηρήσεως του αρχαίου θεάτρου (Μεγαλοπόλεως)».

3. Έγγραφο υπ' αρ. 3617/ 29.03.1954, προς τους "Νομάρχας (του) Κράτους (και μεταξύ αυτών τον Νομόρχη Αρκαδίας"), για τη δίωξη της Αρχαιοκαπηλείας.

1. Έγγραφο υπ' αρ. 713/ 14.10.1955 & 721/ 25.10.1955 του εκτάκτου Επιμελητή Γορτυνίας Τ. Αθ. Γριτσόπουλου (με έδρα το Αρχείο Δημητσάνας), προς:

Α) το Νομάρχη Αρκαδίας, για να δώσει διαταγή στον Πρόεδρο της Κοινότητος Καλλιανίου («το παράδοξον τούτον όργανον της Αυτοδιοικήσεως»), να μεταφέρει τα ευρήματα της ανασκαφής Κάμπου στο Μουσείο Δημητσάνας.

**ΑΝΑΣΚΑΦΗ
ΣΤΟΥΣ
ΚΑΛΛΙΑΝΟΥΣ
ΓΟΡΤΥΝΙΑΣ
(θέση «ΚΑΜΠΟΣ»)
&
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ
ΧΩΡΟΥ
«ΚΑΣΤΡΑΚΙΟΥ»
ΜΕΛΙΓΟΥΣ**

(φάκ. 63,

υποφάκελος β')

1955

Β) τον Πρόεδρο της Κοινότητος (με κοινοποίηση στον Νομάρχη, τον Έφορο Αρχαιοτήτων Σπάρτης και το ΥΠΕΠΘ), για την επιστροφή των ευρημάτων ανασκαφών Κάμπου, «μετά τηλεγραφικήν διαταγήν του κου Νομάρχου Αρκαδίας» (βλ. τα υπ' αρ. 676 & 677_ 04.09.1955 έγγραφα του ιδίου, προς την Νομαρχία, για τα «κατακρατηθέντα ευρήματα των ανασκαφών»).

2. Η υπ' αρ. 329/ 23.08.1955 επιστολή του Κοινοτάρχη Καλλιανίου προς τον Νομάρχη Αρκαδίας: <Τα αρχαία «κατεκρατήθησαν» ως μέσον πίεσης ώστε να δημιουργηθεί Αρχαιολογικό Μουσείο στο χωριό> (σημ.: !)

3. Έκθεση του Εκτάκτου Επιμελητού Γριτσόπουλου, (Αύγουστος 1955) προς τη Δ/ση Αρχαιοτήτων, για τις έρευνες του καθηγητού Ε. MEYER στην περιοχή του ναού του Απόλλωνος Ογκαιάτου.

4. Έγγραφο υπ' αρ. 02_ 10 .03. 1954, Επιμελητού Κυνουρίας Κ. Χασαπογιάννη, προς τον Νομάρχη Αρκαδίας (κατόπιν σχετικού εγγραφο του Δασάρχη), για την προστασία του λόφου «Καστράκι» Μελιγούς.

**ΝΑΟΣ
ΖΩΟΔΟΧΟΥ
ΠΗΓΗΣ ΛΟΥΤΡΩΝ
ΗΡΑΙΑΣ,
ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΠΗΓΑΔΙΩΝ
ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ**

**& ΝΑΪΔΡΙΟΝ
ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΡΗΓΑΝΑ**

Δ' _1: Έγγραφο Δ/σης Αρχαιοτήτων του ΥΠΕΠΘ προς Πρόεδρο Κοινότητος Λουτρών, 79.959/ 1319 _18. 06. 1956. Περί αναθέσεως της αναστηλώσεως του πυρποληθέντος ναού Ζωοδόχου Πηγής Λουτρών Ηραίας: «Η μελετώμενη ανέγερσις (...) ναού έχοντος λείψανα Βυζαντινού (sic), θα γίνη υπό την άμεσον επίβλεψιν του Επιμελητού Αρχαιοτήτων Γορτυνίας Γριτσόπουλου».

Δ' _2: Έγγραφο υπ' αρ. 14/ 27.07.1956, της Επιτροπής <ανεγέρσεως ναού> Λουτρών Ηραίας, προς τον Νομάρχη Αρκαδίας, «δια ενίσχυσιν».

Θ' 1: Επιστολές 29^{ης} 10^{ου} 1957 και 7^{ης} 11^{ου} 1957, Τεχνικού Υπαλλήλου και Προϊσταμένου ΤΥΔΚ, αντίστοιχα, για την βελτίωση της οδικής πρόσβασης στο ναό Αγίου Δημητρίου Πηγαδίων Κυνουρίας.

(φάκ. 89,
υποφάκελοι δ', θ')
1957

Θ' 2: Έγγραφο ΥΠ.ΣΥΓΚ. Ν.41313/ 10297_19.09.1957, προς "Νομομηχανικόν Αρκαδίας, Τρίπολιν", για την επισκευή ναυδρίου Αγίου Ιωάννου Ρηγανά –και τη σύνταξη μελέτης, προς έγκριση από τον Νομάρχη.

**ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ
ΑΣΕΑΣ,
ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΥ,
ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΕΩΣ**

1. Έγγραφο υπ' αρ. 27278/ 26.08.1958 Νομαρχίας Αρκαδίας, προς τον Σταθμό Χωροφυλακής Ασέας: «Παρακαλούμε όπως εις τον Καθηγητήν κων Κων/νον Ρωμαίων (...) παράσχητε πάσαν συνδρομήν δια την ευόδωσιν του ανατεθέντος αυτώ έργου» (των ανασκαφών Παλλαντίου).

(φάκ. 95,
υποφάκελος θ')

2. Απόφαση Νομάρχου Αρκαδίας 12151/ 17.05.1958, «έγκρισης εργασιών επισκευής της Αρχαιολογικής Αποθήκης Μεγαλοπόλεως».

1958

3. Απόφαση Νομάρχου Αρκαδίας 4528/ 21.02.1958, προς τον «Έκτακτο Επιμελητή Μεγαλοπόλεως», για την «επισκευήν της αποθήκης της Αρχαιολογικής Συλλογής Μεγαλοπόλεως».

(Εικ.7: Ορισμός επόπτου ανασκαφών, Καλλιάνι 1954)

Το ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος υλικό των αρχείων των Κοινοτήτων Ευάνδρου, Κερασίτσας, Λυκοχίων, Πελάγους, Θάνα Αρκαδίας, στα Γ.Α.Κ. Νομού Αρκαδίας.

Το υλικό των αρχείων των Κοινοτήτων που έχουν καταργηθεί, συνήθως δεν χρονολογείται σε εποχή προγενέστερη του 1960, πράγμα που συνήθως αποθαρρύνει τον ερευνητή. Μια προσεκτικότερη, όμως, ματιά δείχνει ότι ένας τύπος αρχείων – οι ακριβείς οριοθετήσεις των διοικητικών ορίων των Κοινοτήτων προς τις εκτάσεις των γειτονικών τους Κοινοτήτων και οικισμών – λαμβάνουν υπ' όψιν τους έγγραφα κατά πολύ παλαιότερα. Ακόμη, οι στατιστικές καταγραφές των καλλιεργητών και των κτηνοτρόφων σώζουν πολύτιμα στοιχεία για την οικονομία της άμεσης γεωγραφικής περιφέρειας της Τρίπολης σε εποχές που οι παραδοσιακές οικονομικές δομές της ήταν ακόμη σταθερές.

Γεωδαιτικά, υδρονομικά στοιχεία αλλά και στοιχεία για τη γηγενή βλάστηση και τον χαρακτήρα των δασικών εκτάσεων, είναι επίσης ανιχνεύσιμα.

Τα έγγραφα των αρχών οι οποίες προστατεύουν τις αρχαιότητες που εμπίπτουν

στα όρια των παραπάνω οικισμών είναι λίγα. Αν και δεν δίνουν άμεσες πληροφορίες για τους αρχαιολογικούς χώρους καθ' εαυτούς, εντούτοις, οι οδηγίες για την προστασία τους σε περιοχές όπως, π.χ., η Κοινότητα Θάνα (που βρίσκεται εγγύτατα στο αρχαίο Παλλάντιο) φανερώνει την μέριμνα και ενασχόληση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας με αυτούς.

**Κοινότητα
Ευάνδρου
(Φάκελος
3):
(Βιβλία
απογραφής
κτηνών,
γεννήσεων,
ευρετήριο,
οικογενειακοί
φάκελοι,
χρηματικά
εντάλματα, 1945-
1998).**

1. Βιβλίο Μητρώου απογραφής κτηνών της Κοινότητας Ευάνδρου από το 1962 έως το 1968. Στο βιβλίο εμπεριέχονται πιστοποιητικά κυριότητας υποζυγίων, πίνακες ταξινόμησης κτηνών της Κοινότητας (1968) και βιβλίο απογραφής κτηνών του έτους 1968.

2. Βιβλίο γεννήσεων της Κοινότητας Ευάνδρου, 1945 (κενό).

3. Πρωτόκολλο αλληλογραφίας Ληξιαρχείου Ευάνδρου από 1-2-1972 έως 2-1-1998.

4. Ημερολόγιο καταχωρήσεως εκδιδομένων χρηματικών ενταλμάτων από 17-12-1974 έως 25-2-1976.

5. Βιβλίο Ευρετήριον με αλφαβητική καταχώρηση ονομάτων.

6. Υποφάκελος με οικογενειακούς φακέλους των: Γεωργακόπουλου Δημητρίου, Γεωργακόπουλου Βασιλείου, Κατσογιαννόπουλου Χρίστου, Καρρά Κων/νου, Αργυρόπουλου Γεωργίου, Βλάχου Νικόλαου, Κατσογιαννόπουλου Δημητρίου-Σταύρου, Κολόκα Ιωάννου, Γεωργακόπουλου Γεωργίου.

Υποφάκελος με διαταγές απογραφής κτηνών Κοινότητας Λυκοχίων 1957-1959 και ένα έγγραφο που αφορά αποζημίωση επιταχθέντων υποζυγίων πολέμου 1940-1941.

"Βιβλίο Μητρώου Απογραφής κτηνών Κοινότητας Λυκοχίων 1962".

"Μητρώον ασφαλισμένων αγροτών Κοινότητας Λυκοχίων".

Υποφάκελος "Δελτία γεωργικών στατιστικών, ετών 1962-1972".

Υποφάκελος "Έγγραφα 1983-1984" που περιέχει έγγραφα της Διεύθυνσης Γεωργίας - Νομαρχίας που αφορούν αποζημιώσεις αγροτών - κτηνοτρόφων - μελισσοκόμων - ελαιοπαγωγών για τη παραγωγή τους και οικονομική ενίσχυσή τους.

"Βιβλίο εισερχομένων και εξερχομένων εγγράφων Κοινότητας Λυκοχίων που αφορούν τον Ο.Γ.Α., 1961-1970".

"Βιβλίο Μητρώου Απογραφής κτηνών Κοινότητας Λυκοχίων, 1964".

**Κοινότητα
Λυκοχίων
(1933 - 2000)
(Φάκελος 3) :
(Βιβλία κτηνών,
στατιστικά,
αποζημιώσεις,
έγγραφα,
1957-1984)**

Κοινότητα Λυκοχίων (Φάκελος 8): (Οικονομικά Κοινότητας Λυκοχίων, 1959-1991)	Βιβλία χρηματικών ενταλμάτων των ετών 1959, 1960, 1961, 1964(2), 1967, 1973, 1976, 1980, 1981, 1983, 1986 και ένα βιβλίο "αποδεικτικό επιδόσεως πρόσκλησης συνεδρίασης του Κοινοτικού Συμβουλίου 1986-1991". Βιβλίο καταχωρήσεως εκδιδομένων χρηματικών ενταλμάτων Κοινότητας Λυκοχίων έτους 1966. Υποφάκελος που περιέχει τα εξής έγγραφα: Έκθεση λογοδοσίας εσόδων - εξόδων 1989, ονομαστικές καταστάσεις πρωτοδοτήσεων, αποζημιώσεων παραγωγών 1989, βεβαιωτικούς καταλόγους φόρου δικαιώματος βοσκής 1988,1989, ονομαστική κατάσταση παροχών ύδρευσης 1987, καταστάσεις Μητρώου Αρρένων Κοινότητας Λυκοχίων γεννηθέντων τα έτη 1973, 1974, 1975, 1986, 1988, εκτέλεση έργων κ.ά. Υποφάκελος "Φάκελος με έγγραφα προϋπολογισμού (υποδείγματα)".
Κοινότητα Λυκοχίων (Φάκελος 9): Εκλογικά, έργα-μελέτες, οροθεσία της Κοινότητας Λυκοχίων με άλλες Κοινότητες,	Υποφάκελος "Φάκελος εκλογικών διαταγών και καταλόγων Κοινότητας Λυκοχίων από το έτος 1947 έως το 1959" που περιέχει ονομαστικές καταστάσεις εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους ανδρών της Κοινότητας Λυκοχίων έτους 1958, διαγραφές αποβιωσάντων έτους 1957, έγγραφα της Νομαρχίας Αρκαδίας περί διαδικαστικών εκλογών περί εκκαθαρίσεως εκλογικών καταλόγων, ονομαστικός εκλογικός κατάλογος ανδρών και γυναικών Κοινότητας Λυκοχίων έτους 1958. Υποφάκελος "Φάκελος Δημοψηφίσματος - Σύνταγμα - έτους 1968". Υποφάκελος "Φάκελος Εκλογικά" όπου εμπεριέχονται: -Εκλογικός κατάλογος ανδρών 1982. -Εκλογικός κατάλογος ανδρών 1984. -Εκλογικός κατάλογος ανδρών 1986. -Εκλογικός κατάλογος ανδρών 1989. -Εκλογικός κατάλογος γυναικών 1982. -Εκλογικός κατάλογος γυναικών 1993. -Εκλογικός κατάλογος ανδρών 1994-2000. -Καταστάσεις διαγραφπτέων και εγγραπτέων εκλογέων ανδρών των ετών 1979-1988 και 1992-1996, δύο (2) εκλογικά βιβλιάρια (κενά) και κατάσταση παραλαβής - παράδοσης βιβλιαρίων 1993-1994.
Κτηματολόγιο Κοινότητας Λυκοχίων, 1947-2000)	Φάκελος αρχειοθετήσεως συμβολαίων Κοινότητας Λυκοχίων από 10-6-1967 που περιέχει τα έγγραφα: περί διαρρύθμισης και επισκευής Κοινοτικού καταστήματος 1971, μελέτη κατασκευής κοινοτικών αποχωρητηρίων 1970, περί ηλεκτροφωτισμού οδών - πλατειών - κοινόχρηστων χώρων 1972, φάκελος με άδειες οικοδομής Αν. Μπουγιούκου 1983 και Βασ. Μπουγιούκου 1988.

Φάκελος που περιέχει **μελέτη προστασίας και εκβαθύνσεως φρέατος** εις θέση Βρυσούλα Κοινότητας Λυκοχίων 1960, **μελέτη κατασκευής φρέατος** εις θέση Μπλούμικο Κοινότητας Λυκοχίων 1960, έκθεση αναφοράς ιδιωτικής εκτάσεως από την Κοινότητα για κατασκευή δεξαμενής υδρεύσεως.

Υποφάκελος "Φάκελος Οροθεσία Κοινότητας Λυκοχίων" που περιέχει έγγραφα περί καθορισμού ορίων της Κοινότητας Λυκοχίων με την Κοινότητα Καράτουλας Μεγαλόπολεως - 1969, Λυκοχίων με την Κοινότητα Σύρνας - 1962, Λυκοχίων - Χρυσοβιτισίου - 1928.

Υποφάκελος "Φάκελος άδειες οικοδομής" περί ανέγερσης φούρνου 1992, περί ανέγερσης κοινοτικού καταστήματος 1986.

Φάκελος "Κτηματολόγιον Κοινότητας Λυκοχίων 1972".

Κοινότητα Θάνα
(Φάκελος 21):

Έγγραφα, 1979 -
1984

Υποφάκελλος: 1979 – 1980, έγγρ. Μηνών Ιουλίου-Αυγούστου- Σεπτεμβρίου.

-Εξαγωγή βύσσινων.

-Προστασία αρχαίων

Κοινότητα Θάνα,
(Φάκελος 23,
Υποφάκελος 1):
1981 - 1995

"Φάκελος Αποδημίας και Επαναπατρισμού" 1981 - 1984, με έγγραφα σχετικά με την ιθαγένεια της Παναγιωτοπούλου Σοφίας και αίτημα της Νομαρχίας για καταγραφή αρχαιολογικών χώρων.

Κοινότητα Θάνα
(Φάκελος 38):
Εγκύκλιοι, 1970 -
1988

Υποφάκελος: « Φακ. Εγκυκλίων γενικού περιεχομένου, 1981-1982»:- Καταγραφή εθίμων. Διευθέτηση χειμάρρων στη λίμνη Τάκα, Εγκύκλιος Εφορείας Αρχαιοτήτων Σπάρτης.

Κοινότητα
Κερασίτσας
(Φάκελος 2): 1950 -
1999

1959: Περί φυλάξεως των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων.

Κοινότητα
Κερασίτσας
(Φάκελος 17):1955-71

Μητρώα απογραφής ζώων 1960, 1962, 1966, 1971 και δύο μητρώα άγνωστης ημερομηνίας.

Κοινότητα
Κερασίτσας
(Φάκελος 18):1912
-18

«Ιδρυτικών στοιχείων- Ορίων-Τοπικής Ιστορίας»(1912-1979): 1.Φάκελλος ιδρυτικών στοιχείων. 2.Φάκελλος «ορίων γενικά» με αποφάσεις για τα όρια της Κοινότητας, 1912-1915.

**Κοινότητα
Κερασίτσας
(Φάκελος 27):
1990-97**

Εξατομίκευση ζημιών σε μηλιές – αχλαδιές – κερασιές -
βυσσινιές (1991).
Σκληρό σιτάρι (καταστάσεις καλλιεργητών, 1992-3).
Δηλώσεις εσοδείας σταφυλιών, 1992-3.

**Κοινότητα
Κερασίτσας
(Φάκελος 30):
1979-1998**

Αιτήσεις – βεβαιώσεις αγροτικών προϊόντων και αγροτικής
περιουσιακής κατάστασως (1984-1997).

Ιωάννης Γεωργούλης,
Προϊστάμενος Γ.Α.Κ. - Αρχείων Νομού Αρκαδίας

Εικ.1: Κάτω Αγορά και Μαλλιαροπούλειο

Εικ.2: Οικογενειακό βιβλιάριο πρόσφυγος

Αριθ. Βιβλιαρίου: 56.
Αριθ. Μητροφών: 56.
Αριθ. Έξελξης:

Όνοματεπώνυμον αρχηγού οικογενείας
Ζαφειρίου Νεοφύτου

παραβούσα τὸ βιβλιάριον
Ἀρχή

(Υπογραφή ἢ σφραγίς)

ΒΙΒΛΙΑΡΙΟΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΝ ΠΡΟΣΦΥΓΟΣ
ΚΑΤΑΓΩΓΗ: Χαλκίδα, περιφέρειας Χαλκιδεύς

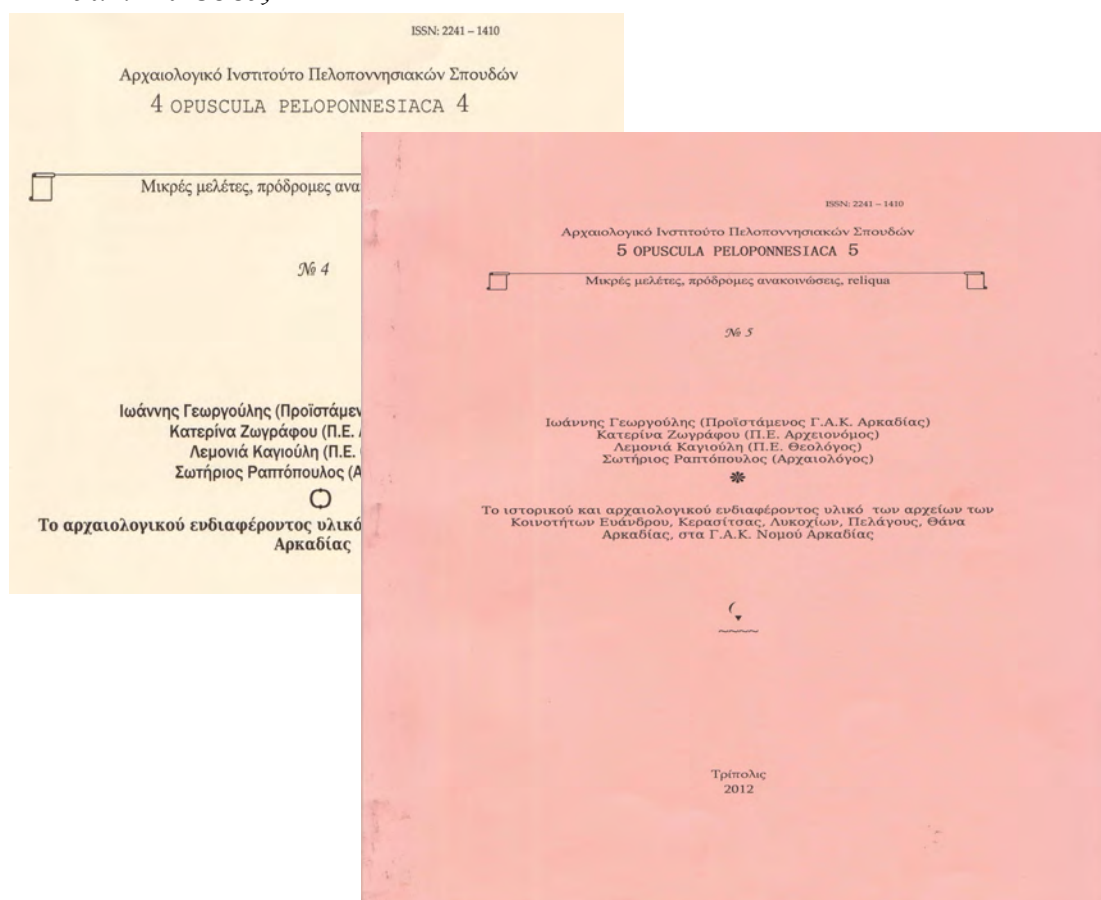
Αριθ.	Όνοματεπώνυμον καὶ ἐπάγγελμα	Ἔτη
1	Όνοματεπώνυμον καὶ ἐπάγγελμα: Ζαφειρίου Νεοφύτου	54
2	Όνοματεπώνυμον καὶ ἐπάγγελμα: Ζωὴ τοῦ αὐτοῦ	44
3	Όνοματεπώνυμον καὶ ἐπάγγελμα: Βασίλειος	16
4	Όνοματεπώνυμον καὶ ἐπάγγελμα: Νεφέλη	14
5	Όνοματεπώνυμον καὶ ἐπάγγελμα: Σπυρίδων	12

ΣΗΜ — Εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐπαγγέλματος οὐ δεκτικὴ τῶν ἐπὶ τοῖς λεπτομέρεις τοῦ ἐπαγγέλματος ἢ τοῦ οὐκ ἔχοντος τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπὶ τοῖς λεπτομέρεις τοῦ ἐπαγγέλματος, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπὶ τοῖς λεπτομέρεις τοῦ ἐπαγγέλματος.

Εικ.3: Η βιβλιοθήκη

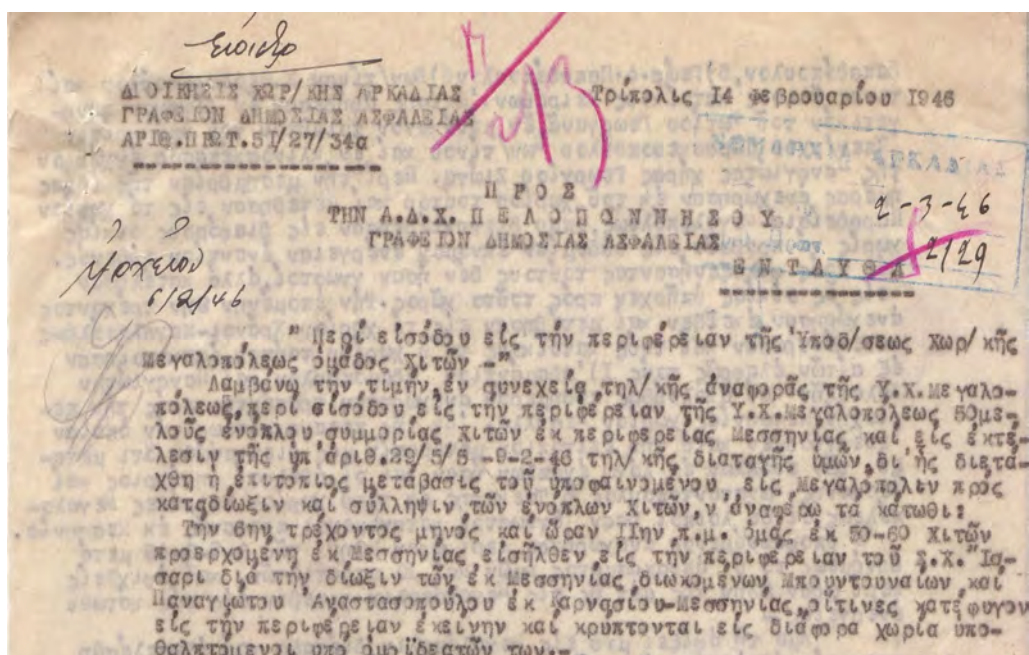
Εικ.4: Εκδόσεις

Εικ.5: Σεμινάρια Τοπικής Ιστορίας

Εικ.6: “Περί της εισόδου εις την περιφέρειαν Μεγαλοπόλεως ομάδος Χιτών”

Οι Συλλογές των Γενικών Αρχείων του Κράτους – Αρχείων Ν. Λακωνίας, πηγή πληροφοριών επί θεμάτων Υπουργείου Πολιτισμού (1925 – 1993)

Καλλιόπη (Πέπη) Γαβαλά

Τα Γενικά Αρχεία του Κράτους Νομού Λακωνίας, που λειτουργούν πάνω από μισό αιώνα[1], «κινούνται» διοικητικά από το Υπουργείο Παιδείας στο Υπουργείο Πολιτισμού, το Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως και πάλι στο Υπουργείο Παιδείας[2], ακολουθώντας τη διοικητική πορεία των Ιστορικών Αρχείων στην Ελλάδα και διασώζοντας πολλά και διαφορετικά είδη αρχείων.

Στις συλλογές των Γενικών Αρχείων του Κράτους Ν. Λακωνίας περιλαμβάνονται αρκετά αρχεία, τα οποία διαφυλάσσουν μαρτυρίες και στοιχεία που αφορούν σε αρχαιολογικά κατάλοιπα ή σε συνεργασίες των υπηρεσιών και των πολιτών της περιοχής με το Υπουργείο Πολιτισμού κατά τον 20^ο αιώνα. Τα αρχεία που παρέχουν τέτοιου είδους σημαντικές πληροφορίες προέρχονται από την Τοπική Αυτοδιοίκηση, δηλαδή τη Νομαρχία (σημερινή Περιφερειακή Ενότητα)[3], τους Δήμους και τις Κοινότητες[4]. Επίσης σημαντικές πληροφορίες διασώζουν και πολλά ιδιωτικά αρχεία, λόγω εξειδικευμένων ενασχολήσεων των δημιουργών τους. Μέσα από αυτό το αρχειακό υλικό προκύπτει η πορεία μέρους των ανασκαφών της περιοχής, η διάσωση των μνημείων, ο εντοπισμός αρχαιολογικών χώρων, οι εκδηλώσεις, οι συλλογές πολιτισμικού υλικού, όπως και τα επαναλαμβανόμενα προβλήματα του Μουσείου της Σπάρτης αλλά και της Αρχαιολογικής Συλλογής του Γυθείου. Ελάχιστα στοιχεία σώζονται από την περίοδο πριν τον πόλεμο, όπως η σημαντική φωτογραφία του 1925[5], που δείχνει τις πρώτες ανασκαφές στο Αμυκλαίο από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (εικ. 1) καθώς και τα έγγραφα σχετικά με τις εργασίες της «Επιτροπής Διοικήσεως και Διαχειρίσεως της εν κάτω Χώρα Μυστρά Αρχαίας Εκκλησίας «Άγιος Δημήτριος»» κατά την περίοδο 1931-1967[6].

Περισσότερο αρχειακό υλικό διασώθηκε από την περίοδο μετά τον πόλεμο, λόγω των γνωστών καταστροφικών συνεπειών του. Κατά το δεύτερο μισό, λοιπόν, του 20ού αιώνα στη Λακωνία δόθηκε έμφαση από το Υπουργείο Πολιτισμού και τους Δήμους Σπάρτης και Γυθείου σε θέματα εντοπισμού αρχαιοτήτων, απαλλοτριώσεων ακινήτων[7], προστασίας αρχαίων[8], διαμορφώσεων, αξιοποιήσεων, εξωραϊσμών και περιφράξεων αρχαιολογικών χώρων[9], όπως και κηρύξεων αρχαιολογικών χώρων[10]. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επέδειξαν οι Δ/ντες Αρχαιοτήτων Αναστάσιος Ορλάνδος και Ευστάθιος Στίκας, όπως και ο Σ.Ν. Κουμανούδης, και οι κατά καιρούς Προϊστάμενοι και Επιμελητές της Ε' Εφορείας Κλασικών Αρχαιοτήτων, Γεώργιος Παπαθανασόπουλος, Χρυσάνθος Χρήστου, Άγγελος Δεληβοριάς, Γεώργιος Σταϊνχάουερ, Θεοδώρα Καράγιωργα, Βασίλειος Πετράκος, Θεόδωρος Σπυρόπουλος και ο Προϊστάμενος των Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Μιστρά Νικόλαος Δρανδάκης, όπως και οι Δήμαρχοι Σπάρ-

της Γεώργιος Σαϊνόπουλος, Νικόλαος Σαχάμης, Δημοσθένης Ματάλας και οι Δήμαρχοι Γυθείου Τζωρτζής Τζωρτζάκης και Θεόδωρος Ροζάκης.

Το δεύτερο μισό της δεκαετίας του '40, αλλά και τη δεκαετία του '50, στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης των πολιτιστικών δομών του κράτους, έγιναν προσπάθειες για διάσωση αρχείων και καταγραφή ιστορικών και πολιτιστικών στοιχείων του νομού. Μια αρχική προσπάθεια έγινε από το Υπουργείο των Στρατιωτικών «περί συλλογής εγκατεσπαρμένων Αρχείων από την εποχή της καταρρεύσεως του Αλβανικού μετώπου» (1947)[11]. Από το 1946, πάντως, το Μουσείο Σπάρτης και η αρχαιολογική Συλλογή Γυθείου απασχολούσαν τους τοπικούς φορείς, ενώ προέκυψε σταδιακά η τουριστική προβολή της πόλης της Σπάρτης όπως και όλου του νομού Λακωνίας (1954-1962).

Προς αυτή την κατεύθυνση κινείτο και η προσπάθεια καταγραφής τουριστικών στοιχείων, ιστορικών μνημείων και προσώπων, περιγραφών πόλεων και χωριών καθώς και οικονομικών στοιχείων των περιοχών της Λακωνίας κατά την περίοδο 1954-1955.[12] Αργότερα, στις αρχές της δεκαετίας του '60, συγκεντρώθηκαν εκ νέου στοιχεία για αρχαιολογικά μνημεία, σπήλαια, αξιοθέατα, προάστια για να χρησιμοποιηθούν σε σχετικό ερωτηματολόγιο του μηνιαίου περιοδικού *Πειραιϊκής-Πατραϊκής* που οργάνωνε «αφιέρωμα στη Σπάρτη-Λακωνία» και για σχετικές εκπομπές του Κεντρικού Ραδιοφωνικού Σταθμού Ενόπλων Δυνάμεων Ελλάδος, με την επίβλεψη του Τίτου Αινεία, πρόεδρου της Εταιρείας Ελλήνων Συγγραφέων και Σκηνοθετών Ραδιοφώνου[13]. (εικ. 2)

Η τουριστική προβολή του Γυθείου προωθήθηκε το 1966[14] μέσω του φωτογραφικού άλμπουμ με φωτογραφίες αρχαιοτήτων και εκδηλώσεων στο αρχαίο θέατρο του Γυθείου, που δημιουργήθηκε για να σταλεί στον ΕΟΤ, μαζί με σχετικό ερωτηματολόγιο. (εικ. 3)

Την ίδια περίοδο ο Νομάρχης και οι Πρόεδροι δήμων και κοινοτήτων του νομού Λακωνίας αλληλογραφούσαν προσπαθώντας να συγκεντρώσουν λαογραφικό υλικό αλλά και υλικό για την έκθεση που ετοίμαζε το Πολεμικό Μουσείο[15], με θέμα «Εθνικά Κειμήλια απεικονίζοντα την ιστορική εξέλιξη των πολεμικών αγώνων του Έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον» .

Η διενέργεια ανασκαφών αρχίζει να προβάλλεται μέσα από τις πηγές κατά τη δεκαετία του '50, τόσο στην περιοχή του Γυθείου, όσο και στην Πελλάνα και στη Σελλασία, όπως επίσης και οι εντοπισμοί Μυκηναϊκών τάφων ή εντοιχισμένων μαρμάρινων μελών στο Γύθειο και στο Βαφειό[16]. Αυτή την περίοδο φαίνεται πως λαμβάνονται δραστικά πλέον μέτρα προστασίας, όπως είναι οι «κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων και μνημείων»: «Αρχαίο Θέατρο Γυθείου, ακρόπολη Ζάρακος, ακρόπολη Επιδάυρου Λιμηράς, ολόκληρη η θέση της σημερινής πόλης Γυθείου, περιοχή Δίχοβα, το επί της χερσονήσου Τηγάνι στο Μέζαπο μεσαιωνικό κάστρο (της Μαΐνης), η ακρόπολη Καινηπόλεως, τα εν θέματι Πουρκά-Πύρκος παρά τω χωρίω

Κάββαλος Λείψανα ρωμαϊκών χρόνων και η θέση Παλιόκαστρον νήσου Αντικυθήρων». Κηρύσσονται διατηρητέοι ακόμη και Πύργοι και Μοναστήρια, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον επιδεικνύεται για τη Νήσο Κρανάη και τον εκεί ευρισκόμενο Πύργο Τζαννετάκη[17]. Πολύ αργότερα, τη δεκαετία του '70, χαρακτηρίζεται και η περιοχή του Ταυγέτου ως «τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους»[18].

Το 1962 οι αναγκαίες εργασίες για στερεώσεις και περιφράξεις προς διάσωση και ασφάλεια των αρχαιολογικών χώρων είχαν ως αποτέλεσμα να φροντίζεται ιδιαίτερα ο χώρος της επιγραφής «Διός Καππώτα εν Γυθείω», όπως και το κενοτάφιο του Λεωνίδα το οποίο επανειλημμένα αναπλάθεται για τουλάχιστον τρεις δεκαετίες (1963-1993)[19]. Στα τέλη της δεκαετίας του '60 επιδείχθηκε ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τη «Βασιλική» στην ακρόπολη της Σπάρτης[20], όπως και για τα Σπήλαια Διρού[21]. Στη δεκαετία του '90 το ΥΠΠΟ και οι φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης απασχολούνταν επανειλημμένα με το λιθόστρωτο καλντερίμι που οδηγεί στην ακρόπολη της Σπάρτης[22].

Το Μουσείο της Σπάρτης και η αρχαιολογική Συλλογή του Γυθείου, σημαντικοί πόλοι έλξης Τουρισμού, απασχολούν τους αρμόδιους φορείς τουλάχιστον από το 1946. Η επαναλειτουργία του Μουσείου Σπάρτης[23], αλλά και η φυσιολογική επέκταση του συνεχώς επιδιώκεται, πότε επιτυχώς και πότε ανεπιτυχώς, καθ' όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα (1959-1993). Καταγράφονται οι κοντόφθαλμες πολιτικές που αδυνατούν να εκπονήσουν μακροπρόθεσμα σχέδια με αποτέλεσμα να είναι διαρκώς αναγκαίες οι ενέργειες των, κατά καιρούς, Προϊστάμενων της Ε' αρχαιολογικής Περιφέρειας[24] (εικ. 4), όπως τη δεκαετία του '60 για «Δωρεάν παραχώρηση οικοπέδου προς επέκτασιν Μουσείου»[25] και αργότερα «Περί διευρύνσεως του Μουσείου Σπάρτης δια παραχωρήσεως τμήματος δημοτικού κήπου»[26], όπως και κάθε δέκα χρόνια για «Παραχώρηση χώρου για επέκταση Μουσείου Σπάρτης»[27].

Πολλά, δύσκολα και άλυτα τελικά προβλήματα ανακύπτουν και με την αρχαιολογική Συλλογή του Γυθείου κατά την περίοδο 1956-1979. Η ανύπαρκτη πρόβλεψη και η κακοδαιμονία της δημόσιας διοίκησης οδηγούσαν σε μεμονωμένες προσπάθειες χωρίς συνέχεια, χωρίς ειρμό, χωρίς σχέδιο.

Ο Δήμαρχος Τζ. Τζωρτζάκης επεδίωξε τη δημιουργία αίθουσας Μουσείου Αρχαιοτήτων από το 1953[28] (εικ. 5) στην οποία προσπάθησε να συγκεντρώσει αρχαιότητες από την περιοχή του Γυθείου. Τα δύο δωμάτια του δημαρχιακού μεγάρου έλυσαν προσωρινά το πρόβλημα την περίοδο 1955-57. Το 1959 η υπάρχουσα πλέον Αρχαιολογική Συλλογή φυλασσόταν εκεί και υπεύθυνος γι αυτή είχε οριστεί ο καθηγητής Κων. Καντής, ο οποίος όμως «πήρε το κλειδί και έφυγε το Καλοκαίρι». Το 1963, λόγω διαφόρων προβλημάτων η Αρχαιολογική Συλλογή παραδόθηκε για λόγους ασφαλείας από το Δήμαρχο Τζ. Τζωρτζάκη στον Χρυσάνθο Χρήστου, Προϊστάμενο της Ε' Αρχαιολογικής περιφέρειας, «δια της Επιμελητρίας Αρχαιοτήτων Θεοδώρας Καράγιωργα» και δεν επέστρεψε ποτέ διότι δεν δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες προϋπο-

θέσεις. Ο Δήμαρχος Γυθείου ζητούσε επανειλημμένα να επιστραφούν τα «φυγαδευθέντα εις Σπάρτην αρχαιολογικά ευρήματα».

"Περί Αρχαιοτήτων" και "περί της κλειδός της μουσειακής Συλλογής Γυθείου" αλληλογραφούσαν και ο Δήμαρχος Γυθείου Θ. Β. Ροζάκης με τον Επιμελητή Αρχαιοτήτων Γ. Α. Σταϊνχάουερ και τον προϊστάμενο της Εφορείας Γ. Α. Παπαθανασόπουλο το 1970, ενώ την περίοδο αυτή υπήρχε διαρκές αίτημα «Περί Ίδρυσης Αρχαιολογικού Μουσείου Μάνης και Αρχαιολογικού χώρου Γυθείου». Το 1979, πάντως, καταγράφεται επισκευή του «μουσείου Γυθείου»^[29].

Την ίδια περίοδο Δήμοι, Νομαρχία και Υπουργείο Πολιτισμού προβληματίζονταν και με τα αρχαία θέατρα Σπάρτης^[30] και Γυθείου: το μεν πρώτο τελεί υπό ανασκαφική διαδικασία από τότε μέχρι σήμερα, το δε δεύτερο έχει υποστεί αναστηλώσεις και στερεώσεις (1956-1989)^[31] και χρησιμοποιήθηκε για μεγάλο διάστημα σε παραστάσεις και εκδηλώσεις (1958-1972), όπως οι «Πέρσαι» του Αισχύλου, ο «Ίων» του Ευριπίδη και ο «Φιλοκτήτης» του Σοφοκλέους από το θίασο Κωστή Λιβαδέα το 1958^[32], 1959 και 1969^[33] αντίστοιχα, η «Ειρήνη» του Αριστοφάνους και η «Ερωφίλη» του Χορτάτζη από το «Άρμα Θεάτρου» το 1965 και 1966^[34] αντίστοιχα, η «Μήδεια» και ο «Ίων» του Ευριπίδη από το ημικρατικό θυμελικό θίασο Λ. Καρζή το 1967 και 1968^[35] αντίστοιχα, και η «Ηλέκτρα» του Σοφοκλέους από τον Αττικό Θίασο Αντωνίου Ξενάκη το 1970^[36], καθώς και οι «Πόθοι κάτω από τις Λεύκες» του Ευγενίου Ο Νηλ από την Ελευθέρα Σκηνή το 1972^[37].

Πολιτιστικές εκδηλώσεις όμως γίνονταν, και συνεχίζουν να γίνονται, και στη Σπάρτη, όπως ετήσιες εκδηλώσεις, που αναδεικνύουν ή βασίζονται σε ιστορικά γεγονότα του λακωνικού χώρου (τα «Παλαιολόγια»^[38] (1966-1993) και το «Σπάρταθλον»^[39] (1984-1992)) καθώς και άλλες εκδηλώσεις, ιστορικές ομιλίες κ.λ.π. από το 1946 έως το 1987^[40].

Οι συνεργαζόμενοι φορείς, πάντως, φαίνεται πως επεδείκνυν ιδιαίτερη μέριμνα και για τα κλασικιστικά διατηρητέα κτίρια της Σπάρτης και του Γυθείου (1968-1991). Διασώζονται στοιχεία για την επισκευή, τον εξωραϊσμό, τη συντήρηση οικιών και παλαιών αρχοντικών, όπως και της γέφυρας του Ευρώτα (1985-1992)^[41] καθώς και για την αναπαλαίωση του Δημαρχείου Γυθείου για μισό αιώνα, από το 1941 έως το 1991^[42].

Αλλα θέματα που απασχολούσαν το Υπουργείο Πολιτισμού και την Τοπική Αυτοδιοίκηση ήταν η κατασκευή Πνευματικού Κέντρου στην πόλη του Γυθείου το 1972^[43], ή η τοποθέτηση αγαλμάτων στην πόλη της Σπάρτης, αποδίδοντας τιμή στις Σπαρτιατικές προσωπικότητες της αρχαιότητας (εικ. 6). Τέτοια έργα είναι οι ανδριάντες του Λυκούργου "κατασκευασθέντος υπό Δρος Φαίρμπανξ" (1955) ^[44] και του Λεωνίδα, έργο του γνωστού γλύπτη Β. Φαληρέα (1970) ^[45].

Προεκτείνοντας λίγο τα θέματα του Υπουργείου Πολιτισμού και συμπεριλαμβάνοντας και τον Τομέα του Αθλητισμού, αθλητικά θέματα συναντώνται στο

Αρχείο του Ηλία Σγουπάκου[46], του οποίου η σταθερή προσπάθεια της δημιουργίας του Σταδίου της Σπάρτης αντιμετώπιζε τις αντιρρήσεις του Υπουργείου Πολιτισμού (εικ. 7). Αθλητικά θέματα συναντώνται και στο Αρχείο του «μεγάλου» ταλέντου - αθλητή τότε Κωνσταντίνου Συνοδινού[47], το οποίο περιλαμβάνει φωτογραφίες και αποκόμματα εφημερίδων αθλητικού περιεχομένου του β' μισού του 20ού αιώνα.

Αθλητικά στοιχεία περιλαμβάνει και το Αρχείο των καταξιωμένων δημοσιογράφων Ιωάννη και Δημητρίου Κοκκινάκη[48] (εικ. 8).

Λόγω προσωπικών αναζητήσεων και επιστημονικών θέσεων και άλλα ιδιωτικά Αρχεία, όπως του εικαστικού Πάνου Παπαδολιά[49], της Επιμελήτριας Εθνικής Πινακοθήκης – Παραρτήματος Σπάρτης Γεωργίας Κακούρου Χρόνη, και της επιτίμου Εφόρου Αρχαιοτήτων Αιμιλίας Μπακούρου, περιλαμβάνουν πλούσια κατάλοιπα πολιτιστικών αναζητήσεων.

Έτσι ένα μικρό ταξίδι στο χώρο των Αρχείων με συγκεκριμένη διαδρομή μέσα από πολιτισμικά μονοπάτια, μας έφερε σε επαφή με τα θέματα που απασχόλησαν το β' μισό του 20ού αιώνα την τοπική κοινωνία και το Υπουργείο Πολιτισμού, μέσα από έγγραφα, ενέργειες, απόψεις και υπογραφές ανθρώπων που δούλεψαν για αυτά από οποιοδήποτε μετερίζι.

Πολλοί και διαφορετικοί είναι οι οδηγοί – ξεναγοί στους διαδρόμους των Αρχείων όλης της χώρας, ενώ τα στοιχεία που κάθε φορά συναντώνται μπορούν να αξιολογούνται από διαφορετική οπτική γωνία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Ν. Λακωνίας

1. Αρχείο Δήμου Σπάρτης
2. Αρχείο Δήμου Γυθείου
3. Αρχείο Νομαρχίας Λακωνίας

Καλλιόπη (Πέπη) Γαβαλά
Δρ. Οικονομικού Τμήματος Νομικής Σχολής Αθηνών
Προϊσταμένη Γ.Α.Κ.-Αρχείων Ν. Λακωνίας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Τα Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας ιδρύθηκαν ως «Μόνιμο, Τοπικό, Ιστορικό Αρχείο Σπάρτης» με το Β.Δ. Της 19/2/1940.
- [2] Την περίοδο 1940-1967 το Μ.Τ.Ι.Α. Σπάρτης υπαγόταν στο ΥΠΕΠΘ, την περίοδο 1968-1971 υπήχθη στο Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως. Στη συνέχεια, την περίοδο 1971-1985, υπήχθη στο Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών. Αρχικά είχε ορισθεί ως άμισθος Προϊστάμενος του Αρχείου ο καθηγητής Σπ. Παπαδόγιαννης. Στη συνέχεια, από τις 27/5/1974, ως Δ/ντης διορίστηκε ο Ιωάννης Σιάπικας, ο οποίος παρέμεινε έως τις 22/8/1979, οπότε μετατέθηκε στην Αθήνα. Από τον Οκτώβρη του 1985 μέχρι σήμερα τα Γενικά Αρχεία του Κράτους υπάγονται στο Υ.Π.Ε.Π.Θ, Υ.Π.Δ.Β.Μ.Θ. ή Υ.ΠΑΙ.Θ. Με το νόμο 1946/1991 το Μ.Τ.Ι.Α. Σπάρτης μετονομάστηκε σε Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Λακωνίας.
- [3] Το αρχειακό υλικό της Νομαρχίας Λακωνίας (19 παραλαβές) που μέχρι σήμερα έχει προσκτηθεί και ταξινομηθεί από την υπηρεσία μας, καλύπτει την περίοδο 1946-2005, καθώς η «φωτιά» του εμφυλίου κατέστρεψε το υλικό των προηγούμενων χρόνων.
- [4] Περισσότερα στοιχεία δίδουν τα Αρχεία του Δήμου Σπάρτης και του Δήμου Γυθείου που καλύπτουν την περίοδο 1941-1995, τα οποία «συνομιλούν» με τα Αρχεία της Νομαρχίας, συμπληρώνοντας το ιστορικό των ενεργειών και της γραφειοκρατίας. Εντοπίζονται φάκελοι, έγγραφα, σχέδια, φωτογραφίες σχετικά με θέματα αρμοδιότητας Υπουργείου Πολιτισμού, που προκύπτουν μέσα από τις συνεργασίες των φορέων της Τοπικής Αυτοδιοίκησης με το Υπουργείο Πολιτισμού.
- [5] Πρόκειται για φωτογραφίες που απέστειλε το «Deutsches Archäologisches Institut Athen», από τις ανασκαφές στο Αμυκλαίο το 1925, μάλλον στο Δήμαρχο της Σπάρτης Δ. Ματάλα (1990). Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 1.2.1602.
- [6] Φάκελοι Επιτροπής. Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΙΟΙΚ. 8.5.148-150.
- [7] Αλληλογραφία περί Ρωμαϊκού βαλανείου στο Γύθειο και απαλλοτριώσεις ακινήτων (1987, 1991). Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 2.1.1031.
- [8] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 1.2.704 (1973-1979) και ΔΙΟΙΚ. 8.3.522 (1979-1986).
- [9] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 1.2.1189 (1984-1993) και ΔΗΜΟΤ. 2.1.1130 (1962).
- [10] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 2.1.1130 και ΔΙΟΙΚ. 8.1.731.
- [11] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΙΟΙΚ. 8.1.721.
- [12] Πρόκειται για τις περιοχές Αγ. Βασίλειος, Αγ. Ιωάννης Σπάρτης, Αγ. Νικόλαος Μελιτίνης, Αγ. Νικόλαος Μονεμβασίας, Αγόριανη, Αγριάνοι, Αρχοντικό, Βασσαράς, Γεράκιο, Γεωργίτσιο, Δήμος Γυθείου, Δαφνίο, Ελαφώνησος, Έξω Νύφι, Καλύβια, Καρβελάς, Καρέα, Κεφαλάς, Κοκκάλα, Κόκκινα Λουριά, Κονάκια, Κουλέντια, Κρουνέριο, Κυπαρίσσιο, Λεήμονας, Λογκανίκος, Λυγερέας, Δήμος Μολάων, Μονεμβασία, Νόμια, Ξηροκάμπιο, Οίτυλο, Πάκια, Πάνιτσα, Παντάνασσα, Παπαδιάνικα, Πέρπαινη, Πολοβίτσα, Ρηχέα, Σελεγούδι, Σκαμνάκιο, Σκουτάριο, Τάραψα, Χάρακας. Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 1.1.314.
- [13] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 1.2. 319.
- [14] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1129
- [15] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΙΟΙΚ. 8.1.721.
- [16] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 2.1.1130 και ΔΙΟΙΚ. 8.1.731.
- [17] Κήρυξη θεάτρου Γυθείου ως αρχαιολογικού χώρου (ΦΕΚ Β'239/12.6.64). Κήρυξη Αρχαιολογικών χώρων και Μνημείων Νομού Λακωνίας και Αντικυθήρων, με υπογραφή του Γ.

Επιθεωρητή και α.α.α Σ.Ν. Κουμανούδη. (ΦΕΚ Β'267/16.4.1970). Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ 2.1.1130. Ανακήρυξη διατηρητέων, στερέωση Πύργων, Παλαιομονάστηρο Βρονταμά. Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΙΟΙΚ. 8.1.731.

[18] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ. 1.2.704.

[19] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.346 (1963), ΔΗΜΟΤ. 1.2.448 (1966-1967), ΔΗΜΟΤ. 1.2.259 (1968-1969), ΔΗΜΟΤ. 1.2.666 (1972), ΔΗΜΟΤ. 1.2.826 (1976), ΔΗΜΟΤ. 1.2.866 (1976-1985), ΔΗΜΟΤ. 1.2.1289 (1986), ΔΗΜΟΤ. 1.2.1290 (1986-1992).

[20] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.259, ΔΗΜΟΤ. 1.2.543.

[21] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΙΟΙΚ.8.9.463-465, ΔΗΜΟΤ. 2.1.1129.

[22] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.1288, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1531, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1584.

[23] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΙΟΙΚ. 8.1.731.

[24] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.277, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1491.

[25] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.308.

[26] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.601.

[27] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.1047, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1491, ΔΗΜΟΤ.1.2.1584.

[28] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1130.

[29] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1020.

[30] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΙΟΙΚ. 8.1.731, ΔΗΜΟΤ. 1.2.423, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1181.

[31] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1130, ΔΗΜΟΤ. 2.1.1031.

[32] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1189.

[33] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1192.

[34] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1192.

[35] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1192.

[36] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1192.

[37] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1195.

[38] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.513, ΔΗΜΟΤ. 1.2.466, ΔΗΜΟΤ. 1.2.585, ΔΗΜΟΤ. 1.2.645, ΔΗΜΟΤ. 1.2.683, ΔΗΜΟΤ. 1.2.721, ΔΗΜΟΤ. 1.2.807, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1429.

[39] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.1165, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1222, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1275, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1429.

[40] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΙΟΙΚ. 8.1.706-712, ΔΙΟΙΚ. 8.5.155, ΔΙΟΙΚ. 8.3.439-447.

[41] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.1241, ΔΗΜΟΤ. 1.2.1561, ΔΗΜΟΤ. 2.1.1130.

[42] Ιδιαίτερα το 1970, όταν ο Δήμος Γυθείου επαναχρησιμοποίησε τις δύο αίθουσες της αρχαιολογικής Συλλογής. Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1130. Το Δημαρχείο χαρακτηρίστηκε διατηρητέο το 1986 με υπουργική απόφαση (αριθ. Γ. 60084/ 3600/ 28 .8. 1986 ΥΠΕΧΩΔΕ (Δ/νση παραδοσιακών οικιών) (ΦΕΚ Δ' 1038/ 10. 10. 86). Γ.Α.Κ. - Αρχεία Ν. Λακωνίας/ΔΗΜΟΤ.2.1.1020.

[43] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 2.1.1130.

[44] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.273.

[45] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΔΗΜΟΤ. 1.2.585.

[46] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΙΔΙΩΤ. 83.1.

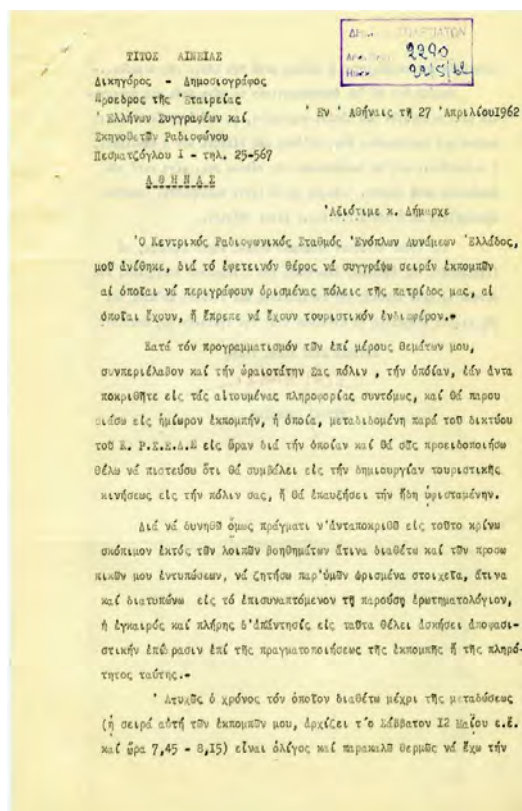
[47] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΙΔΙΩΤ. 39.1.

[48] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΙΔΙΩΤ. 65.1.83-α

[49] Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Λακωνίας/ ΙΔΙΩΤ. 43.4.

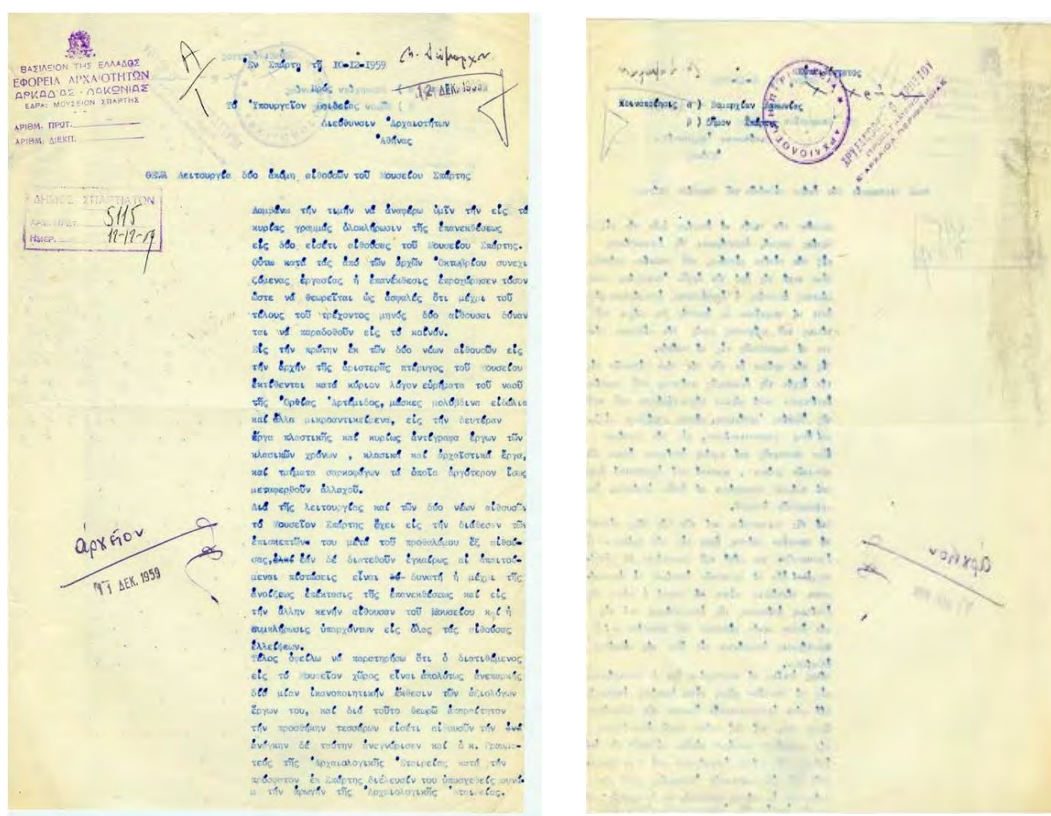
Εικ.1: Φωτογραφία από τις ανασκαφές στο Αμυκλαίο

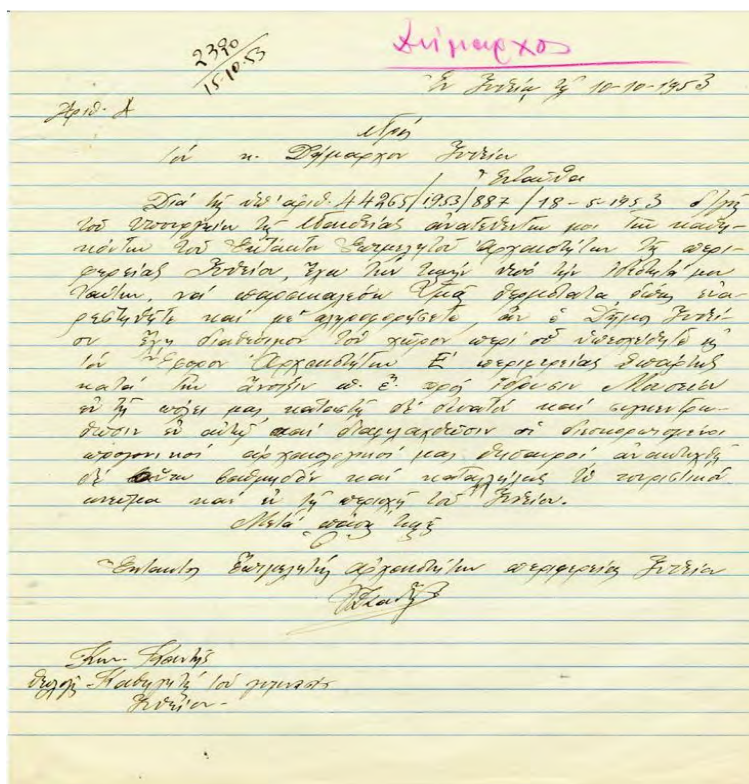
Εικ.2: Περί ραδιοφωνικῆς ἐκπομπῆς γιὰ τὴ Λακωνία

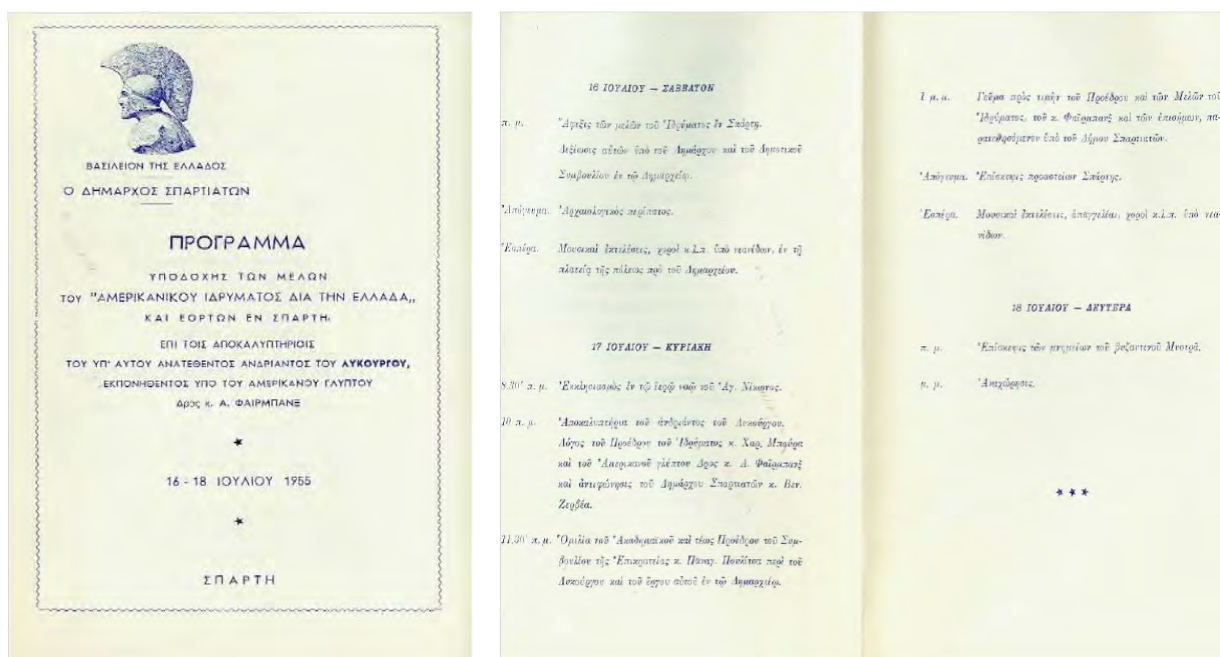
Εικ.3: Φωτογραφίες από παράσταση στο αρχαίο Θέατρο Γυθείου

Εικ.4: Έγγραφο Χρυσάνθου Χρήστου προς Διεύθυνση Αρχαιοτήτων

Εικ.5: Έγγραφο για παραχώρηση ακινήτου

Εικ.6: Πρόγραμμα εορτών και αποκάλυψη ανδριάντα Λυκούργου

Εικ.7: Δημιουργία Σταδίου Σπάρτης, δεκαετία 1960

Εικ.8: Κάρτ-ποστάλ από τους Ολυμπιακούς του Βερολίνου: Αδόλφος Χίτλερ-Σπύρος Λούης

Η Διοίκηση του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους κατά το β' μισό του 19ου αιώνα, όπως προκύπτει από τα έγγραφα του Δήμου Ήλιδας (στα Γ.Α.Κ.-Αρχαία Ν. Ηλείας)

Ιωάννα Τζουανοπούλου

Το ελληνικό κράτος, στα πρώτα χρόνια της σύστασής του, αποτελούνταν από 10 Νομαρχίες που διαιρέθηκαν σε 47 Επαρχίες, ενώ οι Δήμοι αποτελούσαν την πρώτη διοικητική βαθμίδα. Επικεφαλής ήταν αντίστοιχα ο Νομάρχης, ο Έπαρχος και ο Δήμαρχος.

Το Αρχείο του Δήμου Ήλιδας, μέρος του οποίου έχει εισαχθεί στην Υπηρεσία μας, αποτελείται από πρωτόκολλα αλληλογραφίας των Δήμων Ήλιδας, Ελίσσης, Αμαλιάδας, φακέλους φορολογίας και φόρου εγχώριων προϊόντων, αποφάσεις Νομαρχίας, εγκυκλίους του Υπουργείου Εσωτερικών κ.α.

Μέσα από τις εγκυκλίους ο ερευνητής μπορεί να δει τα θέματα που απασχόλησαν το Υπουργείο Εσωτερικών και τον τρόπο διοίκησης του ελληνικού κράτους το β' μισό του 19^{ου} αιώνα.

Το ταχυδρομείο

Το ταχυδρομείο αποτελούσε εκείνη την εποχή το μέσο επικοινωνίας της κεντρικής Διοίκησης με τους επάρχους και δημάρχους της χώρας. Το 1858 έγινε η σύνδεση με τον ηλεκτρικό τηλεγράφο των πόλεων του κράτους και κυρίως των πρωτευουσών των νομών με την Αθήνα. Η ομαλή λειτουργία των ταχυδρομείων ήταν πρώτιστο μέλημα της Γενικής Διεύθυνσης του Ταχυδρομείου.

Με την εγκύκλιο αρ. 8 /11-3-1852 (αρ. πρ. 1449 αρ. διεκπ. 791) εκφράζονται παράπονα για τη μη σωστή λειτουργία των ταχυδρομείων. Η Γενική Διεύθυνση τονίζει στους Υποδιευθυντές και Επιστάτες ότι οι εκδότες εφημερίδων εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους, πως οι υπάλληλοι του Ταχυδρομείου δείχνουν προθυμία να παίρνουν χρήματα, πολλές φορές όμως κατακρατούν τις εφημερίδες και τα περιοδικά. Η Γενική Διεύθυνση προειδοποιεί ότι θα απολύσει όποιον υπάλληλο κατακρατεί ή σφετερίζεται τα χρήματα και θα τον καταδιώξει για σφετερισμό ξένων χρημάτων. Με την εγκύκλιο αρ. 52 25/11/1852 (αρ.πρωτ. 5609 και αρ. διεκπ. 3120) η Γενική Διεύθυνση των Ταχυδρομείων ενημερώνει τους υποδιευθυντές και επιστάτες για την ανανέωση της εργολαβίας των ταχυδρομικών ίππων και τους καλεί (για να μην υπάρχουν οικονομικές δοσοληψίες μεταξύ του εργολάβου και των έκτακτων και μονίμων ταχυδρόμων) να αναφέρουν αν κάποιος έχει να λαμβάνει μισθοδοσία του λήγοντος έτους από τον ήδη εργολάβο (με τον αριθμό και την ημερομηνία αναγγελίας εξ αποστολής εκτάκτου ταχυδρόμου καθώς και τον αριθμό και την ημερομηνία διαταγής με την οποία υποχρέωσε η Γενική Διεύθυνση τον εργολάβο στην πληρωμή έκτακτου ταχυδρόμου). Ακόμη, τους καλεί να συλλέξουν βεβαιώσεις με απόδειξη απλού χαρτιού των ταχυδρόμων κάθε ταχυδρομικού καταστήματος, ότι έλαβαν την μισθοδοσία

τους από 1 Ιανουαρίου μέχρι 31 Οκτωβρίου και να αναφέρουν τον λόγο καθυστέρησης -αν υπάρχει- της μισθοδοσίας, και ποια είναι η μισθοδοσία του μήνα.

Ένα σημαντικό πρόβλημα που φαίνεται ότι απασχόλησε μέσα από τις εγκυκλίους την κυβέρνηση του Όθωνα, ήταν η σύλληψη των «ληστρικών συμμοριών».

Περί σύλληψεως του λαοπλάνου Χριστοφόρου (αρ. 11723/26-6-1852)

Η σύλληψη του Χριστόφορου, του γνωστού «Παπουλάκου», όπως αναφέρεται στην εγκύκλιο την οποία υπογράφει ο υπουργός Α.Σ. Δανόπουλος: Αναγγέλλεται στους Νομάρχες ότι ο λαοπλάνος Χριστόφορος, που συντάραξε με τις αγυρτείες του τα πνεύματα των κατοίκων της Λακωνίας, συνελήφθη στις 23/6/1852. Όσοι Λάκωνες είχαν αποπλανηθεί από τα κηρύγματά του μεταμελήθηκαν και προσήλθαν στις Αρχές εξαιτούμενοι τη βασιλική επιείκεια και πρόσφεραν τους εαυτούς τους προς ενίσχυση της δημοσίας δυνάμεως.

Περί της αμνηστείας της συμμορίας των Χελιωτών

Με την εγκύκλιο 87 /14-7-1854, την οποία υπογράφει ο υπουργός Ρ. Παλαμίδης, κοινοποιείται το βασιλικό διάταγμα της 11/7/1854, το οποίο αναφέρει ότι, στη ληστρική συμμορία των Χελιωτών, που αποτελείται από τους Σταμάτη Σπατανιώτου, Μήτρου Κουλού ή Αποστόλου, Γεωργίου Λίγγου, Γεράσιμου Σοφικιώτου, Αναστασίου Τσαγκούρη, δίνεται αμνηστεία. Γι' αυτό οι Νομάρχες πρέπει να φροντίσουν να δημοσιευτεί το περιεχόμενό τους στην περιφέρεια της Διοικήσεως ώστε να γίνει γνωστό και στους ενδιαφερόμενους και να σπεύσουν να ωφεληθούν από την ευεργετική διάταξη. Οφείλουν να δώσουν τις αναγκαίες οδηγίες στις διοικητικές και δημοτικές αρχές και να συνεννοηθούν με τον Εισαγγελέα ώστε να συσταθεί μια έκθεση και να παραδίδεται στις Αρχές το ποσόν των δύο χιλιάδων δραχμών ως εγγύηση, για να αφεθούν ακαταδίωκτοι οι προσελθόντες, κάθε φορά που θα προσέρχονται τα μέλη της συμμορίας -ή και όλη η συμμορία. Το ποσό θα κατατεθεί στην Εθνική Τράπεζα για 3 χρόνια. Μετά την παρέλευση των τριών ετών θα αποδοθεί με τόκους στους καταβαλλόμενους, αν δεν υπάρχει αιτία αποζημιώσεως. Χωρίς την εκπλήρωση των παραπάνω όρων, εντός 20 ημερών η συμμορία στερείται του ευεργετήματος της αμνηστείας.

Περί κατατάξεως των ληστών Ζαφείρη, Μπελούλια και Νταβέλη στη β' τάξη ληστών (99/10-9-1855 Διάταγμα του Όθωνα 7/9/1855)

Οι ληστές Ιωάννης Ζαφείρης, Μπελούλιας και Χρήστος Δαβέλης, από τις επαρχίες Μεγαρίδος και Λεβαδείας, κατατάσσονται στη β' τάξη ληστών. Προσδιορίζεται η χρηματική αμοιβή για τη σύλληψή τους ή το φόνο ενός από αυτούς σε 2000 δραχμές και 1000 για την αποτελεσματική κατάδειξη του μέρους που μένουν.

Ένα χρόνο αργότερα στέλλεται στους Νομάρχες εγκύκλιος με θέμα: «Περί της εξοντώσεως των ληστρικών συμμοριών των διαβόητων αρχιληστών Μπελούλια, Δαβέλη, Φουντούκη και Ζαφείρη» (16665/ 14-7-1856).

Ο υπολοχαγός Ι. Μέγας ανακάλυψε ενωμένες τις ληστρικές συμμορίες και το κρησφύγετο και, στην προσπάθεια να τις συλλάβει, τραυματίστηκε θανάσιμα. Οι στρατιώτες όμως και οι πολίτες, αν και πολιορκούνταν από 24 ληστές, κατόρθωσαν

να τους συλλάβουν. Έτσι εξαλείφτηκε η μάστιγα της ληστείας στην Αττική και τη Βοιωτία. Η κοινοποίηση του συμβάντος ορίζεται να πραγματοποιηθεί με όλα τα μέσα της δημοσιότητας, και στις Αρχές και στους κατοίκους του κάθε Νομού.

Ο διορισμός Αγροφυλάκων, Δημοτοφυλάκων και Νυχτοφυλάκων ήταν αναγκαία σε μια περίοδο που η κεντρική διοίκηση ήθελε να δώσει ένα μήνυμα ασφάλειας και εμπιστοσύνης στους πολίτες.

Περί του τρόπου διορισμού Αγροφυλάκων (17/2-3-1852)

Για την ασφάλεια των περιουσιών των κατοίκων εκλέγονται οι Αγροφύλακες. Η Νομαρχία με συμβιβαστικό πνεύμα να εκλέγει και να διορίζει τους αγροφύλακες που εκλέγονται από το Δήμαρχο σε συμφωνία με το Δημοτικό Συμβούλιο για την προφύλαξη των δέντροφυτειών. Στην εγκύκλιο προτείνεται στους Νομάρχες οι αγροφύλακες να έχουν περισσότερα εχέγγυα ικανότητας και να παρατηρήσουν αν αυτοί έχουν τις ιδιότητες που ορίζονται από το βασιλικό διάταγμα (31-12-1836) .

(Φωτογραφία 1)

Περί συστάσεως Δημοτοφυλάκων και Νυχτοφυλάκων (20/11-3-1855)

Για τη διατήρηση και υπεράσπιση της κοινής ασφάλειας στις πόλεις και τα χωριά κρίνεται αναγκαία η σύσταση Δημοτοφυλάκων και Νυχτοφυλάκων στους Δήμους του κράτους. Όλες οι διατάξεις στηρίζονται στην ιδέα ότι ο λαός, όταν θέλει και πρέπει, μπορεί να υπερασπιστεί την περιουσία του καλύτερα από την καλύτερη Αστυνομία και την άγρυπνη Χωροφυλακή και έτσι παρέχεται στα χέρια των Δημάρχων για την καταστολή της ληστείας το πλέον ακαταμάχητο όπλο, η δύναμη του λαού. Η σύσταση σωμάτων ασφαλείας συγκροτούμένων σε κάθε Δήμο εκ των δημοτών είναι μαρτυρία αναμφισβήτητη της εμπιστοσύνης της Κυβέρνησης στα υπέρ της δημοσίας τάξεως αισθήματα των διοικουμένων. Στη συνέχεια αναφέρονται στη σύμπραξη και τη συνδρομή του λαού των Δήμων της χώρας στην παράδοση των ληστών. Η δύναμη του λαού είναι το πλέον ακαταμάχητο όπλο για την καταστολή της ληστείας.

Περί ενισχύσεως των στρατιωτικών θεσμών δια Δημοτοφύλακων (9556/18-4-1855)

Για το συμφέρον της δημόσιας ασφάλειας ο προσωρινός Υπουργός Μαυροκορδάτος δίνει εντολή στους Νομάρχες να συμπληρώσουν τους στρατιωτικούς σταθμούς με Δημοτοφύλακες, επειδή όλοι οι επικουρικοί Χωροφύλακες έπρεπε να συγκεντρωθούν στη Θήβα και το Αργίνιο ώστε να διοργανωθούν σε μοίρες. Για να μην μείνει κενό με την αναχώρησή τους, τη θέση τους παίρνει η Δημοτοφυλακή.

Αξίζει να τονίσουμε ότι την περίοδο αυτή ήταν αναγκαίοι και οι ένορκοι για τη λειτουργία των δικαστηρίων. Σε μια εγκύκλιο του 1850 (23 Οκτωβρίου) με θέμα την έκθεση καταλόγων ενόρκων για τη συγκρότηση κακουργιοδικείων εκφράζεται η δυσαρέσκεια του Υπουργείου Εσωτερικών για μη εκπλήρωση διατάξεων των άρθρων 6 & 11(9-7-1848) , αν και υπάρχουν εγκύκλιοι του Επάρχου Ηλείας και κατάλογοι ενόρκων του Δήμου Ήλιδας από 1848.

Ο Έπαρχος Ηλείας ζητά από τους Δημάρχους να συντάξουν τον γενικό κατάλογο των πολιτών της Επαρχίας Ηλείας που έχουν προσόντα να γίνουν ένορκοι σύμφωνα

με το άρθρο περί ενόρκων Νόμου (13.12.1848).

(Φωτογραφίες 2, 3.1, 3.2)

«Περί Χρηματικών αναγκών της γεωργικής τάξης»

Το ενδιαφέρον για τις ανάγκες της γεωργικής τάξης φαίνεται από την εγκύκλιο 89/4-9-1855 «Περί χρηματικών αναγκών της γεωργικής τάξης».

Η εγκύκλιος αυτή ενημερώνει τους Νομάρχες για την ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας με σκοπό να απαλλάξει τους τίμιους αλλά άπορους γεωργούς από το να καταφεύγουν σε δάνεια με μεγάλο τόκο. Ζητά πληροφορίες από αυτούς για το ποσό που έχουν ανάγκη δανεισμού οι άποροι γεωργοί, τον τόκο που πιστεύουν ότι πρέπει να οριστεί και τις εγγυήσεις για την ασφάλεια των δανείων.

Η Κυβέρνηση ενίσχυσε τα κύρια προϊόντα της χώρας -και το ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της γεωργικής παραγωγής φαίνεται από τις παρακάτω εγκυκλίους:

Περί θεραπευτικού μέσου κατά της νόσου των αμπέλων (10833/16-5-1855)

Κοινοποίηση μιας μεθόδου θεραπείας αμπέλου από την έκθεση της επίσημης εφημερίδας της Βενετίας.

Προτείνεται «έμβαψις»-βούτηγμα των σταφυλιών σε ψαρόκολλα.

(Φωτογραφία 4)

Περί θεραπείας της νόσου των σταφιδαμπέλων (21239/5-11-1857)

Σε αυτή την εγκύκλιο γνωστοποιείται σε όλους τους Νομάρχες του κράτους η μέθοδος του καθηγητή Τριπόλεως Μαρίνογλου (κατά το κλάδεμα να γίνεται επάλειψη με μούργα ελαίου και θείου) για τη θεραπεία της νόσου των σταφιδαμπέλων. Ζητά από τους Νομάρχες να αναφέρουν αν γνώριζαν τη συγκεκριμένη μέθοδο και αν είχε γίνει χρήση της και ποια τα αποτελέσματα της.

Περί της τιμής του σταφιδοκαρπού (40,000/27-5-1858)

Αναφέρεται η έκθεση του πρόξενου στο Λονδίνο για τις τιμές της κορινθιακής σταφίδας (υγιή και «βλαμμένο» καρπό).

Περί της καλλιέργειας των Μωρεών (20.1.1855)

Εκτός από την καλλιέργεια της αμπέλου και της σταφιδαμπέλου το κράτος μεριμνούσε και για την καλλιέργεια της μουριάς για την εκτροφή του μεταξοσκώληκα, ώστε να έχουν οι παραγωγοί πλούσια παραγωγή σε μετάξι. Για το λόγο αυτό στέλλεται αυτή η εγκύκλιος στους Νομάρχες για να διανεμηθούν μέσω των Δημοτικών Αρχών σε όλους τους κτηματίες της επικράτειας.

Περί καλλιέργειας του ινδικού βαμβακιού (71/11-10-1858)

Οδηγίες για την καλλιέργεια του Ινδικού βαμβακιού

Περί συστάσεως Γεωργικής Εφημερίδας και της διαδόσεως της εις την γεωργικήν των κατοίκων τάξιν.(20-5-1859)

Το Υπουργείο Εσωτερικών γνωρίζει στους Νομάρχες ότι επιτράπηκε η σύσταση γεωργικής εφημερίδας με εκδότη το Διευθυντή της γεωργικής σχολής Τίρυνθας και

καθηγητή Φυσικών Επιστημών • προτρέπει τους Νομάρχες να παραγγείλουν αντί-τυπα και να βρουν συνδρομητές με σκοπό την καλυτέρευση της απόδοσης της γεωργίας με λιγότερους σωματικούς κόπους, λιγότερες χρηματικές δαπάνες και με τη χρησιμοποίηση ευρωπαϊκών εργαλείων.

Η υπέρβαση των αρμοδιοτήτων των Δήμων στηλιτεύεται στην εγκύκλιο 167/23-11-1854, με θέμα «Περί πράξεως των Δημοτικών Συμβουλίων».

Με αφορμή τη συλλυπητήρια πράξη του Δημοτικού Συμβουλίου Σελλασίας της επαρχίας Λακεδαίμονας για το θάνατο της μητέρας του βασιλιά Όθωνα, γίνεται σύσταση τα Δημοτικά Συμβούλια "να μην υπερβαίνουν των αρμοδιοτήτων τους".

Εντολές στους Νομάρχες: Περί κακόβουλων σπερμολογιών (18/18-2-1855)

Η κυβέρνηση στην προσπάθειά της να διατηρήσει την ειρήνη και να κερδίσει την εμπιστοσύνη του λαού έστελλε εντολές στους Νομάρχες να συμβάλουν στο κλίμα της διατήρησης της ειρήνης.

Οι Νομάρχες οφείλουν να ελέγχουν τους λαοπλάνους σπερμολόγους, οι οποίοι θέλουν να εξαπατήσουν τους συμπολίτες τους και να κλονίσουν την πίστη στη διατήρηση της ειρήνης. Οι Δήμαρχοι οφείλουν να καταγγείλουν στους Έπαρχους τα άτομα που διαδίδουν ψευδείς ειδήσεις.

Περί των συσσωρευμένων εις την πρωτεύουσα έργων και φυγόπων (91/10-8-1855)

Η εγκύκλιος καταγγέλλει την αστυνομία ότι αγνοεί τα καθήκοντά της από τη στιγμή που έχουν συσσωρευτεί στην πρωτεύουσα έργοι και φυγόπονοι. Ζητούνται από τους Νομάρχες να απαιτήσουν από τις Αστυνομικές Αρχές την ακριβή εκπλήρωση των καθηκόντων τους πριν προβούν σε κατασταλτικά μέτρα.

Εξωτερικές σχέσεις

Ένα άλλο θέμα από εκείνα που απασχολούσαν τις εγκυκλίους προς τους Νομάρχες ήταν οι εξωτερικές σχέσεις.

1. «Περί της υπό της Οθωμανικής Πύλης ανακλήσεως των συνεπεία της διακοπής των σχέσεων ληφθέντων μέτρων (22/12-2-1869)»: Άρση μέτρων της Οθωμανικής πύλης προς τα ελληνικά πλοία που έπλεαν στην επικράτειά της.

2. «Περί Επανόδου εις τας θέσεις των, των κατά την Τουρκική Επικράτειαν προξένων της Α.Μ. (97/20-6-1869)»

Δημοσιονομική κατάσταση

Η δημοσιονομική κατάσταση που είχε να αντιμετωπίσει η κυβέρνηση ήταν δραματική. Η φορολογία των αγροτικών προϊόντων φαίνεται στα έγγραφα του Νομάρχη Αχαΐας –Ηλίας καθώς στη διακήρυξη του Δημάρχου Ήλιδας.

-Έγγραφο του Δημοτικού Εισπράκτορα Ήλιδας με ονόματα πολιτών που δεν έχουν πληρώσει φόρο(1862).

-Φορολογία του 1869 σε βαμβάκι, σύκα, κρεμμύδια.

(Φωτογραφίες 5.1, 5.2)

-Ο Νομάρχης Αχαΐας-Ηλίας δίνει εντολή να γίνει καταμέτρηση του μη δηλωθέντος οίνου στο Δήμο για την πληρωμή του έγγειου φόρου (8-11-1888).

(Φωτογραφία 6)

Διακήρυξη Δημάρχου Ήλιδας, Αμαλιάδα 25 Φεβρουαρίου 1899: Αναφέρεται στο νόμο που ψηφίστηκε στις 5/8/1892 περί φορολογίας προϊόντων της γης, και καλεί τους κτηνοτρόφους να δηλώσουν τα ζώα τους και τη θέση βοσκής τους.

(Φωτογραφία 7)

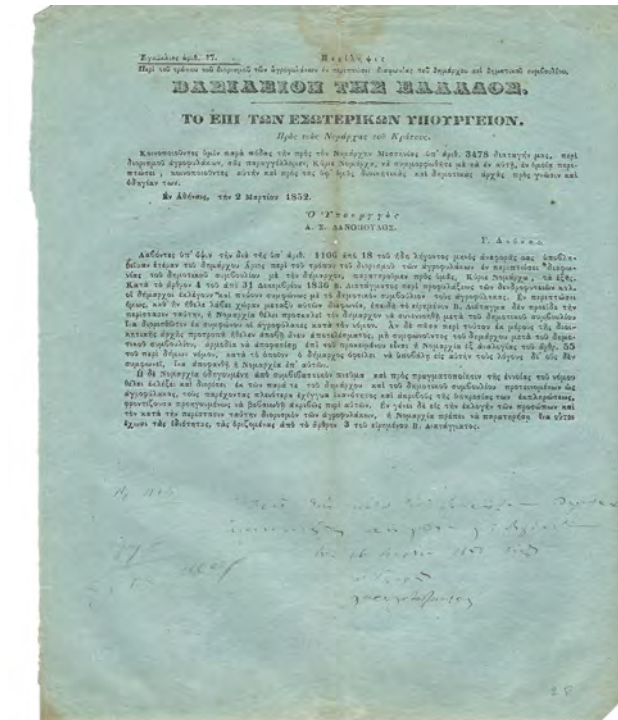
Συμπεράσματα

Μετά από την επιλεκτική παρουσίαση διαφόρων εγγράφων του Δήμου Ήλιδας είναι φανερό ότι τα θέματα που αναφέρονται στις εγκυκλίους του Υπουργείου Εσωτερικών το β' μισό του 19^{ου} αιώνα είναι: Η αντιμετώπιση των «ληστροικών συμμοριών», οι διαψεύσεις πολιτικών κινημάτων, η σύσταση Δημοτοφυλακής και Νυχτοφυλάκων, η νόσος των αμπέλων, ο φόρος γεωργικών προϊόντων γης και ζώων, η εργολαβία ταχυδρομικών ίππων, η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, η ενημέρωση για τις εξωτερικές σχέσεις της χώρας. Μέσα από έγγραφα του Δήμου Ήλιδας διαφαίνονται οι πολλαπλές αρμοδιότητες που είχαν οι Νομάρχες, οι Έπαρχοι και οι Δήμαρχοι (διορισμοί, επιτήρηση των αστυνομικών αρχών για παράβαση ή αμέλεια καθήκοντος, κατάρτιση καταλόγου ενόρκων, πληρωμή δημοτικών φόρων κ.α.) στα πρώτα χρόνια της σύστασης του ελληνικού κράτους.

Γ.Α.Κ.-Αρχεία Ν. Ηλείας, Αρχείο Δήμου Ήλιδας, ΑΕΕ:ΔΗΜ.10, ΑΒΕ:105

Ιωάννα Τζουανοπούλου
Προϊσταμένη Γ.Α.Κ. - Αρχείων Νομού Ηλείας

Φωτ.1

Φωτ.2

Η προστασία των αρχαιοτήτων της Αργολίδας κατά τον 19ο αιώνα: Τεκμήρια από το Αρχείο του Δήμου Ναυπλιέων

Δημήτρης Χ. Γεωργόπουλος

Στα Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Αργολίδας απόκειται το Αρχείο του Δήμου Ναυπλιέων, τα τεκμήρια του οποίου καλύπτουν τη χρονική περίοδο από το 1835 έως το 1980. Πρόκειται για αρχειακό υλικό που συμβάλλει κυρίως στη γνώση της μικροϊστορίας. Είναι ένα σημαντικό αρχείο, αν λάβουμε υπόψη μας τη μεγάλη χρονική του διάρκεια και πληρότητα, τις αδιάσπαστες σειρές στοιχείων, καθώς και το ότι το αρχείο της Νομαρχίας Αργολίδας σώζεται από το 1965 και μετά.^[1]

Στην παρούσα δημοσίευση θα προσπαθήσουμε να ερμηνεύσουμε τα σχετικά με τις αρχαιότητες τεκμήρια του Δημοτικού Αρχείου υπό το πρίσμα των τοπικών συνθηκών και του ιστορικού γίνεσθαι της εποχής.

Είναι γνωστά τα μέτρα τα οποία έλαβε ο Καποδίστριας, η Αντιβασιλεία και ο Όθωνας για την προστασία των αρχαιοτήτων. Όμως, παρά τα μέτρα που είχαν ληφθεί, υπήρξε πληθώρα περιπτώσεων αρχαίων που πουλήθηκαν σε ξένους, λεηλατήθηκαν από ξένους και δωρίστηκαν από το Ελληνικό Κράτος σε ξένους.^[2]

Επιπλέον, ενώ ο αρχαιολογικός νόμος της Αντιβασιλείας, τον Ιούνιο του 1834, προστάτευε τα μνημεία και τα ερείπια, εντούτοις υπήρξαν περιπτώσεις, όπου λίθοι αρχαίων ερειπίων χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή οικοδομημάτων κατά τον οικοδομικό οργανισμό που ακολούθησε τη δημιουργία του ελληνικού κράτους και το κτίσιμο των νέων πόλεων.

Βέβαια κάτι τέτοιο θα μπορούσε να δικαιολογηθεί πριν τη δημοσίευση του αρχαιολογικού νόμου, αν λάβουμε υπόψη μας τί θεωρείτο ως αρχαίο, το οποίο και θα έπρεπε να προστατευθεί. Διαφωτιστικό γι' αυτό το θέμα είναι έγγραφο του 1829 που απέβλεπε αφενός να ευαισθητοποιηθούν οι κάτοικοι για τα λείψανα της αρχαιότητας και αφετέρου να μάθουν να τα αναγνωρίζουν και να τα καταλαβαίνουν.^[3]

Το έγγραφο υπογράφει ο Παναγιώτης Αναγνωστόπουλος, ο γνωστός Φιλικός, ο οποίος τότε κατείχε τη θέση του Εκτάκτου Επιτρόπου της Ήλιδας. Το παραθέτω: «Μουσείον ονομάζεται το μέρος, όπου τίθενται αι αρχαιότητες και φυλάττονται. Αρχαιότητες λέγονται αι παλαιότητες, όσα δηλαδή είναι έργα των προγόνων Ελλήνων και διεσώθησαν υποκάτω ή επάνω της γης. Συνίστανται αι αρχαιότητες από είδωλα λίθινα, ή από μάρμαρον, ή χρυσόν, άργυρον, χαλκόν, ή ορείχαλκον (προύντζος), σχηματίζοντα είδος ανθρώπου ή άλλου ζώου, γερά ή σπασμένα. Συνίστανται από δουλευμένας πέτρας, οπού έχουν επιγράμματα. Συνίστανται από αγγεία αργυρά, χρυσά, ορειχάλκινα, χάλκινα, πήλινα, ευρισκόμενα πολλάκις θαμμένα εις την γην ανάμεσα εις παλαιά ερείπια, ή τους ελληνικούς παλαιούς τάφους. Συνίστανται από διάφορα νομίσματα (μονέδες) χρυσά, αργυρά, ορειχάλκινα, χάλκινα και μολυβένια διαφόρου μεγέθους και βαρύτητος. Συνίστανται από βιβλία εις μεμ-

βράνας. Και τέλος συνίστανται αι αρχαιότητες και εις άλλα διάφορα τεχνητά, δηλαδή εις δακτυλίδια χρυσά, ή αργυρά, εις δακτυλιδόπετρες με έγγλυφα ή ανάγλυφα, παριστώντα μορφήν ανθρώπων, ζώων, πτηνών, εντόμων, όφρων, φυτών. Όλα αυτά συνιστώσι τας αρχαιότητας, και δι' αυτάς η Σ. Κυβέρνησις εσύστησε το Μουσείον και τας συναθροίζει».

Πουθενά στο έγγραφο δε γίνεται λόγος για ερείπια δημόσιων ή ιδιωτικών κτισμάτων είτε αυτά είναι τείχη, είτε είναι ναοί, είτε είναι ιερά, είτε είναι κατοικίες κ.λπ.. Άρα στη συνείδηση των διοικούντων, και βέβαια πολύ περισσότερο του λαού, τα παραπάνω κτίσματα δεν ήταν «αρχαία», οπότε δεν έχριζαν προστασίας και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τις όποιες ανάγκες από τον οποιοδήποτε. Έτσι εξηγείται γιατί ξηλώθηκαν τα θεμέλια του ναού του Απόλλωνα στην Αίγινα για να κατασκευαστεί η προκυμαία, γιατί κατεδαφίστηκε στο Γαλαξίδι το αρχαίο τείχος για να κατασκευαστεί και εκεί η προκυμαία,^[4] γιατί δημοπρατήθηκε το τείχος της Αθήνας και γιατί στο Ναύπλιο χρησιμοποιήθηκαν πέτρες από «τα παλαιά τείχη»^[5], οι οποίες μάλιστα μεταφέρθηκαν με τις εθνικές άμαξες, προκειμένου να κατασκευαστεί προκυμαία και λιμενοβραχίονες μετά την πώληση των οικοπέδων στην παραλία το 1832,^[6] για να δημιουργηθεί το «Προάστειον του Αιγιαλού».

Η παραπάνω πρακτική, λοιπόν, ανάγκασε το Μάιο του 1837 την επί των Εσωτερικών Βασιλική Γραμματεία να αποστείλει εγκύκλιο,^[7] με την οποία, μέσω του Διοικητών των Νομών, έδινε εντολή στους Δημάρχους αφενός να εκδώσουν αυστηρές διαταγές προς τους δημότες και αφετέρου οι ίδιες οι Δημοτικές Αρχές να δείχνουν ιδιαίτερη προσοχή «εις την διατήρησιν των σωζομένων αρχαιοτήτων». Και τούτο γιατί η Κυβέρνηση είχε πληροφορίες «από υποκείμενα αξιόπιστα περιελθόντα διαφόρους Επαρχίας ότι εις πολλά μέρη συντρίβονται και ακρωτηριάζονται αρχαίοι λίθοι, μεταφερόμενοι από ναούς και άλλα μνημεία εις τας πόλεις και τα χωρία προς χρήσιν δημοσίων και ιδιωτικών οικοδομών». Μάλιστα, προειδοποιούσε τους δημότες ότι «όστις συντρίψει ή ακρωτηριάσει αρχαιότητά τινα θέλει καταμηνύεται εις τον αρμόδιον εισαγγελέα διά να ενεργούνται κατ' αυτού τα παρά του νόμου διακελευόμενα».

Ένας άλλος τρόπος προστασίας των αρχαιοτήτων ήταν η συγκέντρωση και φύλαξή τους. Έτσι μετά τρία χρόνια, το Μάιο του 1840, ο υπουργός της «επί των εκκλησιαστικών και της δημοσίου εκπαιδεύσεως» απέστειλε εγκύκλιο^[8] προς στους διοικητές με το ερώτημα εάν ήταν δυνατή η σύσταση μουσείου, προκειμένου να συγκεντρωθούν οι αρχαιότητες. Ο διοικητής Αργολίδας τη διαβίβασε προς στους Δημάρχους του Νομού. Όσον αφορά την πόλη του Ναυπλίου ο Δήμαρχος προέβη σε κάποιες ενέργειες χωρίς αποτέλεσμα. Το θέμα ούτε καν συζητήθηκε στο Δημοτικό Συμβούλιο. Ίσως, δεν πρέπει να παραβλέπεται και η οικονομική κατάσταση του Δήμου, η οποία χαρακτηρίζεται από το Δήμαρχο ως «ελεεινή». Προφανώς, υπήρχαν άλλες προτεραιότητες. ^[9]

Το Μάρτιο του 1843 ο Διοικητής Αργολίδας επανήλθε με μακροσκελή εγκύκλιο προς τους Δημάρχους της Διοίκησής του, με την οποία τους καθιστούσε προσωπικά υπεύθυνους "διά πάσαν βλάβην ή αφαιρέσιν» αρχαιοτήτων"^[10]. Την εγκύκλιο αυτή προκάλεσε η επιδεινούμενη κατάσταση σχετικά με τα λείψανα της αρχαιότητας, τα οποία «φθείρονται και εξαφανίζονται από χείρας βεβήλους και απειροκάλους άλλοτε

μεν συντριβόμενα, άλλοτε δε καιόμενα,^[11] άλλοτε εντοιχιζόμενα και άλλοτε τέλος απαγόμενα ακαταζητήτως». Τέλος, έδινε οδηγίες για τη συλλογή και φύλαξη των αρχαιοτήτων.

Όμως, η κατάσταση όχι μόνο δεν βελτιωνόταν, αλλά μάλλον χειροτέρευε. Οι αρχαιότητες ήταν στο έλεος των αρχαιοκάπηλων σε σημείο που το Μάρτιο του 1854 το υπουργείο των Εσωτερικών να αποστέλλει εγκύκλιο^[12] προς τους Νομάρχες ζητώντας επαγρύπνηση για τη διαφύλαξη των αρχαιοτήτων και την παρεμπόδιση των ανασκαφών. Και ενώ η περίληψη της εγκυκλίου είχε τον τίτλο «Περί αρχαιοτήτων», ο Γραμματέας σημειώνει χαρακτηριστικά στο κάτω μέρος του εγγράφου «περί παρεμπόδισεως ανασκαφών», δηλαδή την πραγματική αιτία που προκάλεσε την αποστολή της εγκυκλίου.

Σε άλλη εγκύκλιο^[13] προς τους Δημάρχους, τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, ο Νομάρχης Αργολίδας και Κορινθίας χρησιμοποιεί σκληρή γλώσσα γράφοντας ότι «ουδείς εξ υμών κατενόησεν οπόσον ενδιαφέρει την πατρίδα κοινώς και έκαστον Δήμον, ιδίως η καλή διατήρησις των επιτοπίως ανευρισκομένων εκάστοτε, ή και σωζομένων έκπαλαι αρχαιοτήτων» και συνεχίζει κατηγορώντας τους Δημάρχους και τους Παρέδρους ότι, είτε από ραθυμία, είτε από απειροκαλία, είτε από αισχροκέρδεια οι αρχαιότητες καταστρέφονται ή εξάγονται «εις ξένην γην». Μάλιστα, καθιστούσε τους Δημάρχους και τους Παρέδρους προσωπικά υπεύθυνους. Κατέληγε δε με την αναγγελία ότι «εντός ολίγου θέλουν διορισθεί εκ των απομάχων φύλακες παρ' εκάστω Δήμω περιέχοντα λείψανα αρχαιότητος».^[14] Γενικώς αυτή τη χρονιά υπήρξε μεγάλη κινητικότητα σχετικά με τις αρχαιότητες. Μένει να ερευνηθεί εάν η αρχαιοκαπηλία και η καταστροφή των αρχαίων είχε τέτοια έκταση, ώστε να σταλεί από το υπουργείο των εκκλησιαστικών η εγκύκλιος του 1854,^[15] η οποία μάλιστα επρόκειτο να διαβαστεί στις εκκλησίες των Δήμων και των χωριών του νομού και η οποία όριζε «ότι όστις καταστρέψει αρχαιότητας, ήτοι αγάλματα, επιγραφάς, αρχαία τείχη και παν ότι είναι έργον των αρχαίων ημών προγόνων ούτος εκτός της προσωπικής αυτού κρατήσεως ... θέλει υπόκειται και εις πρόστιμον, ανάλογον της τιμής της Αρχαιότητος εκείνης, την οποίαν κατέστρεψεν,...». Μάλιστα, προβλεπόταν και αμοιβή για εκείνον ο οποίος θα έκανε την καταμήνυση, η οποία αμοιβή ανερχόταν στο μισό του προστίμου, που θα κατέβαλλε ο καταστροφέας. Η εγκύκλιος επιστράφηκε στο Δήμο Ναυπλίου με τη σημείωση «ανέγνωσα την Διαταγίν σας επεκλισίαις την εν Μουράταγα^[16] 7 Σεπτεμβρίου 1854 ο εφίμεριος Παππά Αθ: (ανάσιος) Τσιπόκας»(sic).^[17]

Μεσολαβεί ένα διάστημα άνω των 15 χρόνων χωρίς να ανιχνεύονται αρχειακά τεκμήρια για τις αρχαιότητες. Το 1870 το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως αποστέλλει μακροσκελή εγκύκλιο^[18] προς τους Νομάρχες και τους Επάρχους. Ο συντάκτης της εγκυκλίου περιγράφει το πρόβλημα της καταστροφής και της καπήλευσης των αρχαιοτήτων ξεκάθαρα, χωρίς υπεκφυγές και συγκαλύψεις. Κατηριάζει την αρχαιοκαπηλία, που, παρά τα μέτρα που λαμβάνονται για την περιστολή της, όχι μόνο αυξάνει, αλλά και κάποιοι το έχουν καταστήσει επάγγελμα. Παρομοιάζει τους αρχαιοκάπηλους με τυμβωρύχους «οίτινες του κέρδους χάριν ήθελον ανορύττει τους τάφους των πατέρων των». Χαρακτηρίζει ως «μεγίστην

καταισχύνην» τα αρχαία να κοσμούν τα Μουσεία της Ευρώπης και όχι το Εθνικό Μουσείο της Ελλάδας. Καταλήγει ότι η σωτηρία των αρχαίων επαφίεται στην ευ-συνείδητη εκτέλεση των καθηκόντων εκ μέρους των Δημάρχων, των συμβούλων τους και των λοιπών υπαλλήλων.

Το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται μεγάλη κινητικότητα σχετικά με τις αρχαιότητες. Βέβαια δεν είναι άμοιρο ότι ιδρύονται οι περισσότερες ξένες Αρχαιολογικές Σχολές και Ινστιτούτα, οι οποίες και αναλαμβάνουν να εκτελέσουν ανασκαφές. Επίσης, ιδρύεται και η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος.^[19] Είναι χαρακτηριστικό το έγγραφο που αποστέλλει το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαίδευσης προς το Νομάρχη Αργολίδας και Κορινθίας, με το οποίο του γνωστοποιεί το διορισμό του Αθανάσιου Δημητριάδη, ως Εφόρου Αρχαιοτήτων Πελοποννήσου^[20] και Επιτρόπου της Κυβέρνησης «διά τας εν τη αρχαία Ολυμπία ανασκαφάς, ας ανέλαβε να εκτελέσει η Γερμανική αυτοκρατορική κυβέρνηση ιδία δαπάνη εκ συμφώνου μετά της Ελληνικής κυβερνήσεως».^[21]

Ειδικότερα για την Αργολίδα το αρχαιολογικό μας πληροφορεί ότι με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας είχε πραγματοποιηθεί ανασκαφή τάφων στη βόρεια πλαγιά του Παλαμηνδιού από το Νομάρχη Αργολιδοκορινθίας Κονδάκη (1873).^[22] Η Εταιρεία επανήλθε το 1892 και ζητούσε πληροφορίες για το εάν η απέναντι από αυτή την ανασκαφή πλαγιά είναι εθνικός ή ιδιόκτητος τόπος, προκειμένου να αναθέσει ανασκαφή στον Έφορο Αρχαιοτήτων Βαλέριο Στάη. Επίσης, πληροφορούμαστε ότι, προκειμένου η Αρχαιολογική Εταιρεία να καλύψει τις οικονομικές ανάγκες της, της επιτράπηκε το 1874 «να προκηρύξει λαχείον εκ δραχμών νέων ή φράγκων ενός εκατομμυρίου».^[23] Μάλιστα, το υπουργείο των εσωτερικών προέτρεπε μέσω των Νομαρχών τις δημοτικές αρχές «να λάβωσι τοιαύτα γραμμάτια» και «να συντελέσωσιν όπως τα οικία Δημοτικά Συμβούλια ψηφίσωσι ποσόν τι προς αγοράν τοιούτων».^[24]

Όμως, παράλληλα με τις επίσημες ανασκαφές συνέχιζαν να εκτελούνται και παράνομες και μάλιστα από άτομα της διοίκησης. Το φαινόμενο αυτό ανάγκασε το Υπουργείο Εσωτερικών να αποστείλει εγκύκλιο με την οποία απαγόρευε αυστηρώς να εκτελούνται ανασκαφές από διοικητικούς και δημοτικούς υπαλλήλους, καθώς και την αγορά εκ μέρους τους αρχαιοτήτων από χωρικούς και τη μεταπώλησή τους σε αρχαιοκάπηλους · δηλαδή οι εντεταλμένοι από το νόμο υπάλληλοι να προστατεύουν τις αρχαιότητες, αντί να τις προστατεύουν συνεργάζονταν με αρχαιοκάπηλους.^[25]

Τέλος, τα έτη 1889-1891 παρατηρείται κινητικότητα σχετικά με τους Φύλακες Αρχαιοτήτων. Υπάρχουν αρκετά έγγραφα τα οποία μας πληροφορούν για απολύσεις και μετακινήσεις Φυλάκων Αρχαιοτήτων, β' και γ' τάξης, οι οποίοι είχαν τοποθετηθεί σε αρχαιολογικούς χώρους, όπως η Τίρυνθα, οι τάφοι της Επιδαύρου και της Πρόνοιας, καθώς και το Ηραίο. Μάλιστα, πληροφορούμαστε ότι ο Φύλακας της Τίρυνθας Ι. Μιντζόπουλος το 1891 πληρωνόταν από την Αρχαιολογική Εταιρεία και λάμβανε μισθό 60 δρχ..

Κλείνοντας θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, αν και τα στοιχεία που παραθέσαμε είναι αποσπασματικά, η παρούσα έρευνα, θέλουμε να πιστεύουμε, ότι έδειξε:

1. Το μέγεθος της καταστροφής των αρχαιοτήτων αλλά και την έκταση της αρχαιοκαπηλίας. Προφανώς η ρήση του Μακρυγιάννη, «γι' αυτά πολεμήσαμε», δεν εισακούστηκε από ένα τμήμα του πληθυσμού του ελεύθερου ελληνικού κράτους, το οποίο τμήμα δεν θα πρέπει να ήταν μικρό.[\[26\]](#)

2. Τον τρόπο αντιμετώπισης από τη Νομαρχιακή και Δημοτική Αρχή του προβλήματος της καταστροφής των αρχαίων και της αρχαιοκαπηλίας, οποίος τρόπος θυμίζει περισσότερο γραφειοκρατική διεκπεραίωση μιας υπόθεσης, παρά επίδειξη ζήλου και αγωνιστικότητας για τη διάσωση της εθνικής κληρονομιάς.

3. Τη σχετικά μικρή εμπλοκή της Δημοτικής Αρχής στο θέμα των αρχαιοτήτων, αν λάβουμε υπόψη μας ότι το 19ο αιώνα ο Δήμαρχος ήταν ισχυρός τοπικός άρχοντας.

Τέλος, θα ήταν καλό, εάν υπάρχει αρχειακό υλικό σε άλλες αρχειακές μονάδες, αυτό να δημοσιοποιηθεί, ώστε να γνωρίζουμε πως αντιμετώπισαν την καταστροφή των αρχαίων και την αρχαιοκαπηλία άλλες νομαρχιακές και δημοτικές αρχές.

Δημήτρης Χ. Γεωργόπουλος
Προϊστάμενος Γ.Α.Κ. - Αρχείων Ν. Αργολίδας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Το κτίριο της Νομαρχίας κάηκε για πρώτη φορά το 1929. Τότε η Νομαρχία στεγαζόταν στο «παλατάκι του Καποδίστρια», εκεί που σήμερα βρίσκεται ο ανδριάντας του Όθωνα. Για δεύτερη φορά κάηκε το 1964, όταν στεγαζόταν σε κτίριο της Πλατείας Συντάγματος, όπου σήμερα λειτουργεί το καφενείο «Κεντρικόν». Οι πυρκαγιές κατέστρεψαν το Αρχείο της Νομαρχίας, όμως στο Αρχείο του Δήμου Ναυπλιέων έχουν σωθεί αφενός η αλληλογραφία του Δήμου με τη Νομαρχία (σχέδια εγγράφων και απαντήσεις του Νομάρχη) και αφετέρου οι εγκύκλιοι που έστελνε ο Νομάρχης, αλλά και οι εγκύκλιοι των διαφόρων Υπουργείων που διαβίβαζε ο Νομάρχης προς όλους τους Δήμους και τις Κοινότητες.
- [2] Κόκκου 2009.
- [3] Πρωτοψάλτης 1967, 107-109, αρ. 82, στο Κόκκου 2009, 54.
- [4] Κόκκου 2009, 55.
- [5] Κυριαζής 1973, 64.
- [6] Εθνική Εφημερίς 1832, 266.
- [7] ΔΑΝ 1837, φ. 27 90, αρ.πρωτ. 4436/9 Ιουνίου 1837.
- [8] ΔΑΝ 1840, φ. Ρ 36, αρ.πρωτ. 1046/13 Μαΐου 1840.
- [9] Γεωργόπουλος 2009, 99.
- [10] ΔΑΝ 1843, φ. Ρ 36 ε, αρ.πρωτ. 870/1 Μαρτίου 1843. Βλ. και Μπίχτα 2008, 23.
- [11] Εννοεί τα ασβεστοκάμινα, όπου ως πρώτη ύλη για την παρασκευή ασβέστη χρησιμοποιούσαν λίθους από αρχαία κτίσματα. Για το λόγο αυτό ο αρχαιολογικός νόμος, άρθρο 85, παρ. β' (δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως αρ. 22/16 Ιουνίου 1834) αναφέρει ότι απαγορεύεται στους ιδιώτες, χωρίς άδεια, «να κατασκευάζουν εις περιφέρειαν ενός τετάρτου μυριομέτρου Ελληνικών λειψάνων ασβεστοκαμίνους, διά να μη δίδεται αφορμή και περίστασις εις βλάβην και φθορά των αρχαιοτήτων». Βλ. και Κόκκου 2009, 105, όπου αναφέρεται ότι ο Κυριάκος Πιττάκης σε έγγραφό του προς την «των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Β. Γραμματείαν» με ημερομηνία 15/2/1838 προτείνει, να διαταχθούν οι Δασονόμοι να προσέχουν «εις τα χωρία και ερήμους τόπους, όπου κατασκευάζεται άσβεστος, διά να μη λαμβάνωσιν οι ασβεστοποιοί αρχαίας πέτρας από οικοδομάς,».
- [12] ΔΑΝ 1854, φ. 02, αρ. εγκυκλίου 19/6 Μαρτίου 1854 (Βλ. Παράρτημα, έγγραφο 1).
- [13] ΔΑΝ 1854, φ. 02, αρ.πρωτ. 7370/ Αύγουστος 1854 (Βλ. Παράρτημα, έγγραφο 2).
- [14] Ήδη από το 1835 απόμαχοι είχαν αναλάβει τη φύλαξη της Ακρόπολης. Βλ. Χαραλαμπίδης 2008, 15.
- [15] ΔΑΝ 1854, φ. 02, αρ.πρωτ. 3766/ Αύγουστος 1854.
- [16] Το χωριό Μουράταγα είναι η σημερινή Καλλιθέα μεταξύ Ασίνης και Δρεπάνου.
- [17] ΔΑΝ 1854, φ. 02, αρ.πρωτ. 668/ 1 Σεπτεμβρίου 1854.
- [18] ΔΑΝ 1870, φ. Ω 39, αρ.πρωτ. 7600/ 23 Οκτωβρίου 1870. Την ίδια κατάσταση περιέγραφε σε εγκυκλιό του ο υπουργός Παιδείας Ν. Δρόσος, Κόκκου 2009, 124.
- [19] Είναι χαρακτηριστική η επιστολή που αποστέλλεται από την Εταιρεία προς το Δήμαρχο, όπου περιγράφεται το έργο της και ζητείται συνδρομή του Δήμου τακτική ή έκτακτη. ΔΑΝ 1892, φ. Ω 39, αρ. πρωτ. 87/ 30 Οκτωβρίου 1892.
- [20] Ο Αθανάσιος Δημητριάδης ήταν Έφορος Αρχαιοτήτων Στερεάς Ελλάδας. Στη θέση του μετακινήθηκε ο Παναγιώτης Σταματάκης, Έφορος Αρχαιοτήτων Πελοποννήσου. ΔΑΝ 1875, φ. Ω 40, αρ.πρωτ. 6423/ 25 Αυγούστου 1875. (Ο Σταματάκης αναβαθμίστηκε από βοηθός του Αρχαιολογικού Γραφείου και διορίστηκε Έφορος αρχαιοτήτων Πελοποννήσου τον Απρίλιο του ίδιου έτους. Βλ. ΔΑΝ 1875, φ. Ω 40, αρ.πρωτ. 2718/ 11 Απριλίου 1875).
- [21] Βλ. ό.π. Σχετικά με τη συμφωνία και την ανασκαφή βλ. Παπαθεοδώρου 2008, 19.
- [22] ΔΑΝ 1870, φ. Ω 39, αρ.πρωτ. 7600/ 23 Οκτωβρίου 1870 (Βλ. Παράρτημα, έγγραφο 3).
- [23] Εφημερίς της Κυβερνήσεως 1874, φ. 44.
- [24] ΔΑΝ 1875, φ. Ω 40, αρ. εγκυλ. 4/12 Φεβρουαρίου 1875 (Βλ. Παράρτημα, έγγραφο 4).

[25] ΔΑΝ 1875, φ. Ω 40, αρ. 95/ 16 Ιανουαρίου 1875 (Βλ. Παράρτημα, έγγραφο 5).

[26] Δε γνωρίζω εάν έχουν εντοπιστεί και καταγραφεί οι ελληνικές αρχαιότητες που έχουν εξαχθεί νόμιμα ή παράνομα από τον ελλαδικό χώρο και βρίσκονται σε μουσεία και ιδιωτικές συλλογές απανταχού του πλανήτη. Εάν δεν υπάρχει κάτι τέτοιο, νομίζω ότι είναι υποχρέωση της Ελληνικής Πολιτείας να το δρομολογήσει. Για δε τους νέους επιστήμονες «ιδού στάδιον δόξης λαμπρόν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Δ.Χ.ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ναυπλίου και η συμβολή των Σουηδών στην οργάνωσή του (1833-1933), ΜΝΗΜΗ ΤΑΣΟΥΛΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (1998-2008), Βόλος 2009, 97-118.

ΕΘΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ, αρ. φύλου 50, 13 Οκτωβρίου 1832.

Α. ΚΟΚΚΟΥ, Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία, Αθήνα 2009 (α' έκδοση 1977).

Π. ΚΥΡΙΑΖΗΣ, Σταμάτης Βούλγαρης. Ο πρώτος πολεοδόμος της νεωτέρας Ελλάδος, Ιστορία, 1973, τχ. 64, 60-69.

Κ. ΜΠΙΧΤΑ, Το επίπονο έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά τον 19ο αιώνα: Περισυλλογή και καταγραφή των αρχαιοτήτων, «... ανέφερα εγγράφως» ΘΗΣΑΥΡΟΙ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, Αθήνα 2008, 23-31.

ΕΡ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, Σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας για την ανασκαφή της αρχαίας Ολυμπίας, «... ανέφερα εγγράφως» ΘΗΣΑΥΡΟΙ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, Αθήνα 2008, 19-21.

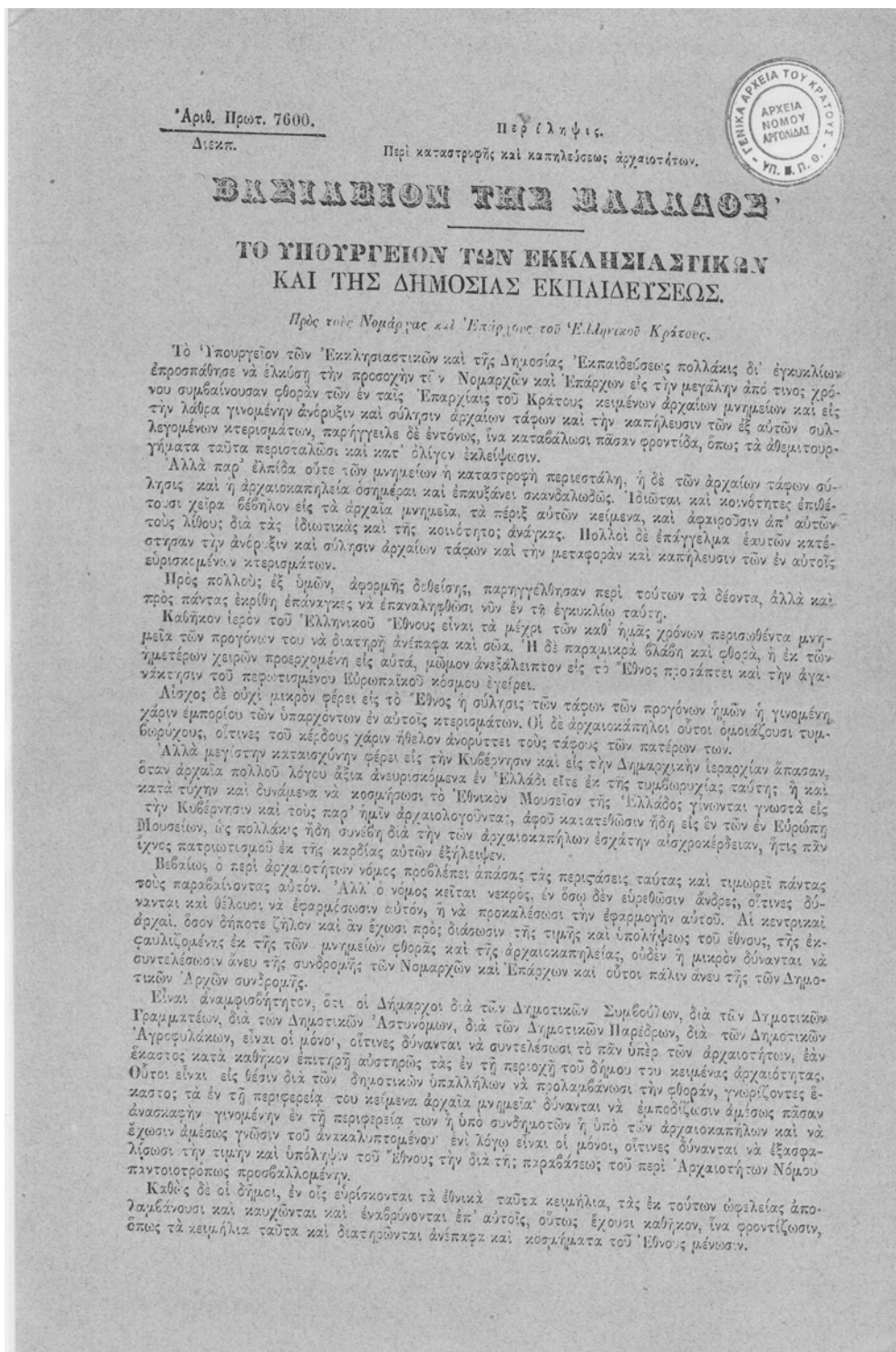
ΕΜΜ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗΣ, Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων κατά τους χρόνους της Επανάστασεως και του Καποδίστρια, Αθήναι 1967.

Δ. ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ, Θεσμοθέτηση και ίδρυση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, «... ανέφερα εγγράφως» ΘΗΣΑΥΡΟΙ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ, Αθήνα 2008, 13-17.

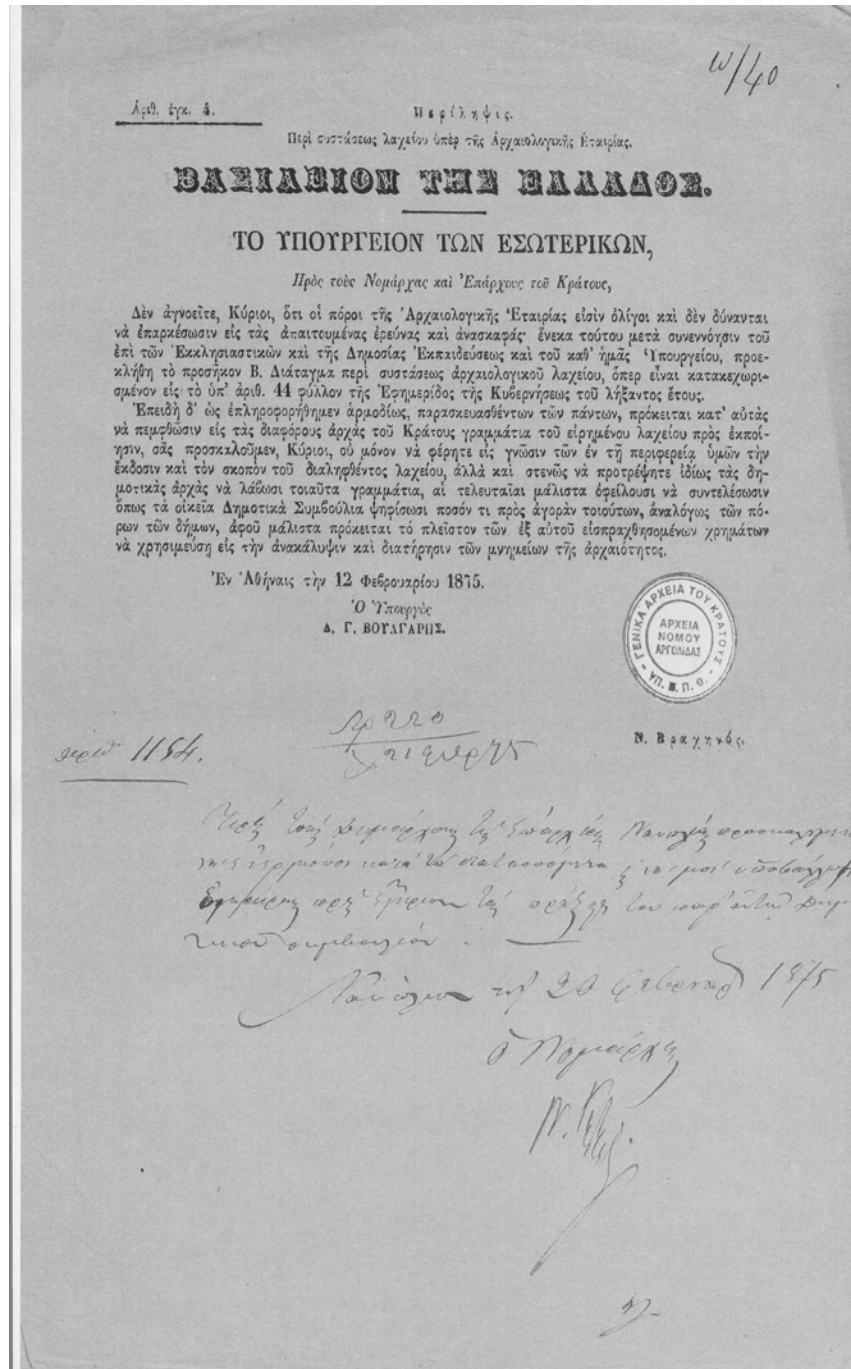
ΠΗΓΕΣ

Δημοτικό Αρχείο Ναυπλίου (ΔΑΝ), Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Ν. Αργολίδας, ΔΗΜ.1.1.

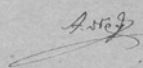
Εικ.3

Εκκ. 4γ'

Ευκ.5

Το Έργο της Επανεκθέσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Τεγέας: Ψηφιακές Εφαρμογές και το Αρχαιακό Υλικό^[1].

Γρηγόρης Γρηγορακάκης

Η χρήση της τεχνολογίας και η ανάπτυξη πρωτότυπων ψηφιακών εφαρμογών αποτέλεσε ακρογωνιαίο λίθο του νέου εκθεσιακού προγράμματος του Μουσείου Τεγέας, όπως αυτό διαμορφώθηκε στο πλαίσιο του έργου «Επανεκθεση Αρχαιολογικού Μουσείου Τεγέας». Η δημιουργία των ψηφιακών εποπτικών μέσων πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του 3^{ου} Υποέργου. Αναπτύχθηκαν δύο ομάδες ψηφιακών εφαρμογών. Η διάκριση αυτή δεν θεμελιώνεται στη μουσειολογική προσέγγιση του εκθεσιακού προγράμματος, το οποίο δομείται επί δύο θεματικών αξόνων:

- Τον άξονα 1 με τίτλο “Μνήμες Μουσείου”, ο οποίος αναλύεται περαιτέρω στις εξής ενότητες:

- α) Η Ιστορία του Μουσείου

- β) Η Τεγέα στα Μουσεία του Κόσμου.

- Τον άξονα 2 με τίτλο “Τεγέα: Η Γένεση, η Συγκρότηση και η Εξέλιξη μιας Ελληνικής Πόλης – Κράτους”, ο οποίος με τη σειρά του αναλύεται στις παρακάτω ενότητες:

- α) Οι Απαρχές. Η Τεγεατική γη στην Προϊστορία.

- β) Προς μια κοινή συνείδηση: τόποι λατρείας και Δήμοι.

- γ) Η ταυτότητα εδραιώνεται: Αρχαιολογικά κατάλοιπα και γραπτές μαρτυρίες.

- δ) Τεγέα: Πόλις – Κράτος.

- ε) Το Ιερό της Αθηνάς Αλέας.

Η θεματική – ειδολογική διαφοροποίηση είναι προφανής. Στον πρώτο άξονα έχουμε το μουσείο και την ιστορία του. Πρόκειται για έναν πολιτιστικό θεσμό, ο οποίος λειτουργεί αδιάκοπα στην περιοχή από το 1909 μέχρι και σήμερα. Το μουσείο, βέβαια, δεν υπήρξε μόνο χώρος έκθεσης αρχαίων. Για την Αρκαδία υπήρξε επί δεκαετίες ολόκληρες πόλος διάσωσης και προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Σε έναν τόπο, του οποίου η αρχαιολογική κληρονομιά ως πρόσφατα εποπτευόταν από της πρωτεύουσες όμορων νομών, το μουσείο της Τεγέας αποτέλεσε σύμβολο επιστημονικής παρουσίας και προστασίας του πολιτιστικού (αρχαιολογικού) αποθέματος της περιοχής. Από την άλλη πλευρά, στο δεύτερο άξονα έχουμε κατι περισσότερο πολύπλοκο: Την εξιστόρηση της γέννησης και διαμόρφωσης της πόλης, του βασικού εκείνου θεσμού πολιτικής οργάνωσης των Ελλήνων κατά την αρχαιότητα.

Η εφαρμογή «Γραμμή του Χρόνου»

Η «γραμμικότητα» ανάπτυξης της πρώτης εφαρμογής, με την έννοια της εξιστόρησης γεγονότων και καταστάσεων από την ίδρυση του ελληνικού Κράτους μέχρι και σήμερα, με επίκεντρο τις αρχαιότητες της Τεγεάτιδος και το αρχαιολογικό μουσείο της Τεγέας, επέβαλε και τον τρόπο παρουσίασης. Μέσα από ένα «ημερολόγιο» ή «χρονολόγιο», ο επισκέπτης έχει την δυνατότητα συνολικής αντίληψης των γεγονότων, αλλά και διείσδυσης στα επιμέρους, εφόσον κάτι τέτοιο τον ενδιαφέρει. Γεγονότα – καμπές της νεώτερης και σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, αποτελούν σημαντικά χρονικά ορόσημα, τα οποία συγχρόνως οργανώνουν και ερμηνεύουν τα επιμέρους. Συγκροτούν το πλαίσιο εντός του οποίου εκδιπλώνεται η ιστορία της Υπηρεσίας και ο επίμοχθος αγώνας των λειτουργών της, μέσα σε ένα αντίξοο συνήθως περιβάλλον, τόσο σε επίπεδο τοπικών κοινωνιών, όσο και γενικότερων πολιτικών, οικονομικών εξελίξεων στη χώρα. Το σημείο αυτό της εξιστόρησης, δηλαδή η αρχαιολογία της Τεγεάτιδος (προστασία και έρευνα) βασίζεται εξολοκλήρου σε πληροφορίες που αντλήσαμε από αρχεία. Πρόκειται για διοικητικά έγγραφα, εκθέσεις, αναφορές, αλλά και πλούσιο φωτογραφικό και σχεδιαστικό υλικό. Η ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας στην περιοχή της Τεγεάτιδος, με την αρωγή των νέων τεχνολογιών, εκδιπλώνεται μπροστά στα μάτια του επισκέπτη μέσα από την παρουσίαση του αρχειακού υλικού, των ίδιων των πρωτότυπων πηγών, αλλά και της ανάλυσης αυτών. Αυτό είναι το πρώτο επίπεδο[2].

Οι εξελίξεις στη μεταπολεμική Ευρώπη, η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, αποτελεί το δεύτερο επίπεδο. Αυτές οδήγησαν στη διαμόρφωση συνεπών, ολοκληρωμένης και συγκροτημένης πολιτικής ανάδειξης της αρχαιολογικής εν προκειμένω κληρονομιάς, μέσω κυρίως των Κοινοτικών Πλαισίων Στήριξης αρχικά και του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς τελευταία.

Το τρίτο επίπεδο είναι οι εξελίξεις σε επίπεδο ευρύτερο της Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο. Έτσι, παρακολουθούμε τις εξελίξεις σε επίπεδο Συμβουλίου της Ευρώπης, αλλά και του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ - UNESCO). Αλλιώς, η ιστορία του Μουσείου ή η δράση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην Τεγέα, δεν θα γίνει κατανοητή, καθώς: Α'. Επηρεάζεται χωρίς καμία αμφιβολία από τις γενικότερες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις, σε επίπεδο διοικητικό, επιστημονικό, οργάνωσης και λειτουργίας του Κράτους και Β'. βασίζεται σε συγκεκριμένα εργαλεία, τα οποία αναπτύχθηκαν σταδιακά, αρχικά στο πλαίσιο του νεοπαγούς κράτους, το οποίο διαρκώς επεκτεινόμενο και αναπτυσσόμενο μετείχε στις γενικότερες εξελίξεις, ευρωπαϊκές και παγκόσμιες.

Τα παραπάνω συνιστούν, λοιπόν, το σύνθετο εκείνο πλαίσιο, στο οποίο εντάσσεται η ιστορία του μουσείου, η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της Τεγεάτιδος και η παρουσία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στο χώρο, ως φορέα επιστημονικού, επιφορτισμένου από τα πρώτα βήματά της με την ευθύνη της προστασίας, της μελέτης και ανάδειξης αυτής της σπουδαίας Κληρονομιάς. Η περιήγηση στο χώρο και το χρόνο γίνεται με απολύτως εποπτικό τρόπο, βάσει του αρχειακού, φωτογραφικού και χαρτογραφικού υλικού, το οποίο απλώς συμπληρώνεται με το απολύτως απαραίτητο – ελάχιστο κείμενο.

Συλλογή, ψηφιοποίηση, κατηγοριοποίηση και επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού[3]

Η έκταση του αρχαιολογικού αυτού υλικού και κυρίως το πλήθος των εγγράφων καθιστούσε εξ αρχής επιτακτική την αναγκαιότητα οργάνωσής του, προκειμένου να μην αναλώνεται άσκοπα χρόνος. Έτσι, οι σαρώσεις των εγγράφων προχωρούσαν παράλληλα με τις καταχωρίσεις βασικών στοιχείων τους σε υπολογιστικά φύλλα. Τα έγγραφα καταχωρίζονταν κατά σελίδα με μοναδικό κωδικό αριθμό και κατ' αύξουσα σειρά. Καταχωρίζονταν, επίσης, ο αριθμός πρωτοκόλλου του εγγράφου (ή αν δεν υπήρχε απλώς η ημερομηνία αποστολής του). Σε δεύτερο επίπεδο και αφού ολοκληρώθηκε η σάρωση και ψηφιοποίηση του αρχαιολογικού υλικού, τα έγγραφα μελετήθηκαν διεξοδικά, τα λογιστικά φύλλα καταχώρισης στοιχείων των εγγράφων εμπλουτίστηκαν περαιτέρω με νέα πεδία, όπως αριθμούς πρωτοκόλλου όχι μόνο των αποστολών, αλλά και των παραληπτών, τελικούς υπογράφοντες και την ιδιότητά τους, υπηρεσίες – αποστολές και υπηρεσίες – αποδέκτες των εγγράφων. Τα πεδία αυτά επέτρεψαν αργότερα την εύκολη κατηγοριοποίηση των εγγράφων μέσω των “φίλτρων” του προγράμματος. Η διαδικασία καταχωρίσεων ολοκληρώθηκε με την προσθήκη δύο τελευταίων πεδίων, αυτού της περίληψης του περιεχομένου του εγγράφου και εκείνου της αναλυτικής παρουσιάσής του. Κατά τον τρόπο αυτό, με τη βοήθεια των αυτοματοποιημένων αυτών λειτουργιών, τα κείμενα κατατάσσονταν χρονολογικά, κατά υπηρεσία, κατά αποστολέα ή παραλήπτη. Η αφήγηση της ιστορίας των αρχαιολογικών ερευνών, της προστασίας των μνημείων, των ίδιων των μνημείων σε τελική ανάλυση και του αρχαιολογικού μουσείου Τεγέας από τα τέλη του 19^{ου} μέχρι και τις αρχές του 21^{ου} αι. ήταν πλέον γεγονός.

Με την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας λογικό επόμενο ήταν η ομαδοποίηση των εγγράφων σε ευρύτερες κατηγορίες. Η διαδικασία αυτή πάλι πραγματοποιήθηκε εντός των ίδιων λογιστικών φύλλων. Από το ίδιο το υλικό και την επεξεργασία του προέκυψαν οι παρακάτω ενότητες (πίν. 1):

Τίτλος
Περιηγητές
Αρχαιολογική Εταιρεία - Αρχαιολογική Υπηρεσία
Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών
Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας
Αρχαιολογικές Συλλογές
Περισυλλογές - μεταφορές αρχαίων
Διάρρηξη Αρχαιολογικού Μουσείου Τεγέας
Εκσκαφές Ιδιωτών - Καταστροφή/ Προστασία Αρχαιοτήτων
Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθηνών
Νορβηγικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο

Γαλλική (Αρχαιολογική) Σχολή Αθηνών

Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών
--

Πίνακας 1

Ακολούθως στο πλαίσιο που περιγράψαμε παραπάνω, δηλαδή της διασύνδεσης της ιστορίας και αρχαιολογίας της Τεγεάτιδος με την πολιτική και κοινωνική ιστορία του νέου ελληνικού κράτους, τους θεσμούς προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, εθνικούς και διεθνείς – υπερεθνικούς – στη διαχρονική τους εξέλιξη, την πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση, την περιφερειακή πολιτική της ΕΟΚ και της ΕΕ, προσετέθησαν και οι παρακάτω κατηγορίες (πίν. 2):

Τίτλος
Πολιτική, στρατιωτική ιστορία, διεθνείς εξελίξεις
Νομοθετικά κείμενα
Η πορεία προς την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση

Πίνακας 2

Το πλαίσιο πλέον ανάπτυξης της εφαρμογής ήταν από αρχαιολογικής – ιστορικής άποψης ολοκληρωμένο. Το απαραίτητο φωτογραφικό υλικό είχε επιλεγεί και υπομνηματισθεί, ενώ είχαν δημιουργηθεί και χαρτογραφικές απεικονίσεις, που ιστορούσαν την επέκταση της Εθνικής Επικράτειας κατά το 19^ο και 20^ο αι., καθώς και τη χωρική αρμοδιότητα των Εφορειών Αρχαιοτήτων στην Πελοπόννησο μέχρι και το 2006, οπότε ο Νομός Αρκαδίας ελεγχόταν αρχαιολογικά από περιφερειακή Υπηρεσία με έδρα την Τρίπολη (ΛΘ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων).

Οι αρχαιότητες πριν από την ίδρυση του Μουσείου

Περιγραφές των αρχαιοτήτων της Αρκαδίας και πιο συγκεκριμένα της Τεγεάτιδος έχουμε ήδη από την αρχαιότητα. Τον 2ο αι., ο περιηγητής Πausanίας ερχόμενος από τη Μεγαλοπολίτιδα και το Ασεατικό πεδίο, επισκέπτεται την Τεγέα και περιγράφει τόσο την ίδια την πόλη, όσο και τα περιαστικά ιερά. Κάποια από αυτά ήταν πια ερειπωμένα, όπως οι ναοί της Αθηνάς Σώτειρας και Ποσειδώνος και το ιερό του Πυθίου Απόλλωνος.

Θα παρέλθουν 16 αιώνες για να ξαναγίνει λόγος για τις αρχαιότητες της Τεγεάτιδος. Στους τελευταίους προεπαναστατικούς χρόνους, κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης και τον 19ο αι. Ευρωπαίοι και Αμερικανοί περιηγητές, τοπογράφοι, ιστορικοί και αξιωματικοί ξένων εκστρατευτικών σωμάτων αναφέρονται στις αρχαίες διαβάσεις του Παρθενίου όρους, την Τεγέα και τις αρχαιότητές της. Pouqueville, Gell, Leake, Boblaye, Anderson, Ross, Mure, Curtius, Bursian, Vischer, Lorrington αποτελούν για το σημερινό αρχαιολόγο σημαντική πηγή πληροφοριών για τις αρχαιότητες και την αρχαία τοπογραφία της Αρκαδίας και της Τεγεάτιδος^[4].

Η Τεγέα δεν αποτέλεσε δυστυχώς εξαίρεση όσον αφορά στην διατήρηση και προστασία της αρχαιολογικής της κληρονομιάς. Η πίεση ήταν, όπως σε όλο τον ελληνικό χώρο, διττή· εξωτερική, μέσω της εξαγωγής αρχαιοτήτων στο εξωτερικό[5], και εσωτερική, καθώς το κέντρο της αρχαίας πόλεως είχε μετατραπεί στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αι. σε χώρο απόληψης οικοδομικού υλικού, ενώ μνημειακά αρχιτεκτονήματα, όπως ο ναός της Αθηνάς Αλέας και το αρχαίο θέατρο είχαν στην κυριολεξία λεηλατηθεί, για τον προσπορισμό μαρμάρου και πωρολίθου[6]. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της λαθρανασκαφής στο ιερό της Αρτέμιδος “Αγροτέρας” στις υπώρειες του Αρτεμισίου όρους και η θραύση των πήλινων ευρημάτων στην προσπάθεια να αποκαλυφθεί ο θησαυρός, που κρυβόταν στο εσωτερικό τους[7]. Τα σπαράγματα των γλυπτών από τις αετωματικές συνθέσεις του υστεροκλασσικού ναού της Αλέας Αθηνάς ως επί το πλείστον περισυνελέγησαν από τοίχους, μεσαιωνικούς ή μεταγενέστερους[8]. Ακόμη και σήμερα, σε οικίες πλησίον του ναού μπορεί κανείς να δει εντοιχισμένα, λαμπρά αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία ακρωτηριασμένα δίνουν πλέον μια χροιά, αν μη τι άλλο, γραφικότητας στα νεώτερα αυτά κτήρια.

Η προστασία των αρχαιοτήτων στην Τεγέα εντάσσεται, όπως είναι φυσικό, στις γενικότερες εξελίξεις που έλαβαν χώρα στο πλαίσιο της ελληνικής διοίκησης σε επίπεδο νομοθετικό αφενός, διοικητικό – οργανωτικό αφετέρου. Κατ’ αρχάς πρέπει να σημειωθούν τρεις παράγοντες, οι οποίοι δυσχέραιναν το έργο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην περιοχή, με πρώτο τη δυσκολία πρόσβασης στην Αρκαδία και την περιοχή της Τεγέας. Πρέπει να έχουμε κατά νου ότι αναφερόμαστε σε μία εποχή, που έργα συγκοινωνιακά, όπως τα σημερινά συστήματα σηράγγων και οι μεγάλοι οδικοί άξονες ήταν, όχι μόνον για την Αρκαδία, αλλά για την Ελλάδα αδιανόητα. Η βασική, αν όχι μοναδική οδός πρόσβασης ήταν μέσω του Αχλαδοκάμπου, οδικώς ή με το σιδηρόδρομο. Δεύτερος παράγοντας ήταν ότι τότε μέχρι το 2006, δεν είχε ιδρυθεί Εφορεία Αρχαιοτήτων στο Νομό Αρκαδίας[9]. Η έδρα της εκάστοτε αρμόδιας Αρχαιολογικής Περιφέρειας, Εφορείας Αρχαιοτήτων ή Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ήταν είτε στην Κόρινθο, είτε στο Ναύπλιο είτε στη Σπάρτη, γεγονός που καθιστούσε δυσχερή τον αρχαιολογικό έλεγχο στην περιοχή αυτή. Ο τρίτος, τέλος, παράγων αφορούσε σε ένα πρόβλημα που δεν έχει επιλυθεί ακόμη και σήμερα, την ολιγανθρωπία της Υπηρεσίας.

Η ενίσχυση της εποπτείας και του ελέγχου, του οποίου την κύρια ευθύνη σε κάθε περίπτωση έφεραν οι αρχαιολόγοι της Υπηρεσίας, Έφοροι και Επιμελητές, κατεβλήθη προσπάθεια να επιτευχθεί μέσω του θεσμού των εκτάκτων Επιμελητών Αρχαιοτήτων, λειτουργών της Μέσης Εκπαίδευσης, καθηγητών στα σχολεία της Τριπόλεως και των χωριών της Τεγέας, οι οποίοι ορίζονταν υπεύθυνοι των κατά τόπους Αρχαιολογικών Συλλογών (ονομάζονται αρχικά Έφοροι των Αρχαιολογικών Συλλογών) και ανέφεραν απευθείας στο Υπουργείο και τη Γενική Εφορεία Αρχαιοτήτων και Μουσείων ή αργότερα το Τμήμα Αρχαιοτήτων. Ήταν η περίοδος που η Αρχαιολογική Υπηρεσία ήταν εντεταγμένη στο Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως[10]. Για τη φύλαξη των αρχαίων διορίζονταν φύλακες. Στα αρχεία των αρχών του 20 αι. συναντούμε τον τίτλο «Επιστάτης των Αρχαιοτήτων»[11]. Ο έκτακτος Επιμελητής από κοινού με τον Επιστάτη επέβλεπαν τις εκσκαφές ιδιωτών, τις ανασκαφές των Ξένων Αρχαιολογικών Σχολών και ανέφεραν σχετικά στην προϊσταμένη

τους Αρχή, τον Επιμελητή, την Γενική Εφορεία ή ακόμη και τον Υπουργό[12]. Ο Γενικός Έφορος, ο κατά τόπον Έφορος ή ο Επιμελητής, διενεργούσαν τακτικούς ελέγχους και περιοδείες[13].

Σε επίπεδο πραγματικής προστασίας των αρχαιοτήτων, το βασικό μέτρο που ελήφθη ήταν αυτό της συγκέντρωσης των αρχαίων προς φύλαξη σε συγκεκριμένους χώρους και της καταγραφής τους. Έτσι, το 1879, με εντολή του Υπουργείου, ο Έφορος των Αρχαιοτήτων προχωρεί σε καταγραφές των αρχαίων των κατά τόπους συλλογών στην Πελοπόννησο[14]. Μεταξύ αυτών και τα αρχαία του Μουσείου Τεγέας. Από το λοιπό αρχειακό υλικό και τα βιβλία εισαγωγής αρχαίων προκύπτει ότι προ της ίδρυσης του Αρχαιολογικού Μουσείου το 1909, υπήρχαν στην ευρύτερη περιοχή της Τεγέας τρεις συλλογές:

A. Η Αρχαιολογική Συλλογή Τριπόλεως,

B. η Αρχαιολογική Συλλογή Επισκοπής (στον περίβολο της εκκλησίας, ενώ σε μία περίπτωση αναφέρεται και η παραχώρηση κάποιου δωματίου[15]). Ο Ρωμαίος ομιλεί για «μικρό Μουσείο» στην Επισκοπή στο βιβλίο εισαγωγής αρχαίων στο Μουσείο στο Πιαλί, (το οποίο συνέταξε ο ίδιος το 1907) και

Γ. η Αρχαιολογική Συλλογή στο Πιαλί (σημ. Αλέα)[16]. Η τελευταία στεγαζόταν στο Σχολαρχείο ή το Ελληνικό Σχολείο, όπου δύο αίθουσες χρησίμευαν ως αποθήκες και χώροι μελέτης του υλικού των ανασκαφών[17]. Σε κάθε μία από αυτές τις συλλογές οριζόταν υπεύθυνος έκτακτος Επιμελητής Αρχαιοτήτων ή προτεινόταν επόπτης από πλευράς της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, τον οποίο εν συνεχεία διορίζε το Υπουργείο[18]. Αρχικά, κάποιος υψηλόβαθμος εκπαιδευτικός, οριζόταν και ως Έφορος της Αρχαιολογικής Συλλογής, όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό του β' τρίτου του 19^{ου} αι.[19]

Το δεύτερο μέτρο ήταν αυτό της εποπτείας των εκσκαφών σε ιδιωτικά ακίνητα ή στο πλαίσιο ιδιωτικών έργων. Από τη μελέτη του αρχειακού υλικού προκύπτει ότι ακόμη και στις αρχές του 20^{ου} αι. ο αρχαιολογικός χώρος της Επισκοπής λειτουργούσε ως χώρος προσπορισμού οικοδομικού υλικού. Ιδιώτες διενεργούσαν εκσκαφές με σκοπό την απόληψη λίθου – οικοδομικού υλικού. Επρόκειτο ουσιαστικά για διάλυση αρχαίων ερειπίων. Στην Υπηρεσία παραδίδονταν μόνον μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, αγάλματα ή επιγραφές και αυτό στην περίπτωση που γίνονταν αντιληπτά. Από την αλληλογραφία της εποχής μπορεί κανείς να δει τη συγκινητική προσπάθεια και τον επίμοχθο αγώνα των ανθρώπων της Υπηρεσίας να αντιταχθούν στα ιδιωτικά συμφέροντα, να επιβάλουν το Νόμο και να καλλιεργήσουν τη συνείδηση της σημασίας των αρχαιοτήτων για την ιστορία της περιοχής, καθώς και την αναγκαιότητα της προστασίας αυτών[20]. Είναι χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις εκσκαφών δίπλα στο αρχαίο θέατρο για προσπορισμό λίθου, η λιθολόγηση της «βασιλικής του Θύρσου», η προσπάθεια απόκρυψης ψηφιδωτών, αγαλμάτων και επιγραφών, η κατασκαφή ολόκληρων νεκροταφείων και η μεταφορά σαρκοφάγων και κιστών στις αυλές οικιών στα Αχούρια (σημ. Στάδιο), η λιθολόγηση ολομάρμαρων αρχαίων μνημείων, η λιθολόγηση του κατώτατου τμήματος των μεσαιωνικών τειχών στην Παλαιά Επισκοπή, με αποτέλεσμα την εξασθένησή τους και την τελική κατάρρευση μεγάλου τμήματός τους, ύστερα από νεροποντή[21]. Από το θλιβερό αυτό

σκηνικό δεν μπορούσε να λείπει και ο ναός της Αθηνάς Αλέας, του οποίου η λεηλασία είχε ξεκινήσει κατά την αρχαιότητα και, βέβαια, συνεχίστηκε μέχρι και τα πρόσφατα χρόνια. Η λατόμηση της μαρμάρινης ανωδομής του είναι σχεδόν ολοκληρωτική. Σε οικία της περιοχής γύρω από το ναό μπορεί κανείς ακόμη να διακρίνει μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη εντοιχισμένα, ενώ από κατεδαφίσεις οικιών ή περιβόλων διαρκώς περισυλλέγονται μέχρι σήμερα αρχαία μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη.

Το τρίτο μέτρο ήταν η περισυλλογή των αρχαίων, εντοιχισμένων και μη, καθώς και η συγκέντρωση των διάσπαρτων, τριών τον αριθμό Αρχαιολογικών Συλλογών στο Μουσείο Τεγέας και την αποθήκη. Το 1909 ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος, παράλληλα, προς την οργάνωση της έκθεσης του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου της Τεγέας, προχώρησε στην αποτοίχιση αρχαίων από σπίτια στην Αλέα, στο Στάδιο, την Επισκοπή και το Στενό, συνοδεία αστυνομικής δυνάμεως[22]. Παράλληλα, προχώρησε στην κατάργηση των μέχρι τότε αρχαιολογικών συλλογών στην Τρίπολη και την Αλέα, με την μεταφορά των αρχαίων στον αύλειο χώρο του νεοσύστατου τότε Αρχαιολογικού Μουσείου Τεγέας[23]. Το αυτό πρέπει να έπραξε και με την Αρχαιολογική Συλλογή της Επισκοπής, για την οποία καμία αναφορά δεν γίνεται στο αρχειακό υλικό, μετά το 1909. Ένα δωμάτιο στο Ελληνικό Σχολείο (απέναντι από το σημερινό κτήριο του Μουσείου) χρησίμευε ως αρχαιολογική αποθήκη[24].

Η προσωπικότητα του Κωνσταντίνου Ρωμαίου, ως Εφόρου των εν Σπάρτη Αρχαιοτήτων, (διορισμένου από την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία) και η παρουσία του στην Τεγέα, στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αι. σηματοδοτεί την δυναμική εμφάνιση στο προσκήνιο των αρχαιολογικών πραγμάτων της Αρκαδίας, με την αρωγή της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, της ελληνικής αρχαιολογικής επιστήμης. Μέχρι τότε τα αρχαιολογικά πράγματα στην Τεγεάτιδα μονοπωλούνταν από ξένες αποστολές και κυρίως από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις ανασκαφές και εν γένει έρευνες του Berard στο ιερό της Αρτέμιδος Αγροτέρας στο Παρθένιον όρος, τις έρευνές του στο Γράλλο και την ταύτιση των ιερών της Δήμητρος και του Διονύσου Μύστου, καθώς και τον εντοπισμό της «Θεάς από τα Αγιωργήτικα»[25]. Το ιερό της Αλέας Αθηνάς βρέθηκε, επίσης, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, με τους Γερμανούς να διεξάγουν ανασκαφές το 1879 και τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών το 1900[26]. Από το 1907 και σε διάστημα δύο ετών ο Ρωμαίος με φροντίδα, γνώση και ακατάβλητη ενεργητικότητα προχώρησε στην ίδρυση ουσιαστικά του Αρχαιολογικού Μουσείου της Τεγέας και την διενέργεια σημαντικών ανασκαφών σε όλη την Τεγεάτιδα. Ο πολυσχιδής χαρακτήρας του έργου της Υπηρεσίας, φορέα επιστημονικού – ερευνητικού, προστασίας και διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς προσδιοριζόταν πλέον αποφασιστικά.

Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία και η Αρχαιολογική Υπηρεσία

Το 1837, από ολιγομελή ομάδα εμπόρων και λογίων, ιδρύθηκε η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, με σκοπό «την ανεύρεση, αναστήλωση και συμπλήρωση των αρχαίων της Ελλάδος». Η ίδρυσή της εγκρίθηκε με το ΒΔ της 15/27 Ιανουαρίου 1837. Εξ

αρχής, ο ρόλος της Εταιρείας ήταν η συνεπικούρηση της ανεπαρκούς τότε κρατικής προσπάθειας. Το οποιοδήποτε αναστηλωτικό έργο ή ανασκαφική έρευνα θα αποφασίζονταν σε συνεργασία με τον Έφορο του Κεντρικού Μουσείου, τον τότε προϊστάμενο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Τα δε αρχαία που θα βρίσκονταν κατά τις παραπάνω εργασίες ή έρευνες, αποτελούσαν ιδιοκτησία του Κράτους[27].

Η συνεπικούρηση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, αλλά και η ενεργός συμμετοχή και πολυεπίπεδη συνεισφορά της Εταιρείας στα αρχαιολογικά πράγματα του τόπου και της αρχαιολογικής επιστήμης εν γένει είναι δεδομένη. Χάριν της Εταιρείας, καλύφθηκε το σημαντικό κενό σε εξειδικευμένους επιστήμονες αρχαιολόγους. Μέσω υποτροφιών για μετεκπαίδευση στο εξωτερικό δημιουργήθηκε ο επιστημονικός εκείνος πυρήνας, μέλη του οποίου θα πρωταγωνιστούσαν στα αρχαιολογικά πράγματα τα επόμενα χρόνια ή ακόμη και τις επόμενες δεκαετίες: Απ. Αρβανιτόπουλος, Ν. Παπαδάκης, Κ. Ρωμαίος, Γ. Καρβελάς, Ν. Κυπαρίσσης, Γ. Οικονόμος, Ευσ. Πελεκίδης, ενώ βάσει του καταστατικού της είχε το δικαίωμα προσλήψεως τριών Εφόρων και Επιμελητών α' και β' τάξεως, (αρχαιολογικών υπαλλήλων κατωτέρων των εφόρων)[28].

Όπως προκύπτει από το αρχειακό υλικό, με το διορισμό του Κωνσταντίνου Ρωμαίου ως Εφόρου Σπάρτης, και όσον αφορά τα αρχαιολογικά πράγματα στην Τεγέα, η παρουσία πλέον της ελληνικής αρχαιολογικής επιστήμης γίνεται κυρίαρχη, ενώ η προστασία των αρχαιοτήτων ενισχύεται περαιτέρω μέσω της ίδρυσης Μουσείου και της περισυλλογής αρχαιοτήτων. Έχοντας ήδη από το 1905 προχωρήσει στη ανασκαφική διερεύνηση των "Ερμών λίθου", ιερών του Ερμού Ενοδίου, στους Φονεμένους, το νοτιότερο άκρο της Τεγέατιδος, σύνορο με τη Σπάρτη και το Άργος[29], ο Ρωμαίος συνέχισε δυναμικά την προσπάθεια το 1909, με την αρωγή της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Χρονικά ορόσημα αυτής ήταν:

1. Η αποπεράτωση του κτηρίου του Αρχαιολογικού Μουσείου της Τεγέας στο Πιαλί (σημ. Αλέα), η οργάνωση του εκθεσιακού χώρου και η έκθεση των αρχαίων[30].
2. Η διενέργεια ανασκαφής στο ιερό της Αρτέμιδος Κνακεάτιδος στο Μαυρίκι[31].
3. Η διενέργεια ανασκαφής στο ιερό των Καρποφόρων κοντά στον Άγιο Σώστη[32].
4. Η διενέργεια ανασκαφής στην Αρβανιτο – Κερασιά, στο ιερό της Δήμητρος[33].
5. Η διενέργεια ανασκαφής στο ναό της Αθηνάς Σώτειρας και Ποσειδώνος στις υπώρειες του όρους Γκράβαρης[34].
6. Η διενέργεια ανασκαφής στη θέση «Μάρμαρο» ή «Μάρμαρα» κοντά στα Λιθοβούνια, στο ιερό του Πυθίου Απόλλωνος[35].
7. Η διενέργεια ανασκαφής στη νοτιοδυτική γωνία του ναού της Αθηνάς Αλέας, στα βόρεια αυτού, κοντά στην κρήνη της Αύγης, και γύρω από αυτήν[36].
8. Περισυλλογές και αποτοιχίσεις αρχαίων από το Πιαλί (Αλέα), τα Αχούρια (Στάδιο), την Παλαιά Επισκοπή, το Στενό και την εκκλησία στον Άγιο Ιωάννη[37].
9. Διαμορφώσεις στη βόρεια και ανατολική πλευρά του ναού της Αθηνάς Αλέας και μεταφορά των μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών με διάκοσμο ανάγλυφων βουκρανίων στο Μουσείο. Περισυλλογή τμημάτων από τα αγάλματα των εναετίων συν-

θέσεων του υστεροκλασικού ναού, ύστερα από τη διάλυση τοίχων μεσαιωνικών χρόνων στη βόρεια και ανατολική πλευρά του[38].

Ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος, ως Έφορος των Αρχαιοτήτων Αιτωλίας, Ακαρνανίας, Ηπείρου, Κέρκυρας και Λευκάδος, θα επανέλθει στην Τεγεάτιδα το 1918, προκειμένου να συνεχίσει τις έρευνές του στον Άγιο Σώστη, να μελετήσει, συγκολλήσει, κατηγοριοποιήσει και κατατάξει το υλικό της ανασκαφής από το σημαντικό αυτό ιερό των Καρποφόρων, Δήμητρος και Κόρης[39]. Την ίδια στιγμή εμβρόντητος αναφέρει την καταστροφή της ευθυντηρίας του ναού της Αρτέμιδος Κνακεάτιδος από θησαυροθήρα και προχωρεί αμέσως στη μεταφορά των σημαντικότερων αρχιτεκτονικών μελών του ναού στο Μουσείο Τεγέας. Ουδέν κακόν, ωστόσο, αμιγές καλού. Μέσα από την καταστροφή βρίσκει την ευκαιρία να μελετήσει και κατανοήσει σε βάθος τα αρχαία αρχιτεκτονικά λείψανα[40]. Αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη θα μεταφέρει, επίσης, από το ναό της Αθηνάς Σώτειρας και Ποσειδώνος στο Μουσείο Τεγέας, για λόγους προστασίας[41]. Την ίδια στιγμή προχωρεί σε νέες περισυλλογές αρχαίων από αυλές σπιτιών στα χωριά της Τεγέας.[42] Ο κορυφαίος Έλληνας αρχαιολόγος θα επιστρέψει στην Τεγεάτιδα και τη γενέτειρά του, τα Βούρβουρα, το 1950. Εκεί, στο λόφο της Ανάληψης, ύστερα από τη διενέργεια ανασκαφών (1950, 1954 – 58 και 1961) θα φέρει στο φως, μία ολόκληρη αρχαία πόλη, την οποία συνδέει με τις Καρυές ή την Ίασο, καθώς και μία μυκηναϊκή νεκρόπολη στον παρακείμενο χαμηλότερο λόφο[43].

Μετά το 1918 ορόσημα στα αρχαιολογικά πράγματα της Τεγεάτιδος, όπως ανακύπτουν από τη μελέτη του αρχαιολογικού υλικού είναι τα εξής:

Η ανακάλυψη θησαυρού 50 αρχαίων νομισμάτων από την περιοχή «Μάρμαρα» ή «Μάρμαρο» κοντά στο σημείο όπου ο Κ. Ρωμαίος το 1909 είχε προχωρήσει σε μικρής έκτασης ανασκαφή. Είχε ταυτίσει τη θέση με το ιερό του Πυθίου Απόλλωνος[44]. Στην περιοχή έρχονται στο φως μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, ενώ γίνεται λόγος για ύπαρξη στοάς. Για πρώτη φορά τώρα διαβάζουμε το όνομα ενός αρχαιολόγου, του Μαρκέλου Μητσού, επιμελητή αρχαιοτήτων, ο οποίος θα διαδραματίσει κεντρικό ρόλο, στην επαναλειτουργία του Αρχαιολογικού Μουσείου Τεγέας, ύστερα από την πτώση της στέγης του το 1937[45].

Το Αρχαιολογικό Μουσείο της Τεγέας – Κτήριο – Έκθεση. Η κατάσταση τη δεκαετία του 1930.

Στις αρχές του 20^{ου} αι. η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, ενισχυμένη οικονομικά με πόρους κυρίως από το λαχείο υπέρ των αρχαιοτήτων και σε στενή εξάρτηση από το Κράτος, εμπλέκεται σε δραστηριότητες, οι οποίες ανήκουν κατ' εξοχήν στην κρατική σφαίρα των αρμοδιοτήτων. Η οικοδόμηση του κτηρίου που επρόκειτο να στεγάσει το Αρχαιολογικό Μουσείο της Τεγέας, εντάσσεται σε ένα γενικότερο πρόγραμμα ίδρυσης ή οικοδόμησης Μουσείων, όπως της Χαλκίδας, της Επιδαύρου, της Μυκόνου, της Χαιρώνειας, της Λυκόσουρας και της Σπάρτης[46]. Ύστερα από την παραχώρηση οικοπέδου στην Αλέα από τον Μητροπολίτη Νείλο (Σμυρنيωτόπουλο) και την αποδοχή που επακολούθησε από το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας (1906), ο Κωνσταντίνος Ρωμαίος, με εντολή του Γενικού Γραμματέα της Εταιρείας

(1909), αναλαμβάνει το επίπονο έργο της αποπεράτωσης του κτηρίου, το οποίο εν συνεχεία έπρεπε να εφοδιαστεί με τις κατάλληλες υποδομές, για να λειτουργήσει ως Μουσείο[47]. Το κτήριο αρχικά διέθετε δύο αίθουσες, οι οποίες αναπτύσσονταν εκατέρωθεν του προδόμου. Η τρίτη εν είδει κεραίας αίθουσα, η οποία προσέδωσε στο κτήριο το χαρακτηριστικό σχήμα Γ, πρέπει να κατασκευάσθηκε στο Μεσοπόλεμο, μεταξύ των ετών 1935 και 1936[48]. Το κτήριο διέθετε άλαιο χώρο, όπως και σήμερα, με χαμηλό, όμως, περίβολο. Η μουσειοσκευή περιελάμβανε την κατασκευή επιτοίχιων ραφιών, τοιχίων στις βάσεις των τοίχων και ελεύθερων – μεμονωμένων βάθρων[49]. Οι αίθουσες ονομάστηκαν από τα χαρακτηριστικά εντός αυτών εκθέματα. Έτσι, στις αρχαιακές πηγές διαβάζουμε για «Αίθουσα της Νίκης» (σημερινή Αίθουσα 1) και «Αίθουσα του Ναού» (σημερινή Αίθουσα 3). Στον πρόδρομο εξετίθεντο κυρίως αρχαιοότητες από τη Μαντινεία. Οι δύο κύριες αίθουσες, ωστόσο, ήταν αφιερωμένες στην Τεγέα και κυρίως στα ευρήματα από το ναό της Αλέας Αθηνάς[50]. Στην «Αίθουσα του Ναού» είχαν τοποθετηθεί προς έκθεση τα πιο χαρακτηριστικά αρχιτεκτονικά μέλη του ναού, από κοινού με θραύσματα κορμών από τις εναέτιες συνθέσεις του και την κεφαλή της Υγείας. Η αίθουσα αυτή διέθετε και προθήκες, στις οποίες εξετίθεντο μικροαντικείμενα. Στην «Αίθουσα της Νίκης» δέσποζε, η μορφή της «Νίκης» ή «Αταλάντης», (κατά την επικρατούσα τότε ερμηνεία), ενώ μαζί με αυτή εξετίθεντο πλάκες με ανάγλυφες παραστάσεις μεγάλου μεγέθους. Στον άλαιο χώρο, σε πεζούλι, που θα κτιζόταν κατά μήκος τους περιβόλου θα στήνονταν οι επιγραφές[51]. Ωστόσο, δεν προκύπτει από τα στη διάθεσή μας στοιχεία ότι αυτό κατέστη εφικτό να κατασκευασθεί.

Από τις αρχαιακές πηγές προκύπτει ότι το Αρχαιολογικό Μουσείο Τεγέας κατά τη δεκαετία του 1930 ήταν σε κακή κατάσταση. Ήδη είχε παρέλθει 20ετία από την αποπεράτωση και λειτουργία του ως Μουσείου. Υπήρχαν πλέον προβλήματα τόσο λειτουργικά – κτηριακά, όσο και ζητήματα σχετιζόμενα με την επάρκεια της φύλαξης. Το μεγάλο κτύπημα ήρθε στις 25.5.1935, όταν κατέρρευσε η στέγη της δεξιάς λεγομένης αίθουσας, η οποία δημιούργησε προβλήματα στη στέγη τόσο του προθαλάμου, όσο και της αριστερής αίθουσας[52]. Από την πτώση προκλήθηκαν ζημιές σε προθήκες και αρχαιότητες. Η σημαντικότερη απώλεια, ωστόσο, ήταν η αδυναμία πλέον ταύτισης των μικροαντικειμένων, χαλκίνων και πηλίνων, τα οποία πετάχτηκαν έξω από τις προθήκες, συνεπεία της πτώσης. Είτε εξαιτίας απόσβεσης από το χρόνο, είτε επειδή ήταν από χαρτί και αποκολλήθηκαν, οι απαιτούμενες για την ταύτιση των εκθεμάτων ενδείξεις δεν υπήρχαν πλέον[53].

Ενδιαφέρουσες, επίσης, είναι οι αναφορές σε αποθηκευμένα εντός του Μουσείου ευρήματα σε κιβώτια, ζεμπίλια ή απλώς σε σωρευμένα στις γωνίες ή ακόμη και μπροστά στην είσοδο ευρήματα[54]. Από τις εργασίες επισκευής τα προβλήματα αντί να επιλυθούν ή έστω να αμβλυνθούν επιτείνονται. Ο εργολάβος προχωρεί στο άδειασμα κιβωτίων που περιείχαν όστρακα από την ανασκαφή Blegen στα Αγιωργήτικα, ενώ αρχαία σωρεύονται στη μέση των αιθουσών[55]. Μετά την ολοκλήρωση των επισκευών, ο έκτακτος επιμελητής αρχαιοτήτων αρνείται να παραλάβει το Μουσείο, ενώ οι επισκέπτες αγανακτούν από την κατάσταση, στην οποία αυτό έχει περιέλθει.[56] Από νεώτερη αναφορά του Εφόρου των Αρχαιοτήτων, ο οποίος μετέβη στο χώρο, η εικόνα, ειδικά του άλαιου χώρου, είναι αποκαρδιωτική· σωρευμένα αρχαία, άγρια

βλάβηση και ανεπαρκής ως προς το ύψος περιτοίχιση, που έδινε στον καθένα τη δυνατότητα να εισέλθει στην αυλή, δημιουργούσαν αλγεινή εντύπωση[57].

Ωστόσο, στο πλαίσιο αυτή της φάσης επισκευών στο Μουσείο, φαίνεται ότι κτίζεται και η τρίτη αίθουσα, ύστερα από σχετική αναφορά του Μαρκέλου Μητσού, Επιμελητή τότε των Αρχαιοτήτων, ενώ εγκρίνεται και πίστωση για την κατασκευή υποστέγου στον αύλειο χώρο του Μουσείου[58]. Πριν από την έναρξη του πολέμου, οι αρχαιότητες του Μουσείου θα καταχωθούν κάτω από το δάπεδό του, σύμφωνα με το γενικότερο σχέδιο που εφαρμόστηκε σε όλη την Επικράτεια, με σκοπό την προστασία τους.

Από όσα εκτέθηκαν παραπάνω, αλλά και από το εν γένει έργο της Επανεκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Τεγέας, η αναδίφηση στο αρχειακό υλικό κρίνεται εκ των ων ουκ άνευ για τον κάθε μελετητή. Τα αρχεία ρίχνουν φως σε πολλές και άγνωστες συχνά πτυχές των γεγονότων και μας βοηθούν να ανασυνθέσουμε βήμα προς βήμα επιστημονικά έργα, όπως μία σημαντική ανασκαφική έρευνα, στην καθημερινή της εξέλιξη, ενώ μπορεί να δώσουν και νέες διαστάσεις στην ερμηνεία ευρημάτων. Από το αρχειακό υλικό που συγκεντρώθηκε για την επανέκθεση του Μουσείου Τεγέας, παρακολουθούμε βήμα προς βήμα την εξέλιξη των ανασκαφών στο ιερό της Αθηνάς Αλέας, στα ιερά της Αθηνάς Σώτειρας και Ποσειδώνος, στο ιερό της Αρτέμιδος Κνακεάτιδος και το ιερό της Δήμητρος στον Άγιο Σώστη. Παρακολουθούμε τη δημιουργία της έκθεσης του νέου τότε Μουσείου της Τεγέας, ενώ αντλούμε σημαντικές πληροφορίες για χαμένες σήμερα αρχαιότητες και τις θέσεις τους στο τεγεατικό πεδίο[59]. Τέλος, η παρουσίαση του αρχειακού υλικού κατά τρόπο πρωτοποριακό και συγχρόνως διδακτικό, με τη βοήθεια σύγχρονων διαδραστικών μέσων υψηλής τεχνολογίας, αναδεικνύει την εκπαιδευτική του διάσταση και το καθιστά αναπόσπαστο τμήμα ενός μουσειακού, εκθεσιακού – εν προκειμένω – προγράμματος.

Γρηγόρης Γρηγορακάκης
Αρχαιολόγος ΛΘ'ΕΠΚΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Το έργο της Επανεκθέσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Τεγέας διήρκεσε από το 2012 έως το 2014 με υπεύθυνο αρχαιολόγο - διαχειριστή και των τριών του υποέργων τον υπογραφόμενο, ο οποίος είχε εκτός των άλλων και την επιστημονική ευθύνη της συλλογής, κατάταξης, ιστορικής - αρχαιολογικής ανάλυσης και ερμηνείας του αρχαιολογικού, ιστορικού - αρχαιολογικού και αρχαιοχωρικού υλικού, που χρησιμοποιήθηκε τόσο στα ψηφιακά εποπτικά μέσα, όσο και στο συμβατικό, αναλογικό εποπτικό υλικό, τις βιντεοταινίες, την ηχητική περιήγηση και τις τεχνολογίες Tag και QR. Ανάδοχος του υποέργου ανάπτυξης των ψηφιακών εφαρμογών ήταν η εταιρία GEOSET LTD. Από πλευράς της χαρτογραφίας και των Συστημάτων Γεωγραφικών Πληροφοριών η συνεισφορά του αναπλ. καθηγητή, κ. Ανδρέα Τσάτσαρη υπήρξε καταλυτική. Εξίσου καταλυτική υπήρξε η συνεισφορά του κ. Παναγιώτη Ιωαννίδη, πληροφορικού, στην δημιουργία των πρωτοτύπων εφαρμογών. Θα ήταν ασυγχώρητο εκ μέρους μου να μην αναφέρω την κα. Ματίνα Καρέγλη, υπεύθυνη για τον ποιοτικό έλεγχο των εφαρμογών και τον κ. Δημήτρη Σκουλουφιάνακη, τοπογράφο μηχανικό - γεωπληροφορικό.

[2] Για τους φορείς από τους οποίους αντλήσαμε πληροφορίες βλ. κατ. σημ. 3.

[3] Η συλλογή αρχαιολογικού υλικού όσον αφορά στις συγκεκριμένες εφαρμογές έγινε από τους παρακάτω φορείς: Έν Αθήναις Αρχαιολογική τοικικικκικΕταιρεία, Δ/ση Εθνικού Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθηνών, Αρχείο ΛΘ' ΕΠΚΑ (Ε' ΕΠΚΑ), Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (Αθηνών), Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθηνών, Νορβηγικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

[4] Βλ. Gell, W. 1817. *Itinerary of the Morea*. London. Leake, W. M. 1830. *Travels in the Morea with a map and plans, v. I*. London. Leake, W. M. 1830. *Travels in the Morea with a map and plans. v. II*. London. Leake, W. M. 1846. *Peloponnesiaca: a supplement to Travels on the Moréa*. J. Rodwell. Loring, W. 1895. "Some Ancient Routes in the Peloponnese". *Journa of Hellenic Studies* 15 : 25-89. Μελετίου «Γεωγραφία Παλαιά και Νέα, Τόμος Β', Βενετία 1807. Boblaye, M.E.P. 1835. *Recherches géographiques sur les ruines de la Moree*. Paris. Anderson, R. 1830. *Observations upon the Peloponnesus and Greek Islands, made in 1829*. New York. Curtius, E. 1851. *Peloponnesos. Eine historisch geographische Beschreibung der Halbinsel*. Band I. Gotha. Curtius, E. 1852. *Peloponnesos. Eine historisch geographische Beschreibung der Halbinsel*. Band II. Gotha. Bursian, C. 1868-1872. *Geographie von Griechenland. Band II (Peloponnesos und Inseln)*. Leipzig. Pouqueville, F. C. H. L. 1805. *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'empire othoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801*. Band 1. Paris. Pouqueville, F. C. H. L. 1827. *Voyage de la Grèce*. Didot. Ross, L. 1841. *Reisen und Reisenrouten durch Griechenland*. G. Reimer (hrsg.). Vischer, F.W. 1857. *Errinerungen und Eindrücke aus Griechenland*. Basel.

[5] Πετράκος, Β. 1982. *Δοκίμιο για την Αρχαιολογική Νομοθεσία*. Αθήνα: 14-5

[6] βλ. κατ. σημ. 20-21.

[7] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ): 10976/944/18.8.1899, 1/30.8.1889, 2/5. 9. 1889, 5/18.8.1889.

[8] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 852: 9045/10.7.1899, 6766/2.8.1899, 7175/16.8.1899, τηλ/μα 244 (χ.η.), 8/12.11.1900, 23224/18649/23.11.1900, 5/8.1.1901, 879/861/16.1.1901, 734/858/16.1.1901, 734/859/16.1.1901, 734/1024/18.1.1901, 734/1023/18.1.1901, 734/1039/18.1.1901, 1001, 1301/1235/23.1.1901, 60/5.2.1901

[9] Η ίδρυση Περιφερειακής Υπηρεσίας Αρχαιοτήτων με έδρα την Τρίπολη και χωρική αρμοδιότητα στην Περιφερειακή Ενότητα Αρκαδίας (τότε νομό) προβλέφθηκε στον Οργανισμό του Υπουργείου Πολιτισμού ΠΔ 191/2003 (ΦΕΚ 146/Α/13.6.2003). Η Υπηρεσία για πρώτη φορά λειτούργησε το Μάιο του 2006 με προϊστάμενο τον κ. Μιχάλη Πετρόπουλο, δρ. Αρχαιολόγο.

[10] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 534: Βλ. Ενδεικτικά 734/ 1024/ 18.1.1901, 734/1023, 734/1039/18.1.1901.

[11] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 534: Βλ. Ενδεικτικά 25178/ 27. 12.1901, 15805/13.2.1901, 55/12.1.1901, 56/15.1.1901, 59/24.1.1901, 15762/23.1.1901.

- [12] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 534-έγγραφα: Βλ. Ενδεικτικά 2328/16369/27.10.1900, 20328/16374/27.10.1900, 20328/16373/27.10.1900, 20328/16472/27.10.1900, 20328/16371/27.10.1900, 20328/16370/27.10.1900, 20328/27.10.1900, 01/1.11.1900, 02/1.11.1900, 32/ 4.11.1900, 8/ 12.11.1900, 245/15.11.1900, 30840/36/20.11.1900, 32/20.11.1900, 28/21.11.1900, 23224/ 18649/23.11.1900, 8/11.12.1900/45.18.12.1900,
- [13] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 852-έγγραφα: Βλ. ενδεικτικά Τεγέα 1899 Τηλεγράφημα 2, 11192-9165/23.8.1899, Τεγέα 1899 Τηλεγράφημα 244, 26252/ 21017/ 23. 12.1900.
- [14] Τόμος «Μουσεία Πελοποννήσου» [Πιαλί (σημ. Αλέα) 20.8.1899 (υπογράφων: Παν. Καβαδίας). Το βιβλίο έχει ψηφιοποιηθεί και είναι προσβάσιμο από τους επισκέπτες του Μουσείου στη διαδραστική επιφάνεια στην είσοδό του.
- [15] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 852-έγγραφα: Συλλογή Επισκοπής : 9045/10.7.1899, 7175/16.8.1899, Τεγέα 1899 Τηλεγράφημα 5 Σ.1 – 244, 8/12.11.1900, 5/8.1.1901, 879/861/16.1.1901, 879/862/16.1.1901, 734/858/16.1.1901, 734/859/16.1.1901, 734/1024/18.1.1901, 734/ 1023/ 18.1.1901, 734/1039/18.1.1901, 1001,1301/1235/23.1.1901, 60/5.2.1901.
- [16] Βλ. σημ. 14 και «Κατάλογος Αρχαίων εν Μουσείω Τεγέας, Μέρος Πρώτο» σσ. 1-2.
- [17] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ) - Κούτα 534-έγγραφα: 8/12.11.1900, 60/ 5.2.1901.
- [18] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 534-έγγραφα: 5/8.1.1901, 879/ 861/16.1.1901, 879/862/16.1.1901, 734/858/16.1.1901, 734/1023/18.1.1901, 734/1039/18.1.1901.
- [19] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ) - Κούτα 534-έγγραφα : 6660/1.7.1888, 136/2.7.1888, αναφορά 4.7.1888, 2/5.9.1899, 5/18.9.1899. Επίσης, ΥΑ 2328/16369/27.10.1900.
- [20] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 534-έγγραφα: Τεγέα 1899 Έγγραφο 7 Επιστ. Δαλ. (18/6/1999), 4904/18.6.1899, 9045/10.7.1899, 222/13.7.1899, 6226/14.7.1899, Τεγέα 1899 Έγγραφο 1 (15.7.1899), 224,23.7.1899, ΙΚ20/28.7.1899, 13720/30.7.1899, 6205/30.7.1899, 6766/ 30. 8. 1899, 7175/16.8.1899, 10873/19.8.1899, 7175/19.8.1899, 10873/19.8.1899, 11192-9165/23.8.1899, 11192-9166- 9167/23.8.1899, 1345/23.8.1899, 210/331/26.9.1899, 12/18.10.1899, 15481/13348/26.10.1899.
- [21] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 852-έγγραφα: Αναφορά της 15. 7.1899, 15481/13348/26.10.1899 (προσπορισμός οικοδομικού υλικού - “βασιλική του Θύρσου”), 13720/ 30.7.1899 (ανεύρεση γλυπτών), αναφορά 25.11.1901, 23729/21191,2/7.12.1901 (λαθρονασκαφή – μεταφορά αρχιτεκτονικών μελών σε ιδιωτική οικία), 20/11.6.1901 (υπονόμευση και κατάρρευση του μεσαιωνικού τείχους). Για το ναό της Αθηνάς Αλέας βλ. παρακάτω.
- [22] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 10/4.7.1909, 33/27.9.1909.
- [23] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 28/13.9.1909. Επίσης, ανωτ. σημ. 16.
- [24] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)-Κούτα 534-έγγραφα : 8/12.11.1900, 23224/18649/23.11.1900.
- [25] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ): 5/18.9.1889
- [26] Αρχείο Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών Αθηνών: CWB_Box_01_Folder_02_Report1922,AdmRec_Box_1001_1_Folder_02_Semple1928,25312/1250/20.6.1928 ΥΑ, AdmRec_Box_1001-1_Folder_02_Expenditures. Τα ημερολόγια των ανασκαφών στα Αγιωργίτικα, τα οποία τηρούσαν ο C.W.Blegen και η D. Cox είναι προσβάσιμα για τους επισκέπτες του Μουσείου Τεγέας στη διαδραστική επιφάνεια της εισόδου του.
- [27]<http://www.archetai.gr/site/content.php?artid=1280> . Αναλυτικότερα βλ. <http://www.archetai.gr/site/content.php?sel=24> .
- [28] <http://www.archetai.gr/media/PDF/4/39.pdf> (σσ. 5-6).
- [29] Romaios, K.A. 1904-1905. “Laconia IV. The Ερμαι on the N.E. Frontier”. *Annual of the British School at Athens* 11 :137-8. Φάκλαρης, Π. 1990. *Αρχαία Κυνουρία. Ανθρώπινη Δραστηριότητα και Περιβάλλον*. Αθήνα: 193-5. Γρηγορακάκης, Γ. “Κυνουρία”. *Αρχαιολογία. Πελοπόννησος*. Εκδόσεις Μέλισσα: 286-91.
- [30] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο:191/12.5.1909, 2/28.5.1909, 3/6.6.1909, 4/10.6.1909, 10/4.7.1909, 12/11.7.1909, 13/19.7.1909/16/2.8.1909, 19/9.8.1909, 19/23.8.1909, 28/13.9.1909, 31/20.9.1909,

33/27.9.1909, 36/4.10.1909.

[31] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: Αναφορά του Κ. Ρωμαίου (20.8.1907) – ΑΠ (Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία) 159/23.8.1907, 33/27.9.1909.

[32] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: Αναφορά Κ. Ρωμαίου (27.11.1909) – ΑΠ (Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία) 307/27.11.1909. Αναφορά Κ. Ρωμαίου (10.10.1910) – ΑΠ (Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία) 771/13.10.1910.

[33] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: Αναφορά Κ. Ρωμαίου (10.10.1910) – ΑΠ (Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία) 771/13.10.1910.

[34] Ρωμαίος, Κ. 1961. "Ιερὸν Αθηνᾶς Σωτείρας καὶ Ποσειδῶνος κατὰ τὴν Ἀρκαδικὴν Ἀσέαν". *Αρχαιολογική Εφημερίς*: 114-63. Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 10/26.10.1910.

[35] Ρωμαίος, Κ. 1912. "Τεγεατικά Επιγραφαί". *Bulletin de Correspondance Hellenique* 36 : 356-8.

[36] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 12/11.7.1909, 13.19.7.1909, 15/26.7.1909, 16/2.8.1909, 19/9.8.1909, 28/13.9.1909, 31/20.9.1909.

[37] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 2/28.5.1909, 10/4.7.1909, 12/11.7.1909, 28/13.9.1909, 36/4.10.1909.

[38] Βλ. ανωτ. σημ 34 .

[39] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 675-έγγραφα: 200/16.4.1918, 243/14.5.1918 ΥΑ, 25296/1716/20.6.1918, 2/28.7.1918, 202/11.6.1918, 222/17.9.1918, 38897/22.9.1918, 38200/2563/22.9.1918, 31879/50189, 38559/50673/1.10.1918, 4374/50661/2.10.1918.

[40] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 675-έγγραφα: 209/29.6.1918, 220/17.9.1918, 38897/22.9.1918, 223/12.10.1918.

[41] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 675-έγγραφα: 220/17.9.1918, 223/12.10.1918.

[42] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 675-έγγραφα: 209/29.6.1918, 2/28.7.1918.

[43] Ρωμαίος, Κ.Α. 1957. "Ίασος – Ίασαία". *Ελληνικά* 15 : 65-75. Kalogeropoulos, K. 1998. *Die frühmykenischen Grabfunde von Analipsis (Südöstliches Arkadien). Mit einem Beitrag zu den palatialen Amphoren des griechischen Festlandes*. Bibliothek der Archäologischen Gesellschaft zu Athen 175. Βλ. και <http://www.archetai.gr/site/content.php?artid=28> .

[44] Σημ. 35 και Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 554/15.10.1934, 5349/19.10.1934 (ΑΠ Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως), 65405/5349/4201/20.10.1934, 41/21.10.1934, 142/23.10.1934, 594/6.11.1934, 73513/6045/4477/22.11.1934, 54/25.1.1935, 586/404/348/31.1.1935, 110/12.3.1935.

[45] Βλ. κατ. σσ. 13-4.

[46] <http://www.archetai.gr/media/PDF/4/39.pdf> (σσ.6-7).

[47] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 191/12.5.1909.

[48] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 250/6.7.1935 και 1003/27.7.1936. Βλ. και επομ. Σημ.

[49] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 3/6.6.1909, 4/10.6.1909, 10/4.7.1909, 12/11.7.1909, 16/2.8.1909, 19/9.8.1909, 19/23.8.1909, 28/13.9.1909, 31/20.9.1909, 33/27.9.1909.

[50] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 28/13.9.1909, 19/23.8.1909, 31/20.9.1909, 33/27.9.1909.

[51] Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία – Αρχείο: 10/4.7.1909.

[52] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 47/27.5.1935, 231/28/5/1931, 239/1.6.1935, 250/7.6.1935, 49/31.5.1935.

[53] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 250/7.6.1935.

[54] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 112/12.3.1935.

[55] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 380/5.9.1935, 144/13.12.1935, 1/8.3.1936, 6/24.4.1936.

[56] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 144/13.12.1935.

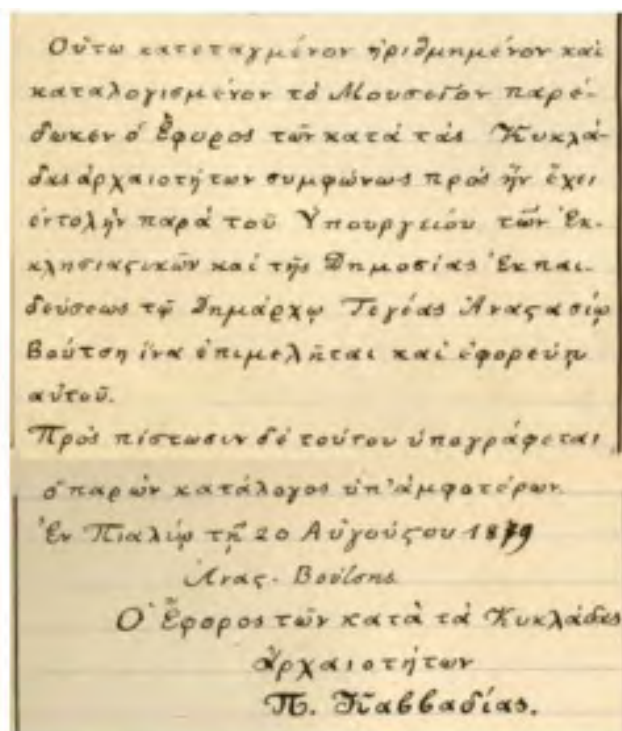
[57] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 1003/27.7.1936.

[58] Ιστορικό Αρχείο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας (ΔΕΑΜ)- Κούτα 583-έγγραφα: 5652/ 61154/ 399/ 19.1.1935.

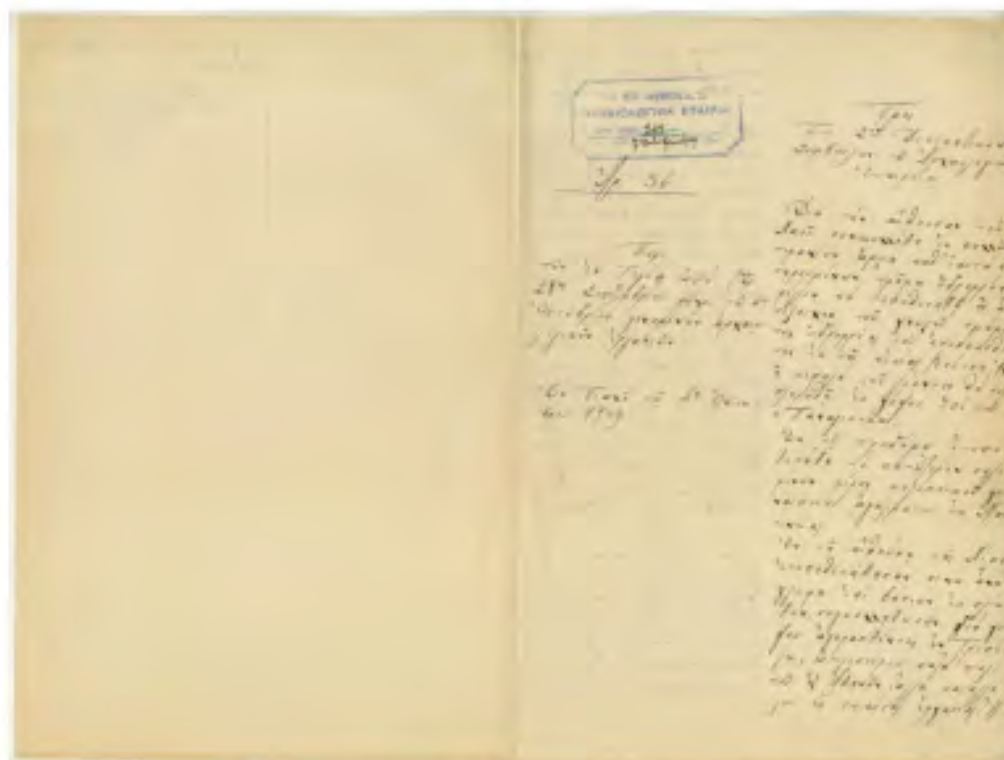
[59] Όλα τα παραπάνω θα παρουσιαστούν σε αναλυτικές δημοσιεύσεις από τον υπογραφόμενο το παρόν.

Εικόνα 1: Τηλεγράφημα σχετικά με την ανεύρεση ακέφαλου μαρμάρινου αγάλματος στην Παλαιά Επισκοπή (Πηγή: Διεύθυνση Εθνικού Αρχείου Μνημείων και Δημοσιευμάτων)

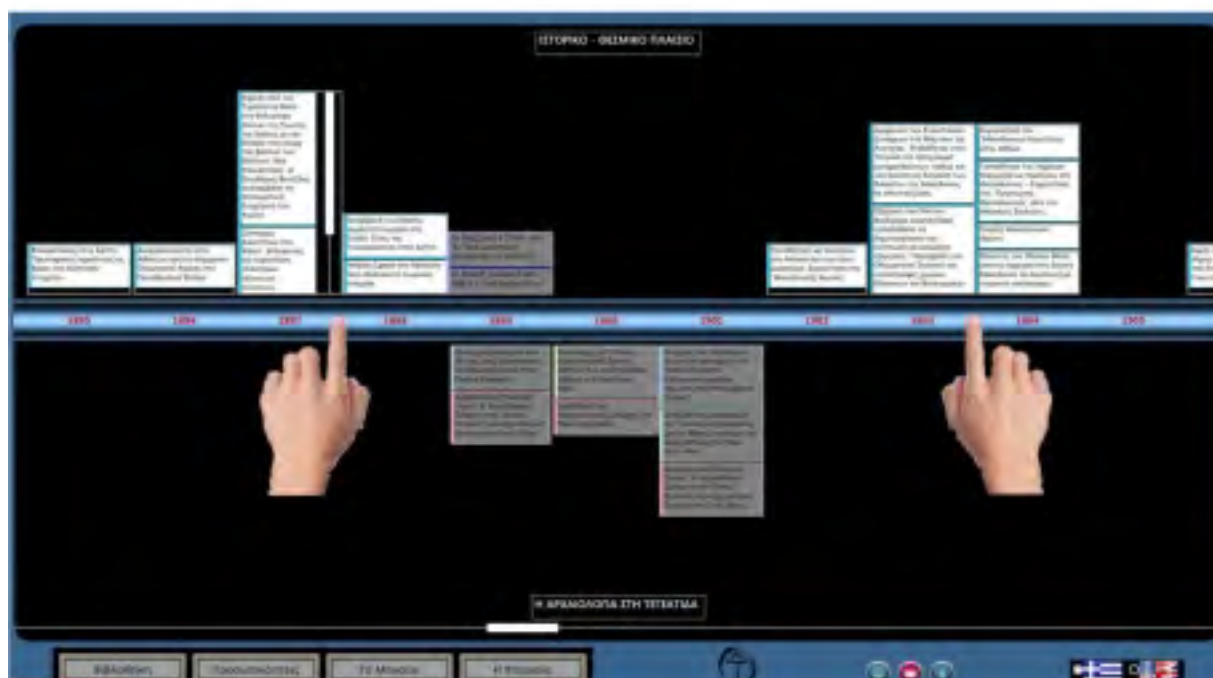
Εικόνα 2: Κατάλογος των εν Πιαλί αρχαίων. Συντάκτης: Π. Καββαδίας (Πηγή: ΛΘ' ΕΠΚΑ)

Εικόνα 3: Αναφορά του Κ. Ρωμαίου σχετικά με τη δημιουργία της έκθεσης στο Μουσείο Τεγέας (Πηγή: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία)

Εικόνα 4: Η εισαγωγή στην εφαρμογή "Γραμμή του Χρόνου" (Πηγή: Παν. Ιωαννίδης)

Εικόνα 5: Στιγμιότυπο από την εφαρμογή "Γραμμή του Χρόνου" (Πηγή: Παν. Ιωαννίδης)

Καφυαί: Μνημεία και αρχαιακή έρευνα

Σταμάτης Φριτζίλας

Στη μνήμη Νίκου Κουτσουράκη

Η αρχαία αρκαδική πόλη Καφυαί εντοπίζεται στις υπώρειες του βουνού Καστρίτσου ή Καστρίσιου (ΓΥΣ ύψ. 948 μ.) και στις πεδινές εκτάσεις που απλώνονται αμέσως ΝΝΑ. της κοινότητας Χωτούσας στην άκρη ουσιαστικά της ομώνυμης πεδιάδας στη βορειοανατολική Αρκαδία (**Εικ. 1**). Το καφυατικό πεδίο γειτόνευε με το βορειοδυτικό τμήμα του κάμπου της Κανδήλας με τεχνητό ανάχωμα, το οποίο συγκρατούσε τα λιμνάζοντα ύδατα του δεύτερου ορχομένου πεδίου. Η περιοχή, που βρίσκεται σε απόσταση έξι χιλιομέτρων βόρεια από την εθνική οδό Λεβιδίου - Βυτίνας, παρουσιάζει ακόμα και σήμερα πλήθος αρχαιολογικών ενδείξεων παρά τη διαχρονική κατοίκησή της, την εντατική καλλιέργεια των εδαφών και τις προσχώσεις λόγω των άφθονων υδάτων[1]. Η έκταση της πόλης – κράτους υπολογίζεται ότι καταλάμβανε περίπου 220 τετραγωνικά χιλιόμετρα[2]. Στη μελέτη αυτή αναφέρονται τα πρώτα συμπεράσματα από την επιφανειακή έρευνα στα μνημεία της πόλης και του πεδίου των Καφυών και γίνεται λόγος σε επιλεγμένα θέματα που έχουν σχέση με την έρευνα σε αρχαιακό υλικό[3].

1. Ιστορία της έρευνας

Από την αρχαιακή έρευνα για τον αρχαιολογικό χώρο των Καφυών (**Εικ. 2**), παρουσιάζουν ενδιαφέρον ορισμένες ιδιόχειρες σημειώσεις και τοπωνυμικές μαρτυρίες του Γ. Πετρόπουλου (που υπέγραφε με το όνομα Σαγιάς). Τα χειρόγραφα του αείμνηστου Γ. Πετρόπουλου - Σαγιά (γεν. 1919) στα Γενικά Αρχεία του Κράτους νομού Αρκαδίας, είναι άξια λόγου, διότι υπήρξε γνώστης του εν λόγω χώρου και κατέγραψε παλαιότερες μαρτυρίες των κατοίκων για τις αρχαιότητες των Καφυών[4]. Ταυτόχρονα ανέφερε και μια σειρά από μικροτοπωνύμια στην Χωτούσα, που ήταν σε χρήση πριν από μισό περίπου αιώνα[5]. Στα εν λόγω χειρόγραφα υπάρχει μία πρόχειρη, αξιοπρόσεκτη πάντως, καταγραφή τοπωνυμίων και μνημείων στο χώρο των Καφυών (κοινώς Καφυώνα), όπως διασώζονταν το έτος 1964[6]. Η ανεξάρτητη αυτή εργασία, που έγινε στη δεύτερη μεταπολεμική δεκαετία, ακολουθεί χρονικά τις δημοσιευμένες αναφορές από περιηγητές και ιστοριοδίφες του 19ου αι. που κάνουν λόγο για τις αρχαιότητες των Καφυών, όπως οι Leake[7], Boblaye[8], Curtius[9], Bursian[10], Rangabé[11], Frazer[12] ή από μελετητές του α' μισού του 20ου αι. όπως οι v. Gaertringen - Latterman[13], v. Geisau[14] και Παπανδρέου[15]. Φυσικά προηγείται από την έρευνα πεδίου νεότερων μελετητών του β' μισού του 20ου αι. όπως οι Pritchett[16], Howell[17], Jost[18] και Πίκουλας[19], που εστίασαν την προσοχή τους σε ειδικότερα αρχαιολογικά ή ιστορικά θέματα.

2. Ιδρυτικοί – αιτιολογικοί μύθοι των Καφυών

Το όνομα της πόλης παραδίδεται σε διάφορες παραλλαγές στις αρχαίες πηγές, όπως Καφυιαί (αί)[20], Καφύαι[21], Καφυείς[22], Καφύη[23], Καφυά[24], Καπύαι[25] ή Κάπυαι από τον Τρώα Κάπυ[26]. Το εθνικό όνομα ήταν Καφυιεύς[27], Καφυεύς[28] ή Καφυάτης[29]. Ο Πολύβιος αναφέρεται δύο φορές στην ύπαιθρο χώρα της πόλης ως «τὸ τῶν Καφυέων πεδίων»[30]. Το εθνικό όνομα της πόλης αναγράφεται σε αναθηματική επιγραφή που βρέθηκε στους Δελφούς και χρονολογείται στο πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ.[31]. Βεβαιωμένη μαρτυρία για τις Καφυές ως πόλη μαρτυρείται για το 265 π.Χ.[32]. Από τις νεότερες επιγραφικές μαρτυρίες για την πόλη αναφέρουμε ένα ψήφισμα για τους Μάγνητες του Μαιάνδρου το 205 π.Χ.[33] και ένα διακανονισμό του 2ου αι. π.Χ. από την Ολυμπία[34]. Από την περίοδο της Αχαϊκής Συμπολιτείας υπάρχουν ορισμένες κοπές (ημίδραχμα και τετράχαλκα) με την αναγραφή ΑΧΑΙΩΝ ΚΑΦΥΕΩΝ[35], ενώ στον οπισθότυπο ρωμαϊκών νομισμάτων της εποχής των Σεβήρων παραδίδεται η γραφή ΚΑΦΥΙΑΤΩΝ[36] (Εικ. 3).

Κατά μία αιτιολογική ερμηνεία η ίδρυση των Καφυών αποδίδεται στον Αινεία, ο οποίος έδωσε στην πόλη το όνομα είτε από τον αδελφό - σύντροφό του Κάπυ είτε από τον παππού του που είχε το ίδιο όνομα[37]. Η Ιλιάδα (Υ 239) αναφέρει έναν Κάπυ (αρχ. Κάπυς και λατ. Carys) ανάμεσα στους προγόνους του Αινεία. Ο Κάπυς καταγόταν από τη γενιά του Δάρδανου, ήταν γιός του Ασάρακου και θεός του βασιλιά της Τροίας Πριάμου. Είχε άμεση σχέση με τον βασιλικό οίκο της Τροίας, καθώς πήρε σύζυγο τη Θεμίστη, την κόρη του Ίλου που έχτισε το Ίλιον, δηλαδή την Τροία. Ο Κάπυς με τη Θεμίστη είχαν αποκτήσει δύο παιδιά, τον Ίλο και τον Αγχίση. Ο Αινείας ήταν γιός του άρχοντα Αγχίση και ανιψιός του βασιλιά της Τροίας Πριάμου. Κατά την πτώση της Τροίας, ο Αινείας πήρε στην πλάτη τον γέροντα Αγχίση που ήταν ανήμπορος να περπατήσει. Ύστερα από περιπλανήσεις έφθασαν στην Αρκαδία, όπου έχτισαν την πόλη Καφύη ή Καφυάς στη μνήμη του Κάπυος που ήταν ο πατέρας του Αγχίση ή ο αδελφός του Αινεία. Οι μεταγενέστεροι αναφέρουν με το όνομα Κάπυ το σύντροφο του Αινεία που ίδρυσε την πόλη Καπύη στην Καμπανία[38]. Από τον Τεγεάτη Αρίαιθο στα Αρκαδικά[39] αναφέρεται ελεγείο του αρκάδα ποιητή Αγάθου που αναφέρει ότι : στην Αρκαδία έφτασε (ενν.ο Αινείας) και άφησε τα παιδιά του, τις δύο του κόρες πάντρεψε, Κυδώνη κι Ανθεμώνη. Κι ο ίδιος τότε τράβηξε στη γη της Εσπερίας και γέννησε άλλο παιδί τον (ιδρυτή της Ρώμης) Ρωμύλο. Οι μύθοι των Καφυών που σχετίζονται με τους απογόνους του οικιστή της Τρωάδος Δάρδανου, δηλαδή του Κάπυος και του Αινεία, μας φέρνουν τα ονόματα του Ελύμου και του Αγχίση που και αυτοί θεωρούνται απόγονοι του Δάρδανου. Ο Έλυμος και ο Αγχίσης ως συγγενείς του Κάπυος συνδέονται με άλλες δύο γειτονικές περιοχές. Πρόκειται για την Ελυμία και την Αγχισία, δύο θέσεις που τοποθετούνται στο πρώτο ορχομένιο πεδίο. Θυμίζουμε πως ο τάφος του Αγχίση, στη θέση «Αγχισίαν», βρισκόταν σε δρόμο ανάμεσα στη Μαντίνεια και τον Ορχομενό όπου υπήρχε και το ομώνυμο βουνό, καθώς ο Αινείας έθαψε τον πατέρα του Αγχίση σε μνήμα εκεί όπου πέθανε[40]. Η Ελυμία, μια περιοχή στο πρώτο Ορχομένιο πεδίο και κοντά στον τάφο του Αγχίση, συνδέει το όνομά της με τον Έλυμο, ένα νόθο γιο του Αγχίση και εγγονό του Κάπυος, δηλαδή του επώνυμου ήρωα της Καφύης ή Καπύης[41]. Οι παραπάνω παραδόσεις μας

επιτρέπουν να πούμε ότι οι οικιστές των αρκαδικών αυτών θέσεων, δηλαδή ο Κάπυς, ο Αγχίσης και ο Έλυμος σχετίζονται με το βασίλειο της Τροίας[42].

Κατά μία άλλη άποψη ιδρυτής των Καφυών ήταν ο Τεγεάτης Κηφέας, γιός του Αλέου και της Νέαιρας[43]. Από τον Κηφέα η Τεγέα ονομάστηκε "Καφέως άστυ", καθώς στην εκστρατεία του Ηρακλή κατά του Ιπποκόοντα σκοτώθηκε με τους 20 γιούς του και έτσι οι απόγονοί του εικονίζονταν στο ναό της Αλέας Αθηνάς ως "Καφείδαι"[44] (Εικ. 4). Οι Καφυείς όμως ισχυρίζονταν ότι η αρχική τους καταγωγή ήταν από την Αττική και πως ο Αιγέας τους είχε εκδιώξει από την Αθήνα. Αυτοί κατέφυγαν στην Αρκαδία, έγιναν ικέτες του Κηφέα και εγκαταστάθηκαν στην άκρη της πεδιάδας. Η πόλη όμως επικράτησε να ονομάζεται Καφυαί στη διάλεκτο των Αρκάδων[45].

Η παλαιότερη κατοίκηση της περιοχής έχει εντοπιστεί στα βορειοδυτικά της τειχισμένης πόλης των κλασικών χρόνων, σε απόσταση 500 μ. ΝΑ της θέσης «Αϊ Γιάννης Χωτούσας» στο λόφο με το εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου (ΓΥΣ 654.10 μ.) και γύρω από αυτόν (Εικ. 5). Ο λόφος είναι διαστάσεων 300X150 μ. και ύψους 20 μ. με κατεύθυνση ΝΑ., στα δεξιά της οδού από τη Χωτούσα προς τη Λίμνη (Κάτω Άγαλη). Επί της κορυφής του λόφου αναφέρονται λείψανα δόμων από τη θεμελίωση αρχαίου οικοδομήματος, καθώς και όστρακα αγγείων επί της επιφάνειας του λόφου, ιδίως στη βόρεια κλιτύ του λόφου. Τα όστρακα ήταν κυρίως προϊστορικά, ειδικότερα της Ύστερης Νεολιθικής, της ΠΕ, ΜΕ και ΥΕ περιόδου[46] αλλά και της γεωμετρικής, κλασικής και ελληνιστικής εποχής. Όλη την περιοχή διατρέχουν ρέματα και στους πρόποδες του λόφου στα δυτικά υπάρχει μια μεγάλη πηγή, κοντά στην οποία υπάρχουν σήμερα ιτιές και λεύκες. Η πηγή σήμερα αναβλύζει άφθονο νερό και περιβάλλεται από κυκλικό τείχος, το λεγόμενο «Τειχίο» που ίσως να κτίστηκε στα χρόνια των Ενετών. Η πηγή αυτή, θεωρούμε επειδή είναι η μεγαλύτερη των τριών της περιοχής (οι άλλες δύο ονομάζονται «Λοντζάχος» και «Κλήμα»), ταυτίζεται πιθανότατα με την Μενελαΐδα πηγή που αναφέρει ο Πausanias ότι βρίσκεται λίγο πέρα από την τειχισμένη πόλη των ιστορικών χρόνων[47]. Στην πηγή υπήρχε πανάρχαιο μεγάλο πλατάνι που είχε το όνομα Μενελαΐς, το οποίο συγκαταλεγόταν στα αρχαιότερα δένδρα της Ελλάδος. Σύμφωνα με την παράδοση ο Μενέλαος, όταν στρατολογούσε πολεμιστές για την Τροία, είχε φυτέψει παρά την πηγή το δένδρο[48]. Κατά μία άλλη παράδοση που διασώζει ο Θεόφραστος, δεν ήταν ο Μενέλαος αλλά ο Αγαμέμνων αυτός που φύτεψε τον πλάτανο στην πηγή[49]. Η ταύτιση του Τειχιού με την πηγή Μενελαΐδα, θεωρούμε ότι είναι η επικρατέστερη, λόγω των πολυπληθών ευρημάτων κατοίκησης γύρω από τη συγκεκριμένη θέση. Η άποψη αυτή ενισχύεται κυρίως από την κεραμική της προϊστορικής εποχής και των ιστορικών χρόνων στους αγρούς γύρω από την πηγή. Φαίνεται ότι ο λόφος του Αγίου Γεωργίου ήταν το επίκεντρο των Καφυών πριν από την ίδρυση της κλασικής - ελληνιστικής οχυρής πόλης, που έγινε προς τα βορειοδυτικά. Η κατοίκηση κατά τους υστεροελλαδικούς τουλάχιστον χρόνους επιβεβαιώνεται και από τα αποστραγγιστικά και τα εγγειοβελτιωτικά έργα που έγιναν στην περιοχή. Η διπλή λεκάνη του Ορχομενού – Καφυών κατά την προϊστορική εποχή χωρίζεται σε δύο σχεδόν ίσα μέρη στην πιο ευνοϊκή θέση με ένα ανάχωμα. Το λεγόμενο χώμα των Καφυατών (γῆς χώμα)[50] είχε 9-10 μ. περίπου πλάτος και μήκος άνω των 2 χλμ. Χρονολογείται γενικά στην υστερο-

ελλαδική[51] ή πρωτοελλαδική περίοδο[52]. Επρόκειτο για καθαρά χωμάτινη κατασκευή που το διασωθέν τμήμα προεξείχε κατά ένα μέτρο σχεδόν από τον πυθμένα της τεχνητής λίμνης σε συνθήκες ξηρασίας.

3. Μνημειακά οικοδομήματα

Στον αρχαιολογικό χώρο των αρχαίων Καφυών διακρίνονται σήμερα κυρίως τα θεμέλια των τειχών της αρχαίας πόλης και θεμέλια λιγοστών οικοδομημάτων. Τα αρχαία καλύπτουν μια μεγάλη έκταση 1 τ. χλμ. γνωστή ως «Αγιάννης»[53]. Για την περιοχή αυτή ο Γ. Πετρόπουλος (Σαγιάς) μας έχει αφήσει ένα σκαρίφημα των αρχαιοτήτων των Καφυών πριν από πενήντα και πλέον χρόνια, όπου αποτυπώνει τις πηγές, τις εκκλησίες, τους διάσπαρτους κίονες, τα τείχη, τους σύγχρονους και αρχαίους δρόμους με τις αρματοροχίες ή τους τάφους. Θα μπορούσε να αναφερθεί κανείς χαρακτηριστικά στο σημείο 12 του χάρτη του Σαγιά, δηλαδή στη θέση «Αι Γιάννης», όπου σημειώνει «μια πολυθρόνα», όπως χαρακτηριστικά την αναφέρει (Εικ. 22). Πρόκειται ουσιαστικά για ένα θρόνο από γκριζωπό μάρμαρο, εντός αγροτεμαχίου Μ. Μαργάνη, το οποίο το 1998 περισυνελέγη και μεταφέρθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, όπου βρίσκεται σήμερα πλέον στον αύλειο χώρο του (Εικ. 6)[54]. Προφανώς προέρχεται από την ορχήστρα του αρχαίου θεάτρου της πόλης, όπως στο θέατρο του γειτονικού Ορχομενού. Η θέση του θεάτρου των Καφυών ενδεχομένως να πρέπει να αναζητηθεί στο χώρο εύρεσης του θρόνου, αν και δεν αποκλείεται να έχει μεταφερθεί και από άλλο γειτονικό μέρος.

Από τα παραδιδόμενα στις γραπτές πηγές ιερά (Παυσ. VIII 23,2-5) γνωρίζουμε ότι οι Καφυάτες είχαν ένα του Ποσειδώνα και δύο της Άρτεμης. Η θέση του ιερού του Ποσειδώνα τοποθετείτο παλαιότερα στο παλιό εκκλησάκι του Αγιάννη[55]. Ανατολικά του Αγιάννη, η θέση Πρινάκος, ΝΝΑ της Χωτούσας, στο σχέδιο Σαγιά έχει τον αριθμό 8. Πρόκειται για το κτήριο ιδιοκτησίας Χ. Αποστολόπουλου, το οποίο ανασκάφηκε από τον Έφορο Αρχαιοτήτων Θ. Σπυρόπουλο την περίοδο 1981-2 (Εικ. 7). Εκεί βρέθηκε επί δαπέδου αρχαίου ναού μέρος τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής[56]. Από το αρχαίο κτήριο αποκαλύφθηκε το δάπεδο και μέρος του στερεοβάτη με τρεις βαθμίδες. Για την κατασκευή αυτή χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλη έκταση το αρχαίο οικοδομικό υλικό. Εντοιχισμένα ή διασκορπισμένα βρέθηκαν μικρά ή μεγαλύτερα θραύσματα από το θριγκό του αρχαίου ναού (μετόπες χωρίς παραστάδες) και θραύσματα ραβδωτών δωρικών κιόνων που χρονολογούνταν στους ελληνιστικούς χρόνους (3ος-2ος αι.π.Χ.)[57]. Ο αρχαίος ναός, πιθανότατα του 4ου αι. π.Χ., φαίνεται ότι είχε πρόσταση και ίσως και πτερό από μαρμαρίνους ραβδωτούς κίονες, που ενσωματώθηκαν στην παλαιοχριστιανική εκκλησία. Σημαντική ήταν η εύρεση ενεπίγραφου βάθρου αδριάντα των ελληνιστικών χρόνων που αναφέρει τα ονόματα δύο Τεγεατών καλλιτεχνών: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΙ ΔΙΟΓΝΗΤΟΣ ΥΙΟΣ[58], ενώ σημειώνει ότι καλύβα και αλώνι του ιδιοκτήτη εμπόδισαν τη συνέχιση των εργασιών[59]. Έκτοτε δεν έχει συνεχιστεί η ανασκαφική έρευνα παρά το πλήθος των αρχαιολογικών ενδείξεων στην περιοχή[60]. Στο αναφερόμενο από τον Πausανία ιερό του Ποσειδώνα οι Καφυάτες φαίνεται πως είχαν άγαλμα του θεού που το απεικόνιζαν στα νομίσματά τους στα ρωμαϊκά χρόνια. Ο θεός ήταν όρθιος με δελφίни στο προ-

τεινόμενο δεξί χέρι και την τρίαίνα συγκρατούμενη με το αριστερό όπου είχε ριγμένο το ιμάτιο[61]. Από τα νομίσματα της πόλης διαπιστώνεται ότι λατρεύονταν επίσης ο Διόνυσος[62], η Αθηνά, ο Απόλλωνας, ο Ασκληπιός και η Υγεία[63].

Το 2008 βρέθηκε σε αρδευτικό χαντάκι στη θέση «Βαλτεζίκια» της Χωτούσας ένας μαρμάρινος κορμός γυναικείου αγάλματος ελληνιστικών χρόνων (**Εικ. 8**). Το άγαλμα έχει σωζόμενο ύψος 0,565μ.[64]. Σώζεται το κάτω μέρος γυναικείας μορφής η οποία φορεί πτυχωτό ένδυμα. Οι πτυχώσεις του ενδύματος θυμίζουν τον εικονογραφικό τύπο της Αρτέμιδος σε νομίσματα των Καφυατών της ρωμαϊκής εποχής που έχουν ως οπισθότυπο τη θεά όρθια με χιτώνα που έφθανε έως τα γόνατα. Πρόβαλλε το αριστερό χέρι και ύψωνε το δεξί κρατώντας ίσως από μια δάδα σε κάθε χέρι, ενώ στον ώμο έφερε τη φαρέτρα με τα βέλη (**Εικ. 3**)[65]. Ενδεχομένως στα νομίσματα αυτά να απεικονίζεται το άγαλμα της Αρτεμης που πρέπει να ήταν στημένο σ' ένα από τα δύο καφυατικά ιερά της θεάς που αναφέρει ο Πausanias. Οι πτυχώσεις του ενδύματος στο άγαλμα έχουν ομοιότητα και με τον εικονογραφικό τύπο της θεάς Δήμητρας που φέρει σπάνια κοπή χάλκινου νομίσματος των Καφιών του α' μισού του 3ο αι. π.Χ. Στον εμπροσθότυπο έχει στεφανωμένη κεφαλή της θεάς προς τα δεξιά και ως οπισθότυπο τη Δήμητρα (ή Περσεφόνη) κρατώντας στάχυα (**Εικ. 9**)[66]. Λόγω της θέσης εύρεσης του αγάλματος έξω από τα νότια τείχη της πόλης των Καφιών, ενδεχομένως να σχετίζεται με την αρχαία θέση Κονδυλέα, όπου υπήρχε άλσος της Αρτεμίδος και ναός. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι το άγαλμα βρέθηκε ΝΝΔ σε απόσταση 200 μ. περίπου από τα τείχη της αρχαίας πόλης. Οικοδομικά λείψανα του ναού της Αρτέμιδος Κονδυλεάτιδος αναζητήθηκαν Ν.ΝΑ της αρχαίας πόλης, επί του αγροτικού δρόμου που οδηγεί στον κάμπο της Χωτούσας[67]. Κατά πάσα πιθανότητα προέρχονται ωστόσο από την οχύρωση της πόλης. Η θεά των Καφιών λέγονταν αρχικά Κονδυλεάτις και μετονομάστηκε σε Απαγχομένη, επειδή μερικά παιδιά που έπαιζαν περί το ιερό, βρήκαν ένα σκοινί και το έδεσαν περί τον τράχηλο της θεάς λέγοντας πως η Αρτεμη απαγχονίζεται. Όταν οι Καφυείς αντιλήφθηκαν την πράξη των μικρών παιδιών τα τιμώρησαν με λιθοβολισμό[68]. Η θέση Κονδυλέα δεν πρέπει να απείχε πολύ από τα τείχη των Καφιών, καθώς απόσταση μόνο ενός σταδίου, δηλαδή 184 μ. παραδίδει ο Πausanias (8.23.6-7)[69]. Η μικρή απόσταση που παραδίδει ο περιηγητής είναι εύλογη, αν αναλογιστεί κανείς ότι εκεί έπαιζαν μικρά παιδιά των Καφυατών με το ξόανο της θεάς. Η αρχαία θέση Κονδυλέα θα πρέπει να αναζητηθεί στον κάμπο της Χωτούσας, στην περιοχή κοντά στα νότια τείχη της αρχαίας πόλης. Η Κονδυλέα ταυτίστηκε λανθασμένα στο παρελθόν από την έρευνα με τη σημερινή θέση «Πέτρα»[70] ή με τη θέση «Λιθαρόστρουγκα», όπου βρίσκεται αρχαίο οικοδόμημα σε μεγαλύτερη απόσταση (άνω των 3 χλμ.) εκείνης που παραδίδει ο Πausanias[71].

4. Νεκροπόλεις

Τα νεκροταφεία της κλασικής αρχαιότητας ήταν εκτός των τειχών της πόλης. Μία επιτύμβια στήλη βρέθηκε το 1978 στη θέση «Σταυροτίλι», περιοχή Χωτούσας (**Εικ. 10**). Απεικονίζεται ζευγάρι όρθιο κατ' ενώπιο. Ο άνδρας φορά κοντό χιτώνα (tunica) και μακριά χλαμύδα (paludamentum) που συγκρατείται με πόρπη στο δεξιό ώμο. Στα

αέτωμα υπάρχουν ίχνη επιγραφής ενώ στο επιστύλιο υπάρχουν οι επιγραφές ΤΙΤΕ ΧΑΙΡΕ και από κάτω ΔΑΜΑΤΡΗ ΧΑΙΡΕ. Δεξιά της στήλης υπάρχει το γράμμα Μ κάτω από την παραστάδα και επιγραφή που έχει απαλειφθεί, στο κέντρο της στήλης, η λέξη ΧΑΙΡΕΤΕ. Στο κάτω μέρος έμβολο. Χρονολογείται στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο (280-306 μ.Χ.) [72]. Στο χώρο γύρω από το ναό στη θέση «Πρινάκος», βόρεια και ανατολικά, εντοπίστηκαν αρκετοί τάφοι καλυβίτες και κιβωτιόσχημοι των πρώιμων βυζαντινών χρόνων [73] σύμφωνα με τον ανασκαφέα τους [74]. Ορισμένοι τάφοι βρέθηκαν κοντά σε δεύτερο βραχώδες ύψωμα (ΓΥΣ 652.20 μ.) στη διασταύρωση για το χωριό Λίμνη και απέχει 300 μ. βόρεια από τον Άγιο Γεώργιο (Εικ. 11) [75]. Αναφορές για τάφους και ευρήματα που βρέθηκαν από ντόπιους κάνει και ο Γ. Πετρόπουλος, ιδίως κοντά στην πηγή Λοντζάχο [76]. Επίσης αναφέρεται στη θέση «Μύτικα», κοντά στο δημόσιο δρόμο από τη Χωτούσα προς το χωριό κάτω Άγαλη, που γίνεται η διακλάδωση με το βατό δρόμο προς την πηγή «Τειχίο», όπου αναφέρεται ότι βρέθηκαν εκεί τάφοι, τούβλα και πελεκητοί ογκόλιθοι. Είναι προφανές από τα ανωτέρω ότι πολλές ταφές ήταν παρόδιες και ακολουθούσαν την αμαξήλατο οδό που οδηγούσε στα κρᾶσπεδα του καφυατικού πεδίου. Σε πρόσφατη σωστική ανασκαφή της ΛΘ' ΕΠΚΑ το 2010 εντοπίστηκε μία ακόμα ταφή στη θέση «Παλαιοχωτούσα», κοντά στις άκρες του καφυατικού πεδίου. Η ταφή (Εικ. 12) ήταν κοντά στον κεντρικό οδικό άξονα της περιοχής, καθώς βρισκόταν κοντά στο χαμηλό λόφο Σεντούκι (ΓΥΣ 678μ.), όπου μαρτυρείται αμαξοτροχιά στην περιοχή ΑΒΑ του χαμηλού λόφου, περίπου 1 χλμ. νότια από το χωριό Λίμνη (Άγαλη).

5. Οδικό δίκτυο

Ο αρχαίος δρόμος των Καφυνών - Φενεού ακολουθούσε τα όρια του καφυατικού πεδίου στις υπώρειες των βουνών ώστε να αποφεύγει τα λιμνάζοντα νερά που σχηματίζονταν το χειμώνα στην πεδιάδα. Στη θέση «Σεντούκι» (ΓΥΣ 678μ.) και στη θέση «του Μαργάνη το Γαλάρι», είναι ορατοί εκβραχισμοί που έχουν γίνει στο αρχαίο οδόστρωμα (Εικ. 13). Η βόρεια αρματροχιά διατηρείται σε μήκος 29 μ. και 16,8μ. η νότια [77]. Ο δρόμος αυτός συνεχιζόταν στις ΝΝΑ υπώρειες του βουνού Νταϊτσι (ΓΥΣ Νταής 1155μ.) που οδηγούσε από τη Λίμνη στο μικρό χωριό του Άνω Άγαλη (Έλατος) [78]. Αρματροχιές διατηρούνται στη θέση «Σέσ(ι)α» και στη θέση «Λούκια» στις δυτικές - βορειοδυτικές κλιτύες του όρους Γκρεμού (ΓΥΣ 1695 μ.) [79].

Η πόλη των Καφυνών επικοινωνούσε βόρεια με την περιοχή των αρχαίων Νάσων, την κοιλάδα του ποταμού Λάδωνα και τον αρχαίο Κλείτορα μέσω του περάσματος του Αγιολιά. Αρματροχιές σώζονται 1.5 χλμ. ΒΔ της Χωτούσας στη θέση «Γύφτου τ' Αλώνι» ανάμεσα στα βουνά Καστρίσιο και Καλγωμένο (Εικ. 14). Η δυτική αρματροχιά σώζεται σε μήκος 0.50μ. και η ανατολική σε 4μ. περίπου [80]. Ο δρόμος έχει προσανατολισμό ΝΑ-ΒΔ.. Ο Γ. Πετρόπουλος – Σαγιάς αναφέρει το δρόμο αυτό που κατευθυνόταν από τις Καφυνές προς το χωριό Γκιούσι ή Παναγίτσα, δηλαδή εκεί που είναι οι πηγές του Τράγου. Ίχνη καρόδρομου αναφέρει ότι είχε δει άνωθεν της πηγής Λοτζάχου στη θέση «Σφύνα» και στο διάσελο του βουνού Καστανιά (αρχ. Κνάκαλος) που το λένε «Χαμουζά» ή «Χαμτσά». Ο Πετρόπουλος είχε επίσης σημειώσει με πρόχειρο τρόπο τις σωζόμενες έως τότε αμαξοτροχιές στην κοινότητα Χωτούσας.

Ανέφερε, έτσι, ήδη από το 1964, τα ίχνη του αρχαίου δρόμου στη θέση «Σεντούκι», κοντά στη Λίμνη, όπως επίσης στη θέση «Μιγδαλίτσα», στο ρίζωμα του βουνού Καμίνια, και κατόπιν στη θέση «Σέσια».

Στο δυτικό τμήμα της πεδιάδας των Καφυών εντοπίστηκε τμήμα αμαξήλατης οδού στις υπώρειες του βουνού Καστανιά (**Εικ. 15**). Φαίνεται ότι ο δρόμος συνέδεε τις Καφυές με τις πόλεις Μαίναλον και Μεθύδριο. Ως εκ τούτου έχουμε απτές ενδείξεις για τρεις βασικούς δρόμους των Καφυών που οδηγούσαν σε γειτονικές αρχαίες πόλεις (Φενεός, Κλείτωρ, Μαίναλο, Μεθύδριο).

6. Φυλακεία και Οχυρά

Άμεσα συνδεδεμένα με το οδικό ήταν και το αμυντικό δίκτυο της αρχαίας πόλης. Γύρω στο 1910 εντοπίστηκε η θεμελίωση από ένα ορθογώνιο μνημείο στην περιοχή της σημερινής Λίμνης (πρώην Κάτω Άγαλη) και θεωρήθηκε αρχικά ότι είναι ένα ιερό Αρτέμιδος[81]. Μάλλον όμως πρόκειται για τα κατάλοιπα ενός αρχαίου φυλακείου, που πρέπει να ήλεγχε τους απομακρυσμένους οδικούς άξονες του καφυατικού πεδίου (**Εικ. 16**)[82]. Αναμφίβολα ήλεγχε το πέρασμα προς την αρχαία Φενεό. Βρίσκεται στο χώρο του νεότερου νεκροταφείου της Λίμνης, στο δρόμο που οδηγεί στο Άνω Άγαλη. Σχεδόν έναν αιώνα αργότερα, η επέκταση του παλαιού νεκροταφείου και η κατασκευή ορισμένων νεότερων τάφων πλησίον του μνημείου έχουν καταστρέψει μέρος της θεμελίωσης. Μερικοί τάφοι έχουν αλλάξει πλήρως τον περιβάλλοντα χώρο του φυλακείου και, κατά χώραν, σώζονται πλέον λίγα μόνο θεμέλια ανάμεσα στη βλάστηση[83]. Η αρχαία πόλη των Καφυών φαίνεται να διέθετε στο καφυατικό πεδίο φυλακεία που ήλεγχαν τα οδικά περάσματα. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και από τη θεμελίωση ενός δεύτερου αρχαίου φυλακείου που εντοπίστηκε από την έρευνά μας το 2007 στη θέση «Παλιοχώρι», πλησίον της θέσης «Αγ. Γεώργιος», στο Δ.Δ. Βλαχέρνας του πρώην Δήμου Λεβιδίου, στη πλαγιά του όρους Καστανιά (ΓΥΣ 1017μ., στις υπώρειες δηλαδή του όρους Κνάκαλος) (**Εικ. 17**). Το φυλακείο βρίσκεται σε υψόμετρο 688 μ., έχει θέα προς το σημερινό χωριό Βλαχέρνα στις βόρειες υπώρειες του Μαινάλου και το βράχο του Μπεζενίκου και την πεδιάδα της Κανδήλας και της Χωτούσας. Το φυλακείο έχει υποστεί επιδιορθώσεις σε νεώτερους χρόνους και έχει δεχθεί νεώτερες επεμβάσεις, καθώς το αρχαίο θεμέλιο (διαστάσεων 6,50X6,50μ.) έχει χρησιμοποιηθεί για την ανέγερση νεότερου ποιμενικού καλυβιού[84]. Η αμελής τειχοδομία του θυμίζει φυλακεία του αμυντικού δικτύου της αρχαίας Μαντίνειας[85]. Η θέση του φυλακείου συνηγορεί για την ένταξή του στο αμυντικό δίκτυο της αρκαδικής πόλης των Καφυών, καθώς ήλεγχε τον οδικό άξονά της προς τη δυτική πεδιάδα του οροπεδίου αλλά και τα γειτονικά οδικά περάσματα στις βόρειες υπώρειες του όρους Μαίναλο[86].

Τους δρόμους πρέπει να ήλεγχε μία άλλη οχυρή θέση των Καφυών, που βρισκόταν πάνω σε χαμηλό βράχο δεξιά του δρόμου Βλαχέρνας – Χωτούσας. Η λεγόμενη Πέτρα είναι ένας απομονωμένος βράχος (ΓΥΣ 651.90μ.) στο ΝΔ άκρο της πεδιάδας των Καφυών περίπου 4 χλμ. νοτίως της Χωτούσας και 4 χλμ. ΒΑ από τη Βλαχέρνα (**Εικ. 18**). Η θέση απέχει 1 χλμ. δυτικά της καταβόθρας και βρίσκεται ανάμεσα σ' αυτή και το εξωκλήσιο του Αγίου Γεωργίου. Ο μικρός χώρος επί της κορυφής του λόφου (35 X 20

μ.) περιβάλλεται από πολυγωνικό τείχος και στις πλαγιές υπάρχουν λείψανα διαφόρων μεγάλων λιθοπλίνθων. Στη βόρεια πλευρά η οχύρωση σώζεται σε ύψος 4 δόμων **(Εικ. 19)**. Η οχυρή αυτή θέση, στη μέση της πεδιάδας, που προέχει κατά 11μ. περίπου, είχε ταυτιστεί εσφαλμένα και με την αρχαία πόλη των Καφυνών[87]. Στο ΝΝΔ άκρο του λοφίσκου διαμορφώνεται η πρόσβαση στο χώρο που σώζει ίχνη τείχισης[88]. Στο μέσο του ύψους του λοφίσκου και στο δυτικό μέρος υπάρχει ισοπεδωμένο μέρος που φιλοξενούσε κτήριο. Επίσης στο πλάτωμα υπάρχει κιβωτιόσχημος τάφος διαστάσεων 2,50X1,20μ. Σημειώνεται η ύπαρξη κεραμικής ελληνιστικής εποχής, ενώ στις ΒΔ υπώρειες και στον κάμπο έχουν αναφερθεί τμήματα οψιανών και οστράκων πρωτοελλαδικής και υστεροελλαδικής εποχής[89]. Το οχυρό ήλεγχε όλη την καφυατική πεδιάδα, καθώς και τα υψώματα πάνω από την πόλη[90].

7. Ακρόπολη και τείχη των Καφυνών

Η πόλη των Καφυνών θεωρείτο μέχρι σήμερα ότι απλωνόταν στην πεδιάδα και δεν διέθετε ακρόπολη[91]. Στο έγκριτο λεξικό των αρχαίων ελληνικών πόλεων ο Nielsen αναφέρει την καθιερωμένη άποψη ότι η πόλη των Καφυνών δε διέθετε Ακρόπολη, την οποία έχουν διατυπώσει παλαιότερα έλληνες και ξένοι μελετητές, δηλαδή ότι η αρχαία πόλη εκτεινόταν μόνο στην πεδιάδα[92]. Σε αντίθεση με την επικρατούσα άποψη η πόλη Καφυαί μπορούμε να πούμε ότι βάσιζε την άμυνά της και στην Ακρόπολη, καθώς δύο βραχίονες του τείχους από αργολιθοδομή (πλάτους 3μ.) περικλείουν την κορυφή του βουνού (ΓΥΣ Καστρίτσου ύψ. 948 μ.) **(Εικ. 20)**. Το ένα σκέλος της οχύρωσης ακολουθεί τις απότομες υψομετρικές μεταβολές του εδάφους με κατεύθυνση ΒΒΑ και το άλλο με κατεύθυνση ΝΝΑ **(Εικ. 21)**. Την προφορική παράδοση των ντόπιων της περιοχής καταγράφει και ο Γ. Πετρόπουλος, όταν αναφέρει ότι η Χωτούσα είναι ένα μικρό χωριό κτισμένο στην πλαγιά του υψώματος «Καστρίσιο» **(Εικ. 22)**. Για το «κάστρο» ή «καστράκι», στην κορυφή του βουνού πάνω από την πηγή Λοτζάχου, αναφέρεται ο θρύλος: Μιλά για μια υπόγεια διάβαση που αντλούσαν νερό οι ντόπιοι από την πηγή. Είναι εμφανές ότι από την κορυφή του υψώματος κατεβαίνει προς την πεδιάδα ο οχυρωματικός περίβολος. Στην κορυφή του υψώματος υπάρχουν λείψανα των τειχών, τα οποία έχουν δεχτεί νεώτερες επεμβάσεις και φαίνεται να έχει ξαναχρησιμοποιηθεί το υλικό τους, καθώς στο ψηλότερο σημείο υπάρχουν λείψανα νεότερης ποιμενικής εγκατάστασης (διαμ. 10,5 μ. περίπου). Είναι πάντως εμφανές, παρά την πυκνή βλάστηση και την αποσπασματική θεμελίωση του τείχους, ότι η κάτω πόλη και η Ακρόπολη ήταν συνδεδεμένες με οχύρωση. Στο χώρο του σύγχρονου νεκροταφείου εντοπίστηκε από την έρευνά μας και ένα σχετικά καλά διατηρημένο τμήμα της θεμελίωσης του παλαιότερου τείχους (μήκους 15μ. και πλάτους 2.20μ.) της αρχαϊκής - κλασικής εποχής, το οποίο κάμπτεται στο σημείο αυτό με κατεύθυνση ΔΒΔ προς την Ακρόπολη[93] **(Εικ. 23)**. Ανάμεσα στα μεμονωμένα ευρήματα της πόλης, σύγχρονο της παλαιότερης οχύρωσης, είναι ένα χάλκινο αγαλματίδιο της αρχαϊκής εποχής[94].

Μέσα στον περίβολο των τειχών υπάρχουν θεμέλια οικοδομημάτων και όστρακα κλασικής εποχής. Στην κάτω πόλη διασώζεται καλύτερα το ΑΝΑ σκέλος του τείχους και το ΝΝΑ με τμήμα της οχύρωσης του 4^{ου} αι. π.Χ. Ο περίβολος των τειχών, τμήματα

του οποίου σώζονται αρκετά αποσπασματικά σε σχέση με παλαιότερα (**Εικ. 24**), δεν έχει ερευνηθεί συστηματικά μέχρι σήμερα. Θεμέλια των τειχών με ημικυκλικό πύργο του 4ου αι. π.Χ., όπως της Στυμφάλου[95] και του Κλείτορος[96] διατηρούνται ΝΝΑ της Χωτούσας (**Εικ. 25**). Η οχυρή πόλη των Καφυνών μαζί με την Ακρόπολη φαίνεται ότι διαδραμάτισε ρόλο στα σημαντικά πολεμικά γεγονότα του 3ου αι. π.Χ. Ως γνωστόν, η πόλη ήταν μέλος της ανανεωμένης πελοποννησιακής συμμαχίας υπό τον βασιλιά Αρέα της Σπάρτης στη διάρκεια του Χρεμωνίδειου πολέμου (266-5 π.Χ) κατά του Μακεδόνα βασιλιά Αντιγόνου Β΄ Γονατά[97]. Στη διάρκεια του Κλεομενικού πολέμου (228-227π.Χ.) ο Άρατος της Αχαϊκής Συμπολιτείας κατέλαβε το 227 π.Χ. την πόλη των Καφυνών[98], ενώ δύο χρόνια μετά ο βασιλιάς της Σπάρτης Κλεομένης Γ΄ [99]. Κατά το Συμμαχικό πόλεμο (220-217 π.Χ.), η πεδιάδα έγινε επίκεντρο πολεμικών συγκρούσεων ανάμεσα σε Αχαιούς, Αιτωλούς και τους Συμμάχους τους. Τα έτη 220/19 π.Χ. η Αχαϊκή Συμπολιτεία επιτέθηκε κατά των Αιτωλών έχοντας ως προπύργιο το ποτάμι του Έλους των Καφυνών, το λεγόμενο Βούτιμο. Στη μάχη οι Αχαιοί νικήθηκαν απροσδόκητα από τους Αιτωλούς και τότε κατέφυγαν για προστασία στις Καφυνές και στον Ορχομενό[100]. Ύστερα από τη ρωμαϊκή κατάκτηση και λεηλασία, στις αρχές του 1^{ου} αι.μ.Χ. ο Στράβων αναφέρει, ενδεχομένως υπερβολικά, ότι η πόλη των Καφυνών[101], όπως η Μαντίνεια, ο Ορχομενός και άλλες σημαντικές πόλεις της Αρκαδίας, είχαν ερημωθεί και μετατραπεί σε ανάξια λόγου πολίσματα[102].

8. Επίμετρο: Προσωπογραφία Καφυνέων

Αμίαντος. Αδημοσίευτη επιγραφή. Πετρόπουλος 1964,5.

Βάκις. 6ος αι. π.Χ. ΣΟΥΔΑ(Σ) λ. Βάκις, λ. Κύδας.

Γόργος. 2ος αι. π.Χ. LGPN, III A, 102 αρ. 5.

Γόργος II. 2ος αι. π.Χ. LGPN, III A, 102 αρ. 6.

Έκατάων? 230-200 π.Χ. περίπου. LGPN, III A, 138 αρ. 1.

Έλλη, Αδημοσίευτη επιγραφή. Πετρόπουλος 1964,5.

Έρασίππα. 4ος αι. π.Χ. LGPN, III A, 150 αρ. 1.

Ευθύδαμος. Ελληνιστική εποχή. LGPN, III A, 165 αρ. 6.

Ευμήδης. Ελληνιστική εποχή. LGPN, III A, 169 αρ. 2.

Ίεραϊός. 230-200 π.Χ. περίπου. LGPN, III A, 216 αρ. 1.

Καλλίμαχος. 191-146 π.Χ. LGPN, III A, 231 αρ. 15.

Κάλλιστος. 230-200 π.Χ. περίπου. LGPN, III A, 234 αρ. 4.

Κλεόμαντις. 341 π.Χ. LGPN, III A, 247 αρ. 1.

Κλεόνικος. 3ος αι. π.Χ. LGPN, III A, 248 αρ. 9.

Κλεοφάης. 3ος αι. π.Χ. LGPN, III A, 249 αρ. 1.

Νικηφόρος. Αδημοσίευτη επιγραφή. Πετρόπουλος 1964, 5.

Παντόδαμος, 3ος αι. π.Χ. LGPN, III A, 351 αρ. 1.

Παυσίας. 225 π.Χ. περίπου. LGPN, III A, 375 αρ. 2.

Πολυκλής. Ελληνιστική εποχή. Αδημοσίευτη επιγραφή.

Τελέστας. 225 π.Χ. LGPN, III A, 424 αρ. 12.

Τυτέας, 3ος αι. π.Χ. LGPN, III A, 437 αρ. 1.

Σταμάτης Φριτζίλας
Αρχαιολόγος ΛΘ' ΕΠΚΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Για διάφορες εξυπηρετήσεις και χορήγηση άδειας μελέτης εκφράζονται θερμές ευχαριστίες στον Επίτιμο Έφορο Αρχαιοτήτων Δρ. Μ. Πετρόπουλο, στην Έφορο Αρχαιοτήτων Δρ. Α. Β. Καραπαναγιώτου, τον Προϊστάμενο των Γενικών Αρχείων του Κράτους Αρκαδίας κ. Γ. Γεωργούλη, τη Διεύθυνση του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών και της Ακαδημίας των Επιστημών του Βερολίνου. Η έρευνα πεδίου στην περιοχή των Καφυνών εκτελείται από τον υπογράφοντα σύμφωνα με την υπ. αρ. ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ /ΑΡΧ/ Α2/ Φ63/ 60139/1917/ 13.11.2008 Απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού. Χρήσιμες πληροφορίες και διευκολύνσεις στην εκπόνηση της έρευνας οφείλονται στους φύλακες Αρχαιοτήτων (της ΛΘ' ΕΠΚΑ) κ.κ. Θ. Δρακόπουλο, Στ. Μπουλουγούρη και Π. Τριαντάφυλλο, στους κατοίκους της Χωτούσας και Λίμνης κ.κ. Κ. Αποστολόπουλο, Α. Βουρδουνιώτη, Γ. Τρυφωνόπουλο, Δ. Τρυφωνόπουλο, Φ. Νταγιάντη και στον αείμνηστο κ. Ν. Κουτσουράκη († 2013), άλλοτε επιστάτη ανασκαφών (της Ε' ΕΠΚΑ) στην Αρκαδία, στον οποίο και αφιερώνεται η μελέτη αυτή.
- [2] NIELSEN 2002, 324, 459-60, 559-60. NIELSEN 2004, 514-15 αρ. 275 λ. Kaphy(i)ai.
- [3] Αυτοψίες: 17.1.2007, 8.2.2007, 13.12.2007, 12.8.2008, 11.1.2009, 26.2.2009, 15.1.2010, 4.3.2010, 5.3.2010, 18.10.2010, 7.1.2011, 9.1.2011, 23.8.2012, 23.4.2013, 26.9.2013, 3.10.2013, 24.3.2014.
- [4] ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 2-7 (φάκελλοι Β' και ΙΖ').
- [5] Κατά Γ. Πετρόπουλο - Σαγιά (8.2.1964) τοπωνύμια Χωτούσας (ἀρχαίαις Καφυαῖς): 1. Καστανιά (οροσειρά βουνού). 2. Χαμουτζᾶς ή Χαμουζᾶ. 3. Ἀλογοβορός. 4. Κοντονόμη. 5. Παπαγιάννη. 6. Αητοκαθίστρα. 7. Κοσκοβίν. 8. Καστρίσιο (α). 9. Βυθίσματα. 10. Κοπρησιᾶ. 11. Γραμματικοῦ λιθάρια. 12. Διάσελο Κῶμης. 13. Ροῦγα. 14. Ἀγιολιάς. 15. Γύφτου ἁλῶνη. 16. Ἑρανόνόμο. 17. Μπαρμπίρη. 18. Λούτσες. 19. Κοκινιαῖς. 20. Ἀλουποτρούπια. 21. Λόπεση. 22. Παλιохωτούσα. 23. Τειχίό. 24. Μάνας ἀυλάκι. 25. Τεμάχι. 26. Ποταμός (ὄφεις;) 27. Ἑλίτσες. 28 Βαλτεζίκη (πηγή νερού) 29. Ἀγιάνιδες καὶ ἀγιάννη. 30 Λοτζάχο ή Λοντζάχο (πηγή νερού) 31. Βρύση χωριού (το λένε στο Κλήμα, ἀκόμη δε και ὁ Τούρκος).
- [6] ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1964, 1-10.
- [7] LEAKE 1830, 103. LEAKE 1846, 226-227.
- [8] BOBLAYE 1836, 150.
- [9] CURTIUS 1851, 226.
- [10] BURSIA 1862, 206.
- [11] RANGABÈ 1857, 112-115.
- [12] FRAZER 1898, 279.
- [13] GAERTRINGEN, LATTERMANN 1911, 21.
- [14] GEISAU 1919, 1896 κ.ε.
- [15] ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ 1920, 114-120 (Καφυαῖ, Καφυᾶτις).
- [16] PRITCHETT 1969, 123 – 125. PRITCHETT 1989, 39.
- [17] HOWELL 1970, 81.
- [18] JOST 1985, 73, 76.
- [19] ΠΙΚΟΥΛΑΣ, 1999, 267-270.
- [20] IG IV² 1.122. ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 18.23.2-8. Γύρω στο 320 π.Χ. υπάρχει επιγραφική μαρτυρία από την Επίδαυρο για κάτοικο των Καφυνών. Βλ IG IV 952: Ἑρασίππα ἐκ Καφυᾶν.
- [21] ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ λ. Καφύαι. ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, Ιστορ. Φυτ. 4.13.2. MICHEL 1900, 489. ΠΟΛΥΒΙΟΣ II.52.2: Καφύας. ΠΟΛΥΒΙΟΣ IV. 11-13: αἱ Καφύαι. ΠΟΛΥΒΙΟΣ IV. 68: τὰς Καφύας. ΠΟΛΥΒΙΟΣ IV.70: εἰς Καφύας, ἐκ τῶν Καφυῶν. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Ἄρατος 47.5: ἡττᾶται περὶ Καφύας.
- [22] ΣΤΡΑΒΩΝ, Γεωγραφικά, 8.8.2.
- [23] ΣΟΥΔΑ(Σ) λ. Καφύη: ὄνομα πόλεως.
- [24] ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 8.13.4: ἐπὶ πόλιν Καφυᾶν. Πρβ. ΠΛΙΝΙΟΣ, HN, XVI 238: Caphya.
- [25] ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΥΣ, Ρωμ. Αρχ. 1.49: τὰς τε καλουμένας Καπύας Αἰνείου τε καὶ Τρώων ἀπόκτισιν εἶναι, Καπύας ὀνομασθείσας ἀπὸ τοῦ Τρωικοῦ Κάπυος.
- [26] ΣΤΡΑΒΩΝ XIII. 1.53: τῆς Ἀρκαδίας κτίσαι Καπύας.

- [27] CID II 12.1.2: (341/40 π.Χ.): Κλεόμαντις Καφυιεύς Αρχάς / αἰγιναίου δραχμὰς πέντε. Τον 3^ο αι. π.Χ. σε ψήφισμα από τον Ορχομενό χορηγείται το αξίωμα του προξένου στον Καφυιέα Κλεοφάνη, γιό του Κλεονίκου: Ἔδοξε ταῖ πόλι Κλε- / [ο]φάνη Κλεονίκω Καφυι- / έα πρόξενον ἦναι κα-/ [ι] εὐεργέταν τὰς πόλιος / τῶν Ἐρχ[ο]μενίων αὐτ- [ὸ]ν καὶ γένος· βλ. BLUM, PLASSART 1914, 459-461, αρ. 4 εικ. 5. Επίσης και σε δεύτερο ψήφισμα από τον Ορχομενό παραχωρείται προξενία σε άνδρα από τις Καφύες: Ἔδοξε ταῖ βωλαῖ καὶ / ταῖ πόλι τῶν Ὀρχομενίω- /ν Τυτέαν Παντοδάμω Κ- /φυιέα πρόξενον εἶναι κ- /αὶ εὐεργέταν καὶ αὐτὸν / καὶ ἐγγόνους. Βλ. BLUM, PLASSART 1914, 462-463 αρ. 6 εικ. 7.
- [28] Ένας Καφυεύς ήταν Αθηναίος πρόξενος, ο οποίος ανανέωσε το αξίωμά του μετά την πτώση των Τριάκοντα στην Αθήνα βλ. IG II² 66c (γύρω στο 400 π.Χ.). ROY 1972, 333-334. WALBANK 1978, 151-3.
- [29] ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ λ. Καφύαι, πόλις Ἀρκαδίας, ἀπὸ Κάπυος τοῦ πατρὸς Ἀγχίσου ἢ ἀπὸ Κηφέως. ὁ πολίτης Καφυεύς καὶ Καφυάτης ὡς Καρυάτης.
- [30] ΠΟΛΥΒΙΟΣ 4.11.3. 4.13.3.
- [31] FD III 4. 191: [Κα]φυιεὺς ἀνέθεν / [τὸ]πόλλωνι δεκάτ- / [αν] ἡelόντες τον / [πο]λεμίον.
- [32] Staatsvertraege, 476. 25,92.
- [33] KERN 1900, 28-30 αρ. 38.61: Καφυιεύσιν.
- [34] Ολυμπία, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1085: DITTENBERGER – PURGOLD 1896, 99-102 αρ. 50. Η πόλη των Καφύων (Καφυιέω[ν], και ενδεχομένως των Ορχομενίων, αναφέρεται σε σχέση με την Τεγέα. Στην επιγραφή μνημονεύεται δικαστήριο που έγινε, πιθανόν λόγω μιας πολεμικής διένεξης.
- [35] Βλ. π.χ. BCD Peloponnesos, 331 αρ. 1381. Η πόλη αρχικά ήταν με το πλευρό των Σπαρτιατών, γι' αυτό όταν προσχώρησε στην Αχαϊκή Συμπολιτεία (227 π.Χ.) την κατέλαβε ο Κλεομένης. Πρβ. ΠΟΛΥΒΙΟΣ, 2.52.2.
- [36] Βλ. π.χ. BCD Peloponnesos, 332-3 αρ. 1385-1392.
- [37] ΣΤΡΑΒΩΝ XIII. 1.53.: τὸν δὲ Αἰνεΐαν μετ' Ἀγχίσου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ παιδὸς Ἀσκανίου λαὸν ἀθροίσαντα πλεῦσαι· καὶ οἱ μὲν οἰκῆσαι περὶ τὸν Μακεδονικὸν Ὀλυμπον φασίν, οἱ δὲ περὶ Μαντίνειαν τῆς Ἀρκαδίας κτίσαι Καπύας, ἀπὸ Κάπυος θέμενον τοῦνομα τῶι πολίσματι. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ λ. Καφύαι. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΕΥΣ. Ρωμ. Αρχ. 1,49.
- [38] Το όνομα Καπύη είναι παράγωγο από ετρουσκική λέξη, που σημαίνει γεράκι και όλα τα όντα που έχουν τα μεγάλα δάχτυλα των ποδιών γυρισμένα προς τα μέσα. Πρβ. GRIMAL 1991, 722-23 λ. Capys.
- [39] FHG IV 318,3.
- [40] ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 8.12.8-9: λείπεται δὲ ἔτι τῶν ὁδῶν ἢ ἐς Ὀρχομενόν, καθ' ἣντινα Ἀγχισία τε ὄρος καὶ Ἀγχίσου μνημὰ ἐστὶν ὑπὸ τοῦ ὄρους τοῖς ποσίν. ὡς γὰρ δὴ ἐκομίζετο ἐς Σικελίαν ὁ Αἰνεΐας, ἔσχε ταῖς ναυσὶν ἐς τὴν Λακωνικὴν, καὶ πόλεων τε Ἀφροδισιάδος καὶ Ἥτιδος ἐγένετο οἰκιστὴς καὶ τὸν πατέρα Ἀγχίσην κατὰ πρόφασιν δὴ τινα παραγενόμενον ἐς τοῦτο τὸ χωρίον καὶ αὐτόθι τοῦ βίου τῇ τελευτῇ χρησάμενον ἔθαψεν ἐνταῦθα: καὶ τὸ ὄρος τοῦτο ἀπὸ τοῦ Ἀγχίσου καλοῦσιν Ἀγχισίαν.
- [41] Ήταν σύντροφος του Αιγέστη μαζί με τον οποίο ίδρυσε πολλές πόλεις στη Σικελία, πρβ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΕΥΣ, Ρωμ. Αρχ. 1.52 κ.ε.
- [42] Οι μύθοι αυτοί έδωσαν άφθονο υλικό στον Βιργίλιο. Πρβ. ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ 2004, 11-27.
- [43] ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 8.23.3: τὸ δὲ ὄνομά ἐστι μὲν δῆλον ἀπὸ Κηφέως τοῦ Ἀλέου τῇ πόλει γεγονός, ὀνομάζεσθαι δὲ αὐτὴν φωνῇ τῇ Ἀρκάδων Καφύας ἐκνενίκηκε. φασὶ δὲ οἱ Καφυεῖς τὰ ἄνωθεν ἐκ τῆς Ἀττικῆς εἶναι χώρας, ἐκβληθέντες δὲ ὑπὸ Αἰγέως ἐξ Ἀθηνῶν ἐς Ἀρκαδίαν φυγεῖν καὶ ἰκέται γενόμενοι Κηφέως οἰκῆσαι ἐνταῦθα. Πρβ. IMMERWAHR 1891, 63.
- [44] Το όνομα των παιδιών του Κηφέα μαρτυρείται επιγραφικά σε επιστύλιο του ναού της Αλέας Αθηνάς, βλ. RIDGWAY, 1997, 49 με την παλαιότερη βιβλιογραφία.
- [45] Η ετυμολογία της λέξης Καφύαι έχει σχετιστεί με το «καφώρη», σκαφίς δηλ. λεκάνη, κοίλος τόπος ή με το «κέκηφε» (ΗΣΥΧΙΟΣ λ.), δηλαδή τέθηκε. Πρβ. GEISAU 1919, 1896.
- [46] HOWELL 1970, κυρίως 81 αρ. 1. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ 1994, 209 αρ. 377, 440 αρ. 432, 665 αρ. 320, 917

αρ. 221, 1308, αρ. 182, 1380 αρ. 297.

[47] ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ 1920, 118.

[48] ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 8.23.4: ὀλίγον δὲ ὑπὲρ τὴν πόλιν πηγὴ τέ ἐστι καὶ ἐπὶ τῇ πηγῇ πλάτανος μεγάλη καὶ εὐειδὴς πέφυκε: καλοῦσι δὲ αὐτὴν Μενελαΐδα, Μενέλαον [γὰρ] στρατὸν ἀθροίζοντα ἐς Τροίαν ἀφικέσθαι τε ἐνταῦθα καὶ ἐπὶ τῇ πηγῇ τὴν πλάτανον φυτεῦσαι λέγοντες: ἐφ' ἡμῶν δὲ καὶ τὴν πηγὴν κατὰ ταῦτα τῇ πλατάνῳ καλοῦσι Μενελαΐδα.

[49] ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, Ιστ. Φυτ. 4.13.2. τινὲς δὲ φασὶ καὶ τὴν ἐν Δελφοῖς πλάτανον Ἀγαμέμνονα φυτεῦσαι καὶ τὴν ἐν Καφύαις τῆς Ἀρκαδίας.

[50] ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 8.23.3.

[51] KNAUSS, KALCYK, HEINRICH 1986, 583-611. KNAUSS 1996, 1211-1219. KNAUSS 2002, 25-27, ὅπου θεωρεῖται μυκηναϊκό υδραυλικό ἔργο.

[52] Για παλαιότερη χρονολόγηση (περί το 2500 π.Χ.) των αποστραγγιστικών υδραυλικών έργων στην Αρκαδία βλ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2008, 4-5. Τελευταία ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2013, τόμ. Ι, 72-80 και τόμ. ΙΙ 68, 264-267, ὅπου το χῶμα των Καφυατών θεωρεῖται ἔργο της Μινυακῆς υδραυλικῆς τεχνολογίας κατὰ τὴν 3^η χιλιετία.

[53] JOST 1985, 109-113.

[54] Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. 6035. Ὑψ. 1,16 μ. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ 1998, 185 πίν. 84 β. Πρβ. PRITCHETT 1969, 124 πίν. 99.

[55] ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ 1920, 117.

[56] ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1982, 115-116, πίν. 63 β. Πρβ. TOUCHAIS 1983, 767. KONTH 1985, 118-121. TOUCHAIS 1984, 768. PARIENTE 1990, 739. AVRAMEA 1997, 178 αρ. 81. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ 2008, 263 αρ. 1 πίν. 64 εικ. 2.

[57] BAUMER 2004, 36.

[58] Δημήτριος καὶ Διόγνητος οὗ υἱός / Τεγεάται ἐποίησαν / ἅ πόλιν Αὐτοπα -- σίνω τάν / αὐτάς εὐεργέτιν. Ἀπὸ το κείμενο του Πausanias υποθέτει ο ανασκαφέας ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἀγάλμα του Ποσειδῶνα ἢ γιὰ γλυπτό σύμπλεγμα του Ποσειδῶνα καὶ τῆς Ἀφροδίτης βλ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2001, 38.

[59] Ο αγρός ιδιοκτησίας Χ. Αποστολοπούλου ἑκτασῆς 4.972 τ.μ. ἔχει ἀπαλλοτριωθεῖ με τὴν ἀριθ. ΥΠΠΟ/Φ21/15105/14.4.87 Υπουργικὴ Ἀπόφαση καὶ εἶναι ιδιοκτησία του Υπουργείου Πολιτισμοῦ.

[60] Το 1998 περισυνελέγη θραύσμα μαρμάρινου συμπλέγματος Ἀφροδίτης καὶ Ἑρῶτος καὶ μεταφέρθηκε στο Μουσείο Τρίπολης, αρ. 6025. Μεγ. σωζ. ὑψ. 0,16μ. Βλ. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ 1998, 185 πίν. 84 α.

[61] Βλ. π.χ. BCD Peloponnesos, 332 αρ. 1386, 333 αρ. 1392.3.

[62] Βλ. ROY 2007, 18.

[63] Βλ. π.χ. BCD Peloponnesos, 330-333, αρ. 1378-1392.

[64] Ο κ. Φώτης Νταγιάντης, κάτοικος Χωτούσας, υπέδειξε τὴν ἀκριβὴ θέση εὐρεσης του γλυπτοῦ στὴν περιοχή των ἀρχαίων Καφυνών. Το ἀρχαῖο ἔλαβε τὸν ἀριθ. ευρετηρίου 6083 του Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Τρίπολης.

[65] BCD Peloponnesos, 332 αρ. 1388.

[66] Βλ. π.χ. BCD Peloponnesos, 331 αρ. 1379.

[67] Κατάλοιπα ἀπὸ το ιερό αὐτό στὴν πόλη των Καφυνών πιθανολογεί ο PRITCHETT 1969, 125 εικ. 101.

[68] Οἱ Καφυεῖς τα σκότωσαν γι' αὐτὴ τὴν πράξη τους καὶ, μετὰ τὴν ἀσθένεια που ἔπese, οἱ Καφυεῖς ὀνόμασαν Ἀπαρχομένη τὴ θεὰ Ἀρτεμὴ τῆς Κονδυλέας, καθὼς αὐτό τους παραγγέλθηκε με δελφικό χρῆσμο. Γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀρτεμῆς στὴν Πελοπόννησο τελευταία βλ. SOLIMA 2011, 65-69.

[69] Στὸ παρελθὸν ὁρισμένοι μελετητές θεώρησαν ὅτι το χωρίο εἶναι φθαρμένο καὶ ἡ ἀπόσταση εἶναι πολὺ μεγαλύτερη του ἐνός σταδίου.

[70] FRAZER 1898, 278. GAERTRINGEN, LATTERMANN 1911, 21. Σύμφωνα με τὴ JOST, 185, 113 ἡ ἀπόσταση στὴν περίπτωσή τῆς θέσης «Πέτρα» θὰ ἦταν πολὺ μεγάλη.

[71] Βλ. π.χ. ΒΑΓΕΝΑΣ 1975, 58. ΒΑΓΕΝΑΣ 1977, 35-36. ΒΑΓΕΝΑΣ 1986, 23, 25.

- [72] MT 2325. Ύψ. 0,98 πλάτ. 0,52 μ. ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ 1992, εικ. 7. ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ 1985, 473 κ.ε. πίν. Ξς'2.
- [73] ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, λ. Καφύαι.
- [74] ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1982, 115-116. LASKARIS 2000, 82, αρ. 107α.
- [75] Η υπόδειξη των εν λόγω τάφων μας έγινε από τον Ν. Κουτσουράκη.
- [76] ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1964, 5: ειδικότερα στον αγρό Μιχ. Φ. Αποστολοπούλου αναφέρει ότι βρέθηκε γύρω στο 1925-27 κτιστός τάφος με ενεπίγραφη στήλη (διαστάσεις: ύψ. 44 εκ., πλ. 37 εκ. και πάχ. 12 εκ.) και μία δεύτερη επιτύμβια στήλη (διαστάσεις: ύψ. 45 εκ., πλ. 46 εκ., πάχ. 15 εκ.) με παράσταση ανδρός και γυναικός που έφερε την εξής επιγραφή: AMIANTE ΚΑΙ ΕΛΛΗ ΧΑΙΡΕ, καθώς και ΝΙΚΗΦΟΡΕ ΧΑΙΡΕ, προφανώς από δεύτερη χρήση. Τις δύο αυτές στήλες είχε δει ο ίδιος το 1964 στα υπόγεια του Γυμνασίου Λεβιδίου. Αναφέρει ότι εκεί φυλάσσονταν έως το 1940-41 και άλλες αρχαιότητες (κράνος, ασπίδα, κεραμική) που σήμερα έχουν χαθεί.
- [77] ΠΙΚΟΥΛΑΣ, 1999, 267-268 αρ. 14.
- [78] ΠΙΚΟΥΛΑΣ, 1999, 268 αρ. 15.
- [79] ΠΙΚΟΥΛΑΣ, 1999, 268-269 αρ. 16.
- [80] ΠΙΚΟΥΛΑΣ, 1999, 269-270 αρ. 17.
- [81] GAERTRINGEN, LATTERMANN 1911, 21-22, 31 πίν. 8.3. Στο κείμενο αναφέρεται μάλιστα ως Αρτέμις Κονδυλατίς (ό.π. 31) ενώ στον πίνακα ως Αρτεμις Κνακαλησία (ό.π. πίν. 8.3). Τα δύο καφυατικά ιερά της θεάς Αρτέμιδος με βάση την περιγραφή του περιηγητή Πανσανία θεωρούμε ότι θα πρέπει να αναζητηθούν σε άλλες θέσεις.
- [82] JOST 1985, 109 – 113.
- [83] Το χώρο του αρχαίου μνημείου μας τον υπέδειξε ο Γ. Τρυφωνόπουλος (24.4.2013), ο οποίος μας πληροφόρησε ότι το δένδρο που απεικονίζεται στον πίν.8.3 του βιβλίου των GAERTRINGEN, LATTERMANN, κόπηκε τη δεκαετία του 1980.
- [84] Η ΒΑ γωνία έχει επίσης ύψος 3 μ. Η ΒΔ-ΝΑ εσωτερική διαγώνιος του σημερινού κτίσματος έχει μήκος 6,70μ. Στη βόρεια πλευρά έχει ύψος 2-2,5μ. Οι ΝΑ. και ΒΑ. γωνίες του και η ανατολική πλευρά φαίνεται ότι ανήκουν σε μεγάλο βαθμό στο αρχαίο κτίσμα. Η τειχοδομία του προσιδιάζει σε πρόχειρο, ακανόνιστο τραπεζιόσχημο σύστημα, χωρίς επιμελημένους αρμούς. Ο λίθος είναι ντόπιος γκριζωπός κροκαλοπαγής. Στη ΝΑ γωνία σώζεται σε ύψος 7 δόμων, δηλαδή περίπου 3 μ.
- [85] JOST 2002, 295 κ.ε.
- [86] Για το οδικό δίκτυο στην περιοχή Βλαχέρνας - Μεθυδρίου με τις θέσεις των σωζόμενων αρματοροχιών βλ. ΠΙΚΟΥΛΑΣ 1999, 270-271, αρ. 18,19.
- [87] LEAKE 1830, 103. BOBLAYE 1836, 150. BURSIA 1862, 206. FRAZER 1898, 278. Πρβ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ 1920, 119.
- [88] Ο CURTIUS 1851, 226, επισημαίνει ότι ορισμένες κόγχες στους βράχους της νότιας πλευράς πρέπει να είχαν αναθηματική χρήση.
- [89] HOWELL 1970, 82. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, 210 αρ. 380, 441 αρ. 425, 917 αρ. 224.
- [90] PRITCHETT 1969, 125 πίν. 103.
- [91] NIELSEN 2002, 559. NIELSEN 2004, 514-15 αρ. 275 λ. Kaphy(i)ai. PRITCHETT 1969, 123-124.
- [92] ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ 8.23.3: τὸ μὲν δὴ πόλισμα ἐπὶ τοῦ πεδίου τῷ πέρατι ὁρῶν οὐκ ἄγαν ὑψηλῶν παρὰ τοῖς ποσίν ἐστι. Πρβ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ 1920, 117. PRITCHETT 1969, 123-124. NIELSEN 2004 514. Αγνωείται και από τους νεότερους ερευνητές του χώρου βλ. π.χ. ΣΑΡΑΝΤΑΚΗΣ 2006, 30-31.
- [93] Υπάρχει αβέβαιη μαρτυρία ως πόλη στην αρχαϊκή εποχή, βλ. FGrHist 115, απόσπ. 77.3 [ΘΕΟΠΟΜΠΟΣ].
- [94] Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 13748. GAERTRINGEN, LATTERMANN 1911, 42 πίν. 13.2.
- [95] WILLIAMS 2005,
- [96] ΛΑΜΠΡΟΥ 2007, εικ. 13.
- [97] Ο συνασπισμός Αθήνας και Σπάρτης περιελάμβανε μεταξύ των άλλων ισχυρών συμμάχων και τις αρκαδικές πόλεις της Τεγέας, της Μαντίνειας, του Ορχομενού της Φιγάλειας και των Καφυνών βλ. IG II² 687, 21-31: ὥσαύτως δὲ καὶ Λακεδαιμόνιοι φίλοι καὶ σύμ- / μαχοι τοῦ βασιλέως

όντες Πτολεμαίου καὶ πρὸς τὸν δῆμον τ-/ ὃν Ἀθηναίων εἰσὶν ἐψηφισμένοι συμμαχίαν μετὰ τε Ἑλείων / καὶ Ἀχαιῶν καὶ Τεγεατῶν καὶ Μαντινέων καὶ Ὀρχομενίων κα- / ἰ Φια[λέων] καὶ Καφυέων καὶ Κρηταέων ὅσοι εἰσὶν ἐν τεῖ συμμ- / [αχίαι τ]εῖ Λακεδαιμονίων καὶ Ἀρέως καὶ τῶν ἄλλων συμμαχῶν- / [ν καὶ] πρέσβεις ἀπὸ τῶν συνέδρων ἀπεστάλκασιν πρὸς τὸν δῆ- / [μον] καὶ οἱ παραγεγονότες παρ' αὐτῶν ἐμφανίζουσιν τὴν τε Λ- /ακεδαιμονίων καὶ Ἀρέως καὶ τῶν ἄλλων συμμαχῶν φιλοτιμί- / αν, ἣν ἔχουσιν πρὸς τὸν δῆμον, καὶ τὴν περὶ τῆς συμμαχίας ὁμολ- / ογίαν ἤκουσι κομίζοντες· Staatsvertraege, 476. 25. NIELSEN 2002, 459.

[98] ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, Κλεομένης 4.4: Καφύας ἔλαβεν ὁ Ἄρατος.

[99] Ἡ πόλις ἀνηκε στὴν Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία μετὰ τὴν σύντομὴ διακοπὴ τῆς κατάκτησής ἀπὸ τὸν Κλεομένη γύρω στὸ 225 π.Χ. ΠΟΛΥΒΙΟΣ, 2.52.2. Στὸ ἱερό τῆς Λυκόσουρας βρέθηκε ἐπιγραφή τῶν Καφύων τοῦ 2^{ου} μισοῦ τοῦ 3^{ου} αἰ. π.Χ., ποὺ τιμᾷ τὸν Μεγαλοπολίτη (πρῶτην τύραννο) Λυδιάδα, ὁ ὁποῖος ἦταν στρατηγὸς τῆς Ἀχαϊκῆς Συμπολιτείας. IG V² 534 : [ἀ] π[ό]λις Κ[αφυα]τ[ᾶ]ν / [Λ]υδιάδα Λυδιάδου / ἀρετᾶς ἕνεκα καὶ εὐνοίας / τᾶς εἰς αὐτάν.

[100] ΠΟΛΥΒΙΟΣ, 4.10-13.

[101] LAFOND 1999, 259 λ. Kaphyai.

[102] ΣΤΡΑΒΩΝ, Γεωγραφικά, 8.8.2: καὶ αὕτη (ενν. Μαντινεία) δὲ καὶ Ὀρχομενὸς καὶ Ἡραία καὶ Κλείτωρ καὶ Φενεὸς καὶ Στύμφαλος καὶ Μαίναλος καὶ Μεθύδιον καὶ Καφυεῖς καὶ Κύναιθα ἣ οὐκέτ' εἰσὶν ἢ μόλις αὐτῶν ἔχνη φαίνεται καὶ σημεῖα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

BCD Peloponnesos = LHS Numismatics, Coins of Peloponnesos. The BCD Collection, Auction 96 (08-09/05/2006)

CID = Corpus des inscriptions de Delphes

FD = Fouilles de Delphes

FGrHist = F. Jacoby, Die Fragmente der griechischen Historiker

FHG = Fragmenta historicorum Graecorum

IG = Inscriptiones Graecae

LGPN = Lexicon of Greek Personal Names

Staatsvertraege = H. BENGSTON - H.H. SCHMIDT, Die Staatsvertraege des Altertums ii-iii (Munich, 1962-69).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AVRAMEA 1997 = A. AVRAMEA, Le Pèloponnèse du IVe du VIIIe siècle. Changements et persistances, Byzantina Sorbonensia 15, Paris 1997.

ΒΑΓΕΝΑΣ 1986 = Θ. Κ. ΒΑΓΕΝΑΣ, Ιστορικά τῆς Κανδύλας, Αθήνα 1986.

ΒΑΓΕΝΑΣ 1975 = Θ. Κ. ΒΑΓΕΝΑΣ, Χρονικά Λεβιδίου καὶ ἀρκαδικοῦ Ὀρχομενοῦ, Αθήναι 1975.

ΒΑΓΕΝΑΣ 1977 = Θ. Κ. ΒΑΓΕΝΑΣ, Χρονικά Δάρα καὶ ἀρχαίων Νάσων, Αθήνα 1977.

BAUMER 2004 = E. BAUMER, Kult im Kleinen. Ländliche Heiligtümer spätarchaischer bis hellenistischer Zeit Attika-Arkadien-Argolis-Kynouria, Bern 2004.

BOBLAYE 1836 = M. E. P. BOBLAYE, Expédition scientifique de Morée. Recherches géographiques sur les ruines de la Morée, Paris 1836.

BLUM, PLASSART 1914 = G. BLUM - A. PLASSART, Orchomène d'Arcadie. Fouilles de 1913.

Inscriptions, BCH 38, 1914, 447-478.

BURSIAN 1862 = C. BURSIAN, Geographie von Griechenland, τόμ. 2, Leipzig 1862.

CURTIUS 1851 = E. CURTIUS, Peloponnesos, eine historisch-geographische Beschreibung der Halbinsel τόμ. 1, Berlin 1851.

DITTENBERGER – PURGOLD 1896 = W. DITTENBERGER – K. PURGOLD, Die Inschriften von Olympia, Berlin 1896.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ 2008 = Ε. Π. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ, Πρωτοβυζαντινὴ Ἀρκαδία. Ἀπὸ τὸ Μαίναλο στὸν Λάδωνα καὶ τὸν Ἀλφειό, στὸ: Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ (ἐπιμ.), Ιστορίες γιὰ τὴν Ἀρχαία Ἀρκαδία, Πρακτικά/ Proceedings of the International Symposium in honour of James Roy, Στεμνίτσα 2008, 261-272.

- FRAZER 1898 = J. G. FRAZER, Pausanias's Description of Greece, τόμ. IV, London 1898.
- GAERTRINGEN, LATTERMANN 1911 = H. VON GAERTRINGEN, H. LATTERMANN, Arkadische Forschungen, Berlin 1911.
- GEISAU 1919 = H. VON GEISAU, RE X, 1919, στήλ. 1896-1898, λ. Kaphy(i)a(i).
- GRIMAL 1991 = P. GRIMAL, Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας (επιμ. μετφρ. Β. Ατσαλος), Θεσσαλονίκη 1991.
- HOWELL 1970 = R. A. HOWELL, Survey of Eastern Arcadia in Prehistory, *ABSA* 65, 1970, 79–127.
- IMMERWAHR 1891 = W. IMMERWAHR, Die Kulte und Mythen Arkadiens, Leipzig 1891.
- JOST 1985 = M. JOST, Sanctuaires et cultes d'Arcadie, *Etudes Péloponnésienes* 9, Paris 1985.
- JOST 2002 = M. JOST, Un Réseau de Défense du territoire en Mantinique, στο: Πρακτικά του 5^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Τρίπολις 24-29 Σεπτεμβρίου 2000, τόμ. Β., Αθήναι 2001-2002, 295-308.
- ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ 1998 = Α. Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, Χωτούσα – Καφυαί, *ΑΔ* 53, 1998 (2004), Β1, 185-186.
- KERN 1900 = O. KERN, Die Inschriften von Magnesia am Maeander, Berlin 1900.
- KNAUSS, KALCYK, HEINRICH 1986 = J. KNAUSS, H. KALCYK, B. HEINRICH, Der Damm bei Kaphyai und Orchomenos in Arkadien, *AA*, 583–611.
- KNAUSS 1996 = J. KNAUSS, Arkadian and Boiotian Orchomenos. Centres of Mycenaean hydraulic engineering, στο: *Atti e memorie del Secondo congresso internazionale di micenologia*, Roma - Napoli 14 - 20 ottobre 1991, Roma 1996, 1211-1219.
- KNAUSS 2002 = J. KNAUSS, Υστεροελλαδικά υδραυλικά έργα, (επιμ.) Α. Κυριατσούλης, 2002.
- KONTH 1985 = B. KONTH, Συμβολή στην Ιστορική Γεωγραφία της Αρκαδίας (305-1204). Σύμμεκτα 6 (1985) 118-121.
- LAFOND 1999 = Y. LAFOND, Der neue Pauly 6, 1999, 259 λ. Kaphyai.
- ΛΑΜΠΙΡΟΥ 2007 = Ι. ΛΑΜΠΙΡΟΥ, Ο Αρκαδικός Κλείτωρ, 2^η έκδ., Αθήνα 2007.
- LASKARIS 2000 = N. G. LASKARIS, Monuments funéraires paléochrétiens (et byzantins) de Grèce, Athenes 2000.
- LEAKE 1830 = W.M. LEAKE, Travels in the Morea: with a Map and Plans, τόμ. 3, Amsterdam 1830.
- LEAKE 1846 = W.M. LEAKE, Peloponnesiaca: a Supplement to Travels in the Moréa, Amsterdam 1846.
- MICHEL 1900 = C. MICHEL, Recueil d'inscriptions grecques, Paris, 1900, ανατ. Hildesheim/New York 1976.
- NIELSEN 2002 = T. H. NIELSEN, Arkadia and its Poleis in the Archaic and Classical Periods, *Hypomnemata* τ. 140, Göttingen 2002.
- NIELSEN 2004 = T. H. NIELSEN, Arkadia. Kaphyai, στο: M. H. HANSEN, T.H. NIELSEN (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford 2004, 514-515.
- ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ 1992 = Α. ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ, Ταφικά Γλυπτά στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, Αθήνα 1992.
- ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ 1985 = Α. ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ, Επιτύμβιες στήλες από την Αρκαδία. Πρακτικά 7^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, 1985, 472-274.
- ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ 2004 = Κ. Π. ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αρκαδικά Σύμμεκτα, Τρίπολη 2004.
- ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ 1920 = Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Αρχαιολογικά και τοπογραφικά έρευναι εν τη επαρχία Καλαβρύτων, *ΠΑΕ* 1920, 95-146.
- PARIENTE 1990 = A. PARIENTE, Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1989. Kaphyes (Chotoussa) Mantineias, *BCH* 114 (1990) 739.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1964 = Γ. Δ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ (ΣΑΓΙΑΣ), Χωτούσα. Αρχαία Καφυαί, Χειρόγραφο, Γενικά Αρχεία Κράτους νομού Αρκαδίας, Καρβούνη Λάστας 1964, 1-10.
- PIKOULAS 1999 = A. PIKOULAS, The Road-Network of Arkadia, στο T.H.NIELSEN – J. ROY (επιμ.), *Defining Ancient Arkadia. Symposium, April 1-4 1998. Acts of the Copenhagen Polis Centre*, τ. 6. Copenhagen 1999.
- PRITCHETT 1969 = W.K. PRITCHETT, Philip's Campaign in the Peloponnesos in 219/8B.C., στο: *Studies in ancient Greek topography*. τόμ. II, Berkeley 1969, 1-78.

- PRITCHETT 1989 = W.K. PRITCHETT, The Battle of Kaphyai in 220 B.C., *Studies in Ancient Greek Topography*. τόμ. VI, Berkeley 1989, 120-132.
- RANGABÈ 1857 = M. RANGABÈ, *Souvenirs d'une Excursion d'Athènes en Arcadie*, Paris 1857.
- ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ 2012 = Σ. Γ. ΡΑΠΤΟΠΟΥΛΟΣ, Το αρχαιολογικού ενδιαφέροντος τμήμα του αρχαίου Πετρόπουλου (Σαγιά), στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (νομού Αρκαδίας), *Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Πελοποννησιακών Σπουδών*, *Opuscula Peloponnesiaca* 1, 2012, 1-7.
- RIDGWAY 1997 = B. S. RIDGWAY, *Fourth-Century Styles in Greek Sculpture*, Madison 1997.
- ROY 1972 = J. ROY, *Ethnics of Northeastern Arcadia (Pheneos, Caphyae, and Alea)*, *Athenaeum* 50, 330-36.
- ROY 2007 = J. ROY, Η λατρεία του Διονύσου (και η κατανάλωση οίνου) στην κλασική Αρκαδία, στο: Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ, *Οἶνον ἱστορῶ VI, Αρκαδικά Οινολογήματα*, Αθήνα 2007, 17-23.
- ΣΑΡΑΝΤΑΚΗΣ 2006 = Π. ΣΑΡΑΝΤΑΚΗΣ, *Αρκαδία. Οι Ακροπόλεις, τα κάστρα και οι πύργοι της*, Αθήνα 2006.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1982 = Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Καφυές (Χωτούσα) Μαντινείας, *ΑΔ* 37, 1982 (1989) B1, 115-116.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2001 = Θ. Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ – Γ.Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Αρχαία Αρκαδία, Τρίπολη* 2001.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2008 = Θ. Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ – Γ. Θ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Καμενίτσα, Τορθύνειον, Ενίσπη, Τρίπολη* 2008.
- ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 2013 = Θ. Γ. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Λακεδαίμων*, τόμ. I-III, Αθήνα 2013.
- ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ 1994 = Κ. Θ. ΣΥΡΙΟΠΟΥΛΟΣ, *Η προϊστορική κατοίκηση της Ελλάδος και η γένεσις του Ελληνικού έθνους*, Αθήναι 1994.
- SOLIMA 2011 = I. SOLIMA, *Heiligtümer der Artemis auf der Peloponnes, Studien zu antiken Heiligtümern*, τ. 4., Heidelberg 2011.
- TOUCHAIS 1983 = G. TOUCHAIS, *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1982*. Khotoussa, *BCH* 107, 1983, 767.
- TOUCHAIS 1984 = G. TOUCHAIS, *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1983*. Khotoussa, *BCH* 108 (1984) 768.
- WALBANK 1978 = M. B. WALBANK, *Athenian Proxenes of the Fifth Century B.C.*, Toronto 1978.
- WILLIAMS 2005 = H. WILLIAMS, *The Exploration of ancient Styphalos*, στο: E. ØSTBY, *Ancient Arcadia*, 7-10 May 2002, Athens 2005, 1982-2002, 397-411.

ΕΙΚΟΝΕΣ

- EIK. 1. Τοπογραφικό (υπόβαθρο ΓΥΣ) με θέσεις μνημείων της πόλης και του πεδίου των Καφυνών (Επεξεργασία Β. Ζέκιος).
- EIK. 2. Αεροφωτογραφία του κάμπου της Χωτούσας (Καφνατικό πεδίο). Δεξιά, σε πρώτο επίπεδο η πηγή Τειχιό, πάνω αριστερά ο αρχαιολογικός χώρος των Καφυνών.
- EIK. 3. Νόμισμα Καφνατών με την Άρτεμη να κρατά δύο δάδες, της εποχής των Σεβήρων με τη γραφή ΚΑΦΥΙΑΤΩΝ. Άλλοτε στη Συλλογή, *BCD Walker* 2006, αρ. 1388.
- EIK. 4. Ενεπίγραφο επιστύλιο του ναού της Αλέας Αθηνάς στην Τεγέα. (Φωτ. Αρχείου Ακαδημίας των Επιστημών του Βερολίνου).
- EIK. 5. Αεροφωτογραφία του λόφου με το εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου και η πηγή Τειχιό.
- EIK. 6. Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης αρ. 6035. Θρόνος από τον αρχαιολογικό χώρο των Καφυνών (Φωτ. Συγγραφέως).
- EIK. 7. Θέση ανασκαφής αρχαίου ναού και τρίκλιτης βασιλικής στη θέση «Πρινάκος» ΝΝΑ της Χωτούσας.
- EIK. 8. Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, αρ. 6083. Μαρμάρινος κορμός γυναικείου αγάλματος από τη θέση «Βαλτεζίκια» της Χωτούσας (Φωτ. Συγγραφέως).
- EIK. 9. Νόμισμα Καφνατών (δίχαλκο) περίπου 300-250 π.Χ. με τη θεά Δήμητρα. Άλλοτε στη Συλλογή *BCD Walker* 2006. αρ. 1379.
- EIK. 10. Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης, ΜΤ 2325. Επιτύμβια στήλη ύστερης ρωμαϊκής εποχής

(280-306 μ.Χ.) με απεικόνιση ζεύγους από τη θέση «Σταυροτίλι», περιοχή Χωτούσας (Φωτ. Συγγραφέως).

ΕΙΚ. 11. Δύο λαξευτοί τάφοι στο βραχώδες έξαρμα στη διασταύρωση από τη Χωτούσα για το χωριό Λίμνη (Φωτ. Συγγραφέως).

ΕΙΚ. 12. Κάτοψη αρχαίας ταφής στη θέση Παλαιοχωτούσσα (Αρχείο ΛΘ' ΕΠΚΑ).

ΕΙΚ. 13. Θέση αρματοροχίων αρχαίου δρόμου στη θέση «Γύφτου τ' Αλών», ΒΔ της Χωτούσας (Φωτ. Συγγραφέως).

ΕΙΚ. 14. Θέση αρματοροχίων αρχαίου δρόμου στη θέση «Σεντούκι», ΝΔ του χωριού Λίμνη (Φωτ. Συγγραφέως).

ΕΙΚ. 15. Τμήμα αμαξήλατης οδού στις υπώρειες του όρους Καστανιά (Φωτ. Συγγραφέως)

ΕΙΚ. 16. Θέση αρχαίου φυλακείου στην περιοχή του νεκροταφείου, Κάτω Άγαλη (Λίμνη). Φωτ. ΔΑΙ Αθηνών (ΔΑΙ Arkadien 77).

ΕΙΚ. 17. Αρχαίο φυλακείο στη θέση «Παλιοχώρι», στην πλαγιά του όρους Καστανιά (αρχ. Κνάκαλος) (Φωτ. Συγγραφέως)

ΕΙΚ. 18. Οχυρό των Καφυών στο βραχώδες ύψωμα «Πέτρα», στην πεδιάδα ΝΔ. της Χωτούσας. (Φωτ. Συγγραφέως).

ΕΙΚ. 19. Τμήμα τείχους του οχυρού υψώματος «Πέτρα». (Φωτ. Συγγραφέως)

ΕΙΚ. 20. Ο οχυρωματικός περίβολος της Ακρόπολης στο ύψωμα Καστρίσιο. Πηγή: Εθνικό Κτηματολόγιο.

ΕΙΚ. 21. Τμήμα της θεμελίωσης του τείχους των Καφυών στο ύψωμα «Καστρίσιο». (Φωτ. Συγγραφέως)

ΕΙΚ. 22. Καφναί. Σκαρίφημα αρχαιολογικού χώρου από Γ. Πετρόπουλο (Σαγιά) (14.12.1963) (Πηγή: ΓΑΚ Αρκαδίας).

ΕΙΚ. 23. Καφναί. Τμήμα του δυτικού σκέλους του τείχους στη θέση του σύγχρονου νεκροταφείου της Χωτούσας (Φωτ. Συγγραφέως).

ΕΙΚ. 24. Τμήμα του νότιου σκέλους του τείχους των Καφυών, όπως σωζόταν παλαιότερα στην περιοχή «Αγιάννης» Χωτούσας (Αρχείο Ε' ΕΠΚΑ).

Εικ. 25. Τμήμα του ΝΔ ημικυκλικού πύργου των Καφυών (Φωτ. Συγγραφέως).

Εικ.1

Εικ.2

Εικ.3

Εικ.4

Εικ.5

Εικ.6

Εικ.7

Εικ.8

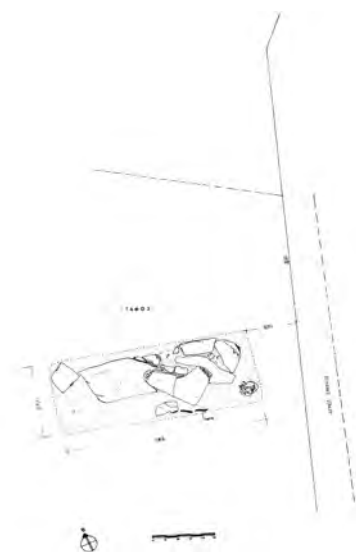
Εικ.9

Εικ.10

Εικ.11

Εικ.12

Εικ.13

Εικ.14

Εικ.15

Εκ.16

Εκ.17

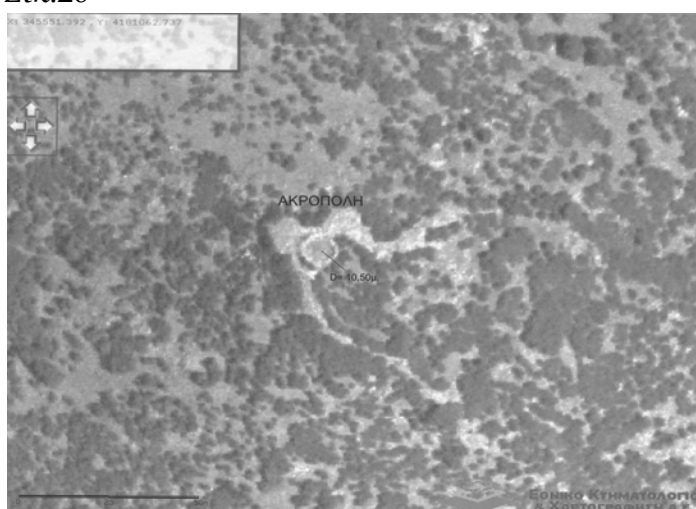
Εκ.18

Εικ.19

Εικ.20

Εικ.21

Εικ.25

Το ενδιαφέρον του ιατροφιλοσόφου Ιωάννη Πύρλα για τη διάσωση των κλασικών και βυζαντινών αρχαιοτήτων της Αρκαδίας, μέσα από τις στήλες της εφημερίδας *Βελτίωσις* (Τρίπολη 1851-1862).

Βασίλειος Δημητρίου Σιακωτός

Αφιερώνεται στον δάσκαλό μου, φίλο και Ιστορικό Αντώνη Πάρδο

Η αναζήτηση στοιχείων για την προεπαναστατική περίοδο της Τριπολιτσάς και τους πρωταγωνιστές του Αγώνα του 1821 υπήρξε η αφετηρία της μελέτης της εφημερίδας *Βελτίωσις*, την οποία εξέδιδε στην Τρίπολη ο ιατροφιλόσοφος Ιωάννης Π. Πύρλας από τις 22 Νοεμβρίου 1851 έως τις 12 Νοεμβρίου 1862. Να σημειώσουμε πως σε πολλές εφημερίδες των Αθηνών της ίδιας περιόδου εντοπίζονται πολλές γραπτές διαμάχες των πρωταγωνιστών του 1821 και η *Βελτίωσις* είναι μια εφημερίδα που ανήκει στο αντικολοκοτρωνικό στρατόπεδο, όπως άλλωστε και όλη σχεδόν η Τρίπολη ήδη κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Για την έκδοση της εφημερίδας του ο Πύρλας αναφέρει πως αγόρασε το τυπογραφείο της εφημερίδος «Ο φίλος του Νόμου» που εξέδιδε στην Ύδρα ο Ιταλός νομικός Ιωσήφ Κιάππε (10 Μαρτίου 1824- 27 Μαΐου 1827), η οποία στάθηκε και το προσωπικό φύλλο των αδελφών Λάζαρου και Γεωργίου Κουντουριώτη^[1].

Ως εκδότης ο Ιωάννης Πύρλας από το πρώτο κίολας φύλλο της εφημερίδας του καυτηριάζει το θέμα της καταστροφής των αρχαιοτήτων με σκοπό τη χρήση τους σε νέες οικοδομές και τονίζει τη σημασία της ίδρυσης ενός μουσείου αρχαιοτήτων. Οι προσπάθειές του για τη διάσωση των αρχαιοτήτων μας δίνουν την αφορμή να τον παραλληλίσουμε με τον πρώτο Έλληνα αρχαιολόγο Κυριάκο Πιττάκη (1798-1863), και, επίσης, είναι ένας από τους πρώτους Έλληνες που περιγράφουν τα βυζαντινά μνημεία σε μια δεκαετία που μεγάλο μέρος της τότε ελληνικής διανόησης και επιστήμης περιφρονούσε την βυζαντινή ιστορία και αρνείτο την ένταξή της στο αφήγημα της εθνικής ιστορίας.

Παρατηρώντας τα απόγραφα των αρχαίων επιγραφών που μελετά και εκδίδει στην εφημερίδα του ο Ι. Πύρλας προκύπτει η μεγάλη του γλωσσομάθεια και η προσπάθεια ταξινόμησης τους με μέθοδο, χαρακτηριστικά που φαντάζουν ασύλληπτα για άνθρωπο ανειδίκευτο σε αυτούς τους τομείς, στην πρώιμη μετεπαναστατική Ελλάδα. Χάρη στο παρόν κείμενο, οι δημοσιεύσεις των επιγραφών του Πύρλα ανάγονται σε *editiones primae*. Από τις αρχαιολογικές πληροφορίες που παραθέτει στην εφημερίδα του μπορούμε τώρα πια να χρονολογήσουμε διάφορα μνημεία, να ταυτίσουμε το είδος τους, να πληροφορηθούμε για άγνωστες έως σήμερα θέσεις βυζαντινών εκκλησιών και μονών, και, τέλος, να έχουμε στη διάθεσή μας την πρώτη περιγραφή των εκκλησιών του Μυστρά από κάποιον Έλληνα λόγιο στο λυκαυγές της βυζαντινής αρχαιολογικής επιστήμης.

Από τον Φωτάκο πληροφορούμαστε πως πρόγονος του εκδότη – ιατροφιλοσόφου ήταν ο Τριπολιτσιώτης Νικολής Θεοδωρόπουλος που μετονομάστηκε σε Πύρλας και

υπηρέτησε στον αγώνα της Παλιγγενεσίας υπό τον στρατηγό Πλαπούτα[2]. Ο Νικόλαος Βλάχος,[3] ο μόνος μέχρι σήμερα μελετητής της προσωπικότητας του Ιωάννη Πύρλα, αναφέρει πως ο Πύρλας γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1817 και πέθανε στην Αθήνα τον Ιανουάριο του 1906, το 1838 γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή Αθηνών, συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι την περίοδο 1842-1845, το 1847 διορίστηκε περιουδευτικός γιατρός της Πελοποννήσου, άνοιξε ιατρείο στην Τρίπολη το 1848 και το 1849 σύστησε στην ίδια πόλη τον Σύλλογο «Φιλολογική Ομήγυρις». Επίσης, μετά το 1862 ο Ι. Πύρλας εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου εξέδιδε από το 1878 το περιοδικό *Φοίβος* και από το 1879 μαζί και τον *Παραφοίβο* (όπου αναδημοσίευε και παλαιότερα άρθρα του από την εφημερίδα *Βελτίωσις*) και από το 1882 την εφημερίδα *Ήλιος* έως και το 1889, όταν και σταμάτησε την έκδοσή τους. Ο Θεόδωρος Ρηγόπουλος στα απομνημονεύματά του[4] μνημονεύει πως το 1844 ο Ι. Πύρλας εξασφάλισε για τις σπουδές του στο Παρίσι ετήσια συνδρομή από το Επαρχιακό Συμβούλιο Μαντινείας 1.000 δραχμών με τον όρο, μετά το πέρας των σπουδών του, να επισκέπτεται δωρεάν τους πτωχούς ασθενείς της επαρχίας, «αλλά δεν εσπούδασε τακτικώς και επανήλθε το 1847».

Σε κείμενο της Βελτίωσης εντοπίζουμε αξιολογικά βιογραφικά στοιχεία που παραθέτει ο ίδιος ο Ι. Πύρλας και αφορούν τις σπουδές του και τα ευρύτερα επιστημονικά του ενδιαφέροντα. Σπούδασε 12 χρόνια στα Γυμνάσια του Ναυπλίου και της Αθήνας, ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και άλλα 4 χρόνια στο Παρίσι[5]. Σε ηλικία 17 ετών όντας μαθητής του Γυμνασίου Ναυπλίου εφηύρε το υδρωρολόγιο και γι' αυτήν την εφεύρεση εξασφάλισε μηνιαία χρηματική συνδρομή από τον βασιλιά Όθωνα. Μάλιστα, στη διάρκεια των σπουδών του στην πρωτεύουσα της Γαλλίας εξέθεσε την εφεύρεση του και τιμήθηκε με το δίπλωμα του εφευρέτη από την Ακαδημία των Επιστημών. Μετά την επιστροφή του από το εξωτερικό έγινε μέλος της Ιατρικής Εταιρείας των Αθηνών, και εγκαταστάθηκε στην Τρίπολη. Εδώ διορίστηκε γιατρός της Φρουράς της πόλης και διαχειρίστηκε και το φαρμακείο του θεραπευτηρίου με άκρα εντιμότητα. Επαινέθηκε για την υπηρεσία αυτή και κατόπιν διορίστηκε περιουδευτικός γιατρός στην Πελοπόννησο για τη νόσο του σπυροκώλου. Στην πρωτεύουσα της Αρκαδίας δίδασκε δωρεάν, τουλάχιστον για 4 χρόνια, μαθήματα φυσικής στο Γυμνάσιο. Ο Ι. Πύρλας τονίζει με έμφαση και υπερηφάνεια πως ουδέποτε κατηγορήθηκε για κατάχρηση και παράβαση καθήκοντος. Ομολογεί πως τον ενοχλεί που μερικοί τον αποκαλούν «ιδιότροπο» διότι «δεν συμπεριφέρεται όπως βούλονται τινες, και δεν ενδίδει εις απαιτήσεις προσβαλούσας τας αρχάς αυτού, δηλαδή την ακεραιότητα του χαρακτήρος του και την διατήρησιν της δικαιοσύνης “το γαρ τοις πολλοίς αρέσκειν, τοις σοφοίς εστιν απαρέσκειν” και “οι δε εν σοφοίς φαύλοι, παρ’ όχλω μουσικώτεροι λέγειν”»[6].

Από τις εξομολογήσεις του Ιωάννη Πύρλα καταλαβαίνουμε το ήθος και την δημόσια συμπεριφορά του, που αντανakλώνται και στον υπότιτλο της εφημερίδας του, τον οποίο και ποτέ δεν απάλειψε από κανένα φύλλο της εφημερίδας του: «Πόλις άριστα πράττει, όπου τοις πονηροίς ουκ έξεστιν άρχειν». Ο Ι. Πύρλας λοιπόν, κατά τη γνώμη μας, υπήρξε ένας διανοούμενος «εξόριστος, περιθωριακός και ερασιτέχνης» που πληροί τους όρους που θέτει ο Edward Said[7]. Μιλά τη γλώσσα της αλήθειας απέναντι στην εξουσία, δεν δελεάζεται από τα οφέλη της συναίνεσης και του συμβιβασμού, αρ-

νείται να συμπαραταχτεί με τους ισχυρούς, και είναι «ερασιτέχνης» που αρνείται τον τεχνικό φορμαλισμό της εξειδίκευσης και διασχίζει με άνεση τα όποια ακαδημαϊκά σύνορα υπήρχαν τότε, που χώριζαν την ιατρική, τις φυσικές επιστήμες, την ιστορία, τη φιλολογία και την αρχαιολογία.

Ο βανδαλισμός των μνημείων και η καταστροφή τους (ασβεστοποίηση) με σκοπό τη χρήση αυτών σε νέες κατασκευές συνιστά μια σταθερά του ελλαδικού χώρου. Τέτοια φαινόμενα παρατηρούνται στη μεταβατική περίοδο από την ρωμαϊκή-παγανιστική εποχή στη βυζαντινή-χριστιανική. Γενικευμένες καταστροφές σημειώνονται στον 6ο αιώνα, εξαιτίας όμως των ιδιαίτερων συνθηκών που δημιουργούν η νομιμοποίηση και διάδοση της νέας, χριστιανικής, θρησκείας, η μετατόπιση των οικισμών, η αγροτοποίηση και η παρακμή των αστικών κέντρων, οι σεισμοί, οι λοιμοί και η εγκατάσταση αλλογενών πληθυσμών [8]. Στη μακρά βυζαντινή περίοδο οι άνθρωποι όλων των κοινωνικών τάξεων ζούσαν πολύ κοντά στα αρχαία μνημεία, γνώριζαν τις θέσεις όπου βρίσκονταν οι αρχαιότητες και, φαίνεται, πως δεν είχαν ενδιαφέρον για τα αρχαία έργα τέχνης, παρόλο που στον λαό επιζούσαν ακόμα παραδόσεις που συνέδεαν τα αρχαία μνημεία με ιστορικά και μυθολογικά πρόσωπα της Αρχαίας Ελλάδας[9].

Στην Τριπολιτσά της εποχής του Ι. Πύρλα πραγματοποιούνται καταστροφές μνημείων και χρήση αρχαίου υλικού σε άλλες πλησιόχωρες κατοικούμενες περιοχές, και όχι επί τόπου, καθώς ο χώρος της αρχαίας Μαντινείας και η θέση της αρχαίας και βυζαντινής Τεγέας, κυρίως γύρω από τον ναό της Επισκοπής, ήταν ακατοίκητες και διέθεταν πολλές εκτεθειμένες επιφανειακές αρχαιότητες, όπου και συνέβαιναν τα κρούσματα λεηλασίας. Η πολιτισμική και εθνική αξία των αρχαιολογικών τεκμηρίων ως στοιχεία της νεοελληνικής ταυτότητας είχαν ήδη καταστεί γνωστά και ενσωματωθεί στην εθνική κληρονομιά πριν ακόμα το 1821[10]. Ο Αδαμάντιος Κοραής το 1807 εκφράζει την πρώτη συγκροτημένη αντίδραση στη λεηλασία και την αρπαγή των μνημείων[11]. Ο αγώνας του Ι. Πύρλα για τη διάσωση και ανάδειξη των αρχαιολογικών μνημείων και χώρων πιθανότατα επηρέασε και τον αγωνιστή Φωτάκο, ο οποίος στα απομνημονεύματά του καταδικάζει την καταστροφή ακόμα και των οθωμανικών μνημείων[12].

Από την μελέτη της Αγγελικής Κόκκου[13] ξέρουμε πως η Τρίπολη είναι η πρώτη επαρχιακή πόλη που αποφάσισε να οικοδομήσει με ιδιωτικές συνεισφορές κτίριο Αρχαιολογικού Μουσείου. Στα 1853 ο τότε Υπουργός Παιδείας Στ. Βλάχος γνωστοποίησε στους Νομάρχες του Βασιλείου την απόφαση των Τριπολιτσιωτών και ανέθεσε στους εμπνευστές αυτής της ιδέας, τον δικηγόρο Χρ. Στεφανόπουλο και τον καθηγητή Η. Σταθόπουλο, να φροντίσουν για την ανέγερσή του. Η ενέργεια αυτή προφανώς δεν τελεσφόρησε, καθώς στα 1856 ο υπουργός Παιδείας συνέστησε να συγκεντρώνονται τα αρχαία της Τεγέας και Μαντινείας στο «εν Τριπόλει νομαρχιακόν μουσείον» και για τη στέγαση του είχε ζητήσει από τον Υπουργό Στρατιωτικών το κτίριο της πυριτιδαποθήκης. Στα 1860 ο Πύρλας προτείνει[14] τη σύσταση μουσείου στην εκκλησία της Επισκοπής στην Τεγέα (με αφορμή την απόφαση του Υπ. Παιδείας να διορίσει για την έρευνα και τη συλλογή των αρχαιοτήτων της Τεγέας και της Μαντινείας μια διμελή επιτροπή και δύο απομάχους που θα τα επιτηρούσε και να αναθέσει στο Νομάρχη Αρκαδίας τη φροντίδα να βρεί το κατάστημα που θα τα

στέγαζε). Το 1862 φαίνεται πως λειτουργούσε στην Τρίπολη αρχαιολογικό μουσείο, καθώς ο Ι. Πύρλας μέσα από την εφημερίδα του ζητούσε από τον γυμνασιάρχη Παναγιώτη Κουπιτόρη να παραδώσει σε αυτό τα 3 φορτία ευρημάτων που είχε στο σπίτι του από την ανασκαφή που είχε διενεργήσει στον Άγιο Σώστη Τεγέας[15]. Τέλος είναι γνωστό πως το 1888 αποφασίστηκε η ίδρυση Αρχαιολογικής Συλλογής[16].

Ο Ι. Πύρλας υπήρξε επίσης ιδρυτικό μέλος του Τεγεατικού Συνδέσμου που συστήθηκε το 1882, και μια από τις πρώτες ενέργειες του Συνδέσμου ήταν να αναθέσει στον Γερμανό αρχιτέκτονα Ερνέστο Τσίλλερ την αποκατάσταση του ναού της Παναγίας (Παλαιά Επισκοπή Τεγέας). Συνεπώς ακόμα μετά από χρόνια στα νεανικά του ενδιαφέροντα ο ιατροφιλόσοφος παραχωρεί με αμετάκλητη δωρεά στις 18 Ιανουαρίου 1886[17] αγρό αξίας 1600 δραχμών στον Τεγεατικό Σύνδεσμο με σκοπό να ανεγερθεί αρχαιολογικό μουσείο δίπλα ακριβώς από τα τείχη του μεσαιωνικού Νικλίου, στο χώρο της Τεγέας «*δύο στρέμματα βασιλικά αγρού κειμένου αμέσως παρά τη δυτική πλευρά του φρουρίου Παλαιάς Επισκοπής εν Τεγέα επαρχία Μαντινείας έχοντος παραλλήλως μήκος προς ανατολάς και δύνιν ανά μέτρα εκατόν και πλάτος ανά μέτρα είκοσι γειτνιάζοντος ανατολικώς με το φρούριον (ούτινος το υπάρχον τείχος συνδωρείται υπό του Ιωάννου Πύρλα μετά του ανωτέρω αγρού) δυτικώς μετά αγρούς Ιωάννου Π. Πύρλα αρκτικώς και μεσημβρινώς μετά γαίας περιελθόντων αυτώ εκ πατρικής κληρονομιάς επί τω όρω του να περιτοιχίσει όλην την έκτασιν ταύτην ο Τεγεατικός Σύνδεσμος και τω χρησιμεύσει ο χώρος ούτος προς οικοδομήν του Αρχαιολογικού Μουσείου και προς παραπήγματα δια την τελουμένην Πανήγυριν συσταθείσαν ήδη εν τω τόπω τούτω. Το κτήριον θα έχει δύο μεγάλας πύλας ευρυχώρους μίαν προς βορράν και άλλην προς μεσημβρίαν, παράθυρα εκατέρωθεν των πλευρών και επιγραφήν επί εκάστης πύλης «Ο Τεγεατικός Σύνδεσμος και Ι. Π. Πύρλας» και επί του χώρου τούτου όταν γίνωνται οπωσδήποτε ανασκαφαί αι ευρεθησόμεναι αρχαιότητες, επιγραφαί, αγάλματα και λοιπά θέλουσι μείνει εν τω ειρημένω Μουσείω, τ' άχρηστα έσονται προς χρήσιν του Συνδέσμου».*

Ο Ι. Πύρλας είναι ένας από τους πρώτους Έλληνες που δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διάσωση και την ανάδειξη των μνημείων. Οι περιγραφές και οι παρατηρήσεις που κάνει στη βυζαντινή κεραμεική και τη ναοδομία, πιστοποιούν την εξοικείωση του και με αυτήν την ιστορική περίοδο, σε μια χρονική συγκυρία που η υιοθετημένη από το νεοελληνικό κράτος νεοκλασικιστική ιδεολογία και ο κληρονομηθείς αντιβυζαντινισμός από τον ευρωπαϊκό διαφωτισμό δυσκόλευαν ή και απέκλειαν την ενσωμάτωση της βυζαντινής ιστορίας και τέχνης. Μόλις λίγα χρόνια νωρίτερα είχε εκδοθεί η πρώτη συστηματική επιστημονική πραγματεία του Γάλλου Jean Alexandre C. Buchon (1791-1846) που μελετούσε τα βυζαντινά μνημεία (*La Grece continentale et la Morée. Voyage, séjour et etudes historiques en 1840 et 1841*, Παρίσι 1843). Είχαν προηγηθεί του έργου του J. Buchon οι πρώτες μελέτες και τα πρώτα σχέδια βυζαντινών εκκλησιών και των τοιχογραφιών τους από τα μέλη της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής στο Μοριά το 1829, αλλά και οι πρώτες διακηρύξεις του νεοελληνικού κράτους, ήδη από το 1837, με τις οποίες ζητούσε την προστασία και των μεσαιωνικών μνημείων[18].

Η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια για την ανάδειξη και την προστασία των βυζαντινών μνημείων εκδηλώνεται από τον αρχιτέκτονα Λύσανδρο Καυταντζόγλου. Στον

λόγο του που εκφωνεί το 1850 τονίζει τη σημασία της διάσωσης των βυζαντινών μνημείων, τα οποία χρησίμευαν σαν γέφυρα για τη μετάβαση στην κανονική (όπως την ονομάζει) τέχνη και συμβάλλουν πολύ στη μελέτη της αγιογραφίας. Κάνει έκκληση, παρακινούμενος από το καθημερινό γκρέμισμα βυζαντινών εκκλησιών, στην Κυβέρνηση να δείξει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη διάσωση των εθνικών μας μνημείων, τα οποία, κυρίως τα βυζαντινά, αγωνίζονται να διατηρήσουν οι ξένοι και αυτοί ακόμη οι Τούρκοι που αποκατέστησαν χριστιανικούς ναούς και διαφύλαξαν τις τοιχογραφίες που ανακαλύφθηκαν κάτω από κονίαμα[19]. Ο ίδιος σε άλλη του ομιλία το 1858 εξάγει τον ρόλο του Αγίου Όρους κατά την τουρκοκρατία διότι αποτελούσε τη μεγαλύτερη σχολή τέχνης κατά την δουλεία[20]. Την ίδια περίοδο ο Σκαρλάτος Βυζάντιος με το έργο του *Κωνσταντινούπολις* το 1851, μια τοπογραφία της βυζαντινής και οθωμανικής Κωνσταντινούπολης, ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος με τα έργα του *Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος εκδοθέντα μετά μελέτης ιστορικής περί μεσαιωνικού ελληνισμού* το 1852 και *Βυζαντιναί μελέται. Περί πηγών νεοελληνικής εθνότητος από Η' μέχρι Ι' εκατονταετηρίδος μ.Χ.* το 1857, και ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος που πρωτοεκδίδει το 1853 την *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εγκαινιάζουν την ελληνική ιστοριογραφική παραγωγή για την βυζαντινή ιστορία και τέχνη και καθιερώνουν το τρίσημο σχήμα της ελληνικής ιστορίας [21]. Μέσα σε αυτό το ιδεολογικό – επιστημονικό κλίμα και σε αυτήν την ισχυρή βυζαντινή βιβλιογραφία ο Ι. Πύρλας αποδεικνύεται την ίδια περίοδο ένας αρκετά καλός γνώστης της βυζαντινής περιόδου.

Ο Ι. Πύρλας μέσα από τις στήλες της εφημερίδας του δεν αρκείται στο να αναδείξει μόνο και να διασώσει την πολιτιστική κληρονομιά της πατρίδας του, αλλά και να παρουσιάσει τη σύγχρονη καλλιτεχνική παραγωγή της χώρας του, και το πιο απτό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση των Τριπολιτσιωτών γλυπτών αδελφών Ιωάννη και Δημητρίου Κόσσου[22]. Από την αρθρογραφία του προκύπτει πως διατηρούσε σχέσεις και επικοινωνία μαζί τους και παράλληλα ενημέρωνε για τη δράση τους το αναγνωστικό κοινό της Τρίπολης, ενσωματώνοντας μάλιστα και ξυλογραφίες των έργων τους στις στήλες της εφημερίδας του. Το 1856 σημειώνει για τα δύο αδέρφια από την Τρίπολη που σπούδασαν αγαλματοποιΐα στο Πολυτεχνείο και κατόπιν στη Ρώμη με έξοδα του βασιλέως Όθωνος, πως ο Ιωάννης μετά από εξαετή εκεί παραμονή επέστρεψε στην Ελλάδα, ενώ ο έτερος αδελφός προτίμησε να εγκατασταθεί στο Παρίσι. Στο άρθρο του με τίτλο «Η εν Ελλάδι επάνοδος της Γλυπτικής» μιλά διεξοδικά για τα δύο αδέρφια, χαιρετίζει την επιστροφή του Ιωάννη στην Αθήνα και προβαίνει σε αναλυτική, εικαστική, περιγραφή του αγάλματος *Φιλοκαλλία ή Φιλομουσία*, της οποίας δημοσιεύει και ξυλογραφία στο ίδιο φύλλο[23]. Σε άλλο του κείμενο παρουσιάζει διεξοδικά το μεγάλο εργοστάσιο αγαλματοποιΐας[24] του Ιωάννη Κόσσου στην Αθήνα με τους πολλούς ειδικευμένους μαθητές περιγράφοντας και τις σχεδιαζόμενες τότε προτομές του Υψηλάντη, του Ρήγα Φεραίου, του Κοραή[25], του λόρδου Βύρωνα, του λόρδου Γκίλφορντ και του αγάλματος της *Ευσπλαχνίας ή Φιλανθρωπίας*, ξυλογραφία της οποίας δημοσιεύει σε άλλο φύλλο[26]. Μέσα πάλι από τις στήλες της εφημερίδας του πληροφορούμαστε την επίσκεψη του Ιωάννη Κόσσου στην Τρίπολη προκειμένου να μελετήσει τα μάρμαρα της Τεγέας και του Πάρωνα για να τα αξιοποιήσει μελλοντικά στα έργα του[27].

Η περίπτωση των αρχαιολογικών ενδιαφερόντων του Ι. Πύρλα όμως δεν συνιστά

ένα μεμονωμένο φαινόμενο. Ανάλογο ζήλο επιδεικνύει στην ίδια χρονική συγκυρία και στην ίδια πόλη ο συμπατριώτης του εκπαιδευτικός Ηλίας Σπυρίδωνος Σταθόπουλος (Τρίπολη 1821- Αθήνα 1859), ο οποίος όπως είδαμε παραπάνω, είχε την ιδέα να ιδρύσει στα 1853 αρχαιολογικό μουσείο στην Τρίπολη. Ο Η. Σταθόπουλος γεννήθηκε στην Τρίπολη, όπου έζησε έως το 1835, κατόπιν σπούδασε στην Αθήνα και επέστρεψε στην γενέτειρά του, όπου δίδαξε μαθηματικά στο Γυμνάσιο της πόλης την περίοδο 1852-1856. Ανήκε στον κύκλο του Στεφάνου Κουμανούδη, υπήρξε βασικός συντελεστής της έκδοσης της εφημερίδας *Ο Φιλόπατρις*, συνέγραψε γραμματική της νέας ελληνικής και αρχαίας γλώσσας που εισήχθη από το Υπουργείο Παιδείας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, με πρωτοπόρες παιδαγωγικές – διδασκαλικές αντιλήψεις. Το 1855 ζητούσε και πάλι την ίδρυση τοπικού αρχαιολογικού μουσείου στην Τρίπολη, θεωρούσε σημαντική την καλλιέργεια της επιστήμης της αρχαιολογίας, και ιδιαίτερα του κλάδου της επιγραφικής, έδειχνε ενδιαφέρον για τη διάσωση και τη συλλογή των αρχαιοτήτων από τους ίδιους τους Έλληνες κατακρίνοντας ως άρπαγες τους Ευρωπαίους[28].

Οι πληροφορίες αρχαιολογικού περιεχομένου που παραθέτουμε εδώ προέρχονται από τα φύλλα της εφημερίδας που απόκεινται στη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Βυτίνας και στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων. Ήδη από το πρώτο φύλλο της Βελτίωσης ο Ιωάννης Πύρλας καταγγέλλει τους κατοίκους της Τεγέας που καταστρέφουν με τη χρήση πυρίτιδας τους κίονες της Αλέας Αθηνάς και θέτει το ζήτημα της προστασίας των ανακαλυπτομένων αρχαιοτήτων και της σύστασης αρχαιολογικού μουσείου[29]:

«...παντού οσημέραι θραύουσιν οι περικείμενοι κάτοικοι μάρμαρα πολύτιμα καλλιτεχνίας, ίνα θέτωσι τα τρίμματα επί διαφόρων οικοδομημάτων. Τοιαύτην τύχην λαμβάνουν και οι σπόνδυλοι των στηλών του Ναού της Αλέας Αθηνάς ενός των επισημοτέρων ναών εν Πελοποννήσω· οι σπόνδυλοι είναι κολοσσαίοι, και τους θραύουν δια της πυρίτιδος· διό εντός ολίγου πλέον ούτε ίχνος θα υπάρξη· ώστε ούτε το μέγεθος ούτε το είδος των στηλών πλέον θα γνωρίζεται[30].

-Εν Τεγέα ανεκαλύφθησαν προ πολλού διάφορα είδη αρχαιοτήτων, τα οποία διατηρούνται εν πενιχροτάτοις χωρίοις άνευ ουδεμιάς επιστασίας και φθείρονται οσημέραι· διότι η κυβέρνησις εις πάσαν πρωτεύουσαν Νομού να μη διατάξη να προσδιορισθή τόπος δια μουσείον αρχαιοτήτων, ένθα να συλλέγωνται και να διατηρώνται αι ανακαλυπτόμεναι αρχαιότητες; τούτο μόνον φροντίδα μικράν απαιτεί.».

Από τις καταγγελίες του Ι. Πύρλα για την καταστροφή των μνημείων και των αρχαιοτήτων της Μαντινείας πληροφορούμαστε τα εξής. Εξαίρεση στο γενικευμένο έργο της λεηλασίας του αρχαίου υλικού αποτελούσε ο δήμαρχος Κορυθίου Μπακόπουλος, ο οποίος για την ανέγερση της εκκλησίας στο χωριό Στενό χρησιμοποιούσε οικοδομικό υλικό από το λατομείο του Μαρμαροβουνίου στα Άνω Δολιανά. Πραγματικά, τα λεγόμενα του Πύρλα τεκμηριώνονται, καθώς η εκκλησία της Παναγίας στο Στενό φέρει οικοδομική επιγραφή 1847, είναι χτισμένη σε νεοκλασικό ρυθμό και εξωτερικά δεν διακρίνεται κανένα αρχαίο σπόλιο. Από το «ρεπορτάζ» του Πύρλα θα πρέπει να φανταστούμε τον Ι. Πύρλα όχι μόνο να πηγαίνει για μελέτη στους αρχαιολογικούς χώρους της Μαντινείας και Τεγέας, αλλά και να παρατηρεί στην πόλη τα εργοτάξια και τα μεταφερόμενα οικοδομικά υλικά. Εκείνες τις ημέρες στην ανοικο-

δόμηση της Τρίπολης ο Πύργας αναφέρει πως χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό από την ακρόπολη της Μαντινείας και ανάγλυφα από το αέτωμα κάποιου ναού που έφεραν και επιγραφές[31]:

«Ουδεμία πρόνοια αυστηρά ελήφθη υπέρ της διατηρήσεως των αρχαιοτήτων της αρχαίας Μαντινείας. εκ τουναντίον ειπόντας τα ολίγα εκείνα εις το προλαβόν φύλλον μας ωνείδισαν· διότι οι προς ους ανήκεν η παρεμπόδις ειπόν ότι η Βελτίωσις δεν αφήνει. Όθεν καθ' ημών πολλά ειπον βάνανσοι τινες, λόγω ότι οι Τούρκοι κατέστρεφον ταύτα και κατεσκεύαζον τα τζαμιά των, τώρα δε διατί να εμποδίζωνται οι χριστιανοί να καταστρέψωσι ταύτα, ενώ με τους λίθους τούτων κατασκευάζουσι εκκλησίας! Ημείς όμως εκτιμώντες τα πολύτιμα ταύτα κειμήλια της αρχαιότητος, τα οποία μόνα ακόμη κοσμούσι τον τόπον μας, εξακολουθούμεν να επικαλώμεθα την προσοχήν των αρμοδίων αρχών· οι δ' έχοντες ανάγκην πετρών και μαρμάρων δύνανται να πορισθώσι ταύτα εκ του Μαρμαροβουνίου, όπερ απέχει τρεις μόνον ώρας εντεύθεν, και ένθα δύνανται να πορισθώσιν οι βουλόμενοι όσα θέλουσι μάρμαρα, ως τούτο πράττει ο δήμαρχος Κορυθίου Μπακόπουλος, οικοδομών μεγαλοπρεπεστάτην εκκλησίαν. Μεταξύ των διαφόρων μαρμάρων και πετρών, τας οποίας εκ Μαντινείας μετεκόμισαν ενταύθα εισιν τινες πέτραι εκ του σωζομένου φρουρίου, μάρμαρα δε λαμπράς γλυπτικής, τα οποία ανήκουν εις τας γωνίας αετώματος ναού τινος κλπ. δύο άλλα με επιγραφάς, εξ ων η μία είνε δυσανάγνωστος ένεκα της μικρότητος των γραμμάτων, της θλάσεως του μαρμάρου και της κατά την μετακόμισιν τριβής, η δ' ετέρα επιγραφή επί μεγίστης πλακός έχει ούτως·

ΑΠΟΛΙΣΤΩΝ ΑΝΤΙΓΟΝΕ

ων και Ρωμαίοι οι πραγματευόμενοι εν ταύτα
ευφρόσυνον τίτου.»[32].

Στην εφημερίδα του ο Ι. Πύργας δίνει «βήμα» στον (γυμνασιάρχη) Ι. Λαμπρόπουλο να δημοσιεύσει τα πορίσματά του για τις ανασκαφές που διενέργησε στο Παγκράτι Κλειτωρίας[33].

Επανερχόμενος ο Ι. Πύργας στο θέμα των αρχαιοτήτων της Μαντινείας σημειώνει την καταστροφή μέρους του αρχαίου θεάτρου και κάποιου ιερού που το υλικό τους χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή πύλης εκκλησίας[34]: «ωσαύτως και εν Μαντινεία ευρέθησαν κατά σειράν έδραι μαρμαρίνοι, αίτινες μένουσιν εν υπαίθρω και άνευ επιτηρήσεως και βεβαίως μετ' ολίγου θα χρησιμεύσωσι προς οικοδομήν χωρικών οικιών, ως άλλαι τούτων δύο, και άλλα μάρμαρα αρχαιοτάτου ναού μετεκομίσθησαν ενταύθα, και εχρησίμευσαν προς κατασκευήν πύλης εκκλησίας».

Πολύτιμες είναι οι πληροφορίες που διασώζει για τις ανασκαφές στο κάστρο της Ωριάς στον Άγιο Πέτρο Κυνουρίας. Σε αυτό βρέθηκε άροτρο διαφορετικό από εκείνα που έως τότε χρησιμοποιούσαν, χάλκινο φράγκικο νόμισμα και τουρκικό τάλληρο βάρους 8 δραμίων, ένδειξη ότι το κάστρο εξακολουθούσε να κατοικείται στις απαρχές της οθωμανικής κατάκτησης. Ο ίδιος δηλώνει πως σκόπευε σε κάποιο προσεχές φύλλο να πραγματευτεί και πάλι το κάστρο Ωριάς[35]: «Κάτοικοι τινές του εν Κυνουρία Αγίου Πέτρου πράττοντες ανασκαφήν εν τω φρουρίω το καλούμενον της Ωραίας το Κάστρον, όπερ εστί της Σταυροφορικής εποχής, και περί ου άλλοτε λόγον ιδίως ποιήσωμεν, εύρον ινίον ολίγον διαφορετικού σχήματος του νυν, τουρκικόν τάλληρον

ζυγίζον 8 δράμια και χάλκινον νόμισμα φράγκικον. Ως εξάγομεν εκ πολλών δεδομένων τα πράγματα ταύτα εισίν έργα του ΙΕ' αιώνος, δηλ.κατά την εποχήν, καθ' ην πρώτην φοράν οι Τούρκοι εκυρίευσαν την Πελοπόννησον. Ως εκ τούτου θεωρούμεν άξια ταύτα όπως διατηρηθώσιν εις τι Μουσείον προς υπόδειγμα της τότε καταστάσεως του γεωργικού εργαλείου και της τέχνης εν Πελοποννήσω.».

Το ενδιαφέρον του Ι. Πύρλα για τα ανασκαφικά δρώμενα σε όλη την τότε ελληνική επικράτεια φαίνεται και από το γεγονός πως καταχωρεί ειδήσεις για την κρύπτη και τα θεμέλια της εκκλησίας της Νικοδήμου στην Αθήνα[36]: «Εν Αθήναις εις κρύπτην υπό την εκκλησίαν καλουμένην του Νικοδήμου ανέβρυε προ μηνός περίπου ύδωρ. Ανοίξαντες τινές το μέρος τούτο προς εύρεσιν της πηγής του ύδατος, ανεκάλυψαν πέντε Γαλλικά μέτρα και 10)00 κάτωθεν της επιφάνειας της ρηθείσης εκκλησίας υπόγειον διαιρούμενον εις δύο δωμάτια κοινωνούντα δια δύο θυρίδων. Το έδαφος όλον της εκκλησίας υποστηρίζουσι 259 κίονες κατασκευασμένοι εκ πλίνθων οπτής γης. Το υπόγειον τούτο εστι πλήρες ύδατος. Φαίνεται δε ότι υπάρχει τις δεξαμενή, ην υποστηρίζουσι κίονες εκ πλίνθων τετράγωνοι· επί της κορυφής δε τούτων εισί πλίνθοι κεράμιοι μήκους ενός μέτρου, πλάτους 0,85 και πάχους 0,80. Επί δε του εδάφους, ο υποστηρίζουσιν οι ρηθέντες κίονες εισίν έτεροι και αυτοί οπτής γης και σχήματος στρογγύλου. Η εκκλησία και τα θεμέλια αυτής εφίστανται επί του υπογείου τούτου.».

Οι πληροφορίες του Ι. Πύρλα για τον ναό των Αγίων Αποστόλων[37] στο Λεοντάρι μπορεί να μην συμβάλλουν στην αρχαιολογική και αρχιτεκτονική μελέτη του κτιρίου, συνιστούν όμως ένα *terminus post quem* για τις μετασκευές που έγιναν μετά τα μέσα του 19^{ου} και ολοκληρώθηκαν με την τοποθέτηση του ξυλόγλυπτου τέμπλου[38]: «Πανταχού του Ελληνικού κράτους και περίξ αυτού μέχρι των βαθών της Αφρικής ευρίσκονται μνημεία της των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων αθανάτου ευκλείας, παντού θαυματοποιούνται και παρίστανται ως βωβοί μάρτυρες ενός ευτυχούς και μεγάλου παρελθόντος. Εν από τα κάλλιστα και εξαίσια έργα Βυζαντινής τέχνης, είναι και ο εν τη κώμη Λεονταρίου ιερός ναός “οι Άγιοι Απόστολοι” κτίσμα και μεγαλοδώρημα Ανδρονίκου του Αυτοκράτορος. Εις το θυσιαστήριον τούτο βλέπει τις την επιστήμην ηνωμένην, ούτως ειπείν, με το θείον. Πας όστις εισέρχεται εν τω ναώ τούτω καταλαμβάνεται από σεβασμόν και δάκρυα. Το καλλιτέχνημα του Ναού τούτου εσεβάσθησαν και αυτοί οι βάρβαροι κατακτηταί, οίτινες μετέβαλλον εις τιμήν του προφήτου αυτών, τον διέτρησαν κατά την εξωτερικήν αυτού έποψιν[39] απαραλλάκτως ως είχε, μετά δε την απελεύθέρωσιν της πατρίδος από της δουλείας Φαραώ, ο ναός ούτος απέκτησε το αρχαίον αυτού όνομα, και οι Λεονταρίται ιερουργήθησαν εν αυτώ μετά δακρύων· αλλ' έκτοτε ο ναός έμενε και μένει ανεπισκεύαστος, ο δε κλεινός ιεράρχης Μεγαλοπόλεως και Καρυταίνης προέτρεψε πολλάκις τους Λεονταρίτας δια την επισκευήν αυτού· αλλ' ότι δεν ηδυνήθησαν κατορθώσαι προτροπαί ιεράρχου, και προτροπαί άλλων πολιτών, κατόρθωσεν ο νυν έπαρχος Κ.Χ. Σακελλαριάδης δια της γενναίας αυτού προτροπής και του ευγενούς του παραδείγματος. Μετά την ημέραν των Θεοφανείων ελθών ενταύθα εκ Μεγαλοπόλεως ο έπαρχος δι' έκτακτόν τινα οικονομικήν υπηρεσίαν, έσπευσεν παραχρήμα εις τον ναόν είδεν αυτόν κλονιζόμενον και ετοιμορροπούτα, αίφνης τότε και εξ εφόδου υπέδειξεν εις τους Λεονταρίτας την ζημίαν και το αίσχος, ο πρόκειται να υποστώσιν εν περιπτώσει καταστροφής του ναού τούτου, τους συνεκίνησε δια της γλαφυράς ομιλίας του, και απέσπασεν εξ αυτών εν ευγενές δάκρυ. Ούτω δε μετά την

ιεράν μυσταγωγίαν συνήλθον ο Δήμαρχος και οι εγκριτώτεροι παρά τω επάρχω, επανέλαβεν αύθις τας προτροπάς του αυτοίς ο έπαρχος, συνεστήθη επιτροπή από τους κυρίους Ν. Μπέχλον, Πλάτανον και Δουράκον, και εν ώρα μια προσεφέρθησαν χιλίαι, ως έγγιστα δραχμαί, έγραψε και κατέθεσε πρωτίστως ο έπαρχος εκ του πτωχού αυτού βαλαντίου. Ωστε δια της συνεισφοράς ταύτης και δια των συναχθησομένων, τηρείται η αρχαιότης αυτή, σώζεται ο ναός, και προσκτάται τιμή και δόξα αιώνιος εις τους γενναίους Λεονταρίτας. Ιδού οποίας και οπόσας πράξεις κατορθοί ο έπαρχος Σακελλαριάδης, δια του παραδείγματος, δια των έργων, δια της προτροπής του, και εντοσούτω άνθρωποι τινες συζημωθέντες με κακάς έξεις τολμώσι να διαβάλλωσιν αυτόν, και διατί ταύτα; διότι την παρουσίαν του αυστηρού και δικαίου την φοβούνται και τρέμουν οι καταχρησταί. Εκ Λεονταρίου, την 10 Ιανουαρίου 1856».

Την ίδια χρονιά σε άλλο φύλλο ο Ι. Πύρλας δημοσιεύει μια μικρή περιγραφή του υστεροβυζαντινού οικισμού του Λεονταρίου με τους πύργους του και τα ερείπια των οθωμανικών αρχιτεκτονημάτων[40]: «κείται η κωμόπολις, Λεοντάριον, επίσημος δια την σωζομένην εκεί βυζαντινήν εκκλησίαν, κτισθείσαν επί των Ελλήνων αυτοκρατόρων· επί του ανωτέρου μέρους της κωμοπόλεως σώζονται πύργοι σταυροφορικής εποχής, και εντός αυτής πολλά ερείπια τουρκικών οικιών, εμφανίζοντα τουρκικόν τι μεγαλείον. Κυπάρισσοι τινές, ιστάμενοι ακίνητοι, και ως σκυθρωποί, υπενθυμίζουν την αρχαιότητα της υπάρξεως των και τας γενναίας, ων τινων τα βλέμματα ερρίφθησαν επ' αυτών.».

Στα 1856 ο Ι. Πύρλας επισκέπτεται τη μονή Προδρόμου στην Περδικόβρυση (Τζιορβάσι) της Κυνουρίας. Τα στοιχεία που παραθέτει συμβάλλουν στην επιβεβαίωση της χρονολογίας της ίδρυσης της μονής στα 1125 περίπου, σε μια περίοδο δηλαδή που η βασιλική δυναστεία των Κομνηνών εκδηλώνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον Μοριά[41]. Συγκεκριμένα, ο ηγούμενος διαβεβαιώνει τον Ι. Πύρλα πως εντός του σπηλαίου της μονής υπήρχε επιγραφή με τη χρονολογία ίδρυσης στα 1125 περίπου, ενώ έως σήμερα γνωρίζαμε την χρονολογία 1126 που αναγράφεται ως προσθήκη σε μεταγενέστερη επιγραφή του 1890[42]. Τέλος, ο Ι. Πύρλας παραθέτει και μια χριστιανική επιγραφή της μονής που υπήρχε τότε και σήμερα λανθάνει[43]:

«Τα κελία έχουσιν αρκετά καλώς καθαρά. Η Μονή αύτη συνεστήθη περί τα 1125, ως διαβεβαιοί ο ηγούμενος, λέγων ότι το έτος τούτο ήν γεγραμμένον εντός του τείχους της εκκλησίας, ήτις κείται εντός βαθυτάτου σπηλαίου. Επί της Πύλης της Μονής υπάρχει επιγραφή Ελληνική επί μαρμάρου, εποχής ρωμαϊκής· ανάγεται η επιγραφή εις επιτύμβιον· φαίνεται ότι το μάρμαρον τούτο μετηνέχθη αλλαχόθεν[44]. Επί δε τινος τοίχου παρά την εκκλησίαν υπάρχει πλάξ μαρμάρου, εν η σταυρός σταυροφορικού σχήματος, και επί των τεσσάρων γωνιών αυτού, η εξής επιγραφή, ήτις είνε όλως Σολικοβάρβαρος.

Μνήστητι κέ το σο δουλο Αρμαζια-νο μετα της Συνοδης αυτου δια πρεσβη-ον του αγήου Βασιλειος και ειπρομνη-στατου Αμηνανρου.».

Ο Ι. Πύρλας εκφέρει την άποψη του για το σχέδιο της νεοαναγειρόμενου μητροπολιτικού ναού του Αγίου Βασιλείου στην Τρίπολη, του οποίου η θεμελίωση ξεκίνησε το 1855, λέγοντας πως θα προτιμούσε την υιοθέτηση αρχαίου ή βυζαντινού ρυθμού και όχι κάποιον δυτικό τύπο[45]:

«διό και το σχέδιον, καθ' ο ήδη οικοδομήται η εκκλησία θέλει παριστά οικοδομήν

δυτικού ναού, αρχιτεκτονικής ιταλικής συμμήκτου· εν ω οι Έλληνες έχουσιν ιδίαν αρχιτεκτονικήν, υπόδειγμα ούσαν πάσης άλλης μεταγενεστέρας έχομεν την αρχαϊκήν και την βυζαντινήν· επί μιας τούτων έπρεπε να γένη η οικοδομή. Και όμως ούτε εις τρούλλος υπάρχει εν τω σχεδίω του οικοδομουμένου ναού του Αγίου Βασιλείου».

Η πρώτη έντονη αντίδραση του Ι. Πύρλα μέσα από τις στήλες της Βελτίωσης για την καταστροφή των βυζαντινών μνημείων εκδηλώνεται με αφορμή την ανέγερση νέας εκκλησίας στο χωριό Στάδιο (Αχούρια) Τεγέας και την χρήση οικοδομικού υλικού που προέρχεται από τον φέροντα οργανισμό και τον εξωτερικό γλυπτό διάκοσμο του ναού της Παναγίας της Επισκοπής που χτίστηκε, πιθανότατα, από τον όσιο Νίκωνα στα τέλη του 10ου αιώνα – αρχές 11ου αιώνα και υπήρξε η καθέδρα του επισκόπου Αμυκλών. Μετά από αυτοψία στο ναό του αγίου Δημητρίου στο Στάδιο Τεγέας εντοπίσαμε την χρονολογία 1857 ως έτος κατασκευής της ενοριακής εκκλησίας και 3 εντοιχισμένα γλυπτά σπόλια, τα οποία λανθάνουν έως σήμερα στη σχετική βιβλιογραφία και μπορούν να αποτελέσουν ένα τελικό *terminus ante quem* της ολοκλήρωσης της κατασκευής του ναού της Παναγίας της Παλαιάς Επισκοπής. Το πρώτο και μεγαλύτερο σπόλιο είναι εντοιχισμένο στα ανατολικά της ανωδομής του συμφυούς και συγχρόνου με την οικοδομή του ναού πυργόσχημου καμπαναριού στη νοτιοδυτική γωνία του ναού. Πρόκειται για ένα θωράκιο που εγγράφεται σε πλέγμα από τριπλή ταινία, πλατύτερη στο μέσον. Η ταινία σχηματίζει ορθογώνια, ανά δύο σε δύο οριζόντιες σειρές, που περικλείουν ορθά πολύφυλλα ανθέμια και σε όλο το πλαίσιο παρατηρούνται πολλές οπές τρυπανιού. Στη δυτική πλευρά του ναού, πάνω από το παράθυρο, εντοπίζεται τμήμα από επιστύλιο τέμπλου που απεικονίζει το γνωστό μικρασιατικό θέμα. Συγκεκριμένα, τέσσερα τοξύλλια που στηρίζονται σε κιονίσκους περιβάλλουν ορθά πολύφυλλα ανθέμια σε χαμηλό ανάγλυφο και στη μέση τους παρεμβάλλεται σταυρός σε έξεργο ανάγλυφο κομβίο, και εδώ βλέπουμε την εκτεταμένη χρήση τρυπανιού από τον άγνωστο μαρμαρογλύπτη. Τέλος, στη βόρεια πλευρά του ναού βλέπουμε χαμηλά στο πλάι της θύρας ένα μεμονωμένο ανθέμιο με οπές τρυπανιού. Αντίστοιχος γλυπτός διάκοσμος με μικρασιατικό θέμα προερχόμενος από κοσμήτη τέμπλου εντοπίζεται στην κεντρική αψίδα του ναού του αγίου Νικολάου στην πλησιόχωρη Αλέα[46].

Επίσης, αξίζει να ληφτεί υπ' όψιν η αναφορά από τον Ι. Πύρλα της χρονικής στιγμής που έπεσε ο τρούλλος του ναού, καθώς έως σήμερα είναι γνωστό πως ο τρούλλος αναφέρεται ως γκρεμισμένος ήδη το 1835 από τον Βλαδίμηρο Νταβίντωφ [47]. Η αναφορά του Ι. Πύρλα για τον βανδαλισμό του ναού της Παναγίας της Παλαιάς Επισκοπής, όπου διακρίνεται η έλλειψη αισθητικής, τουλάχιστον, εκτίμησης του εφημερίου, έχει ως εξής[48]: «... εκυριεύθημεν υπό βαθείας αγανακτήσεως και λύπης θεωρούντες ότι οσημέραι βέβηλοι χείρες τινων βανδαλικών χωρικών καταστρέφουσιν αφόβως τα σωζόμενα ίχνη του επισήμου Ναού της Αλέας Αθηνάς, τα οποία διέφυγαν τας καταστρεπτικές χείρας τόσων βαρβάρων διελθόντων εντεύθεν, ο δε χρόνος είχε καλύψει τὰυτα δια στρώματος γης όπως ασφάλιση την ύπαρξιν αυτών... αλλ' ως να μην ήρκη τούτο εν τω χωρίω Αχούρια πρωτεύουσα του Δήμου ένθα εσώζετο το επί σταυροφορικών πολέμων φρούριον επισήμου πόλεως Νίκλι καλουμένης, ούσης επί της Ανατολικής άκρας της αρχαίας Τεγέας, αφ' ου τούτο κατεστράφη σχεδόν εντελώς, και πολλαχού ούτε ίχνος φαίνεται, ήρχησαν να καταστρέφουσι και αρχαίον Ναόν, εξαι-

ρέτου βυζαντινής αρχιτεκτονικής φέροντος πέντε θόλους, ων ο μεσαίος ο Τρούλος προ 30 ετών κατέπεσεν[49]. ο ναός ούτος είνε πολύτιμος δια το υπόδειγμα της αρχιτεκτονικής του, κείται εν τω μέσω του φρουρίου επί βάσεως αρχαίου Ναού[50]. έχει επί των τειχών του πολλά τρίμματα αρχαιοτήτων, τον Ναόν τούτον προ τινων ημερών κτίσται κτίζοντες απειρόκαλον κτίριον δι' εκκλησίαν εν Αχουρίοις, άνευ αρχιτεκτονικού σχεδίου, ήρχισαν να καταστρέφωσι αφαιρούντες της βάσεως τούτου τας κολοσαίας τετραγωνικάς πέτρας και εξ αυτού του ναού αποκόπτωσιν τα λαμπρά κοσμήματα των εισόδων, και πολλά άλλα καταστρέφουσιν. .. τι άλλο υπάρχει εν ταις επαρχίαις ελκύνοντα βλέμματα του περιηγητού, διο και οι νεώτεροι Έλληνες κομπάζουσιν;».

Με βάση τα γραφόμενα του Ι. Πύρλα στην εφημερίδα του η καταστροφή του μεσαιωνικού ναού της Παναγίας στο Νίκλι εξακολουθούσε να συντελείται και τον επόμενο χρόνο, το 1858, με ευθύνη τόσο του εφημερίου στο χωριό Στάδιο, «Και περίσυν αναφέραμεν ότι ιερεύς τις εξ Αχουρίων της Τεγέας απέσπασεν εκ της αρχαίας επισκοπικής εκκλησίας εν Τεγέα λίθους πολλούς ίνα τεθώσι ούτοι επί άλλης κτιζομένης ήδη και ούτω κατέστρεψε βεβήλως ούτος ο ιερεύς μέρος της εκκλησίας ταύτης ούσης βυζαντινής αρχιτεκτονικής, και εχούσης πέντε θόλους, ων ο μέσος ο Τρούλος κατέπεσε προ τινών ετών»[51], όσο και του δημάρχου του Δήμου Τεγέας: «Και πάλιν ανυψούμεν την φωνήν ημών περί της εν Τεγέα αρχαίας εκκλησίας, την οποίαν εναντίον των διαταγών της Νομαρχίας και της Εισαγγελίας αυτός ούτος ο δήμαρχος Τεγέας καταστρέφει καθ' έκαστην, παραγγέλλων να αφαιρώσιν οι κτίσται διάφορα μάρμαρα εκ των τοιχών αυτής ίνα θέτωσι ταύτα επί άλλης εκκλησίας. Την παρελθούσαν Κυριακήν (27 λ.μ.) υπήρξαμεν αυτόπται της τοιαύτης βανδαλικής καταστροφής»[52].

Ιδιαίτερη αξία έχουν τα όσα με λεπτομέρεια περιγράφει ο Ι. Πύρλας το 1857 στην εφημερίδα του για την ανασκαφή του Βελή πασά στις Μυκήνες το 1808 και την πώληση της αρχαιολογικής του συλλογής στον λόρδο Guilford το 1810 μέσα από τις διηγήσεις του πατέρα του, αυτόπτη μάρτυρα των αρχαιοκαπηλικών δραστηριοτήτων του πασά της Πελοποννήσου. Οι πληροφορίες αυτές είναι σημαντικές για να διαπιστώσουμε την έκταση των ευρημάτων στους τάφους των Μυκηνών. Μάλιστα, ο ίδιος ο Ι. Πύρλας, μερικά χρόνια αργότερα, θα θέσει υπ' όψιν του γνωστού αρχαιολόγου της Τροίας Ερρίκου Σλήμαν το κείμενο σχετικά με την ανασκαφή και τα ευρήματα του τάφου του Αγαμέμνονα από τον Βελή πασά, το οποίο είχε πρωτοδημοσιεύσει στη Βελτίωση[53]. Μετά την επωφελή επιχείρηση (σύληση) στις Μυκήνες ο Βελή πασάς αντιλήφθηκε για τα καλά την αξία των κειμηλίων ως ευκαιρία πλουτισμού, καθώς μετά την τυμβωρυχία στον τάφο του Ατρέως συμμετείχε ως συνέταιρος στην ανασκαφή των Charles Robert Cockerell και Otto Magnus von Stackelberg το 1812 στον ναό του Απόλλωνα στις Βάσες Φιγαλείας[54]. Βέβαια, η θέση του τάφου στις Μυκήνες είχε γίνει ήδη γνωστή 100 περίπου χρόνια νωρίτερα στους Βενετούς μηχανικούς που συνέτασσαν τότε το κτηματολόγιο του Άργους και στον Φλωρεντινό περιηγητή Alessandro Pini[55]. Η μαρτυρία του Ι. Πύρλα έχει ως εξής[56]:

«Αρχαιολογικά. Ανέκδοτον Ιστορικών. Περί του λεγομένου τάφου του Αγαμέμνονος εν Μυκήναις.

Το 1808, κατά το λέγειν γερόντων, κατά τον μήνα Απρίλιον άνθρωπος τις Οθωμανός εκ Ναυπλίου παρουσιασθείς εις τον τότε πασάν της Πελοποννήσου Βελή πασάν τω ανήγγειλεν ότι εις τον τάφον του Αγαμέμνονος γνωρίζει ότι υπάρχουνσι διάφορα

αγάλματα. Ο Βελή πασάς, όστις ήτον δραστήριος και φιλόκαλος συναθροίσας επ' αγγαρία τους περικείμενους χωρικούς ήρχισε να ανασκάπτη έξω του τάφου. Αφού δε επροχώρησε έως τρία αναστήματα βάθους και οι εργάται εκατέβαινον με κλίμακα εντός του θόλου, εύρεν πολλούς αρχαίους τάφους, τους οποίους ανοίξαντες οι εργάται εύρον εν αυτοίς οστά κεχρυσωμένα εκ της πολυχρονίου επαφής χρυσού, προερχομένου εξ υφασμάτων χρυσοϋφάντων σεσηπωμένων, και άλλον χρυσόν και άργυρον. Εν τω μεταξύ, εύρον δε και πέτρας ως τας καλουμένας αντίκας· άλλαι δε ήσαν γεγλυμμέναι παρασταίνουσai εικόνας. Εύρον δε εκτός των τάφων περί τα 25 αγάλματα μεγέθους μεγάλου, και μίαν μαρμάρινην τράπεζαν. Ταύτα πάντα μετέφερεν ο Βελή πασάς εις την λίμνην Λέρνην (Μύλους), τα οποία αφού έπλυνε και εκκαθάρισε, μετέφερεν εις Τρίπολιν διπλωμένα με ψάθας, ένθα επώλησεν ταύτα εις περιγηγτάς λαβών περί τας 80.000 χιλιάδες γρόσια. Συναθροίσας δε πάσαν την εν τοις τάφοις ύλην ως και τα οστά, μετέφερεν και ταύτα εις Τρίπολιν, άπερ παρέδωκεν εις τους επισημοτέρους τότε χρυσοχόους, Δ. Κοντονικολάκον και Π. Σκούραν, οίτινες εκκαθαρίσαντες την ύλην, και τα οστά αποξήσαντες συνέλεξαν περί τας 4 οκάδες χρυσού και αργύρου, τας δε πέτρας και τα οστά έρριψαν. Το ιστορικόν τούτον ελάβομεν εκ των δύο ανωτέρω χρυσοχόων ότε έξουν, και εκ του πατρός ημών ειδόντος εν Μύλοις και αυτά τα αγάλματα.».

Ακόμα και μέσα από μικρά σημειώματα του Ι. Πύρλα μπορούμε να πληροφορηθούμε για χαμένα αγάλματα και αρχαιολογικές θέσεις στο Λεβίδι[57]: «Εν τω δήμω Ορχομενού παρά τω χωρίω Λεβίδι ανεκαλύφθη άγαλμα στερούμενον κεφαλή και χειρών και παριστάνον γυνάικα· ευρέθη δε πλησίον ερειπίων αρχαίου ναού».

Η τυχαία περιγραφή δύο περιστατικών οπτασιών στον Άγιο Πέτρο Κυνουρίας και στις Ρίζες της Τεγέας στην Βελτίωση δίνουν τη δυνατότητα στον Ι. Πύρλα να δείξει τις γνώσεις του στη βυζαντινή κεραμεική και να πληροφορηθούμε για την ύπαρξη μιας βυζαντινής εκκλησίας στον Άγιο Πέτρο[58] και μιας υστεροβυζαντινής μονής στις Ρίζες, πιθανότατα εκεί όπου σήμερα είναι το εξωκλήσι της αγίας Μαρίνας. Οι ειδήσεις για τα περιστατικά αυτά είναι ταυτόχρονα πολύτιμα για πιθανό μελλοντικό εντοπισμό βυζαντινών αρχαιολογικών θέσεων στους προαναφερθέντες δύο οικισμούς, όπου μέχρι σήμερα δεν υπάρχει κάποια βιβλιογραφική αναφορά για το βυζαντινό τους παρελθόν αλλά και για ad hoc δοκιμαστική τομή[59]. Το κείμενο του Πύρλα έχει ως εξής[60]:

«Προ δύο ετών εις την κωμόπολιν ο Άγιος Πέτρος γυνή τις, είδεν οπτασίαν, δι' ης της εγνώσθη η ύπαρξις εκκλησίας κατερειπωμένης. Ο δε όχλος διερευνήσας ανεκάλυψεν ταύτην, ήν ενθουσιωδώς δια συνεισφοράς ωκοδομήσατο και ήδη λαμπρώς πανηγυρίζεται. Ήδη νέα τις ηλικίας 24 ετών ανύπανδρος εκ του χωρίου Ρίζες του Δήμου Τεγέας είδεν άλλην οπτασίαν τεσσάρων αγίων, εξ ων ο εις, ο Άγιος Νικόλαος, τη έδειξεν ερείπιον τι εκκλησίδιον επί όρους δύο ώρας απέχον της Τριπόλεως διατάξας αυτήν όπως είπη τοις χωρικοίς ίνα ανασκάψωσιν εκεί, και ευρίσουσιν μέγα ναόν...». Οι χωρικοί έσκαψαν «και ανεκαλύφθη η βάσις και ίχνη τοιχών εκκλησίας αρκετά ευρυχώρου, και άλλα τινα ίχνη κτιρίων εξ ων εξάγεται ότι εκεί υπήρχε ποτέ Μονή τις. Από δε τα ευρεθέντα ίχνη της εκκλησίας, βάσεις, επιστήλια, και άλλα τινά τρίμματα μαρμάρων, από την στρώσιν της εκκλησίας, εκ του είδους του κτιρίου και του αλοιύματος αυτής έπεται ότι η εκκλησία αύτη ωκοδομήθη επί των Ελλήνων αυτοκρατόρων κατά τας τελευταίας εποχάς· διά μεταφοράς μαρμάρων εξ άλλων αρχαιοτέρων ερειπίων

εκκλησιών· η στρώσις μάλιστα εἶνε εκ μίγματος τινος πεπηγότος και στιλπνού την επιφάνειαν υπό χρώμα κυανόχρουν, ἀλλ' η στρώσις αὐτοῦ εἶναι ὅλως ἀτέχνως και κακοζήλως· διότι δεν εἶνε πανταχοῦ ἐπίπεδος. Οἱ τοῖχοι εἴσαν καλῶς αλοιμμένοι εκ καθαράς ασβέστου· ἐκτισμένοι δε ἐξ αμμοκονίας. Παρά τη ἐκκλησία ὑπάρχει και πηγή τις ὕδατος, παρ' η ευρέθη και ἄλλη. Η ποιότης του ὕδατος τούτου εἶναι ἀρίστη και μεγάλως συντελοῦσα εἰς την χώνευσιν. Οἱ κάτοικοι των περικειμένων χωρίων μετὰ ζήλον ἐποίησαν συνεισφοράν και ἤδη ὑπάρχει κεφάλαιον εκ δύο χιλιάδων δραχμῶν. Καλόν εἶνε να οικοδομηθῇ η ἐκκλησία αὕτη, να δενδροφυτευθῇ η περιοχή της ἐνεκεν της ἀρίστης ποιότητος του ὕδατος και της ζωγραφικῆς θέσεως της, ἐπειδὴ καθορὰ ἐκείθεν ο θεατὴς ἅπαν το ευρύχωρον οροπέδιον της Τριπόλεως και τα ἀντίπερα μέρη. Καλόν δε εἶνε και η νέα η λέγουσα ὅτι εἶδεν τους Ἁγίους να περιορισθῇ πλέον, διότι εἶνε γελοῖαι αἱ τοιαῦται ὀπτασίαι, καθ' ὅσον και ἄνευ ὀπτασίας ἦτον γνωστὴ η ὑπαρξίς ἐκεῖ ἐκκλησίας και πλείστα ἰχνη ἐφαίνοντο· και οἱ γέροντες κατὰ παράδοσιν ἐγνώριζον ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε ποτὲ Μονὴ και ὑδραγωγεῖο φέρον το ὕδωρ εἰς το χωρίον Ριζῶν και ὅτι ποτὲ ἀφῆρσαν ἐκείθεν δι' ἄλλας ἐκκλησίας πολλά μάρμαρα».

Ίσως μια ἀπὸ τις πολυτιμότερες μαρτυρίες του Ι. Πύρλα εἶναι η περιγραφή των μαρμάρινων γλυπτῶν παραστάσεων που ἀπεικόνιζαν την διαδόμπευση του Ἑκτορα ἀπὸ τον Ἀχιλλέα[61]. Τώρα πια, με την βοήθεια του κειμένου του Ι. Πύρλα μπορούμε να ἐρμηνεύσουμε καλύτερα το ἀντίστοιχο γλυπτό που ὑπάρχει σήμερα στο Μουσείο της Τεγέας και να πληροφορηθούμε πως ἦταν ἀντίγραφο του πρωτότυπου που τόσο ἄδοξα καταστράφηκε ἀπὸ ἓνα ἱερωμένο. Με αὐτόν τον εἰκαστικό και συνάμα συγκλονιστικό τρόπο ο Ι. Πύρλας περιγράφει τα δύο μαρμάρινα διακοσμητικὰ θέματα[62]: «Υπῆρχεν ἐν τῷ χωρίῳ Ἀχούρια, (πρωτεύουσα του δήμου Τεγέας), ἀρχαιοῦτης ἐκτεθειμένη ἐν ὑπαίθρῳ μετὰ δύο ἄλλων μαρμάρων γεγλυμμένων. Η ἀρχαιότης αὕτη παρίστανε το Φρούριον της Τρωάδος μετὰ ἐπάλξεων, ἐνθεν ἐμφαίνονται θεωροῦντα πρόσωπα· παρὰ το Φρούριον ὑπῆρχεν ο Ἀχιλλεύς ἐπὶ δίφρῳ, συρομένου ὑπὸ δύο ἵππων· εκ δε του δίφρου ἐξαρτῶντο οἱ πόδες σώματος συρομένου, ἐμφαίνοντος τον Ἑκτορα. Το ἀνάγλυφον τούτο εἶχε ἑκτασιν μέτρου τετραγωνικού. Ἀλλὰ προ ἑτους και ἐπέκεινα ἐγένετο ἀφαντον ομοῦ με το ἕτερον μάρμαρον, και μόνον ἤδη το ἐν ὑπολείπεται. Προ τινων ἡμερῶν ἠρωτήσαμεν περὶ της ὑπάρξεως αὐτοῦ, και ἐπέδειξαν ἡμῖν ἄλλο τι ἀνάγλυφον πολὺ μεγαλλεύτερον, ἐπιμήκους σχήματος, ἐφ' ου παρίσταται ὡσαύτως ο Ἀχιλλεύς σύρων τον Ἑκτορα, ἀλλὰ τούτο εἶνε ἄλλο· και ἡμεῖς το ἐγγνωρίζομεν· διότι εἶνε ἡκροτηριασμένον, και τέχνης ου μεγάλης· το περὶ ου ο λόγος ὁμως ἦν τελειότερον, και πληρέστερον. Ὡς ἐπληροφορήθημεν το κειμήλιον τούτο ἀφῆρσεν εἰς παππᾶς, και κατακερματίσας ἔθεσεν αὐτό ἐπὶ του κτιζομένου τοίχου της ὀζηρᾶς οἰκίας του. Η ἀπώλεια αὕτη σημαντικῆς ἀρχαιότητος δίκαιον εἶνε να ἐφελκύσῃ την ἐρευναν των προσηκουσῶν Ἀρχῶν προς ἀνεύρεσιν του αὐτουργοῦ της πράξεως, και τιμωρίαν αὐτοῦ. Τοιαῦται σπουδαῖαι καταστροφαὶ των ἀρχαιοτήτων συνεχῶς πολλαχοῦ συμβαίνουν· διότι συνεχῶς και πολλαχοῦ ἀνακαλύπτονται και κείνται ἄνευ ἐπιτηρήσεως· διότι οὐδέποτε ἐδόθη φροντίς ὅπως συστηθῇ ἐν ἐκάστη πρωτευούσῃ Νομοῦ Ἀρχαιολογικόν Μουσεῖον, καίτοι πολλακίς λόγος ἐγένετο.».

Τα περιστατικὰ καταστροφῆς των ἀρχαιοτήτων δείχνουν πως σε πολλοὺς ὑπῆρχε ἀκόμα ἄγνοια για την καλλιτεχνική και συμβολική τους ἀξία, και, ταυτόχρονα, τη δυσκολία να ἐφαρμοστεῖ ο νόμος για την προστασία τους. Χαρακτηριστικό εἶναι το

συμβάν που εκτυλίχτηκε στην αρχαία Τεγέα και αφηγείται ο Ι. Πύργας[63]: «Επί των ερειπίων της αρχαίας Τεγέας ανεκαλύφθη κατ' αυτάς ανάγλυφον λέοντος. Οι περικείμενοι χωρικοί ήλθον εις έριδας περί σφετερισμού τούτου, ότε ο δήμαρχος παραστάς ηθέλησε να διαλύση την φιλονεικίαν και να παραλάβη το ανάγλυφον όπως το αποθέση συν ταις άλλαις αρχαιοτήσιν. Αλλά τινές τούτων επετέθησαν κατ' αυτού, εξύβρισαν αυτόν και έκρυψαν το ευρεθέν. Ταύτα πάντα έγειναν γνωστά εις τον Κύριον Εισαγγελέα, όστις δραστηρίως ενήργησε τα δέοντα, και ανεύρε το κρυφθέν' τους δε ασεβείς εισήγαγε προς δίκην ίνα λάβωσι τα επίχειρα της κακίας των».

Αξιοσημείωτη, επίσης, είναι η επίσκεψη του Ι. Πύργα στην Σπάρτη που του έδωσαν την ευκαιρία να μας αφήσει δύο πολύτιμες περιγραφές, της αρχαίας Σπάρτης και του Μυστρά. Για την αρχαία Σπάρτη ο εκδότης της Βελτίωσης γράφει[64]: «... Και όμως τα τείχη της Σπάρτης ήταν τόσο εκτεταμένα και στερεά Ελληνικώς κτισμένα, ώστε ήδη μέγα μέρος τούτων διατηρείται· επεκτείνονται περιλαμβάνοντα λόφους υπέρ τον Ευρώτα· έξωθεν υπό το τείχος σώζεται τύπος του θεάτρου, ούπερ προ 10 ή 20 ετών εσώζοντο και βαθμίδες· αλλ' ήδη ούτε ίχνος τούτων υπάρχει· επί των λόφων, εντός του Φρουρίου σώζονται ίχνη αρχαίων εκκλησιών, έχουσών επί των τοιχών τρίμματα αρχαιότερα άλλων τινων οικοδομών ρωμαϊκών, και στήλαι τινες εν αις και δύο εκ Γρανίτου, εμφανίζουσαι την εκεί ύπαρξιν ναού, ίσως της οπτιλέτης Αθηνάς. Προς ανατολάς της Σπάρτης πέραν των λόφων, παρ' οίς παράκειται η νυν πλατεία της Νέας Σπάρτης, υπάρχουν τρεις οπαί φέρουσαι επί του ποταμού εκ της άνω επιφανείας, ων η μία ανοικτή εστί, αι λοιπαί κεκλεισμέναι· δια τούτων κατέβαινον οι τότε έφηβοι της Σπάρτης ίνα λάβωσι το ύδωρ εκ του ποταμού. Μεταξύ του Φρουρίου τούτου και της Νέας Σπάρτης υπάρχει οικοδομή εκ μεγίστων πετρών τετραγωνίου σχήματος, ην λέγουσιν ούσαν ο τάφος του Λεωνίδα. Η αρχαία Σπάρτη έκειτο ένθα και η νέα εξετείνετο, ως φαίνεται, μέχρι των φερουσών οπών εις τον ποταμόν· επί της παρακμής της Σπάρτης, αφ' ου αύτη απώλεσε τους νόμους της και έπεσεν εις τυραννίαν, και επί Ρωμαίων και Βυζαντινών, η Σπάρτη επεριορίσθη επί των λόφων, των οχυρωμένων ήδη, και ένθα σώζονται ρωμαϊκά ερείπεια».

Η περιγραφή του Μυστρά, και κυρίως των εκκλησιών του, από τον Ι. Πύργα είναι από τις πρώτες καταγραφές των βυζαντινών μνημείων από την ελληνική λογιосύνη[65]: «ΠΕΡΙ ΣΠΑΡΤΗΣ (Συνέχεια του προηγουμένου φύλου). Κάτω Χώρα αύτη εμπεριλαμβάνει τα υπερήφανα ερήπεια σταυροφορικής εποχής κτισμένα επί της κλίσεως του όρους, ένθα επίκειτο το Φρούριον· των ερηπειών τούτων διασώζονται πολλά, σώους έχοντα μόνον τους τείχους· όλαι αι οδοί της πόλεως ταύτης εισίν λιθοστρωμένοι και στεναί. Όπερ δε άξιον λόγου εστί αι πολλάί εκκλησίαι, ων τέσσαρες εισίν αι μάλλον αξιόλογοι, δια τε το τυπικόν Βυζαντινόν αρχιτεκτονικής εργασίας, και δια το αρχαίον αυτών, εν αις διατηρούνται πλείσται ζωγραφίαι· αύται δε εισίν[:]

Η της Μητροπόλεως ο Αγ. Δημήτριος, κτισμένη κατά εντελή Βυζαντινόν τύπον με κατηχούμενα. Το 1263, υπό του πρώτου αρχιεπισκόπου Σπάρτης Νικηφόρου μετά τον διωγμόν των Γάλλων εκ Κωνσταντινουπόλεως αι μαρμάριναι στήλαι της, και μέρη τινά του καταστρώματος εισίν αφηρημένα εξ άλλης εκκλησίας παλαιότερας και κειμένης, φαίνεται, επί της αρχαίας Σπάρτης· επί του προαυλίου της εκκλησίας ταύτης, ήτις επί των εντός στηλών φέρει πολλάς επιγραφάς περί του ιδρυτού αυτής και των κτημάτων της, γεγραμμένας εις γλώσσαν απλοελληνικήν, υπάρχει οικοδομημένη η Μητρόπολις,

ήτις κατεκάη υπό του Ιμπραήμπασα, αλλά μετά ταύτα εν μέρει ανεκ[αι]νίσθη. Το σχέδιον της Μητροπόλεως ταύτης είνε λαμπρόν και μεγαλοπρεπές έχον στοάν επιστηριζομένην επί μαρμαρίνων στηλών, ων τινές εβλάβησαν· ήδη ο δε Δήμαρχος Σπάρτης επελήφθη επιδιορθώσεως. Η δε τοποθεσία αυτής είνε μαγευτική έχουσα υπ' αυτήν άπασαν σχεδόν την τερπνήν πεδιάδα της Λακεδαιμόνος.

Οι Άγιοι Θεόδωροι εκκλησία κομψή μέν αλλά σχεδίου ιδιορύθμου, αξίου της μελέτης των αρχιτεκτόνων.

Η Παναγία. Αφεντική επικαλουμένη, μικρά ρυθμόν πλήρη Βυζαντινόν· με παρεκκλησία· οι θόλοι της επιστηρίζονται ως και όλων των άλλων εκκλησιών επί μαρμαρίνων στηλών· ων μίαν αφήρεσε, και άλλην διέθλασεν Αρχιερεύς τις Λακεδαιμόνος, Δανιήλ καλούμενος, ίνα κατασκευάση εν νέα Σπάρτη εκκλησίαν. Η κατάστασις αυτή επιφέρει εις τον θεατήν αγανάκτησιν· καθ' όσον μάλιστα ο καταστροφεύς ήτον Αρχιερεύς, καθήκον έχων να σέβηται τα Ιερά και ουχί να καταστρέφη ταύτα τα μεγαλοπρεπή προς κατασκευήν άλλων ακόμψων· ένεκεν της βαρβάρου ταύτης πράξεως η εκκλησία αυτή είνε ετοιμόρροπος· επί του Θόλου της εισόδου ταύτης υπάρχει αυτοφυής Κυπάρισσος, μαρτυρούσα τω θεατί την αρχαιότητα του κτιρίου, και την πολυχρόνιον ερημίαν ταύτης.

Η Παντάσσα εκκλησία αρχαία βυζαντινού ρυθμού με κατηχούμενα και πολλούς θόλους και Νάρθηκα μετά στηλών· έστι δε εξωγραφισμένη αρχαιόθεν επί αυτοκρατόρων· επί της μεσημβρινής πλευράς υπάρχει εικών του οικοδομήσαντος Αυτοκράτορος Θεοδ. Λασκάρεως το 1256 ης οι οφθαλμοί εισίν εξηλειμμένοι υπό βαρβάρου χειρός. Η εικών αυτή παρασταίνει τον αυτοκράτορα [..]όν δικλήματι· έμπροσθεν αυτού υπάρχει κανδύλιον· το κατάστρωμα της εκκλησίας κείται επί θόλων· αι στήλαι εισίν όλαι εκ μαρμάρου τέχνης παρακμαζούσης· περιβάλλεται η αυλή της εκκλησίας προς βορράν με κελία και δεξαμενάς ύδατος· έξω της εκκλησίας υπάρχει στήλη κειμένη χαμαί εκ Γρανίτου. Και η εκκλησία αυτή ωκοδομήθη εκ λειψάνων παλαιότερων εκκλησιών, μετακομησθέντων ίσως εκ της αρχαίας Σπάρτης επί Αυτοκρατόρων Ελλήνων· επί Σταυροφόρων υπήρχε Μονή επίσημος· εν ταύτη τη εκκλησία υπάρχει ο τάφος της Θεοδώρας Τόκκου, συζύγου του Κωνστ. Παλαιολόγου τελευταίου Αυτοκράτορος· και τάφος της Κλεόρας Μαλατέστα, συζύγου του Δεσπότη Θεοδώρου αδελφού του Αυτοκράτορος· ως γνωστόν η Θεοδώρα Τόκκου, η ωραιότερα γυνή της εποχής της απέθανε εις το Σανταμέρι της Αχαίας το 1430· το σώμα της μετεφέρθη εν πρώτοις εις Γλαρένζαν, και εντεύθεν εις την Μονήν ταύτην (Γ. Φραντζής). Εν τη ερήμω ταύτη πόλει, εν η ήδη κατοικούσι ευάριθμοι τινές ποιμένες, σώζεται και εν Τσαμίον, του οποίου πλείστοι λίθοι οσημέραι αφαιρούνται, είνε δε μικράς χωρητικότητος, και ίχνος του Μιναρέ αυτού· όμοιον είνε με το εν Θάνα της Τριπόλεως ενυπάρχον εισέτι, και κτισθέν επί της πρώτης καταστήσεως της Πελοποννήσου υπό των Τούρκων το 1457[66]. Η πάλαι ποτέ πόλις αυτή ουδέν ίχνος αρχαιότητος έχει· ένα μόνον σαρκοφάγον με ανάγλυφα κείμενον ως δεξαμενή επί τινός πηγής[67]. Ο Σαρκοφάγος ούτος, ως και τινες άλλοι, ευρέθησαν παρά τους πρόποδας του όρους. Οι Τούρκοι επί της Α' κατακτήσεως της Πελοποννήσου κατοικήσαντες εκεί έκτισαν και το Τσαμί· επί δε της εξώσεως αυτών εκ της Πελοποννήσου υπό των Βενετών, κατά τον δέκατον έβδομον αιώνα, οι κάτοικοι εγκατέλειπον την χώραν ταύτην ως ορεινήν, και συνώκισαν παρά ταύτην επί πεδινότερου τόπου, ένθα ήδη υπάρχει ο Μιστράς, ώστε η ύπαρξις του νυν Μιστρά υπάρχει ήττον των 200 ετών. Η πόλις αυτή κείται επί των προπόδων όρους μικρού παρακειμένου εις τον Μιζιθράν·

ύδατα έχει άφθονα διαφανή και καλής ποιότητος· η εσωτερική κατάστασις της πόλεως είνε αθλία· αι οδαί στεναί ανόμαλαι. Αι οικίαι ετοιμόρροποι το πλείστον, και ακατοίκητοι· διότι οι κάτοικοι μετοικίζουν οσημέραι εις την νέαν Σπάρτην.».

Με το άρθρο του «Περί τινων αρχαιοτήτων εν Μαντινεία» ο Ι. Πύρλας καταπιάνεται με την τοπογραφία της αρχαίας Μαντινείας, τη θέση του τάφου του Επαμεινώνδα αλλά και με τον πύργο στη θέση Μύτικας, πλησίον του χωριού Σκοπή (Μπεντένι). Οι πληροφορίες αυτές ακόμα και σήμερα μπορούν να αποβούν χρήσιμες[68]. «...Μεγάλος Μύτικας... σώζεται ήδη κτίριον δια μεγάλων και καλώς διακειμένων πετρών υπό αρχαίον ελληνικόν ρυθμόν. Το κτίριον τούτο οι χωρικοί καλούσιν Ανεμόμυλον. Εκάστη πλευρά αυτού δεν υπερβαίνει τα τρία μέτρα. Το ύψος φαίνεται ήτον πολύ μεγαλύτερον παρ' ότι ήδη σώζεται· διότι πλείστοι λίθοι παράκεινται κρημνισμένοι· υπάρχουνσι δε χαμαί και τινες πέτραι εν είδει ημιστυλίου. Εκ τούτων έπεται ότι εκεί υπήρχε ποτέ κτίριον αρχαίον, περί ου ουδείς ποιεί μνειάν. Εξετάζοντες τα κατά τας θέσεις ταύτας μέρη ευρίσκομεν ότι προς τα όρια Παρωρίου και Αγίου Ιωάννου, δηλαδή προς την αντίπεραν θέσιν του Μεγάλου Μύτικα, υπάρχουνσι ερείπια ναού αρχαίου μετά περιστηλίου και πέραν τούτου άλλα διαφόρου μεγέθους και σχήματος· καθ' ταύτα παρέκειντο τη οδώ, ήτις ήγεν εκ Μαντινείας εις Τεγέαν και πιθανόν εν τούτων να ήτον ο τάφος του Επαμεινώνδα, όστις ωκοδομήθη επί της θέσεως ένθα ο Ηρωσ επληγώθη, και ο Αδριανός ανέθηκεν στήλην μετ' επιγράμματος. Στήλη δε μαρμαρίνη φέρουσα επιγραφήν Αδριανός ανέθηκε ευρέθη εν τινι εκκλησία εν τω χωρίω Στενόν του Δήμου Κορυθίου το 1852 ότε οικοδομείτο εκεί νέος ναός. Τας παρατηρήσεις ταύτας θέτομεν εις το ταμείον της Αρχαιολογίας ημών μετά πάσης προφυλάξεως, αφήνοντας την εκτίμησιν και ακριβεστεραν διέρευναν εις τους ιδίους περί την αρχαιολογίαν όντας.».

Συνεχίζοντας την ενασχόλησή του με τις αρκαδικές αρχαιότητες ο Ι. Πύρλας καταχωρεί στην εφημερίδα του ρωμαϊκή επιγραφή που βρέθηκε στο Στενό[69]: «Χαιρε/πρεποντιων/ αγαθε χαιρε[70]» και επιγραφή σε επιτύμβιο μάρμαρο από την Τεγέα[71]: «ΜΑΡΚΕ ΑΝ/ΤΟΝΙΕ ΑΝΧ/ΑΛΕ ΧΑΙΡΕ[72]».

Τέλος, ο Ιωάννης Πύρλας είναι ο πρώτος που αντιλήφτηκε τους αρχαιολογικούς θησαυρούς που έκρυβε ο λόφος του Αγίου Σώστη, όπου ήταν τα αρχαία ιερά των Τεγεατών, και ενημέρωσε την Αρχαιολογική Εταιρεία στην Αθήνα. Πραγματοποίησε μόνος του, 50 χρόνια πριν από τον Κώστα Ρωμαίο, τις πρώτες δοκιμαστικές τομές και στις ειδήσεις για τις εκεί ανασκαφές που καταχωρεί στην εφημερίδα του αντιλαμβάνεται κανείς τις καταστροφές και τις υπεξαιρέσεις που διέπραξε ο συνεργάτης του στην ανασκαφή Γυμνασιάρχης της Τρίπολης Παναγιώτης Κουπιτόρης.

Στην αναγγελία των ευρημάτων του ιερού (της Δήμητρας και της Κόρης;) στον Άγιο Σώστη τον Ιούλιο του 1860 ο Ι. Πύρλας σημειώνει[73]: «Μακράν της Τριπόλεως $\frac{3}{4}$ ώρας προς την Αρχαίαν Τεγέαν επί της κλίσεως λόφου, ένθα παράκειται το χωρίον Άγιος Σώστης, ευρίσκεται έκτασις γης περί τα 5 στρέμματα, ένθα εισίν άπειρον ποσόν τετριμμένων αρχαίων ειδωλίων διαφόρου μεγέθους και διαφόρου σχήματος. Εν τινι θέσει της εκτάσεως ταύτης ενεργήσαντες δοκιμαστικήν ανασκαφήν εύρομεν όλον το στρώμα της γης, κατά βάθος πήχεως, εμπεριέχον πλήθος τοιούτων ειδωλίων, και μικρών αγγείων, εν οίς τινά σώζονται σώα. Εκ του κατέχοντος χωρικού τον αγρόν τούτον πληροφορήθημεν ότι πατρόθεν δια του αρώτρου εξήρχοντο της γης διάφορα

τούτων, άπερ καλούσι οι εκεί χωρικοί κούκλας, ή κουτζούνας· και ότι και προ τινος καιρού έσκαψεν λάκκον, και εύρε πολλά όμοια των νυν ευρεθέντων εκ της παρ' ημών ανασκαφής. Επί της θέσεως ταύτης και πέραν ακόμη ευρίσκονται πολλά τρίμματα κεράμων αρχαίων, πέτραι λελατομημέναι, και κατά την διήγησιν των γερόντων υπήρχον πολλάί άλλαι πέτραι, και τινα μάρμαρα, άπερ έλαβον οι χωρικοί προς οικοδομήν οικιών. Κάτωθι δε της θέσεως ταύτης υπήρχε και φρέαρ· εξ όλων τούτων εξαγομεν ότι πιθανόν παρά τη θέσει ταύτη υπήρχε δήμος τις εκ των αποτελούντων την αρχαίαν Τεγέαν εννέα δήμων, και ότι ενταύθα υπήρχον κενοταφεία, κοσμούμενα δια των τοιούτων ειδωλίων, και αγγείων, τα οποία αφ' ου κατεστράφησαν, επήλθεν η σύντριψις αυτών, και η ανάμιξις μετά της γης.».

Συνεχίζοντας ο Ι. Πύρλας να παραθέτει πληροφορίες για ευρήματα από τον αρχαιολογικό χώρο στον Άγιο Σώστη μνημονεύει την εύρεση ενός νομισματικού θησαυρού[74]: «Εν τω χωρίω Άγιος Σώστης του Δήμου Τεγέας ανεκαλύφθησαν εν τινι αγρώ δύο στάμναι μικραί πλήρεις χαλκίων νομισμάτων, τ' όλον περί τας 6 οκάδας. Εισί δε όλα σχεδόν Τεγεατικά, αλλά τα πλείστα κατεφθαρμένα εκ του χρόνου. Φέρουσι δε εξ ενός προτομήν ανδρός και εξ άλλου τοξότην, και επιγραφήν Τεγέας, άλλα δε ίππον και άλλα γυνή».

Φαίνεται πως έως τότε η πορεία των ανασκαφών στον Άγιο Σώστη έβαινε καλώς, καθώς στην Βελτίωση σημειώνεται πως[75]: «Ανασκαφή ενεργείται εν τη θέσει Άγιος Σώστης της Τεγέας, ένθα υπήρχον τρίμματα ειδωλίων. Μέχρι τούδε ευρέθησαν διάφορα σώα ειδώλια, αγάλματα τινα μετάλλινα, και τύποι τινές. Πάντα ταύτα συλλεχθέντα αποσταλήσονται εις την εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείαν».

Το έργο της ανασκαφής στο ιερό του Αγίου Σώστη πήρε δυσμενή τροπή, όταν ο συνεργάτης του Ι. Πύρλα στην ανασκαφή Παναγιώτης Κουπιτόρης εκμεταλλευόμενος την μετάβαση του στη Στεμνίτσα, διενέργησε σύντομη απρόσεκτη ανασκαφή με σκοπό να οικειοποιηθεί τα τυχόντα νέα ευρήματα. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι αυτά ήταν συκοφαντίες του Πύρλα, αλλά από την άλλη πλευρά, οι καταγγελίες του εξηγούν τον λόγο και τον τρόπο που ευρήματα από τον Άγιο Σώστη εκτίθενται στα ευρωπαϊκά μουσεία. Ο Πύρλας λοιπόν μέσα από την εφημερίδα του καταγγέλλει μακροσκελώς τα εξής[76]: Όταν μάθαμε πως στον Άγιο Σώστη βρισκονταν τρίμματα ειδωλίων πήγαμε στη θέση αυτή και με δική μας δαπάνη πραγματοποιήσαμε δοκιμαστική ανασκαφή που μας έπεισε πως εκεί υπήρχαν πολλές αρχαιότητες. Ειδοποιήσαμε αμέσως την Αρχαιολογική Εταιρεία στην Αθήνα, η οποία μας έστειλε 100 δραχμές για τα έξοδα της ανασκαφής και την αποζημίωση των γεννημάτων που είχε ο αγρός. Η Αρχαιολογική Εταιρεία ανέθεσε στον Ιωάννη Πύρλα και τον τότε Γυμνασιάρχη της Τρίπολης Αρ. Κυπριανό την επιμέλεια της ανασκαφής του χώρου. Λίγο μετά, ο Αρ. Κυπριανός μετατέθηκε και τη θέση του πήρε ο Π. Κουπιτόρης. «Ο κ. Κουπιτόρης υπολαβών, φαίνεται, ότι εκ της ανασκαφής ηδύνατο τις να απολαύση και ίδια αγαθά, παραφυλάττει καιρόν, καθ' ον ο συνεργάτης του ήτον απών» και παίρνει κάποιους άλλους και κάνει την ανασκαφή, χωρίς ο Κουπιτόρης να είναι πάντα παρών. Σε τρεις μέρες ανεσκάφη έκταση 20 τετραγωνικών μέτρων σε βάθος 20 εκατοστών. «Ευρέθησαν πλείστα ειδώλια περί τα 200 σώα, και πλείστα ηκρωτηριασμένα, πάντα διαφόρου είδους, διάφορα μετάλλινα αγαλμάτια, πλείστα αγγεία, εν οίς πολλά ωραίας τέχνης, διάφοροι τύποι μετάλλινοι αγγείων και ειδωλίων, διάφοραι επιγραφαί

επί πήλινων πλακών και πολλά άλλα είδη.» Μέρος από αυτά τα ευρήματα, περίπου 3 φορτία, τα πήρε ο Κουπιτόρης στο σπίτι του. Όταν επέστρεψε ο Πύρλας στην Τρίπολη και έμαθε τα σχετικά, ζήτησε από τον Κουπιτόρη να τα αφήσει στο εδώ αρχαιολογικό μουσείο. Εκείνος αντέτεινε πως είχε ξοδέψει 45 δραχμές για την ανασκαφή. Κατόπιν ο Πύρλας πήγε στον χώρο ανασκαφής, όπου λόγω της βιασύνης τους και της προχειρότητας τους βρήκε φρεσκοσπασμένες ενεπίγραφες πήλινες πλάκες, τρίμματα ωραίων αγγείων, ειδωλίων και μαρμάρινων αγαλμάτων. Το μόνο παρήγορο, σημειώνει ο Πύρλας, είναι πως παραμένει μεγάλος χώρος που χρήζει ανασκαφής. Μέσα σε αυτά τα τρίμματα βρήκαμε πήλινη επιγραφή του 3ου ή 4ου αιώνα π.Χ. που αναγράφει «ΔΑΜΟΣΙ»[77]. Την καταγγελία αυτή ο Πύρλας την θέτει υπ' όψιν των συντακτών της εφημερίδας Φιλίστωρ.

Στα λεγόμενα του Ι. Πύρλα ο Π. Κουπιτόρης αρκέστηκε να δημοσιεύσει μια έκθεση πεπραγμένων της ανασκαφής και απέφυγε να απαντήσει επί της ουσίας στις καταγγελίες του [78]. Στην Αρχαιολογική Εφημερίδα δημοσίευσε μια έκθεση που την συνέταξε μαζί με τον αντιμοίραρχο Θ. Πετμεζά και τον διδάσκαλο ιχνογραφίας Δ. Σαλαμανό στις 14 Απριλίου 1862, όπου περιγράφονται τα ευρήματα που ανεσκάφησαν στο διάστημα 24-26 Ιανουαρίου 1862. Σε αυτό το κείμενο ο Κουπιτόρης δηλώνει πως τη θέση ανασκαφής είχε γνωστοποιήσει στην Αρχαιολογική Εταιρεία ο Πύρλας, αλλά οι ανασκαφές αργοπορούσαν λόγω των συχνών ιατρικών επισκέψεων του Πύρλα.

Μελετώντας λοιπόν τον τοπικό τύπο ίσως βρούμε και άλλα ανάλογα λανθάνοντα φωτεινά παραδείγματα σαν αυτό του «ιδιόρρυθμου» γιατρού Πύρλα που είναι αναγκαία και επίκαιρα στη σημερινή παρακμάζουσα και χειμαζόμενη ελληνική κοινωνία και αφού ολοκληρώσουμε την αρχειακή δόμηση της ιστορίας μας, ας αρχίσουμε τότε πια και την αποδόμησή της!

Βασίλειος Δ. Σιακωτός
Ιστορικός

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Βελτίωσις, φύλλο 454 (28 Οκτωβρίου 1861).
- [2] Φωτάκου (Φωτίου Χρυσανθόπουλου), *Βίοι Πελοποννησίων ανδρών και των έξωθεν εις την Πελοπόννησον ελθόντων κληρικών, στρατιωτικών και πολιτικών των αγωνισαμένων τον Αγώνα της Επανάστασεως, συγγραφέντες μεν υπό Φωτίου Χρυσανθόπουλου ή Φωτάκου πρώτου υπασπιστού του Θ. Κολοκοτρώνη εκδοθέντες δε υπό Σταύρου Ανδρόπουλου Αρεοπαγίτου*, Αθήνα 1888, σ. 210.
- [3] Νικόλαος Κ. Βλάχος, «Η μορφή του Τριπολίτου ιατρού Ιωάννου Πύρλα», *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Αρκαδικών Σπουδών* (Τρίπολη 14-15 Δεκεμβρίου 1974), Αθήνα 1977, σσ. 66-81. Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *Ιστορία της Τριπολιτσάς*, τόμος Β2, έκδοσις Ενώσεως Τριπολιτών Αττικής, Αθήνα 1976, σσ. 483-484, 601-602.
- [4] Θεόδωρος Ρηγόπουλος, *Απομνημονεύματα από των αρχών της Επανάστασεως μέχρι του έτους 1881*, εισαγωγή – επιμέλεια – ευρετήριο Αθανάσιος Θ. Φωτόπουλος, Αθήνα 1979, σ. 174.
- [5] Με αφορμή τον θάνατο του Γάλλου φαρμακοποιού Σουβείραν που ανακάλυψε το χλωροφόρμιο και δίδασκε Φαρμακολογία στην Ιατρική Ακαδημία και Φυσική στη Σχολή Φαρμακοποιών ο Ι. Πύρλας σημειώνει πως τον είχε δάσκαλό του στο Παρίσι. Βλ. Βελτίωσις, αριθμός φύλλου 340 (5 Δεκεμβρίου 1858).
- [6] Βελτίωσις, φ. 340 (5 Δεκεμβρίου 1858). Βελτίωσις, φ. 274 (4 Απριλίου 1857) .
- [7] Έντουαρντ Σαϊντ, *Διανοούμενοι και εξουσία*, μετάφραση Γιάννης Παπαδημητρίου, εκδόσεις Scripta, Αθήνα 1994.
- [8] Νίκος Τσιβίκης, «Πού πάνε οι πόλεις όταν εξαφανίζονται; Ο οικισμός της πρώιμης και μέσης βυζαντινής Μεσσηνίας», στον τόμο: (επιμέλεια) Τόνια Κιουσοπούλου, *Οι Βυζαντινές πόλεις (8ος-15ος αιώνας). Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, Ρέθυμνο 2012, σσ. 47-71.
- [9] Ελένη Γ. Σαράντη, «Βυζαντινοί, Ιταλοί και οι αρχαιότητες: Η μαρτυρία του Κυριακού του Αγκωνίτη», *Πρακτικά Συνεδρίου: Δύμη. Φραγκοκρατία – Βενετοκρατία – Α' Τουρκοκρατία 1-2 Οκτωβρίου 2005*, (επιστημονική επιμέλεια) Ελένη Γ. Σαράντη, Πάτρα 2012, σσ. 171-205.
- [10] Γιώργος Τόλιας, «Η ελληνική Αρχαιολογία. Οι αρχαιότητες στο προσκήνιο.», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμος Β', εκδόσεις Τα Νέα, Αθήνα 2003, σσ. 159-178.
- [11] Γιώργος Τόλιας, «Διασπορά, εντοπιότητα και εθνική κληρονομιά: Οι ελληνικές αρχαιότητες κατά τους τελευταίους προεπαναστατικούς χρόνους», στον τόμο: *“Ξενιτεμένες” ελληνικές αρχαιότητες. Αφετηρίες και διαδρομές*, (επιμ.) Σοφία Ματθαίου – Αθηνά Χατζηδημητρίου. Ι.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2012, σσ. 79-104, και κυρίως σσ. 102-103.
- [12] Ο Φωτάκος στα απομνημονεύματά του, τα οποία συνέγραψε στα 1858, εκφράζει τη δυσαρέσκειά του για την καταστροφή των οθωμανικών μνημείων, και αυτό ίσως να οφείλεται στη Βελτίωση του Πύρλα που προφανώς θα διάβαζε την περίοδο εκείνη, βλ. Φωτάκος, *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, επιμέλεια Σταύρος Ανδρόπουλος, Αθήνα 1899, τ. 1, σ. 415: «Οι Έλληνες.... Εστάθησαν βάρβαροι και άγριοι εις το πάθος των και ουδόλως εσυλλογίσθησαν το μέλλον, διότι τυφλωμένοι δια την ελευθερίαν των, κατέστρεψαν τα σωζόμενα μνημεία, τα τσαμιά και τους τάφους, τα λουτρά, τας βρύσεις και παρόμοια, τα οποία θα ήσαν αιώνια αναθήματα δια την ιστορίαν, τον στολισμόν και το μεγαλείον του έθνους μας.».
- [13] Αγγελική Κόκκου, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1977, σ. 304. Επίσης, Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικά έγγραφα περί αρχαιοτήτων και λοιπών μνημείων της ιστορίας κατά τους χρόνους της Επανάστασεως και του Καποδίστρια*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 59, Αθήνα 1967, σσ. θ'-μδ'.
- [14] Βελτίωσις φ. 397 (17 Μαρτίου 1860).
- [15] Βελτίωσις φ. 472 (4 Απριλίου 1862).
- [16] Αγγελική Κόκκου, *ό.π.*, σ. 153.

- [17] Αρχείο Τεγεατικού Συνδέσμου, έγγραφο 9403. Θέλω να ευχαριστήσω την φίλη αρχιτέκτονα Κωνσταντίνα Α. Σιούντρη για την παραχώρηση του συγκεκριμένου εγγράφου.
- [18] Αγγελική Κόκκου, *ό.π.*, σσ. 61, 112-114.
- [19] Φανή Σπαχίδου, Τέχνη και ιδεολογία. Οι λόγοι του Λύσανδρου Καυταντζόγλου στο Πολυτεχνείο 1845-1862, μεταπτυχιακή εργασία, τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Α.Π.Θ., Θεσ/νικη 1994, σσ. 34-36.
- [20] *Ο.π.*, σ. 70.
- [21] Φώτης Δημητράκοπουλος, *Βυζάντιο και Νεοελληνική διανόηση στα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνας*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1996, κυρίως σσ. 71-90. Μαρία Νυσταζοπούλου Πελεκίδου, «Οι βυζαντινές ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα. Από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο στον Διονύσιο Ζακυθινό», *Σύμμεικτα* τ. 9, Μνήμη Δ. Α. Ζακυθινού, μέρος Β', Αθήνα 1994, σσ. 153-176. Αθανάσιος Ε. Καραθανάσης, *Η τρίσημη ενότητα του ελληνισμού. Αρχαιότητα – Βυζάντιο – Νέος Ελληνισμός*, εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991. Δημήτρης Σταματόπουλος, *Το Βυζάντιο μετά το έθνος. Το πρόβλημα της συνέχειας στις βαλκανικές ιστοριογραφίες*, εκδόσεις Αλέξανδρεια, Αθήνα 2009, κυρίως σσ. 15-136. Γιάννης Κουμπουρλής, *Οι ιστοριογραφικές οφειλές των Σπ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρηγόπουλου. Η συμβολή Ελλήνων και Ξένων λογίων στη διαμόρφωση του τρίσημου σχήματος του ελληνικού ιστορισμού (1782-1846)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2012.
- [22] Για τους γλύπτες Κόσσους βλ. Ηλίας Μυκονιάτης, «Ο γλύπτης Ιωάννης Κόσσος (1822-1873)», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* τ. ΚΒ' (1984), σσ. 377-458.
- [23] Βελτίωσις φ. 217-218 (8 Μαρτίου 1856).
- [24] Βελτίωσις φ. 219-220 (22 Μαρτίου 1856).
- [25] Προτομές του Ρήγα, του Κοραή και του Αλέξανδρου Υψηλάντη δημοσιεύονται στο φύλλο 231 (7 Ιουνίου 1856).
- [26] Βελτίωσις φ. 229 (24 Μαΐου 1856).
- [27] Βελτίωσις φ. 330 (19 Ιουλίου 1858).
- [28] Σοφία Ματθαίου, «Ηλίας Σ. Σταθόπουλος (1821-1859): Ένας μαχητικός λόγιος», *Μνήμη Πηνελόπης Στάθη. Μελέτες ιστορίας και φιλολογίας*, εκδοτική επιμέλεια Κώστας Λάμπας – Αντώνης Αναστασόπουλος – Ηλίας Κολοβός, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2010, σσ. 297-314.
- [29] Βελτίωσις αρ. 1 (22 Νοεμβρίου 1851).
- [30] Ο Γάλλος περιηγητής Edgar Quinet (1803-1875) στην Ελλάδα την περίοδο 1828-1830 αναφέρει τα εξής για τον ναό της Αλέας Αθηνάς: «Μπήκα στο εκκλησάκι στο Πιαλί, όπου τα χελιδόνια έχουν φτιάξει φωλιές. Ο βωμός που ακουμπάει πάνω σε ένα κορμό από κίονα, είναι μια νεκρική ενεπίγραφη πλάκα εκείνων των ωραίων εποχών αφιερωμένη σε κάποιον – δεν ξέρω ποιόν – Αγησίστρατο ΧΑΙΡΕΤΕ ΑΓΗΣΙΣΤΡΑΤΕ. Σε μια από τις γωνιές του δαπέδου, που είναι πάρα πολύ υγρό, είναι μαζεμένοι σκελετοί μαζί με κουρέλια από άμφια ιερέων και μια μίτρα επισκόπων. Κι όμως, εκεί πρέπει να βρισκόταν ο ναός της Αλέας Αθηνάς, χτισμένος με τους τρεις ρυθμούς, τα αετώματά του, τα ανάγλυφα της Αταλάντης, του Μελέαγρου και της Καλυδώρας. Στη μέση ενός αγρού με κουκιά βρίσκεται ένα αλώνι φτιαγμένο από ερείπια και μαρμαρόσκονη, που είναι ίσως η θέση του ναού. Είχα μετρήσει την προηγούμενη μέρα στην Τριπολιτσά κάτι στύλους με ραβδώσεις, διαμέτρου τεσσεράμισι ποδιών, ολίδιους με αυτούς που κομμάτια τους βλέπουμε στα ερείπια της Τεγέας. Αλλά, αφού ο Πανσανίας βρίσκει εκατό λόγους για να επαινέσει ένα αυτοκράτορα που πήρε στη Ρώμη το ελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς, δεν θα κριμάτιζα και τόσο πολύ ένα πασά που πήρε μερικές κολόνες του ναού για το τζαμί της Τριπολιτσάς», βλ. Edgar Quinet, *Η Ελλάδα του 1830 και οι σχέσεις της με την αρχαιότητα*, πρόλογος Τάσου Βουρνά, μετάφραση Λίλας Γκινάκα, εκδόσεις Τολίδη, Αθήνα 1988, σσ. 132-133.
- [31] Βελτίωσις αρ. 37 (31 Ιουλίου 1852).
- [32] Το κείμενο αποκαθίσταται στο IG V 2, 307 ως εξής: Α ΠΟΛΙΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΓΟΝΕ[ΩΝ] και Ρωμαίοι οι πραγματευόμενοι εν αυτά Ευφρόσυνον Τίτου (Μαντίνεια, 10 π.Χ.- 10 μ. Χ.). Με την ευκαιρία ευχαριστώ τον φίλο αρχαιολόγο Σωτήρη Ραπτόπουλο για τη συζήτηση σχετικά με τις

δημοσιεύσεις των επιγραφών που παρατίθενται στο παρόν κείμενο. Για παρόμοιες επιγραφές βλ. IG V2, 268 όπου τιμάται πάλι, την ίδια εποχή, το ίδιο πρόσωπο, ο Ευφρόσυκος Τίτου.

[33] Βελτίωσις αρ. 41 (18 Σεπτεμβρίου 1852) και αρ. 42 (25 Σεπτεμβρίου 1852).

[34] Βελτίωσις αρ. 48 (7 Νοεμβρίου 1852).

[35] Βελτίωσις αρ. 244 (6 Σεπτεμβρίου 1856).

[36] Το συγκεκριμένο κείμενο δημοσιεύεται στον Παράφοιβο, φέρει την ένδειξη Βελτίωσις 12 Ιανουαρίου 1856 και εντοπίστηκε στα κατάλοιπα του Μίμη Αθανασιάδη που φυλάσσονται στον Δήμο Τρίπολης.

[37] Για την εν λόγω μεικτού τύπου εκκλησία που είχε πρότυπό της την Οδηγήτρια στο Μυστρά, βλ. Ασπασία Λούβη – Κίζη, «Ο ναός των Αγίων Αποστόλων στο Λεοντάρι Αρκαδίας» *Δελτίον της Χριστιανικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας* περιόδου Δ' τ. ΚΗ' (2007), σσ. 99-114.

[38] Το συγκεκριμένο κείμενο δημοσιεύεται στον Παράφοιβο και φέρει την ένδειξη Βελτίωσις 19 Ιανουαρίου 1856.

[39] Η μοναδική εξωτερική παρέμβαση των Οθωμανών συνίσταται στην μετατροπή της ανωδομής του πυργόσχημου κωδωνοστασίου, το οποίο ακολουθεί τα πρότυπα των κωδωνοστασίων του Μυστρά, σε μιναρέ.

[40] Βελτίωσις αρ. 255 (8 Δεκεμβρίου 1856).

[41] Βλ. σχετικά, Βασίλειος Δ. Σιακωτός, «Ο εποικισμός της Καστάνιτσας του Πάρωννα με πληθυσμούς από τη Χαλκιδική (1081-1118)» *Πελοποννησιακά* τ. Λ'/1 (2011), σσ. 343-350.

[42] Βλ. Μητροπολίτης Μαντινείας και Κυνουρίας Αλέξανδρος, *Ιστορία της Ιεράς Μητροπόλεως Μαντινείας και Κυνουρίας*, τ. Β', Αθήνα 2000, σ. 61.

[43] Το συγκεκριμένο κείμενο δημοσιεύεται στον Παράφοιβο και φέρει την ένδειξη Βελτίωσις 13 Οκτωβρίου 1856.

[44] Πρόκειται για την ρωμαϊκή επιγραφή σε ανάγλυφο με παράσταση ιππέα που εκδίδεται στο έργο: Ντιάνα Αντωνάκου – Τάκης Μαύρος, *Ελληνικά μοναστήρια. Πελοπόννησος*, τόμος Β': Μονές Αρκαδίας, Αθήνα 1979, σ. 329.

[45] Βελτίωσις αρ. 252 (1 Νοεμβρίου 1856).

[46] Αναστάσιος Κ.Ορλάνδος, «Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία Τεγέας - Νικλίου», *Αρχαίον Βυζαντινών Μνημείων Ελλάδος* τ. ΙΑ' (1973), σσ. 3-176, όπου στη σελίδα 124 (εικ. 91β) σχολιάζεται το γλυπτό στην Αλέα και στις σσ.141-163 τα σχετικά με τον ναό της Παναγίας.

[47] Βλαδίμηρος Νταβίντωφ, *Ταξιδιωτικές σημειώσεις από τα Ιόνια νησιά, την Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Τουρκία στα 1835*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2004, σ. 76.

[48] Βελτίωσις αρ. 297 (12 Σεπτεμβρίου 1857).

[49] Ο Edgar Quinet στην περιήγησή του (1828-1830) περιγράφει τον ναό της Παναγίας της Επισκοπής, επισημαίνει τους 5 τρούλλους που δεν είχαν ακόμη καταπέσει και τα αρχαία σπόλια με τα οποία είχε χτιστεί το μεσαιωνικό τείχος του Νικλίου: «... Πιο μακριά ένας περίγυρος από τείχη καινούργια, που ακουμπάνε πάνω σε αρχαίες πέτρες, κλείνει σε μια από τις γωνίες του ένα βαρύ τζαμί ή βυζαντινή εκκλησία. Αυτός ο τεράστιος όγκος με τους τέσσερις τρούλλους του σε κάθε γωνιά κι ένα πέμπτο πολύ πιο μεγάλο στη μέση πρέπει να χτίστηκε σχεδόν ολότελα από τα απομεινάρια της Τεγέας. Τα τρίγλυφα, τα διαζώματα, οι στύλοι, που είναι όλα κτισμένα πάνω σ' αυτό το οικοδόμημα, το κάνουν να φαίνεται σαν ένα είδος οστεοθήκης της αρχαίας Αρκαδίας.», βλ. Edgar Quinet, *ό.π.*, σ. 132.

[50] Ο ναός είναι κτισμένος πάνω στο αρχαίο θέατρο.

[51] Βελτίωσις αρ. 330 (19 Ιουλίου 1858).

[52] Βελτίωσις αρ. 331 (28 Ιουλίου 1858).

[53] Οι συνταξιδιώτες του Λόρδου Guilford, Henry Gally Knight και Nicholas Fazarkelley, είδαν τη συλλογή των γλυπτών του Βελή πασά στην Τριπολιτσά στα 1810, κυρίως από την ανασκαφή στις Μυκήνες, και την αγόρασαν για 500 λίρες στερλίνες. Βλ. Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγγαράκη, *Τα ταξίδια του Λόρδου Guilford στην Ανατολική Μεσόγειο*, έκδοση Ακαδημίας Αθηνών/Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 2000, σσ. 41-42, σ. 108 και σημείωση 1, 2.

[54] Βλ. Γιώργος Τόλιας (επιμέλεια - εισαγωγή), *Ο πυρετός των μαρμάρων 1800-1820. Μαρτυρίες*

για τη λεηλασία των ελληνικών μνημείων, εκδόσεις Ολκός, Αθήνα 1996, σσ. 127-164.

[55] Αλέξης Μ. Μάλλιαρης, «Αρχαιογνωσία και αρχαιολογία στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο της δεύτερης βενετοκρατίας (1685-1715)», στον τόμο: *Άνθη Χαρίτων*, Βενετία 1998, σσ. 279-287, και κυρίως σσ. 280-281.

[56] Βελτίωσις αρ. 306 (19 Νοεμβρίου 1857).

[57] Βελτίωσις αρ. 332 (3 Αυγούστου 1858).

[58] Σύμφωνα με την εκκλησιαστική απογραφή των Βενετών το 1696 υπήρχαν στον Άγιο Πέτρο οι εκκλησίες του αγίου Πέτρου, του αγίου Γεωργίου και του αγίου Αθανασίου, βλ. Κωνσταντίνος Ντόκος, «Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά τη β' βενετοκρατίαν», *Byzantinisch – Neugriechische Jahrbücher* τ. 21 (1972), σσ. 43-168 και κυρίως σσ. 82-83.

[59] Βούλα Κόντη, «Συμβολή στην ιστορική γεωγραφία της Αρκαδίας (395-1209)», *Σύμμεικτα* 6 (1985), σσ. 91-124.

[60] Βελτίωσις αρ. 332 (3 Αυγούστου 1858).

[61] Από το σύνολο των αρχαιοελληνικών μύθων ο Τρωϊκός κύκλος έχει αποσπάσει τη μερίδα του Λέοντος στην αρχαία ελληνική τέχνη. Στο Μουσείο της Τεγέας διασώζεται και ήταν γνωστή η ύπαρξη ενός μόνο ακρωτηριασμένου αναγλύφου, βλ. Αλκμήνη Α. Σταυρίδου, *Τα γλυπτά του Μουσείου Τεγέας. Περιγραφικός κατάλογος*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 156, Αθήνα 1996, σσ. 83-8.

[62] Βελτίωσις αρ. 347 (10 Φεβρουαρίου 1859).

[63] Βελτίωσις αρ. 353 (19 Απριλίου 1859).

[64] Βελτίωσις αρ. 347 (10 Φεβρουαρίου 1859).

[65] Βελτίωσις αρ. 348 (19 Φεβρουαρίου 1859).

[66] Ο Enliya Celebi στα 1667/68 περιγράφει το τζαμί στον Θάνα ως κεραμοσκεπαστο με πέτρινο μιναρέ, βλ. Εβλιά Τσελεμπί, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671). Πελοπόννησος – Νησιά Ιονίου – Κρήνη – Νησιά Αιγαίου*, επιμέλεια Δημήτρης Λούπης, εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα 1994, σ. 92. σήμερα σώζεται μεγάλο μέρος του κτιρίου χωρίς τον τρούλο και 24 βαθμίδες του μιναρέ. Ο οθωμανολόγος αρχιτέκτονας Machiel Kiel μετά από αυτοψία του με διαβεβαίωσε πως το τζαμί στον Θάνα έχει κτιστεί στις αρχές του 17^{ου} αιώνα.

[67] Η πηγή αυτή πρέπει να αποτυπώνεται στο έργο Λευτέρη Μπαρδακού και Αλέξη Τότσικα, *Παραδοσιακές κρήνες της Πελοποννήσου*, εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1989. Επίσης, Δανάη Μαρίτσα, «Η Κρήνη-Σαρκοφάγος της Τριτσέλλας στην περιοχή του Μυστρά», *Φίλιον Δώρημα εις τον Τάσον Αθ. Γριτσόπουλον*, (Πελοποννησιακά, Παράρτημα τ. ΙΖ' 1987-88), σσ. 8-16.

[68] Βελτίωσις αρ. 373 (30 Αυγούστου 1859).

[69] Βελτίωσις αρ. 430 (12 Ιανουαρίου 1861).

[70] Η επιγραφή δημοσιεύεται στο IG V2, 258 (Τεγέα), με τον ίδιο τρόπο.

[71] Βελτίωσις αρ. 450 (21 Σεπτεμβρίου 1861).

[72] Παρόμοια επιγραφή δημοσιεύεται στο IG V1, 742 (Σπάρτη): Μ.Αντώνιε Ευτράπελε χαίρε.

[73] Βελτίωσις αρ. 414 (27 Ιουλίου 1860).

[74] Βελτίωσις αρ. 436 (10 Απριλίου 1861).

[75] Βελτίωσις αρ. 466 (27 Ιανουαρίου 1862).

[76] Βελτίωσις αρ. 472 (4 Απριλίου 1862).

[77] Πρόκειται προφανώς για “δαμοσίους” κεράμους, προς χρήση από τον Δήμο για δημόσια κτήρια, όπως είναι, π.χ., εκείνοι που αναφέρονται στη Σκάλα Λακωνίας (Δήμος Ευρώτα, θέση “Ταλάνη Αλώνι”). Βλ. http://leimonitis.blogspot.gr/2008/05/blog-post_2462.html.

[78] Αρχαιολογική Εφημερίς, περίοδος Β', έτος Α' 1862, τεύχος Θ' Σεπτεμβρίου, Αθήνα 10 Ιανουαρίου 1863, σσ. 242-243.

“Έκθετα τέκνα” στην Τρίπολη κατά το 2ο ήμισυ της δεκαετίας του 1940

Δημήτριος Καραμήτζος

Το φαινόμενο της έκθεσης ή εγκατάλειψης βρεφών είναι τόσο παλιό όσο και η ανθρώπινη ιστορία. Για κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους τα περισσότερα έκθετα ήσαν θήλεα. Στην ελληνική μυθολογία συναντάμε τον Οιδίποδα και τον Τήλεφο, την Αταλάντη και τον Πάρι. Στη ρωμαϊκή μυθολογία τον Ρωμύλο και τον Ρέμο, στην ινδική «Μαχαμπαράτα» τον Κάρνα –που δεν συμφιλιώνεται με την μητέρα του, και σκοτώνεται σε μάχη με τον νόμιμο γιο της, στην Περσία τον Κύρο τον Β'. Στους Εβραίους συναντούμε τον Μωϋσή –ενώ αντίστοιχες αναφορές υπάρχουν στη μυθολογία των Βόρειων Χωρών. Στους Έλληνες Δραματικούς απαντάται πλήθος ηρώων. Τόσο στην Κωμωδία (Νεφέλες του Αριστοφάνη) όσο και στην Τραγωδία (Ίων του Ευριπίδη): Εδώ η Κρέουσα πρόκειται να σκοτώσει τον Ίωνα, πιστεύοντας ότι είναι το νόθο παιδί του συζύγου της –όταν μια ιέρεια της αποκαλύπτει ότι ο Ίων είναι δικό της παιδί.

Στον Σαίξπηρ, στη «Χειμωνιάτικη Ιστορία», απαντάται η Περτίτα. Σε ιπποτικά μυθιστορήματα έχουμε την παρουσία εκθέτων (“Swan Child”, “Le Frense”). Στα παραμύθια έχουμε τη Χιονάτη, τον Χάνσελ και τη Γκρέτελ. Ακόμη, στα κόμιξ υπάρχει ο Σούπερμαν που τον ανέθρεψαν αγρότες του Κάνσας –και στον Κινηματογράφο, ηρωίδες του Τσάρλι Τσάπλιν.

Γενεσιουργές αιτίες του φαινομένου: Προφητείες ότι τα παιδιά αυτά θα προξενήσουν κακό, η επιθυμία της μητέρας να αποκρύψει ένα νόθο τέκνο (συχνά, μετά από βιασμό –ο βιαστής, στην Μυθολογία, είναι θεός!), η φτώχεια (σε συνδυασμό με την κακία της μητριάς ή άλλου συγγενούς), η αναπηρία ή η δυσμορφία του αρτιγέννητου τέκνου, η ανεργία ή εκμετάλλευση των μητέρων, η αιμομιξία, ο αλκοολισμός, η λήψη ουσιών. Τα έκθετα τέκνα αποτίθενται, συνήθως, έξω από ναούς, στην αγορά ή σε άλλους πολυσύχναστους χώρους, με σκοπό την εύρεσή τους από τρίτους και τη σωτηρία τους. Συνήθως, όμως, στην Αρχαιότητα τα έκθετα τέκνα πωλούντο ως δούλοι –και τα θηλυκά καταντούσαν εταίρες (αντίστοιχα, στη σύγχρονη εποχή τα θήλεα γίνονται υπηρέτριες στα σπίτια εύπορων αστών). Εάν η εναπόθεση γινόταν σε χώρο που δεν σύχναζαν άνθρωποι, ο θάνατος ήταν σχεδόν βέβαιος. Επίσης, κατά την Αρχαιότητα, εάν την πράξη της έκθεσης απεφάσιζε ο πατέρας του τέκνου, η πράξη αυτή έμενε ατιμώρητη. Η κατάσταση βελτιώνεται επί Χριστιανισμού, όταν και επικρατούν ανθρωπιστικές ιδέες. Στη Δύση εφευρίσκεται η «Βρεφοδόχος» ή ο «Τροχός των Εκθέτων» (ένας περιστρεφόμενος ξύλινος κύλινδρος που εντοιχιζόταν σε μοναστήρια) – η πρώτη «Βρεφοδόχος» λειτούργησε στην Ρώμη το 1198, με διαταγή του Πάπα Ιννοκέντιου Γ'. Ένα παρόμοιο σύστημα βρεφοκομείου λειτούργησε στη Σμύρνη το 1902. Στην Αθήνα συνεστήθη ορφανοτροφείο εκθέτων, ήδη από το 1838. Το 1866 αποφασίζεται η κατασκευή «βρεφοδόχου» - η οποία τελικά λειτούργησε το 1883. Καταργήθηκε, τελικώς, στα τέλη της δεκαετίας του 1960.

Εάν η υγεία του τέκνου είναι καλή, αυτό παραδίδεται σε τροφό (ον. «νοθοτροφός»), έναντι αμοιβής.

Η έκθεση βρεφών τυποποιείται ως ποινικό αδίκημα σε όλες τις σύγχρονες νομοθεσίες. Στην Ελλάδα υφίσταται σχετικό αδίκημα, κατά το άρθρο 306 ΠΟΙΝ. ΚΩΔΙΚΑ.

Ήδη σε πράξη του Δημοτικού Συμβουλίου Τριπόλεως του 1936, η Δημοτική Αρχή φαίνεται να έρχεται σε ρήξη με τη Νομαρχία Αρκαδίας για το «ζήτημα συντηρήσεως υπάρχοντων εκθέτων» (εικ.1), εμμένοντας σε παλαιότερη απόφασή της, προς την οποία φαίνεται ότι ο Νομάρχης προέβαλλε αντιρρήσεις. Διαπιστώνεται ότι υπάρχει, τουλάχιστον επιφανειακά, μία ευνοϊκή αντιμετώπιση των εκθέτων από τη Δημοτική Αρχή, πράγμα που σημαίνει ότι επιζητείται η προβολή ενός ανθρώπινου προσώπου της Τοπικής Αρχής (η οποία βρίσκεται εγγύτερα στο πρόβλημα –ενώ ο περισσότερος αποστασιοποιημένος Νομάρχης δεν ενδιαφέρεται ιδιαίτερα).

Περισσότερες, όμως, πηγές, στις οποίες αυτή η στάση μοιάζει να παγιώνεται, παρουσιάζονται στις αποφάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου του β' μισού της δεκαετίας του 1940. Σε πράξη, λοιπόν, του Δ. Συμβουλίου του 1946, αποφασίζεται η αναδρομική καταβολή «τροφείων» σε δύο τροφούς (εικ.2) οι οποίες έχουν αναλάβει «έκθετα βρέφη». Παράλληλα, ο Νομάρχης εγκρίνει την αύξηση χρηματοδότησης στις δύο αυτές τροφούς –ζητώντας επιπλέον να βεβαιωθεί ότι τα παιδιά λαμβάνουν την ίδια προσοχή «ην θα κατέβαλον αι μητέρες ιδίων αυτών» (εικ.3). Φαίνεται ότι υπάρχει, στα δύσκολα μεταπολεμικά χρόνια, μια κάποια ροή χρήματος προς την κατεύθυνση αυτή. Μήπως δεν πρέπει να «δούμε», στο γεγονός αυτό, μόνον την αντιμετώπιση ενός φαινομένου που πήρε, μεταπολεμικά, μεγάλες διαστάσεις –αλλά και ένα άλλο φαινόμενο, εκείνο της ενίσχυσης κάποιων οικογενειών που παρείχαν τις τροφούς;

Το 1947 εγκρίνεται πίστωση 15.000 δραχμών («δια δαπάνας ταφής αρτιγεννήτου βρέφους») (εικ.4) –γεγονός που υπενθυμίζει ότι η πράξη της έκθεσης έχει, κάποτε, μοιραία αποτελέσματα.

Το 1946 έχουμε δύο υποθέσεις αναδρομικής καταβολής τροφείων του παρελθόντος έτους, 1944-45 (εικ.5, εικ.6). Αυτές οι καθυστερήσεις, αναμενόμενες λόγω της οικτρής δημοσιονομικής κατάστασης των χρόνων εκείνων, φαίνονται να «θεραπεύονται» με σχολαστικό τρόπο. Η «ενίσχυση» αυτή είχε δύο στόχους: Τα ίδια τα έκθετα –αλλά και τις οικογένειες των τροφών.

Το Νοσοκομείο Τριπόλεως εξυπηρετούσε προσωρινώς την ανάγκη ανατροφής εκθέτων. Όταν αυτή παρατεινόταν πέραν του δέοντος (εικ.7), η διοίκησή του πίεζε για την εύρεση τροφού από τη Δημοτική Αρχή. Το 1946 το Νοσοκομείο δηλώνει «αναρμοδιότητα», διαπιστώνοντας ότι συνεχίζεται παρατύπως η παραμονή βρέφους η οποία δημιουργεί προβλήματα στην εύρυθμη λειτουργία του.

Μία υπόθεση έγκρισης από τη Νομαρχία απόφασης Δημοτικού Συμβουλίου Τριπόλεως, για πίστωση «ύψους 300.000 δραχμών για νοσήλεια και φάρμακα υποστάντος εγχείρησιν εκθέτου» (εικ.8) γεννά υποψίες: Μήπως η «εγχείρησις» είναι, απλώς, η αφορμή για τη χρηματοδότηση του αναδόχου ;

Το 1948 εντύπωση προκαλεί απόφαση της Νομαρχίας Αρκαδίας για απόδοση

«οφειλομένων τροφείων» (εικ.9), μετά τριετία, σε μία «τροφό»: Άραγε, υποβόσκει κάποια παρατυπία, (όπως η διπλοεγγραφή των οφειλών) –ή πρόκειται, πάλι, για την άθλια δημοσιονομική κατάσταση του κράτους ;

Δημήτριος Καραμήτζος
Δικηγόρος
Σ.Α.Ο.Ο.

Εικ.2

Εν Τριώχει 29-5-1946

 ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 ΝΟΜΑΡΧΙΑ Τριωχίας
 ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
 ΤΜΗΜΑ

Αριθ. πρωτ. 5254 Προς Τον κ. Δήμαρχον Τριώχης

Ὡς ὅσον πρὸς τὴν ἐν ἀριθ' 8443.3. ἀναφοράν ὅτι
 καὶ ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὴν ἐν ἀριθ' 435/25-1-46 ἡμε-
 ρίαν διαταγὴν ἀναμεινόμεν ὑπὲρ ὅτι ἐμφανίζου-
 σιν διὰ τῶν ἐσθλῶν καὶ ὑποχρεώσεων ὑπὲρ ἐν ἀριθ' 613.3.
 ὑφ' ἡμῶν καὶ παρ' ὑπὲρ Δημοτικῶν Συμβολίων δι'
 τῆς κοινῆς ἀποφασίσαι ὅτι ἀπὸ τῆς Μαΐου 3.3.
 αὐτῶν καὶ ἰσχυρὰ ἀποφασίσαι καὶ χορηγεῖται
 ἐν τὰς κρούσας

ἐν τὰς ὁσίας ἔχει ἀναρτῆθαι
 ὑπὸ τοῦ Δήμου καὶ διατροπὴν διὰ ὑποκείμεν βρεφῶν
 (ἀνὰ ἕν ἐν ἑκατέρᾳ ἀπὸ (10.000) ἐν κρῖνοντα
 χιλιάδας Δρ.)

Ὡς καὶ καὶ ἀποφασίσαι ὅτι ὁ Δήμος ἵσταται
 καὶ ἀναρτῆται ὑπὲρ καὶ κατ' ἑξῆς, ὅτι καὶ ἀναρτῆται
 ὑπὲρ βρεφῶν διατρέφονται καὶ διατηροῦνται ἐν
 κατ' ἑξῆς καὶ ὑπὸ τῶν κρούσας παρ' αὐτὰς πάντα

Εικ.3

Εν Τριώχει τῇ 29-5-1946

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΝΟΜΑΡΧΙΑ Τριωνίας
ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
ΤΜΗΜΑ

Αριθ. πρωτ. 5254

Πρὸς
τὸν κ. Δήμαρχον Τριώχεις

Ἦν ἔχοντες ὑπομνήσας τὴν ἐν ἀριθμῷ 8443.3. ἀναφοράν εἰς
καὶ ἐν συνεχείᾳ ὑπομνήσας τὴν ἐν ἀριθμῷ 435/25-1-46 ὑπε-
ρίκετον διαταγὴν ἀναμνηστικῶν ὑπὲρ ὅτι ἐμφανίσθη
τὴν διὰ ταύτης ὑποβληθεῖσαν ὑπὲρ ἐν ἀριθμῷ 613.3.
ὑπομνήσας καὶ ὑπὲρ Δημοτικῶν Λειτουργίων δι'
τῆς κοινῆς ἀποφασίσας τὴν ἀπὸ τῆς Μαΐου 3.3.
αὐτῆς καὶ ἰσχυρὰ ἀποφασίσας τὴν χορηγούμενην
ἐν τὰς ἐκδόσεις

ἐν τὰς ἐκδόσεις ἔχει ἀναρτίσθαι
ὑπὸ καὶ Δήμου καὶ Διατροπῆς διὰ ὑπομνήσας
τὰς ἐν τῇ ἐκδόσει ἀπὸ (10.000) ἐν ὑπομνήσας
ὑπομνήσας Δρ.
ἔχει καὶ τὴν ἀποφασίσας τὴν οὐκ ἀντὶ τῆς ὑπομνήσας
καὶ ἀναρτίσθαι ὑπὲρ καὶ κοινῶς, ἔστι καὶ ἀντὶ τῆς
ὑπομνήσας ὑπομνήσας διατρέχουσιν καὶ διατρέχουσιν ἐν
κατὰ παλαιότητα ὑπὸ τῆς κοινῆς καὶ αἱ ταῦτα

ἔχοντες ὑπομνήσας, ὑπομνήσας διὰ ὑπομνήσας ὑπομνήσας
ὑπομνήσας τὴν ὑπομνήσας ἐν αὐτῇ, αὐτῇ αὐτῇ
ὑπομνήσας διὰ τὴν διατροπὴν καὶ ἀντὶ τῆς
αὐτῇ ὑπομνήσας, ἐν δὲ ὑπομνήσας καὶ ὑπομνήσας
ὑπομνήσας αὐτῇ ὑπομνήσας -

Ο' Νομάρχης

[Handwritten signature]

Εικ.4

ΦΑΚΕΛΟΣ 27 - ΑΠΟΦΑΣΙΣ ΔΗΜ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ - ΝΟΜΑΡΧΙΑΣ, 1947.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΝΟΜΑΡΧΙΑ Αρκαδίας
ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ
ΤΜΗΜΑ

Αριθ. πρωτ. 3001

Τρίπολει 10-3- 7
Περίληψις : 977/1947-48
24-9
7.10.24
15000-
308

Πρός
Τόν κ. Δήμαρχον Τριπόλεως

Προβλεπόμενους περιεχομένους
Εγκρίνομεν θυνάμει τῶν ἀρθ. 37 καὶ 95 § 2
τοῦ Κ.Δ.Κ.Ν. τὴν διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 369 ἐ.ἐμ ἀναφο-
ρᾶς ὑμῶν ὑποβληθεῖσαν ὑπ' ἀριθ. 17 ἐ.ἐ. πράξιν τοῦ
παρ' ὑμῖν Δημοτικοῦ Συμβουλίου, περί ψηφίσεως πι-
στώσεως δρχ. 15.000 ἐπ' ὀνόματι τοῦ
δια δαπάνας ταφῆς τοῦ ὑπὸ τοῦ Β' Ἀστυν. Τμήματος
Τριπόλεως ἀνευρεθέντος τὴν 20-1-47 νεκροῦ ἀρτι-
γεννήτου βρέφους ἐν τῇ συνοικίᾳ τῆς πι-
στώσεως ταύτης καταλογιζομένης εἰς βάρος τοῦ κεφ. 2
24 ἀρθ. 9 τοῦ ἐκτελουμένου προϋπολογισμοῦ τοῦ Δή-
μου. - Ἐπιμνηστὴς εἰς τὸν προϋπολογισμόν ἐκτελεστέων ἀποφασιστικῶν
Ο Νομαρχῶν Δ/ντῆς

Κοινοποίησης
Υπουργεῖον Ἑσωτερικῶν
Δ/σιν Τοπ. Αὐτ/σεως Ἀθῆνας
Ἰαμεῖον Μαντινείας

ΝΟΜΑΡΧΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Εκ.5

14 Δημοτικόν Συμβούλιον Τριπόλεως

Συγκείμενον εκ του ~~Αρχιπροεδρείου~~ και
 των εν τοις πρακτικοις μελών του .
 Συνεδριῶσαν δημοσίᾳ και ἐν τῷ Δημαρχείῳ τὴν ἑνῇ Ια-
 νουαρίου 1946 ἡμέραν Κυριακὴν και ὥραν 11 και 30 π.μ.
 Ἐν νομίμῳ εὐρεθέν ἁπαρτίᾳ και συζητήσαν κατεκρούθη-
 ἐκί τῆς ἀπὸ 10 Δεκεμβρίου π.Ὶ αἰτήσεως τῆς

Ἀκοῦσαν τοῦ κ. Δημάρχου και σιασκεφθέν ὡς ἐν τοις
 πρακτικοις ἐκτίθεται .

Ἀποφαίνεται ὁμοφώνως

Ἐγκρίνει ὡς καταβληθῇ εἰς τὴν αἰτοῦσαν ἡ ἀπὸ
 11 Νοεμβρίου 1944 και ἐντεῦθεν καθορισμένη μηνιαία
 ἀποζημίωσις τῆς διὰ τὴν ὑπ' αὐτὴν συντήρησιν ἐνὸς
 ἐκθέτου ἄρρενος βρέφους ὅπερ ἔχει παραδοθῇ αὐτῇ διὰ
 διὰ τὸν σκεπὸν τοῦτον ὑπὸ τοῦ Δήμου.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀποζημιώσεως ἡ μὲν ἀντιστοιχοῦσα
 εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ 11 Νοεμβρίου 1944
 μέχρι 31 Μαρτίου 1945 και ἐκ δραχ. 4.000 μηνιαίως
 καταβληθήσεται ἐκ τῆς πιστώσεως τοῦ ἄρθρου 4 κε
 φαλ. τοῦ ἐκτελουμένου προϋπολογισμοῦ , ἡ δὲ
 ἀντιστοιχοῦσα εἰς τὸ ἀπὸ 1 Ἀπριλίου 1945 και ἐντε-
 τεῦθεν χρονικὸν διάστημα καταβληθήσεται ἐκ τῆς πι-
 στώσεως τοῦ ἄρθρου κεφ. 24 τοῦ αὐτοῦ προϋπο-
 λογισμοῦ και ὡς αὕτη καθορίσθῃ διὰ τῶν ὑπ' ἀριθ. 45
 πλε. και 120 π.Ὶ ἀποφάσεως τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου
 ἥτοι πρὸς δραχ. 4000 μηνιαίως διὰ τὸ χρονικὸν διάσ-
 τημα ἀπὸ 1 Ἀπριλίου π.Ὶ μέχρι τέλους Νοεμβρίου π.Ὶ
 και πρὸς δραχ. 10.000 μηνιαίως ἀπὸ 1ης Δεκεμβρίου
 1945 και ἐντεῦθεν.

Παρακαλεῖ τὴν κ. Δήμαρχον διὰ τὴν περαιτέρω ἐνέργει-
 αν και ἐξέδοτε τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 ἐξ ἀποφασίν του.

Ὁ Πρόεδρος

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀκριβὲς ἀντίγραφον Τριπόλεως αὐθημερόν
 Ὁ Δήμαρχος Τριπόλεως

Εικ.7

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

ΚΡΑΤΙΚΟΝ ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΝ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ
Η "ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑ"

Εν Τριπόλει τῇ 12^{ης} Ιουλίου 1940

Ἀριθ. Πρωτ. 7120.

Πρὸς τὸν
Λέγοντι τριτοβάθμιο

ΚΑΘΗΜΕΡΑ

ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρίζωμεν ἡμῖν, ὅτι
παρ' ἡμῖν εὐρίσκεται ἐκείνην ὅπου εἶχεν παραλάβει ὁ τρι-
τος [redacted] κατ' ἐντολὴν τοῦ
καρδωκῆν ἡμῖν πρὸς νοσηλείαν, ἥδη ὅμως ἀποθεραπευθέντος
αὐτοῦ ὑπὸ μικροῦ χρόνου καὶ ἐπειδὴ τὸ Νοσοκομεῖον πᾶν
δυσχερᾶται εἰδικὸν χῶρον διὰ μέρη καὶ εἰδικὴν ἀπερρασίαν
καὶ ἐπειδὴ ἡ παραμονὴ τοῦτου εἰς θάλαμον νοσηλευομένων
ἀσθενῶν καθιστᾷ προβληματικὴν τὴν ἔσθαι αὐτοῦ λόγῳ τοῦ
συνεχοῦς κλάμματος καὶ μὴ ἡσυχίας καὶ ^{μὴ ἀπο}κατατάξεως
τῆς ὑγείας αὐτοῦ, ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσωμεν ὡς
παραδέρητε τοῦτο πῶς ταχύτερον καὶ παραδόχητε εἰς εἰδι-
κὴν τροφὴν πρὸς ἡσυχίαν τῶν ἀσθενῶν τοῦ ἡμεῖς, μὴ
ἔχοντες πρὸς τοῦτο εὐάρεστον ἀρμοδιότητα. διὰ τὴν ἐξου-
τένην αὐτὴν ἀπερρασίαν, ὅτε ἐπὶ ἡμῖν καὶ εἰς τὸ ἡ-
μεῖς καὶ τὸ νοσοκομεῖον ἡμῶν, ὅπως εἶναι τοῦ ὑπ' ἀριθ. 20
2032/20-0-140 ἐν ῥότῳ τοῦ ἐνέδοξεν ἡμῖν ὅτι δὲν διατί-
θεται καὶ ^{ἡμῶν} καὶ ἀπερρασίαν τοῦτου ἀπὸ τριτοῦ - τοῦ
αὐτοῦ καὶ συνεπὶς ὅτι ἐνέδοξεν τὴν διατροφὴν αὐτοῦ ὁ ἡ-
μεῖς εἰς εὐεργετικὴν τροφὴν ^{ἐκ} τῆς ^{ἐκ} τῆς

Εκ.8

 ΠΑΡΕΛΕΥΣΕ ΤΗΣ ΚΑΛΕΔΟΣ
 ΝΟΜΟΦΥΛΗΤΗΣ 'Α. καδίας
 Αριθ. 21865
 Τριπόλεϊ τη 31-10- 19 51
 Ημερομηνία:
 3650
 9-11-51
 Προς
 Τόν κ. Δήμαρχον Τριπόλεως
 'Ενταθθα

Ήγκρίνεται ή ύπ όριθ. 287 Ε.Ε. απόφασις του παρ'
 ύμιν Δ.Σ. δι' ής τουτο έφηφισεν πίστωσιν δραχμ. τρι-
 σκοσίων χιλιάδων (300.000) εις βάρος του κεφ. 8/9 τ
 πρ/σμου του δήμου τρ. χρήσεως διό την καταβολήν εις
 τόν άνθ'όσων ούτος έξ ίδιων κατέβαλε
 διά νοσήλεια και φάρμακα του ύποστάντος έγγείρισιν
 έκθέτου όπερ έχει παραδοθη ύπό του δήμου εις τόν
 άνωτέρω.-

Ο Νομαρχών Δ/ντής

Υποβλήτεσι
 ΚΑΤΑΧΗΡΗΣ

Υπουργείον Εσωτερικών
 Δ/σιν Τοπ. Αὐτ/σεως
 Αθηνas.-

Η παιδική εργασία στη Σπάρτη κατά το β' μισό του 19ου αιώνα μέσα από συμβολαιογραφικές πράξεις.

Δήμητρα Σταθοπούλου

Η πόλη της Σπάρτης ανιδρύθηκε το 1834 με Βασιλικό Διάταγμα που εκδόθηκε στο Ναύπλιο. Οι προσπάθειες για την ανάκτισή της ανάγονται στην εποχή του Καποδίστρια, όταν μετά την Ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους, επιχειρήθηκε η αναβίωση αρχαιοελληνικών πόλεων και ιστορικών οικισμών[1]. Οι πρώτες οικιστικές βάσεις στη νέα Σπάρτη μαρτυρούνται το 1837, όταν και επίσημα τον Ιανουάριο του ιδίου χρόνου έγινε η εγκατάσταση των αρχών του νομού στην πόλη από το Μυστρά, που μέχρι τότε αποτελούσε το διοικητικό κέντρο της επαρχίας Λακεδαίμονος[2].

Οι πρώτες οικογένειες Μυστριωτών που εγκαταστάθηκαν στη Σπάρτη ασχολούνταν κυρίως με την αγροτική οικονομία (καλλιέργεια ελιάς, αμπέλου, μουριάς κλπ). Ειδικότερα, λόγω της συνεχώς αυξανόμενης καλλιέργειας της μουριάς, δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της σηροτροφίας. Ήδη από το έτος 1836 χτίστηκε στη Σπάρτη το πρώτο μεταξουργείο από τους εμπόρους Κωνσταντίνο Δουρούτη και Εμμανουήλ Τσούχλο, το οποίο άρχισε να λειτουργεί τον Ιούλιο του 1837[3]. Μάλιστα, το 1837, ο Κωνσταντίνος Δουρούτης ζητά δέκα νέους από το Βασιλικό Ορφανοτροφείο «έχοντες ικανήν ηλικίαν και φυσικήν κλίσιν διά να μαθητεύσωσιν εις το μηχανικόν μεταξοκλωστήριον»[4] προσδιορίζοντας και την αμοιβή τους «...θέλουσιν λαμβάνει ανά μίαν δραχμήν καθ' ημέραν, εάν προχωρήσωσι δε εις της τέχνης την γνώσιν, δύο και ήμυσι 2 ½ δραχμάς...»[5].

Με την πάροδο του χρόνου ο πληθυσμός της πόλης συνεχώς αυξάνει. Έτσι, ενώ το έτος 1844 η πόλη αριθμεί 245 κατοίκους, κατά τη δεκαετία 1851-1861 καταγράφεται εντυπωσιακή πληθυσμιακή αύξηση, η μεγαλύτερη που σημειώθηκε στην ιστορία της από την ίδρυσή της και από 418 κατοίκους το 1851 ο πληθυσμός της ανέρχεται σε 2.098 κατοίκους το έτος 1861. Η αυξητική τάση του πληθυσμού συνεχίζεται, και στο τέλος του 19ου αιώνα (1896) η πόλη αριθμεί 4.436 κατοίκους. Η Σπάρτη αποτελεί το διοικητικό, οικονομικό και εμπορικό κέντρο του νομού και από τα μέσα ήδη του 19ου αιώνα, αν και είναι μια χαρακτηριστικά μικρή πόλη, παρουσιάζει έκδηλα τα σημάδια του αστισμού[6].

Παράλληλα με την οικοτεχνία (παραγωγή αγαθών για ατομική χρήση) και τη χειροτεχνία υπήρχε και εμπορευματική παραγωγή. Τα εργαστήρια και τα μαγαζιά μαρτυρούν τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και συμπεριλαμβάνουν διάφορα επαγγέλματα που εφοδιάζουν τον πληθυσμό με αγαθά ή του προσφέρουν υπηρεσίες. Κατά τη δεκαετία 1850-60 συναντώνται οι εξής κατηγορίες εργαστηρίων και μαγαζιών: αρτοποιεία, βαφεία, εφαπλωματοποιεία, ζαχαροπλαστεία, καπνοπωλεία, καφεπωλεία, κεραμεία, μεταξουργεία - μεταξοκλωστήρια, οινοπωλεία, παντοπωλεία, ραφεία, φραγκορραφεία, σαμαροποιεία, σανδαλοποιεία, υποδηματοποιεία, σκυτορραφεία, φαναροποιεία, φαρμακεία, εργαστήρια χαλκωμάτων, χρυσοχοεία και άλλα[7].

Η παιδική εργασία στη Σπάρτη

Η παρούσα μελέτη βασίζεται σε πληροφορίες που αντλήσαμε από αρχειακό υλικό που φυλάσσεται στα ΓΑΚ- Αρχεία του Ν. Λακωνίας και συμβάλλει στη γνώση μας για την παιδική εργασία στη Σπάρτη κατά το β' μισό του 19ου αιώνα. Πρόκειται για συμβολαιογραφικές πράξεις (μισθώσεις, συμφωνίες) που μας πληροφορούν για τις μορφές απασχόλησης των παιδιών - αγοριών και κοριτσιών (βοηθοί σε μαγαζιά-εργαστήρια, εργάτριες στα μεταξουργεία, υπηρέτριες σε αστικές οικογένειες) και τους όρους πρόσληψής τους.

Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις η προσφορά της παιδικής εργασίας ή η απόφαση για την αναζήτηση απασχόλησης του παιδιού δεν εξαρτιόταν από το ίδιο το παιδί, αλλά διαμορφωνόταν στο πλαίσιο της οικογένειας, ανάλογα με τις ανάγκες ή τις κοινωνικές της επιδιώξεις. Η οικονομική ανέχεια της οικογένειας ήταν ο κυριότερος λόγος που ανάγκαζε το παιδί να αναζητήσει εργασία[8]. Γι' αυτό, τόσο τα νεαρά αγόρια, αλλά και τα κορίτσια αναγκάζονταν να αφήσουν την πατρική στέγη και να ζητήσουν εργασία στο πλησιέστερο αστικό κέντρο. Τα μεν αγόρια να μαθητεύσουν κοντά σε έναν έμπειρο τεχνίτη, να μάθουν την τέχνη για να επιβιώσουν αλλά να βοηθήσουν και την οικογένειά τους, τα δε κορίτσια να γίνουν εργάτριες στις βιοτεχνίες ή υπηρέτριες σε αστικά σπίτια[9].

Στην περίπτωση των ανήλικων αγοριών, η μαθητεία ήταν ένα είδος εκπαίδευσης στην πράξη, όπου το παιδί, συναναστρεφόμενο με τους μεγάλους, μάθαινε την τέχνη και παράλληλα εισαγόταν στα επαγγελματικά μυστικά της διαχείρισης του εργαστηρίου, με προοπτική να εξελιχθεί σε μάστορα[10].

Στην παρούσα μελέτη γίνεται αναφορά σε διάφορες μορφές μαθητείας, έτσι όπως αυτές αναδεικνύονται μέσα από συμβολαιογραφικές πράξεις συμβολαιογράφων της Σπάρτης. Παραθέτω ενδεικτικά πέντε αποσπάσματα από συμφωνίες μίσθωσης ανήλικων αγοριών που έρχονται στη Σπάρτη προκειμένου να μάθουν κάποια τέχνη.

Η πρώτη μίσθωση[11] έγινε το Μάιο του 1858 στο συμβολαιογραφείο του Κωνσταντίνου Βραχνού, μεταξύ του Δημητρίου Μαγκαλούση, γεωργού, κατοίκου Βορδώνιας του δήμου Καστορίου, και του Δημοσθένη Ζωγράφου, σαμαροποιού, κατοίκου Σπάρτης. Ο πρώτος παρέδωσε στον δεύτερο τον δεκαπενταετή γιο του Χαράλαμπο για τρία χρόνια με τη συμφωνία να τον υπηρετεί και να εργάζεται μαθητευόμενος την τέχνη του σαμαροποιού. Ο Δημοσθένης Ζωγράφος ανέλαβε την υποχρέωση να τον διατρέφει και να του χορηγεί «τα προς υπόδυσιν σανδάλια ως και έν επανωφόριον κάπαν επιλεγόμενον».

Η δεύτερη μίσθωση[12] έγινε τον Ιούλιο του ιδίου χρόνου (1858) στο συμβολαιογραφείο του Κωνσταντίνου Βραχνού, μεταξύ του Γεωργίου Τζανέτου, γεωργού, κατοίκου Αγίου Νικολάου του δήμου Τανίας της επαρχίας Κυνουρίας, διαμένοντος προσωρινά στη Σπάρτη και του Ιωάννη Τσιρικόπουλου, χαλκέως, κατοίκου επίσης Αγίου Νικολάου, διαμένοντος λόγω του επαγγέλματός του στη Σπάρτη. Ο Γεώργιος Τζανέτος παρέδωσε στον δεύτερο τον δεκαπενταετή γιο του Βασίλειο για τέσσερα χρόνια προκειμένου να τον υπηρετεί αλλά και να διδαχθεί απ' αυτόν την «χαλκευτικήν τέχνην». Συμφώνησαν επίσης, ο Βασίλειος ως υπηρέτης και μαθητής να εκτελεί στο εργαστήριο και άλλες βοηθητικές εργασίες και σε περίπτωση παράτασης του

χρόνου κατά δύο χρόνια ο τεχνίτης να εξασφαλίζει στον μαθητευόμενο όλα τα εργαλεία της τέχνης.

Η τρίτη μίσθωση[13] έγινε τον Ιανουάριο του 1862 στο συμβολαιογραφείο του Κωνσταντίνου Βραχνού, μεταξύ του Δημητρίου Πατριαρχέα, μουσικού (λαουτιέρη), κατοίκου Μυστρά και του Σωκράτη Κωνσταντόπουλου, υποδηματοποιού και βιολιντο(ζ)ή, κατοίκου Σπάρτης. Ο Δημήτριος Πατριαρχέας έδωσε για ένα χρόνο το γιο του Ιωάννη στον δεύτερο προκειμένου να τον «διδάξει την τέχνη του να μάθη να παίζει το βιολί». Ο πατέρας υποσχέθηκε να δώσει στο δάσκαλο του παιδιού του «διά τροφεία, έξοδα ενδυμασίας και υποδύσεως ως και διά δίδακτρα δραχμίας εκατόν πενήντα», ο δε μαθητευόμενος να εκτελεί και χρέη υπηρετή στο σπίτι του δασκάλου του.

Η τέταρτη μίσθωση[14] έγινε το Δεκέμβριο του 1874 στο συμβολαιογραφείο του Κωνσταντίνου Κυρούση, μεταξύ του Σπυρίδωνος Τρύφωνα, γεωργού, κατοίκου Βρουλιά του δήμου Σελλασίας και του Κωνσταντίνου Δημητρόπουλου, σιδηρουργού, κατοίκου Σπάρτης. Ο Σπυρίδων Τρύφωνας μισθώνει τον ανήλικο γιο του για τέσσερα χρόνια στον Κωνσταντίνο Δημητρόπουλο για να εργαστεί στο σιδηρουργείο του για την εκμάθηση της σιδηρουργικής τέχνης. Για την περίοδο της μαθητείας ο μαθητευόμενος θα αμειφθεί με το ποσόν των 350 δραχμών σε οκτώ ισόποσες εξαμηνιαίες δόσεις.

Η πέμπτη μίσθωση[15] έγινε το Μάιο του 1877 στο συμβολαιογραφείο του Κωνσταντίνου Κυρούση, μεταξύ του Νικολάου Πιέρου, γεωργοποιμένα, κατοίκου Γκοριτζάς του δήμου Θεραπνών και του Κωνσταντίνου Δημητρόπουλου, σιδηρουργού, κατοίκου Θεολόγου του δήμου Σελλασίας και διαμένοντος λόγω της εργασίας του στη Σπάρτη. Ο Νικόλαος Πιέρος με δική του ευθύνη υπόσχεται ότι ο ανηψιός του Ηλίας Σκαρλάτος, μαθητευόμενος την σιδηρουργική, ηλικίας δεκαεπτά ετών θα υπηρετήσει στο σιδηρουργείο του Κωνσταντίνου Δημητρόπουλου για 2 ½ χρόνια. Συμφώνησαν να μην λαμβάνει αντιμισθία παρά μόνον την «ειθισμένην τροφήν και ενδυμασίαν» και υπό τον όρο ο εν λόγω τεχνίτης να του διδάξει την σιδηρουργικήν τέχνην. Μετά από απαίτηση του πατέρα συμφώνησαν ο Ηλίας να μην εργάζεται «τακτικώς και αποκλειστικώς εις το φυσερό του σιδηρουργείου» παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως, όταν απουσιάζουν οι εργάτες και τότε για μερικές μόνον ημέρες, καθώς επίσης να μην απασχολείται σε ιδιαίτερες εργασίες εκτός από τις σχετικές με την σιδηρουργική.

Εκτός από την περίπτωση της μαθητείας για την εκμάθηση κάποιας τέχνης, δεν ήταν λίγες οι φορές που οι ανήλικοι απασχολούνταν ως υπηρετές στο πλευρό των τεχνιτών. Ενδεικτικά αναφέρουμε δύο περιπτώσεις:

Στην πρώτη[16], τον Αύγουστο του 1870 με συμφωνητικό που συντάχτηκε στο συμβολαιογραφείο του Κωνσταντίνου Δημόπουλου, μεταξύ της Ελένης, συζύγου Μιχαήλ Νικολόπουλου, τα οικιακά έργα επαγγελλομένης, και του Δημητρίου Ιωάννου ή Κεσέ, φραγκοράπτη, κατοίκων Σπάρτης, η Ελένη Μ. Νικολόπουλου παρέδωσε τον δεκαοκταετή γιο της Χαρίτωνα στον Δημήτριο Ιωάννου ή Κεσέ για να τον υπηρετήσει στο εργαστήριό του για έναν χρόνο με αντιμισθία 190 δραχμές, καθώς επίσης και 40 λεπτά την ημέρα για την καθημερινή του τροφή.

Στη δεύτερη[17], τον Ιούνιο του 1876 υπογράφηκε μίσθωση στο συμβολαιογραφείο του Κωνσταντίνου Κυρούση, μεταξύ του Παντελή Μαλαβάζου, γεωργοποιμένα, κατοίκου Καρίτσας του δήμου Γερωνθρών και του Κωνσταντίνου Δημητρώπουλου, σιδηρουργού, κατοίκου Σπάρτης, με την οποία ο Παντελής Μαλαβάζος μίσθωνε τον ανήλικο γιο του Γεώργιο στον Κωνσταντίνο Δημητρώπουλο για να τον υπηρετήσει στο σιδηρουργείο του για δύο χρόνια με αμοιβή 420 δραχμές καταβαλλόμενες σε τέσσερες ισόποσες εξαμηνιαίες δόσεις.

Από τα παραπάνω συμβολαιογραφικά έγγραφα, εκτός των όσων αναφέρθηκαν, προκύπτουν επίσης ότι:

•Οι ανήλικοι εργαζόμενοι προέρχονταν από αγροτικές οικογένειες (γεωργών, γεωργοποιμένων) οικισμών του Δήμου Σπάρτης (Μυστράς), ή όμορων Δήμων (Βρουλιάς Δ. Σελλασίας, Γκοριτσά Δ. Γερωνθρών, Βορδώνια Δ. Καστορίου) αλλά και από περιοχές εκτός νομού Λακωνίας που οι γονείς τους, λόγω της επαγγελματικής τους δραστηριότητας, είχαν εγκατασταθεί στη Σπάρτη (Αγ. Νικόλαος Δ. Τανίας της Κυνουρίας).

•Σε όλες τις περιπτώσεις οριζόταν ποινική ρήτρα την οποία θα πλήρωνε όποιος από τους συμβαλλόμενους αθετούσε τη συμφωνία.

Ανήλικες εργαζόμενες

Στην περίπτωση των ανήλικων κοριτσιών αυτά έβρισκαν απασχόληση ή ως εργάτριες στα μεταξουργεία της Σπάρτης ή ως υπηρέτριες στις αστικές οικογένειες της πόλης. Στην πρώτη περίπτωση η ανάπτυξη της σηροτροφίας και η δημιουργία των μεταξουργιών έδωσε διέξοδο για εργασία κυρίως στις γυναίκες της περιοχής, αλλά και σε ανήλικα κορίτσια, τα οποία αποτελούσαν φτηνό εργατικό δυναμικό λόγω έλλειψης σχετικής εξειδίκευσης. Όπως προαναφέρθηκε, στη Σπάρτη το πρώτο μεταξουργείο χτίστηκε το 1836 από τους εμπόρους Κωνσταντίνο Δουρούτη και Εμμανουήλ Τσούχλο και άρχισε να λειτουργεί τον Ιούλιο του 1837[18]. Το β' μισό του 19ου αιώνα η καλλιέργεια της μουριάς εντατικοποιείται με αποτέλεσμα το 1860 ο νομός Λακωνίας να αριθμεί τα περισσότερα μωρεόδενδρα στην ελληνική επικράτεια[19]. Όπως επισημαίνει η Χ. Αγριαντώνη, «στη Λακωνία η παραγωγή του ακατέργαστου μεταξιού είχε πάρει με τον καιρό τις διαστάσεις μιας συστηματικής αγροτικής οικιακής βιοτεχνίας...»[20]. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα στη Σπάρτη λειτουργούσαν οκτώ ατμοκίνητα μεταξοκλωστήρια: Π. Παπαδάκου (ιδρ. 1886), Χ. Κ. Κυριαζοπούλου (ιδρ. 1870), Γ. Ρηγοπούλου (ιδρ. 1880), Ν. Σγουρίτσα (ιδρ. 1886), Π. Α. Κωτσοπούλου και αδελφών (ιδρ. 1880), Β. Βασιλάκη (ιδρ. 1880), Ι. Σ. Φικιώρη (ιδρ. 1880), Π. Χρηστάκου (ιδρ. 1900)[21].

Την πλειονότητα του εργατικού δυναμικού στα μεταξουργεία την αποτελούσαν ανήλικα κορίτσια, που προέρχονταν από όμορους οικισμούς της Σπάρτης. Η απασχόλησή τους κατοχυρωνόταν με συμφωνητικές πράξεις που γίνονταν μεταξύ του ιδιοκτήτη του μεταξουργείου και του κηδεμόνα της ανήλικης εργάτριας.

Στο συμβολαιογραφικό αρχείο του Αντωνίου Λούλου στη Σπάρτη εντοπίσαμε

τρεις συμφωνίες του έτους 1873, από όπου αντλούμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την πρόσληψη ανήλικων εργατριών στο μεταξουργείο του Αριστείδη Παναγιωτόπουλου. Και στις τρεις περιπτώσεις η πρόσληψη γίνεται για χρονικό διάστημα δύο ετών με σκοπό οι εργάτριες να αναπηνίζουν κουκούλια και μέταξα αλλά και να κάνουν όποια άλλη εργασία παρουσιαζόταν στο κατάστημα.

Στην πρώτη περίπτωση[22] η συμφωνία γίνεται μεταξύ του εργοδότη και του Κωνσταντίνου Αλεξάκη, κτηματία, κατοίκου Παρορίου του δήμου Σπάρτης, προκειμένου να προσληφθεί η δεκαεξάχρονη κόρη του Δημήτρω ως εργάτρια, με αμοιβή 1 δραχμή και 0,20 λεπτά την ημέρα.

Στο δεύτερο[23], η συμφωνία γίνεται μεταξύ του εργοδότη και της Σμαράγδως, χήρας Σπήλιου Χαντζή Πετράκου, τα γυναικεία επαγγελλομένης, κατοίκου Παρορίου του δήμου Σπάρτης, για την πρόσληψη της δεκαπεντάχρονης κόρης της Αγγέλως, εργάτριας, με αμοιβή 1 δραχμή και 0,20 λεπτά την ημέρα.

Στο τρίτο[24], η συμφωνία γίνεται μεταξύ του εργοδότη και του Τζανέτου Χατζή Πετράκου, κτηματία, κατοίκου Αγίου Ιωάννη του δήμου Σπάρτης, για την πρόσληψη δύο θυγατέρων του, της Αντώνας, 17 ετών και της Κατίγκως, 15 ετών.

Επιχειρώντας, μέσα από τις αρχειακές πηγές να προσεγγίσουμε τους όρους πρόσληψης των ανήλικων εργατριών στα μεταξουργεία της Σπάρτης, θα σχολιάσουμε το τρίτο από τα αναφερόμενα συμφωνητικό συμβόλαιο. Το συμβόλαιο έγινε στις 27 Μαΐου 1873, στο συμβολαιογραφείο του Αντωνίου Λούλου, μεταξύ του Τζανέτου Χατζή Πετράκου, κτηματία και των θυγατέρων του Αντώνας και Κατίγκως, εργατριών, ηλικίας η μεν μία δέκα επτά ετών η δε άλλη δέκα πέντε, κατοίκων Αγίου Ιωάννου και του Αριστείδη Παναγιωτόπουλου, εμποροκτηματία, κατοίκου Σπάρτης. Ο Τζανέτος Χατζή Πετράκος υπόσχεται να παράσχει διά μέσου των θυγατέρων του εργασία στο μεταξουργείο του Αριστείδη Παναγιωτόπουλου και συγκεκριμένα ν' αναπηνίζουν κουκούλια και μέταξα αλλά και να εκτελούν και άλλες εργασίες που θα παρουσιάζονταν στο κατάστημα για δύο ολόκληρα χρόνια με τους εξής όρους:

- Να εργάζονται οι θυγατέρες του στο εργοστάσιο, όταν αυτό έχει εργασία, «τακτικώς και αδιαλείπτως» με όλη την απαιτούμενη προσοχή και σύμφωνα με τη θέληση και τις διαταγές του Αριστείδη Παναγιωτόπουλου και του επιστάτη του μεταξουργείου.

- Να υπόκεινται οι εργαζόμενες στις επιβαλλόμενες ποινές λόγω κακής εργασίας ή συμπεριφοράς, σύμφωνα με τον κανονισμό του καταστήματος.

- Σε περίπτωση που εγκαταλείψουν το μεταξουργείο πριν τη λήξη της διετίας και εργασθούν σε άλλο μεταξουργείο, να πληρώνει ο κηδεμόνας τους στον εργοδότη 200 δραχμές ως ποινική ρήτρα.

- Για την αμοιβή της εργασίας τους ο εργοδότης συμφώνησε να πληρώνει στην μεν Αντώνα 1 δραχμή στην δε Κατίγκω 0,80 λεπτά κάθε εργάσιμη ημέρα και η πληρωμή να γίνεται στο τέλος κάθε εβδομάδας.

- Σε περίπτωση που αναχωρήσουν από το μεταξουργείο «άνευ κατεπειγούσης ανάγκης ή ανωτέρας βίας» το ανωτέρω ποσό θα κρατείται από τον εργοδότη «προς

όφελος των άλλων εν τω εργοστασίω κορασίων».

Όπως προκύπτει από το παραπάνω συμβόλαιο, τους όρους πρόσληψης και εργασίας των ανήλικων εργατριών τους συμφωνούσε ο εργοδότης, ιδιοκτήτης του μεταξουργείου και ο κηδεμόνας τους. Σε κάθε περίπτωση το συμφωνητικό συντασσόταν με όρους που εξυπηρετούσαν τον εργοδότη και δέσμευαν σε πολλά σημεία τις ανήλικες εργάτριες.

Συμπερασματικά, μελετώντας και τις τρεις προαναφερόμενες περιπτώσεις διαπιστώνουμε:

·Ο διαχωρισμός σε εξειδικευμένο και ανειδίκευτο προσωπικό είναι σαφής και αυτός καθορίζει και την αμοιβή. Έτσι, στα δύο πρώτα συμφωνητικά οι προσλαμβανόμενες δηλώνουν εργάτριες και αμείβονται με το ποσόν της 1 δραχμής και 0,20 λεπτών ημερησίως. Στο τρίτο συμφωνητικό οι δύο προσλαμβανόμενες αδελφές μάλλον είναι εντελώς ανειδίκευτες και το ημερομίσθιό τους συμφωνείται για την ηλικιακά μεγαλύτερη σε 1 δραχμή και για τη μικρότερη σε 0,80 λεπτά.

·Και στα τρία συμφωνητικά αναφέρεται ρητά ότι οι εργάτριες δεν μπορούν να φύγουν από το εργοστάσιο πριν τη λήξη της διετίας. Σε περίπτωση που συμβεί αυτό για οποιονδήποτε λόγο, ο κηδεμόνας οφείλει να πληρώσει στον εργοδότη το ποσόν των 200 δραχμών ως ποινική ρήτρα.

Υπηρέτριες ή ψυχοκόρες

Η άλλη μορφή απασχόλησης για τα ανήλικα κορίτσια ήταν η πρόσληψή τους ως υπηρέτριες από εύπορες οικογένειες αστών της Σπάρτης. Και στην περίπτωση αυτή ήταν η οικονομική δυσκολία που έσπρωχνε την οικογένεια να στείλει το κορίτσι στην πόλη για να γίνει υπηρέτρια[25]. Όπως παρατηρεί η Ζ. Σαλίμπα, η υπηρέτρια, εκτός των άλλων, αποτελεί το κύριο σημείο διάκρισης της αστικής τάξης από τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα. Για την είσοδο μιας οικογένειας στην «καθωσπρέπει» κοινωνία της πόλης απαιτείται η πρόσληψη υπηρέτριας, η οποία αναλαμβάνει όλες τις επίπονες εργασίες του σπιτιού, τη φροντίδα των παιδιών και των ηλικιωμένων μελών της οικογένειας[26].

Πέρα από τις δυσκολίες και τις παγίδες, η μετάβαση μιας νεαρής κοπέλας που ασκεί το επάγγελμα της υπηρέτριας από τον αγροτικό κόσμο στη μεγάλη πόλη, εκτός από την οικονομική εξασφάλιση και τη διαφυγή από τα στενά όρια της οικογένειάς της, της παρέχει επιπλέον την ευκαιρία της κοινωνικής αποκατάστασης μέσω του γάμου[27].

Για τις ανάγκες της μελέτης μας αντλήσαμε πληροφορίες από εννέα συμβολαιογραφικές πράξεις που έγιναν στη Σπάρτη στα συμβολαιογραφεία των συμβολαιογράφων Κων/νου Βραχνού, Κων/νου Κυρούση και Γεώργιου Παπαγιαννόπουλου από το 1860 μέχρι το 1891 και αφορούν μισθώσεις υπηρετριών. Από αυτές οι έξι αναφέρονται στην πρόσληψη υπηρετριών και οι τρεις αφορούν υπηρέτριες ή ψυχοκόρες. Από την ανάλυση των συμφωνητικών πράξεων προκύπτει ότι:

- Η χρονική διάρκεια της πρόσληψης των υπηρετριών κυμαίνεται από 2 μέχρι 14 χρόνια.

- Η ηλικία των υπηρετριών κατά τη στιγμή της πρόσληψής τους κυμαίνεται από 9 μέχρι 17 χρόνια.

- Οι υπηρέτριες προσλαμβάνονται από αστικές οικογένειες της Σπάρτης και προέρχονται από όμορους οικισμούς.

- Τις ανήλικες υπηρέτριες τις «έδινε» ο κηδεμόνας τους, ο πατέρας ή, σε περίπτωση απουσίας του πατέρα, η μητέρα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: «.... ο Νικόλαος Νικολακόπουλος, γεωργός, κάτοικος Βαμβακούς του δήμου Οινούντος «εκουσίως και απαραβιάστως δίδη προς τον Αναστάσιον Βαλασσόπουλον ως υπηρέτριαν την θυγατέρα του Αικατερίνην, ίνα υπηρετή εις την οικίαν του επί δέκα όλα έτη»[28], «..... ο Κωνσταντίνος Σούφαρης, έχων θυγατέρα ονομαζομένην Γιαννούλαν, ηλικίας ετών δεκαεπτά, ευχαρίστως έδωσεν αύτην προς τον Αθανάσιον Κοκκινόπουλον ως υπηρέτριαν διά να υπηρετήση αυτόν και την οικογένειάν του επί δύο συνεχή έτη υπακούουσα πάντοτε εις τας διαταγάς των κυρίων της και εκπληρούσα μετά ζήλου και τιμιότητος τας υπηρεσίας των»[29].

Ανάμεσα στους όρους του συμβολαίου καθοριζόταν και η αμοιβή που θα εισέπραττε ο κηδεμόνας του ανήλικου κοριτσιού για το χρονικό διάστημα της υπηρεσίας της. Η αμοιβή διέφερε από περίπτωση σε περίπτωση. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε: «.... Ο ετήσιος μισθός της Αικατερίνης συμφωνήθηκε για τα μεν τρία πρώτα έτη σε 20 δραχμές, για δε τα υπόλοιπα έτη σε 40 δραχμές και δύο ενδυμασίες κατ' έτος»[30], «... επί συμφωνία πληρωμής προς αυτήν ως αντιμισθίαν εκ δραχμών εκατόν ογδοήκοντα διά τα δύο έτη ως και δύο φουστανίων της εκλογής του κυρίου της δι' έκαστον έτος αξίας δραχμών πέντε εκάτερον»[31], «... επί τη συμφωνία να πληρώση προς αυτήν κατά την λήξιν της ενδεκαετούς υπηρεσίας της δραχμάς χιλίας ως αμοιβήν και αντιμισθίαν και δραχμάς πεντακοσίας διά προίκαν της»[32], «... επί τη συμφωνία να υπηρετήση αυτόν και την οικογένειάν του επί ένδεκα έτη και να αποδώση προς την μητέρα της δι' αντιμισθίαν καθ' όλον το διάστημα των ένδεκα ετών μετρητάς δραχμάς πεντακοσίας, δεκαπέντε οκάδες χάλκωμα και δώδεκα φορέματα διάφορα, ήτοι φουστάνια αξίας δραχμών εκατόν πεντήκοντα υπό τον όρον, εάν εκ της υπηρεσίας ταύτης απομακρυνθή προ της παρελεύσεως ενός έτους, να μη λαμβάνη τίποτα διά το έτος αυτό»[33].

Ελαφρά διαφοροποιημένοι ήταν οι όροι της μίσθωσης της υπηρέτριας στην περίπτωση που αυτή ήταν και ψυχοκόρη. Στην περίπτωση αυτή ο εκμισθωτής ήταν υποχρεωμένος, εκτός από τη χρηματική αμοιβή, να δώσει μετά το πέρας του συμφωνημένου χρονικού διαστήματος και προίκα στην κοπέλα. Η προίκα περιλάμβανε χρυσαστικά, είδη ρουχισμού, οικοσκευή, καθώς και χρήματα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται: «....ο μεν Ανδριανός Καπερώνης, γεωργός, κάτοικος Βρεσθένων του Δήμου Οινούντος, έχων θυγατέρα ονόματι Παναγιώταν, άγουσαν ήδη το δέκατον τέταρτον έτος της ηλικίας της και εξασκών επ' αυτής την πατρικήν εξουσίαν, ευχαρίστως παρέδωκεν αυτήν ως υπηρέτριαν ή ψυχοκόρην προς τον κύριον Προκόπιον Γάββαρην, ιατρόν και κτηματίαν, κάτοικον Σπάρτης, επί τη συμφωνία και τας εξής υποχρεώσεις της: 1) να

υπηρετήση αυτόν και την οικογένειάν του επί οκτώ ολόκληρα έτη υπακούουσα πάντοτε εις τας διαταγάς και παραγγελίας των κυρίων της και εκτελούσα μετά ζήλου και επιμελείας πάσαν υπηρεσίαν 2) να λάβη παρά του κυρίου της διά συμπεφωνημένην αντιμισθίαν καθ' όλον αυτό το διάστημα τα εξής, ήτοι: έν ζεύγος σκουλαρίκια χρυσά, έν δακτύλιον χρυσούν, δέκα ενδυμασίας γυναικείας, έν κοντογούνιον τσόχινον, δέκα σάκκους ο εις μεταξωτός, τέσσαρα εσώβρακα γυναικεία, μίαν δωδεκάδα μαχαιροπήρουνα, δύο πεσχίρια, έξ πετσέτας, δύο εφαπλώματα, δύο ανδρομίδας, έν στρώμα, έξ προσκέφαλα, έξ γεμενιά, έν φέσι με την φούντα του, έναν λέβητα, έν ταψίον, δύο σιδεροστιάς, δύο τεντσερέδες, έν τηγάνιον, δύο κασέλας και μετρητάς δραχμάς τριακοσίας 3) αν η ειρημένη υπηρετρια αποδειχθή ενδεχομένως είτε παραμελούσα την υπηρεσίαν της, είτε κλέπτουσα, είτε οπωσδήποτε κακώς διάγουσα την αποστολήν της ο κύριός της πληρώνει εις αυτήν ή τον πατέρα της εν τη περιπτώσει ταύτη μόνον δραχμάς τεσσαράκοντα κατ' έτος δι' αντιμισθίαν εις όσον χρόνον υπηρετήσε, εάν δε μόνη της αναχωρήση εκ της οικίας του κυρίου της, να μην έχη δικαίωμα να λαμβάνη λεπτόν εφ' όσον χρόνον ήθελε υπηρετήση. Ο Προκόπιος Γάββαρης εξέθεσεν ότι δέχεται να παραλάβη και παρέλαβεν ως υπηρετρίαν ή ψυχοκόρην του την ειρημένην Παναγιώταν, θυγατέραν Ανδριανού Καπερώνη υπό τας εκτεθείσας συμφωνίας....»[34].

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση που από την ίδια οικογένεια δόθηκαν δύο ανήλικα κορίτσια ως υπηρετρίες και ψυχοκόρες σε δύο διαφορετικές οικογένειες της Σπάρτης. Πρόκειται για τον Αριστείδη Γεωργακόπουλο, γεωργό, κάτοικο Βρουλιά του δήμου Σελλασίας, ο οποίος έδωσε την κόρη του Ελένη, ηλικίας έντεκα χρονών, στον Παναγιώτη Πανάκη, ιατρό, ως υπηρετρια και ψυχοκόρη για έντεκα χρόνια[35] και τη Γιαννούλα, ηλικίας εννέα χρονών, στον Αναστάσιο Συνωκίδη, σχολάρχη, ως υπηρετρια και ψυχοκόρη για 14 χρόνια[36].

Με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω αναδείχτηκαν μορφές απασχόλησης των ανήλικων παιδιών και οι όροι πρόσληψής τους στη Σπάρτη το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, όπως προκύπτουν μέσα από συμβολαιογραφικές πράξεις της εποχής. Βέβαια, η περιγραφή της παιδικής εργασίας δεν εξαντλείται στα πλαίσια μιας μελέτης, αφού αποτελεί πολύ ευρύ θέμα με πολλές πτυχές προς διερεύνηση, όπως οι συνθήκες εργασίας, το ωράριο εργασίας, η διατροφή, οι συνθήκες διαβίωσης κ.ά.

Δήμητρα Σταθοπούλου
Φιλόλογος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Καραδήμου-Γερόλυμπου, 1985, 381-382.
- [2] Σταθοπούλου, 2009, 122.
- [3] Αγριαντώνη, 1986, 20.
- [4] Γ.Α.Κ., Αρχείο Γραμματείας/ Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως [1833-1848], σειρά 002-Δημόσια Εκπαίδευση, φάκελος 2430, τκμ. 6.
- [5] Γ.Α.Κ., Αρχείο Γραμματείας/Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως [1833-1848], σειρά 002-Δημόσια Εκπαίδευση, φάκελος 2430, τκμ. 7
- [6] Σταθοπούλου, 2009, 222-226.
- [7] Σταθοπούλου, 2009, 94.
- [8] Ρηγίνος, 1995, 41.
- [9] Ρηγίνος, 1995, 27.
- [10] Ρηγίνος, 1995, 22.
- [11] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Βραχνού, αριθ.συμβ. 149/24.05.1858.
- [12] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Βραχνού, αριθ. Συμβ. 306/09.07.1858.
- [13] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Βραχνού, αριθ. Συμβ. 7.459/13.01.1862.
- [14] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Κυρούση, αριθ. Συμβ. 733/11.12.1874.
- [15] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Κυρούση, αριθ. Συμβ. 2973/07.05.1877.
- [16] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Δημόπουλου, αριθ. Συμβ. 5278/06.08.1870.
- [17] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Δημόπουλου, αριθ. Συμβ. 1781/22.06.1876.
- [18] Αγριαντώνη, 1986, 20.
- [19] Σταθοπούλου, 2009, 68.
- [20] Αγριαντώνη, 1986, 33.
- [21] Σταθοπούλου, 2009, 80.
- [22] Αρχείο συμβολαιογράφου Αντωνίου Λούλου, αριθ. Συμβ. 4179/27.05.1873.
- [23] Αρχείο συμβολαιογράφου Αντωνίου Λούλου, αριθ. Συμβ. 4181/27.05.1873.
- [24] Αρχείο συμβολαιογράφου Αντωνίου Λούλου, αριθ. Συμβ. 4182/27.05.1873.
- [25] Σαλίμπα, 2002, 35.
- [26] Σαλίμπα, 1999, 25.
- [27] Σαλίμπα, 1999, 26.
- [28] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Βραχνού, αρ. Συμβ. 4426/19.10.1860.
- [29] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Κυρούση, αρ. Συμβ. 3872/02.02.1878.
- [30] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Βραχνού, αρ. Συμβ. 4426/19.10.1860.
- [31] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Κυρούση, αρ. Συμβ. 3872/02.02.1878.
- [32] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Κυρούση, αρ. Συμβ. 7377/15.06.1881.
- [33] Αρχείο συμβολαιογράφου Γ. Παπαγιαννόπουλου, αρ. συμβ. 2625/21.09.1891.
- [34] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Κυρούση, αρ. Συμβ. 3273/ 17.8.1877.
- [35] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Κυρούση, αρ. Συμβ. 3792/09.01.1878.
- [36] Αρχείο συμβολαιογράφου Κων/νου Κυρούση, αρ. Συμβ. 4338/31.07.1878.

ΠΗΓΕΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχεία συμβολαιογράφων Κων/νου Βραχνού, Κων/νου Κυρούση, Κων/νου Δημόπουλου, Αντωνίου Λούλου, Γεωργίου Παπαγιαννόπουλου. Χ. Αγριαντώνη, Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ, Αθήνα 1986.

Α.Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Σχεδιασμός και ανάκτηση του χώρου της πόλης», *Νεοελληνική Πόλη*, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας, τόμος Β', Αθήνα 1985.

Μ. Ρηγίνος, *Μορφές παιδικής εργασίας στη βιομηχανία και τη βιοτεχνία 1870-1940*, ΚΝΕ-ΕΙΕ, Αθήνα 1995.

Ζ. Σαλίμπα, Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία (1870-1922), ΚΝΕ-ΕΙΕ, Αθήνα 2002.

Ζ. Σαλίμπα, «Υπηρέτρια στην πόλη» στο *Επτά Ημέρες της Καθημερινής*, 02/05/1999.

Δ. Σταθοπούλου, Εξέλιξη πληθυσμού στη Λακωνία και νοσοτροπίες κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα (1850-1900), Αθήναι 2009.

Παρουσίαση του φωτογραφικού αρχείου της ΣΤ' ΕΠΚΑ, από την απαρχή της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας έως σήμερα

Δρ. Ερωφίλη – Ίρις Κόλια, Προϊσταμένη ΣΤ' ΕΠΚΑ

Άρτεμις Μανιάκη, Αρχαιολόγος ΣΤ' ΕΠΚΑ

Το φωτογραφικό αρχείο της ΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, μίας από τις παλαιότερες Εφορείες Αρχαιοτήτων στην Ελλάδα, που για πρώτη φορά παρουσιάζεται στο ευρύ κοινό, είναι άρρηκτα δεμένο με την ιστορία και την πορεία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην Πάτρα. Αποτυπώνει σιωπηλά και με ακρίβεια το έργο της Εφορείας, αλλά ταυτόχρονα απαθανατίζει και την ίδια την πόλη των Πατρών, στο πέρασμα του χρόνου, με αφορμή τις προσπάθειες που καταβάλλουν οι αρχαιολόγοι και οι υπάλληλοι των υπολοίπων ειδικοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού, εργάτες, σχεδιαστές, συντηρητές και μηχανικοί, για την προστασία των αρχαιοτήτων. Αποτελούσε πάντοτε σημαντικό κομμάτι της ΣΤ' ΕΠΚΑ και γι' αυτό τον λόγο έτυχε ιδιαίτερης φροντίδας και μέριμνας από τους εκάστοτε Προϊσταμένους της Εφορείας.

Στην προφορική ανακοίνωση που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Διημερίδας παρουσιάστηκαν αρκετές από τις παλαιότερες, ασπρόμαυρες φωτογραφίες του αρχείου. Το παρόν κείμενο συνοδεύεται από μικρό αριθμό φωτογραφιών, που δίνει μόνο μία μικρή ιδέα του πλούσιου φωτογραφικού υλικού που διαθέτει η ΣΤ' ΕΠΚΑ, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις γίνεται αναφορά σε βιβλία και επιστημονικά περιοδικά, όπου έχουν δημοσιευτεί φωτογραφίες της Υπηρεσίας. Οι φωτογραφίες, που παρουσιάζονται στο άρθρο, επιλέχθηκαν επειδή αποτελούν σπάνια και ανέκδοτα στιγμιότυπα, από την αποκάλυψη και διάσωση των αρχαιοτήτων της πόλης, ενώ ταυτόχρονα ζωντανεύουν το πρόσφατο παρελθόν της, κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.

Τα πρώτα αρχαία ευρήματα στην Πάτρα άρχισαν να έρχονται στο φως μετά την απελευθέρωση. Ελλείπει κατάλληλου χώρου για αποθήκευση μεταφέρονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, ενώ η εποπτεία γινόταν από την Αθήνα, με την αποστολή αρμόδιου υπαλλήλου, όταν προέκυπτε ανάγκη. Από πολύ νωρίς ξεκίνησαν οι πρώτες προσπάθειες για την αντιμετώπιση του προβλήματος της στέγασης των αρχαιολογικών ευρημάτων. Σύμφωνα με το Ιστορικό Λεξικό των Πατρών του Κ. Τριανταφύλλου^[1] ήδη το 1878 υπήρχε Αρχαιολογική Συλλογή στην πόλη (η οποία στεγαζόταν στο Α' Γυμνάσιο, που ονομαζόταν και «βασιλικόν»). Στο φύλλο αρ. 178 της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, στις 24 Μαΐου του 1910, η Ελλάδα διαιρείται σε επτά αρχαιολογικές περιφέρειες, από τις οποίες η τέταρτη αφορά τις Αχαΐα και Ήλιδα, συμπεριλαμβανομένων και των επαρχιών Τριφυλίας, Ολυμπίας και των νησιών Κεφαλονιάς και Ζακύνθου, με έδρα την Πάτρα. Με το φύλλο 366 της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, που εκδίδεται τον Σεπτέμβριο του 1939, η Ελλάδα διαιρείται σε επτά αρχαιολογικές περιφέρειες, από τις οποίες η τέταρτη αφορά τις Αχαΐα και Ήλιδα, συμπεριλαμβανο-

μένων και των επαρχιών Τριφυλίας, Ολυμπίας και των νησιών Κεφαλλονιάς και Ζακύνθου, με έδρα την Πάτρα.

Το 1916 η Αρχ/κή Συλλογή μεταφέρεται από το Α' Γυμνάσιο στο Α' Ελληνικό Λύκειο και το πρώτο γραφείο της Αρχαιολογικής Εφορείας μισθώνεται στην οδό Βιλλεμάν 23, στην οικία Λαζάρου Σώχου[2]. Το 1919 η Αρχαιολογική Συλλογή μεταφέρεται σε μισθωμένο οίκημα, ιδιοκτησίας χήρας Σπυροπούλου, στην οδό Ρούφου 5. Αρκετά άλλα μισθωμένα οικήματα χρησίμευσαν είτε ως αποθήκες είτε ως γραφεία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, στην Πάτρα, ενώ ορισμένες από τις παλιές αποθήκες εξυπηρετούν τις ανάγκες της Εφορείας έως και σήμερα. Παράλληλα, από τη δεκαετία του 1920 άρχισε να χρησιμοποιείται και ο χώρος του Ρωμαϊκού Ωδείου για τη φύλαξη ογκωδών αρχαίων ευρημάτων. Τα όλο και αυξανόμενα αρχαιολογικά ευρήματα, όμως, καθιστούσαν επιτακτική την ανάγκη για την ίδρυση οργανωμένου Μουσείου στην Πάτρα. Ο Κυριακούλης Παναγιωτάκος, αρχιτέκτονας που είχε προσληφθεί από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, εκπονεί σχέδια για το Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών σε ένα οικόπεδο του Δήμου, πίσω από το Ρωμαϊκό Ωδείο, στο κέντρο της Άνω πόλεως των Πατρών. Το σχέδιό του, δυστυχώς, έμεινε ανεκτέλεστο.

Το 1934 ο Ι. Καραμανδάνης παραχωρεί μέρος του ισογείου της οικίας του, στο κέντρο της πόλης[3], στην οδό Μαιζώνος 41, στην πλατεία Όλγας, για τη λειτουργία της Αρχαιολογικής Συλλογής. Μετά την κατάλληλη διαμόρφωση των δύο αιθουσών του ισογείου, εκτίθενται ορισμένα από τα αρχαιολογικά ευρήματα, ενώ η Εφορεία μίσθωσε και το υπόγειο της οικίας για την αποθήκευση των αρχαιοτήτων. Στο κτίριο αυτό στεγαζόταν το Μουσείο της πόλης, μέχρι και πρόσφατα, πριν την ίδρυση του Νέου Μουσείου Πατρών. Μία από τις παλαιότερες φωτογραφίες του Φωτογραφικού Αρχείου, που, δυστυχώς, δεν συνοδεύεται από στοιχεία για την προέλευση και τη χρονολογία της, εικονογραφεί εκείνη την περίοδο μέσα από τις συνθήκες εντοπισμού των αρχαιοτήτων. Απεικονίζει ένα φτωχοντυμένο κοριτσάκι να ακουμπά με δέος και χαρά, το χέρι του σε ακέφαλο άγαλμα, που πιθανόν μόλις έχει αποκαλυφθεί (εικ. 1). Το συγκεκριμένο άγαλμα, που εντοπίσαμε στις αποθήκες της Εφορείας, είναι άγνωστης προέλευσης και δεν φέρει ημερομηνία εύρεσης. Οι αρχαιολογικές αποθήκες εκείνης της περιόδου απεικονίζονται σε contacts φωτογραφιών (εικ. 2α', β', γ'). Τίτλοφορούνται «Μουσείον Πατρών» και αποτυπώνουν αρχαία ευρήματα, αγγεία και αγάλματα, σε αποθηκευτικούς χώρους της Υπηρεσίας, χωρίς περισσότερες λεπτομέρειες. Πρόκειται για το υπόγειο της οικίας Καραμανδάνη, στην οδό Μαιζώνος, και για παλαιότερες ακόμη αποθήκες της Υπηρεσίας, όπως την αποθήκη της Εφορείας στην οδό Ρούφου 5 και Χαραλάμπη.

Την ανάγκη για τη δημιουργία ενός αρχείου, που θα αφορούσε τις φωτογραφίες της Εφορείας Αρχαιοτήτων των Πατρών, αντελήφθη πρώτος ο έφορος Β. Πετράκος[4], το 1973, με την συμβολή της αρχαιολόγου κ. Μαρίας Μηλιτσοπούλου - Κωτσάκη, που ανέλαβε και την υλοποίησή του. Ακολουθώντας τις οδηγίες του Εφόρου, η κ. Κωτσάκη επισκέφθηκε το Γερμανικό Ινστιτούτο Αθηνών, προκειμένου να ενημερωθεί για το σύστημα που ακολουθούσε στην αρχειοθέτηση και ταξινόμηση των φωτογραφιών, και να το εφαρμόσει στη ΣΤ' ΕΠΚΑ. Με τα πενιχρά οικονομικά μέσα της Υπηρεσίας,

εκείνη την περίοδο, εξασφαλίστηκαν οι πρώτες, ελάχιστες καρτέλες όπου κολλήθηκαν φωτογραφίες και ξεκίνησε η καταγραφή και αρίθμηση τους. Η φροντίδα του φωτογραφικού αρχείου φαίνεται, δε, ότι αποτέλεσε και στη συνέχεια κυρίως γυναικεία υπόθεση, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια των τελευταίων 30 ετών, καθώς η ταξινόμηση και η αρχειοθέτηση των φωτογραφιών ανατέθηκε στις παρακάτω κυρίες της ΣΤ' ΕΠΚΑ: Λαμπρινή Παπακώστα, Δέσποινα Μαρινοπούλου, Λένα Χριστοπούλου, Γεωργία Λαλιώτη και Άρτεμη Μανιάκη.

Στις μέρες μας το Φωτογραφικό Αρχείο της Εφορείας στεγάζεται στο δεύτερο όροφο του κτιρίου της Υπηρεσίας, στη οδό Αλεξάνδρου Υψηλάντου 197, στο κέντρο της πόλης. Πρόκειται για μία αίθουσα 60 τμ., εφοδιασμένη με φοριαμούς κατάλληλους για την αποθήκευση των φωτογραφιών, των αρνητικών, των slides και των CD's. Το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος χώρος βρίσκεται στο εσωτερικό τμήμα του κτιρίου και δεν διαθέτει παράθυρα για εξωτερικό, φυσικό φωτισμό, ευνοεί την αποθήκευση των φωτογραφιών, καθώς το φωτογραφικό υλικό προστατεύεται από το φως του ήλιου και τις μεγάλες διακυμάνσεις της θερμοκρασίας.

Ανακαλύπτοντας κανείς το Φωτογραφικό Αρχείο της ΣΤ' ΕΠΚΑ, μπορεί να παρακολουθήσει, παράλληλα με την ιστορία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, την εξέλιξη της φωτογραφίας και της τεχνικής της φωτογράφισης και εκτύπωσης κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα. Έτσι, μέσα στο αρχείο εντοπίζουμε πολύ παλαιές εκτυπώσεις -από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα- όπου η εικόνα αποτυπώνεται σε χαρτόνι, τύπου καρτονέ ή αλλιώς τύπου carte-postale, παλιά αρνητικά διαστάσεων 9, 5 x 6 εκ., βιντεοκασέτες, slides, αλλά και παλιές φωτογραφικές μηχανές, συλλεκτικής σήμερα αξίας (εικ. 3). Πρόκειται ως επί το πλείστον για επαγγελματικές, διοπτικές μηχανές, με δύο δηλαδή φακούς σε διάταξη «8». Σε αυτού του τύπου τις μηχανές ο φωτογράφος, για να φωτογραφήσει βλέπει το είδωλο της εικόνας σε «θαμπόγυαλο» ανάποδα, ενώ ταυτόχρονα κρατά τη μηχανή στο ύψος της μέσης. Η παλαιότερη φωτογραφική μηχανή του αρχείου, είναι μάρκας Rollei – Flex και ακολουθούν χρονολογικά οι γιαπωνέζικες φωτογραφικές μηχανές Yashica, της δεκαετίας του 1960, και η Minolta της δεκαετίας του 1970, ενώ σχεδιασμένη για επαγγελματική χρήση ήταν η φωτογραφική μηχανή Mamiya C 220, μοντέλα της οποίας, υπάρχουν στο αρχείο της Υπηρεσίας. Η απόκτηση τεσσάρων φωτογραφικών μηχανών Polaroid ήταν συνέπεια της τεχνολογικής εξέλιξης, που οδήγησε στη δυνατότητα της επί τόπου, άμεσης, εκτύπωσης των φωτογραφιών. Η Εφορεία διαθέτει, επίσης, αρκετές σύγχρονες, αναλογικές φωτογραφικές μηχανές, ενώ η ανάγκη για ταχύτητα, δυνατότητα επεξεργασίας της εικόνας και οικονομία την εφοδίασαν με ψηφιακές φωτογραφικές μηχανές, που χρησιμοποιούνται από τους αρχαιολόγους, τους συντηρητές και τους μηχανικούς της.

Σήμερα, το Φωτογραφικό Αρχείο της ΣΤ' ΕΠΚΑ αριθμεί περισσότερες από 145.000 φωτογραφίες. Στον αριθμό αυτό δεν υπολογίζονται οι φωτογραφίες που εκτυπώθηκαν κατά το παλαιότερο σύστημα αρχειοθέτησης σε διπλή σειρά, και επικολλήθηκαν σε καρτέλες, για την εύκολη ταξινόμηση και ανεύρεσή τους. Η τακτική αυτή είναι ανέφικτο να υιοθετηθεί, λόγω των σημερινών οικονομικών δεδομένων, αλλά και ίσως περιττή, αφού η κάθε φωτογραφία, πέραν από την

εκτύπωσή της, αποθηκεύεται και ψηφιακά. Στον προαναφερθέντα αριθμό φωτογραφιών δεν προσμετρούνται ούτε οι φωτογραφίες που έχουν ταξινομηθεί κατά το παρελθόν, θεματικά ή αλφαβητικά, ανάλογα με τον σκοπό που εξυπηρετούσαν κάθε φορά, χωρίς ενιαίο αύξοντα αριθμό καταγραφής.

Η διαδικασία της καταγραφής και ταξινόμησης των φωτογραφιών αποτελεί μία πολλαπλή αποθήκευση των στοιχείων τους. Συνίσταται στην ενιαία αρίθμηση τους, με τον αριθμό φωτογραφικού αρχείου (α.φ.α) στην πίσω όψη τους και την χειρόγραφη - αρχικά - καταλογογράφησης τους σε τόμους, που φθάνουν τους είκοσι δύο σε αριθμό. Εκεί αναφέρονται αναλυτικά και σε ξεχωριστά πεδία, η χρονολογία λήψης τους, η προέλευση (για παράδειγμα το όνομα του οικοπεδούχου, αν πρόκειται για ανασκαφική φωτογραφία) ο αρχαιολόγος που απαθανάτισε τις εικόνες, αλλά και περισσότερες λεπτομέρειες, όπως το αν η φωτογραφία συνοδεύεται από αρνητικό. Στη συνέχεια, οι φωτογραφίες τοποθετούνται κάθετα, σε κατάλληλα και ανοιχτά στο άνω τμήμα τους, πανόδετα, «κουτιά» αρχειοθέτησης, χωρητικότητας περίπου 150 τεμαχίων, που με τη σειρά τους αποθηκεύονται σε συρτάρια φοριαμών, με τον αριθμό των φωτογραφιών που «φιλοξενούν», σε ευδιάκριτο σημείο, ώστε να είναι εφικτή η ανεύρεσή τους. Στο τελικό στάδιο της καταγραφής η αρίθμηση και καταλογογράφηση των φωτογραφιών, μαζί με όλες τις πληροφορίες που τις συνοδεύουν, συνθέτουν ένα ψηφιακό αρχείο – βάση δεδομένων, με «βιβλία» και «φύλλα» εργασίας excel, που αντιπροσωπεύουν τους τόμους καταγραφής των φωτογραφιών, ώστε να πραγματοποιείται γρήγορα και με διάφορα κριτήρια, η εύρεση των φωτογραφιών της επιλογής μας. Πέρα από φωτογραφίες, το αρχείο διαθέτει περισσότερα από 28.000 slides, και περίπου 2000 CDs καταγεγραμμένα σε αντίστοιχους καταλόγους και ψηφιακά αρχεία. Οι προβολείς των slides, είτε με τη μορφή στρογγυλού δίσκου (καρουσέλ), είτε με τη μορφή του οριζόντιου συστήματος τροφοδοσίας και οι οθόνες προβολής τους αποτελούν «ενθύμια» των τεχνολογικών μέσων παλαιότερων περιόδων, για τις προφορικές ανακοινώσεις και παρουσιάσεις των αρχαιολόγων της Εφορείας. Οι ψηφιακοί δίσκοι (CDs) είναι ταξινομημένοι σε κατάλληλες θήκες αποθήκευσης, ανά χρονολογικό έτος, αρχής γενομένης από το 2005, όταν και η χρήση τους έγινε συστηματική.

Το Φωτογραφικό Αρχείο χωρίζεται σε δύο βασικά μέρη: α) Το αποκαλούμενο «παλαιό» και το β) το «νέο» αρχείο. Το πρώτο χρονολογείται ως το 1980 και ταξινομείται με αλφαβητική σειρά, σε καρτέλες, χωρίς αριθμό καταγραφής, ακολουθώντας τις ονομασίες των οδών των Πατρών, αφού περιλαμβάνει κυρίως σωστικές ανασκαφές στην Πάτρα, την εποχή της μεγάλης ανοικοδόμησης της πόλης. Το νέο αρχείο χρονολογικά φθάνει ως τις μέρες μας και ακολουθεί ενιαία αρίθμηση ξεκινώντας από τον αριθμό 1/. Ένας δεύτερος διαχωρισμός του αρχείου, που καθορίστηκε, σχεδόν εν τη γενέσει του, είναι αυτός που διακρίνει τις φωτογραφίες σε: α) φωτογραφίες πεδίου, προερχόμενες από αυτοψίες και ανασκαφές και β) σε κινητά ευρήματα: προϊόντα της αρχαιολογικής έρευνας, φωτογραφημένα ξεχωριστά και αποκλειστικά από τους αρχαιολόγους, προκειμένου να μελετηθούν και να τοποθετηθούν στις αποθήκες, προς καταγραφή. Οι φωτογραφίες των ευρημάτων φέρουν το αρχικό γράμμα Ε/ και ακολουθούν ενιαία αρίθμηση, ξεχωριστή από αυτήν των ανασκαφικών φωτογραφιών. Οι παλαιότερες από αυτές τις φωτογραφίες

χρονολογούνται τις δεκαετίες του 1920 και 1930 και ως επί το πλείστον αφορούν ευρήματα ανασκαφών, που έχουν δημοσιευτεί στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Τέτοιες φωτογραφίες είναι, για παράδειγμα, αυτές που απεικονίζουν μυκηναϊκά ευρήματα από τη Χαλανδρίτσα[5], φωτογραφημένα από τον Κυπαρίση το 1928, από το Μάνεσι[6] Καλαβρύτων το 1930, από τη Γουρζούμιστα[7] (Θέση Αγ. Ιωάννης) το 1932. Χαρακτηριστικός της εποχής είναι ο τρόπος φωτογράφισης των αντικειμένων, με μαύρο ύφασμα ως φόντο, αλλά και η εκτύπωση των φωτογραφιών σε χονδρό χαρτόνι.

Από το παλαιό αρχείο που, όπως αναφέρθηκε, αφορά κυρίως στις σωστικές ανασκαφές μέχρι το 1980, επιλέγουμε να αναφερθούμε σε φωτογραφίες, χαρακτηριστικές από εκείνη την εποχή, που αποτυπώνουν τον αυθορμητισμό και τη γοητεία της στιγμής. Για παράδειγμα, την αποκάλυψη τάφου, τον Ιούνιο του 1962, στο οικόπεδο του Β' Γυμνασίου Θηλέων (εικ. 4α'). Στην οδό Βύρωνος 1, στην πλατεία Υψηλών Αλωνίων, επίσης, σε φωτογραφία του 1975 διακρίνουμε στο βάθος μαθήτριες του Γυμνασίου να παρατηρούν τις αρχαιότητες (εικ. 4β'). Αν και η πλειονότητα των φωτογραφιών του παλαιού αρχείου αφορά κυρίως φωτογραφίες από την πόλη της Πάτρας και τις αρχαιότητες που αποκαλύφθηκαν στο αστικό κέντρο, αξίζει να αναφερθούμε και σε παλιές φωτογραφικές λήψεις από την περιφέρεια της Αχαΐας. Για παράδειγμα, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ασπρόμαυρες φωτογραφίες από την ανασκαφή των Μυκηναϊκών τάφων στη Χαλανδρίτσα, την εποχή του Κυπαρίση, από το Τείχος Δυμαίων[8] το 1978 και την αρχαία Τριταία[9]. Χαρακτηριστική του εργατικού προσωπικού που αποκάλυπτε τις αρχαιότητες είναι, επίσης, η «αναμνηστική» φωτογραφία με την ομάδα των εργατών, πάνω από τον δρόμο μυκηναϊκού τάφου, κατά την ανασκαφή του στα Βραχναϊκά Αχαΐας[10] (εικ. 5). Η φωτογραφία δεν συνοδεύεται από στοιχεία για την προέλευσή της, πιθανότατα, όμως, χρονολογείται κατά τη δεκαετία του 1950. Ενδεχομένως, πρόκειται για την ανασκαφή στον Αγ. Παντελεήμονα[11] Βραχναϊκών από τους αρχαιολόγους Ν. Γιαλούρη, Ν. Ζαφειρόπουλο και Αγγ. Λιάγκουρα, κατά το 1955.

Η ανασκαφική έρευνα στην πόλη της Πάτρας, σε ιδιωτικά και δημόσια κτίρια, αποκάλυψε μεγάλο αριθμό ψηφιδωτών δαπέδων, με γεωμετρικό διάκοσμο, παραστάσεις ανθρώπων, ζώων ή μυθολογικές σκηνές, χαρίζοντας στην πόλη μια πλουσιότατη συλλογή ψηφιδωτών. Αρκετά από αυτά εκτίθενται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης και μελετώνται από τον Ι. Παπαποστόλου. Στο Φωτογραφικό Αρχείο της Υπηρεσίας αποτελούν μία ξεχωριστή ενότητα φωτογραφιών και φυλάσσονται σε συγκεκριμένη θέση. Το παλαιότερο ψηφιδωτό που απεικονίζεται κατά χώραν, τη στιγμή ακριβώς της αποκάλυψής του, σε φωτογραφία του αρχείου της Εφορείας, προέρχεται από ανασκαφή στην οδό Σισίνη 11 – 13 και Γεωργίου Ρούφου και χρονολογείται στο 1953 - 1955, σύμφωνα με τα στοιχεία που συνοδεύουν την εικόνα (εικ. 6). Επίσης, σε ρωμαϊκή έπαυλη στα Ψηλαλώνια αποκαλύφθηκε το 1972 ψηφιδωτό που παρουσιάζει την Αφροδίτη[12] να κρατά καθρέπτη. Στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο ανήκει το ψηφιδωτό πλούσιας ρωμαϊκής βίλλας που στο κέντρο του φέρει παράσταση αρματηλάτη και τεθρίππου[13], ενώ στις ασχολίες της αγροτικής ζωής παραπέμπει το ψηφιδωτό από την οδό Καρόλου 61, που εικονίζει τον Πάνα και συντρόφους του να πατούν σταφύλια σε ληνό[14].

Η παλαιότερη φωτογραφία του αρχείου αφορά στο ρωμαϊκό ωδείο της Πάτρας. Πρόκειται για ανατύπωση της πρωτότυπης φωτογραφίας, που χρονολογείται στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα (εικ.7^α). Αποτυπώνει το Ωδείο πολλά χρόνια πριν την αναστήλωσή του, με τη μορφή που είχε όταν πρωτοήρθε στο φως. Το μνημείο αποκαλύφθηκε στα 1889, κατά τη διάρκεια μεταφοράς χωμάτων από τον τότε λόφο Στράνη, για τις επιχωματώσεις του νέου λιμανιού της πόλης[15]. Με τις εργασίες καθαρισμού και αναστήλωσης αλλά και με τις απαλλοτριώσεις των γύρω κτημάτων του μνημείου, ασχολήθηκαν, εν συνεχεία, οι αρχαιολόγοι τις επόμενες δεκαετίες, προκειμένου το μνημείο να ανασκαφεί. Εξίσου σημαντικές και σπάνιες με αυτή την εικόνα του Ωδείου, αλλά μεταγενέστερες, είναι οι φωτογραφίες που το απαθανατίζουν στην πάροδο των ετών, κατά την ανασκαφή, την αναστήλωση και τη διαμόρφωση του γύρω χώρου του. Έτσι, έχουν διασωθεί φωτογραφίες από τις εργασίες αναστήλωσης της δεκαετίας του 1960, ανάμεσα στις οποίες και μία που παρουσιάζει το κοίλο, πριν αποκατασταθούν τα εδώλια του επιθεάτρου, (εικ. 7β', γ').

Μέσω των φωτογραφιών που αποτελούν το αρχείο της ΣΤ' ΕΠΚΑ, μπορούμε να διαμορφώσουμε και μία εικόνα από τις πιο αντιπροσωπευτικές περιοχές της Πάτρας. Για παράδειγμα την Άνω Πόλη, την περιοχή δηλαδή γύρω από το Ρωμαϊκό Ωδείο, όπου και βρισκόταν ο ναός του Αγ. Γεωργίου. Ο ναός που έδωσε το όνομά του στη γειτονική, μικρή πλατεία, δεν σώζεται σήμερα και βρισκόταν εντός του σημερινού απαλλοτριωμένου χώρου του μνημείου[16]. Τμήματα από το μαρμαροθέτημα που έφερε στο δάπεδό του διατηρούνται ως σήμερα στο χώρο. Οι περιηγητές Spon και Wheler[17] που επισκέφθηκαν την πόλη το 1676 αναφέρουν τον συγκεκριμένο ναό, που εγκαταλείφθηκε πριν το 1821. Άλλες φωτογραφίες γύρω από το μνημείο του Ωδείου αποτυπώνουν την όμορφη αυτή περιοχή της Πάτρας, που παρουσιάζει μια αρκετά διαφορετική εικόνα σήμερα.

Κατά την ανασκαφή στη πλατεία Υψηλών Αλωνίων, που πραγματοποιήθηκε το 1970, από τον έφορο Φ. Πέτσα, εντοπίστηκε τμήμα δημόσιου κτιρίου, ρωμαϊκών χρόνων, ενδεχομένως Γυμνασίου (εικ. 8). Με αφορμή την συγκεκριμένη ανασκαφή έχουμε μία φωτογραφία που αποτυπώνει την τότε μορφή της πλατείας. Από τον παλαιό ναό του πολιούχου Αγ. Ανδρέα, με χρονολογία το Νοέμβριο του 1974, προέρχεται φωτογραφία που απεικονίζει το μικρό κιόσκι που μόλις είχε τοποθετηθεί στη Ν πλευρά, δυτικά της εκκλησίας[18]. Από την είσοδό του, στα δυτικά κατεβαίνει κανείς σε υπόγειο σπηλαιώδη χώρο, που οδηγεί στο πηγάδι με το αγίασμα του Αγ. Ανδρέα, το οποίο αναφέρεται από τον Πausanias και ταυτίζεται με τη μαντική πηγή της θεάς Δήμητρας – μαντείο αλάνθαστο για τους αρρώστους.

Το κάστρο της Πάτρας, επίσης, απεικονίζεται σε φωτογραφίες της ΣΤ' ΕΠΚΑ. Οι παλαιότερες από αυτές χρονολογούνται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πολύ πριν διαμορφωθεί η πόλη γύρω από το μνημείο. Κατά την δεκαετία του 1960, επί του Εφόρου Ευθύμιου Μαστροκώστα, φωτογραφίες απαθανατίζουν την στερέωση του μεγάλου πολυγωνικού προμαχώνα στα ΝΑ, και του Παλαιολόγειου πύργου, στην είσοδο του εξαπυργίου του Κάστρου[19]. Ρομαντικά αποτυπώνεται, επίσης, πολλά χρόνια πριν τον καθαρισμό και την αναστήλωσή του, το κάστρο του Ρίου, σε δύο φωτογραφίες του αρχείου που, δυστυχώς, δεν συνοδεύονται από χρονολογία (εικ. 9).

Μαζί με την απεικόνιση των αρχαιοτήτων και τις προσπάθειες της προστασίας τους, εικονογραφείται και η ιστορία της πόλης, κατά την πάροδο των ετών. Έτσι, το Φ.Α. διαθέτει μία αρκετά μεγάλη ομάδα φωτογραφιών, από τις αρχές της δεκαετίας του '70, που αφορά σε νεοκλασικά κτίρια, χαρακτηριστικά οικοδομήματα της Πάτρας, μάρτυρες του εύρωστου οικονομικά παρελθόντος της, του τέλους 19^{ου} αιώνα – των αρχών 20ου αι. Ένα αξιόλογο κτήριο, που υπάρχει ακόμη, στο κέντρο της πόλης, στη συμβολή των οδών Κορίνθου και Γούναρη, όπου και στεγαζόταν παλαιότερα κατάστημα της Εμπορικής Τράπεζας, έφερε πλούσιο διάκοσμο στην πύλη και τον εξώστη του. Πολλά επιβλητικά κτίρια, αρκετά από τα οποία έχουν επιβιώσει ως τις μέρες μας, στέγαζαν εμπορικά καταστήματα στο ισόγειο και βρίσκονταν στις κεντρικές οδούς Σαχτούρη και Αγ. Ανδρέου. Ωστόσο, η μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα κατά τις δεκαετίες 1960 και 1970 ώθησε την πόλη στον «εκ-συγχρονισμό» της. Αυτό το στάδιο της ιστορίας της αποτυπώνεται σε αρκετές φωτογραφίες εκείνης της περιόδου, αφού πολλά από τα πλούσια αρχοντικά της Πάτρας, απεικονίζονται κατά την κατεδάφισή τους, προκειμένου να δώσουν τη θέση τους σε πολυκατοικίες με διαμερίσματα με «αντιπαροχή».

Το πλουσιότατο υλικό του Φ.Α. της ΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ελάχιστο μέρος του οποίου παρουσιάστηκε στο παρόν άρθρο, αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον αντικείμενο για μελέτη. Κατά το διάστημα των δύο τελευταίων ετών, πέρα από την ταύτιση, καταγραφή και αρχειοθέτηση των φωτογραφιών, πραγματοποιείται προσπάθεια ψηφιοποίησης και ψηφιακής ταξινόμησης του υλικού του. Η ψηφιοποίηση ξεκίνησε με προτεραιότητα στις πιο σπάνιες και επίλεκτες φωτογραφίες, προκειμένου αυτές να διασωθούν από τη φθορά του χρόνου. Σε αυτό συνέβαλε πολύ η πρόσφατη αγορά ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή, τελευταίας τεχνολογίας, εξοπλισμένου με ανάλογο πρόγραμμα σάρωσης και αρχειοθέτησης των φωτογραφιών, σε ψηφιακά αρχεία. Στόχος της Υπηρεσίας είναι η ψηφιακή σάρωση του συνόλου του φωτογραφικού υλικού της. Τέτοια εργασία απαιτεί, πέρα από το μεγάλο χρονικό διάστημα για την ολοκλήρωσή της, προσωπικό κατάλληλα καταρτισμένο, με αποκλειστικό καθήκον την επίτευξη αυτού του σκοπού.

Επιπλέον, κατά τα τελευταία έτη, με πολύ κόπο και μεγάλη υπομονή διαχωρίστηκαν οι φωτογραφίες που αφορούν στην Κεφαλονιά και την Αιτωλοακαρνανία, περιοχές άλλοτε αρμοδιότητας της ΣΤ' ΕΠΚΑ. Το φωτογραφικό αυτό υλικό, που αποτελείται από αρκετές χιλιάδες φωτογραφίες, μαζί με τα αρνητικά τους, slides και contacts, στάλθηκε στις αντίστοιχες σημερινές Εφορείες Αρχαιοτήτων. Ένας ακόμη στόχος της Εφορείας, εκτός από τη διαφύλαξη του φωτογραφικού αρχείου, είναι και η προβολή του στους πολίτες της Πάτρας. Η διοργάνωση θεματικών φωτογραφικών εκθέσεων για το ευρύ κοινό θα μετέδιδε ένα μέρος από το πλούσιο ιστορικό παρελθόν της πόλης και στις επόμενες γενιές, αποσκοπώντας στη διατήρηση της ιστορικής μνήμης και στο σεβασμό προς τις αρχαιότητες.

Δρ. Ερωφίλη – Ίρις Κόλια, Προϊσταμένη ΣΤ' ΕΠΚΑ

Άρτεμις Μανιάκη, Αρχαιολόγος ΣΤ' ΕΠΚΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Τριανταφύλλου 1995, 1299 – 1300, 2002.
- [2] Πετρόπουλος 2002, 5.
- [3] Τριανταφύλλου 1995, 1301.
- [4] Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε στην αρχαιολόγο κ. Μαρία Μηλιτσοπούλου – Κωτσάκη, που πρόθυμα μας έδωσε τις πληροφορίες, που αφορούν στη δημιουργία του φωτογραφικού αρχείου της Υπηρεσίας.
- [5] ΠΑΕ 1928, 115 – 116, εικ.4, 6, 7.
- [6] ΠΑΕ 1930, 87, εικ. 11.
- [7] ΠΑΕ 1932, 58, εικ. 1.
- [8] ΠΑΕ 1962, πίν. 131-133.
- [9] Νεράντζουλης 1941, 30-32, εικ. 20.
- [10] Τριανταφύλλου 1995, 348 – 349.
- [11] BCH 80 (1956), II, 291, Papadopoulos 1979, 26, no. 8, fig. 3b, 17, 43a, Συριόπουλος 1964, 106, (αρ. 170), 483, 504.
- [12] Παπαποστόλου ΑΔ 28, Β1, (1973), 225, σχ.15, Παπαποστόλου 2009, 244-248.
- [13] Παπαποστόλου ΑΔ 34, Β1, (1979), 130, πίν. 33β, Παπαποστόλου 2009, 221-225.
- [14] Παπαποστόλου ΑΔ 34, Β1, (1979), 134, Παπαποστόλου 2009, 234-237.
- [15] Τριανταφύλλου 1995, 2275 – 2280, Παπαχατζής 1980, 110-114.
- [16] Μαστροκώστας ΑΔ 20 (1965), Β2, 220 – 223, πίν. 260β, 261, 262^α.
- [17] Sporn - Wheeler 1678, 17.
- [18] Παπαχατζής 1980, 126, εικ. 85 – 86.
- [19] Μαστροκώστας ΑΔ 19 (1964), Β2, πίν. 209, 210.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Νεράντζουλης Π., *Αχαιών Δωδεκαπόλεως ερείπια και μνημεία*, Αθήνα 1938.
- Παπαποστόλου Ι., Παρατηρήσεις σε ψηφιδωτά των Πατρών, *Η Πάτρα αποικία του Αυγούστου*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Πάτρα 23-24 Μαρτίου 2006, Αθήνα 2009, Ινστιτούτο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας (Ε.Ι.Ε.), Tripodes 8, 209-251.
- Papadopoulos Ath., *Mycenaean Achaea*, Studies in the Mediterranean Archaeology 55, 1, London, 1979.
- Πετρόπουλος Μ., Μουσείο Πατρών: Προϊστορία και εξελίξεις, *Οι φίλοι του Αρχαιολογικού Μουσείου*, Το νέο Αρχαιολογικό Μουσείο της Πάτρας, Μάιος 2002, 4-11.
- Παπαχατζής Ν., *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, Βιβλία 7 και 8, Αχαϊκά και Αρκαδικά, Αθήνα 1980.
- Συριόπουλος Κ., *Η προϊστορία της Πελοποννήσου*, Αθήνα, 1964.
- Τριανταφύλλου Κ., *Ιστορικό Λεξικό των Πατρών*, Πάτρα 1995 (γ' έκδοση).
- Sporn J. – Wheeler G., *Voyage de l' Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant*, 1678, II.

Εικ. 1: Κοριτσάκι με αρχαίο άγαλμα

**Εικ. 2: Παλιές αποθήκες της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ
α΄. Αποθήκη της Υπηρεσίας πριν το 1934.**

β΄. Στοιβαγμένα μυκηναϊκά αγγεία σε παλαιά αποθήκη αρχαιοτήτων

γ'. Οι αρχαιότητες στο υπόγειο του Παλαιού Μουσείου Πατρών

Εικ. 3: Παλιές φωτογραφικές μηχανές του Φωτογραφικού Αρχείου της ΣΤ' ΕΠΚΑ.

Εικ. 4: Στιγμιότυπα από σωστικές ανασκαφές.

α'. Κατά την αποκάλυψη αρχαίου τάφου στο Β' Γυμνάσιο Θηλέων το 1962.

β'. Μαθήτριες θαυμάζουν τις αρχαιότητες στην οδό Βότσαρη

Εικ. 5: Αναμνηστική φωτογραφία στην είσοδο μυκηναϊκού τάφου στα Βραχναΐικα Αχαΐας

Εικ. 6 : Αποκάλυψη ψηφιδωτού δαπέδου την δεκαετία του 1950.

Εικ. 7: Αρχαίο Ωδείο Πατρών.

α'. Το μνημείο όπως πρωτοήλθε στο φως.

β' Ο νότιος τοίχος του Ωδείου κατά την αναστήλωσή του.

γ' Το κοίλο πριν την αποκατάσταση του επιθεάτρου.

Εικ. 8: Η ανασκαφή των Υψηλών Αλωνίων κατά το 1970.

Εικ. 9: Το κάστρο του Ρίου.

Η Ιστορία της Μονής Μαρδακίου κατά τον 19ο αιώνα, μέσα από τα έγγραφα των Γ.Α.Κ.

Ιωάννα Καράνη

Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του παρελθόντος, καθώς και τα κινητά αντικείμενα, αποτελούν τεκμήρια της ιστορίας ενός μνημείου, του τόπου στον οποίο ανήκει και των ανθρώπων που διήγαν τον βίο τους μέσα σ' αυτό. Η αρχαιολογική έρευνα και η μελέτη της αρχιτεκτονικής του μνημείου δίνουν στοιχεία για ένα τμήμα της ιστορίας του. Η διερεύνηση της ιστορίας των ανθρώπων που έδρασαν σε αυτό, μας μεταφέρει στον χώρο και στον τόπο που διαδραματίστηκαν μικρά ή μεγάλα γεγονότα, που σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να ήταν καθοριστικά για το μέλλον. Επομένως ο συνδυασμός της *in situ* μελέτης του μνημείου, με γραπτά τεκμήρια που διασώζονται σε αρχεία, δίνει πληρέστερη εικόνα, διαφωτίζει πτυχές της ιστορίας του και εμπλουτίζει τις γνώσεις μας, συμβάλλοντας στη κατανόηση της πορείας του μέσα στον χρόνο, τόσο σε εποχές ακμής, όσο και σε περιόδους παρακμής, τεκμηριώνοντας τις αιτίες και τις συνθήκες καθώς και τις ιστορικές συγκυρίες που λειτούργησαν θετικά ή είχαν αρνητικό αντίκτυπο στην ιστορία του μνημείου.

Η Μονή Μαρδακίου (Εικ. 1), που βρίσκεται κοντά στο χωριό Νέδουσα, στον Ταΰγετο[1], ιδρύθηκε το 1635 σαν σταυροπηγιακή Μονή, με χορηγία του Μουσελίμη Θεόδωρου Χανδρινού, του οποίου η εικόνα με το σχήμα του μοναχού σώζεται στον (κατάγραφο με τοιχογραφίες φιλοτεχνημένες από τον Κακαβά[2]) νάρθηκα του καθολικού. Για τη Μονή Μαρδακίου εκδόθηκαν πατριαρχικά σιγίλια[3] από τον Κύριλλο τον Β' περίπου το 1642, τον Γαβριήλ Γ' το 1702, τον Γρηγόριο Ε' το 1798, τον Κύριλλο ΣΤ' το 1815 και το 1816, επικυρώνοντας διαχρονικά την σχέση της με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η απ' αυθείας σχέση της Μονής με το Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως, της εξασφάλισε την απαραίτητη ανεξαρτησία από τους τοπικούς παράγοντες, όπως μητροπολίτες, προεστούς, και κοινότητες. Επίσης, η Μονή συνδέθηκε με ένα σημαντικό εκκλησιαστικό πρόσωπο που έδρασε στο τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, τον Προκόπιο Πελεκάση[4] (1734-1812), Οικουμενικό Πατριάρχη από το 1785 έως το 1789, ο οποίος το 1797 επιστρέφει στην γενέτειρά του την Σίτσοβα, δηλαδή την Αλαγονία.

Η Μονή Μαρδακίου με την ίδρυσή της είχε μεγάλη κτηματική περιουσία, κυρίως λόγω του μετοχίου στο εύφορο Γαρδίκι. Επίσης, οι εγκαταστάσεις ελαιотреβείου και μύλου της παρείχαν αυτάρκεια τροφής και οικονομική ευημερία. Λόγω της ευμάρειας του, το μοναστήρι είχε την δυνατότητα να συμμετέχει ενεργά στην επανάσταση του 1821[5]. Λόγω της απρόσιτης, φυσικά οχυρής θέσης του, φαίνεται ότι η Φιλική Εταιρεία είχε ισχυρή βάση στο Μαρδάκι, το οποίο χρησιμοποιήθηκε σαν ασφαλές και μόνιμο ορμητήριο κατά των εχθρών και σαν αποθήκη παντός είδους εφοδίων για τον αγώνα. Από τα μέσα Φεβρουαρίου μέχρι τις αρχές Μαρτίου 1821 αποτέλεσε το κρυφόγειτο και στρατηγείο του Παπαφλέσα. Στις 18 Μαρτίου έγινε συνάντηση μεταξύ του Παπαφλέσα, του Κεφάλα, του Νικηταρά, του Αναγνωσταρά, των πρό-

κριτών της Αλαγονίας παπά - Πολυζώη Κουτουμάνου, Τ. Βασιλάκι και άλλων. Ο Νικηταράς συγκέντρωσε 250 οπλοφόρους, ως επί το πλείστον Αλαγόνιους, οι οποίοι τη νύχτα ξεφόρτωσαν τα πολεμοφόδια, που είχαν σταλεί από τους εταίρους της Σμύρνης με πλοίο πιθανόν στον Αλμυρό και τα μετέφεραν με 200 ζώα, στο ασφαλές και απρόσιτο Μαρδάκι. Από εκεί αφού συνεννοήθηκαν με τον Πετρόμπεη και τον Κολοκοτρώνη, πολιορκήσαν την Καλαμάτα την οποία κατέλαβαν στις 23 Μαρτίου του 1821. Κατά τις επιδρομές των Τούρκων και ιδίως του Ιμπραήμ το μοναστήρι χρησιμοποιήθηκε αφενός μεν σαν ασφαλές και μόνιμο καταφύγιο των γυναικό-παιδων και των ασθενών, αφ'ετέρου δε σαν στρατηγείο του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη κατά την αντεπίθεσή του κατά του Ιμπραήμ.

Η διερεύνηση στα Γενικά Αρχεία του Κράτους, αρχικά είχε σαν σκοπό την εύρεση στοιχείων που θα αφορούσαν αποκλειστικά στην οικοδομική ιστορία του μνημείου, προκειμένου να έχει πρακτική χρήση τόσο κατά την διάρκεια της μελέτης, όσο και κατά την εκτέλεση του έργου αποκατάστασης του, μετά τον καταστροφικό σεισμό της Καλαμάτας το 1986^[6] (Εικ. 2). Διαπιστώθηκε ότι στα ΓΑΚ στο Αρχείο των Μοναστηριακών, στον φάκελο 383 σώζονται συνολικά 440 έγγραφα, που αφορούν στα έτη 1833 έως 1886, ενώ στο φάκελο 608 σώζονται 5 έγγραφα μεταξύ των ετών 1833 έως 1848. Ακόμη, υπάρχει ένα ακόμη παλαιότερο έγγραφο στο Καποδιστριακό αρχείο, στον φάκελο 19. Σώζεται, δηλαδή ένας σημαντικός όγκος γραπτών κειμένων, που διαφωτίζουν την ιστορική διαδρομή της Μονής μέσα στον 19ο αιώνα. Επειδή τα περισσότερα έγγραφα αφορούν σε κατάστοιχα εσόδων και εξόδων, πληρωμές φόρων, ενοικιάσεις κτημάτων και ελαιοκάρπου, εισοδήματα ελαίου, διορισμούς επιστατών για τη φύλαξη των κτημάτων και των ποιμνίων του Γαρδικίου, εκποιήσεις κτημάτων, εκλογές ηγουμένων, δεν βρέθηκαν αξιοποιήσιμα στοιχεία για την οικοδομική ιστορία της Μονής. Όμως, μέσα από τα κείμενα, διαφαίνεται ανάγλυφα η μεταβατική ιστορική περίοδος του 19ου αιώνα και ο τρόπος που αντιδρά μια κοινωνική ομάδα απέναντι στις μεταβολές. Αφ'ενός αντιλαμβάνεται κανείς τον τρόπο σκέψης των μοναχών, τις προθέσεις τους, τα προβλήματα που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν και προσπάθησαν να επιλύσουν, τις προκλήσεις και τα διλήμματα μπροστά στα οποία βρέθηκαν, τις αλλαγές που συντελούνταν και τις οποίες προσπαθούσαν να διαχειριστούν. Αφ'ετέρου, τον τρόπο σκέψης της διοίκησης του νεοσύστατου κράτους που είχε ανάγκη από την είσπραξη φόρων για να επιβιώσει, είχε την υποχρέωση να συστήσει οργάνωση από την αρχή και να θεσμοθετήσει κρατικές δομές που να στηρίζονται σε νόμους. Επειδή είναι αδύνατη η ανάλυση όλων αυτών των εγγράφων, που πλέον είναι διαθέσιμα -σε μεγάλο ποσοστό- ελεύθερα στο διαδίκτυο, έχει γίνει επιλογή πέντε εγγράφων, προκειμένου να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για τις συνθήκες που επικρατούσαν στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος, και τις μεταβολές στις κοινωνικές και εκκλησιαστικές δομές.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση της Ελλάδος από τους Τούρκους το μοναστήρι βρίσκεται να έχει σημαντική κτηματική περιουσία. Σε κατάστιχο της εκκλησιαστικής επιτροπής, με ημερομηνία 1η Φεβρουαρίου 1829^[7] αναφέρεται η κινητή και ακίνητη περιουσία που έχει το «Μοναστήριον Μαρδάκι επ'ονόματι Κοιμήσεως της Θεοτόκου, εν τη επαρχία Μονεμβασίας κατά τα Πισινά Χωριά^[8]». Τα περιουσιακά στοιχεία που αναφέρονται είναι: «Ιερά σκεύη: 1 δισκοπότηρον αργυρούν, 5 κανδύλια αργυρά, 1 θυ-

μιατόν αργυρούν, Τα αναγκαία ιερά άμφια απλά και τα βιβλία της εκκλησίας, 1 κουτί αγίων λειψάνων αργυρούν, Κτήματα Χωράφια ορεινά στρέμματα 30, δίδουν κατ' έτος πινάκια[9] 40, Αμπέλι στρέμματα 10, δίδει κατ' έτος μπότζας[10] 700, Ελαιόδενδρα εις το μοναστήριον 100, Μορέας 150, 1 Μετόχι επονομαζόμενον Γαρδίκι, πλησίον του Φρούτζαλα (Θουρία), με κατοικήματα και εκκλησίας δισκοπότηρον αργυρούν, Αμπέλι στρέμματα 10, δίδει κατ' έτος μπότζας 700, Ελαιόδενδρα 2300, δίδουν κατ' έτος βαρέλας 50, Συκάς σώας 33, κεκομμένας 60, Μορέας 40, 1 χωράφι πλησίον του μετοχίου, δίδει πινάκια ως 6, 1 ελαιοτριβείο εις χρείαν του μοναστηρίου, 1 μύλο του χειμάνος δίδει ως 8 πινάκια. Ζώα: 300 αιγοπρόβατα, 15 αγελάδια, 6 βόδια εργατικά, 5 μουλάρια, 2 άλογα». Επίσης αναφέρονται οι μονάζοντες, οι οποίοι είναι: «Ο προηγούμενος Νικηφόρος, ο ηγούμενος Γρηγόριος ιερομόναχος, 1 ιερομόναχος, 6 μοναχοί, 5 δόκιμοι, 9 μισθωτοί», δηλαδή συνολικά 23 άτομα.

Με το Οθωνικό διάταγμα του 1833 περί διαλύσεως τετρακοσίων δώδεκα μονών καταργήθηκαν πολλά μοναστήρια της Αλαγονίας. Όμως, σε έγγραφο της 3ης Σεπτεμβρίου 1839, η Μονή του Μαρδακίου συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των τεσσάρων διατηρούμενων μοναστηριών της Μεσσηνίας μαζί με τη Μονή της Βελανιδιάς, τη Μονή της Δημιόβης, και τη Μονή του Βουλκάνου. Επομένως η Μονή Μαρδακίου θεωρήθηκε ότι εξακολουθούσε να είναι ακμαία και επιλέχθηκε ανάμεσα σε πολλές άλλες να συνεχίσει την λειτουργία της.

Σε έγγραφο της 10^{ης} Ιουλίου 1843[11] (Εικ. 3) των μοναχών «προς την επί των εκκλησιαστικών Γραμματεία της Επικρατείας», πληροφορούμαστε τον πρόσφατο θάνατο του Παρθενίου Πράττη, ο οποίος έγινε ηγούμενος το 1836[12], την εκλογή του Παρθενίου Νικολάου ως Ηγουμένου της μονής και την αποδοχή της από τον «Επίσκοπο Μεσσήνης». Το κείμενο της επιστολής είναι το εξής: «Αποβιώσαντος εν Κυρίω του Ηγουμένου της ενταύθα Μονής μας Παρθενίου Πράττη την 20 παρελθόντος Μαΐου, απεστείλαμεν ευθύς τον συναδελφό μας κ. Παρθένιον Κωστόπουλον προς τον Σεβασμιώτατον Επίσκοπον Μεσσήνης γνωστοποιούντες προς αυτόν τον θάνατον αυτού. Μετά παρέλευσιν δε 10 ημερών εξαπεστείλαμεν τον αυτόν μετά του ετέρου κ. Ζηνοβίου Κλειδαράκου προς τον αυτόν (Ε)πίσκοπον να τω ζητώσι γνώμην περί της εκλογής νέου ηγουμένου της Μονής όστις αφ'ού ήκουσε τα ονόματα τινών υποψηφίων ενερεστήθη να γνωμοδοτήση υπέρ του συναδελφού μας κ. Παρθενίου Νικολάου, και ταυτοχρόνως να υπαγορεύση προς τον αποσταλέντα Κωστόπουλον και την σύνταξιν του σχεδίου της εκλεκτικής του ηγουμένου πράξεώς μας, την οποίαν αντιγράψαντες και υπογράψαντες ως συμφωνούσαν ολοσχερώς με τα ημέτερα αισθήματα και την τάξιν της (Μ)ονής μας και εξαιρέτως με τα συμφέροντα αυτής, απευθύναμε προς τον Σεβασμιώτατον Επίσκοπον δια τα περαιτέρω».

Στη συνέχεια του ίδιου εγγράφου όμως, πληροφορούμαστε την ανεξήγητη μεταστροφή του μητροπολίτη υπέρ του Πανάρεττου Αγγελόπουλου, ο οποίος ήταν αδελφός της Μονής Βελανιδιάς, και την ακύρωση από την Ιερά Σύνοδο της εκλογής του Παρθενίου. «Αλλά μόλις παρήλθον ολίγες ημέρες ηκούσαμεν με λύπην και απορίαν μας ότι μετεβλήθη ανελπίστως η γνώμη αύτη του Σ. Επισκόπου κατά του εκλεχθέντος συναδελφού μας, και υπέρ του εν τη Μονή Βελαν(η)δίας κ. Παναρέτου Αγγελοπούλου, περί του οποίου και προετράπημεν να γνωμοδοτήσωμεν ως ηγουμένου, διότι άλλως

πάσα περί οιασδήποτε εκλογής μας θέλει εἰσθαι ἄκυρος, καὶ κατὰ συνέπειαν θὰ μᾶς ἐπιβληθῇ ὁ αὐτὸς Ἀγγελόπουλος ὡς Ἡγούμενος. Καὶ ὁμῶς δυσκολευόμενοι νὰ ἐνεύσωμεν δι' ἅπαντα ταῦτα βέβαιοι ὄντες εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς νομίμου εκλογῆς μᾶς περιεμένομεν τὴν ἐ(κ)κρισὶν τῆς Σεβαστῆς Συνόδου, καὶ μολαταῦτα εἶδομεν ἀπροσδοκίτους ἀπειλὰς θαύματα ἐνῶ δυστυχίαι τὰ διαμειφθέντα, καθ' ὅτι προσκληθέντες οἱ συναδελφοὶ ἡμῶν, κ. Παρθένιος Κωστόπουλος καὶ Ζηνόβιος Κλειδαράκος παρὰ τοῦ Σ. Ἐπισκόπου Μεσσηνίας, καὶ παρουσιασθέντες ἐνώπιον τοῦ εἰς Καλάμας τοῖς ἀνέγνω διαταγὴν τῆς Ἱεράς Συνόδου ἐνδιαλαμβάνουσιν τὸ ἀπαράδεκτον τῆς εκλογῆς τοῦ συναδελφοῦ μᾶς κ. Παρθενίου Νικολάου ὡς ἡγουμένου τῆς Μονῆς ταύτης, καὶ ταυτοχρόνως τοῖς ἐζήτησε νὰ υπαγράψωσι εαυτοὺς τε καὶ τοὺς λοιποὺς ἡμᾶς εἶναι ἀπόντας, ὡς οὗτοι μᾶς ἐπληροφόρησαν, εἰς νέα προτιμωμένην παρὰ τῆς Σεβασμιότητός τοῦ ἐπὶ τούτου ἐκθεσὶν ἀναβλέπουσαν τὴν εκλογὴν τοῦ κ. Π. Ἀγγελοπούλου ὡς ἡγουμένου τῆς Μονῆς. Ἀλλ' οἱ συναδελφοὶ μᾶς οὗτοι θεωροῦντες τὸ ἀδίκον τῆς πράξεως τοῦ νὰ υπογράψωσιν εαυτοὺς τε ἐξ ἡμῶν εἰς τὴν εἰρημένην ἐκθεσὶν χωρὶς νὰ κοινοποιηθῇ πρὸς ἡμᾶς κοινοποιήσας τῆς Συνδικῆς ἀποφάσεως καὶ λάβῃ χώραν μετὰ ἡμῶν ἡ ἀπαιτούμενη σύσκεψις, ἠρνήθησαν τούτο παρατηροῦντες με σέβας πρὸς τὸν Σ. Ἐπίσκοπον τὰς σκέψεις τῶν ταύτας. Ἀλλ' ἡ θερμότης τοῦ Σ. Ἐπισκόπου ἀνεπτύχθη δεόντως πρὸς τούτον τὸν σκοπὸν, ὥστε κατόπιν ἐνεχείρισεν εἰς τοὺς εἰρημένους συναδελφούς μᾶς, ὡς πληροφορούμεθα, διαταγὴν τινὰ ἀφορώσαν νέαν εκλογὴν ἡγουμένου ὑπὲρ τοῦ Π. Ἀγγελοπούλου καὶ περὶ τούτου συνεπεῖα τῶν εἰρημένων διαταγῶν τοῦ (Ε)πισκόπου προσεκαλέσαμεν, ἵνα ἐλθῶσιν ἐνταῦθα, τοὺς ἐν τῷ Μετοχίῳ (Γαρδίκι) τῆς Μονῆς μᾶς, εὐρισκομένους συναδελφούς μᾶς ἵνα μᾶς πληροφορήσωσι τὰ διαληφθέντα καὶ ἐνεργηθέντα μετὰ αὐτῶν καὶ τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἐπισκόπου, καὶ ἐνεργήσωμεν τὰ εἰκότα συσχεπτόμενοι περὶ τῆς νέας ταύτης εκλογῆς πλην μέχρι τούδε δὲν ἦλθον ἐνταῦθα, ἀλλ' οὔτε καὶ μᾶς ἀπεκρίθησαν τι, πράγμα, τὸ ὁποῖον μᾶς κρατεῖ ἐν τῷ σκότει τῆς ἀγνοίας καὶ μᾶς ρίπτει εἰς διαφόρους ὑπονοίας. Ἐκθέτοντες ταῦτα πάντα λεπτομερῶς ὑπ' ὅψιν τῆς Σ. Γραμματείας δὲν κρίνομεν περιττὸν τοῦ νὰ προσθέσωμεν τὴν ἐνθερμον παράκλησίν μᾶς τοῦ νὰ υποστηριχθῇ ἡ περὶ τοῦ ἡγουμένου ἀπαξ γενομένη εκλογὴ μᾶς διὰ τῆς ἐγκρίσεως τῆς Ἱεράς Συνόδου, καθ' ὅσον ὁ ἐκλεχθεὶς συναδελφός μᾶς χαίρει ὅλα τὰ περὶ τούτου προσόντα με μόνην τὴν διαφορὰν τοῦ ὅτι δὲν εἶναι ὠκύπους^[13], δραστήριος καὶ πλούσιος λόγῳ χρημάτων, ὡς ὁ ἐπιβαλλόμενος κ. Πανἄρετος Ἀγγελόπουλος, κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ παραβάλλοντες τὸν πρῶτον πρὸς τὸν δεῦτερον εὐρίσκομεν πολὺ ἀνώτερον τὸν πρῶτον καθ' ὅσον ευγενὴς ἡ διαγωγὴ τοῦ εἶναι ἀμεπτος καὶ σεβαστὴ, ἐνῶ ἡ ἐκείνου παρίσταται ὑφ' ὅλων τῶν ὄντι τουλάχιστον σκανδαλώδης. Εἶναι δ' ἀληθές ὅτι ὁ ἐκλεχθεὶς συναδελφός μᾶς προσεκλήθη ποτὲ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν (Μ)ονὴν μᾶς ἀπὸ τοῦ τόπου εἰς ὃν εἶχε προ πολλοῦ μεταβεῖ δι' ἀνάγκας τοῦ συμβουλίου πρὶν ἢ ἀποπερατώσῃ τὰς ἰδιαιτέρας υποθέσεις τοῦ, διὰ τὰς ὁποίας ἐπὶ τούτου εἶχε μεταβεῖ καὶ μολοντούτο ὡς πληροφορούμεθα τούτο εἶναι τὸ μέγιστον ἐγκλημὰ τοῦ, ἐνεκα τοῦ ὁποίου ἀπαντᾷ πολλὰ προσκώματα ἡ ὑπὲρ αὐτοῦ εκλογὴ μᾶς, τὴν ὁποῖαν παραβιάζομεθα ἐναντίον τῶν ἱερῶν εἰκόνων καὶ τῶν προδιατεταγμένων παρὰ τῆς Ἱεράς Συνόδου ἐξ αὐτῆς τῆς συνειδήσεώς μᾶς νὰ στρέψωμεν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὅστις ἡγουμενεύων ἄλλοτε ἐν τῇ Μονῇ τῆς Βελαν(η)δίας ὑπέπεσεν εἰς ἀμάρτημα, εἰς ὅπερ δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποπέσῃ, οὔτε ὁ πλέον τολμηρότερος καὶ ἀναιδέστερος ἰδιώτης, καὶ διὰ τὸ ὁποῖον περιωρίσθη ἐπιεικῶς ἡ Ἱερά Σύνοδος εἰς

μόνην την παύσιν του, και όμως παραβιαζόμεθα, ως εξεθνήμεν(;), δια να προτιμήσωμεν, εκλέγοντες τον ούτω παυθέντα αντί του εκλεχθέντος συναδελφού μας, ή άλλου τινός μεταξύ ημών των παραστηθέντων ενώπιον της (Ι)εράς (Σ)υνόδου ως όλως δήθεν ανικάνων, ως άλλου τινός έχοντος επέκεινα καλλογηρικάς σπουδάς. Ούτως λοιπόν έχόντων των πραγμάτων επαναλαμβάνομεν να θερμοπαρακαλέσωμεν την Σεβαστήν Γραμματείαν ίνα ευαρεστουμένη έγκρίνει την άπαξ γενομένην εκλογήν μας απορρίπτουσα τας δολίας και εξ ιδιοτελείας δωθείσας παραστάσεις, και ιδίως του να μας επιβληθή αιρετός τις κληρικός ανεξαρτήτως αν η εκλογή, ενός ατόμου το οποίον διά αυτήν ως ετούτου διαγωγής του και διαστρέφεται ίνα παραβιασθή κατά συνέπειαν πρωτοφανώς η απαραβίαστος συνείδησις μας έναντίον των θείων προσταγμάτων με την προ πολλού εκδοθείσαν προσταγήν παρά της Ιεράς ταύτης Συνόδου, άλλως δε, ως προεξεθέσημεν ακυρωθείσης της πρώτης εκλογής μας, παρακαλούμεν θερμώς να μη περιοριθή η θέλησις μας και συνείδησις μας του να εκλέξωμεν ηγούμενον άνθρωπον της θελήσεως τον μεν ή τον δε. Υποσημειούμεθα ευσεβάστως οι ευπειθώς της διατηρουμένης (Μ)ονής του Μαρδακίου πατέρες ... Καλογερόπουλος, (δεν είναι ευκρινείς οι υπογραφές).

Το παραπάνω έγγραφο έχει σταλεί από την «επί των Εκκλησιαστικών Γραμματεία της Επικρατείας» προς την Ιερά Σύνοδο την 14η Ιουλίου του 1843 «δια να λάβη γνώσιν των ενδιαλαμβανομένων πληροφορουμένη, εάν ταύτα (ή)ναι αληθή, επενέγκη ταχέως την ανήκουσαν θεραπείαν κατά τα καθήκοντά της, ειδοποιούσα και ημάς εν καιρώ και επιστρέφουσα την παρούσαν».

Από το έγγραφο γίνεται φανερή η εμπλοκή και οι μεθοδεύσεις του τοπικού Επισκόπου στην εκλογή Ηγουμένου της Μονής και η κατάλυση της ανεξάρτητης βούλησης της μοναστικής κοινότητας για αυτοδιάθεση, που ήταν πρακτική των προηγούμενων αιώνων και αποτελούσε, γαι τις σταυροπηγιακές μονές, τον κανόνα στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, καθώς ήταν αυτοδιοίκητες και ανεξάρτητες από τις επιθυμίες των τοπικών Επισκόπων. Λίγα χρόνια μάλιστα πριν, στα δύο σιγίλια του 1815 και του 1816 που εκδόθηκαν από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλο, περιγράφεται μια σφοδρή αντιπαράθεση ανάμεσα στον Ηγουμένο της Μονής Μαρδακίου Νικηφόρο Πράττη[14] και τον Μητροπολίτη Μονεμβασίας και Καλαμάτας Χρυσάνθο Παγώνη[15]. Το Πατριαρχείο κρατά ίσες αποστάσεις και με διπλωματικό τρόπο αφενός δηλώνει ότι το μοναστήρι του Μαρδακίου και τα μετόχια του, σαν σταυροπηγιακά, είναι ελεύθερα και ανεξάρτητα από την Μητρόπολη Μονεμβασίας και Καλαμάτας, συγχρόνως όμως επιπλήττεται ο Ηγούμενος της μονής για την «ανοίκειον» συμπεριφορά του προς τον Μητροπολίτη και προτρέπει να σέβεται τον Αρχιερέα[16], αφετέρου όμως προτρέπει και ο Μητροπολίτης, να συγχωρέσει «καλοκαγάθως» τον Ηγούμενο[17]. Επομένως η άνωθεν επιβολή αλλαγής στην διαδικασία της εκλογής Ηγουμένου, και η ακύρωση της απόφασης της, ήταν εντελώς ασυνήθης, γεγονός που δικαιολογεί την σφοδρή αντίθεσή της αδελφότητας της μοναστικής κοινότητας απέναντι στις επιθυμίες του τοπικού Επισκόπου. Η προσδοκία των μοναχών της Μονής Μαρδακίου να επέμβει η Ιερά Σύνοδος, λειτουργώντας τουλάχιστον διπλωματικά όπως παλαιότερα το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν ανέλπιδη και λανθασμένη καθόσον ο Επίσκοπος θα είχε τον τρόπο να επηρεάσει την γνώμη των υπολοίπων Επισκόπων οι οποίοι πιθανόν αντιμετώπιζαν αντίστοιχα

θέματα δυσαρμονίας με μοναστήρια της περιοχής τους. Αποτέλεσμα της επιμονής του Επισκόπου να αναμειχθεί στην διαδικασία εκλογής Ηγούμενου, ήταν να δημιουργηθούν έριδες και αναστάτωση στην Μονή. Παρά την αντίδραση των μοναχών ο Πανάρετος Αγγελόπουλος[18] τελικά έγινε για μικρό χρονικό διάστημα Ηγούμενος της Μονής Μαρδακίου, μέχρι τις 21 Μαρτίου 1845 όταν τον διαδέχεται ο Παρθένιος Αντωνόπουλος (1845-1849). Επί της ηγουμενίας του Παρθενίου, έγινε εκποίηση κτημάτων της Μονής προκειμένου να πληρωθούν παλαιότερα χρέη, όπως αποδεικνύεται από έγγραφο με ημερομηνία 26 Νοεμβρίου 1845, με υπογραφή και σφραγίδα του Όθωνα.

Σε έγγραφο της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 1848[19](Εικ. 4), που υπογράφεται από την Επιτροπή της Μονής Γαρδικίου και απευθύνεται προς την Βασιλική Νομαρχία Μεσσηνίας, διακρίνεται ότι έχει χαθεί ο έλεγχος τόσο στην διαχείριση της κτηματικής περιουσίας της Μονής, όσο και στον τρόπο συναλλαγής με το κράτος. Το πλήρες κείμενο αναφέρει: «Μεταβάντες χθές εις την Μονήν Γαρδικίου (ή)δομεν να (ή)ναι μαζεμένος ο ελαιώνας ολιγότερος από τον ήμισυ και η συναξίς του γίνεται, από τον Ιωάννην Φλέσσαν ως ενοικιαστήν, ερωτήσαμε τον ηγούμενον και τους Συμβούλους της Μονής και μας είπον ότι τον γνωρίζουν ως νόμιμον ενοικιαστήν τον Φλέσσαν και δεν ημπορούν να τον αποβάλουν μήτε εδιατάττοντο εγκαίρως από την Νομαρχίαν να μην τον αφήσουν να συλλέξη τον καρπόν του ελαιώνος, τους ερωτήσαμεν αν το έλαιον το λαμβάνει το μοναστήρι είτε το κρατά; μας είπον ότι το φέρνει το έλαιον εις το Μοναστήρι και το αποθηκεύει, και αφού ζητήσουμε μας δίνει και πουλάμε προς οικονόμησιν του Μοναστηρίου, τους ερωτήσαμε να μας ειπούν εάν έχουν πολύ λαβομένο(;) μας είπον ότι δεν τους διατάττει κανείς να δώσουν λόγον, ειμή αυτά χεωστούν να λάβουν από τον Φλέσσα τας 90 βαρέλας το έλαιον κατά τας συμφωνίας των, και άλλο δεν γνωρίζουν. Εδώ ανταμώσαμε και τον κο Φλέσσα και μας είπε ότι δεν τραβά χαίρι από την ενοικίασιν αυτήν, ότι την γνωρίζει ως νόμιμον και ημείς αν θέλωμεν ας ευρισκόμεθα εδώ δια να κρατώμεν σημείωσιν της συνάξεως και αυτός να την μεταχειρίζεται κατά την αρέσκειαν του καθώς έχει επιστάτας εις την σύναξιν του ελαιώνος, ο δε κος Σωτηράκης Παγώνης επιστατεί εις το ελαιοτριβείον και έχει συμφωνίας με τους εδώ καλογήρους να λαμβάνη όλο το δικαίωμα του ελαιοτριβείου ένεκα του ότι έφτιασε την Μάκεναν[20] και ν'απομείνει εις το έλαιοτριβείον της Μονής, εθεωρήσαμεν εις την αποθήκην του Μοναστηρίου και ηύραμεν ως έγγιστα[21] έλαιον βαρέλας 20 είκοσι, ο επιστάτης του τημαρίου μας είπεν ότι χθες όπου ήλθομεν έχει ζυγισμένον έλαιον του Μοναστηρίου οκάδας 1862, χθες βράδυ όπου παρεβρέθημεν εζυγίσαμεν οκάδας 218. Ημείς θεωρούντες αυτά όλα είναι περιττόν να ήμεθα εδώ και μήτε ημπορούμεν να ευρισκόμεθα δια πολλά αίτια, αλλά παρακαλούμεν την Β. Νομαρχίαν να μας απαλλάξη από αυτό το βάρος και ας φέρει οποίους εγκρίνει, διότι ημείς με μεγάλην μας αγανάκτησιν, ημπορούμεν να καθήσωμεν, ίσως μια ή δύο ημέρας και θέλομεν αναχωρήσει, και προς χάριν δεν ζητούμεν καμμίαν μισθοδοσίαν εως σήμερον από την Μονήν δια τους κόπους μας ειμί μόνον την παραίτησιν μας και παρακαλούμεν να μην δυσареστηθείτε εις την απόφασίν μας».

Από το παραπάνω έγγραφο διαπιστώνεται ότι το μοναστήρι είχε ενοικιάσει την σύναξη του ελαιοκάρπου σε ιδιώτη, το ίδιο και την λειτουργία του ελαιοτριβείου. Οι

ενοικιαστές δεν συνεργάζονται επαρκώς με την διοίκηση και φαίνεται ότι αφενός αποκρύπτουν την πραγματική ποσότητα του ελαιοκάρπου που συλλέγεται, αφετέρου προσπαθούν να παραπλανήσουν την επιτροπή. Οι μοναχοί από την πλευρά τους, δηλώνουν στην επιτροπή ότι δεν παρεμβαίνουν στον ενοικιαστή τον οποίο θεωρούν νόμιμο. Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί ότι για την επισκευή της μηχανής του ελαιοτριβείου δίδεται στον επιστάτη σαν αντάλλαγμα, το δικαίωμα της χρήσης του ελαιοτριβείου. Επίσης διαπιστώνεται ότι η επιστασία της συλλογής του ελαιοκάρπου προκειμένου να επιβληθεί ο αναλογούν φόρος δίδεται από την Νομαρχία σε επιτροπή η οποία μισθοδοτείται από την Μονή.

Οι προστριβές της Μονής με την διοίκηση έχει σαν συνέπεια, το χρέος της προς το δημόσιο διαρκώς να μεγαλώνει. Μέχρι το πρώτο μισό του 19ου αιώνα η Μονή Μαρδακίου φαίνεται να έχει αποκτήσει μεγάλη χρέη. Την 27η Ιανουαρίου 1850^[22] (Εικ. 5), ο Ηγούμενος Ιγνάτιος Ζερβόπουλος από την Μονή Μαρδακίου αποστέλλει επιστολή προς το «Επί των Εκκλησιαστικών Σεβ. Υπουργείον» όπου παραθέτει την κατάσταση στην οποία βρίσκεται το μοναστήρι: «Την 14 Οκτωβρίου π.ε. το συμβούλιο δια της υπαριθ. 71 αναφοράς του εξέθεσε και δια τελευταίαν φοράν προς την Β. Νομαρχία Μεσσηνίας τους επαπειλούμενους της μονής κίνδυνους περί ους πολλάκις αποφάνθη επικαλούμενος, την προστασίαν της αρχής άμα ανεδέχθη ο υποφαινόμενος ως ηγούμενος την διεύθυνσιν της μονής ταύτης περιεκύκλωσάν με πλ(οί)θος απαιτήσεων περί εξοφλήσεως διαφόρων χρεών. Έσπευσα πάραντα να καθυποβάλλω επανειλημμένως ταύτα πάντα ιδίως δε την εσωτερικήν και εξωτερικήν κατάστασιν της μονής και περί εν εκθέσεως της περιουσίας αυτής ήτις ηρπάσθη από του μεν και από του δε, θεωρών αφενός δυστυχήματα ταύτα και αφεταίρου το χρηματικόν αυτής χρέος βεβαίως επαπειλείτο και επαπειλείται ο κίνδυνος αυτής. Έσπευσα να περιορίσω τους υπηρέτας των κτημάτων διότι επεριορήσθησαν την καλιέργειαν αυτής αλλ' απαιτούντας δαπάνας ήτινες επέδειξα. Ταύτα σκεφθεί το συμβούλιον είδον ειδάλλως δια δίκας να δώσει μίαν αρχήν προς βελτίωσιν της μονής εξ ανταπαιτήσεων άδειαν δια της ανωτέρω αναφοράς δια να πωληθώσι αι εν τω επισυνημμένω καταλόγω άχρηστοι και διεφθαρμένοι γαίαι οι μεν αγροί εκτός του νομού της Μεσσηνίας οι δε εντός των ορίων».

Ο Ηγούμενος κάνει έκκληση στο Υπουργείο ζητώντας «εξ αυτών να εξοφληθή πρώτον ορθώς το δημόσιον χρέος της(,) οφειλόμενον από το 1844-50(,) όλοι οι φόροι της μονής των οποίων την ποσότητα αγνοούμεν, συμπεραίνομεν όμως ότι θα υπερβαινη τας 4 χιλιάδας δραχμάς(,) όσον και παρακαλούμεν το Σ. υπουργείον να ζητήση διαδικίαν και ακριβήν συμφωνίαν παρά του Ταμ(ε)ίου Μεσσηνίας διότι ημείς αδυνατούμεν να λάβωμεν αυτήν, δεύτερον να εξοφληθούν αι εις τους εν τω επισυνημμένω καταλόγω ωφειλές μας τοσούτες ως σημειούται».

Ο Ηγούμενος Ζερβόπουλος δίνει την δική του εξήγηση για την δεινή οικονομική θέση που έχει περιέλθει το μοναστήρι, λέγοντας «διότι ως ευπειθώς ορώ εξ ιδίας κακής διευθύνσεως και αμελείας της καλλιεργείας των κτημάτων της υπέπεσε εις το ειρημένον χρέος, αλλ' εκτός της κακής καταστάσεως των κτημάτων της και λοιπών δεν υπάρχη ουδέ εις δωμάτια ή μάλλον κελλία εις το μετόχιον Γαρδίκι παρά τω οποίω(,) παρότι οικώμεν οι περισσότεροι ως εγκριτότερο(,) διότι απ'αυτό εξαρτώνται τα συμφέροντα της μονής και ουχί από το μαρδάκιον (καθολικόν)(,) δεν υπάρχωσιν λέγω εν

τω μετοχίω κελλία ουχί να υποδεχθώμεν ανθρώπους ουχί να κατοικώμεν ημείς αλλ' ουδέ να παραχειμάζωσι χοίροι (·) σχεδόν αναγκαζόμεθα τον χειμώνα να καταφεύγομεν εις τα πλησίον σπήλαια διότι (καθ') όλαι αι τρύπαι εντός των οποίων όλον τον χειμώνα εισέρχονται πανταχώθεν τα ύδατα και ιστάμεθα όρθιοι εσταυρωμένοι τας χείρας, εισερχόμενοι εις τον Ναόν ζούμε το χείρον και βλέποντες αυτόν από την πυρκαϊάν των βαρβάρων εξ όλων τούτων θεωρούμεν ότι δεν είμεθα άνθρωποι, περί δε του άν οι λόγοι μου τούτοι έχουσιν αληθείας, (σ)ας καλούμαι την Σ. Κυβέρνησιν δύσπιστον ούσα να εξαποστείλει προς επιθεώρησιν οιονδήποτε.... Δι' όλα ταύτα και δια να δυνηθώμεν του λοιπού να επαναφέρωμεν την μονήν ταύτην περί ής και υποσχόμεθα παρακαλούμεν το Σ. τούτο Υπουργείον να εγκρίνει να πωληθώσιν τα εν τώ επισυνημμένω καταλόγω άχρηστα κτήματα της μονής τα οποία να χρησιμεύσωσιν προς εξόφλησιν του Δημοσίου και ιδιωτικού χρέους και προς ανακαίνισιν του μετοχίου και επισκευήν του Ναού (·) τα χρήματα των πωληθέντων κτημάτων το συμβούλιο δεν θέλει λάβει αλλ' η κυβέρνησις ας διατάξει ξένα της μονής πρόσωπα να τα λάβωσιν και αφού πληρώσωσι το χρέος τα λοιπά θέλει φυλάξει προς ανακαινισμόν των ειρημένων κελλίων και ταύτα πάντα διά να μη Νομεύς (,) δια το συμβούλιον, πρόκειται να σφετερήση τα χρήματα ταύτα και διά να λείψει από την αυτού φροντίδα». Καταλήγει μάλιστα λέγοντας ότι «Ταύτα πάντα υποβάλλοντες προς το Σεβαστόν υπουργείον το παρακαλούμεν μετά δακρύων εν ταχύ εις την αίρεσίν του δια να απαλαχθώμεν της τοιαύτης τρομεράς και καθημερινής ταύτης διαρκούς καταστάσεως».

Ο Ηγούμενος Ιγνάτιος Ζερβόπουλος (1850-1870), καταγόταν από την Μεγάλη Αναστάσοβα, δηλαδή την Νέδουσα, και αργότερα τοποθετήθηκε Επίσκοπος Τριφυλίας και Ολυμπίας (1871-1878). Παρά τις προσπάθειές του δεν κατάφερε να ανακόψει την κακή οικονομική πορεία της Μονής Μαρδακίου. Στο έγγραφο αυτό διακρίνεται η πρόθεση του Ηγουμένου να πουληθεί ένα μέρος της περιουσίας της Μονής προκειμένου να απαλλαγεί τόσο από το χρέος προς το δημόσιο όσο και απο το χρέος προς τους ιδιώτες. Επίσης διαβλέπει ότι το μέλλον της Μονής είναι το πεδινό και εύφορο Γαρδίκι και όχι το ορεινό και άγονο Μαρδάκι. Προσπαθεί λοιπόν να εξοικονομήσει χρήματα, προκειμένου να ανακαινίσει τον ναό και τα κελιά στο Γαρδίκι τα οποία είχαν καεί κατά την επιδρομή του Ιμπραήμ και να μεταφέρει την μοναστική κοινότητα εκεί.

Σε συνέχεια των παραπάνω στις 16 Φεβρουαρίου 1850^[23] (Εικ. 6), «ο επί των Εκκλησιαστικών Υπουργός Ν.Χρυσόγελος» ζητά «ο Νομάρχης Μεσσηνίας, λαβών γνώσιν των διαλαμβανομένων, είς τε την παρούσαν και εις το εν αυτή επισυνημμένον, προσκαλείται να εξετάση και πληροφορήση ημάς περί των εξής: Α -Πόσον εκρικνωμένον είναι το προς το Δημόσιον χρέος της Μονής, εκ φόρων. Β -Εάν αληθώς τα οικοδομήματα της Μονής και του μετοχίου αυτής, είναι τοιαύτα οποία δηλονότι παριστώνται, τα μεν ηρειπωμένα, τα δε ετοιμόρροπα και Γ -Εάν αληθώς πλην του της εκποιήσεως των εν τω καταλόγω σημειουμένων ως αχρήστων κτημάτων, δεν υπάρχη άλλο μέσον της απαλλαγής της Μονής εκ των προς τε το Δημόσιον και ιδιώτας χρεών αυτής, καθώς και δια την προμήθειαν των προς επισκεύασιν απαιτουμένων εξόδων. Περί τούτων απάντων περιμένομεν όσον το δυνατόν ταχύτερον πληροφορίαν ακριβή δίδεκθέσεως αιτιολογημένης, επιστρεφομένης και της παρούσης μετά του εγκλείστου».

Θέση τόσο για τον Ηγούμενο Ιγνάτιο Ζερβόπουλο, όσο και για την περιουσία της Μονής Μαρδακίου παίρνουν και οι δημότες Αλαγονίας, σε επιστολή τους, «προς το επί των Εκκλησιαστικών Σεβαστόν Υπουργείον», από την Αλαγονία την 1η Μαΐου 1853[24] (Εικ. 7, Εικ. 8), όπου περιγράφουν την κατάσταση της Μονής Μαρδακίου ως εξής: «Παν μέτρον άριστον είπε Σοφός τις. Αλλ'όσον το αξίωμα τούτο είναι αληθές, τοσούτον η κακία τινών και εκ των Δημοτικών αρχών υπερέβη πάν το όριον. Οι Δημοτικοί άρχοντες της Αλαγονίας, όχι από αίσθημα Σεβασμού, αλλά δια κακίαν, και πρότερον πολλάκις και ήδη τελευταίον, συνέταξαν αναφοράν κατά του Ηγουμένου της Μονής Μαρδακίου, εκθέτοντες ότι δήθεν ούτος κατασπαταλά τον πλούτον αυτής και δεν αφήνουν ενταύθα να μην προσθέτουν παν αισχρόν, μηδέν ιερόν και όσιον δι' εαυτούς παραλλ(ε)ίποντες. Τούτο δε προέβη επί τοσούτον, διότι οι κατά καιρόν διευθύνοντες την Κυβέρνησιν, αν και δεν δίδουν προσοχήν εις τους καλούς τούτους Δημοτικούς άρχοντας, δεν επιτρέπουν άλλως την επί ψευδή διαβεβαιώση τινί αυτών καταδιώξιν, ή τουλάχιστον δεν επιπλή(τ)τουν αυτούς καθιστώντας τους προσεκτικότερους. Η Μονή αύτη του Μαρδακίου έχει κτήματα εις όλα τα χωρία του Δήμου, και συνορεύει με πολλούς δημότας εν αυτοίς, ως έχει και την τύχην να φιλον(η)κεί με τινές δια τα όρια των κτημάτων αυτών, και να δώσει με τους περισσοτέρους μάχας των Δικαστηρίων, εν οίς και οι από το 1847, κατέχοντας τας Δημοτικές αρχάς τους οποίους, αν μας ήτο δυνατόν επιθυμούσαμεν ενταύθα να ερωτήσωμεν, δια τι καταφέρονται κατά του Ηγουμένου τούτου τόσον συχνά και επί τοσούτον; (Α)φού επαρκώς είδον, ότι δεν δίδεται ουδεμία προσοχή εις τας κατηγορίας των; (Η) το αληθέστερον αφού και από τας προ μικρού εξετασθείσας απεδείχθη κατά πόσον ψεύδονται και συκοφαντούν; Επομένως όφειλον να είναι λογικότεροι και να σεβασθώσιν εαυτούς, διότι πλέον κατήντισαν πασίγνωστοι, ότι επιθυμούν και προσπαθούν δια του μέσου τούτου να καταπατήσωσι τα κτήματα της Μονής, τα οποία πας τις οφείλει να σέβεται θεωρών ιερά και απαραβίαστα (·) ή αν μας ειπώσιν ότι φροντίζωσι περί της συντηρήσεως της Μονής, τοίς απαντώνμεν, πως δεν έκαμνον τούτο και κατά του προκατόχου του νυν Ηγουμένου, του πωλήσαντος τη εγκρίση της Κυβερνήσεως, ικανά κτήματα αυτής, και εγκαταλλ(ε)ίποντος αυτήν εις ουκ ολίγον χρέος; Βέβαια διότι ούτος (ο πρώην Ηγούμενος) ήτο κουμπάρος του Κυρίου Δημάρχου, και εν τη συγκομιδή των προϊόντων της Μονής παρεχώρη μέρος εις αυτόν, ως αποδειχθήσεται, ενώ ο ήδη υπάρχων δεν ανήκει δυστυχώς εις αυτόν! αυτά τα τούτους κινούνται, κύριε υπουργέ! και τα οποία τους κάμνουν να προσπαθούν να φέρουν εις την Μονήν έναν Ηγούμενον της τάξε(ώ)ς των και ουδέν άλλο! Ημείς δε θέλοντες να θέσωμεν φραγμόν εις τα τοιαύτα και να φέρωμεν την Κυβέρνησιν εις θέσιν να κατανόηση τον σκοπόν των, εκθέτομεν τα εφεξής. (Ο) άνω μνησθείς Ηγούμενος, αφ'ης ανέλαβε την διεύθυνσιν της Μονής δεν έλειψε να φροντίζει τα προς το συμφέρον της, βελτιών δια φυτουργγημάτων τα κτήματα αυτής, επισκευάζων τε και ανοικοδομών τα σεσαθρωμένα και ερείπια των κελίων της, διεκδικών ενώπιον των Δικαστηρίων τα καταπατηθέντα κτήματά της και εις ουδέν ού προσέχων. Περί πάντων δε τούτων απαιτούμεν ώστε η Κυβέρνησις, δι' ούτινος οίδε μέσου, να εξετάση δια τα κτήματα και τα καθέκαστα της Μονής και τότε θα διακρίνει και κατά πόσον λέγουσιν αλήθειαν. Δεν έχομεν συμφέρον, Κύριε υπουργέ, αν είναι ο μεν ή ο δε Ηγούμενος εν τη Μονή ταύτη. (Ε)κείνο το οποίον επιθυμώμεν είναι, το να διατηρείται η Μονή αύτη, το τελευταίον λείψανον του θρησκευτικού Σεβασμού μας, διευθυνομένη από ένα ανεξάρτητον

Ηγούμενον, όστις να μην υποχωρή εις τας απαιτήσεις των τυχόντων και παραχωρή εκ των πραγμάτων αυτής φοβούμενος τας ερεσχελίας[25](·) μάλιστα απαιτούμεν, να εξετάση η Εκκλησιαστική αρχή και αν έχωσιν αληθείας τα παρά των μνησθέντων εκτεθειμένα, όχι μόνον ν' αποπέμψ(η) αλλά και να τιμωρήση τον Ηγούμενον, άλλως να στιγματίση τους συκοφάντας, δια να τεθή ούτω φραγμός των ερεσχιλιών αυτών, καθόσον μάλιστα αφορώσι τον Κλήρον. Προ πάντων δε απαιτώμεν το (Υ)πουργείον να ζητήση εν τοις αρχείοις αυτού, όπου πιστεύομεν ο Ηγούμενος ζητήσας έλαβεν άδειαν και ενάγωμεν και αυτούς τους συκοφάντας του ενώπιων των Δικαστηρίων. Ναι! Κύριε (Υ)πουργέ, αν και δεν ήσθε Κληρικός, ουχ ήττον οφείλετε, ως προστάτης του Κλήρου, να επιτηρείτε και φροντίζετε, ώστε να τιμωρούνται μεν οι μη χρηστοί Κληρικοί, αλλ' ουχ ήττον να στιγματίζονται και οι τούτους συκοφαντούντες· ούτω δε ικανοποιείται και η πάσχουσα κοινωνία και ο καταπεπονθώς Κλήρος» (ακολουθούν υπογραφές).

Από τα δύο προηγούμενα έγγραφα συνάγεται ότι υπήρχε μεγάλη διαμάχη για την θέση του Ηγουμένου της Μονής Μαρδακίου. Στο έγγραφο μάλιστα αφήνονται υπονοούμενα για τον προηγούμενο Ηγούμενο Παρθένιο Αντωνόπουλο[26] επί της ηγουμενίας του οποίου εκποιήθηκαν τα περισσότερα κτήματα της Μονής[27] και κατά το 1853 διαμένει σαν εφημέριος στην Πύλο παυθείς του αξιώματος του Ηγουμένου[28]. Πάντως το 1855 η έδρα της Μονής μεταφέρεται στο Γαρδίκι και μετονομάζεται σε Μονή Γαρδικίου. Ο λόγος της μεταφοράς ήταν «το έρημον και βραχώδες του τόπου και η έλλειψη συγκοινωνίας». Τα 23 άτομα, μοναχοί, δόκιμοι και προσωπικό, που αριθμούσε η μονή το 1829, έχουν περιοριστεί σε 6 μοναχούς το 1855, από τους οποίους οι τρεις παρέμειναν στο Μαρδάκι και οι άλλοι τρεις στο μετόχι του Γαρδικίου. Στις 18 Ιουλίου 1857 ορίσθηκε με διάταγμα ετήσια εισφορά της Μονής Μαρδακίου, ποσού διακοσίων δραχμών, υπέρ των Ιερατικών Σχολείων, ενώ το 1893 το ποσό αυτό ανήλθε στις τριακόσες δέκα δραχμές. Τον Οκτώβριο του 1890 η Μονή αναφέρεται στον πίνακα των διατηρούμενων μονών. Στα 1896 η Μονή αριθμεί 6 μοναχούς, πέντε δοκίμους και δύο ποιμενοφύλακες, αγροφύλακες, ενώ η ακίνητη περιουσία της περιλαμβάνει σπίτια, εργαστήρια και κτήματα εκτός από την Αλαγονία και στο Δελιμέρι, Καμάριο, Πήδημα, Μικρομάνη, Αγρίλο, Αρφαρά, Μολινά, κ.α. Ο Μητροπολίτης Μεσσηνίας Μελέτιος, στις αρχές του 20ου αιώνα, επισκεπτόταν κάθε καλοκαίρι το μοναστήρι και παρέμενε σ' αυτό ένα μήνα. Στα 1931 αναφέρεται ότι η Μονή έχει 6 μοναχούς από τους οποίους οι τρεις παραμένουν στην παλιά Μονή Μαρδακίου και φυλάσσουν τα λείψανα του Πατριάρχη Προκοπίου, ενώ οι υπόλοιποι στο Γαρδίκι. Στα 1932 η Μονή Γαρδικίου υπήχθη, παρηκμασμένη πιά, στη Μονή Βουλκάνου, έπειτα δε στην Μονή Βελανιδιάς μέχρι σήμερα.

Μέσα από τα έγγραφα που παρουσιάστηκαν διαφαίνονται οι συνθήκες που οδήγησαν μια ακμαία προεπαναστατικά Μονή, στη σταδιακή παρακμή μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Τούρκους, δίνοντας απαντήσεις για τους λόγους της σταδιακής εγκατάλειψής της.

Με την ίδρυση της το 1638, η σταυροπηγιακή Μονή Μαρδακίου, εξαρτάτο μόνο από το Οικουμενικό πατριαρχείο και κατ' ουσία ήταν αυτόνομη. Η αυτονομία και η απρόσιτη θέση της αποτέλεσε το στρατηγικό πλεονέκτημα των Ελλήνων τις παραμονές της επανάστασης του 1821, οι οποίοι την χρησιμοποίησαν πριν την

απελευθέρωση της Καλαμάτας. Με την ίδρυση του νέου Ελληνικού κράτους, το κέντρο αναφοράς μετατοπίζεται από την μακρινή Κωνσταντινούπολη στην ελεύθερη Αθήνα και πλέον η Μονή πρέπει να λογοδοτεί στην Ιερά Σύνοδο, ενώ ο ρόλος του τοπικού Επισκόπου [29] αναβαθμίζεται, λαμβάνοντας καίριες αποφάσεις, επεμβαίνοντας στα εσωτερικά της πράγματα και καθορίζοντας την πορεία της. Εκτός από τον τοπικό Επίσκοπο παρέμβαση στα εσωτερικά της Μονής κάνουν και οι τοπικοί άρχοντες της Αλαγονίας, παίρνοντας το μέρος είτε του ενός Ηγουμένου είτε του άλλου. Έτσι διαπιστώνουμε ότι αφενός η προσωπική στρατηγική και επιλογή του τοπικού Μητροπολίτη καθώς και η ιδιοτελής εμπλοκή των τοπικών παραγόντων, οδηγούν σε λάθος επιλογή προσώπων και έριδες, συντελώντας στην διατάραξη της συνοχής της μοναστικής κοινότητας.

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας καθοριστικό στοιχείο για την επιβίωση της μοναστικής κοινότητας ήταν η αυτάρκεια της. Οι μοναχοί, προσαρμοζόμενοι σε ένα λιτό τρόπο ζωής, επιβίωναν με πόρους που τους απέφερε κυρίως η καλλιέργεια της γης. Μετά την απελευθέρωση η ισορροπία διαταράσσεται από την επιβολή φόρων, που ήταν απαραίτητοι για την επιβίωση του νεοσύστατου κράτους. Η κακή διαχείριση οδηγεί σε χρέη και στην ανάγκη εκποίησης των κτημάτων της για την εξόφληση των οφειλών της. Η προσπάθεια του Ηγουμένου Ιγνατίου Ζερβόπουλου να πληρώσει τα χρέη, να καλλιεργήσει ξανά τα κτήματα της Μονής και να επισκευάσει και να ανοικοδομήσει τα καταπονημένα από τον χρόνο κτίσματα της, δεν ευδοκίμησε. Οι εκποιήσεις των κτημάτων της είχαν σαν αποτέλεσμα να χάσει το μοναστήρι ζωτικούς πόρους επιβίωσης.

Η λιτή ζωή, της εποχής της τουρκοκρατίας, δεν εμποδίζει του μοναχούς να επιδίδονται συγχρόνως στην καλλιέργεια των τεχνών, της ζωγραφικής όπως δείχνουν οι ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες του καθολικού και της αρχιτεκτονικής όπως φανερώνει το αρμονικό και λειτουργικό αρχιτεκτονικό σύνολο του μοναστηριού. Οι αναγκαίοι πόροι για την κατασκευή του μοναστηριού και για την τοιχογράφησή του προέρχονται όμως κυρίως από χορηγίες. Μετά την απελευθέρωση η έλλειψη πόρων, η εγκατάλειψη της καλλιέργειας της γής και η επιβολή των αναγκαίων φόρων, δρουν καταλυτικά. Αποτέλεσμα είναι το μοναστήρι να μην μπορεί να εξοικονομήσει τους απαραίτητους πόρους για να επισκευάσει τους χώρους των κελιών και τον ναό στο Γαρδίκι, που είχε καεί από τον Ιμπραήμ.

Οι κοινωνικές συνθήκες στην ελεύθερη Ελλάδα αλλάζουν, καθώς έχουν πλέον εκλείψει οι παλαιότεροι κίνδυνοι. Έτσι ο πληθυσμός μετακινείται από τα ορεινά στα πεδινά, όπου ο τρόπος ζωής είναι ευκολότερος. Οι εύφορες πεδινές περιοχές είναι πλέον διαθέσιμες, με αποτέλεσμα σταδιακά οι ορεινές καλλιέργειες να εγκαταλείπονται και οι δρόμοι επικοινωνίας με αυτές να γίνονται δυσκολότεροι. Γι' αυτό το λόγο, στα μέσα του 19ου αιώνα, οι ορεινές περιοχές παύουν να αποτελούν καταφύγια που συγκέντρωναν μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, όπως στην περίοδο της τουρκοκρατίας. Επομένως ήταν φυσιολογικό να εγκαταλειφθεί το ορεινό Μαρδάκι για χάρη του εύφορου Γαρδικίου. Για λόγους όμως συναισθηματικούς, θρησκευτικούς και ιστορικούς οι μοναχοί μοιράζονται ανάμεσα στα δύο μοναστήρια, κατανέμοντας τις δυνάμεις τους σε δύο απομακρυσμένες περιοχές.

Τελικά, μέσα στον 19ο αιώνα, παρά το γεγονός ότι η Μονή Μαρδακίου περιλαμβάνεται στις διατηρούμενες μονές, εντούτοις χάνει τη αίγλη και τη δύναμη που είχε αποκτήσει τα προηγούμενα χρόνια καθώς χάνει σταδιακά την ανεξαρτησία της, τα προνόμια της και τους απαραίτητους πόρους επιβίωσης. Η έλλειψη ευελιξίας και η προσκόληση στους παλαιότερους τρόπους αντιμετώπισης των προβλημάτων, καθώς και η αδυναμία των ηγουμένων και των μοναχών να παρακολουθήσουν και να προσαρμοστούν στις εξελίξεις, τους οδήγησαν, χωρίς να το αντιλαμβάνονται οι ίδιοι βέβαια, σταδιακά στην παρακμή.

Ιωάννα Καράνη,
Αρχιτέκτων-Μηχανικός ΥΠΠΟΑ
Διεύθυνση Αναστήλωσης Βυζαντινών
και Μεταβυζαντινών Μνημείων

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

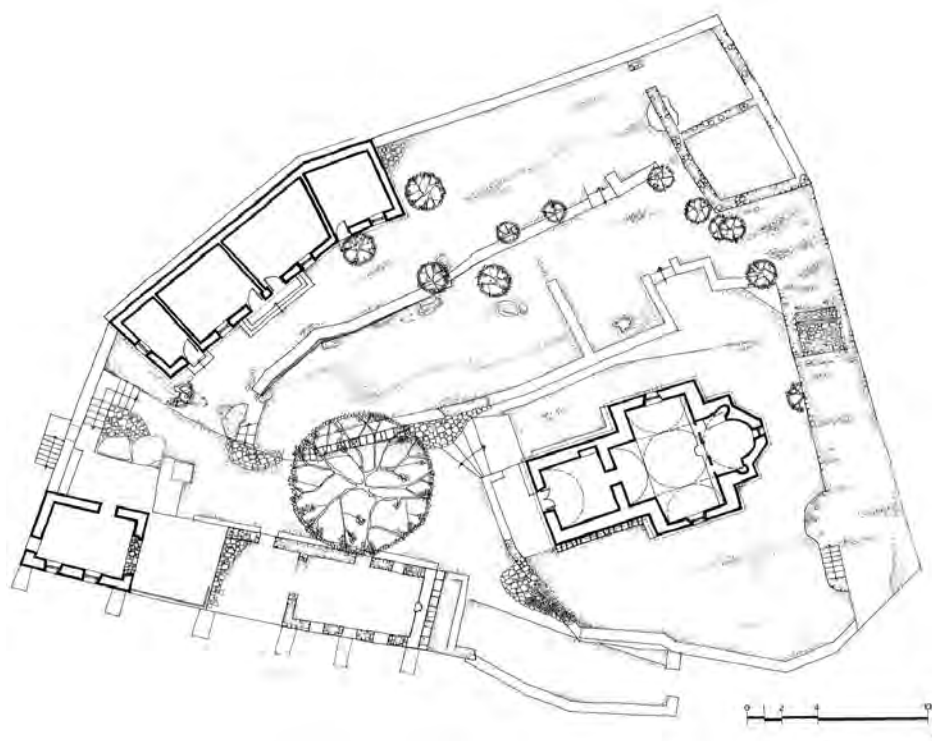
- [1] Για την αρχιτεκτονική και ιστορία της Μονής Μαρδακίου, βλ. Ιωάννα Καράνη, Νεώτερα στοιχεία για την Ιερά Μονή Μαρδακίου Μεσσηνίας, Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο «Το Αρχαιολογικό Έργο στην Πελοπόννησο», Τρίπολη 2012, τα Πρακτικά του οποίου είναι υπό έκδοση, όπου και η σχετική βιβλιογραφία για τη μονή. Η σημαντικότερη δημοσίευση για την μονή είναι: Καλοκύρης Κ., Βυζαντινά Εκκλησία της Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας, Θεσ/νίκη 1973, 174-5, 193-200. Ο Καλοκύρης έχει αναγνώσει την κτητορική επιγραφή και έχει ταυτίσει τον τοιχογράφο του ναού με τον Δημήτριο Κακαβά από το Ναύπλιο. Επίσης για την Μονή Μαρδακίου έχουν γράψει: Αντ. Μασουρίδης, Αλαγονιακά, εν Αθήναις 1936, 147 κ.ε., Θ. Μαυροειδής, Ο Βόρειος Ταΰγετος, Πελοποννησιακά ΙΔ', 232. Π. Παπαβασιλόπουλος, Η Ιερά Μονή Μαρδακίου, Ιθώμη, 15/615-17/617, Χ. Παπασαραντόπουλος, «Μαρδακίου ή Γαρδικίου Μονή», Μεγάλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια Πυρσός Α.Ε., Αθήναι 1931, τ.ΙΣΤ, 673, Η.Μ.Φερέτος, Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, 1963, 647-648, Β. Αθανασοπούλου, Μεσσηνιακά γράμματα, τ.Β, 1967, 49, Ζ. Κοκκίνης, Τα μοναστήρια της Ελλάδος, 123, Ιεζεκιήλ Βελανιδιώτης, Ανέκδοτα έγγραφα Καλαμάτας, 5, 21-22, Κουγέας Σ., Ελληνικά τ.3, 296, Εθνική βιβλιοθήκη, κώδικας με αριθμό 2042, Κ.Ν.Ξενογιάννη, Το καθολικό της Μονής Προδρόμου Γαρδικίου Μεσσηνίας (14ος αιώνας), Καλαμάτα 1977, Γ.Δημητροκάλλη, Αγνώστοι βυζαντινοί ναοί Ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας, τ.β', Αθήναι 1998, σ.13, εικ.3-9, Β. Μπόμπου-Σταμάτη, Συμβολή στην Ιστορία της Καλαμάτας γύρω στα 1700, Α' Συνέδριο Μεσσηνιακών Σπουδών, 1978, 259. «*Archivio Grimani* (φ.266, 267-270β), Ν. Βέης, Κώδιξ της Μητροπόλεως Μονεμβασίας και Καλαμάτας, Δελτίο Ιστορικής Εταιρείας, τομ.6(1901), 197.
- [2] Για τον Κακαβά βλ. Μαν. Χατζηδάκης, Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830), Α' Αθήνα 1987, Ν. Βέης, Βυζαντινοί ζωγράφοι προ της Αλώσεως, Βυζαντίς 2, 1911-1912, 467, Φ. Πιομπίνος, Έλληνες αγιογράφοι, Αθήνα 1979, 109, Κοκκίνης, 123, Χ. Μπούρας, Το καθολικό της μονής της Μαλεσίνας στην Λοκρίδα, Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση, τ.4, ΕΜΠ, 139, σημ.6, Ξανθή Προεστάκη, Οι Ζωγράφοι Κακαβά, Συμβολή στην μεταβυζαντινή εντοίχια ζωγραφική του νότιου ελλαδικού χώρου, εκδ. Παρισιανού Α.Ε., 2012.
- [3] Σπ. Λάμπρος, Ογδοήκοντα Πατριαρχικά Σιγίλλια και τεσσαράκοντα τέσσαρα μοναστηριακά έγγραφα της εν Παρισίοις Εθνικής Βιβλιοθήκης, Νέος Ελληνομνήμων, τ.3ος, Αθήνησιν, 1906, 384, 400 η', αρ.96, Καταγραφή των κινήτων της εν Μονεμβασία μονής Μαρδάκη, Δ. Ζακυθηνός, Ανέκδοτα πατριαρχικά έγγραφα των χρόνων της Τουρκοκρατίας, Ελληνικά, 2(1926), 397-401.
- [4] Για τον Προκόπιο Πελεκάση: Δουκάκης Δημ., Ο εξ Αλαγονίας Προκόπιος Οικουμενικός Πατριάρχης, σ.72-74, Μασουρίδης, ο.π., σ.15, 148, 159, 207-9, 218, 227-9, 230, 232, Φερέτος, σ.647, Παπαβασιλόπουλος, ο.π., σ.17/617, Νιάρχος Γ., Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Προκόπιος Πελεκάσης (1785-1789), Αθήναι 1970, Καλοκύρης, ο.π., σ.177.
- [5] Γ. Αναπλιώτης, Ανέκδοτα έγγραφα και Ιστορικοί τίτλοι της Μονής Βελανιδιάς (1732-1856), Καλαμάτα 1966, 18, Α. Φρατζή, «Αρχίζει ο Αγώνας - Η επανάσταση στην Καλαμάτα», Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά, τ.Θ 1965, 255-7, Παπασαραντόπουλος, Παπαβασιλόπουλος, Φερέτος, 647-8, Καλοκύρης, 175-6, Μασουρίδης, 157-8, Γούδας, σ.165.
- [6] Η αποτύπωση και η μελέτη όλου του συγκροτήματος της μονής Μαρδακίου, έγινε από τους Ιωάννα Καράνη, αρχιτέκτονα μηχανικό της ΔΑΒΜΜ με την συνδρομή του Νικολάου Αλεξάκη, τοπογράφου μηχανικού της ΔΑΒΜΜ στο τότε κλιμάκιο Καλαμάτας. Η δημοπράτηση, η επίβλεψη και η εκτέλεση των εργασιών στερέωσης και αποκατάστασης του Καθολικού έγινε από την ΔΑΒΜΜ.
- [7] Μπελία Ε.Δ., Μοναστηριακά Λακωνίας, Λακωνικά Σπουδαί, 1/1972, 345, ΓΑΚ, Υπουργείο Θρησκείας, Μοναστηριακά, φ.383, αρ.εγγρ. 013, φ.19, 1 Φεβρ. 1829. Κατάστιχο της εκκλησιαστικής επιτροπής 8.
- [8] Μαυροειδής Θ., «Ο Βόρειος Ταΰγετος», Πελοποννησιακά ΙΔ', σ.232. «Πισινά χωριά», ονομάζονταν κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας τα χωριά του δήμου Αλαγονίας, που ανήκαν στον καζάν (επαρχία) του Μυστρά.
- [9] Το πινάκιο είναι μέτρο χωρητικότητας των δημητριακών.

- [10] Μπότζα, Μετρική μονάδα χωρητικότητας δημητριακών (1/8 του φορτώματος), βεν. bozza. υποκοριστικό, το μπουτζίκι. Η λέξη ίσως σχετίζεται με το τουρκικό buzuk =μισός. Επιτομή λεξικού Κριαρά για την Μεσαιωνική ελληνική, www.greek-language.gr Πύλη για την ελληνική γλώσσα.
- [11] Μοναστηριακά, φ.383, αρ. εγγρ. 050.
- [12] Μοναστηριακά, φ. 383, αρ. εγγρ. 004. 040, 047. Φαίνεται από τα έγγραφα ότι η Μονή Μαρδακίου αμέσως μετά την επανάσταση είχε τεράστια κτηματική περιουσία.
- [13] Γοργοπόδαρος.
- [14] Καλοκύρης, ο.π., σ.175, Βελανιδιώτης, 5, 21-22.
- [15] Ο Χρύσανθος Παγώνης (1789-1821) είναι ο μετέπειτα Εθνομάρτυς Μητροπολίτης Μονεμβασίας και Καλαμάτας, Φερέτος Αρχείο, Βελανιδιώτης Ιεζεκιήλ, Ανέκδοτα έγγραφα Καλαμάτας, σ.5, σ.21-22.
- [16] Μασουρίδης, ο.π., σ.157.
- [17] Καλοκύρης, ο.π., σ. 175. Αναφέρεται ότι το σιγίλιο αφορούσε την καθαίρεση και τον αφορισμό του Ηγουμένου της μονής Νικηφόρου Πράττη, Μασουρίδης, ο.π., σ. 157.
- [18] Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φ.383, αρ. εγγρ. 057. Το δημοτικό συμβούλιο Αλαγονίας τιμωρείται επειδή εκδίδει ψήφισμα κατά του διορισμού του Πανάρετου Αγγελόπουλου ως Ηγουμένου στη Μονή Μαρδακίου.
- [19] Μοναστηριακά, φ.383, αρ.εγγρ.183.
- [20] Μηχανή.
- [21] Περίπου, κατά προσέγγιση.
- [22] Μοναστηριακά, φ.383, αρ.εγγρ.288.
- [23] Μοναστηριακά, φ.383, αρ.εγγρ.290.
- [24] Μοναστηριακά, φ.383, αρ.εγγρ.415.
- [25] Φλυαρία, ερειστικός λόγος, φιλονικία, πείραγμα.
- [26] Μοναστηριακά, φ.383, αρ.εγγρ.083.
- [27] Μοναστηριακά, φ.383, αρ.εγγρ.083-282.
- [28] Μοναστηριακά, φ.383, αρ.εγγρ.106.
- [29] Πρόκειται για τον ιεράρχη και αγωνιστή του 1821 Ιωσήφ Ανδρούση (1770-13 Μαρτίου 1844), ο οποίος κρατήθηκε όμηρος των Τούρκων στην Τρίπολη. Στο εκτελεστικό του 1822 έγινε Μινίστρος των Θρησκευτικών μέχρι το 1825. Διετέλεσε Επίσκοπος Ανδρούσης, Επισκοπή η οποία μετονομάστηκε το 1833 σε «Μεσσήνης» και μεταξελίχθηκε σε «Μητρόπολη Μεσσηνίας».

Етк.1

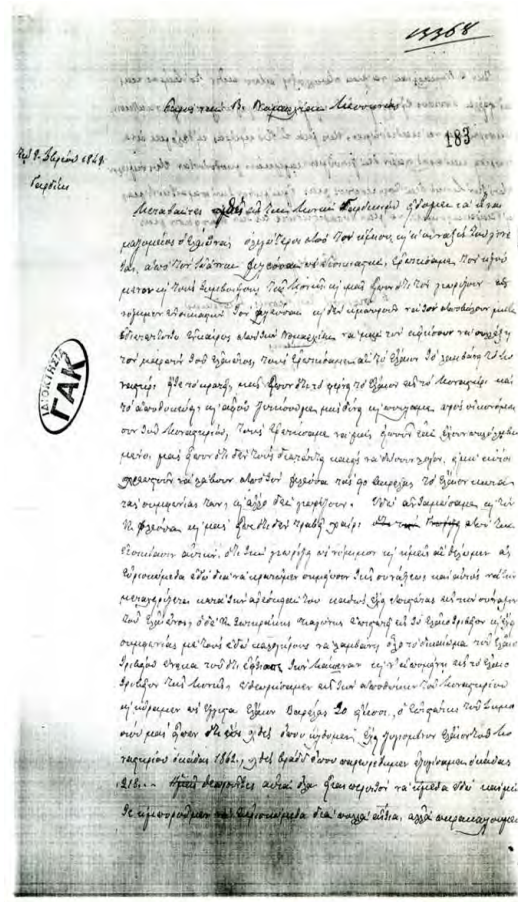
Етк.2

Еук.3

Еук.4

Οι πρώτες εργασίες συντήρησης των θολωτών τάφων των Μυκηνών μέσω των αρχείων της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων

Σταματούλα Μακρουπόδη

Οι εργασίες αναστήλωσης και συντήρησης αρχιτεκτονικών μνημείων σήμερα απαιτούν αξιόλογη υποδομή σε επιστημονικό και τεχνικό προσωπικό, καθώς και τεχνολογικό εξοπλισμό. Για να πραγματοποιηθούν ακολουθούν μια σειρά αρχών επιστημονικής δεοντολογίας που είναι κατοχυρωμένες με διεθνείς συμβάσεις, αλλά και μια γραφειοκρατική διαδικασία που απαιτεί υποβολή πολυσέλιδων μελετών, εγκρίσεις, τροποποιήσεις, τεκμηρίωση κάθε είδους.

Εργασίες αναστήλωσης και συντήρησης των μνημείων στην Ελλάδα κρίθηκαν απαραίτητες πολλές φορές στο παρελθόν ακόμα και κατά τη διάρκεια της ανασκαφής τους για να προχωρήσει με ασφάλεια η έρευνα ή λίγο αργότερα, όταν διαπιστώθηκε ότι οι συνθήκες του περιβάλλοντος, στις οποίες εκτέθηκαν τα μνημεία μετά την ανασκαφή τους, λειτούργησαν καταστροφικά γι' αυτά.

Μέσα από το αρχείο της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων (ΔΑΑΜ) του νυν Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (παλαιότερα Γραφείο Αναστυλώσεως και Συντηρήσεως Αρχαίων Μνημείων του Υπουργείου Παιδείας) θα παρουσιάσουμε τις πρώτες προσπάθειες «διάσωσης» των Θολωτών Τάφων των Μυκηνών που συγκεντρώνονται κυρίως στα πρώτα πενήντα πέντε χρόνια του 20ου αι. [\[1\]](#)

Οι πληροφορίες που μας παρέχει το αρχείο της Διεύθυνσης Αναστήλωσης συνδυάζονται και αλληλοσυμπληρώνονται με τις δημοσιευμένες εκθέσεις και αναφορές σε επιστημονικά περιοδικά της εποχής, αλλά και με τα στοιχεία που παρατίθενται στη σύγχρονη των έργων ή τη μεταγενέστερή τους βιβλιογραφία [\[2\]](#).

Οι εννέα θολωτοί τάφοι των Μυκηνών ανεσκάφησαν την τελευταία τριακονταετία του 19ου αι. Οι περισσότεροι ήταν εκ των προτέρων ορατοί και τοποθετημένοι στους χάρτες της εποχής. Θα τους παρουσιάσουμε εν συντομία αναφέροντας παράλληλα επιγραμματικά τις επεμβάσεις στερέωσης και συντήρησης που έχουν πραγματοποιηθεί στον καθένα [\[3\]](#).

1. Ο τάφος των Κυκλώπων

Ο τάφος ήταν γνωστός από παλιά και ολοκληρωτικά συλλημένος κατά το παρελθόν. Καθαρίστηκε από τον Χρ. Τσούντα το 1891. Συμπληρωματική έρευνα πραγματοποιήθηκε από τον Α. Wace το 1922. Χρονολογείται στα τέλη της ΥΕ Ι περιόδου. Δεν αναφέρονται εργασίες συντήρησης στο παρελθόν.

2. Ο τάφος του Επάνω Φούρνου

Γνωστός από παλιά και συλλημένος ήδη από την αρχαιότητα, ο τάφος ερευνήθηκε μερικώς από τον Χρ. Τσούντα το 1892, οπότε και αποκαλύφθηκε ο δρόμος, η εξωτερική πλευρά του στομίου και το ανώτερο μέρος του τοίχου του θαλάμου. Μελετήθηκε στα 1922 από τον Α. Wace μετά από καθαρισμό του δρόμου και ολοκληρωτική αποκάλυψη

του στομίου. Επειδή υπήρχε κίνδυνος κατάρρευσης του ταφικού θαλάμου, η θόλος έμεινε ανεξερευνήτη ως το 1950. Τότε οι Wace και Hood την καθάρισαν ως το δάπεδο, αφού προηγήθηκε στερέωση του εσωτερικού τμήματος του υπερθύρου με τη βοήθεια ξύλινης δοκού[4] από την Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία. Χρονολογείται στο πρώτο ήμισυ της ΥΕ II περιόδου και πριν το 1450 π.Χ.

3. Ο τάφος του Αιγίσθου

Ο τάφος αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε μερικώς από τον Χρ. Τσουντα στα 1892. Τότε ήρθε στο φως μόνο το ανώτερο τμήμα του στομίου. Το 1914 πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης στο στόμιο. Ο δρόμος, το στόμιο και τα δύο τρίτα του θαλάμου ερευνήθηκαν από τον Α. Wace κατά το 1922. Μεταξύ των ετών 1952-1954 οι Wace και Taylour ερευνήσαν τα πέριξ του τάφου. Στα 1955 και 1958 πραγματοποιήθηκε καθαρισμός του θαλάμου με παράλληλη ανάταξη και συμπληρωματική ανασκαφή στο δρόμο από τον Ι. Παπαδημητρίου[5]. Ο τάφος ήταν συλλημένος κατά την αρχαιότητα. Χρονολογείται στα τέλη της ΥΕ I ή στις αρχές της ΥΕ II περιόδου.

4. Ο τάφος της Παναγίας

Ονομάστηκε «Τάφος της Παναγίας» από τον Α. Wace λόγω της γειτνιάσής του με το εκκλησάκι της Παναγίας, περίπου 150 μ. ΒΔ του Θησαυρού του Ατρέως. Ανακαλύφθηκε και ανασκάφηκε από τον Χρ. Τσουντα στα 1887 και από τον Α. Wace στα 1922. Είχε συλληθεί κατά την αρχαιότητα. Δεν αναφέρονται εργασίες συντήρησης. Ο τάφος χρονολογείται στην ΥΕ II περίοδο.

5. Ο τάφος του Κάτω Φούρνου

Το ανώφλι του τάφου ήταν ήδη εμφανές όταν τον ανέσκαψε ο Χρ. Τσουντας το 1893. Ερευνήθηκε εκ νέου από τον Α. Wace στα 1922. Δεν αναφέρονται εργασίες συντήρησης, παρά μόνο λήψη μέτρων για την προστασία του τάφου από τα όμβρια ύδατα με τη διάνοιξη δύο τάφρων πάνω από τη θόλο[6]. Ο τάφος χρονολογείται στα τέλη του 15ου αι. π.Χ.

6. Ο τάφος των Λεόντων

Η μικρή απόσταση που τον χωρίζει από την Πύλη των Λεόντων συνέβαλε στην ονομασία του. Ο τάφος ήταν από παλιά γνωστός. Είχε συλληθεί κατά την αρχαιότητα. Ανεσκάφη από τον Χρ. Τσουντα στα 1892 και από τον Α. Wace στα 1922. Επανερευνήθηκε από τον Wace το 1954. Σύμφωνα με τον τελευταίο, το *terminus ante quem* για τη χρονολόγησή του είναι το τέλος της ΥΕ II περιόδου. Δεν υπάρχουν αναφορές για την πραγματοποίηση εργασιών συντήρησης.

7. Ο τάφος των Δαιμόνων

Λόγω της άριστης κατάστασης διατήρησής του ονομάστηκε από τους Άγγλους αρχαιολόγους ο «τέλειος θολωτός τάφος». Εντοπίστηκε και ανασκάφηκε από τον Χρ. Τσουντα στα 1896. Ήταν συλλημένος ήδη από την αρχαιότητα. Ερευνήθηκε εκ νέου από τον Α. Wace στα 1921. Η έρευνα ολοκληρώθηκε από τον ίδιο την επόμενη χρονιά. Ο τάφος χρονολογείται στις αρχές του 14^{ου} αι. π.Χ., λίγο μετά τα 1400 π.Χ. Δεν υπάρχουν μαρτυρίες για την πραγματοποίηση εργασιών συντήρησης.

8. Ο τάφος της Κλυταιμήςστρας

Αρχικά ονομάστηκε «ο θησαυρός της κας Σλήμαν», επειδή τον ανέσκαψε πρώτη η Σοφία Σλήμαν. Την ονομασία που επικράτησε -"Τάφος της Κλυταιμήςστρας"- την οφείλει στην τοπική παράδοση. Η Σοφία Σλήμαν άρχισε την ανασκαφή στον τάφο το 1876. Ο τάφος είχε ερευνηθεί γύρω στα 1808 από το Βελή Πασά του Ναυπλίου, στον οποίο πιθανώς οφείλεται η κατάρρευση του άνω μέρους της θόλου. Την ανασκαφή της Σοφίας Σλήμαν συνέχισε ο Χρ. Τσουντας στα 1891-1892 και το 1897. Μετά τις εργασίες στερέωσης στο δρόμο και το στόμιο^[7], ο A. Wace επιχείρησε μικρής έκτασης έρευνα κάτω από τους τοίχους το 1921, της οποίας τα αποτελέσματα ανακοίνωσε το 1922. Το 1950 με την ευκαιρία της αποδόμησης και της ανάταξης του ανατολικού τοίχου του δρόμου που κινδύνευε να καταρρεύσει και την αποκατάσταση της κορυφής της θόλου που είχε καταστραφεί από το Βελή Πασά, έγιναν νέες παρατηρήσεις από τους I. Παπαδημητρίου και A. Wace. Συμπληρωματική έρευνα πραγματοποιήθηκε στα περίξ από τους Hood και Taylour το 1952 και 1953. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο συγκεκριμένο θολωτό τάφο είχαν πραγματοποιηθεί - ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή - εργασίες επισκευής του δυτικού τοίχου του δρόμου, ίχνη της οποίας είναι ορατά μέχρι σήμερα. Ο τάφος χρονολογείται από τον A. Wace γύρω στα 1300 π.Χ. και από τον Γ. Μυλωνά περίπου στα 1220 π.Χ.

9. Ο θησαυρός του Ατρέως

Είναι γνωστός και ως «τάφος του Αγαμέμνονος». Ο τάφος ήταν από παλιά γνωστός και για το λόγο αυτό έπεσε θύμα πολλών σποραδικών ανασκαφών, ανάμεσα στις οποίες αναφέρονται αυτές του Λόρδου Elgin γύρω στα 1800. Ακολούθησε η πρώτη έρευνα του Ερρίκου Σλήμαν στα 1873. Το 1878 ο I. Σταματάκης πραγματοποίησε καθαρισμό του δρόμου και του εσωτερικού του τάφου. Στα 1920 και 1921 ο A. Wace διεξήγαγε έρευνα σε διάφορα σημεία και μελέτησε εκ νέου την αρχιτεκτονική. Το 1939 και το 1955 μελέτησε με διερευνητικές τομές τη στρωματογραφία του τύμβου του τάφου. Ο Θησαυρός του Ατρέως είναι από τους καλύτερα σωζόμενους θολωτούς τάφους των Μυκηνών.

Από όσα προαναφέρθηκαν διαπιστώνουμε ότι οι θολωτοί τάφοι των Μυκηνών υπέστησαν επεμβάσεις μεγαλύτερης ή μικρότερης κλίμακας, προκειμένου να διασωθούν από περαιτέρω φθορά, να διασφαλιστούν οι συνθήκες για τη συνέχιση και ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας χωρίς την απειλή κατάρρευσης αρχιτεκτονικών μελών, καθώς και να διαφυλαχθεί το αυθεντικό υλικό, αλλά και η μορφή των μνημείων.

Αν εξαιρέσουμε τις μικρής έκτασης εργασίες «άμεσης διάσωσης», όπως για παράδειγμα τη λήψη μέτρων προστασίας για την απομάκρυνση των ομβρίων που απειλούσαν τον τάφο του Κάτω Φούρνου και την πρόχειρη στερέωση του υπερθύρου του τάφου του Επάνω Φούρνου, σημαντικότερες εργασίες συντήρησης πραγματοποιήθηκαν στους τάφους Αιγίσθου και Κλυταιμήςστρας.

Το 1915 στερεώθηκε με κτιστή κατασκευή το ανώφλι του θολωτού τάφου του Αιγίσθου που είχε διαρραγεί. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία πραγματοποίησε εργασίες αναστηλώσεως ορισμένων τμημάτων "των τοίχων παρά την είσοδον" προς στερέωση

κυρίως του μεγάλου λίθου ανωφλίου της εισόδου[8]. Επισημαίνεται ότι η ανασκαφή Τσουντα δεν ολοκληρώθηκε, επειδή υπήρχε κίνδυνος κατάρρευσης της ανατολικής παρειάς της θόλου. Η στερέωση του υπερθύρου επέτρεψε να συνεχιστεί με ασφάλεια η ανασκαφή από την Αγγλική Σχολή το 1923[9].

Τα έτη 1953-1955 πραγματοποιήθηκαν αναστηλωτικές εργασίες, με χρηματοδότηση από το κληροδότημα Φαρμά, από τον καθηγητή Α. Ορλάνδο και τον επιθεωρητή αναστηλώσεως Ε. Στίκα. Οι καθαρισμοί και οι ανασκαφές που προηγήθηκαν για να διευκολύνουν τις αναστηλωτικές εργασίες έδωσαν σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο δόμησης της θόλου. Το ανατολικό τμήμα της θόλου είχε παραμείνει άσκαφο για λόγους ασφαλείας. Μετά την ανασκαφή διαπιστώθηκε η εξαιρετική κατάσταση διατήρησής του, καθώς και η παρουσία "ισχυρού συνδετικού μίγματος" μεταξύ των λίθων του κατωτέρω δόμου[10].

Μεγαλύτερης έκτασης εργασίες καταγράφονται για τον τάφο της Κλυταιμίστρας.

Στο μνημείο πραγματοποιήθηκαν μικρές επεμβάσεις κατά το 1897. Αποκαταστάθηκε ο αποστραγγιστικός αγωγός που αρχίζει από το εσωτερικό του τάφου και συνεχίζει κατά μήκος του δρόμου. Αφαιρέθηκαν οι πώρινες καλυπτήριες πλάκες του για να καθαριστεί το εσωτερικό του και ακολούθως επανατοποθετήθηκαν. Οι αρμοί επιχρίστηκαν με «ασβέστη». Ο αγωγός αυτός όμως δεν ετέθη σε λειτουργία, καθώς για την απομάκρυνση των υδάτων από το εσωτερικό του τάφου χτίστηκε, επάνω στον πώρινο, νέος αγωγός από αργολιθοδομή[11].

Οι αναστηλωτικές εργασίες του 20^{ου} αι. πραγματοποιήθηκαν - βάσει των υπάρχουσών μαρτυριών - σε δύο χρονικές περιόδους. Η πρώτη τοποθετείται μεταξύ των ετών 1907 και 1916 και η δεύτερη μεταξύ των ετών 1950 – 1951.

Κατά την πρώτη περίοδο φαίνεται ότι έγιναν επεμβάσεις στο εσωτερικό του τάφου, ενώ παράλληλα στερεώθηκαν με ξύλινες δοκούς οι τοίχοι του δρόμου που είχαν υποστεί βλάβες από τα όμβρια ύδατα που περνούσαν πίσω από αυτούς. Τότε τοποθετήθηκε μεταλλική σκαλωσιά στην είσοδο[12]. Το 1907[13] αναφέρεται ότι επισκευάστηκε το αριστερό ήμισυ του τάφου με την αφαίρεση των σαθρών λίθων και την αντικατάστασή τους από νέους και ότι καθαρίστηκε ο τάφος από τους πεσμένους ογκολίθους και τα χώματα «μέχρι του στερεού».

Στα χρόνια που ακολούθησαν[14] αναφέρονται μικρής διάρκειας εργασίες για στερέωση και «υποστήριξη» του τάφου, χωρίς να διευκρινίζεται πάντοτε ότι πρόκειται για τον συγκεκριμένο θολωτό τάφο, ενώ εκφράζεται η λύπη για τη μη ολοκλήρωση των εργασιών, «διότι αί βλάβαι τοῦ σπουδαίου τούτου μνημείου εἶναι πολύ μεγάλαι»[15].

Οι επεμβάσεις αυτές συνίστανται σε συμπληρώσεις των διαβρωμένων λίθων με νέο υλικό, όπου υπήρχε μεγάλης έκτασης φθορά, και πλήρωση των αρμών με τσιμέντο (βλ. Παρακάτω τα στοιχεία του αρχείου της ΔΑΑΜ). Την ανάγκη ολοκλήρωσης των εργασιών αυτών, κάποιες εκ των οποίων είχαν προσωρινό και προληπτικό χαρακτήρα, επιβεβαιώνει έγγραφο του 1921, με το οποίο προτείνεται η αντικατάσταση του ξύλινου ικριώματος του δρόμου[16]. Ο Ι. Παπαδημητρίου αναφέρει ότι κατά το 1916 είχε πραγματοποιηθεί «συναρμογή των διαβρωθέντων λίθων της θόλου» και εξάγει το συμπέρασμα ότι η πλήρης αναστήλωση είναι δυνατή και όχι τόσο

δαπανηρή λόγω της διάσωσης όλων σχεδόν των λίθων των άνω δόμων της θόλου[17].

Κατά τη δεύτερη περίοδο των επεμβάσεων πραγματοποιήθηκε η ανάταξη του ανατολικού τοίχου του δρόμου και η αποκατάσταση της κορυφής της θόλου με χρήση των αρχαίων λίθων που είχαν καταπέσει μέσα στο θάλαμο. Των εργασιών αυτών προηγήθηκαν έγγραφες αναφορές, στις οποίες εκφράζονταν οι φόβοι για κατάρρευση του τάφου λόγω της ανεπάρκειας, αλλά και της φθοράς των πρόχειρων κατασκευών που είχαν τοποθετηθεί κατά το παρελθόν προληπτικά για τη στερέωσή του[18].

Σύντομη έκθεση του Ι. Παπαδημητρίου περιγράφει εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν το Μάιο του 1950 με δαπάνη της Υπηρεσίας Αναστυλώσεων του Υπουργείου Παιδείας υπό τη διεύθυνση του ιδίου και την επίβλεψη του επιμελητή Φ. Πέτσα[19]. Σκοπός των εργασιών ήταν κυρίως η ανάταξη του ανατολικού τοίχου του δρόμου που παρουσίαζε επικίνδυνη κλίση λόγω της αποσάθρωσης των ξύλινων στηριγμάτων που είχαν τοποθετηθεί παλαιότερα. Απομακρύνθηκαν οι λίθοι του τοίχου και ανατάχθηκαν με υποδειγματική μέθοδο, καθώς κατά την απομάκρυνσή τους, αριθμούνταν και στοιβάζονταν με τρόπο που επέτρεπε την επανατοποθέτησή τους στην αρχική τους θέση. Η πραγματοποίηση επεμβάσεων στον ανατολικό τοίχο εικονίζεται και σε φωτογραφία της εποχής[20]. Η μέριμνα αυτή μαρτυρεί την ευσυνειδησία των αναστηλωτών να εξασφαλίσουν τις προϋποθέσεις που θα επέτρεπαν τη διατήρηση του αυθεντικού υλικού και της αρχικής μορφής του μνημείου, όπως προβλέπουν οι διεθνείς συμβάσεις που διέπουν σήμερα τις επεμβάσεις συντήρησης σε μνημεία.

Ο Ι. Παπαδημητρίου αναφέρει ότι πραγματοποιήθηκαν εργασίες μεταξύ του ανατολικού τοίχου του δρόμου και του αναλημματικού τοίχου που αποκάλυψαν οι ανασκαφές στα ανατολικά αυτού, ο οποίος προοριζόταν για την ανακούφιση του τοίχου του δρόμου από τις ωθήσεις των γαιών[21]. Ανατάχθηκε και αυτή η κατασκευή με πλήρωση του κενού μεταξύ του τοίχου του δρόμου και του αναλημματικού τοίχου με τσιμεντοκονίαμα αναμεμειγμένο με μικρούς λίθους σε στρώματα. Η συνοχή μεταξύ τους εξασφαλίστηκε με την τοποθέτηση λίθων σε οδοντωτή διάταξη, ενώ η συνοχή με τον αναλημματικό τοίχο με οπές που ανοίχτηκαν σε αυτόν[22].

Την ίδια εποχή τοποθετήθηκαν στη θέση τους οι δύο λίθοι του κατωφλίου, οι οποίοι είχαν εξωθηθεί προς τα επάνω. Στις εκθέσεις των εργασιών αναφέρεται ότι διασώζονταν όλοι οι λίθοι των άνω δόμων της θόλου. Παράλληλα εντοπίστηκαν τμήματα του γλυπτού διακόσμου της εισόδου του τάφου. Ο Ι. Παπαδημητρίου εκφράζει τη στεναχώρια του για τη μη ολοκλήρωση της αναστήλωσης ελλείψει πιστώσεων, «αίτινες εδόθησαν εκ των γλίσχρων πόρων της Υπηρεσίας Αναστηλώσεως άνευ της αναμενόμενης χρηματικής αρωγής του σχεδίου ανασυγκροτήσεως»[23]. Στην ανωτέρω έκθεση του Ι. Παπαδημητρίου προτείνεται η ολοκληρωτική αναστήλωση του μνημείου για την αποφυγή της ολοκληρωτικής καταστροφής.

Πράγματι το 1951 πραγματοποιήθηκε αποκατάσταση του ανώτερου τμήματος της θόλου από τον αρχιτέκτονα της Διεύθυνσης αναστηλώσεως του Υπουργείου Παιδείας Ε. Στίκα[24]. Η επέμβαση αυτή έγινε υπό τη διεύθυνση του Ορλάνδου και την επίβλεψη του Ε. Στίκα, βάσει παλαιότερης μελέτης του δεύτερου, με την οποία είχε δείξει ότι ο σχεδιασμός του μνημείου είχε περισσότερα του ενός κέντρα χάραξης και

ότι η θόλος είχε το ίδιο σχήμα με αυτή του θησαυρού του Ατρέως, υπολογίζοντας τους πεσμένους λίθους του ανώτερου τμήματος. Για την αποκατάσταση χρησιμοποιήθηκαν οι πεσμένοι - στο εσωτερικό του τάφου - λίθοι που προέρχονταν από τη θόλο, αλλά και νέοι λίθοι που εξορύχθηκαν από τα λατομεία της περιοχής[25]. Το ποσοστό νέου υλικού που χρησιμοποιήθηκε για την ανάταξη της θόλου πρέπει να ήταν μεγάλο καθώς από τα 170 τρέχοντα μέτρα του αναστηλωμένου τμήματος μόνο τα 37 μ. προέρχονταν από αυθεντικό υλικό[26].

Τέλος αποκαταστάθηκε ο τύμβος που κάλυπτε το μνημείο. Κατά τη διάρκεια εργασιών αποκατάστασης του τύμβου, που δρομολογήθηκε χωρίς να έχει ολοκληρωθεί η ανασκαφή της γύρω περιοχής, αποκαλύφθηκε ο ταφικός περίβολος Β στα ΒΔ του μνημείου.

Στην έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών «Α. Ορλάνδος, ο άνθρωπος και το έργο του» αναφέρεται ότι ο μεγάλος αναστηλωτής πραγματοποίησε στερέωση και καθαρισμό στο θησαυρό του Ατρέως, αλλά και όλων των άλλων θολωτών τάφων των Μυκηνών[27]. Είναι πολύ πιθανό να πραγματοποιήθηκαν εργασίες μικρής ίσως έκτασης και σε άλλους θολωτούς τάφους χωρίς να υπάρχουν αναλυτικές εκθέσεις.

Στο πλαίσιο των αναστηλωτικών εργασιών των θολωτών τάφων των Μυκηνών οφείλουμε να συμπεριλάβουμε μια επιπλέον εργασία που δεν αποτελεί επέμβαση στο πεδίο, αλλά πραγματοποιήθηκε στις αποθήκες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και είναι εξίσου σημαντική. Κατά το 1940-41, είχε διαταχθεί από το Υπουργείο Παιδείας η εσπευσμένη ασφάλιση των αρχαιοτήτων, αφού η χώρα είχε εμπλακεί στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Σπυρίδων Μαρινάτος είχε αναλάβει την ασφάλιση της μυκηναϊκής συλλογής του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου[28]. Ανάμεσα στα αντικείμενα που τακτοποιούσε σε κιβώτια εντόπισε τμήματα του γλυπτού διακόσμου του Θησαυρού του Ατρέως. Με την εθελοντική συμμετοχή του Α. Wace κατόρθωσαν να προσαρμόσουν αρκετά από αυτά. Συντάχθηκε μια μικρή μελέτη των δύο και τα αποτελέσματα εστάλησαν με επιστολή στο Robertson, ο οποίος και δημοσίευσε σύντομη έκθεση[29]. Η αναζήτηση της θέσης των τμημάτων αυτών στο μνημείο και μια μικρή ανασκαφική έρευνα που αποκάλυψε επί τόπου κατεργασία γυψολίθου έδωσαν ώθηση στη διατύπωση μιας σειράς προβληματισμών σχετικά με την αποκατάσταση των προσόψεων των δύο μεγάλων θολωτών τάφων, του θησαυρού του Ατρέως και του τάφου της Κλυταιμίστρας, αλλά και τη θέση των σωζόμενων αρχιτεκτονικών μελών των προσόψεων των μνημείων.

Παραθέτουμε παρακάτω χρονολογικά τις εργασίες, διοικητικές ενέργειες, αλλά και επεμβάσεις στο πεδίο, όπως προκύπτουν από το αρχείο εγγράφων της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων (ΔΑΑΜ):

Στοιχεία που προκύπτουν από την έρευνα του αρχείου εγγράφων της Διεύθυνσης
Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων

1. Στις 27/6/1910 ζητείται να εγκριθούν 1500 δρχ. για την επισκευή του τάφου της Κλυταιμίστρας.
2. Στις 16/7/1911 ζητείται η έγκριση της μετάβασης δύο λιθοξόων στις Μυκήνες για τις εργασίες που πραγματοποιούνται στον τάφο της Κλυταιμίστρας.

3. Στις 5/8/1911 υποβάλλονται οι καταστάσεις αγοράς τσιμέντου για την υποστήριξη του τάφου της Κλυταιμίστρας, πράγμα που πιστοποιεί την χρήση τσιμέντου στις αναστηλωτικές εργασίες. (έγγραφο του Χ. Κτενά προς τον Διευθυντή του Αρχιτεκτονικού γραφείου του Υπ. Εκκλησιαστικών).

4. Στις 13/8/1921 προτείνεται η ανακαίνιση του ξύλινου ικριώματος του δρόμου του τάφου της Κλυταιμίστρας. Παράλληλα προτείνεται η κατεδάφιση και ανοικοδόμηση «αμφοτέρων των εκατέρωθεν τοίχων». Επισημαίνεται ότι θα είναι επέμβαση χρονοβόρα και ότι θα καταστραφεί αρχαίο υλικό, του οποίου το μόνο πρόβλημα είναι η «παρέκκλιση από την κατακόρυφο». (έγγραφο του Μπαλάνου προς το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών)

5. Στις 4/10/1921 αναφέρεται ότι τοποθετήθηκε σκαλωσιά στον τάφο της Κλυταιμίστρας, χωρίς να διευκρινίζεται πού ακριβώς.

6. Στις 13/12/1929 ζητείται η έγκριση ποσού 10.000 δρχ. για τις αναγκαίες εργασίες στερέωσης του δρόμου του Τάφου της Κλυταιμίστρας με προθεσμία ολοκλήρωσης διμήνου (τμήμα αρχαιολογίας προς Ορλάνδο).

7. Στις 22/2/1936, κατατίθεται αναφορά του Εφόρου της Αρχαιολογικής Περιφέρειας ότι «κατέπεσεν ο ανατολικός τοίχος του πρώτου τάφου δεξιά τω εισερχομένω» με παράκληση να μεταβεί ο Α. Ορλάνδος. (Επειδή η είσοδος του αρχαιολογικού χώρου τότε πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή της πύλης των Λεόντων, ο «τοίχος» που κατέπεσε πρέπει να ανήκε στον τάφο του Αιγίσθου. Εξάλλου μεταγενέστερα στοιχεία αποδεικνύουν ότι τα ξύλινα ικριώματα του τάφου της Κλυταιμίστρας παρέμεναν να συγκρατούν τους ετοιμόρροπους τοίχους του δρόμου ως το 1949).

8. Στις 15/2/1940 κατατίθεται αναφορά της Τουριστικής Αστυνομίας. Αναφέρεται ότι το ξύλινο υποστήριγμα του τάφου της Κλυταιμίστρας «κατέστη σεσηπός» και άρχισε να καταρρέει με αποτέλεσμα «να απειλείται και η κατάρρευση του τάφου».

9. Στις 27/2/1940, κατά την 23^η συνεδρίαση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου, λέγεται ότι είναι επείγουσες οι εργασίες στερέωσης των τάφων Ατρέως και Κλυταιμίστρας.

10. Στις 24/2/1947 αναφέρεται ότι έγινε αλλαγή της δοκού στην είσοδο, αλλά προτείνεται αντικατάσταση με σιδερένιες δοκούς κάθετες και εγκάρσιες.

11. Στις 14.12.1949 διαβιβάζεται η υπ' αρ. 98/1949 πράξη του Αρχαιολογικού Συμβουλίου για την ανάγκη λήψης μέτρων προστασίας των αρχαίων των Μυκηνών που υπέστησαν βλάβες από τις καταρρακτώδεις βροχές του Νοεμβρίου και η υπ' αρ. 116 έκθεση του εφόρου της Β' Αρχαιολογικής Περιφέρειας Ι. Παπαδημητρίου. Το απόσπασμα της πράξης του Αρχαιολογικού Συμβουλίου αναφέρει ότι «κατέστη ετοιμόρροπος ο θολωτός τάφος της Κλυταιμίστρας, του οποίου ο ξύλινος σκελετός αντιστηρίξεως των τοίχων έχει σχεδόν καταστραφεί. Τα ξύλα αποσπώνται το ένα κατόπιν του άλλου με άμεσο κίνδυνο μεγαλύτερων ανεπανορθώτων ζημιών». Το Συμβούλιο εγκρίνει τη λήψη μέτρων.

Φαίνεται ότι όλες αυτές οι προσπάθειες, οι εκκλήσεις και η ανησυχία είχαν ως

αποτέλεσμα τις εκτεταμένες εργασίες των ετών 1950-58 στους Θολωτούς τάφους Κλυταιμήςστρας και Αιγίσθου.

Όσα προαναφέρθηκαν παρουσιάζουν με εύγλωττο τρόπο την ανησυχία και τη μέριμνα των ιθυνόντων για την προστασία των μνημείων σε χρονικές περιόδους ιδιαίτερα δύσκολες, εν μέσω πολέμων και οικονομικών δυσχερειών. Επιβεβαιώνεται η μέριμνα για τη διατήρηση του αυθεντικού υλικού και της αρχικής μορφής των μνημείων στο μέτρο του δυνατού, καθώς και η λήψη μέτρων για εργασίες στερέωσης μέχρις ότου βρεθούν οι οικονομικοί πόροι και τα μέσα για πιο δραστικές και μόνιμες επεμβάσεις.

Σταματούλα Μακρυπόδη,
Αρχαιολόγος,
Νομισματικό Μουσείο

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Ευχαριστώ θερμά το Διευθυντή της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων κο Δημοσθένη Σβολόπουλο για τη χορήγηση της άδειας έρευνας του αρχείου της Διεύθυνσης και την αρχαιολόγο της ΔΑΑΜ κα Σοφία Σπυροπούλου για την πολύτιμη βοήθειά της.
- [2] Το κείμενο που κατατίθεται είναι ουσιαστικά εκείνο της παρουσιάσής μου κατά τη διάρκεια της διημερίδας, καθώς ο περιορισμένος σχετικά χρόνος που μεσολάβησε από την πραγματοποίηση της διημερίδας μέχρι την παράδοση των κειμένων δεν επέτρεψε την ολοκληρωμένη σύνταξη και τη φωτογράφιση των εγγράφων των στοιχείων της ΔΑΑΜ που θα πλαισιώναν για εποπτικούς λόγους το κείμενο. Ολοκληρωμένη παρουσίαση της έρευνας προγραμματίζεται να πραγματοποιηθεί προσεχώς.
- [3] Τα περισσότερα στοιχεία που παρατίθενται για τους θολωτούς τάφους των Μυκηνών (χρονικό της ανασκαφής, χρονολόγηση κτλ.), αντλήθηκαν από το έργο του Ο. Pelon, *Tholoi, tumuli et cercles funéraires*, 157-175.
- [4] Wace 1953, 69, πιν. 24 b.
- [5] Παπαδημητρίου 1955, 218.
- [6] Κτενάς 1915, 54.
- [7] Κτενάς 1915, 53-54.
- [8] Κτενάς 1915, 54. Wace 1921-22, 296.
- [9] Wace 1949, 38.
- [10] ΠΑΕ 1955, σ. 220.
- [11] ΠΑΕ 1897 σελ. 25
- [12] Wace 1921-23, σ. 359, εικ. 77.
- [13] ΠΑΕ 1907, σ. 61. Υποθέτουμε ότι ελήφθη κάποια μέριμνα για τη φύλαξη των λίθων που ήταν πεσμένοι στο εσωτερικό και οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν για να γίνουν οι υπολογισμοί του Ε. Στίκα, που οδήγησαν αργότερα στην αποκατάσταση του ανώτερου τμήματος της θόλου.
- [14] ΠΑΕ 1908, 65. ΠΑΕ 1909, 63. ΠΑΕ 1910, 64.
- [15] ΠΑΕ 1910, 64.
- [16] Βλ. παρακάτω σ. 11 τον κατάλογο των εργασιών που προκύπτουν από τα αρχεία της ΔΑΑΜ., αρ. 4.
- [17] Παπαδημητρίου 1948-49, 45.
- [18] Βλ. στοιχεία του αρχείου της Διεύθυνσης Αναστήλωσης Αρχαίων Μνημείων κατά τα έτη 1929-1949 σελ. 11, αρ. 8, 9 και 11.
- [19] Παπαδημητρίου 1948-49, 43.
- [20] Wace 1955, πιν. 32 b. 33 a. 34 a,b.
- [21] Βλ. Ανωτέρω: Οι ανασκαφές αποκάλυψαν τοίχο στα ανατολικά του ανατολικού τοίχου του δρόμου, κατασκευασμένο από αργολιθοδομή. Μεταξύ αυτού και του ανατολικού τοίχου του δρόμου υπήρχε γέμισμα από μικρούς λίθους και «αδιάβροχο χώμα». Όλη αυτή η κατασκευή προοριζόταν για την ανακούφιση του ανατολικού τοίχου του δρόμου από τις ωθήσεις των γαιών (σύμφωνα με τον Χρ. Τσουντα) ή για την εξασφάλιση της στεγανότητας του τοίχου του δρόμου (σύμφωνα με τον Α. Wace).
- [22] Wace 1955, πιν. 32 b.
- [23] Παπαδημητρίου 1948-49 σ. 43.
- [24] ΠΑΕ 1951, σ. 25.
- [25] Η προμήθεια λίθων από τα αρχαία λατομεία της περιοχής των Μυκηνών για τις αναστηλωτικές εργασίες αναφέρεται στα χρονικά της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής για το έτος 1951 (BCH 1952 σ. 220, εικ. 18,19, πιν. LXXVI, 1952 (φωτογραφία εργασιών).
- [26] Wace 1955 σ. 198.
- [27] Σ. 439.
- [28] Παπαδημητρίου 1953-54 I, σ. 11-23.
- [29] Robinson 1941, 14-16.

Συντομογραφίες –Βιβλιογραφία

- Αναστάσιος Ορλάνδος 1978:** *Αναστάσιος Ορλάνδος: ο άνθρωπος και το έργο του*. Αθήναι: Ακαδημία Αθηνών (1978).
- BCH 1951:** De Santerre, H., "Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1950", *BCH* 1951, σ. 101-129 και συγκεκριμένα σ. 113.
- BCH 1952:** Courbin, P., "Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1951", *BCH* 1952, σ. 201-247 και συγκεκριμένα σ. 218-221.
- Κτενάς 1915:** Κτενάς Χ., «Περί της στερεώσεως των αρχαίων μνημείων Μυκηνών», *ΑΔ* 1915, Παράρτημα, σ. 53-54.
- Μαρινάτος 1953-54:** Μαρινάτος Σπ., "Μικραί έρευναι εν Μυκήναις" *ΑΕ*, 1953-54 I, σ. 9-24.
- Robinson 1941:** Robinson, "New light on the façade of the Treasury of Atreus", *JHS* 62, 1941, σ. 14-16.
- ΠΑΕ 1907:** Καββαδίας Π., «Έκθεσις των Πεπραγμένων της Εταιρείας κατά το έτος 1907», *ΠΑΕ* 1907, σ. 51-74 και συγκεκριμένα σ. 61.
- ΠΑΕ 1908:** Καββαδίας Π., «Έκθεσις των Πεπραγμένων της Εταιρείας κατά το έτος 1908», *ΠΑΕ* 1908, σ. 51-69 και συγκεκριμένα σ. 65.
- ΠΑΕ 1909:** Τσουντας Χρ., «Έκθεσις των Πεπραγμένων της Εταιρείας κατά το έτος 1909», *ΠΑΕ* 1909, σ. 57-67 και συγκεκριμένα σ. 63.
- ΠΑΕ 1910:** Τσουντας Χρ., «Έκθεσις των Πεπραγμένων της Εταιρείας κατά το έτος 1910» *ΠΑΕ* 1910, σ. 53-66 και συγκεκριμένα σ. 64.
- ΠΑΕ 1951:** Ορλάνδος Α., «Έκθεσις περί του έργου της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας», *ΠΑΕ* 1951, σ. 1-39 και συγκεκριμένα σ. 25.
- Παπαδημητρίου 1948-49:** Παπαδημητρίου Ι., «Αναστηλωτικά εργασίαι εν Μυκήναις», *ΑΕ* 1948-49, Αρχαιολογικά Χρονικά σ. 43-48.
- Παπαδημητρίου 1955:** Παπαδημητρίου Ι., «Ανασκαφαί εν Μυκήναις», *ΠΑΕ* 1955 (1960), σ. 217-232.
- Pelon 1976:** Pelon O., *Tholoi, tumuli et cercles funéraires*, Παρίσι 1976.
- Wace 1953:** Wace A., Hood. S., "Mycenae 1939-1952. Part IV. The Epino Phournos Tholos Tomb", *BSA* 48, 1953, σ. 69-83.
- Wace 1921-23:** Wace A., "Mycenae. The Tholos Tombs. The Tomb of Clytemnestra", *BSA* 25, 1921-23, σ. 357-376.
- Wace 1949:** Wace, A., *Mycenae. An Archaeological History and Guide*, Princeton, 1949.
- Wace 1955:** Wace A., *Mycenae 1939-1954. Part III. Notes on the Construction of the "Tomb of Clytemnestra"*, *BSA* 50, 1955, σ., 194-198, πιν. 32-35.

Μαρτυρίες και εικόνες από τους πρωτοπόρους ερευνητές της Επαρχίας Καλαβρύτων

Γεωργία Αλεξοπούλου

Το μεγαλύτερο μέρος της Επαρχίας Καλαβρύτων στην αρχαιότητα δεν ανήκε στην Αχαΐα, αλλά στη Βόρειο Αρκαδία, γνωστή, ως *Αζανία*,[1] με τις κυριότερες πόλεις την Κύναιθα, τους Λουσούς, τον Κλείτορα, την Ψωφίδα και την Πάο. Το όνομά της το οφείλει στον Αζάνα, γιο του Αρκάδα, που ήταν απόγονος του πρώτου βασιλιά της Αρκαδίας Πελασγού, από τον οποίον η Αρκαδία είχε ονομαστεί αρχικά *Πελασγία*. Η περιοχή αναφοράς ανήκε αρχικά στους Αζάνες, ένα από τα πέντε έθνη των Αρκάδων, που αργότερα αποτέλεσε τμήμα της Β/ΒΔ Αρκαδίας των ιστορικών χρόνων. Στο έθνος των Αζάνων περιλαμβανόταν επίσης τμήμα της Κορινθίας με τις πόλεις Στύμφαλο και Φενεό και η αρκαδική Θέλπουσα[2].

Παρουσιάζεται εδώ η μυθιστορία της Επαρχίας Καλαβρύτων πριν από την έναρξη των συστηματικών ερευνών. Ανέλαβα την αρχαιολογική επιστασία της περιοχής το 1996 και ασχολήθηκα αποκλειστικά με την έρευνα μίας δύσβατης και δύσκολα προσιτής από την Υπηρεσία Επαρχίας. Μιλώντας για μυθιστορία αναφέρομαι στις άοκνες προσπάθειες των πρωτοπόρων της έρευνας εκεί, οι οποίοι έχοντας ως μόνα όπλα — εφόδια — την αγάπη για τα μνημεία και ένα βαθύ αίσθημα ευθύνης, χωρίς υπηρεσιακή υποστήριξη, είδαν πρώτοι τη σημασία της Επαρχίας Καλαβρύτων. Μέσα από τις αναφορές τους ανακαλύπτουμε τον αρχαιολογικό πλούτο της περιοχής[3]. Το αρχείο για την προαναφερόμενη περιοχή καλύπτει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και συγκεκριμένα από το 1911 έως και σήμερα.

Από αυτό πληροφορούμεθα ότι πρώτος που πραγματοποίησε ανασκαφικές έρευνες στην περιοχή ήταν ο Έφορος Νικόλαος Κυπαρίσσης, ο οποίος ανέλαβε καθήκοντα στη πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αι. Στα μέσα της δεκαετίας του '20, και συγκεκριμένα κατά τα έτη 1925–1927, ανέσκαψε περί τους 25 μυκηναϊκούς τάφους στο μεγάλης έκτασης μυκηναϊκό νεκροταφείο που βρίσκεται στη θέση Αγία Παρασκευή, ή Αλώνια στο Βρυσάρι (παλ. τοπων. Γουμένισα, ή Γουμένισσα) Καλαβρύτων[4]. Κατά τα έτη 1929–1930 ερεύνησε, επίσης, μυκηναϊκούς τάφους στο Μάνεσι, ή Μανέσιον[5] στη θέση Βρωμονέρι. Στις αρχές της δεκαετίας του '30 (1933–1934) ανέσκαψε, επίσης, μυκηναϊκούς τάφους στον οικισμό Λομποκά του χωριού Μικρός Ποντιάς[6], στη θέση Κρανιά, ή Αλώνια[7].

Από έλεγχο του Αρχείου της Εφορείας μας στην εποχή του Νικολάου Κυπαρίσση ανάγονται τρεις αναφορές του Δημοδιδασκάλου Σουδενών (σημ. Λουσών)[8] Κοσμά Παυλόπουλου, Επιμελητού Αρχαιοτήτων. Στην πρώτη αναφορά (αρ. πρωτ. 58/9.1.1912), ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων αναφέρει δύο επιγραφές που ήταν εντοιχισμένες στο ναύδριο Παναγιά, όπου και η ομώνυμη θέση, το οποίο είχε κτιστεί επάνω στο σηκό του ναού της Ημερασίας Αρτέμιδος των Λουσών (Εικ. 1, 2)[9]. Στη δεύτερη, με αρ. πρωτ. 87/6.4.1912, και κατόπιν εντολής του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (αρ. πρωτ. 2285/24.2.1912), αναφέρεται ότι, μετά από ομό-

φωνη Γνωμοδότηση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου, εγκρίνεται ποσόν είκοσι (20) δραχμών «πρός έξαγωγήν τῶν δύο τεμαχίων τῆς ἐπιγραφῆς καὶ μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὸ ἐν Σουδενοῖς Διδασκῆριον». Στην ἴδια αναφορὰ του κάνει λόγο για τη μεταφορὰ των ἐπιγραφῶν καὶ μάλιστα, ἐπειδὴ ἡ μία ἐκ των δύο ἦταν ογκώδης, «ἀμετακόμιστη», ἀναφέρει χαρακτηριστικά: «διὰ φορητοῦ ζώου, (διότι ἐνταῦθα ἀμαξिताὶ ὁδοὶ δὲν ὑπάρχουσι καὶ τὸ ἔδαφος εἶναι ὀρεινόν καὶ ἀνώμαλον) διὰ τοῦτο ἤναγκάσθημεν νὰ ἐλαφρύνωμεν ὀλίγον ἀφαιρέσαντες τεχνικῶς διὰ σφυρίου μέρος τούτου ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ἐπιφανείας τῆς ἐπιγραφῆς ἄνευ οὐδεμιᾶς θίξεως τῆς ὑπαρχούσης ἐπιγραφῆς ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου ἐπιφανείας», χωρὶς βέβαια νὰ προκαλέσει βλάβη στην ἐπιφάνεια τῆς ἐπιγραφῆς. Συγκίνηση μας προκαλεῖ ἡ τελευταία παράγραφος τῆς ἴδιας αναφορᾶς, ὅπου διαβάζουμε: «Ἐν τέλει παρακαλοῦμεν ὑμᾶς Κε Ἐφορε, ὅπως ἐπὶ τῇ πρώτῃ εὐκαιρίᾳ εὐαρεστούμενοι γνωρίσητε ἡμῖν σχετικὰ τινα περὶ τοῦ ἀρχαίου τεχνίτου τῆς ἐπιγραφῆς: πῶς δηλαδὴ ὠνομάζετο, ποίας ἐποχῆς ἦτο καὶ τί σημαίνει; Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἡξεύρωμεν καὶ ἡμεῖς ὀλίγα τινα περὶ τῶν τοιούτων, ὅπως ἱκανοποιῶμεν τὴν περιέργειαν οὐ μόνον ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων φιλομούσων ἐνταῦθα κατοίκων, οἵτινες ἐρωτοῦν ἡμᾶς περὶ τούτων».

Σε μία ἄλλη αναφορὰ του ὁ Επιμελητὴς Αρχαιοτήτων, δημοδιδάσκαλος Κοσμάς Παυλόπουλος, με ἡμερομηνία 5.1.1926, ἀναφέρει χαρακτηριστικά «... πρό τινων ἡμερῶν ὁ Κων. Χρονόπουλος, ποιμενόπαις ἐκ Σουδενῶν ἐν τῇ λίαν ἀνωμάλῳ κλιτύϊ τοῦ ὄρους Βελλιάς —τοῦ κειμένου μεταξύ Σουδενῶν καὶ Καλαβρύτων— ἀνεῦρεν ἐντὸς τοῦ χώρου καὶ πέριξ ἐκριζωθείσης ὑπὸ θυέλλης γιγαντιαίας ἐλάτης τεμάχια ἀρχαίου ἀγάλματος ἢ ἀνδριάντος οἷον δακτύλους, παλάμην, τμήματα κράνους ἐκ μετάλλου»[10] (Εἰκ. 3). Ἡ ἐπισήμανση τοῦ Επιμελητοῦ Αρχαιοτήτων εἶναι σημαντικὴ ἀπὸ τοπογραφικῆς ἀποψης, διότι ἀπὸ τὴν περιγραφή του μας πληροφορεῖ γιὰ ἓνα σημαντικό ιερό των Κυναϊθέων, πιθανότατα ευρισκόμενο στο ὄριο δύο ἐπικρατειῶν, Κύναιθας καὶ Λουσῶν[11].

Ανεπιβεβαίωτη πληροφορία ἀναφέρει ὅτι το 1925 ὁ Αλ. Φιλαδελφεὺς πραγματοποιήσε καὶ ἐκεῖνος ἀνασκαφικὴ ἐρευνα στην περιοχὴ των Καλαβρύτων καὶ μάλιστα στον οικισμό τῆς Κέρτεζης[12]. Ἐπιπλέον, ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Εφορείας προκύπτει ὅτι το 1931 ὁ Παναγιώτης Νεράτζουλης ἀνέσκαψε στὴ θέση Βαρθολομιό του οικισμού Λομποκά[13] τοῦ Μικροῦ Ποντιὰ Καλαβρύτων, μεγάλων διαστάσεων «θολωτό» τάφο, που περιείχε τρεῖς ταφικούς πίθους με κτερίσματα, τὰ ὁποῖα, κατὰ τὸν ἀνασκαφέα, χρονολογούνται στην Πρωτογεωμετρικὴ ἢ Γεωμετρικὴ περίοδο[14].

Αργότερα, στο τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ὁ Νικόλαος Γιαλούρης πραγματοποιήσε καὶ ἐκεῖνος ἀνασκαφικὴς ἐρευνες στην περιοχὴ[15]. Στον ἀρχαιολογικὸ χώρο τῆς Κάτω Βλασίας καὶ στὴ θέση Καστρίτσι, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται με τὸ Αχαϊκὸ Λεόντιο, ἀνέσκαψε τὸ θέατρο (Εἰκ. 4) καὶ τὴ ΝΑ πύλη τῆς οχύρωσης[16] καὶ, κατὰ τὰ ἔτη 1958–1960, τρεῖς μυκηναϊκοὺς τάφους στο Βρυσάρι[17]. Ἐπιπλέον, ἐντόπισε κατάλοιπα στον οικισμό Μουρίκι τοῦ χωριοῦ Προφήτης Ἡλίας (παλ. τοπων. Γκέρμπεσι), ἀνέσκαψε τάφο των ἀρχαϊκῶν χρόνων που περιείχε σπουδαία εὐρήματα[18] καὶ στο χωριὸ Κέρτεζη Καλαβρύτων ἔφερε στο φῶς θαλαμοειδὴ τάφο των μυκηναϊκῶν χρόνων[19].

Ὅμως, ἐκεῖνοι που μας δίδουν περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς,

μέσω των αναφορών τους στο Αρχείο της ΣΤ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, είναι οι Νικόλαος Ζαφειρόπουλος και Ευθύμιος Μαστροκώστας.

Ο Νικόλαος Ζαφειρόπουλος διορίστηκε το 1942, αφού έλαβε μέρος στο διαγωνισμό που προκήρυξε η Αρχαιολογική Υπηρεσία, και μετά από την επιτυχία του διορίστηκε ως Επιμελητής Αρχαιοτήτων στη Β' Αρχαιολογική Περιφέρεια με έδρα τον Πειραιά. Μετά την απελευθέρωση, το 1946, ανέλαβε καθήκοντα στην Πάτρα, όπου διαδέχθηκε τον Παναγιώτη Νεράτζουλη.

Το 1952 πραγματοποιεί τις πρώτες του ανασκαφές στον Καταρράκτη και τις Φαρές (παλ. τοπων. Λαλικώστα)[20], περιοχή που βρίσκεται πλησίον των ορίων της Επαρχίας Καλαβρύτων. Ανέσκαψε ένα σπήλαιο, μάλλον λατρευτικό του Πάνα, δύο μεσοελλαδικούς τύμβους, τρεις γεωμετρικές ταφές[21] και ένα κτιριακό συγκρότημα στην Κάτω Βλασία Καλαβρύτων, όπως αναφέρει στην με αρ. πρωτ. 1547/14.11.1953 αναφορά του. Το 1955 προάγεται σε Έφορο Αρχαιοτήτων[22] και το 1956 πραγματοποιεί εκ νέου ανασκαφές στις Φαρές[23] και επιπλέον ανασκάπτει θολωτούς τάφους και γεωμετρικές ταφές[24]. Το έτος 1957 ασχολήθηκε με διάφορες εργασίες στο Ωδείο της Πάτρας, επειδή ήταν στο πρόγραμμα να αναστηλωθεί[25].

Στην με αρ. πρωτ. 670/24.10.1946 αναφορά του διηγείται περιστατικά και συμβάντα κατά τη διαμονή του στην Επαρχία Καλαβρύτων (Εικ. 5). Κάνει μνεία για τη δυτική πύλη της πόλης που εντόπισε, «όπόθεν διήρχετο ή προς Ήλιν όδός, παρ' ής ύπηρχον καί νεκροταφεία καί τò κτήριον τής σελ. 143[26] περιελάμβανε συστάδα τάφων». Μιλάει για τον Αροάνιο ποταμό, ο οποίος «ἀποκάλυψε τò κτίριον τής σελ. 143[27] τού Παπανδρέου όπου εύρέθη λιθίνη λεκάνη καί δάπεδο έτέρου κτιρίου». Από την αναφορά του διαφαίνεται η σημαντικότητα του χώρου της Ψωφίδος[28] (Εικ. 6). Από τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη που βλέπει στις αυλές των σπιτιών, στα χωράφια κ. α. (Εικ. 7) και τα κινητά ευρήματα που του παραδίδουν οι κάτοικοι, αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να τοποθετηθεί αρχαιοφύλακας στο χώρο και επισημαίνει ότι πρέπει να συλλεχθούν τα αρχιτεκτονικά μέλη[29].

Στην ίδια αναφορά (αρ. πρωτ. 670/24.10.1946) μιλάει και για την Αροανία (παλ. τοπων. Σοπωτό)[30], όπου εδώ υπάρχουν δύο ναοί με τοιχογραφίες του 18^{ου} αι. και στο Δημοτικό Σχολείο η βιβλιοθήκη περιέχει αρκετά παλαιά βιβλία, χειρόγραφα θρησκευτικού περιεχομένου και εκδόσεις αρχαίων συγγραφέων, του 16^{ου} αιώνας. Μεταξύ άλλων γίνεται μνεία και για αρχαιότητες, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει: «Έπίσης εύρίσκονται κοινά άγγεϊα, καί δύο χαλκαϊ λαβαϊ ύδρίας: ή μία (όριζοντία) καταλήγει εις άνθέμια, ή άλλη (κάθετος) καταλήγει εις λεοντοκεφαλήν, εις δέ τò άνω μέρος φέρει έκατέρωθεν κεφαλάς κριου. Παλαιότερον ύπηρχον καί άλλα άγγεϊα, αλλά φαίνεται ότι έξηφανίσθησαν κατά έπιδρομή τών Γερμανών εις τò χωρίον, πάντως ή άπώλεια μόνον κατά τήν εκεί διαμονήν μου διεπιστώθη. Κατόπιν τούτου διά λόγους άσφαλείας, αλλά καί διότι είναι χρήσιμοι εις τò Μουσείον, αί χαλκαϊ λαβαϊ πρέπει νά μεταφερθούν εις Πάτρας.».

Στην ίδια πάντα αναφορά (αρ. πρωτ. 670/24.10.1946) περιγράφει και τον αρχαιολογικό χώρο του Κλείτορος[31]. Μας δίδει στοιχεία για το θέατρο και τα λίθινα εδώλια από την ανασκαφή των Ιταλών το 1940 και για επιτύμβιες στήλες που ο ποταμός Καρνέσιος αποκάλυψε και στη συνέχεια κατεχώσθησαν από την ορμη-

τικότητά του. Οι γηραιότεροι της περιοχής του είχαν αναφέρει για τρεις εντοιχισμένες επιγραφές σε οικίες του χωριού Άνω Κλειτορία. Μάλιστα αναφέρει λίθινη στήλη «φέρουσα ἐν ἀναγλύφῳ ἀρράβδωτον ἰωνικόν κίονα», που βρίσκεται στην πρόσοψη του Δημοτικού Σχολείου. Πληροφορήθηκε ότι και στην Αγία Τράπεζα του ναού της Άνω Κλειτορίας υπάρχει μακρά επιγραφή, αλλά δεν μπόρεσε να τη δει, διότι ο ιερέας του προέβαλε θρησκευτικό κώλυμα[32]. Κάνει μνεία για τις διάσπαρτες αρχαιότητες και στον Κλείτορα, οι οποίες πρέπει να συγκεντρωθούν σε κάποια τοπική Συλλογή και αναφέρει ότι, κατά τη διαμονή του στην Κλειτορία, γνώρισε τον φιλομαθή Γυμνασιάρχη, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται, που του είχε στείλει αναφορά – έκθεση σχετικά με ανασκαφέντα τάφο. Η πλάκα της κάλυψης του τάφου έφερε στις τρεις πλευρές της τρεις επιγραφές: ΜΑΚΗΝΑ/ΕΥΠΡΑΞ/ΧΑΙΡΕΤΕ, ΝΙΚΩ ΧΑΙΡΕ, [---]ΚΡΙ/[---]ΟΦΙΛΑ/ΧΑΙΡΕΤΕ.

Στην με αρ. πρωτ. 656/2.10.1946 αναφορά του προς το Υπουργείο Παιδείας μας πληροφορεί ότι, κατά την αυτοψία που πραγματοποίησε στην Κλειτορία, επισκέφθηκε και το Δημοτικό Σχολείο και, κάτω από σωρό λίθων, βρήκε το ανάγλυφο του Πολυβίου θραυσμένο, το οποίο «ἀνέχωσε καὶ ἀπεκάλυψε πρὸ 40 ἐτῶν ὁ ποταμός Καρνέσιος», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Παπανδρέου[33]. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος επισημαίνει τον κίνδυνο που έχουν οι αρχαιότητες σε απομακρυσμένες περιοχές και προτείνει τη μεταφορά του στην Πάτρα. Παρά τις προσπάθειές του, όπως προκύπτει και από το με αρ. πρωτ. 723/28.12.1946 έγγραφο προς το Υπουργείο Παιδείας, Διεύθυνση Αρχαιοτήτων, την ημέρα της μεταφοράς «διάφοροι τοπικοί παράγοντες ἐμφανισθέντες ὡς φιλάρχαιοι διήγειραν τοὺς κατοίκους, ἵνα προβάλουν ὠργανωμένην ἀντίστασιν κατὰ τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἀναγλύφου». Αργότερα, παρά τις ενέργειες της ΣΤ' ΕΠΚΑ, το ανάγλυφο παρέμεινε στο Κοινοτικό Κατάστημα της Κάτω Κλειτορίας εντοιχισμένο και, στις 16.10.1996, άγνωστοι παραβίασαν αυτό και απέσπασαν την κεφαλή του ανάγλυφου. Στην ίδια αναφορά (αρ. πρωτ. 656/2.10.1946) ο Ν. Ζαφειρόπουλος κάνει λόγο και για το κάτω μέρος αγάλματος που φυλασσόταν στο Γυμνάσιο της Κλειτορίας. Όμως, το 1943 η Κλειτορία πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς και, όταν ο Ν. Ζαφειρόπουλος επέστρεψε εδώ, ανέσκαψε τα ερείπια με τα χέρια του και βρήκε λίγα αποτμήματα του αγάλματος ασβεστοποιημένα.

Στο με αρ. πρωτ. 697/25.11.1946 έγγραφο προς το Υπουργείο Παιδείας, Διεύθυνση Αρχαιοτήτων, αναφέρει τα σημαντικά αρχαία κατάλοιπα που εντόπισε στο λόφο του Αγίου Αθανασίου Σκοτάνης (παλ. τοπων. Κόκκοβα)[34] και ζητά την άδεια δοκιμαστικών τομών από το Υπουργείο, αναφέροντας προς αυτό ότι τα δέκα (10) ημερομίσθια καταβάλλονται από την Κοινότητα. Όμως, ουδέποτε έλαβε την εντολή για να πραγματοποιήσει την ανασκαφική έρευνα. Στην με αρ. πρωτ. 604/28.6.1946 αναφορά του επικεντρώνεται στο πλάτωμα του Αγίου Αθανασίου Σκοτάνης για τα εκεί σημαντικά κατάλοιπα που είχε εντοπίσει, τις συζητήσεις με τους κατοίκους και τους βοσκούς της περιοχής και, στη θέση Χάνι (Βορός) του χωριού Πεύκο (παλ. τοπων. Τσαρούχλι)[35], εντοπίζει σημαντικό «φυλακείον» παραπλεύρως του αρχαίου οδικού άξονα Κλείτορος – Ψωφίδος[36].

Εν συνεχεία, στην με αρ. πρωτ. 1008/15.12.1947 αναφορά του, η οποία στο μεγαλύτερο μέρος της αναφέρεται στις αρχαιότητες του Αιγίου, κάνει μνεία και για τον

Κλείτορα. Συγκεκριμένα εκφράζει την ανησυχία του σχετικά με το άγαλμα του Πολυβίου, το οποίο το βρήκε στημένο στη μέση της Πλατείας, καθώς και για άλλες αρχαιότητες που βρίσκονταν σε ξύλινο παράπηγμα, το οποίο είχε τη χρήση πρακτορείου εφημερίδων (ανησυχούσε για πυρκαγιά). Για μία ακόμη φορά εκφράζει την άποψή του τόσο για τον τρόπο διαφύλαξης όσο και για τον τρόπο προστασίας των αρχαίων.

Ο Νικόλαος Ζαφειρόπουλος προβαίνει σε ταυτίσεις πόλεων, ιερών, όπως: α') τοποθετεί στη θέση Κεραμιδιά του χωριού Δεχούνι την κώμη των αρχαίων Σειρών, διότι «...συμφωνεί καὶ ἡ ἀπόστασις τῶν τριάντα σταδίων ἀπὸ τῆς Ψωφίδος», β') στην ταύτιση του ιερού της Κορίας Αθηνάς, αντικρούοντας τον Ε. Curtius[37], γ) εντοπίζει το «φυλακείον» στη θέση Βορός του δημοτικού διαμερίσματος Αμυγδαλιά (παλ. τοπων. Μαμαλούκα), δ) ταυτίζει τη θέση Φραγκοκκλήσι της Σκοτάνης (παλ. τοπων. Κόκοβα) με την παραλαδώνια κώμη Σκοτάνη «...πιθανῶς πρόκειται ἡ θέσις τῆς ἀρχαίας Σκοτάνης, ἣτις ἔκειτο εἰς τὴν ὁδὸν Καφυῶν – Ψωφίδος». Σημειώνει πάντοτε στις αναφορές του «Γενική παρατήρησις διὰ τοὺς χώρους, οὓς ἐπεσκέφθην, εἶναι ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ὑφίστανται βαθμιαίαν καταστροφὴν ὑπὸ τῶν χωρικῶν, οἵτινες θραύουν αὐτὰ εἴτε διὰ νὰ πορισθοῦν ὑλικὸν διὰ τὴν κατασκευὴν περιβόλων τῶν κτημάτων των εἴτε διότι παρεμποδίζουν τὴν καλλιέργειαν»[38].

Με τα λίγα που εκθέσαμε παραπάνω για τον Νικόλαο Ζαφειρόπουλο, η αρχαιολογία δεν είναι ο χώρος όπου θα τον γνωρίσει κάποιος καλύτερα. Σύμφωνα με την Φωτεινή Ζαφειροπούλου, σύζυγό του, «αυτός ο φαινομενικά σιωπηλός, συνεσταλμένος και πράος άνθρωπος ήταν στην πραγματικότητα ένας χειμαρρώδης ομιλητής που υπερασπιζόταν πάντοτε το κύρος της Υπηρεσίας»[39].

Ο Ν. Ζαφειρόπουλος ως αρχαιολόγος Επιμελητής και ως Έφορος Αρχαιοτήτων γνώρισε τον εργαζόμενο ελληνικό λαό και η διαμονή του στα βουνά και στα απομακρυσμένα χωριά των Καλαβρύτων, μακριά από την πόλη, του έδινε τη χαρά της ωραίας ζωής. Φρόντισε για την ασφαλέστερη φύλαξη των αντικειμένων στις αποθήκες, κατέθετε προβληματισμούς, προτάσεις, και η μνήμη του ήταν απέραντη. Είχε μια πληθωρική υπηρεσιακή δραστηριότητα και ουσιαστική προσφορά στην πνευματική ζωή της αρχαιολογίας.

Το 1960 ο Ευθύμιος Μαστροκώστας αναλαμβάνει καθήκοντα Εφόρου Αρχαιοτήτων Αχαΐας και Αιτωλοακαρνανίας με έδρα την Πάτρα και υπηρετεί μέχρι το 1970[40]. Και ο Ε. Μαστροκώστας επισκέφθηκε αρκετές φορές την Επαρχία Καλαβρύτων και μέσα από τις αναφορές του και τα έγγραφά του διαφαίνεται ο αρχαιολογικός πλούτος της περιοχής. Όταν επισκέφθηκε τα Καλάβρυτα για να παραλάβει από τον καθηγητή Ζορμπαράκη τα ευρήματα του πίθου που είχε αποκαλυφθεί στη θέση Κιούπια, και τα οποία συνίστανται σε κράνος ιλλυρικού τύπου, κνημίδες, σιδερένιο ξίφος, χάλκινη αιχμή δόρατος και δύο σιδερένιες αιχμές ακοντίων, εντόπισε στις δυτικές υπώρειες του Κάστρου της Ωριάς, ή Κάστρο των Καλαβρύτων, σπαράγματα ψηφιδωτού δαπέδου και κατάλοιπα που ανήκαν σε ναό του 9^{ου} αι. μ. Χ. Με το αρ. πρωτ. 393/23.7.1964 έγγραφο ζητά από το Υπουργείο να επισκεφθεί το χώρο ο Έφορος Αρχαιοτήτων Παύλος Λαζαρίδης και, κωλυομένου αυτού, να μεταβεί ο Πάλλας, αρμόδιοι για τα παραπάνω ευρήματα.

Στο με αρ. πρωτ. 418/27.7.1964 έγγραφό του (Εικ. 8) προς το Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως, Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, αναφέρει: α') την αναγκαιότητα ανασκαφής του θεάτρου του Κλείτορος, που βρίσκεται επί φυσικού κοιλώματος. «Αί πλειῖσται σειραὶ ἐδωλίων ἔχουν καταστραφεῖ, διότι ἐπὶ τοῦ καλύπτοντος αὐτό ἀγροῦ εἶχε φυτευθεῖ ἄμπελος». β') στη θέση Παλιόνταρα ή Κολώνες εντοπίζει κτίριο δημοσίου χαρακτήρα, πιθανόν αυτό που αναφέρει και ο Πausanias, ως ναό των Διοσκούρων, καλουμένων και μεγάλων Θεών, αφού η θέση του είναι 4 στάδια από την πόλη, σύμφωνα με τον περιηγητή[41]. γ') να διερευνηθεί ο χώρος εκείνος στον οποίο βρέθηκε το ανάγλυφο του Πολυβίου. δ') να ερευνηθούν οι κιβωτίοι τάφοι πλησίον του Φραγκοκκλησιού, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι «δὲν δύναμαι νὰ ὑπολογίσω τὸ ὕψος τῆς ἀπαιτηθησομένης δαπάνης, εἶναι δὲ ἀνθρωπίνως ἀδύνατον νὰ ἐποπτεύσω οὐδεμίαν ἀνασκαφὴν πρὸ τοῦ διορισμοῦ ἄρρενος βοηθοῦ Ἐπιμελητοῦ». ε') να αξιοποιηθεί το ιερό της Αρτέμιδος στους Λουσοῦς, που το έφεραν στο φως οι Αυστριακοί W. Reichel – A. Wilhelm[42]. Σε άλλο σημείο του παραπάνω εγγράφου εκφράζει τα παράπονά του, αναφέροντας χαρακτηριστικά: «Ἐπειδὴ ἡ Περιφέρεια ἥς προΐσταμαι εἶναι λίαν ἐκτεταμένη περιλαμβάνουσα τρεῖς ἀρχαιολογικοὺς νομοὺς καὶ δυσπρόσιτος, ἐν πολλοῖς καὶ ἀπρόσιτος διὰ τῶν συνήθων συγκοινωνιακῶν μέσων καὶ αἱ ἀνάγκαι αὐτῆς μεγάλαι καὶ πολλαπλαῖ, παρ' ὅλους τοὺς ἀκαμάτους κόπους μου εἶναι ἀνθρωπίνως ἀδύνατον νὰ παρευρίσκωμαι εἰς ἀπέχοντα τμήματα αὐτῆς εἰμὴ διὰ τῆς κατατμήσεώς μου».

Στα μέσα της δεκαετίας του '60 έλαβε χώρα η διάνοιξη του δρόμου που θα συνέδεε το σημερινό χωριό Σκοτάνη με την επαρχιακή οδό Πατρών – Τριποτάμων – Τριπόλεως (γνωστή ως 111). Ο κάτοικος της περιοχής Β. Κυριακόπουλος, με την από 2.7.1966 αναφορά του, ενημέρωσε το Υπουργείο ότι κατά τη διάνοιξη του δρόμου στα Καλύβια Σκοτάνης και στη θέση Κιούπια είχαν βρεθεί ταφικοί πίθοι. Ο Ε. Μαστροκώστας, στο με αρ. πρωτ. 988/26 Δεκεμβρίου 1967 έγγραφο προς το Υπουργείο Κυβερνήσεως, Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, αναφέρει τους λόγους που καθυστέρησε να πραγματοποιήσει αυτοψία στην περιοχή της Σκοτάνης και, μεταξύ άλλων, αναφέρει χαρακτηριστικά: «οἱ καταστρεφέντες πίθοι ὑπὸ τῶν χωρικῶν εἶναι προφανῶς (πρωτο)γεωμετρικῆς ἢ ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ὡς δὲ καὶ ἡ θέσις Κιούπια μαρτυρεῖ πρόκειται ἀρχαῖον νεκροταφεῖον. Δὲν ἔχω ἰδίαν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἐκτάσεως αὐτοῦ καὶ τοῦ μεγέθους τῶν προξενηθειῶν ἐκ τῶν παρὰ τῶν χωρικῶν λαθρανασκαφῶν. Τὸ νεκροταφεῖον ὁμως, γεωμετρικόν ἢ ἀρχαϊκόν, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον διὰ τὸ ἀνῆκον εἰς τὴν Ἀχαΐαν σήμερον τμῆμα αὐτό τῆς ἀρχαίας Ἀρκαδίας». Επιπλέον, για μία ακόμη φορά επισημαίνει ότι πρέπει να ανασκαφούν τα ερείπια του ναού των Διοσκούρων στον αρχαίο Κλείτορα και να αποκαλυφθεί το θέατρο της πόλης που εντοπίζεται στη θέση Κόντρα.

Με τον θάνατο του Θύμιου Μαστροκώστα (20 Αυγούστου 1998) τελειώνει και ένας κύκλος αρχαιολόγων της παλαιάς γενιάς, μία γενιά που ανδρώθηκε επιστημονικά μέσα σε ένα κλίμα διαφορετικό από το σημερινό. Κατά τον Ε. Μαστροκώστα, ένας αρχαιολόγος υπαίθρου είναι αδύνατον να μην ασχοληθεί με τα Μυκηναϊκά, όταν φέρνει στο φως μια οχυρωμένη ακρόπολη, όπως το Τείχος Δυμαίων στα Μαύρα Βουνά στον Αραξο[43]. Όπως έχει επισημάνει ο καθηγητής Π. Θέμελης «ήταν εκπρόσωπος μιας άλλης γενιάς και κυρίως μίας αντίληψης για την αρχαιολογία, απόλυτα σωστής,

ως προς τις αρχές της, αλλά αδύναμης να αποδώσει σε όλα τα ερευνητικά στάδια καρπούς, όταν αυτή δεν εκτελείται συλλογικά[44]». Ήταν υπερβολικά σεμνός και δεν του άρεσε η πολυκοσμία[45].

Πάντως, πρέπει να επισημάνουμε ότι όλων το επιστημονικό έργο ακόμη και εκείνων που εργάστηκαν για λίγο στην Επαρχία Καλαβρύτων έχει δύο πλευρές. Την υπηρεσιακή (δηλαδή ανασκαφές, αναστηλώσεις, καταγραφές, δημοσίευση υπηρεσιακών εκθέσεων στο Αρχαιολογικό Δελτίο και τα ΠΑΕ) και την προσωπική (ατομική τους ανασκαφική και δημοσιευτική) δράση, που δεν είναι δυνατόν να περιγραφεί εδώ.

Η αρχαιολογία είναι μία επιστήμη, αλλά και ένα επάγγελμα, όπως όλα, αλλά η άσκησή της σε υποχρεώνει να έχεις φαντασία και καλαισθησία, να βλέπεις βαθύτερα τα πράγματα και τους ανθρώπους, τους σημερινούς και τους αρχαίους, στην προσπάθεια να ερμηνεύσεις ή να καταλάβεις καλύτερα αυτά που έχεις φέρει στο φως. Είχαν όλοι τους έντονη προσωπικότητα και, για τον προσεκτικό παρατηρητή, απόμακρη παρά την κοινωνικότητά τους. Απέφευγαν τον πολύ θόρυβο και τις ανάξιες ενασχολήσεις.

Γεωργία Ζ. Αλεξοπούλου

Αρχαιολόγος ΣΤ' ΕΠΚΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1]. Πολ. IV 70, 3. Παυσ. VIII 24, 1–14.
- [2]. Για το έθνος των Αζάνων και τα όρια αυτού, βλ. Πίκουλας 1981–1982, 269–281.
- [3]. Ο μεγάλος όγκος εγγράφων στο Αρχείο της ΣΤ' ΕΠΚΑ τακτοποιήθηκε από τον τότε Προϊστάμενο της Εφορείας και νυν Επίτιμο Γενικό Διευθυντή Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων κ. Λάζαρο Κολώνα. Το υλικό ταξινομήθηκε κατά θεματικές ενότητες και αριθμητικό σύστημα, δηλαδή ο φάκελος έχει τη θεματική ενότητα (π.χ. Φ666 που αφορά στην αρχαιοκαπηλεία, ή Φ777 που αφορά στις απαλλοτριώσεις) ακολουθούν γράμματα της αλφαβήτου για τις υποενότητες και αύξοντας αριθμός στο διηλεκές. Το διασωθέν πλούσιο αρχείο συνίσταται σε έγγραφα και αναφορές, ή και άρθρα ακόμη εφημερίδων της εποχής, μέσα από τα οποία μπορούμε να αντλήσουμε πολύτιμες πληροφορίες.
- [4]. Πίκουλας 2001, 111, 767. Για τις πραγματοποιηθείσες ανασκαφές βλ. Κυπαρίσσης 1924–1925, 14–18. Κυπαρίσσης 1925–1926, 43–47 και 130–131. Papadopoulos 1979, 33. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998, 106–117, αδημ. διδακτ. διατριβή. Πετρόπουλος 1985, 65–66. Κολώνας 1996–1997, 485.
- [5]. Πίκουλας 2001, 273, 2316. Κυπαρίσσης 1929, 91. Κυπαρίσσης 1930, 87–88. Papadopoulos 1979, 485. Κολώνας 1996–1997, 485. Πετρόπουλος 1997, 296.
- [6]. Πίκουλας 2001, 293, 2516.
- [7]. Κυπαρίσσης 1933, 90–91. Κυπαρίσσης 1934, 114. Papadopoulos 1979, 32. Κολώνας 1996–1997, 484.
- [8]. Στους Λουσούς υπάγονταν πέντε χωριά (Άγιος Βασίλειος, Σουδενά, Χαμάκου, Σιγούνι και Λεύκη), τα οποία σύμφωνα με την απογραφή του 1907 είχαν 1.820 κατοίκους.
- [9]. Οι Λουσοί, ή Λούσοι ήταν σημαντική πόλη της Αζανίας με ιερό πανελλήνιας εμβέλειας, το οποίο βρίσκεται στη ΝΔ πλευρά της προεκτάσεως των Αροανίων Ορέων, ή Χελμού -και συγκεκριμένα στις δυτικές υπώρειες του Λούσιου όρους, ή Προφήτης Ηλίας στην κοιλάδα των Λουσών, μεταξύ Κύναιθας και Κλείτορος. Ξεν., *Κύρου Ανάβασις*, IV 2, 21 και VII 11, 12. Πολ. IV 18, 10 και 25, 4. Παυσ. VIII 18, 8. Για το ιερό των Λουσών βλ. Reichel – Wilhelm 1901, 1–89. Επιλεκτικά βλ. Μητσοπούλου-Leon, 2001, 131–142. Μητσοπούλου-Leon 2007, 433–453. Μητσοπούλου-Leon – Ladstätter 2012, 321–323.
- [10]. Αλεξοπούλου 2009, τόμ. Α1, αρ. θέσης 86, αδημ. διδακτ. Διατριβή.
- [11]. Πρόκειται για τα κατάλοιπα που ήδη έχουν επισημανθεί από τον Γ. Α. Πίκουλα στη θέση Μπρίσοβο, ή Πρίμισι, ή Άγιος Ιωάννης. Για το θέμα βλ. Πίκουλας 1980–1981, 337–358. Kreidl 235–238. Πίκουλας 1999, 298–299. Αλεξοπούλου 2009, τόμ. Α1, αρ. κατ. 86, 156–158, αδημ. διδακτ. διατριβή.
- [12]. Ο γηγενής Α. Βορύλλας αναφέρει ότι το 1927 ο Αν. Ορλάνδος είχε πραγματοποιήσει ανασκαφική έρευνα στο ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στο νεκροταφείο της Κέρτεζης και «γύρω από τα θεμέλια του ναού είχε βρεθεί χάλκινο αγαλματίδιο, προϊστορικών, ή αρχαίων χρόνων». Τον επόμενο χρόνο, το 1928, ο Αλ. Φιλαδελφέας στις ανασκαφές που έκανε στο νεκροταφείο και σε βάθος 3μ. βρήκε θεμέλιο με μεγάλους λίθους, το οποίο δεν αποκλείεται να ήταν τοίχος ιερού, στο οποίο ανήκε και το χάλκινο ειδώλιο που βρέθηκε τον προηγούμενο χρόνο. Για το θέμα βλ. Βορύλλας, 17–18.
- [13]. Πίκουλας 2001, 260, 2194.
- [14]. Papadopoulos 1979, 32. Κολώνας 1996–1997, 485. Γκαδόλου 2008, 37.
- [15]. Το όνομά του είναι συνδεδεμένο με την έρευνα και τη μελέτη της αρχαίας Ήλιδος και το έργο του έχει αναγνωριστεί από την ευρύτερη επιστημονική κοινότητα.
- [16]. Daux 1959, 567–793 και ειδικότερα 620.
- [17]. Γιαλούρης 1960, 136–138. Κολώνας 1996–1997, 485. Παπάζογλου-Μανιουδάκη 1998, 106–117, αδημ. διδακτ. Διατριβή.
- [18]. Daux 1959, 620.
- [19]. Papadopoulos 1979, 33, αρ. 50. Κολώνας 1996–1997, 485.
- [20]. Πίκουλας 2001, 1616, 200 και 4223, 468 αντίστοιχα.
- [21]. Ζαφειρόπουλος 1952, 396–412.

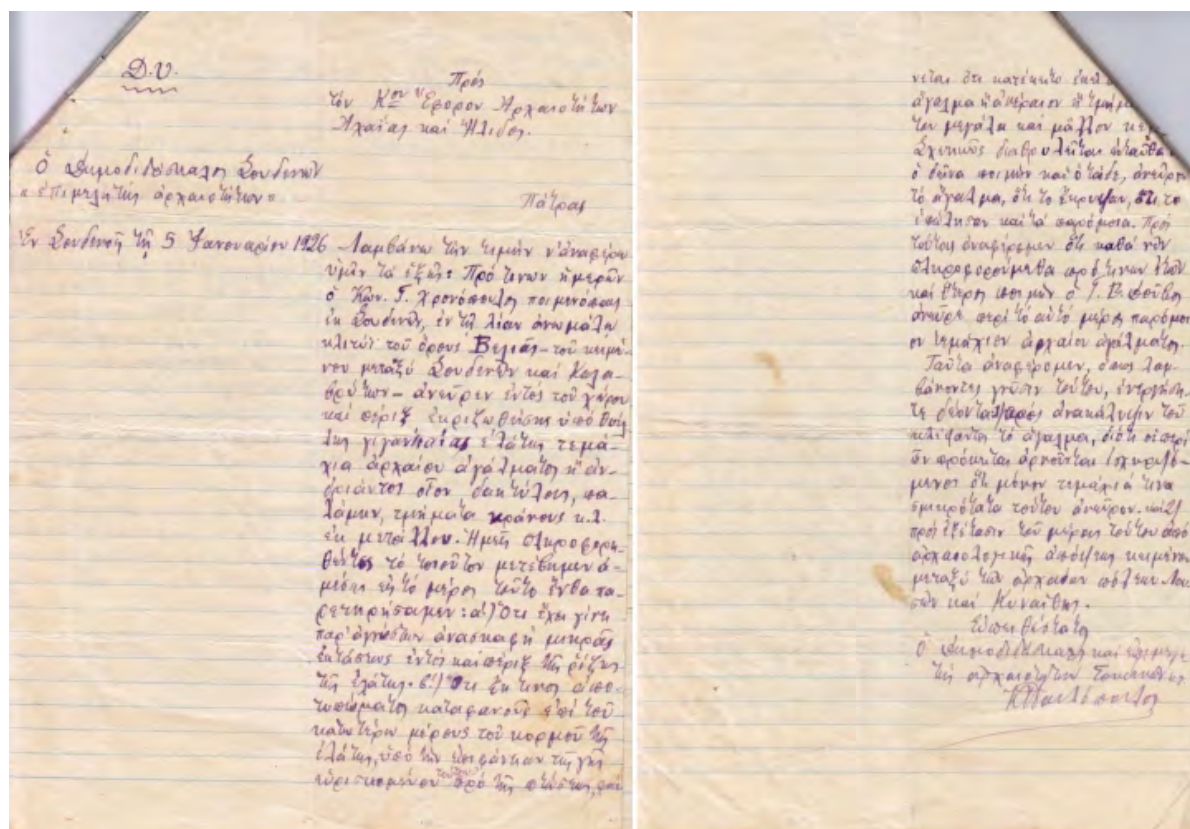
- [22]. Από το 1953 έως το 1955 έλαβε την υποτροφία Humbolt για δύο χρόνια, τον πρώτο χρόνο στο Tübingen και το δεύτερο στο Μόναχο.
- [23]. Ζαφειρόπουλος 1956, 193–201.
- [24]. Ζαφειρόπουλος 1957, 114–117 και Ζαφειρόπουλος 1958, 167–176.
- [25]. Ζαφειρόπουλος 1957α, 112–113.
- [26]. Παραπέμπει στη σελ. 143 του άρθρου του Γ. Παπανδρέου (Βλ. Παπανδρέου 1920, 95–146).
- [27]. Ό.π.π.
- [28]. Σχετικά με την πόλη της Ψωφίδας βλ. Πετρόπουλος 1985, 63–73. Πετρόπουλος 2005, 363–376. Αλεξοπούλου 1999–2001, 161–174. Αλεξοπούλου 2005, 285–305 και ειδικότερα 286–288.
- [29]. Τα ανασκαφέντα λείψανα που ανέσκαψε ο Ν. Κυπαρίσσης στην Ψωφίδα δεν τα γνωρίζει, αφού ποτέ δεν δημοσιεύτηκαν. Το θέμα αυτό το αναφέρει και ο Μ. Πετρόπουλος (Πετρόπουλος 1985, 63–73). Το 2012 η γράφουσα περισυνέλεξε τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη από την πλατεία των Τριποτάμων και από τις αυλές των οικιών, τα οποία καταγράφηκαν και στη συνέχεια τοποθετήθηκαν σε αναβαθμό που κατασκευάστηκε κατά μήκος της εσωτερικής νότιας πλευράς του οχυρωματικού περιβόλου της Ιεράς Μονής Κοιμήσεως Θεοτόκου Τριποτάμων, στο πλαίσιο του έργου «Ανάπλαση – Ανάδειξη της Ι. Μ. Κοιμήσεως Θεοτόκου Τριποτάμων», το οποίο εντάχθηκε στο Πρόγραμμα ΘΗΣΕΑΣ της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας και υλοποιήθηκε, μέσω Προγραμματικής Σύμβασης με το Δήμο Αρκαονίας, από τις συναρμόδιες Εφορείες Αρχαιοτήτων 6^η ΕΒΑ και ΣΤ' ΕΠΚΑ, σύμφωνα με εγκεκριμένη μελέτη.
- [30]. Πίκουλας 2001, 502, 84.
- [31]. Σχετικά με την πόλη του Κλείτορος βλ. Πετριτάκη 1996, 81–88. Πετριτάκη 2001, 117–123. Πετριτάκη 2005, 351–363.
- [32]. Σε αυτοψία που διενήργησα στην Άνω Κλειτορία εκατέρωθεν της εισόδου του Δημοτικού Σχολείου εντόπισα δύο αρχιτεκτονικά μέλη, εκ των οποίων το ένα αφορά στο αναφερόμενο μέλος από τον Ν. Ζαφειρόπουλο. Παρά τις συνεχείς αυτοψίες στην περιοχή, ουδέποτε βρήκα τον ενοριακό ναό ανοικτό, ώστε να εντοπίσω την μακρά επιγραφή που αναφέρεται παραπάνω.
- [33]. Παπανδρέου 1920, 98–101. Συγκεκριμένα βρέθηκε λίγα βήματα ΒΔ του εξωκλησιού της Παναγίας, ή Φραγκοκκλησί.
- [34]. Ο λόφος του Αγίου Αθανασίου ανήκει στην περιφέρεια του χωριού Αμυγδαλιά (παλ. τοπων. Μαμαλούκα). Για τα αρχαία κατάλοιπα στο πλάτωμα του Αγίου Αθανασίου Αμυγδαλιάς βλ. Παπανδρέου 1920, 112–112. Πίκουλας 1999α, 145, 149–152, πίν. 29–30. Αλεξοπούλου 2005, 290. Μπάλλας 1996–1997, 99–104.
- [35]. Πίκουλας 2001, 381, 3363.
- [36]. Πίκουλας 1999, 302. Πίκουλας 1999α, 145, 152–153. Αλεξοπούλου 2009, τόμ. Α1, αρ. θέσης 282.
- [37]. Πίκουλας 1999α, 137–154 και ειδικότερα 149–153.
- [38]. Για τις παραλαδώνιες κώμες βλ. Αλεξοπούλου 2009, τόμ. Α2, 432–437, αδημ. διδακτ. διατριβή, όπου και όλη η προηγούμενη βιβλιογραφία.
- [39]. Ζαφειρόπουλου 1999, 10–17 και ειδικότερα 14.
- [40]. Για τη ζωή και το έργο του Ευθύμιου Μαστροκώστα βλ. Θέμελης 2006, 19–30. Μετά την Πάτρα υπηρέτησε στην Αθήνα όπου υπαγόταν και η Εύβοια.
- [41]. Πaus. VIII, 21, 4. Παπαχατζής 1980, 257, υποσ. 4.
- [42]. Ό.π.π., υποσ. 9.
- [43]. Η προϊστορική ακρόπολη του Τείχους Δυμαίων αποτελεί το μοναδικό παράδειγμα οχυρωμένης ακρόπολης των μυκηναϊκών χρόνων στη Δυτική Ελλάδα. Βλ. Μαστροκώστας 1962, 127–133. Μαστροκώστας 1963, 93–98. Μαστροκώστας 1964, 60–67. Μαστροκώστας 1965, 121–136. Κολώνας 2008. Moschos 2002, 15–40, όπου όλη η προγενέστερη βιβλιογραφία. Moschos 2009, 235–288.
- [44]. Θέμελης 2006, 21.
- [45]. Είναι ο πρώτος που δίδει εκθέσεις στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου από τον πρώτο χρόνο της θητείας του στην Πάτρα και στα Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας για εργασίες και έρευνες στο Ρωμαϊκό Ωδείο της Πάτρας, στο Φρούριο Πατρών, στο Τείχος Δυμαίων, στο Θέρμο, στους Παπαδάτες, σε θαλαμοειδή μυκηναϊκό τάφο της Ιθωρίας, στο Αγρίνιο, την Πλευρώνα, τη

Ναύπακτο. Και στην Αττική η θητεία του ήταν ενδιαφέρουσα, αφού έφερε στο φως οικισμό ΠΕ χρόνων στον Μαραθώνα και στη θέση Πλάσι. Στην ίδια θέση αποκάλυψε ιερό των Αρχαϊκών χρόνων, καθώς και επιγραφές.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξοπούλου, Γ. Ζ., 1999–2001**=*Η Αρκαδική Ψωφίς*, AAA XXXII–XXXIV(1999–2001)161–174.
- Αλεξοπούλου, Γ. Ζ., 2005**=Νεότερα στοιχεία για την τοπογραφία της βορειοδυτικής Αρκαδίας, στον τόμο E. Østby (ed.) *Ancient Arcadia, Papers from the third International Seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7–10 May 2002*, Athens 2005, 285–305.
- Αλεξοπούλου, Γ. Ζ., 2009**=Συμβολή στην αρχαιολογία και τοπογραφία της Αζανίας (Βόρειας Αρκαδίας) *Επαρχία Καλαβρύτων*, Πάτρα 2009, αδημ. διδακτ. Διατριβή.
- Βορύλλας, Α. Χρ., 1994**=Κέρτεζη η ιστορική της πορεία, Αθήνα 1994.
- Γιαλούρης, Ν., 1960**=*Αρχαιότητες Ηλείας – Αχαΐας. Αρχαιότητες Αχαΐας*, ΑΔ 16(1960)[1962]Β1, 126, 136–138.
- Daux, G., 1959**=*Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1958*, BCH 83(1959)567–793.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. Σ., 1952**=*Ανασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς Περιφέρειαν Φαρῶν Ἀχαΐας*, ΠΑΕ(1952)396–412.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. Σ., 1956**=*Ανασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς Περιφέρειαν Φαρῶν Ἀχαΐας*, ΠΑΕ(1956)193–201.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. Σ., 1957**=*Ανασκαφή Φαρῶν*, ΠΑΕ(1957),114–117.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. Σ., 1957α**=*Ανασκαφή Ωδείου Πατρῶν*, ΠΑΕ(1957),112–113.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. Σ., 1958**=*Ανασκαφή ἐν Φαραῖς*, ΠΑΕ(1958),167–176.
- Ζαφειροπούλου, Φ. Ν., 1999**=Βιογραφικό Νίκου Ζαφειρόπουλου, στον τόμο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Φως Κυκλαδικόν, Τιμητικός Τόμος στη Μνήμη του Νίκου Ζαφειρόπουλου*, Ίδρυμα Νικολάου Π. Γουλανδρή – Μουσείο Κυκλαδικῆς Τέχνης, Αθήνα 1999, 10–17.
- Θέμελης, Π. Γ., 2006**=Εὐθύμιος Μαστροκώστας (1915–1998). (Ο ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο του), *Φωκικά Χρονικά, Εὐθύμιος Μαστροκώστας. Ο βίος και το αρχαιολογικό του ἔργο*, Ημερίδα – Ιτέα – 19.1.2005, Αμφισσα 2006, 19–30.
- Κολώνας, Α., 1996–1997**=*Νεώτερη Μυκηναϊκή τοπογραφία τῆς Ἀχαΐας*, Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Ἄργος – Ναύπλιον 6–10.9.1995, Πελοποννησιακά, Παράρτ. 22, τόμ. 2, Αθήναι 1996–1997, 468–496.
- Κολώνας, Α., 2008**=*Τείχος Δυμαίων*, Αθήνα 2008.
- Kreidl, D., 1999**=Eine Abzweigung vom antiken Weg zwischen Kynaiitha und Lousoi in der Peloponnes, στο P. Scherrer – H. Taeuber – H. Thür (eds.), *Steine und Wege, Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag*, ÖAI 32(1999),235–238.
- Κυπαρίσσης, Ν., 1924–1925**=*Ανασκαφαὶ ἐν Κάτῳ Γουμενίτῃ τῶν Καλαβρύτων*, ΑΕ, Παράρτ. του ΑΔ 1922–1925(1927)1,4–18.
- Κυπαρίσσης, Ν., 1925–1926**=*Ανασκαφαὶ ἐν Κάτῳ Γουμενίτῃ τῶν Καλαβρύτων*, ΠΑΕ(1925–1926),43–47' *Ανασκαφαὶ τῆς Κάτῳ Γουμενίτῃς τῶν Καλαβρύτων*, 130–131.
- Κυπαρίσσης, Ν., 1929**=*Ανασκαφή Μυκηναϊκῶν Νεκροταφείων Δήμου Φαρρῶν Ἀχαΐας ἐν Ἀγ. Βασιλείῳ Χαλανδρίτῃς καὶ Μητοπόλει*, ΠΑΕ(1929),86–91.
- Κυπαρίσσης, Ν., 1930**=*Ανασκαφαὶ Μυκηναϊκῶν Νεκροταφείων τῆς Ἀχαΐας*, ΠΑΕ(1930), 81–88.
- Κυπαρίσσης, Ν., 1933**=*Ανασκαφή Μυκηναϊκῶν Νεκροταφείων Ἀρχαίας Ἀχαΐας*, ΠΑΕ(1933), 90–93.
- Κυπαρίσσης, Ν., 1934**=*Ανασκαφαὶ ἐν Ἀρχαίᾳ Ἀχαΐᾳ*, ΠΑΕ(1934), 114–115.
- Μαστροκώστας, Ε., 1962** =*Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων*, ΠΑΕ(1962), 127–133.
- Μαστροκώστας, Ε., 1963** =*Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων*, ΠΑΕ(1963), 93 – 98.
- Μαστροκώστας, Ε., 1964** =*Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων*, ΠΑΕ(1964), 60–67.
- Μαστροκώστας, Ε., 1965** =*Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων*, ΠΑΕ(1965), 121–136
- Mitsopoulos-Leon, V., 2001**=*Lousoi nach hundert Jahren*, στον τόμο V. Mitsopoulos-Leon (ed.), *Forschungen in der Peloponnes, Akten des Symposions anlässlich der Feier, «100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen»*, Athen 5–7.3.1998, Athen 2001, 131–142.

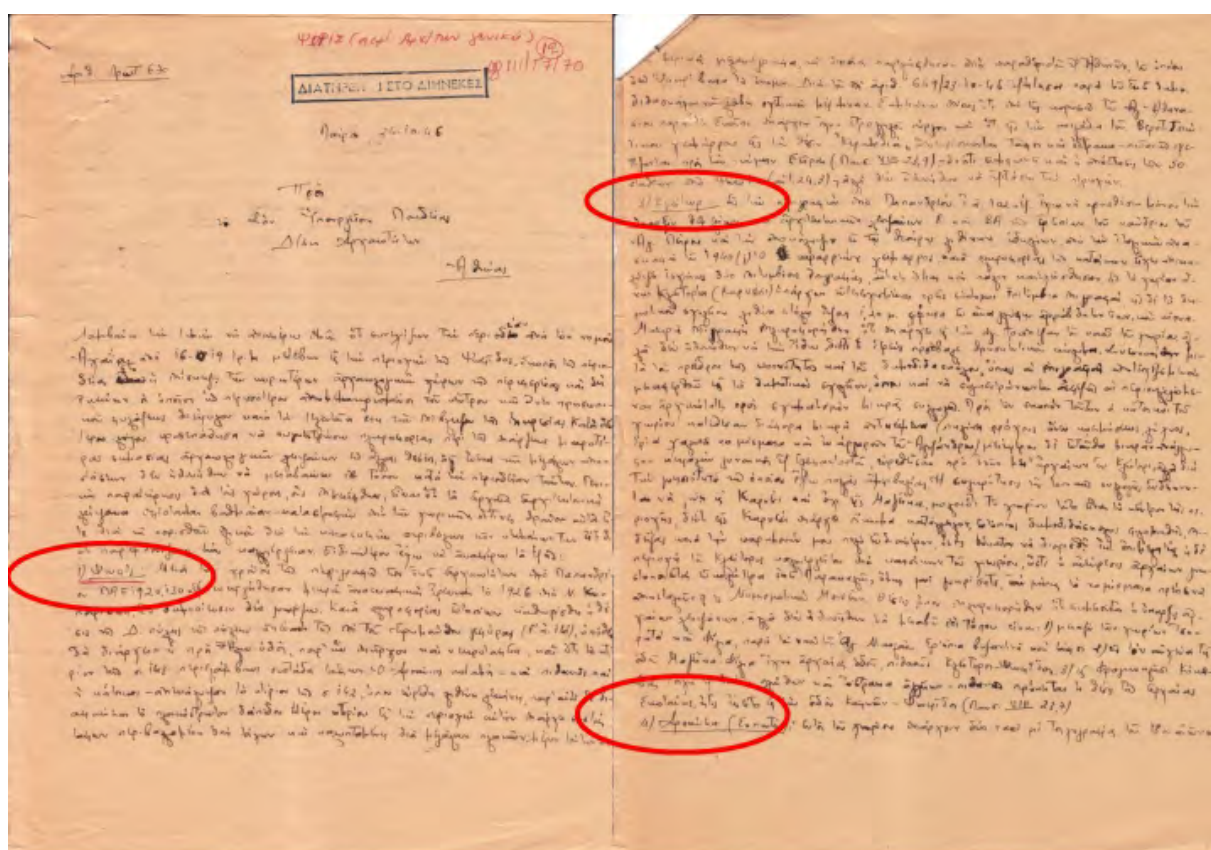
- Μητσοπούλου-Leon, B., 2007**=Οί Λουσοί στην πρώιμη εποχή, Πρακτικά του Ζ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Πύργος – Γαστούνη – Αμαλιάδα 11–17.9.2005, Πελοποννησιακά, Παράρτ. 27, τόμ. 1, Αθήναι 2007, 433–453.
- Μητσοπούλου-Leon, B., – Ladstätter, G., 2012**=Λουσοί, στον τόμο Α. Γ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Πελοπόννησος*, Αθήνα 2012, 321–323.
- Moschos, I., 2002**=Western Achaea during the LH IIIC period. Approaching the latest excavation evidence, στον τόμο E. Greco (ed.), *Gli Achei e l' identità Etnica degli Achei d' Occidente, Atti del Convegno Internazionale di Studi*, Paestum, 23–25.2.2001, Tekmeria 3, Paestum–Atene, 15–40, πίν. 1.
- Moschos, I., 2009**=Western Achaea during the Succeeding LH IIIC Late Period. The Final Mycenaean Phase and the Submycenaean Period, στον τόμο S. Deger-Jalkotzy – A.-E. Bächle (eds), *LH IIIC Chronology and Synchronisms III: LH IIIC Late and the transition to the Early Iron Age, Proceedings of the international workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007*, Wien 2009, 235–288.
- Μπάλλας, Α. Ι., 1996–1997**=Καλαβρυτινά κάστρα νότιας περιοχής, Πελοποννησιακά 22(1996–1997), 86–160.
- Παπανδρέου, Γ., 1920**=Αρχαιολογικαὶ καὶ Τοπογραφικαὶ Ἑρευναι ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Καλαβρύτων, ΠΑΕ(1920), 95–146.
- Παπαχατζής, Ν. Δ., 1980**=Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις, *Αχαϊκά καὶ Ἀρκαδικά*, Αθήνα 1980.
- Papadopoulos, T. J., 1979**=*Mycenaean Achaea*, vol. I–II, SIMA LV: 1–2, Göteborg 1979.
- Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Λ., 1998**=Ο Μυκηναϊκός Οικισμός του Αιγίου και η Πρώιμη Μυκηναϊκή Εποχή στην Αχαΐα, Ε. Κ. Π. Α., Αθήνα 1998, αδημ. διδακτ. Διατριβή.
- Πετριτάκη, Μ., 1996**=Κλείτωρ: Μία πόλη της Αρκαδικής Αζανίας, *Αρχαιολογία και Τέχνες* 61 (1996), 81–88.
- Πετριτάκη, Μ., 2001**=Θέατρο Κλείτορος – η αναδυόμενη εικόνα του μνημείου μέσα από τα πρώτα ανασκαφικά δεδομένα, στον τόμο V. Mitsopoulos-Leon (ed.), *Forschungen in der Peloponnes, Akten des Symposions anlässlich der Feier, «100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen»*, Athen 5–7.3.1998, Athen 2001, 117–123.
- Πετριτάκη, Μ., 2005**=Κλείτωρ. Η πόλη υπό το φως των ανασκαφών. Γενική θεώρηση ανασκαφικών δεδομένων, στον τόμο E. Østby (ed.) *Ancient Arcadia, Papers from the third International Seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7–10 May 2002*, Athens 2005, 351–363.
- Πετρόπουλος, Μ., 1985**=Τοπογραφικά Βόρειας Αρκαδίας, *Ήρος* 3(1985), 63–73.
- Πετρόπουλος, Μ., 1997**=Ίσωμα Φαρών, θέση Κάμπος. Σταροχώρι Φαρών. Κρυνέρι και Μάνεσι Καλαβρύτων, *ΑΔ52*(1997)[2002]Β1, 289–290, 291, 296.
- Πετρόπουλος, Μ., 2005**=Έρευνες για την αρχαία Ψωφίδα, στον τόμο E. Østby (ed.) *Ancient Arcadia, Papers from the third International Seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7–10 May 2002*, Athens 2005, 363–376.
- Πίκουλας, Γ. Α., 1980–1981**=Τοπογραφικά περιοχής Καλαβρύτων. Συμβολή πρώτη, Έπετηρίς των Καλαβρύτων, Έτήσια Περιοδική Έκδοσις της Παγκαλαβρυτινής Ένώσεως, Αθήναι, τόμ. 12–13 (1980–1981), 337–372.
- Πίκουλας, Γ. Α., 1981–1982**=Η Αρκαδική Αζανία, Πρακτικά του Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Πάτραι 25–31.5.1980, Πελοποννησιακά, Παράρτ. 8, τόμ. 2, Αθήνα 1981–1982, 269–281.
- Πίκουλας, Γ. Α., 1991**=Τὸ ὄχυρό στην Κέρτεζη Καλαβρύτων, στον τόμο Α. Δ. Ριζάκης (επιμ.) *Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία, Ανακοινώσεις κατά το πρώτο Διεθνές Συνέδριο*, Αθήνα, 19–21.8.1989, ΕΙΕ–ΚΕΡΑ Μελετήματα 13, Αθήνα 1991, 265–268.
- Pikoulas, Y. A., 1999**=The Road–Network of Arkadia, στον τόμο T. H. Nielsen – J. Roy (eds), *Defining Ancient Arkadia*, CPCActs, vol. 6, Copenhagen 1999, 248–319.
- Πίκουλας, Γ. Α., 1999α**=Κλειτορία: διαβάσεις και ἄμυνα, *Ήρος* 13(1999) 137–154, πίν. 24–53.
- Πίκουλας, Γ. Α., 2001**=Λεξικό τῶν οἰκισμῶν τῆς Πελοποννήσου. Παλαιὰ καὶ νέα τοπωνύμια, *Ήρος*: Η Μεγάλη Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2001.
- Reichel, W. – Wilhelm, A., 1901**=*Das Heiligtum der Artemis zu Lousoi*, *Öjh* 4(1901), 1–89.

Εικ.3. Η με ημ/νία 5-1-1926 αναφορά του Κοσμά Παυλόπουλου Επιμελητοῦ Αρχαιοτήτων.

Εικ. 4. Κάτω Βλασία, θέση Καστρίσι. Μερική άποψη του θεάτρου από ΝΑ.

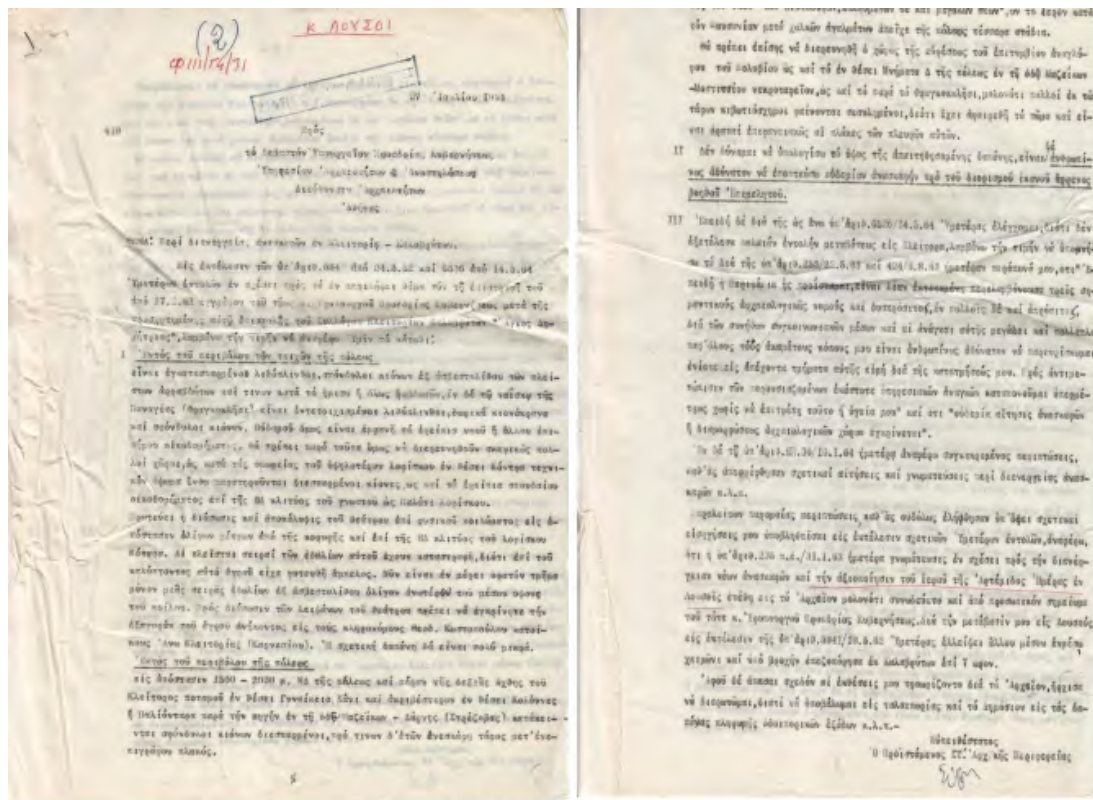
Εικ. 5. Η με αρ. πρωτ. 670/24-10-1946 αναφορά του Ν. Ζαφειρόπουλου.

Εικ. 6. Άποψη του αρχαιολογικού χώρου Ψωφίδας από ΝΑ.

Εικ. 7. Κάτω Τριπόταμα Καλαβρύτων. Αρχιτεκτονικά μέλη στην πλατεία του χωριού.

Εικ. 8. Το με αρ. πρωτ. 418/27-7-1964 έγγραφο προς το Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως.

Δημαιορίες για την ανανέωση του τριτημορίου του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Σπετσών, του 1844 και του 1848.

Καλομοίρα Αργυρίου - Κουμπή

Α'. Τα πρακτικά των δημαιοριών για την εκλογή τριτημορίου του Δημοτικού Συμβουλίου Σπετσών του 1844 και 1848.

Μέσα από την εκλογική διαδικασία διαφαίνονται πάρα πολλά από τα χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας.

Στο ΓΑΚ/Τοπικό Αρχείο Σπετσών, στο Αρχείο του Δήμου Σπετσών, υπάρχουν τα πρακτικά των δημαιοριών για την ανανέωση του τριτημορίου του 1844 και του 1848.

Τα πρακτικά αυτά, μας δίνουν αναλυτική περιγραφή της όλης διαδικασίας της εκλογής, τα ονόματα των ψηφισάντων, τις ψήφους που έλαβε ο κάθε ένας από όσους ψηφίστηκαν, τις ενστάσεις και την απόκρουσή τους, καθώς και τις ανακοινώσεις των αποτελεσμάτων σ' αυτούς που εκλέχτηκαν, στο λαό και στο βασιλικό επαρχείο.

Έτσι μας δίνουν τη δυνατότητα να δούμε τον τρόπο που εφαρμόστηκε το εκλογικό σύστημα στο Δήμο Σπετσών, σε μια εποχή που μόλις αυτό έχει διαμορφωθεί.

Καθώς μάλιστα είναι μικρή η απόσταση από την εποχή των μεγάλων αγώνων για την παλιγγενεσία και οι Σπετσιώτες αγωνιστές είναι ακόμα ζωντανοί και πρωταγωνιστούν στα πολιτικά δρώμενα, μας δίνεται η δυνατότητα να μελετήσουμε και τον πολιτικό τους ρόλο σ' αυτή την ιστορική περίοδο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η μορφή των πρακτικών, που ως κείμενα έχουν μια ζωντάνια μοναδική για το είδος τους, που φανερώνει πως η διαδικασία της σύνταξης των πρακτικών δεν είχε τυποποιηθεί.

Από το γεγονός πως αντίγραφα των πρακτικών του 1848 βρέθηκαν ένθετα στα πρακτικά δημαιοριών των επομένων ετών, φαίνεται πως για τη σύνταξη των πρακτικών των δημαιοριών αυτών χρησιμοποιήθηκαν σαν πρότυπα τα πρακτικά κυρίως του 1848.

Από τα πρακτικά του 1844 σώζονται όλα τα έγγραφα, όπως αυτά περιγράφονται στον κατάλογο που συνοδεύει το διαβιβαστικό τους προς το Επαρχείο, εκτός από τα ψηφοδέλτια. Είναι λογικό να λείπουν τα ψηφοδέλτια, αφού αυτά εστάλησαν στο Επαρχείο, ενώ όλα τα υπόλοιπα είναι αντίγραφα.

Από τα πρακτικά του 1848 σώζεται το «Πρωτόκολλον Μέγα της Δημαιορειακής Επιτροπής, περί συλλέξεως και διαλογής των ψηφοδελτίων της Νέας Δημαιορίας του τριτημορίου του Δημοτ. Συμβουλίου πετσών του 1848 έτους». Δηλαδή σώζεται μόνον το ένα από τα δέκα αρχεία των δημαιοριών του 1848 που αναφέρονται στον κατάλογο που υπάρχει στο τέλος του πρωτοκόλλου, κι αυτό σαν ένθετο στα πρακτικά δημαιοριών του 1853 και 1857.

Επίσης σώζονται δυο έγγραφα που βρέθηκαν ένθετα στα πρακτικά των δημαιοριών του 1857. Το ένα έχει ημερομηνία 17 Σεπτεμβρίου 1848 και είναι αντίγραφο από το πρακτικό της επιτροπής «επί της εξελεύσεως του τριτημορίου».

Το άλλο, με ημερομηνία 25 Ιουλίου 1849, είναι του Νομάρχη Αργολίδος και Κορινθίας και με αυτό επικυρώνονται τα αποτελέσματα των δημαιρεσιών του 1848 στις Σπέτσες.

Μέσα από τα πρακτικά των δυο αυτών συνεχόμενων τετραετιών, μπορούμε να παρακολουθήσουμε βήμα προς βήμα όλες τις φάσεις των δημαιρεσιακών εκλογών για την εκλογή τριτημορίου του Δημοτικού Συμβουλίου Σπετσών.

Τα πρακτικά των δημαιρεσιών, αυτών των δύο συνεχόμενων τετραετιών, αλληλοσυμπληρώνονται με τρόπο που τελικά μας δίνει μια πλήρη εικόνα της εκλογικής διαδικασίας για την ανανέωση του τριτημορίου του Δημοτικού Συμβουλίου, καθώς τα πρακτικά του 1844 περιέχουν όλα τα έγγραφα της προετοιμασίας των εκλογών (τη διακήρυξη των εκλογών που λείπει από τα πρακτικά του 1848, την κλήρωση του τριτημορίου που θα αποχωρούσε, κ.α) ενώ τα πρακτικά του 1848, περιέχουν έγγραφα που αναφέρονται στην αντιμετώπιση των ενστάσεων που ακολούθησαν την εκλογή, που δεν υπάρχουν στα πρακτικά του 1844.

Β' Το εκλογικό σύστημα.

Το πρώτο σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης της ελεύθερης Ελλάδας οικοδομήθηκε με το νόμο «περί συστάσεως των Δήμων» που εισήγαγε η Αντιβασιλεία στις 3/15 Απριλίου 1833, ψηφίστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1833 και δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως που εκδόθηκε στο Ναύπλιο στις 10 Ιανουαρίου 1834 με αριθμό 3 στην Ελληνική και Γερμανική γλώσσα.

Το σύστημα αυτό παρέμεινε χωρίς ουσιώδεις τροποποιήσεις τόσο μέχρι τη θέσπιση του Συντάγματος του 1844, όσο και μετά. Ο νόμος της 16/22 Σεπτεμβρίου 1840 με τον οποίο μειώθηκαν οι Δήμοι της χώρας από 750 σε 250, αποτέλεσε ένα σταθμό στην πορεία του συστήματος τοπικής αυτοδιοίκησης, προσδίδοντάς του ακόμα πιο συγκεντρωτικό χαρακτήρα. Οι λεπτομέρειες της εφαρμογής του νόμου αυτού καθορίστηκαν μέσα από εγκυκλίους που κατά καιρούς εκδόθηκαν, μέσα από τις οποίες έγινε μια προσπάθεια συμπλήρωσης και αποσαφήνισης του εκλογικού νόμου. Σύμφωνα λοιπόν με τον «περί συστάσεως των Δήμων» νόμο, όλο «το Βασίλειο της Ελλάδος» διαιρέθηκε σε Δήμους με σαφή όρια. Κάθε «Έλλην πολίτης» όφειλε, αυτός και η οικογένειά του, να είναι μέλος κάποιου Δήμου.

Οι Δήμοι διαιρέθηκαν σε τρεις τάξεις, με βάση τον πληθυσμό τους:

· Α' τάξης ήταν οι Δήμοι με πληθυσμό τουλάχιστον 10.000 κατοίκων · Β' τάξης ήταν οι Δήμοι με πληθυσμό τουλάχιστον 2.000 κατοίκων · Γ' τάξης ήταν οι Δήμοι με πληθυσμό λιγότερο των 2.000 κατοίκων.

Ο σχηματισμός και η διαίρεση των δήμων γινόταν κατόπιν διαταγής «του Βασιλέως». Για κάθε μεταβολή απαιτείτο η γνωμοδότηση του αρμόδιου δημοτικού συμβουλίου, καθώς και του Επαρχιακού και του Νομαρχιακού Συμβουλίου.^[1] Τη δημοτική αρχή αποτελούσαν: Στους Δήμους Α' τάξης, ο Δήμαρχος, τέσσαρες έως έξι Πάρεδροι και ένα Δημοτικό Συμβούλιο δεκαοκτώ μελών. Στους Δήμους Β' τάξης, ο Δήμαρχος, δύο έως τέσσαρες Πάρεδροι και ένα Δημοτικό Συμβούλιο δώδεκα μελών. Στους Δήμους Γ' τάξης, ο Δήμαρχος, ο Πάρεδρος και ένα Δημοτικό Συμβούλιο έξι μελών. Το Δημοτικό Συμβούλιο εκλεγόταν άμεσα από το λαό, είχε θητεία εννεαετή,

και δεν απαιτείτο για το διορισμό του η επικύρωση « της προεστώσης Αρχής». Κάθε τριετία όμως αποχωρούσε το 1/3 των μελών που αντικαθίσταντο με νέες εκλογές. Η ημερομηνία της εκλογής και της εγκαθίδρυσης των Δημοτικών Αρχών, δεν ήταν κοινή για όλους τους Δήμους της Ελλάδας, οπότε δεν ήταν κοινή επίσης και η ημερομηνία της ανανέωσης του τριτημορίου. Καθώς φαίνεται μάλιστα από σχετικές εγκυκλίους, οι κατά τόπους Δήμοι δεν ήταν συνεπείς στην τριετή αυτή ανανέωση, και άφηναν να περάσει πολύ μεγαλύτερο διάστημα. Ο Δήμαρχος εκλεγόταν έμμεσα. Για κάθε θέση Δημάρχου εκλέγονταν τρεις υποψήφιοι, ενώ για κάθε θέση Παρέδρου μόνον ένας. Η εκλογή τους γινόταν από το Δημαιορεσιακό Συμβούλιο που το αποτελούσαν τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου και ίσος αριθμός από «τους πλέον φορολογουμένους πολίτες» από αυτούς που κατά το άρθρο 13 είχαν το δικαίωμα της ψηφοφορίας. Από τους τρεις υποψηφίους που εξέλεγε το Δημαιορεσιακό Συμβούλιο, διοριζόταν ένας Δήμαρχος, από τον Βασιλέα στους Α' και Β' τάξης Δήμους, και από το Νομόρχη στους Γ' τάξης Δήμους (Προφανώς διοριζόταν ο πλέον αρεστός στην παράταξη που κυβερνούσε).[2] Η θητεία του ήταν τριετής. Οι άλλοι δύο που δεν διοριζόνταν, μπορούσαν να διορισθούν Πάρεδροι. Οι Πάρεδροι ήταν βοηθοί του Δημάρχου και ενεργούσαν κατά παραγγελίαν του.[3] Σύμφωνα με το άρθρο 67 , οι εκλογές διευθύνονταν από το Δήμαρχο ή τον Πάρεδρο, και από μια διμελή επιτροπή που εκλεγόταν με ψηφοφορία μεταξύ των μελών του Δημοτικού Συμβουλίου. Στις εκλογές δεν ψήφιζαν όλοι οι πολίτες. Σύμφωνα με το άρθρο 13 του νόμου του 1833, ψήφιζαν οι άνδρες που είχαν υπερβεί το 25ο έτος της ηλικίας τους, κατοικούσαν μόνιμα στο Δήμο και διαχειριζόνταν ελεύθερα την περιουσία τους (δηλαδή οι φορολογούμενοι). Το δικαίωμα αυτό ήταν ταυτόχρονα και καθήκον, και κανείς δε μπορούσε να αρνηθεί να εκλέξει ή να εκλεγεί, ή αφού εκλεγεί να αποποιηθεί την «δημοτικήν υπηρεσίαν» για την οποία τον εψήφισαν. Σύμφωνα μάλιστα με το άρθρο 62 του νόμου του 1833 και στη συνέχεια με το διάταγμα που ψηφίστηκε στις 9 Ιανουαρίου του 1835, το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι δεν το είχαν όσοι ήταν απλά φορολογούμενοι πολίτες, αλλά όσοι αποτελούσαν τη συνέλευση των “μάλλον φορολογουμένων» πολιτών“. Η συνέλευση αυτή περιλάμβανε συγκεκριμένο αριθμό πολιτών που καθοριζόταν με βάση τον πληθυσμό του Δήμου. Ο αριθμός αυτός ήταν, για τους Δήμους Β' τάξης, ίσος με το 1/8 του όλου αριθμού των κατοίκων συν μια αύξηση «ανά εξ δια πάσαν επέκεινα των δύο χιλιάδων εκατοντάδα κατοίκων».

Έτσι, στην περίπτωση των δημαιορεσιών του 1848 που ο πληθυσμός του νησιού ήταν 8900, ο αριθμός των ψηφοφόρων ήταν $8900 \cdot \frac{1}{8} + (8900 - 2000) \cdot \frac{6}{8} = 1112 + 696 = 1808$.

Κάθε εκλογή σύμφωνα με το άρθρο 65 έπρεπε να δημοσιευτεί από το Δήμαρχο τουλάχιστον δεκαπέντε μέρες πριν και ταυτόχρονα να προσδιοριστεί η διάρκειά της και να αναρτηθεί στο Δημαρχείο ο κατάλογος όσων είχαν το δικαίωμα να εκλέξουν ή να εκλεγούν, για να τον μάθει ο κόσμος. Σ' αυτόν τον κατάλογο υπήρχε μια κατάταξη και μια σειρά με βάση την άμεση φορολογία. Κάθε δημότης που είχε δικαίωμα ψήφου μπορούσε να παραπονεθεί αν νόμιζε πως στον κατάλογο αυτό καταχωρήθηκαν ανίκανοι, ή παραλείφθηκαν ικανοί(άρθρο 66). Τα παράπονα αυτά τα έκρινε ο Δήμαρχος ακούγοντας τη γνώμη μιας τριμελούς επιτροπής που διόριζε το Δημοτικό Συμβούλιο μεταξύ των μελών του, και μέσα σε 24 ώρες ανακοίνωνε την απόφασή του

στους παραπονεθέντες. Οι αποφάσεις αυτές του Δημάρχου υπήρχε δυνατότητα να «εκκαλεσθώσιν εντός τριών ημερών εις τον Νομόρχην». Μετά την έκκλησιν ήταν υποχρεωμένος ο Δήμαρχος, μέσα σε τρεις μέρες, να υποβάλει τα πρακτικά στο Νομόρχη που, με τη σειρά του πάλι, μέσα σε τρεις μέρες έπρεπε ν' αποφασίσει. Οι τυχόν τροπολογίες του καταλόγου που θα προέκυπταν καταχωρούντο αμέσως από το Δήμαρχο στον κατάλογο. Για να ήταν έγκυρες οι εκλογές έπρεπε να είχαν ψηφίσει τουλάχιστον τα 2/3 των εκλογέων (άρθρο 71). Αν δεν συμπληρωνόταν ο απαιτούμενος αριθμός των ψηφοφόρων μέσα στην προθεσμία, έπρεπε να προσκληθούν ιδιαίτερος όσοι δημότες δεν προσήλθαν στις εκλογές χωρίς να έχουν λόγο ασθένειας ή απουσίας.

Ειδικά για τα νησιά Σπέτσες και Ύδρα όμως, είχε ψηφιστεί ευεργετική διάταξη που πρόβλεπε να υπολογίζονται τα απαιτούμενα ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές, όχι από τον αριθμό όλων όσων είχαν δικαίωμα ψήφου, αλλά όσων από αυτούς που είχαν δικαίωμα ψήφου ήταν παρόντες (Β. διάταγμα 2/14 Ιουλίου 1842). Αν δεν ίσχυε αυτό ήταν τόση η αποχή που δε θα μπορούσαν να νομιμοποιηθούν οι εκλογές στις Σπέτσες.

Οι εκλογές διενεργούντο σε προκαθορισμένο χώρο. Σ' αυτόν τον χώρο έπρεπε να ήταν αναρτημένος ο κατάλογος των εχόντων δικαίωμα εκλογής πολιτών. Στις εκλογές και του 1844 και του 1848 οι εκλογές έγιναν στο Δημοτικό κατάστημα, όπως αναφέρεται στο πρωτόκολλο. Τα ψηφοδέλτια με τα οποία γινόταν η εκλογή, ήταν τόσα όσοι και οι εκλογείς, αριθμημένα, και μοιράζονταν στη συνέλευση αφού πρώτα ανακατεύονταν. Κάθε εκλογέας κατέγραφε, ο ίδιος ή μέσω άλλου, στο ψηφοδέλτιο, ανάμεσα από τους δημότες που είχαν τις προϋποθέσεις να εκλέξουν, αυτούς που έκρινε άξιους, σημειώνοντας το όνομα, το επώνυμο και το επάγγελμά τους, και το παρέδιδε ιδιοχείρως διπλωμένο ή κλειστό στον πρόεδρο της Δημαιορεσιακής Επιτροπής. Δεν απαιτείτο να ήτο υπογεγραμμένο. Όλοι όσοι διέθεταν τις προϋποθέσεις να εκλεγούν ήσαν υποψήφιοι. Μάλιστα δεν είχαν το δικαίωμα να αρνηθούν να ψηφίσουν και να εκλεγούν...**Στους Δήμους Β' τάξης, κάθε ψηφοφόρος είχε δικαίωμα να ψηφίσει για την ανανέωση του τριτημορίου έξι (6) συμπολίτες του.**

Στο πρωτόκολλο που συντασσόταν για τις εκλογές καταχωριζόταν με ευθύνη του προέδρου της Δημαιορεσιακής Επιτροπής το όνομα του παραδώσαντος το ψηφοδέλτιο εκλογέως. Στη συνέχεια το έρριπτε χωρίς να το ανοίξει μπροστά στον εκλογέα, στην ειδικά προετοιμασμένη και σφραγισμένη κάλπη. Όλοι όσοι διέθεταν τις προϋποθέσεις να εκλεγούν ήσαν υποψήφιοι. Μάλιστα δεν είχαν το δικαίωμα να αρνηθούν να ψηφίσουν και να εκλεγούν. Αμέσως μετά την εκλογή ανοιγόταν η κάλπη και ένα-ένα τα ψηφοδέλτια καταχωρίζονταν στο πρωτόκολλο με τον αριθμό που έφερε το κάθε ένα. Έτσι τελικά το κάθε ψηφοδέλτιο έφερε το καθένα τους πάνω του δύο αριθμούς: Τον αριθμό του ψηφοδελτίου και τον αριθμό που δήλωνε τη σειρά με την οποία ανοίχτηκε.

Στη συνέχεια έβγαινε το αποτέλεσμα της εκλογής και δημοσιευόταν και κοινοποιείτο ιδιαίτερα σ' αυτούς που εκλέχτηκαν.^[4] Μετά τη δημοσίευση του αποτελέσματος της εκλογής, τα πρωτόκολλα έμεναν εκτεθειμένα στο δημαρχείο για

τρεις μέρες, ώστε να μπορέσουν να λάβουν γνώση εκείνοι που είχαν δικαίωμα ψήφου, και να αναφέρουν τυχόν ενστάσεις τους στο Δήμαρχο.

Από τους φακέλους των δημαιρεσιών λείπουν τα ψηφοδέλτια, διότι είχαν σταλεί στην Ύδρα.

Το ψηφοδέλτιο εισήχθη με την έλευση των Βαυαρών του Όθωνα το 1833 και πρωτοχρησιμοποιήθηκε τον Ιούλιο του 1834 στις δημοτικές εκλογές του Νομού Αργολιδοκορινθίας. Ήταν λευκό και ο ψηφοφόρος σημείωνε χειρόγραφα τον εκλεκτό του υποψήφιο. Νωρίτερα, επικρατούσε η προφορική και φανερή ψηφοφορία στις συνελεύσεις των δημοτών.

Γ. Η εκλογική διαδικασία .

Η όλη εκλογική διαδικασία περιλάμβανε:

- Τη διακήρυξη των εκλογών , τη διαμόρφωση των εκλογικών καταλόγων αφού πρώτα αυτοί εκτίθεντο και εξετάζοντο τυχόν ενστάσεις, την εκλογή τριμελούς επιτροπής αντιμετώπισης παραπόνων, την εκλογή Δημαιρεσιακής Επιτροπής για τη διενέργεια της κλήρωσης και τον ορισμό των μελών που θα αποχωρούσαν, τη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου και τη διενέργεια κλήρωσης από την Δημαιρεσιακή Επιτροπή των μελών που θα αποχωρούσαν, τη σύνταξη πρακτικού και την αποστολή του για επικύρωση στη Διοίκηση Ύδρας και Σπετσών στην Ύδρα, την κοινοποίηση του πρακτικού στους Δημοτικούς Συμβούλους που αποχωρούσαν, την ανακοίνωση της ημερομηνίας των εκλογών, την εκλογή διμελούς Δημαιρεσιακής Επιτροπής που θα διηύθυνε τις εκλογές, τη φροντίδα για σφράγιση της κάλπης (με τη διπλή έννοια του όρου, δηλαδή και το κλείσιμό της και την αποτύπωση της σφραγίδας σε διάφορα σημεία της τόσο από τον εδώ Ειρηνοδίκη και από τη Δημαρχία όσο και από το Β. Επαρχείον της Ύδρας όπου στελλόταν και επιστρεφόταν), τη φροντίδα για την περιφρούρηση των εκλογών με τη βοήθεια της Χωροφυλακής και τέλος τη διενέργεια των εκλογών, την αντιμετώπιση των ενστάσεων και την ανακοίνωση του αποτελέσματος.

Ποια μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου θα αποχωρούσαν.

Τόσο οι εκλογές του 1844, όσο και του 1848 δεν ήταν εκλογές για την ανάδειξη ολόκληρου του Δημοτικού Συμβουλίου, αλλά για την ανανέωση του ενός τρίτου του. Ο Δήμος Σπετσών ήταν δήμος Β' τάξης και είχε 12 μελές Δημοτικό Συμβούλιο. Έπρεπε λοιπόν να ανανεωθεί κατά τέσσερα (4) μέλη του.

Τα μέλη αυτά που θα αποχωρούσαν έπρεπε να ήταν τα αρχαιότερα. Όλα τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου είχαν εκλεγεί το 1840. Σ'ένα Δημοτικό Συμβούλιο όμως στο οποίο όλα τα μέλη είχαν εκλεγεί ταυτόχρονα ήταν αδύνατον να υπήρχαν αρχαιότερα και νεότερα μέλη, τουλάχιστον για την επόμενη τριετία. Για τις δημαιρεσίες του 1848 υπήρχαν αρχαιότερα μέλη, αφού ήδη είχε ανανεωθεί από τις προηγούμενες δημαιρεσίες. Για το λόγο αυτό προβλεπόταν να διενεργείται κλήρωση για την εκλογή των μελών που θα αποχωρούσαν. Στις 27 Ιουλίου 1844, μια επιτροπή που αποτελείτο από τον Δημαιρεσιάρχη Δημαρχ. Πάρεδρο Γεώργιο Κωνστούρο -που αναπλήρωνε τον απόντα Δήμαρχο Αδριανό Α. Σωτήρου-, τον Πρόεδρο του Δημοτικού Συμβουλίου

Γεώργιο Πάνου και το Δημοτικό Σύμβουλο Ιωάννη Καλογερά, σε μια πλήρη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου, έκανε την κλήρωση για τον καθορισμό του τριτημορίου του Δημοτ. Συμβουλίου που θα αποχωρούσε.

Φαίνεται από το κείμενο πως η κλήρωση έγινε με τον εξής τρόπο. Έγραψαν δώδεκα κλήρους με αντίστοιχους αριθμούς από το 1 έως το 12 και καθέναν από τους Δημοτικούς Συμβούλους τράβηξε έναν κλήρο. Σημείωσαν λοιπόν δίπλα στο όνομα του κάθε Δημοτικού Συμβούλου τον αριθμό που του κληρώθηκε. Οι τέσσαρες πρώτοι ήταν αυτοί που θα αποχωρούσαν. Την ίδια διαδικασία επανέλαβαν για τα συμπληρωματικά μέλη, από τα οποία θα αποχωρούσαν δύο.

Οι τέσσαρες από τα τακτικά μέλη ήταν οι : Ιωάννης Θ. Μέξη, Αναστάσιος Ανδρούτσος, Δημήτριος Ν. Σκλιάς και Γεώργιος Πολυγιαννίτης. Οι δύο από τα συμπληρωματικά μέλη ήταν ο Νικόλαος Χ' Ιωάννου Μέξη και ο Δημήτριος Οικονόμου.

Το πρωτόκολλο της συνέλευσης που έγινε για την κλήρωση αυτή, διαβιβάστηκε με σχετικό έγγραφο στη Διοίκηση Ύδρας και Σπετσών, και τους επιστράφηκε επικυρωμένο.

Στη συνέχεια η Δημαιρεσιακή επιτροπή κοινοποίησε σε καθέναν από τους Δημοτικούς Συμβούλους το αποτέλεσμα αυτό, αναφέροντας ποιοι σύμβουλοι αποχωρούν από το Δημοτικό Συμβούλιο και διευκρινίζοντας πως και αυτοί εξακολουθούν να μετέχουν στις συνεδριάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου μέχρι να αντικατασταθούν από αυτούς που θα εκλεγούν στις νέες εκλογές.

Πληροφορίες για την επιλογή του τριτημορίου του Δημοτικού Συμβουλίου που θα ανανεωνόταν το 1848, μας δίνει το πρακτικό της επιτροπής «επί της εξελεύσεως του τριτημορίου».

Σύμφωνα με αυτό, την 1η Σεπτεμβρίου 1848 η επιτροπή που αποτελείτο από το Δημαιρεσιάρχη Δημαρχεύοντα Πάρεδρο Γεώργιο Πάνου, από τον Πρόεδρο του Δημοτικού Συμβουλίου Νικόλαο Α. Κυριακό και από το Δημοτικό Σύμβουλο Καμαρινό Μοριάτη, στο Δημαρχείο σε πλήρη Συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου ενήργησε σύμφωνα με όσα πρόβλεπε το άρθρο 58 «του περί Δήμων Νόμου» για την αποχώρηση μετά την τριετία του τριτημορίου του Δημοτικού Συμβουλίου του Δήμου Σπετσών.

Τις δυο προηγούμενες περιόδους η επιλογή του τριτημορίου που θα ανανεωνόταν έγινε με κλήρωση. Αυτή τη φορά όμως, σύμφωνα με διαταγή του Υπουργείου Εσωτερικών, από την 9η Αυγούστου, θα αποχωρούσαν τα αρχαιότερα μέλη.

Αρχαιότεροι λοιπόν από τα τακτικά μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, ήταν οι: Παύλος Χ' Αναργύρου, Νικόλαος Ιω. Ράπτης, Νικόλαος Σωτηράκης και Ανάργυρος Αναγ. Χ' Αναργύρου.

Από τα συμπληρωματικά μέλη ήταν οι: Νικόλαος Καλογερά, και Κωνσταντίνος Ανδριτσόπουλος.

Στη διάρκεια της περιόδου αυτής είχε πεθάνει το μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου Βασίλειος Ν. Γκίνη και είχε αναπληρωθεί από το συμπληρωματικό μέλος, τον Γ. Μωριάτη, που έπρεπε κι αυτός να αντικατασταθεί από αυτόν που κατά τη

Β' περίοδο πήρε τους περισσότερους ψήφους, δηλαδή τον Παντελή Δ. Καλαφάτη .

Η εκλογή διμελούς δημαιρεσιακής επιτροπής

Στις 7 Αυγούστου 1844, ο Πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Γ. Πάνου, με έγγραφό του καλεί τα πραγματικά και συμπληρωματικά μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου να παρουσιαστούν στις 4 μμ της ίδιας μέρας στο δημοτικό κατάστημα, για να εκλέξουν μεταξύ των μελών τους μια διμελή επιτροπή που θα διευθύνει τις εκλογές.

Φαίνεται όμως πως στην πρόσκληση αυτή δεν ανταποκρίθηκαν όλα τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, γι αυτό και ακολούθησε έγγραφη ειδοποίηση των απόντων μελών: Εξ αιτίας της απουσίας τους αναβλήθηκε η συνεδρίαση που θα εξέλεγε τη διμελή επιτροπή που θα είχε την ευθύνη της διεξαγωγής των εκλογών για τις 9 π.μ. της επομένης μέρας, της 8 ης Αυγούστου 1844. Στη συνέχεια παρατίθεται το πρακτικό της 76 ης συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου Σπετσών, που είχε σα θέμα του την εκλογή Δημαιρεσιακής Επιτροπής σύμφωνα με το άρθρο 67 του περί Δήμων Νόμου.

Πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου ήταν ο Γεώργιος Πάνου, ενώ τον απόντα Δήμαρχο αναπλήρωνε ο πάρεδρος Γεώργιος Κωνστούρου.

Στο πρακτικό στην αρχή σχολιάζονται οι απόντες Δημοτικοί Σύμβουλοι και μας δίνονται έτσι πληροφορίες για τον πολιτικό ρόλο και τη συμπεριφορά του καθενός τους.

Αναφέρεται λοιπόν ότι οι Ιωάννης Θ. Μέξης, Δημήτριος Ν. Σκλιάς, Ανάργυρος Αναγν. Χ' Αναργύρου, και Γεώργιος Πολυγιαννίτης, που ήταν τακτικά μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, και οι Νικόλαος Χ' Ιωάννου Μέξης και Δ. Οικονόμου, που ήταν συμπληρωματικά μέλη, απουσίαζαν κι από αυτή τη συνεδρίαση αν και κλήθηκαν. (Όπως αναφέρεται στο πρακτικό, απουσίαζαν συστηματικά από τις συνεδριάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου και η απουσία τους αυτή δεν είναι τυχαία, αλλά «πηγάζει εξ οικίας των δυστροπίας προς οπισθοδρόμησιν των δημοτικών εργασιών και αποβλέπει την παραλυσίαν των συμφερόντων του Δήμου, και μάλιστα της ήδη λίαν κατεπειγούσης νέας Δημαιρεσίας").

Αξιο προσοχής είναι το γεγονός πως οι τρεις από τους τέσσαρες που αναφέρεται πως κληρώθηκαν να αποχωρήσουν από το Δημοτικό Συμβούλιο, οι Ιωάννης Θ. Μέξη, Δημήτριος Ν. Σκλιάς και Γεώργιος Πολυγιαννίτης, είναι ανάμεσα στους τέσσαρες αυτούς που δημιουργούσαν, όπως αναφέρεται, πρόβλημα με την απουσία τους. Τα δυο συμπληρωματικά μέλη, ο Νικόλαος Χ' Ιωάννου Μέξη και ο Δημήτριος Οικονόμου ήταν ακριβώς αυτοί οι δύο που αναφέρεται πως δημιουργούσαν επίσης πρόβλημα.

Το γεγονός αυτό μάλλον δεν είναι τυχαίο.

Δυο πράγματα μπορεί να είχαν συμβεί:

Το πρώτο είναι η απουσία τους να οφειλόταν στο γεγονός ότι ήδη είχαν κληρωθεί να αποχωρήσουν, γεγονός που τους έκανε να θεωρούν πως δικαιούνται να μη συμμετέχουν πλέον στο Δημοτικό Συμβούλιο, οπότε οι κατηγορίες που τους προσάπτονται από το υπόλοιπο Δημοτικό Συμβούλιο είναι τουλάχιστον υπερβολικές.

Το δεύτερο είναι η κλήρωση να ήταν προκατασκευασμένη, δηλαδή το Δημοτικό

Συμβούλιο να αποφάσισε άτυπα να απαλλαγεί από αυτούς τους τρεις που με την απουσία τους δημιουργούσαν πρόβλημα και να κατέγραψε στα πρακτικά μια κλήρωση που ποτέ δεν έγινε, ή έγινε για την αντικατάσταση ενός μόνον μέλους του.

Εδώ προκύπτει το εξής ερώτημα: Γιατί δεν απαλλάχτηκαν και από τους τέσσαρες τακτικούς Δημοτικούς Συμβούλους που ήταν ασυνεπείς και δύστροποι, αλλά άφησαν τον Ανάργυρο Χ' Αναργύρου στη θέση του και το τέταρτο μέλος που επιλέχτηκε για να αποχωρήσει ήταν ο Αναστάσιος Ανδρούτσος ;

Μια πιθανή απάντηση είναι πως ο Ανάργυρος Χ' Αναργύρου ήταν ισχυρός, και είχε ήδη άλλο ένα μέλος της οικογενείας του στο Δημοτικό Συμβούλιο, τον Παύλο Χ' Αναργύρου, και ακόμα έναν, τον Ανδρέα Χ' Αναργύρου, που είχε εκλεγεί το 1840 Δημοτικός Σύμβουλος και το 1841 Επαρχιακός, οπότε και παραιτήθηκε από το πρώτο αξίωμα για χάρη του δεύτερου.

Επιπλέον, ήταν άνθρωπος που είχε επιρροή στην κυβέρνηση. Σε έγγραφο του 1863, μετά την έξωση του Όθωνα, βλέπουμε πως οι Χ' Αναργυραίοι εξακολουθούσαν να είναι φανατικοί υποστηρικτές του Όθωνα.

Η διενέργεια των εκλογών του 1844, όπως περιγράφεται στο «πρωτόκολλον της Δημαιορεσιακής (Ε)πιτροπής προς εκλογήν του Δημοτ. Συμβουλίου Σπετσών, περί διανομής ψηφοδελτίων».

Οι εκλογές διήρκεσαν πέντε ημέρες, από τις 10 έως τις 14 Αυγούστου. Οκτώ πρακτικά συντάσσονται συνολικά, το πρώτο για την κήρυξη της έναρξης των εκλογών και την πρόσκληση των ψηφοφόρων και τα υπόλοιπα επτά, ένα για κάθε φορά που ανοιγόταν η κάλπη. Κάποιες μέρες διακόπηκε η εκλογική διαδικασία το μεσημέρι, οπότε και σφραγίστηκε η κάλπη, και συνεχίστηκε το απόγευμα, οπότε και αποσφραγίστηκε η κάλπη, ενώ κάποιες άλλες μέρες δεν διακόπηκε.

Πράξη 1η

Με την πρώτη πράξη της νέας Δημαιορεσιακής Επιτροπής, που αριθμείται με τον «αρ.1» ο οποίος αναγράφεται στο πάνω αριστερό μέρος της σελίδας, και με ημερομηνία 8 Αυγούστου 1844, κηρύσσεται η έναρξη της εκλογής. Ειδοποιούνται οι ψηφοφόροι για την έναρξη των εκλογών στις 8 το πρωί της 10ης Αυγούστου και καλούνται να έλθουν μέχρι τις 12 στο δημοτικό κατάστημα για να ψηφίσουν. Ενώ είχε αρχικά ανακοινωθεί ως ημερομηνία έναρξης των εκλογών η 6η Αυγούστου, βλέπουμε τελικά να γίνονται στις 10 Αυγούστου.

Πράξη 2η

Η δεύτερη πράξη της Δημαιορεσιακής Επιτροπής συντάχθηκε την ημέρα των εκλογών, Πέμπτη 10 Αυγούστου 1844, στις 8 το πρωί. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σ' αυτήν διανεμήθηκαν τα ψηφοδέλτια, εκτέθηκε ο κατάλογος όσων είχαν το δικαίωμα να εκλέξουν και να εκλεγούν στην αίθουσα «της εκλεκτικής Συνελεύσεως» και ο Πρόεδρος συνέστησε στους εκλογείς να προσέξουν ιδιαίτερα στα όσα αναφέρονται στο άρθρο 63 του περί Δήμων Νόμου.

Ακολουθεί το «Πρωτόκολλον Διανομής ψηφοδελτίων την 10η Αυγούστου 1844»

Υπάρχει ένας κατάλογος στον οποίο περιέχονται ο αύξων αριθμός, το όνομα και το επώνυμο «του λαμβάνοντος». Δηλαδή όσοι ψήφισαν αυτή την πρώτη μέρα των εκλογών.

Συνολικά ψήφισαν 52. Μετά από το όνομα και του τελευταίου, αναφέρεται ότι η επιτροπή έκλεισε την κάλπη και όρισε να συνεχιστεί η ψηφοφορία την επομένη μέρα.

Πράξη 3η

Με αριθμό 3 αριθμείται το πρωτόκολλο της εκλογής της 11ης Αυγούστου.

Στην αρχή αναφέρεται πως στις 8 το πρωί η Δημαιρεσιακή Επιτροπή, αφού διαπίστωσε πως οι σφραγίδες της κάλπης ήταν απαραβίαστες, άνοιξε την οπή της κάλπης και προχώρησε στη διανομή των ψηφοδελτίων και στην ψηφοφορία.

Όσοι ψήφισαν έχουν αριθμό από 53 μέχρι 135. Στο τέλος σφραγίζεται ξανά η κάλπη και ορίζεται για την επομένη μέρα η συνέχεια των εκλογών.

Πράξη 4η

Με αριθμό 4 αριθμείται το πρωτόκολλο της εκλογής της 12ης Αυγούστου.

Σ' αυτό προτίθεται το ίδιο ακριβώς κείμενο με αυτό της προηγούμενης μέρας.

Ακολουθεί η ψηφοφορία των εκλογέων με αριθμό 136 μέχρι 193.

Κάτω από ομαλές συνθήκες, αυτή θα έπρεπε να είναι η τελευταία μέρα των εκλογών.

Φαίνεται όμως πως δε συμπληρώθηκε ο απαιτούμενος αριθμός των ψηφισάντων, που έπρεπε να είναι τα δύο τρίτα όσων είχαν δικαίωμα να ψηφίσουν, γι αυτό η επιτροπή παράτεινε τις εκλογές για ακόμα δυο μέρες και ειδοποίησε τους εκλογείς με ανακοίνωση που ακολουθεί, με τον αριθμό 5.

Πράξη 5η, Πράξη 6η

Με τον αριθμό 6 καταγράφεται το πρωτόκολλο της εκλογής της 13ης Αυγούστου, όταν ο αριθμός των ψηφοφόρων έφτασε συνολικά τους 362. Στο κείμενο που αναφέρεται στην αποσφράγιση της κάλπης για την έναρξη της ψηφοφορίας δεν αναγράφεται η ώρα της έναρξης. Στο τέλος όμως η επιτροπή διέταξε τη συνέχιση της ψηφοφορίας μετά το μεσημέρι.

Πράξη 7η

Με τον αριθμό 7 καταγράφεται το πρωτόκολλο της εκλογής των απογευματινών ωρών της ίδιας μέρας. Στο τέλος αυτής της μέρας ο αριθμός των ψηφοφόρων έφτασε τους 422.

Πράξη 8η

Με τον αριθμό 8 καταγράφεται το πρωτόκολλο της τελευταίας εκλογικής μέρας, της 14ης Αυγούστου, που στο τέλος της οι ψηφοφόροι έφτασαν τους 441.

Δίπλα στο όνομα του τελευταίου (Ανδρέα Αθανασίου Λαζάρου), αναγράφεται πως «δεν επαρουσίασε το ψηφοδέλτιον ούτος». Δηλαδή εμφανίστηκε και καταγράφηκε ως ψηφοφόρος, αλλά δεν παρέδωσε όπως όφειλε το ψηφοδέλτιό του στον πρόεδρο της

Δημαιορεσιακής Επιτροπής για να το ρίξει στην κάλπη. Κάθε ψηφοφόρος έπρεπε να παραδώσει διπλωμένο ή κλειστό το ψηφοδέλτιό του, ιδιοχειρώς στον Πρόεδρο, που το έρριχνε χωρίς να το ανοίξει, μπροστά στον εκλογέα, στην ειδικά προετοιμασμένη και σφραγισμένη κάλπη. Δεν απαιτείτο να ήτο υπογεγραμμένο (άρθρο 69). Μέσα στα πρακτικά δε σχολιάζεται το γεγονός αυτό. Ωστόσο δημιουργεί πολλά ερωτηματικά. Πώς είναι δυνατόν κάποιος να πήγε να πήρε ψηφοδέλτιο και να μην το παρέδωσε; Κι αν αυτό συνέβη, πώς το προσπερνούν έτσι ασχολίαστα ως να επρόκειτο για κάτι φυσικό;

Ακολουθεί το πρακτικό της Επιθεωρητικής Επιτροπής για την αποσφράγιση της κάλπης, με το οποίο τα μέλη της διαβεβαιώνουν πως, μετά από σχετικό έλεγχο που έκαναν και κατά τη διάρκεια της ψηφοφορίας και μετά το τέλος της, διαπίστωσαν ότι η κάλπη παρέμεινε σφραγισμένη και δεν παραβιάστηκαν οι σφραγίδες της.

Το «πρωτόκολλο της επί των παραπόνων διορισμένης τριμελούς επιτροπής, κατά του καταλόγου», του 1844.

Ένα άλλο έγγραφο είναι το «πρωτόκολλο της επί των παραπόνων διορισμένης τριμελούς επιτροπής, κατά του καταλόγου κ.λ.π.».

Πρόκειται για μια ομάδα εγγράφων που έχουν επίσης συρραφεί.

Περιέχει 6 πρακτικά, μια διακήρυξη του Δημάρχου προς τους δημότες και έγγραφο του Δημάρχου προς τη Β. Διοίκηση Ύδρας και Σπετσών, με το οποίο ζητά να σφραγίσει την κάλπη που της στέλνει και να τη στείλει πίσω μαζί με τα απαιτούμενα ψηφοδέλτια. Ανακοινώνει πως η εκλογή αρχίζει την 10η του μηνός.

Στις 4 Αυγούστου ο Δήμαρχος Σπετσών (επειδή απουσιάζει υπογράφει αντ' αυτού ο Γεώργιος Κωνστούρου ως Δημάρχ. Πάρεδρος και Δημαιορεσιάρχης), με διακήρυξή του ανακοινώνει ότι ο εκτίθεται το πρωτόκολλο της Επιτροπής Παραπόνων στο δημοτικό κατάστημα, ότι μπορεί όποιος θέλει να εμφανισθεί ελεύθερα και να κάνει τις παρατηρήσεις του και να εκφράσει τις αντιρρήσεις του. Η έκθεση αυτή δε θα διαρκέσει πάνω από 24 ώρες, επειδή καμιά ένσταση δεν έγινε εκ μέρους αυτών που έχουν τα προσόντα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι κατά του εκλογικού καταλόγου που ήδη εκτέθηκε.

Τελευταία παρατίθεται η πράξη του Δημοτικού Συμβουλίου της 15ης Συνεδρίασής του, που έχει σα θέμα της την εκλογή, σύμφωνα με το άρθρο 62, παράγρ.2, τριμελούς επιτροπής από τα μέλη του, «προς παραδοχήν και απόφασιν των τυχόντων παραπόνων», μετά το τέλος της εκλογής.

Σύμφωνα με όσα αναφέρονται, το Δημοτικό Συμβούλιο εξέλεξε τους :

Ιωάννη Ράπτη, Καμαρινό Μοριάτη και Γεώργιο Πάνου. Σ' αυτούς, μαζί με το Δημαρχικό Πάρεδρο, αναθέτει, σύμφωνα με το άρθρο 13, να ακούσουν και να αποφασίσουν για τυχόν παράπονα όσων δημοτών ανήκουν στους εκλογικούς καταλόγους και έχουν, όπως αναγράφεται, «τα προσόντα του ψηφοφορείν».

«Πρωτόκολλον περί της συλλέξεως των ψηφοδελτίων, ήτοι Μέγα» του 1844.

Ένα σημαντικό έγγραφο που εμπεριέχει ο φάκελος των Δημαιορεσιών του 1844

(πρόκειται για έγγραφα που έχουν συρραφεί σε τόμο), είναι το «πρωτόκολλον περί της συλλέξεως των ψηφοδελτίων, ήτοι Μέγα», όπως αναφέρεται στο εξώφυλλο.

Στο εξώφυλλο αναγράφεται επίσης και η ημερομηνία «(τ)ην 10 Αυγούστου 1844 Σπέτσαις» και ο αριθμός Ιβ', που είναι ο αριθμός του εγγράφου στο φάκελο.

Αφού καταγράφονται τα οκτώ (8) πρακτικά της ψηφοφορίας (όπως ακριβώς περιέχονται στο πρωτόκολλο της Δημαιορεσιακής Επιτροπής «προς εκλογήν του Δημοτ. Συμβουλίου Σπετσών, και περί διανομής ψηφοδελτίων»), ακολουθεί κι ένα με αριθμό 9 και ημερομηνία 16 Αυγούστου 1844: Πρόκειται για το πρακτικό καταμέτρησης των ψήφων με την καταγραφή των ονομάτων που εμπεριέχονται στο κάθε ψηφοδέλτιο.

Μπροστά από κάθε ψηφοδέλτιο υπάρχουν δυο αριθμοί. Ο πρώτος είναι ο αύξων αριθμός που αντιστοιχεί στη σειρά που ανοίχτηκαν και καταγράφηκαν τα ψηφοδέλτια, κι ο δεύτερος είναι ο αριθμός που είχε το ψηφοδέλτιο. Φαίνεται πως τα ψηφοδέλτια που, όπως αναφέρεται, στάλθηκαν από τη Διοίκηση Ύδρας, ήταν αριθμημένα.

Αφού δηλαδή καθίστατο οριστικός ο αριθμός των εχόντων το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, αριθμούνται και εστέλλοντο τα ψηφοδέλτια για τις εκλογές. Όπως αναφέρεται ήταν 741, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από το γεγονός πως, ενώ τα ψηφοδέλτια που συλλέχθηκαν ήταν 440, υπήρχαν άλλα που έφεραν αριθμό μέχρι και 600. Με τον τρόπο αυτό δεν είναι δυνατόν να ήταν μυστική η ψηφοφορία, εφόσον η επιτροπή έβλεπε τι αριθμό είχε το ψηφοδέλτιο που έδινε σε κάποιον.

Όλα τα ψηφοδέλτια περιέχουν 6 ονόματα, εκτός από ένα με αριθμό 346.367 που περιέχει μόνον το όνομα του Αναστασίου Ανδρούτσου.

Το πατρώνυμο αναφέρεται σε μερικά μόνο ονόματα, ενώ τα περισσότερα αναγράφουν μόνο το όνομα και το επίθετο. Πρώτα το όνομα και μετά το επίθετο.

Το επάγγελμα δεν αναγράφεται σε κανένα.

Αφού καταγράφονται τα ονόματα 441 ψηφοδελτίων, το πρακτικό αναφέρει πως 440 ψηφοδέλτια συλλέχθηκαν, διότι το 386ο ψηφοδέλτιο είχε καταγραφεί δυο φορές με αύξοντες αριθμούς 210 και 212, οπότε το πρώτο ακυρώθηκε από την καταμέτρηση.

Ακολουθεί η «Περίληψις», όπως αναφέρεται, δηλαδή η καταγραφή, δίπλα σε κάθε όνομα, του αριθμού των ψηφοδελτίων που το περιέχουν και το άθροισμά τους. Έτσι προκύπτει ο αριθμός των ψήφων του καθενός που ψηφίστηκε.

Ακολουθεί το πρακτικό με αριθμό 10 και ημερομηνία 20 Αυγούστου 1844, με την οποία κοινοποιούνται τα αποτελέσματα της εκλογής σε τέσσερες παραγράφους. Στην πρώτη παράγραφο ανακοινώνονται οι ψήφοι που πήρε ο καθένας.^[5]

1. Ποιοι εκλέχτηκαν.

Στη δεύτερη παράγραφο αναφέρονται οι εκλεγέντες Δημοτικοί Σύμβουλοι για την ανανέωση του τριτημορίου καθώς και οι αναπληρωματικοί τους.^[6]

«Πρωτόκολλον Μέγα της Δημαιορεσιακής επιτροπής, περί συλλέξεως και διαλογής των ψηφοδελτίων της Νέας Δημαιορεσίας του τριτημορίου του δημοτ. Συμβουλίου (Σ)πετσών του 1848 έτους».

Στο εξώφυλλο του αναγράφεται κάτω από τον τίτλο και κάτω αριστερά η ένδειξη Ηον.

Πρόκειται για το 8ο κατά σειρά στοιχείο που περιέχει ο φάκελλος των εκλογών, όπως φαίνεται στο σχετικό πίνακα περιεχομένων του φακέλλου που υπάρχει στις τελευταίες σελίδες του.

Επειδή είναι το μοναδικό στοιχείο που διαθέτουμε για τη μελέτη των δημαιρεσιών του 1848, δεν γνωρίζουμε αναλυτικά τι προηγήθηκε της εκλογής. Από τα στοιχεία που διαθέτουμε για τις δημαιρεσίες του 1844, που μας δίνουν αναλυτική περιγραφή της εκλογικής διαδικασίας, μπορούμε να συμπεράνουμε πως ακολουθήθηκε μια παρόμοια πορεία (προκήρυξη εκλογών, ανακοίνωση ημερομηνίας, τόπου και διάρκειάς τους, σύνταξη εκλογικών καταλόγων, εκλογή επιτροπής ενστάσεων για τους εκλογικούς καταλόγους, ανακοίνωση εκλογικών καταλόγων, κλήρωση των μελών του Δημοτικού Συμβουλίου που θα αποχωρούσαν, εκλογή Δημαιρεσιακής Επιτροπής, σφράγιση της κάλπης από το Επαρχείο, το Ειρηνοδικείο και το Δημαρχείο, περιφρούρηση των εκλογών από τη Χωροφυλακή, διανομή των ψηφοδελτίων και διεξαγωγή της εκλογής και τα υπόλοιπα που περιγράφονται στο πρωτόκολλο του 1848 που διαθέτουμε).

Στα πρακτικά του 1848 περιέχονται και δυο ενστάσεις καθώς και η αντιμετώπισή τους.

Αφού προηγούνται τα πρακτικά διενέργειας της εκλογής, στη συνέχεια, σε άλλη πράξη με ημερομηνία 9 Οκτωβρίου 1848, που δεν είναι αριθμημένη, αναφέρεται πως οι Αναστάσιος Ν Χιώτη, Θ. Μουλάς, Φ. Λισβώνης και Α. Βουρίκης εμφανίστηκαν την προηγούμενη μέρα και κατέθεσαν ένσταση διαφόρων πολιτών σχετικά με τη μεταβολή του Δήμου Σπετσών από Β' σε Α' τάξης Δήμο, καθώς και μια δική τους ένσταση κατά της εκλογής του τριτημορίου του Δημοτ. Συμβουλίου, με την οποία ζητούν να ακυρωθεί γιατί τάχα έγινε παράνομα.

Στις 12 Οκτωβρίου 1848, όταν πλέον είχε εκπνεύσει η προθεσμία υποβολής ενστάσεων, η Δημαιρεσιακή Επιτροπή συνέταξε τις τελευταίες πράξεις της.

Η πρώτη, χωρίς αριθμηση, αναφέρεται στη λήξη της προθεσμίας για κατάθεση άλλων ενστάσεων, και κάνει τις παρατηρήσεις της για τις ενστάσεις που κατατέθηκαν.

Για την πρώτη ένσταση, που την υπογράφουν 298 πολίτες, και ζητούν τη μεταβολή του Δήμου Σπετσών από Β' τάξης σε Α', παρατηρεί πως είναι σκευωρία δυο-τριών ραδιούργων, επειδή

·Απ' αυτούς που υπογράφουν, οι μισοί είναι αγράμματοι και έχουν υπογράψει αντί γι αυτούς οι υποκινητές της ένστασης.

·Πολλοί υπέγραψαν χωρίς καν να γνωρίζουν το περιεχόμενο της ένστασης.

·Κάποιοι είναι διπλογραμμένοι στον κατάλογο των υπογραφών, για να φαίνονται πολλοί.

· Άλλοι πλαστογραφημένα αναφέρονται παρόντες ενώ λείπουν σε άλλο τόπο.

· Και κάποιοι άλλοι είναι ετεροδημότες.

Για τη δεύτερη ένσταση που τους εμφάνισε ο Δημαιρεσιάρχης, όπως αναφέρεται, η Επιτροπή, θεωρούσα πως είναι ανυπόστατα όσα λέγονται και δε χρειάζεται να τα σχολιάσει αναλυτικά, περιορίζεται μόνο στην παρατήρηση πως η μεταβολή των Δήμων ορίζεται από το άρθρο 8 του περί Δήμων νόμου: Ο Δήμαρχος Σπετσών με την υπ. αριθ. 2639 διαταγή του Υπουργείου Εσωτερικών, που του κοινοποιήθηκε από το Β. Επαρχείο με την υπ. αριθ. 205.538 διαταγή της 28ης Φεβρουαρίου ε.ε, έτσι διατάχτηκε. Υπάρχουν αρμόδια συμβούλια για αυτά και δεν είναι αυτό δουλειά του κάθε τυχαίου δημότη.

Η δημαιρεσιακή επιτροπή λοιπόν, αποκρούει το αίτημα της μεταβολής του Δήμου από Δήμο Β' τάξης που ήταν, σε Δήμο Α' τάξης, επικαλούμενη το άρθρο 8.

Το άρθρο 7 ήταν εκείνο που καθόριζε τις τρεις τάξεις των Δήμων.

Σύμφωνα με αυτό:

«Οι Δήμοι διαιρούνται κατά την πληθύν των κατοίκων εις τρεις τάξεις:

α' τάξις. Δήμοι με δέκα τουλάχιστον χιλιάδας κατοίκων.

β' τάξις. Δήμοι με δύο τουλάχιστον χιλιάδας κατοίκων.

γ' τάξις. Δήμοι με ολιγωτέρας των δύο χιλιάδων».

Αφού ο πληθυσμός των Σπετσών αυτή την εποχή ήταν «8.900 ψυχές» είναι φυσικό να ήταν β' τάξης ο Δήμος.

Το άρθρο 8 ορίζει ότι:

«Ο σχηματισμός και η διαίρεσις των Δήμων διατάσσεται παρά του Βασιλέως. Αλλά διά να γέννη εις το μέλλον μεταβολή του άπαξ προσδιορισμένου διοργανισμού αυτών, απαιτείται προηγουμένως η γνωμοδότησις του αρμοδίου Δημοτικού Συμβουλίου, καθώς και του Επαρχιακού και του Νομαρχιακού Συμβουλίου».

Η δεύτερη ένσταση που την υπογράφουν οι Ιω.Β. Βουρίκης, Γ.Α.Ορλόφ, Θ.Μουλάς, Α. Βουρίκης, Λισβώνας και Αναστάσης Ν. Χιότη, ζητά ακύρωση της εκλογής, με το επιχείρημα ότι παραβιάστηκαν τα άρθρα 62 και 63.

Στην απάντηση της Δημαιρεσιακής επιτροπής μας δίδονται οι εξής πληροφορίες:

Ο πληθυσμός του νησιού το 1848 ήταν 8900. Ο αριθμός λοιπόν των ψηφοφόρων ήταν 1526 (σύμφωνα με το άρθρο 62 , για τους δήμους β' τάξης ο αριθμός αυτός είναι το 1/8 του όλου αριθμού των κατοίκων συν μια αύξηση «ανά εξ δια πάσαν επέκεινα των δύο χιλιάδων εκατοντάδα κατοίκων». Δηλαδή $8900 \cdot \frac{1}{8} + (8900 - 2000) \cdot 6 = 1112 + 69 \cdot 6 = 1112 + 414 = 1526$.

Τα 2/3 των ψηφοφόρων που έπρεπε να ψηφίσουν ήταν 1017.

Οι ψηφίσαντες ήταν 427.

Ο αριθμός αυτός κατά την επιτροπή, είναι ικανός να καταστήσει νόμιμες τις εκλογές. Φαίνεται, όπως αναγράφεται, ότι οι ενιστάμενοι αγνοούσαν το Β. διάταγμα 2/14 Ιουλίου 1842 που, ειδικά για τις εκλογές στα νησιά Σπέτσες και Ύδρα, όριζε πως

απαιτείτο να ψηφίσουν τα 2/3 των παρόντων. Οπότε, αφού πολλοί έλλειπαν στα συνηθισμένα τους ταξίδια και κανένας άλλος δεν προσήλθε να ψηφίσει, παρόλο που είχαν ανακοινωθεί οι εκλογές και το γνώριζαν όλοι, οι 427 ψηφίσαντες αντιστοιχούν στα 3/4 των παρόντων.

Μια άλλη μομφή κατά του κύρους των εκλογών που διατυπώνεται στο κείμενο της ένστασης, έχει να κάνει με το κατά πόσον τα μέλη της συνέλευσης, οι ψηφίσαντες και, στη συνέχεια, οι εκλεγμένοι είναι «εκ των πλέον φορολογουμένων πολιτών». Πρόκειται δηλαδή για εκ των υστέρων ένσταση για τους εκλογικούς καταλόγους. Αυτή η ένσταση κανονικά δεν είχε θέση σ' αυτή τη χρονική στιγμή αφού, πριν ξεκινήσει η εκλογική διαδικασία, οι εκλογικοί κατάλογοι είχαν ήδη εκτεθεί, είχε οριστεί επιτροπή ενστάσεων γι αυτούς και κανείς δεν είχε υποβάλει ένσταση (οπότε και κατέστησαν οριστικοί και προχώρησε η εκλογική διαδικασία). Εδώ βέβαια δεν πρόκειται για ένσταση που αφορούσε το ποιοι είχαν συμπεριληφθεί και ποιοι όχι στους εκλογικούς καταλόγους, αλλά το αν οι 427 που ψήφισαν ήταν οι μάλλον φορολογούμενοι -σε σχέση όχι με όλους τους Σπετσιώτες γενικά, αλλά σε σχέση με όσους περιλαμβάνονταν στους εκλογικούς καταλόγους. Η ένσταση δηλαδή εννοεί πως όσοι τελικά ψήφισαν δεν είναι οι μάλλον φορολογούμενοι των μάλλον φορολογουμένων. Δηλαδή ότι η αποχή αλλοίωσε την προϋπόθεση του να προκύπτει η Δημοτική Αρχή από τους μάλλον φορολογουμένους πολίτες.

Η Δημοκρασιακή Επιτροπή, ενώ μπορούσε να κλείσει το θέμα, λέγοντας απλά πως όσοι τελικά απαιτείται να ψηφίσουν ώστε να είναι έγκυρες οι εκλογές αρκεί να ανήκουν στους εκλογικούς καταλόγους, δηλαδή να είναι εκ των μάλλον φορολογουμένων πολιτών, επιχειρηματολογεί με τρόπο καθόλου πειστικό, λέγοντας πως, από τους 427 που ψήφισαν, πάνω από 120 είναι «εκ των μάλλον φορολογουμένων δημοτών», εκείνοι δε που εκλέχτηκαν Δημοτικοί Σύμβουλοι είναι από τους πιο μυαλωμένους και διάσημους πολίτες. Οι πολίτες αυτοί θυσίασαν χιλιάδες δίστηλα στον αγώνα της Παλιγγενεσίας και έχουν πλοία και περιουσία πολύ μεγαλύτερη από αυτή που έχουν οι άστεγοι που υποβάλλουν την ένσταση, οι οποίοι ανήκουν στην τελευταία τάξη. Οι συμπατριώτες τους, για τα πατριωτικά τους αισθήματα τους αγαπούν τους υπολήπτονται και τους εμπιστεύονται απερίοριστα, πράγμα που φαίνεται κι από το γεγονός πως πλειοψήφισαν στην εκλογή αυτή.

Εδώ η επιχειρηματολογία της επιτροπής εμφανίζει κενά, γιατί ενώ λέει πως «εκ των 427 των λαβόντων μέρος εις την δημοκρασιακήν συνέλευσιν οι 120 και επέκεινα είναι εκ των μάλλον φορολογουμένων δημοτών», δε μας λέει τι ήταν οι υπόλοιποι. Ο νόμος προέβλεπε όλα τα μέλη της δημοκρασιακής επιτροπής να είναι «εκ των μάλλον φορολογουμένων δημοτών». Πιθανώς στη λίστα που καταρτιζόταν με βάση τους άμεσους φόρους να ήταν σαφής η κατάταξη για τους πρώτους 120. Από κει και κάτω να μην περιείχοντο στον κατάλογο μέχρι να συμπληρωθεί ο αριθμός των "μάλλον φορολογουμένων", πλην όμως ήσαν φτωχοί άνθρωποι. Για το λόγο αυτό και χρησιμοποιείται ως επιχείρημα η πρότερη οικονομική τους ακμή την οποίαν θυσίασαν χάριν του αγώνα της Παλιγγενεσίας.

Η πληροφορία που προκύπτει τόσο από την ένσταση, όσο κι από την απόκρουσή της, είναι πως μόνον 120 από τους 427 που ψήφισαν ήταν από τις πρώτες σειρές στον

πίνακα των «μάλλον φορολογουμένων». Ανεξάρτητα από το αν ο αριθμός αυτών που τελικά ψήφισαν ήταν ο απαιτούμενος να καταστήσει νόμιμες τις εκλογές ή όχι, υπήρξε μεγάλη αποχή και μάλιστα από τους πιο εύπορους πολίτες.

Να ήταν τυχαία αυτή η αποχή, ή αποτελούσε μια μορφή διαμαρτυρίας για τυχόν μεθοδεύσεις που είχαν γίνει στις προηγούμενες δημαιορεσίες;

Τελικά η ένσταση απορρίπτεται, όπως φαίνεται στο τελευταίο πρακτικό που αποτελεί ανακοίνωση του εκλογικού αποτελέσματος προς το Β. Επαρχείο, που στο τέλος υπογράφεται μόνον από τον Γεώργιο Πάνου. Εδώ αναφέρεται ότι και ο Βασιλικός Έπαρχος και το υπόλοιπο προσωπικό του Βασ. Επαρχείου γνωρίζει καλά τον χαρακτήρα και τη διαγωγή «των χαλκευσάντων και υποκινησάντων απατηλώς ταύτας [τας ενστάσεις]».

Στο τέλος παρατίθεται ο πίνακας των πρακτικών που περιέχονται στο φάκελο αυτό των δημαιορεσιών, και είναι:

- Ένας φάκελος με τις σχετικές διαταγές.
- Το πρωτόκολλο της επιτροπής παραπόνων κατά του εκλογικού καταλογου, που αποτελείται από 16 φύλλα και περιέχει τις προκαταρκτικές εργασίες του Δημάρχου και της Επιτροπής.
- Ένας φάκελος με την έγκριση των πρακτικών της Επιτροπής, το πρόγραμμα του Δημάρχου για την έναρξη των εκλογών, και την απόδειξη των κηρύκων πως ανακοίνωσαν τις εκλογές στη διάρκεια των ημερών της ψηφοφορίας.
- Ένας φάκελος με την έγκριση του με αρ. πρωτ.137 ψηφίσματος του Δημοτικού Συμβουλίου, τη διαταγή για την αποστολή της κάλπης και των ψηφοδελτίων, και αντίγραφο του πρωτόκολλου που αναφέρεται στη σφράγιση της κάλπης.
- Ένας φάκελος με το διορισμό από το Επαρχείο της Επιτροπής για το άνοιγμα και κλείσιμο της κάλπης, το πρωτόκολλο που συντασσόταν κάθε μέρα από την Επιτροπή αυτή, και τις αποδείξεις ότι τα μέλη της επιτροπής πήραν τις διαταγές του διορισμού τους .
- Ο εκλογικός κατάλογος που περιείχε τα ονόματα όσων είχαν το δικαίωμα να εκλέξουν και να εκλεγούν.
- Πέντε φύλλα με το πρωτόκολλο της Δημαιορεσιακής Επιτροπής, για τη διανομή των ψηφοδελτίων.
- Το μεγάλο πρωτόκολλο της Δημαιορεσιακής Επιτροπής, για τη συλλογή των ψηφοδελτίων και την έκδοση του αποτελέσματος.
- Δυο ενστάσεις πολιτών από τις οποίες η μία αναφερόταν στη μεταβολή του Δήμου σε άλλης τάξης Δήμο, και η άλλη ζητούσε να ακυρωθεί η εκλογή.
- 427 γραμμένα ψηφοδέλτια και 173 κενά.

Εκείνο που παραμένει αδιευκρίνιστο είναι: με ποιο κριτήριο το Β. Επαρχείο επέλεγε τον αριθμό των ψηφοδελτίων που έστελνε ; Στις δημαιορεσίες του 1844 έστειλαν 741 ψηφοδέλτια ενώ στις δημαιορεσίες του 1848, έστειλαν 600. Ο αριθμός αυτός είναι

πολύ μικρότερος από τον αριθμό εκείνων που μπορούσαν να ψηφίσουν.

Μολονότι οι δημαιρεσίες τόσο του 1844, όσο και του 1848, φαίνονται με μια πρώτη ματιά κατά πάντα νομότυπες, μια προσεκτική μελέτη τους αποκαλύπτει μεθοδεύσεις και έντονο παρασκήνιο.

Στις δημαιρεσίες του 1844, το παρασκήνιο και οι μεθοδεύσεις που διαφαίνονται, αφορούν στον τρόπο με τον οποίο «κληρώθηκαν» τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου που θα αποχωρούσαν, που, καθώς φαίνεται, η επιλογή τους μάλλον δεν αφέθηκε στην κλήρωση.

Στις δημαιρεσίες του 1848, η μια από τις δυο ενστάσεις μας δημιουργεί προβληματισμό για την αποχή που υπήρξε και μας δημιουργεί υπόνοιες μήπως δεν ήταν τυχαία, αλλά αποτελούσε έκφραση διαμαρτυρίας για κάποιο γεγονός, πιθανά για τον τρόπο που έγινε η επιλογή των μελών που θα αποχωρούσαν από το Δημοτικό Συμβούλιο. Ίσως να μην είναι τυχαίο το γεγονός πως απείχαν πολλοί από τις πάνω σειρές της λίστας των «μάλλον φορολογουμένων» πολιτών, καθώς αναφέρεται στην ένσταση. Βέβαια ο αριθμός των ψηφισάντων δεν ήταν πολύ μικρότερος από τον αντίστοιχο του 1844. Το 1844 ψήφισαν 741, και το 1848 ψήφισαν 727. Ίσως το 1844 να αιφνιδιάστηκαν οι αδικημένοι και η μερίδα στην οποία ανήκαν και να μην αντέδρασαν καταθέτοντας ένσταση, πράγμα που έκαναν το 1848.

Δυστυχώς από το φάκελο των δημαιρεσιών του 1848 έχουμε μόνον το «Μέγα Πρωτόκολλον» των εκλογών και δε μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για άλλες λεπτομέρειες.

Ακόμη, θα ήταν πολύ βοηθητική η μελέτη των δημαιρεσιών του 1840 από τις οποίες είχε προκύψει ολόκληρο το Δημοτικό Συμβούλιο, αλλά ούτε αυτό διασώζεται.

Παρότι με το εκλογικό σύστημα της εποχής δεν υπήρχαν υποψήφιος παρατάξεις, από όσα διασώζονται στους φακέλους των δημαιρεσιών του 1844 και του 1848, διαφαίνεται ύπαρξη παρατάξεων. Αυτή επιβεβαιώνεται από την ένσταση των δημαιρεσιών του 1848 και τα όσα λέγονται στην απόκρουσή της. Την ένσταση αυτή δεν την υποβάλλουν απλά δυο ή τρεις πολίτες, αλλά τη συνοδεύουν 298 υπογραφές πολιτών.

Η συμμετοχή των πολιτών στις εκλογές ήταν πολύ μικρή. Φαίνεται πως οι επαγγελματικές υποχρεώσεις των ναυτικών που περιλαμβάνονταν στους εκλογικούς καταλόγους τους κράτησαν μακριά από τις Σπέτσες και από τις κάλπες.

Αν δεν είχε ψηφιστεί η ευεργετική διάταξη για τα νησιά Σπέτσες και Ύδρα, που πρόβλεπε να υπολογίζονται τα απαιτούμενα ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές, όχι από τον αριθμό όλων όσων είχαν δικαίωμα ψήφου, αλλά όσων από αυτούς που είχαν δικαίωμα ψήφου ήταν παρόντες, δε θα μπορούσαν να νομιμοποιηθούν οι εκλογές.

Καλομοίρα Αργυρίου – Κουμπή,
Προϊσταμένη Τοπικού Αρχείου Σπετσών,
Θεολόγος – υποψήφια διδάκτορας Αρχειονομίας
στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Ο Δήμος Σπετσών φαίνεται ότι ήταν Β' τάξης δήμος. Αναφέρεται ότι ο πληθυσμός των Σπετσών ήταν 8.900 {«επί 8.900 ψυχών του πληθυσμού των (Σ)πετσών»}.

[2] Δεν υπήρχε όχι μόνον άμεση εκλογή Δημάρχου αλλά αμφισβητείται και η έμμεση. Βλ. Περ. Αργυρόπουλου, Δημοτική Διοίκησης εν Ελλάδι, 1843, Τόμος Α', σελ. 348-406 και Τιμ. Φιλήμονος, Ο Δήμαρχος, 1893, σελ. 51.

[3] Οι δημαρρεσίες του 1844 και του 1848, έγιναν για την αντικατάσταση του τριτημορίου του Δημοτικού Συμβουλίου, δηλαδή των τεσσάρων μελών (όλα ήταν δώδεκα. Το 1/3 τους ήταν τέσσερα), που θα αντικαθιστούσαν τα τέσσερα αποχωρήσαντα μέλη στο τέλος της τριετίας.

[4] (Άρθρο 72).

[5] "Α. Ότε ανοιχθείσης μετά την αποπεράτωσιν της ψηφοφορίας κατά την τάξιν της εμπεριεχούσης τα ψηφοδέλτια κάλπης και κατοχυρωθείσης της εμπεριεχομένης εις ταύτα ψηφοφορίας και το της εκλογής πρωτόκολλον, εξήχθη, ότι έκαστος των κατωτέρω σημειωθέντων εκλεξίμων, έλαβεν τας ως εφεξής ψήφους.

1. Αναγνώστης Γ. Κυριακού ή Αναστασίου τετρακοσίους δώδεκα 412.
2. Πέτρος Δ. Γουδής τετρακοσίους πενήντα εννέα 459
3. Γεώργιος Κωνστούρος διακοσίους ενενήκοντα μίαν 291
4. Αναγνώστης Χ' Αναργύρου διακοσίους εξήκοντα μίαν 261
5. Δημήτριος Περγίικας διακοσίους τριάκοντα έξ 236
6. Γεώργιος Μοριάτης εκατόν ενενήκοντα οκτώ 198
7. Μιχαήλ παπα Γεωργίου Οικονόμου εκατόν τεσσαράκοντα πέντε 145
8. Αδριανός Α. Σωτήρου εκατόν τεσσαράκοντα τρεις 143
9. Παντελής Καλαφάτης εκατόν είκοσι τρεις 123
10. Βασίλειος Θ. Γκίνης ογδοήκοντα πέντε 85
11. Αναστάσιος Ανδρούτσος εβδομήκοντα τεσσάρους 74
12. Δημήτριος Σκοπελίτης εξήκοντα οκτώ 68
13. Βασίλειος Ορλόφ εξήκοντα δύο 62
14. Μιχαήλ Οικονόμου τριάκοντα εννέα 39
15. Καμαρινός Μοριάτης είκοσι πέντε 25
16. Α. Χ' Αναργύρου δεκατρείς 13
17. Ιωάννης Καμαρινός δώδεκα 12
18. Βασίλης Γκίνης δέκα 10
19. Βασίλειος Χ. Νικόλα εννέα 9
20. Γεώργιος Λεμπέσης επτά 7
21. Αδριανός Γ. Μοριάτης έξ 6
22. Γεώργιος Πάνου έξ 6
23. Νικόλαος Μέξης πέντε 5
24. Νικόλαος Σωτηράκης τέσσαρους 4

25. Ιωάννης Θ. Μέξης τέσσαρους 4
26. Θεόδωρος Χ' Ιω. Μέξης τέσσαρους 4
27. Νικόλαος Α. Μπόταση τρεις 3
28. Νικόλαος Α. Κυριακού τρεις 3
29. Χριστόδουλ. Βάμβας τρεις 3
30. Νικόλαος Γ. Μοριάτης δύο 2
31. Γεώργιος Κούτσης δύο 2
32. Γεώργιος Λ. Καλαφάτης μίαν 1
33. Γεώργιος Χαριτόπουλος μίαν 1
34. Ιωάννης Ράπτης μίαν 1
35. Ιωάννου μίαν 1
36. Πέτρος Ευσταθίου μίαν 1
37. Πέτρος Ησαΐας μίαν 1
38. Αναγνώστης Σίνης μίαν 1
39. Ιωάννης Χρ. Κούτσης μίαν 1
40. Κοσμάς Γ. Κούτσης μίαν 1
41. Δημήτριος Ν. Μήτρου μίαν 1
42. Παύλος Χ' Αναργύρου μίαν 1
43. Πέτρος Τραϊφόρος μίαν 1
44. Λάζαρος Π. Λαζάρου μίαν 1
45. Ανδρέας Χ' Αναργύρου μίαν 1
46. Δημήτριος Π. Γουδή μίαν 1
47. Ηλίας Δαλμάς μίαν 1
48. Γαρούφαλος μίαν 1
49. Μαστροχριστοφής μίαν 1
50. Αναγνώστης παπα Νικολάου μίαν 1
51. Δημητράκης Οικονόμου μίαν 1.

[6] " Β'. Ότι οι τέσσαροι πρώτοι κ.κ. Αναγ. Γ. Κυριακού, Πέτρος Δ. Γουδή, Γεώργιος Κωνστούρος και Αναγ. Χ' Αναργύρου ως λαβόντες την πλειονοψηφίαν είναι οι εκλεχθέντες εκ μέρους του Δήμου, εν ενεργεία Δημοτικοί Σύμβουλοι, οι δε κ.κ. Δημήτριος Περγίκας, και Γεώργιος Μοριάτης ως λαβόντες την αμέσως μετά των πρώτων σχετικήν πλειοψηφίαν εισίν οι συμπληρωματικοί. "

Βιβλιογραφία:

Σύνταγμα 1844

Χρήστου Π. Κλειώση «Ιστορία της τοπικής αυτοδιοικήσεως (από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα), Αθήναι 1977.

Περ. Αργυρόπουλου «Δημοτική Διοίκησης εν Ελλάδι», 1843.

Τιμ. Φιλήμονος «Ο Δήμαρχος», 1893.

Σπύρου Μαρκεζίνη «Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδος», Αθήναι 1966.

Καλομοίρας Αργυρίου Κουμπή "Η Εθνοφυλακή των Σπετσών (1862-1880) Σπέτσες 2006". Έκδοση ΓΑΚ/ Τοπικού Αρχείου Σπετσών.

Ανδρέα Κουμπή « Σπετσιώτες ναυμάχοι. Τόμος Α' », Σπέτσες 2003.

Ανδρέα Κουμπή « Σπετσιώτες ναυμάχοι. Τόμος Β' », Σπέτσες 2007.

Παπαρηγόπουλου Κ. « Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», 1930.

Παπανδρέου Χρ. « Συστήματα εκλογής αρχών Τοπικής Αυτοδιοικήσεως», ΕΤΑ 1969.

Παπαγαρυφάλλου Π. « Η Τοπική Αυτοδιοίκηση και το νέο Σύνταγμα», ΕΤΑ. 1976.

Γεραγά Κ. « Σελίδες από την διοικητική Ιστορίαν της Ελλάδος», 1948.

Φαρδή Γ. Αποκέντρωση και αυτοδιοικήσεις, 1948.

Εικ.1: κατάσταση που φέρει τους αριθμούς του κάθε ψηφοδελτίου και τα ονόματα που περιείχε το καθένα.

The image shows a close-up of an open historical document, likely a voting list or a record of election results. The pages are filled with handwritten numbers and names, organized in columns. The document appears to be a record of votes for various candidates or districts. The handwriting is in a historical script, possibly Greek, and the paper shows signs of age and wear.

Εικ.2: Κατάλογος με τους αριθμούς των ψηφοδελτίων που έλαβε κάθε ψηφισθείς πολίτης(δεν μπορούμε να πούμε κάθε "υποψήφιος δημοτικός Σύμβουλος" διότι όλοι όσοι πληρούσαν τις προϋποθέσεις να εκλεγούν θεωρούντο υποψήφιοι).

The image shows a close-up of an open historical document, likely a list of voters or a record of election results. The pages are filled with handwritten numbers and names, organized in columns. The document appears to be a record of voters and their assigned ballot numbers. The handwriting is in a historical script, possibly Greek, and the paper shows signs of age and wear.

Η ανακάλυψη της μυκηναϊκής Πελοποννήσου μέσα από τον ελληνικό εθνικό Τύπο (δεκαετία 1830-δεκαετία 1920)

Αναστασία Λεγίου

Εισαγωγή: ο Ερρίκος Σλήμαν, οι ανασκαφές στην Τροία και οι απαρχές της μελέτης της Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο.

Ο αρχαιολογικός όρος «μυκηναϊκός» δηλώνει τον σχετικό με τον πολιτισμό που αναπτύχθηκε στην κεντρική και νότια ηπειρωτική Ελλάδα κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, δηλαδή από τις αρχές του 16ου έως τα τέλη του 12ου αιώνα, και χαρακτηριζόταν από σύνθετες κοινωνικο-πολιτικές και οικονομικές δομές, συστηματικές επαφές με τα κέντρα της ανατολικής Μεσογείου, εξελιγμένη τεχνολογία και εκλεπτυσμένη αισθητική. Αν και, κατά την περίοδο της ακμής του, κατά τους 13ο και 12ο αιώνες, ο μυκηναϊκός πολιτισμός έφτασε έως την Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου, τη Μικρά Ασία, την Κύπρο και τα παράλια της Ανατολικής Μεσογείου, κοιτίδα του αποτελεί η νότια ηπειρωτική Ελλάδα και η Πελοπόννησος, όπου έχουν εντοπισθεί τα ανακτορικά κέντρα, οι διοικητικοί και οικονομικοί πυρήνες των μυκηναϊκών «κρατών». Ο χαρακτηριστικός υλικός πολιτισμός των Μυκηναίων αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά στην αργολική θέση των Μυκηνών, η οποία έδωσε και το όνομά της σε αυτόν[1].

Η ανασκαφή στις Μυκήνες, που ξεκίνησε το 1876, καθώς και αυτή του ανακτορικού κέντρου της Τίρυνθας, λίγο αργότερα, σηματοδοτούν την απαρχή της ανακάλυψης της μυκηναϊκής Πελοποννήσου, αλλά και αυτής καθαυτής της μυκηναϊκής εποχής[2]. Μέχρι τότε, οι ιστορικοί, φιλόλογοι, και αρχαιολόγοι, θεωρούσαν ότι της ακμής του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, δηλαδή του 5ου και 4ου αιώνα, είχε προηγηθεί μία «ηρωϊκή» εποχή, την οποία απηχούσαν τα ομηρικά έπη και ανέφεραν ο Ησίοδος, ο Ηρόδοτος, αλλά και ο Θουκυδίδης. Καθώς η χρονολόγηση της εποχής αυτής βασίστηκε στις πληροφορίες των αρχαίων συγγραφέων, οι πολλαπλές ερμηνείες των πηγών την καθιστούσαν ασαφή και προβληματική, με μόνο σίγουρο το *terminus ante quem* της πρώτης Ολυμπιάδας[3]. Ένα επιπλέον ζήτημα ήταν και η ιστορικότητα των πληροφοριών που παρέδιδαν οι αρχαίοι συγγραφείς, κυρίως ο Όμηρος. Κατά το β' μισό του 18ου και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οι ευρωπαίοι ιστοριογράφοι πίστευαν ότι μπορούσαν να αντλήσουν ιστορικά δεδομένα από τα έπη[4], πεποίθηση που ανατράπηκε σημαντικά από τον θετικιστή βρετανό ιστορικό Τζωρτζ Γκρόουτ (1794-1871), συγγραφέα του θεμελιώδους έργου *A history of Greece* (1846-1856), ο οποίος υποστήριξε ότι κανένας αρχαίος ελληνικός μύθος δεν περιείχε αξιόπιστες ιστορικές πληροφορίες[5].

Αρκετοί, βέβαια, ήταν εκείνοι που δεν επηρεάστηκαν από τις απόψεις του Γκρόουτ, με γνωστότερο εκπρόσωπό τους τον γερμανό αρχαιόφιλο έμπορο και λάτρη του Ομήρου Ερρίκο Σλήμαν (1822-1890)[6], ο οποίος το 1868, με τα ομηρικά έπη και την *Ελλάδος Περιήγησιν* του Πausανία ανά χείρας, περιηγήθηκε την Ελλάδα ξεκινώντας από την Κέρκυρα, την Κεφαλλονιά και την Ιθάκη και συνεχίζοντας στην Πελοπόννησο, στην Αθήνα, και στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη, και την περιοχή της Τρωάδας, η οποία είχε ταυτιστεί βάσει τοπογραφικών πληροφοριών που πα-

ραδίδονταν στην *Ιλιάδα*[7]. Στόχος του ταξιδιού αυτού ήταν να επισκεφθεί τις τοποθεσίες που ανέφερε ο Όμηρος, προκειμένου να εντοπίσει αρχαία ερείπια, που θα μπορούσαν να συνδεθούν με τους ομηρικούς ήρωες και την εποχή τους[8]. Κατά την περίοδο αυτή, αν και η θέση της Τροίας δεν εντοπιζόταν με βεβαιότητα, οι περισσότεροι ερευνητές, βασισμένοι στις περιγραφές των ομηρικών κειμένων και σε επιφανειακά αρχαιολογικά κατάλοιπα, θεωρούσαν ότι τα ερείπια της πόλη του Πριάμου βρίσκονταν στο Μπουνάρμπασι, κοντά στο Τσανάκκαλε. Αφού εξέτασε με λεπτομέρεια τα τοπογραφικά χαρακτηριστικά της περιοχής και πραγματοποίησε δοκιμαστικές τομές, ο Σλήμαν πείστηκε ότι το Μπουνάρμπασι δεν ήταν σε καμία περίπτωση η θέση του Ιλίου και μετέφερε την έρευνά του βορειότερα, στο λόφο Χισαρλίκ. Εκεί τον οδήγησε η συνδυασμένη μελέτη της *Ιλιάδας* και της τοπογραφίας της περιοχής αυτής[9].

Η συστηματική ανασκαφή στο Χισαρλίκ ξεκίνησε το 1871, διήρκεσε τρία χρόνια κι έφερε στο φως οχυρώσεις, εκτεταμένα οικιστικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και σημαντικά κινητά ευρήματα[10], με γνωστότερο παράδειγμα τον εντυπωσιακό «θησαυρό του Πριάμου»[11]. Τα ευρήματα αυτά προκάλεσαν, όπως ήταν αναμενόμενο, το ενδιαφέρον του ελληνικού Τύπου, που με συνεχή δημοσιεύματα παρακολουθούσε εντατικά τις εξελίξεις στο ανασκαφικό πεδίο του Χισαρλίκ[12]. Μάλιστα, η *Εφημερίς των Συζητήσεων*, αθηναϊκή εφημερίδα που εκδιδόταν δύο φορές την εβδομάδα κατά την περίοδο 1870-1895, δημοσίευε τακτικά αναφορές, τις οποίες απέστελλε ο ίδιος ο Σλήμαν από την Τροία, προκειμένου να ενημερώσει το ελληνικό κοινό για την εξέλιξη των εργασιών και τα ευρήματά του[13]. Αντίστοιχο ενδιαφέρον έδειξε ο ελληνικός Τύπος και για τις επαναληπτικές ανασκαφές, που πραγματοποίησε ο Σλήμαν στο Χισαρλίκ την περίοδο 1878-1879, το 1882 και το 1890[14], τις προστριβές του με την Υψηλή Πύλη σχετικά με τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των ευρημάτων του[15], καθώς και για την τύχη αυτών[16], και για τις σχετικές δημοσιεύσεις που εξέδωσε ο γερμανός ανασκαφέας[17]. Τέλος, υπήρχαν άρθρα, που αφορούσαν διαλέξεις, μελέτες και σχόλια ελλήνων και ξένων επιστημόνων σχετικά με την Τροία[18], καθώς και κάποιες αναδημοσιεύσεις άρθρων ξένων, κατεξοχήν ευρωπαϊκών, εφημερίδων σχετικά με τις ανακαλύψεις του Σλήμαν[19].

Χαρακτηριστική ως προς τη σημασία που απέδιδε ο ελληνικός τύπος στα αρχαιολογικά επιτεύγματα του Σλήμαν, είναι η αναφορά στην *Αυγή* (29.09.1873) σχετικά με τον θησαυρό του Πριάμου:

«Εκεί ευρέθησαν πλην πολυαρίθμων άλλων αντικειμένων, σκεύη εκ καθαρού χρυσού, αργυρού και ηλέκτρου πλάκες αργυραί, δύο λαμπροί γυναικείοι στολισμοί εκ καθαρού χρυσού, πολλάί χιλιάδες χρυσών μαργαριτών απεσπασμένων εκ περιδεραίων, οκτώ ψέλια και 36 χρυσά ενώτια. Ουδεμία αμφιβολία ότι ο θησαυρός ούτος ανήκεν εις τον κύριον των ανακτόρων, όστις ήτον συγχρόνως και βασιλεύς του τόπου. Αλλά ποίον το όνομα του βασιλέως εκείνου; Ήτον άρα γε ο Πρίαμος; Όπως απαντήσω εις την ερώτησιν ταύτην, έπρεπε προηγουμένως να ήμαι βέβαιος ότι η Ιλιάς δεν ομοιάζει προς τας εποποιείας της Ραμαγιάνας και Σαχ Ναμέ, εν αις ο ήλιος, η σελήνη, οι άνεμοι και τα νέφη παριστώνται υπό αρχαίων ηρώων, η δε πάλη των στοιχείων και η κοσμογονία ως συμβάντα ανθρώπινα. Οπωσδήποτε ο κ. Σχλιέμαν παρέσχε

μεγάλην υπηρεσίαν εις την επιστήμην και μέγας ετίμησεν εαυτόν χρησιμοποίησας τοσούτον ευγενώς πλούτον αποκτηθέντα δια των δοκιμασιών, ας αφηγήθητε.»[20]

Ο προβληματισμός που εκφράζει ο ανώνυμος συντάκτης της *Αυγής* σχετικά με την ιστορικότητα των επών και, συνακόλουθα, με την ταύτιση της Τροίας, αποτελούσε θεμελιώδες επιστημονικό ζήτημα με απήχηση και στο ευρύ κοινό, όπως προκύπτει από τα δημοσιεύματα σε όλες τις ελληνικές εφημερίδες σχετικά με την τοπογραφία της Τρωάδας και τον συσχετισμό της με τις πληροφορίες που παραδίδονται στην *Ιλιάδα*. [21] Η διαφωνία κάποιων ελλήνων αρχαιολόγων με την τοποθέτηση της ομηρικής Τροίας στο λόφο Χισαρλίκ ήταν τόσο έντονη, που έφτασε και στον Τύπο. Πιο δραστήριος αντιπρόσωπος της ομάδας αυτής ήταν ο Γεώργιος Νικολαΐδης (1820-1907), ο οποίος είχε εκπονήσει πραγματεία σχετικά με την ταύτιση της Τροίας με το Μπουνάρμπασι, εμμένοντας στην προ Σλήμαν επικρατούσα άποψη [22]. Αν και πολύ συχνά ο τελευταίος αντιμετωπιζόταν από τον ελληνικό Τύπο ως πρωτοπόρος και ικανός λόγιος και ανασκαφέας, η κριτική για την έλλειψη επιστημονικής εγκυρότητας στο έργο του δεν ήταν σπάνια, ούτε άλλωστε και τα ειρωνικά σχόλια για την τυφλή, σχεδόν γραφική του προσκόλληση στον Όμηρο. Σε άρθρο της *Εφημερίδας* (15.03.1891) αναφέρεται ότι ο θεός της οικίας του

«ήτο ο Όμηρος, η *Ιλιάς* ήτο η Γραφή της. Επί όλων των θυρών, εις όλας τας γωνίας είνε γεγραμμένοι στίχοι των αρχαίων ποιητών. Εντός της οικίας δεν ήκουε τις άλλα ονόματα ειμή Αγαμέμνων, Τελαμών, Αινείας, Λαομέδων, Ανδρομάχη, Κρέουσα· και αυτοί οι υπηρέται του έφερον αρχαία ονόματα.» [23]

Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις ο Σλήμαν χαρακτηρίστηκε «αρχαιοκάπηλος», καθώς ένα μεγάλο μέρος των ευρημάτων του μεταφέρθηκε στη Γερμανία [24], ενώ δεν έλειψαν και κατηγορίες ότι τα ευρήματά του δεν ήταν γνήσια [25]. Χαρακτηριστική είναι η σχετική διαμάχη που ξέσπασε μεταξύ του ανασκαφέα και του διευθυντή της Εθνικής Βιβλιοθήκης Σπυρίδωνα Κόμνου [26], στον οποίο ο Σλήμαν απάντησε με εκτενείς επιστολές, που δημοσιεύτηκαν σε ελληνικές εφημερίδες [27].

Σε κάθε περίπτωση και άσχετα με την αρχαιολογική δεινότητα και ηθική του Σλήμαν, οι ανασκαφές του στην Τρωάδα υπήρξαν ο ουσιαστικός πρόλογος ενός από τα σημαντικότερα κεφάλαια στην μελέτη της αιγιακής Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Μετά τις επαναληπτικές ανασκαφές το 1878-1879, το 1882 και το 1890, την σκυτάλη πήρε ο διακεκριμένος γερμανός αρχαιολόγος και αρχιτέκτονας Βίλελμ Ντέρπφελντ (1853-1940), ο οποίος είχε συνεργαστεί με τον Σλήμαν στην Τροία (1882, 1890) και την Τίρυνθα (1884-1885). Οι ανασκαφές του Ντέρπφελντ [28], οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα 1893-1894, καλύφθηκαν πλήρως από τον ελληνικό Τύπο με πληθώρα δημοσιευμάτων [29]. Κατά την περίοδο 1932-1938 στο Χισαρλίκ ανέσκαψε ο αμερικανός αρχαιολόγος Καρλ Μπλέγκεν (1887-1971) [30], ο οποίος ακολούθως ερεύνησε το ανάκτορο της Πύλου, ενώ, από το 1988 και εξής, οι ανασκαφές συνεχίζονται από τα πανεπιστήμια του Τύμπιγκεν και του Σινσινάτι [31].

Ο θεμελιώδης ρόλος που έπαιξε ο Ερρίκος Σλήμαν στην ανάδειξη του μυκηναϊκού πολιτισμού, ο οποίος αντανakλάται στους χαρακτηρισμούς του ως «πατέρα της μυκηναϊκής αρχαιολογίας» από τους Βέντρικς και Τσάντγουικ [32] και «σκαπανέα της αιγιακής Εποχής του Χαλκού» από τον Βινζγκάαρτεν [33], αφού με

την δραστηριότητά του στην Τροία έκανε τον επιστημονικό κόσμο να ενδιαφερθεί για την διερεύνηση και άλλων «ομηρικών» περιοχών και θεμελίωσε, πέρα από κάθε αμφιβολία, την ύπαρξη σημαντικών πολιτισμικών φάσεων πριν τα κλασικά χρόνια. Η ανασκαφική του δράση στην Πελοπόννησο, δηλαδή οι έρευνες που διενήργησε στις Μυκήνες (1874) και στην Τίρυνθα (1884-1885), υπήρξε επί της ουσίας η βάση για τις απαρχές της μελέτης του μυκηναϊκού πολιτισμού, η οποία σήμερα αποτελεί έναν από τους πλέον βασικούς κλάδους της ελληνικής αρχαιολογίας, με ιδιαίτερη άνθηση από τη δεκαετία του 1960 και εξής, με πολυάριθμους ειδικευμένους μελετητές στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Ούτε είκοσι χρόνια δεν είχαν περάσει από τις πρώτες ανασκαφές του Σλήμαν στις Μυκήνες, όταν εμφανίστηκαν εκδόσεις, όπως αυτή του έργου των Τσουντα (1857-1934) και Μάνατ (1845 - 1915) με τίτλο *The Mycenaean Age, A study of the monuments and culture of pre-Homeric Greece* (1897), καθώς και το *New chapters in Greek history* (1892) του Πέρσυ Γκάρντνερ (1862 - 1939). Το τελευταίο διαπραγματευόταν τα πολυάριθμα νέα ευρήματα που είχαν προκύψει στο πεδίο της ελληνικής αρχαιολογίας κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, και όπως ήταν αναμενόμενο, το ζήτημα του Ομήρου, της Τροίας, των Μυκηνών και της Τίρυνθας. Πράγματι, νέα κεφάλαια είχαν προστεθεί στην ιστορία των Ελλήνων, πράγμα που είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης συνολικά[34], σε μία εποχή που το γοργά εκσυγχρονιζόμενο ελληνικό κράτος, συμπληρωμένο με τα εδάφη της Θεσσαλίας, της περιοχής της Άρτας και των νησιών του Ιονίου, καλλιεργούσε συστηματικά την Μεγάλη Ιδέα, τονώνοντας το εθνικό φρόνημα των πολιτών του μέσω της έμφασης στο ένδοξο παρελθόν τους[35].

Το οξυμμένο ενδιαφέρον του ελληνικού κοινού για τις παραπάνω εξελίξεις, προκύπτει και από άρθρα που αναλύουν τη σημασία του μυκηναϊκού πολιτισμού, όπως το εκτεταμένο αφιέρωμα που έκανε *Το Άστυ*, τον Φεβρουάριο του 1893, σε δύο συνέχειες, αναπαράγοντας κείμενο του Γάλλου αρχαιολόγου Ζωρζ Περώ (1832-1914) [36]. Αντίστοιχη είναι και η αναλυτική αναφορά στο *Άστυ*, τον Νοέμβριο του 1897, σε μάθημα που παρέδωσε ο διαπρεπής καθηγητής ιστορίας Σπυρίδων Λάμπρος (1851-1919) στα μέλη του φιλολογικού συλλόγου «Παρνασσός» σχετικά με το ποιοι ήταν οι Μυκηναίοι και ο πολιτισμός τους[37].

Μυκήνες

Σε αντίθεση με την Τροία, η θέση των Μυκηνών δεν είχε χαθεί ποτέ, καθώς τα ισχυρά τείχη τους ήταν πάντοτε ορατά -όπως, άλλωστε, και η Πύλη των Λεόντων, την οποία αναφέρει και ο Πausanias (II:16, 5-7)[38], αλλά και πολυάριθμοι μεταγενέστεροι περιηγητές, όπως ο Έντουαρντ Ντόντγουελ (1767-1832), ο Σατωμπριάν (1768-1848) και ο Τσαρλς Κόκερελ (1788-1863)[39], η δράση των οποίων τοποθετείται στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ο Κόκερελ, μάλιστα, ο οποίος επισκέφτηκε τις Μυκήνες το φθινόπωρο του 1811, πραγματοποίησε μικρής έκτασης ανασκαφή, προκειμένου να αφαιρέσει το χώμα που κάλυπτε τον Θησαυρό το Ατρέα, με στόχο να μελετήσει τον τρόπο κατασκευής του[40]. Ο γερμανός φιλέλληνας Φρίντριχ Τίερς (1784-1860), στο πλαίσιο του περιηγητικού ταξιδιού που πραγματοποίησε το 1831 στην Πελοπόννησο, συνοδεία του νεαρού τότε αρχαιολόγου Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή (1809-1892), επιχείρησε να καθαρίσει μέσω ανασκαφής μικρής έκτασης το δάπεδο του Θησαυρού του Ατρέα. Αυτό προκύπτει από σχετικό άρθρο του Τίερς στο γερμανικό αρχαιολογικό

περιοδικό *Athenische Mitteilungen* (1879)[41], αλλά και την επιστολή του Ραγκαβή στην *Εφημερίδα* (30.07.1886), την οποία απέστειλε μετά τις ανασκαφές του Σλήμαν, προκειμένου να θέσει τις σχετικές πληροφορίες στη διάθεση του επιστημονικού κοινού[42].

Ανασκαφικές εργασίες στις Μυκήνες έγιναν ξανά το 1841, όταν ο Κυριάκος Πιπτάκης (1793-1863), υπό την αιγίδα της νεοσύστατης τότε Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, επιχείρησε να ανασκάψει έναν από τους θολωτούς τάφους των Μυκηνών, πιθανώς αυτόν της Κλυταιμνήστρας, αλλά χωρίς επιτυχία. Έτσι περιορίστηκε στον καθαρισμό της Πύλης των Λεόντων, χωρίς να επεκταθεί στο εσωτερικό του τειχισμένου χώρου[43]. Η αποτυχία του Πιπτάκη αποδίδεται στους περιορισμένους οικονομικούς πόρους που είχε στην διάθεσή του. Αν και τα ευρήματα από την ανασκαφή αυτή υπήρξαν λιγοστά, η εφημερίδα *Αθηνά* (15.09.1854) έσπευσε να δημοσιεύσει άρθρο, όπου στηλίτευε με πάθος την ανικανότητα ή/ και την έλλειψη ενδιαφέροντος των αρμοδίων να υποστηρίξουν αποτελεσματικά τις έρευνες στις Μυκήνες

«διότι εκ της εκχώσεως μόνο ενός τοιούτου θησαυροφυλακίου δυνάμεθα να προσεγγίσωμεν εις την λύσιν του σπουδαιωτάτου όλων των ζητημάτων όσα αποβλέπουσι τόν Ελληνικόν πολιτισμόν, αν δηλαδή υπήρξε προομήρειος άλλος πολιτισμός, και οποίος ην».[44]

Ακολούθησε η επίσκεψη του Σλήμαν, το 1868, και τον Φεβρουάριο του 1874 σύντομη ανασκαφή του ιδίου, η οποία, όμως, διακόπηκε στις αρχές Μαρτίου, καθώς ο ανασκαφέας δεν είχε πάρει από τις ελληνικές αρχές την απαιτούμενη άδεια[45]. Εξ αφορμής της παράνομης ανασκαφής του Σλήμαν, καθώς και του ότι ο τελευταίος διαχειρίστηκε όπως επιθυμούσε τα ευρήματα, χωρίς την παραμικρή ενόχληση από κάποια επιβλέπουσα αρχή, η *Παλιγγενεσία* (27.03.1874) βρήκε την ευκαιρία να καυτηριάσει την γενικότερη «ολιγωρία και ακηδεΐα» που επικρατούσε σχετικά με τις αρχαιότητες, «τον μόνον σπουδαίον εθνικόν πλούτον», τονίζοντας ότι

«Εκτός της Αρχαιολογικής Εταιρείας ουδείς άλλος μεριμνά, ούτε υπουργός, ούτε υπάλληλος, ούτε ιδιώτης περί των εθνικών κειμηλίων, αλλά πάντες τα θεωρούσιν ως άχρηστα λείψανα καταστραφέντος κόσμου, τινές δε μάλιστα αντί να κινώνται εκ του υψηλού και ευγενούς εθνικού αισθήματος, εμπορεύονται τα άχρηστα ταύτα λείψανα λάθρα παρά τοις ξένοις και δημιουργούσι περιουσίας δι' εαυτούς, αφανίζοντες ούτω ό,τι δύναται να ωφελήση γενικώς την Ελλάδα. Ελπίζομεν ότι τα ολίγα ταύτα επί του προκειμένου θέλουσιν εύρει ηχώ παρά τοις αρμοδίοις και καταστήσει προσεκτικούς πάντας τους πολίτας ων το συμφέρον είναι κοινόν εκ της διατηρήσεως των αρχαίων, διότι ταύτα είναι περιουσία κληρονομική του έθνους.»[46]

Πάντως, ο Σλήμαν είχε ζητήσει επίσημα άδεια να ανασκάψει στις Μυκήνες ήδη από το 1873, ενώ, ταυτόχρονα, είχε διατυπώσει και αίτημα να κατασκευάσει μουσείο στην Αθήνα, το οποίο θα έπαιρνε το όνομά του. Στο «μουσείο Σλήμαν» θα φυλάσσονταν τα ευρήματα των Μυκηνών, καθώς και της αρχαίας Ολυμπίας, όπου επίσης επιθυμούσε να πραγματοποιήσει ανασκαφικές έρευνες[47].

Οι ανασκαφές του Σλήμαν στις Μυκήνες επαναλήφθηκαν τον Αύγουστο του 1876, μετά την απόκτηση της σχετικής άδειας, και διήρκεσαν έως τα τέλη Νοεμβρίου της ίδιας χρονιάς[48]. Η έναρξη των ανασκαφών έγινε παρουσία των αρχαιολόγων

Στέφανου Κουμανούδη (1818-1899), Ευθυμίου Καστόρχη (1815-1889) και Σπυρίδωνα Φιντικλή (1820-1894), μελών του προεδρείου της Αρχαιολογικής Εταιρείας[49], στην οποία παραχωρήθηκε η άδεια των ανασκαφών των Μυκηνών, που χρηματοδότησε και πραγματοποίησε ο Σλήμαν, ώστε η όλη διαδικασία να τεθεί υπό την επιστημονική αιγίδα και εποπτεία του φορέα αυτού[50].

Με την προσοχή της κοινής γνώμης στραμμένη στον ανασκαφέα εξαιτίας της δραστηριότητάς του στην Τροία, τα αποτελέσματά των ανασκαφών, με ιδιαίτερη έμφαση στα κινητά ευρήματα από πολύτιμα υλικά, παρουσιάζονταν ανελλιπώς και λεπτομερώς στον ελληνικό Τύπο[51]. Τα περισσότερα από τα δημοσιεύματα αυτά βασίζονταν στα τηλεγραφήματα που έστελνε ο ίδιος ο Σλήμαν προς τις ελληνικές αρχές, την Αρχαιολογική Εταιρεία, αλλά και την *Εφημερίδα*, την μόνη ελληνική εφημερίδα που λάμβανε ειδήσεις απευθείας από τον ανασκαφέα[52]. Το πλέον χαρακτηριστικό από τα εν λόγω τηλεγραφήματα είναι αυτό που απέστειλε, τον Νοέμβριο του 1876, προς τον Γεώργιο Α' (1845-1913) και δημοσιεύτηκε σε τουλάχιστον τέσσερις εφημερίδες εθνικής κυκλοφορίας:

«Μετά μεγάλης χαράς αναγγέλλω εις την Υμετέραν Μεγαλειότητα, ότι ανεύρον τα μνημεία, άτινα η παράδοσις διαλαληθείσα υπό του Πausανίου υποδεικνύει ως τάφους του Αγαμέμνονος, της Κασσάνδρας, του Ευρυμέδοντος και των εταίρων αυτών, πάντων φονευθέντων εν ώρα γεύματος υπό της Κλυταιμνήστρας και του εραστού της Αιγίσθου. Εισίν οι τάφοι ούτοι περικυκλωμένοι υπό διπλού παραλλήλου κύκλου πλακών, όστις αναμφιβόλως εποιήθη εις τιμήν των ρηθέντων μεγάλων προσώπων. Εύρον εν τοις τύμβοις άπειρον θησαυρόν αρχαιολογικών αντικειμένων εκ καθαρού χρυσού. Ο θησαυρός ούτος αρκεί μόνος να πληρώση μέγα μουσείον, όπερ έσται το λαμπρότερον των επί του κόσμου, και όπερ καθ' όλους τους επιόντας αιώνας θέλει ελκύσει εν Ελλάδι μυριάδας ξένων εκ πάσης χώρας. Επειδή εργάζομαι εξ αγνού και μόνου έρωτος προς την επιστήμην, ουδεμίαν έχω απαίτησιν και εικότως επί του θησαυρού τούτου, ον παρέχω μετ' άπειρου ενθουσιασμού άθικτον εις την Ελλάδα. Είθε μεγαλειότατε συν Θεώ, οι θησαυροί ούτοι να γίνωσιν ο ακρογωνιαίος λίθος άπειρου εθνικού πλούτου. Εν Μυκήναις, 16/28 Νοεμβρίου 1876.»[53]

Σειρά επιστολών, όπου περιγράφονταν λεπτομερώς τα ανασκαφικά ευρήματα στις Μυκήνες έγραψε και η σύζυγος του ανασκαφέα, Σοφία Εγκαστρωμένου-Σλήμαν (1852-1932), η οποία είχε ενεργή συμμετοχή στις ανασκαφές. Τις επιστολές αυτές δημοσίευσε η *Εφημερίς*, από τον Σεπτέμβριο έως τον Δεκέμβριο του 1876[54].

Όπως και στην περίπτωση των ανασκαφών στην Τροία, οι ελληνικές εφημερίδες φιλοξένησαν άρθρα, τα οποία αποτιμούσαν τη σημασία των ευρημάτων των Μυκηνών για την μελέτη της ελληνικής ιστορίας, καθώς και αντίστοιχες αναφορές σε εφημερίδες του εξωτερικού, ενώ δεν ήταν σπάνια τα δημοσιεύματα σχετικά με διαλέξεις, μελέτες και σχόλια ειδικών επιστημόνων, Ελλήνων ή ξένων[55]. Επιπλέον, στα άρθρα που δημοσιεύονταν στον Τύπο υπήρχαν και πληροφορίες σχετικά με την οργάνωση του εργοταξίου, όπου εργάζονταν πενήντα «εργάται εγχώριοι» με 2,5 δραχμές ως ημερομίσθιο, καθώς και «πρόσθετον μικράν αμοιβήν αναλόγως των υπ' αυτών ανευρισκομένων», ώστε να «υπεκκαίεται εκάστοτε ο ζήλός των, και η εργασία γίνεται επιμελώς και μετά ζήλου»[56]. Το ενδιαφέρον της τοπικής κοινωνίας για τα ευρήματα

των Μυκηνών ήταν ιδιαίτερα μεγάλο· οι εργάτες εξέταζαν «μετ' ευλαβείας το έδαφος» και έσκαβαν «μετά πολλής προσοχής, όπως μη θραύσωσί τι εκ των ανευρισκομένων»^[57], ενώ οι συγχωριανοί τους Μυκηναίοι

«εξέφρασαν την γνώμην, ότι τα ανευρισκόμενα, ανήκοντα εις τον τόπον, πρέπει να κατατεθώσι μάλλον εις το εν Άργει μουσείον, αφού τοιούτον υπάρχει, παρά να μετενεχθώσιν εις το των Αθηνών»^[58].

Τις ανασκαφές του Σλήμαν παρακολουθούσε, ως αντιπρόσωπος της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ο εξαιρετικά ικανός Παναγιώτης Σταματάκης (1830-1885)^[59], αυτοδίδακτος αρχαιολόγος, τον οποίο η *Μέριμνα* (20.08.1876) χαρακτήρισε «ακοίμητο και άοκνο ανιχνευτή και λάτρι των αρχαιοτήτων», τονίζοντας ότι «πασίγνωστος είναι η σπανία αυτού αφοσίωσις εις το έργον του και η τιμιότης του»^[60]. Πέραν της φύλαξης των ευρημάτων, ο Σταματάκης ήταν, επί της ουσίας, συν-διευθυντής των ανασκαφών, ενώ, μετά την αποχώρηση του Σλήμαν, το 1877, πραγματοποίησε περαιτέρω έρευνες^[61] έως το 1883. Πολυάριθμα ήταν τα δημοσιεύματα σχετικά με τα ευρήματα του Σταματάκη^[62], ενώ η συνεισφορά του στην αποκάλυψη των Μυκηνών είχε εξαρθεί ιδιαίτερα από τον ελληνικό Τύπο^[63], ίσως ως απάντηση στην επικρατούσα σε αυτήν την υπόθεση μορφή του γερμανού Σλήμαν^[64].

Το 1886 η Αρχαιολογική Εταιρεία ανέθεσε την ανασκαφή των Μυκηνών στον έφορό της Χρήστο Τσούντα, πρωτοπόρο προϊστορικό αρχαιολόγο^[65]. Οι ανασκαφές του Τσούντα στις Μυκήνες ολοκληρώθηκαν το 1897, προσθέτοντας σημαντικό όγκο δεδομένων, τόσο όσον αφορά την αρχιτεκτονική, όσο και τα κινητά ευρήματα^[66]. Το πιο σημαντικό, όμως, είναι το ότι το νέο αυτό υλικό είχε προκύψει και οργανωθεί με τρόπο πιο μεθοδικό και σαφώς πιο επιστημονικό. Ο Τύπος συνέχισε να παρακολουθεί τις ανασκαφικές εξελίξεις με σταθερή αναφορά στα ευρήματα, αν και τα δημοσιεύματα πλέον δεν ήταν τόσο εκτενή και αναλυτικά^[67]. Ο αρχικός ενθουσιασμός έμοιαζε να έχει κάπως υποχωρήσει, αφού το μυκηναϊκό παρελθόν είχε στοιχειοθετηθεί με απόλυτη βεβαιότητα. Χαρακτηριστικό είναι το σχετικό σχόλιο στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων*, που κυκλοφόρησε στις 21 Απριλίου 1894:

«Αι ανακαλύψεις όμως των Μυκηνών αποτελούσι σήμερον το αρχαιότατον κεφάλαιον της ιστορίας των ελληνικών αρχαιοτήτων, τα δ' εν αυταίς ευρεθέντα πλούσια και καλλιτεχνικά αντικείμενα καταδεικνύουσι τον πολιτισμόν αυτών. Ο θέλων όμως πλείονας περί αυτών πληροφορίας ας αναγνώση το λαμπρόν περί του Μυκηναίου πολιτισμού σύγγραμμα του κ. Τσούντα^[68] και ας λάβη τον κόπον να επισκεφθή και την αίθουσαν των Μυκηναίων αρχαιοτήτων εν τω Πολυτεχνείω.»^[69]

Πάντως, ο Τσούντας ήταν εκείνος που έθεσε τις επιστημονικές βάσεις για τη μελέτη του μυκηναϊκού πολιτισμού τοποθετώντας τα ευρήματα των Μυκηνών σε χρονολογικό πλαίσιο και περιγράφοντας, ταξινομώντας και ερμηνεύοντάς τα με τρόπο ενδελεχή και επιστημονικό. Τα αποτελέσματα της εξαιρετικά σημαντικής έρευνας του Τσούντα δημοσιεύτηκαν στο έργο *Μυκήναι και μυκηναίος πολιτισμός* (1893)^[70], όπου αναφέρεται και ο συντάκτης της *Εφημερίδος των Συζητήσεων* στο παραπάνω απόσπασμα.

Ένα σημαντικό μέρος των δημοσιευμάτων σχετικά με τις ανασκαφές στις Μυκήνες, από την έναρξή τους το 1876 έως τα τέλη της δεκαετία του 1890, αφορούσε

επισκέψεις σημαντικών προσώπων και επισήμων, όπως πριγκίπων, υπουργών, βουλευτών, αξιωματούχων του στρατού, πρέσβων και επιτετραμμένων ξένων κρατών, διεθνώς διακεκριμένων ιστορικών, φιλολόγων, αρχαιολόγων συγγραφέων και καλλιτεχνών[71], υπουργών, βουλευτών και λοιπών αξιωματούχων του ελληνικού κράτους, καθηγητών, εκπροσώπων της Αρχαιολογικής Εταιρείας κ.κ.λ. [72]. Τα πρωτοφανή ευρήματα που είχε αποκαλύψει η αρχαιολογική σκαπάνη αποτελούσαν ισχυρότατο πόλο έλξης για το κοινό, ευρύ ή επιστημονικό, ελληνικό ή ξένο. Επίσης, γύρω στα τέλη του 19ου και την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, ιδιαίτερα συνήθεις ήταν οι εκδρομές από την Αθήνα, που, συνήθως, συνδύαζαν τις Μυκήνες με την Επίδαυρο, την Τίρυνθα ή το Ναύπλιο[73] και συχνά περιλάμβαναν διαλέξεις ή/ και ξεναγήσεις[74]. Η μεγάλη απήχηση που είχαν οι ανακαλύψεις στις Μυκήνες, έφτασε μέχρι το Ρωμικό του Γεωργίου Σουρή, ο οποίος έβαλε τον θρυλικό Φασουλή του να σχεδιάζει να εξαπατήσει τους αρχαιολόγους «φυτεύοντας» αντικείμενα στη γη των Μυκηνών:

«Εἰς τὰς Μυκήνας τὰς κλεινάς δὲν φεύγω γιὰ τὰ μάτια, μαζί μου στάμναις, Περικλή, θὰ πάρω καὶ κανάτια, ἓνα ζευγάρι κέρατα μεγάλα καὶ βωδίσια καὶ ἄλλα πράγματα πολλά... ψυχὴ μου στὰ Πατήσια. Κί' ἀφοῦ στὴν γῆν των Μυκηνῶν βαθειὰ βαθειὰ τὰ κρύψω θὰ πάω πάλι ἔπειτα γιὰ νὰ τανακαλύψω, με ἄλλους λόγους θὰ εἰπῶ (:) Σηκώστε τὸ κεφάλι καὶ θησαυροὶ των Ἀτρεϊδῶν εὐρέθησαν καὶ ἄλλοι, κί' ὅσους δὲν ἀνεκάλυψεν ὁ Σλήμαν ὁ σοφὸς ὁ Φασουλῆς κατῶρθωσε νὰ ἐβγουν εἰς τὸ φῶς. Ἀνακαλύψεις θαυμαστάς, ἐλάτε νὰ ἰδῆτε, τὴν δόξαν τὴν ἐλληνικὴν ἐκ νέου κελαηδεῖτε καὶ διατυμπανίσατε τοῦ Φασουλῆ τοῦ κλέος... ἰδοὺ τὰ πλούτη ταληθῆ τοῦ πάλαι Βασιλέως, ἰδοὺ τὸ κτένι, πούκανε ἡ κόρη τοῦ χωρίστρα, ἰδοὺ κί' αὐτὰ τὰ κέρατα, ὅπου ἡ Κλυταιμνήστρα εἰς τοῦ ἀνδρός της ἔβαλε τὸ μπρούτζινο κεφάλι, ὡς μαρτυροῦν περὶ αὐτοῦ ἱστορικοὶ μεγάλοι. Καὶ ἐξακολουθοῦν αἱ ἀρχαιολογικαὶ δάφναι τοῦ Φασουλῆ.»[75]

Σημαντικές είναι και οι πληροφορίες σχετικά με την παρουσίαση και έκθεση των ευρημάτων στο κοινό. Όπως ήταν αναμενόμενο, το αίτημα των κατοίκων της περιοχής να εκτεθούν στο Άργος, που αναφέρθηκε παραπάνω, δεν ικανοποιήθηκε· αντίθετα, τα πιο σημαντικά από τα ευρήματα των Μυκηνών μεταφέρθηκαν στην Αθήνα, όπου τοποθετήθηκαν σε αίθουσα της Εθνικής Τραπέζης χάριν ασφάλειας. Η αίθουσα άνοιγε και μετατρέπονταν σε προσωρινή έκθεση, επ' ευκαιρία των επισκέψεων διακεκριμένων ξένων[76]. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επίσκεψη του βρετανού αρχαιολόγου Τσαρλς Νιούτον (1816-1894), εφόρου του Βρετανικού Μουσείου, τον Μάρτιο του 1877.

«Χθες δὲ ὁ κ. Νεύτων μετὰ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ κ. Γάρδνερ ἐπεσκέφθη ἐν τῇ Τραπέζῃ τὰς ἀρχαιότητας των Μυκηνῶν ἐξετάσας αὐτὰς μετὰ μεγάλης ἐπιστάσιος. Ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν του διὰ τὸ πρωτοφανές τοῦ ευρήματος, ἀπεφάνθη δὲ ὅτι πολλῆς δέονται μελέτης ὅπως ἀναχθῶσι μετὰ πιθανότητος εἰς ἐποχὴν τινα. Περί της μεμακρυσμένης αὐτῶν ἀρχαιότητος δὲν ἀμφιβάλλει, φρονεῖ ὅμως ὅτι προπάντων ἡ ἐρευνὰ καὶ συγκριτικὴ μελέτη των ευρεθέντων πηλίνων ἀντικειμένων ἤτοι ἰδωλίων καὶ θραυσμάτων ἀγγείων θέλει παράσχει ἀσφαλεστέραν βάσιν πρὸς ἐκτίμησιν της χρονολογικῆς τάξεως των Μυκηναίων ἀρχαιοτήτων.»[77]

Ακολούθως, τα δημοφιλή και πολυσυζητημένα ευρήματα από τις Μυκήνες εξετέθησαν σε αίθουσα του αθηναϊκού Πολυτεχνείου, ώστε να είναι πιο προσιτά στο ευρύ κοινό, όπου φαίνεται ότι παρέμειναν τουλάχιστον μέχρι το 1892[78], όταν μεταφέρθηκαν στο νεότευκτο κτίριο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, όπου εκτίθενται μέχρι σήμερα[79].

Μετά τον Τσούντα, ακολούθησαν οι ανασκαφές της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής (1920-1957 και 1959-1969) υπό τον Άλαν Γουίς (1879-1957) και τον λόρδο Γουίλιαμ Τέιλουρ (1904-1989), παράλληλα με τις έρευνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας (1950-δεκαετία 2010). Τόσο οι ανασκαφές, όσο και η μελέτη του υλικού των Μυκηνών δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί[80]. Εδώ, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι αναφορές στον ελληνικό Τύπο για τις ανασκαφές μετά τον Τσούντα είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Αυτό μπορεί να αποδοθεί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στο ότι το έντονο ενδιαφέρον που έδειξε αρχικά το αναγνωστικό κοινό για την ανακάλυψη της μυκηναϊκής εποχής και την επιβεβαίωση των ομηρικών επών σταδιακά κόπασε· το θέμα πέρασε στα χέρια των εξειδικευμένων επιστημόνων και οι περαιτέρω, ενδεχομένως εντυπωσιακές, ανακαλύψεις θα απαιτούσαν συστηματική μελέτη και χρόνο. Επιπλέον, μεγάλο μέρος του ενδιαφέροντος του Τύπου για τις ανασκαφές στις Μυκήνες εκπορευόταν από τον ίδιο τον Σλήμαν, με την εκρηκτική προσωπικότητα και την συνειδητή τάση να ενημερώνει συστηματικά στον Τύπο για τις δραστηριότητές του, προσελκύοντας έτσι την προσοχή του ευρέως κοινού.

Τίρυνθα

Όπως και στην περίπτωση των Μυκηνών, η θέση της αρχαίας Τίρυνθας ήταν πάντα γνωστή, εξαιτίας των λεγόμενων «κυκλωπείων τειχών» που στεφάνωναν την ακρόπολη. Αναφέρεται από τον Πausανία (II:25), αλλά και από νεώτερους περιηγητές, όπως τον Ντόντγουελ, τον Φραγκίσκο Πουκεβίλ (1770-1838) και τον Ουίλιαμ Ληκ (1777-1860)[81]. Η πρώτη ανασκαφή στην Τίρυνθα ήταν εξαιρετικά μικρής έκτασης και πραγματοποιήθηκε από τον Φρίντριχ Τίερς, κατά την διάρκεια των αρχαιολογικών περιηγήσεων που πραγματοποίησε με τον Ραγκαβή ανά την Πελοπόννησο, το 1831, στο πλαίσιο των οποίων είχε επισκεφθεί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, και τις Μυκήνες[82]. Ακολούθησε η σύντομη επίσκεψη του Σλήμαν το 1868[83], ενώ οι πρώτες, βραχυχρόνιες δοκιμαστικές τομές του γερμανού ανασκαφέα στην ακρόπολη πραγματοποιήθηκαν «υπό την εποπτεία των μελών της αρχαιολογικής εταιρίας κκ. Σ. Φιντικλέους, Ε. Καστόρχη και Ι. Παπαδάκη» το 1876, όταν «ανωρύχθησαν είκοσι φρέατα και δύο τάφροι μέχρι του στερεού εδάφους, απεκαλύφθησαν δε πολλά μνημεία προϊστορικών χρόνων»[84]. Το 1884, όταν ξεκίνησαν οι συστηματικές ανασκαφές, ο Σλήμαν είχε μαζί του τον Βίλελμ Ντέρπφελντ, συνεργάτη και στενό του φίλο από την ανασκαφή της Τροίας, ενώ, από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης, τις ανασκαφές επέβλεπε ο αρχαιολόγος Δημήτριος Φίλιος (1844-1907). Η ανασκαφή, την εξέλιξη της οποίας κάλυψε με αρκετά δημοσιεύματα ο ελληνικός Τύπος, ολοκληρώθηκε το 1885. Πολλά από τα δημοσιεύματα αυτά βασιζόνταν σε τηλεγραφήματα που απέστελλε ο Σλήμαν[85].

Στο εργοτάξιο της Τίρυνθας απασχολούνταν γύρω στους πενήντα εργάτες, η πλειοψηφία των οποίων ήταν γυναίκες[86]. Τον Μάρτιο του 1884, όμως, ξέσπασε διαφωνία μεταξύ Σλήμαν και Φιλίου, καθώς ο πρώτος, ανυπόμονος και βιαστικός,

είχε προσλάβει τριακόσιους εξήντα εργάτες, οι οποίοι έσκαβαν σε πολυάριθμα σημεία, με αποτέλεσμα ο Φίλιος να μην μπορεί να τους επιτηρήσει αποτελεσματικά. Το υπουργείο δικαίωσε τον Σλήμαν και έδωσε εντολή στον έλληνα αρχαιολόγο να μην προβάλλει προσκόμματα[87]. Παρόλα αυτά, ο συντάκτης της *Παλιγγενεσίας* (15.03.1884), όπου δημοσιεύτηκε η παραπάνω είδηση, αναρωτήθηκε, με μία σαφώς ελληνοκεντρική στάση, γιατί δεν ήταν δυνατόν αυτές οι ανασκαφές να γίνονται από την Αρχαιολογική Εταιρεία και όχι από ξένους παράγοντες

«και προς τούτο σύμπαν το πανελλήνιον προσφέρει πάνυ προθύμως τον οβολόν αυτού, αγοράζον γραμμάτια του λαχείου των αρχαιοτήτων. Τα τοιαύτα επιτρέπονται μόνον εν Τουρκία σήμερον, ουδόλως δε είναι επιτετραμμένον να γίνωνται και παρ' ημίν, οίτινες αύριον μετά πολλής αγανακτήσεως θα ίδωμεν φυλλάδιον περί των εν Τύρινθι ανασκαφών υπό ξένων εν ξένη γλώσση, και πολύτιμα κειμήλια εκ τούτων κοσμούντα ξένα μουσεία.»[88]

Η ίδια εφημερίδα, περί τους εννέα μήνες αργότερα, θα στραφεί και πάλι εναντίον του Ερρίκου Σλήμαν, ο οποίος φαίνεται δεν είχε φροντίσει να καλύψει με χώμα τα κτίρια που είχε αποκαλύψει μετά το πέρας των ανασκαφών, όπως τον υποχρέωνε ο νόμος, με αποτέλεσμα να διακινδυνεύει να υποστούν φθορές τα με κόπο ανεσκαμμένα κατάλοιπα:

«Ήδη πληροφορούμεθα ότι εκ των τελευταίων βροχών τα αποκαλυφθέντα ίχνη των τυρινθιακών ανακτόρων, άπερ χιλιετηρίδες όλαι διέσωσαν ημίν, τρέχουσι τον έσχατον της καταστροφής κίνδυνον, ει μη εντελώς κατεστράφησαν μέχρι τούδε. Τοσαύτη ακηδεία είναι όλως ασύγγνωστος, συνιστώμεν δε, ίνα ως τάχιστα ληφθώσι τα δέοντα υπό των αρμοδίων μέτρα προς διάσωσιν των αρχαιολογικών τούτων κημειλίων.»[89]

Όπως και για τις Μυκήνες, υπήρξαν αρκετές καταχωρήσεις στον ελληνικό Τύπο σχετικά με τα ευρήματα της Τίρυνθας, οι οποίες περιλάμβαναν περιγραφές, με ιδιαίτερη έμφαση στα αντικείμενα που είχαν κατασκευαστεί από πολύτιμα υλικά[90]. Τα ευρήματα δεν φυλάχθηκαν ή/ και εκτέθηκαν σε κάποια τοπική αποθήκη/ μουσείο, αλλά συγκεντρώθηκαν, μαζί με το υλικό από τις Μυκήνες, «εις το εν τω Πολυτεχνείω Μυκηναίον Μουσείον»[91]. Η μεγάλη ομοιότητα των ευρημάτων από τις δύο θέσεις ήταν καταφανής, ακόμη και στα μάτια των μελών του ευρέως κοινού[92].

Άλλο ένα κοινό σημείο με τις Μυκήνες, είναι οι πολυάριθμοι διακεκριμένοι επισκέπτες από την Ελλάδα και το εξωτερικό, που επισκέπτονταν τον χώρο κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, αλλά και την πρώτη του 20ου (συνήθως συνδύαζαν τους δύο χώρους σε μία εκδρομή), ενώ πραγματοποιούνταν και επισκέψεις από ομάδες μαθητών, φοιτητών και ειδικών επιστημόνων, συλλόγους (Παρνασσός, Όμιλος των Εκδρομών και Επισκέψεων κ.α.), αρχαιολογικούς ομίλους κοκ[93]. Πάντως, ο συνολικός αριθμός των επισκεπτών της Τίρυνθας θα πρέπει να ήταν κάπως μικρότερος από αυτόν των Μυκηνών, αφού η πρώτη ποτέ δεν κατάφερε να αποκτήσει την αίγλη των τελευταίων, ουσιαστικά του πρώτου μυκηναϊκού κέντρου που ανασκάφηκε ποτέ και συσχετίστηκε με τον θρυλικό βασιλιά Αγαμέμνονα. Πάντως, οι ανασκαφείς της Τίρυνθας, τόσο ο Σλήμαν, όσο και ο Ντέρπφελντ, έκαναν σημαντική προσπάθεια εκδίδοντας τα αποτελέσματα των ερευνών τους σε εκτεταμένους τόμους

και δίνοντας διαλέξεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, προκειμένου να γνωστοποιήσουν τα ευρήματά τους. Η δραστηριότητα αυτή παρακολουθήθηκε με σχετική λεπτομέρεια από τον ελληνικό Τύπο[94].

Ο Σλήμαν ολοκλήρωσε τις ανασκαφές του στην Τίρυνθα το 1885, ενώ ο Ντέρπφελντ παρέμεινε έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, πραγματοποιώντας μικρότερης κλίμακας ανασκαφές σε συνεργασία με τους Γκέοργκ Κάρο (1872-1963) και Κουρτ Μύλλερ (1880-1972), αρχαιολόγους του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Κατά τη δεκαετία του 1920 οι έρευνες συνεχίστηκαν από τον Μύλλερ, ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1950 ο έφορος αρχαιοτήτων Αργολίδος Νικόλαος Βερδελής (1908-1966) ανέλαβε την αποκατάσταση της δυτικής πλευράς της οχύρωσης που είχε καταρρεύσει και σκεπαστεί από τα μπάζα των παλαιών ανασκαφών. Η έρευνα της μυκηναϊκής Τίρυνθας συνεχίστηκε εκ νέου το 1967· από τότε έως σήμερα πραγματοποιούνται ανασκαφές από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, ενώ παράλληλες ανασκαφικές έρευνες διενεργεί και η τοπική εφορεία αρχαιοτήτων[95]. Για λόγους αντίστοιχους με αυτούς που ίσχυσαν στην περίπτωση των Μυκηνών και αναφέρθηκαν παραπάνω, οι ανασκαφές στην Τίρυνθα και τα σχετικά ευρήματα ελάχιστα απασχόλησαν τον ελληνικό Τύπο μετά την αποχώρηση του Σλήμαν.

Πύλος

Η Πύλος, έδρα του ομηρικού βασιλιά Νέστορα, είχε από νωρίς προσελκύσει το ενδιαφέρον του Σλήμαν, ο οποίος, το καλοκαίρι του 1894, δηλαδή πριν δύο χρόνια πριν την έναρξη της συστηματικής ανασκαφής των Μυκηνών, είχε επιχειρήσει να εντοπίσει τη θέση του ανακτόρου χωρίς επιτυχία μέσω ανασκαφής μικρής έκτασης[96]. Αν και η ακριβής θέση, όπου ανέσκαψε ο Σλήμαν, δεν μπορεί να προσδιοριστεί, η *Παλιγγενεσία* (29.08.1874) ανέφερε ότι

«δια της επισημονικής αυτού επιμελείας και επιμονής ανεύρε κατά την Πυλίαν διάφορα πήλινα θραύσματα περίεργα δια την εποχήν αυτών ανερχομένην εις το 1500 προ Χριστού.»[97]

Κατά το 1888, ο ακούραστος γερμανός ανασκαφέας επιχείρησε για μία ακόμη φορά να εντοπίσει το μέγαρο του Νέστορα ερευνώντας την ακρόπολη του Ναυαρίνου. Οι εργασίες διακόπηκαν «προώρως, άνευ αποτελέσματος»[98]. Ο πόθος του Σλήμαν να εντοπίσει την ομηρική Πύλο ήταν τόσο μεγάλος, ώστε έφτασε έως το να συνομιλήσει εκτενώς με ντόπιους γέροντες αγωνιστές του 1821

«ων τας εικασίας περὶ της τοποθεσίας της αρχαίας πόλεως Πύλου, του μεγάρου καὶ του τάφου του αρχαίου βασιλέως της Πύλου Νέστορος ευμενώς ήκουσεν.»[99]

Παρά τις προσπάθειες, οι έρευνες του Σλήμαν στην περιοχή της Πύλου δεν στέφθηκαν με επιτυχία. Παρόλα αυτά, προσείλκυσαν το ενδιαφέρον του ελληνικού Τύπου[100], γεγονός που αποδίδεται τόσο στην πανελλήνια φήμη που είχε αποκτήσει ο ανασκαφέας, μετά τις επιτυχίες στις Μυκήνες και την Τίρυνθα, όσο και στο ότι ο εντοπισμός της ομηρικής Πύλου αποτελούσε ζήτημα εξαιρετικού ενδιαφέροντος, ουσιαστικά μία «εκκρεμότητα» μετά τις παραπάνω ανακαλύψεις, τόσο για τους αρχαιολόγους, όσο και για το ευρύ κοινό[101]. Χαρακτηριστική είναι η συνέντευξη που πήρε συντάκτης *Του Άστεως* (05.08.1895) από τον βρετανό Τζωρτζ Γκράντντ (1861-1948), καθηγητή κλασικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης σχετικά με την

ερευνητική του δραστηριότητα στην περιοχή της Πύλου:

«Μετά τας συνήθεις δεξιώσεις ηρωτήσαμεν τον κ. Γράνδη τον σκοπόν της αφίξεώς του, μας είπε δ' ότι ήλθεν ενταύθα όπως μελετήσει το έδαφος και ει δυνατόν ορίση τον τόπον ένθα η πόλις του Νέστορος, πιστεύω δε ότι η εργασία του θέλει είσθαι επιτυχής, διότι νομίζω ότι ώρισεν προς το βορειοδυτικόν μέρος του ιχθυοτροφείου (Νταλιάνη) την αγοράν των Πυλίων»^[102].

Μάλιστα, ο ανώνυμος δημοσιογράφος έσπευσε να ενημερώσει τον Γκράντνυ, προς επίρρωση της άποψης του τελευταίου, σχετικά με παλαιότερα ευρήματα χωρικών στην εν λόγω θέση, αν και επρόκειτο για αντικείμενα σαφώς μεταγενέστερα της μυκηναϊκής περιόδου που περιλάμβαναν «άγαλμα εκ πώρινου λίθου» και «δακρυδόχους λαγήνους»^[103]. Τέλος, τον Ιούνιο του 1901 *Το Άστυ* (12.06.1901) ανέφερε ανασκαφική έρευνα με στόχο τον εντοπισμό του μυκηναϊκού ανακτόρου, την οποία ξεκίνησε «αδεία του υπουργού της Παιδείας» ομάδα ντόπιων λογίων «εν τη προς Βορράν του φρουρίου του Παλαιού Ναυαρίνου παρά το Πετροχώριον του δήμου Πυλίων πεδιάδι»^[104], χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα.

Οι πρώτες ανασκαφές στην περιοχή που ταυτίστηκε με την ομηρική Πύλο πραγματοποιήθηκαν από τον Βίλελμ Ντέρπφελντ και το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, την άνοιξη του 1907, στη μεσσηνιακή θέση «Κακόβατος», κοντά στον κόλπο του Ναβαρίνου. Εκεί ήρθαν στο φως θολωτοί τάφοι ανάλογοι με αυτούς των Μυκηνών, ενώ τα σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που εντοπίστηκαν σε κοντινό ύψωμα ταυτίστηκαν με τα ερείπια του ανακτόρου του Νέστορα από τον Ντέρπφελντ. Για την σημαντική αυτή είδηση έγιναν κάποιες αναφορές στον ελληνικό Τύπο:

«Οι Αρχαιολόγοι μαθόντες την ανεύρεσιν του τάφου μετέβησαν εις Κακόβατον δια να ίδωσιν τον τάφον. Κατά τας πληροφορίας μας οι αρχαιολόγοι απεφάνθησαν ότι ο τάφος είχε Ομηρικής εποχής, καθόσον πλησίον του σημερινού Κακοβάτου έκείτο η αρχαία Πύλος, της οποίας εβασίλευεν ο Νέστωρ· δεν είχε δε διόλου απίθανον ο τάφος να ανήκη εις τον Νέστορα.»^[105]

Βέβαια, η αναφορά της είδησης του αξιόλογου αυτού ευρήματος από τον ελληνικό Τύπο δεν είχε ούτε την έκταση, ούτε τον ενθουσιασμό, που παρατηρήθηκε στις Μυκήνες και, δευτερευόντως, στην Τίρυνθα, καθώς τα πράγματα αντιμετωπίζονταν πλέον με επιστημονική ψυχραιμία^[106].

Πάνω από τριάντα χρόνια αργότερα, και ενώ είχε εντοπισθεί σημαντικός αριθμός θολωτών τάφων στην περιοχή, ο αμερικανός αρχαιολόγος Καρλ Μπλέγκεν εντόπισε στη λοφώδη θέση του Άνω Εγκλιανού ερείπια ανακτορικού συγκροτήματος της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, το οποίο είναι πλέον γνωστό, τόσο στη βιβλιογραφία, όσο και στο ευρύ κοινό ως το «ανάκτορο του Νέστορα». Ο ικανότατος Μπλέγκεν, πριν φτάσει στην Μεσσηνία, είχε αποκτήσει σημαντικότερη εμπειρία ανασκάπτοντας τις προϊστορικές θέσεις Κοράκου και Ζυγουριές στην Κορινθία (δεκαετία 1910 και 1920 αντίστοιχα), και Πρόσυμνα (αρχές δεκαετίας 1930) στην Αργολίδα, και οι τρεις με μυκηναϊκή φάση, ενώ από το 1932 έως το 1938 τον τειχισμένο οικισμό στο Χισαρλίκ^[107]. Καμία από τις πελοποννησιακές ανασκαφές του Μπλέγκεν δεν μνημονεύθηκε από τον ελληνικό Τύπο της εποχής.

Το επίτευγμα του αμερικανού αρχαιολόγου στην Πύλο ήταν αποτέλεσμα της γόνιμης συνεργασίας του με τον Κωνσταντίνο Κουρουνιώτη (1872-1945), ο οποίος, ως

Έφορος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, είχε ερευνήσει εντατικά την ευρύτερη περιοχή και ανασκάψει κάποιους από τους θολωτούς τάφους που αναφέρθηκαν παραπάνω κατά τη δεκαετία του 1910 και 1920[108]. Σημειωτέον, ότι καμία σχετική αναφορά στις ανασκαφές αυτές του Κουρουνιώτη δεν έγινε από καμία ελληνική εφημερίδα. Παρόλα αυτά, αξιοσημείωτη είναι μία σύντομη είδηση στην Ακρόπολη (25.03.1899) σχετικά με την εύρεση από χωρικούς κτιστών τάφων μεταξύ των χωριών Πετροχωρίου και Οσμαναγά, οι οποίοι περιείχαν

«διάφορα πήλινα αγγεία ή και άλλα κειμήλια, αναμφιβόλως προϊστορικής εποχής, εις τα οποία (οι χωρικοί) δυστυχώς ουδεμίαν σημασίαν διδόντες κατέστρεφον χρησιμοποιούντες τους λαξευτούς λίθους ως οικοδομικήν ύλην»[109].

Πρόκειται για τον εντοπισμό ενός από τους σημαντικούς θολωτούς τάφους της Πύλου, που είκοσιέξι χρόνια αργότερα θα ανέσκαπτε ο Κουρουνιώτης.

Η ανασκαφή στον Άνω Εγκλιανό από τον Μπλέγκεν και τον Κουρουνιώτη ξεκίνησε την άνοιξη του 1939, αλλά η έρευνα διακόπηκε σύντομα εξαιτίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ξεκίνησε ξανά το 1952, από τον Μπλέγκεν και τα μέλη της αποστολής του Πανεπιστημίου του Σινσινάτι, για να αποκαλύψει, έως το 1969, σχεδόν ολόκληρο το ανακτορικό συγκρότημα. Παράλληλα, κατά το διάστημα 1952-1967, ο Σπυρίδων Μαρινάτος (1901-1974), υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, πραγματοποίησε ανασκαφές στην Πυλία και την Τριφυλία, προκειμένου να διερευνήσει την τοπογραφία της μυκηναϊκής Μεσσηνίας[110].

Οι Σουηδοί και η μυκηναϊκή Πελοπόννησος (Ασίνη, Μιδέα-Δενδρά, Μπερμπάτι)

Σημαντικό τμήμα της μυκηναϊκής Πελοποννήσου αποκαλύφθηκε από τη σουηδική αποστολή, η οποία έδρασε κατά τις δεκαετίες 1920 και 1930 υπό την διεύθυνση του Άξελ Πέρσσον (1888-1951)[111]. Οι ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν στην τειχισμένη ακρόπολη της αργολικής Ασίνης, κοντά στο Τολό (1922-1930), στα Δενδρά όπου αποκαλύφθηκαν θολωτοί τάφοι (1926, δεκαετία 1930) και την γειτονική οχυρωμένη με κυκλώπεια τείχη ακρόπολη της Μιδέας (1937-1939), καθώς και το Μπερμπάτι (1935-1939, 1953 και 1959), ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα παραγωγής εικονιστικής κεραμικής. Οι ανασκαφές στη νεκρόπολη των Δενδρών συνεχίστηκαν κατά τη δεκαετία του 1960, ενώ αυτές στο μυκηναϊκό κέντρο της Μιδέας συνεχίζονται από το Σουηδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο με τη συμμετοχή της ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας από το 1983 μέχρι σήμερα[112]. Επιπλέον, οι ανασκαφές στην Ασίνη επαναλήφθηκαν σε μεγάλη κλίμακα κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980, ενώ επί μέρους έρευνες πραγματοποιήθηκαν το 1985 και 1990[113]. Τέλος, οι έρευνες στο Μπερμπάτι και την ευρύτερη περιοχή του συνεχίζονται έως τις ημέρες μας[114]. Παρόλο που τα αποτελέσματα των σουηδικών ανασκαφών υπήρξαν σημαντικά, όπως άλλωστε προκύπτει από τις πολυάριθμα επιστημονικά άρθρα, μονογραφίες, συνέδρια κλπ, που έχουν προκύψει από αυτήν την δραστηριότητα[115], τίποτα δεν γράφτηκε στον ελληνικό Τύπο σχετικά με αυτήν.

Επίλογος

Η διαδικασία της αποκάλυψης της μυκηναϊκής Πελοποννήσου ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1870, με την δραστηριότητα του Ερρίκου Σλήμαν στις Μυκήνες. Έως τα τέλη του 19ου αιώνα, δηλαδή αφού η ανασκαφική έρευνα στις

Μυκήνες και την Τίρυνθα είχε προχωρήσει σημαντικά, το μυκηναϊκό παρελθόν της Πελοποννήσου ήταν στοιχειοθετημένο με αρκετή λεπτομέρεια και πέραν πάσης αμφιβολίας. Οι ανακαλύψεις που προέκυψαν κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα εμπλούτισαν την υπάρχουσα εικόνα προσθέτοντας σημαντικές πληροφορίες, διαφωτίζοντας πολυάριθμα επιστημονικά ζητήματα και θέτοντας τις βάσεις για περαιτέρω έρευνα. Όπως ήταν αναμενόμενο, το ενδιαφέρον του κοινού και, συνακόλουθα, οι αναφορές στον ελληνικό Τύπο συγκεντρώθηκαν στις δύο πρώτες δεκαετίες των ερευνών, με έμφαση στα χρόνια κατά τα οποία έδρασε ο Σλήμαν. Μετά την αναχώρηση του γερμανού ανασκαφέα από την Πελοπόννησο, ο Τύπος συνέχισε να παρακολουθεί τις ανασκαφικές εξελίξεις στις Μυκήνες και την Τίρυνθα, αλλά όχι τόσο εντατικά. Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα ελάχιστες υπήρξαν οι σχετικές ειδήσεις που εμφανίστηκαν στις σελίδες των ελληνικών εφημερίδων.

Η κατάσταση αυτή έχει να κάνει από την μία με την άκρως ενδιαφέρουσα προσωπικότητα του Σλήμαν, ο οποίος, ως δεσπόζουσα μορφή σε αυτήν την υπόθεση, προσείλκυε τον ελληνικό Τύπο τόσο συνειδητά, όσο και ασυνειδητά· από την άλλη, ο μαγικός κόσμος του ομηρικών ηρώων, που είχε ζωντανέψει μπροστά στα έκθαμβα μάτια των μελών του ευρέως κοινού, πέρασε σταδιακά και μοιραία στην επικράτεια του σημαντικού μεν, όχι όμως τόσο συναρπαστικού και κάπως «στεγνού» κόσμου των επιστημόνων. Οι λεπτομέρειες σχετικά με την επεξεργασία και ερμηνεία του ανασκαμμένου υλικού και την χρονολόγηση των επιμέρους φάσεων, ήταν στα χέρια των αρχαιολόγων, τα πορίσματα των οποίων το κοινό μπορούσε να περιμένει υπομονετικά, καθώς άλλα, πολύ μεγαλύτερα ζητήματα, όπως ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Μικρασιατική Καταστροφή, απασχολούσαν τα μέλη του.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ταχύτατες επιστημονικές εξελίξεις σε επίπεδο θεωρίας και μεθοδολογίας, επέφεραν σημαντική διαφοροποίηση στον τρόπο μετάδοσης της αρχαιολογικής γνώσης. Ο παράγοντας αυτός, σε συνδυασμό με τις δραστικές κοινωνικές και οικονομικο-πολιτικές αλλαγές που συντελέστηκαν στην ελληνική κοινωνία των μεταπολεμικών χρόνων, είχαν ως αποτέλεσμα έναν τελείως διαφορετικό χειρισμό των αρχαιολογικών γεγονότων και ειδήσεων από τον Τύπο. Για τους λόγους αυτούς η παρούσα μελέτη εστίασε στις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, για τις οποίες υπάρχει διαθέσιμο πλουσιότερο υλικό, το οποίο, πέρα από τις πληροφορίες σχετικά με τις μυκηναϊκές ανασκαφές στην Πελοπόννησο, μας δίνει και δεδομένα για τις πρώτες ανησυχίες και προσπάθειες των σύγχρονων Ελλήνων και του κρατικού τους μηχανισμού για την προστασία των αρχαιοτήτων και την ανάδειξη της πολιτισμικής τους κληρονομιάς.

Δρ. Αναστασία Λερίου
 Μεταδιδακτορικός ερευνητής, Τομέας
 Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
 Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Για μία διαχρονική θεώρηση των επιστημονικών τάσεων σχετικά με την μελέτη του μυκηναϊκού πολιτισμού βλ. Mylonas 1966, Chadwick 1976, Wardle & Wardle 1997, Βασιλικού 1995, Castleden 2005 και Schofield 2007.
- [2] Fitton 1996, 72-73, Schofield 2007, 16-19 και Βασιλικού 2011, 80-84.
- [3] Fitton 1996, 31-42, Castleden 2005, 1-2 και Schofield 2007, 11-14.
- [4] McDonald 1967α, 3-5 και Dowden 1992, 23-24.
- [5] McDonald 1967α, 4, Fitton 1996, 41-42 και Gere 2006, 7.
- [6] Για τη ζωή, το έργο και την προσωπικότητα του Σλήμαν βλ. Κορρές 1974, Crepon 1990, Bölke 1996, Runnels 2012 και Κορρές 2012.
- [7] Fitton 1996, 48-51 και Gere 2006, 67-89.
- [8] Schliemann 1869, Schliemann 1892, 26-36 και Demakopoulou 1990, 89.
- [9] Schliemann 1896, 151-152, Schliemann 1880, 184-210, Zengel 1990, 56, Fitton 1996, 51-52 και Korfmann 2012, 5.
- [10] Schliemann 1874α, Schliemann 1874β, Schliemann 1880, Schliemann 1892, 37-49, McDonald 1967α, 17-26 και Zengel 1990, 56-65.
- [11] Antonova, Tolstikov & Treister 1996, 12, 28-94, Βασιλικού 2011, 31-36 και Aslan & Sönmez 2012. Βλ. και Μέριμνα, α.φ. 1246 (08.01.1874), 4.
- [12] Αυγή, α.φ. 3211 (10.08.1872), 3, Μέριμνα, α.φ. 1146 (22.12.1872), 4, Αυγή, α.φ. 3417 (11.06.1873), 3, Αιών, α.φ. 2920 (11.06.1973), 4, Αυγή, α.φ. 3493 (29.09.1873), 2, Εφημερίς, α.φ. 166 (15.03.1874), 6-7, Παλιγγενεσία, α.φ. 2936 (17.06.1874), 4 και Παλιγγενεσία, α.φ. 3120 (27.01.1875), 3.
- [13] Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 124 (23.10.1871), 3-4, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 131 (16.11.1871), 3-4, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 134 (27.11.1871), 4, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 136 (04.12.1871), 3-4, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 138 (11.12.1871), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 173 (26.04.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 175 (03.05.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 177 (10.05.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 182 (27.05.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 189 (21.06.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 193 (04.07.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 197 (18.07.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 203 (08.08.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 205 (17.08.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 217 (27.09.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 241 (20.12.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 286 (15.06.1873) και Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 287 (19.06.1873). Ο μεταφραστής των επιστολών δεν είναι γνωστός. Οι επιστολές-αναφορές του Σλήμαν από το Χισαρλίκ έχουν αναδημοσιευτεί συγκεντρωμένες στο Σλήμαν 2000.
- [14] Schliemann 1880, Schliemann 1884, Schliemann 1892, 62-77, McDonald 1967α, 26-46 και Zengel 1990, 66-71. Επίσης, βλ. Εφημερίς, α.φ. 285 (12.10.1878), 1, Παλιγγενεσία, α.φ. 5184 (17.10.1881), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 5375 (29.05.1882), 3, Εφημερίς, α.φ. 292 (19.10.1889), 3 και Εφημερίς, α.φ. 320 (16.11.1889), 2.
- [15] Παλιγγενεσία, α.φ. 2908 (30.03.1874), 3, Μέριμνα, 1268 (09.04.1874), 3, Εφημερίς, α.φ. 192 (10.04.1874), 2, Εφημερίς, α.φ. 219 (07.05.1874), 4-5, Εφημερίς, α.φ. 221 (09.05.1874), 3, Εφημερίς, α.φ. 222 (10.05.1874), Παλιγγενεσία, α.φ. 2973 (11.05.1874), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 2946 (24.05.1874), 3, Αυγή, α.φ. 3650 (27.05.1874), 1-2 και Μέριμνα, α.φ. 1281 (28.05.1874), 2.
- [16] Αιών, α.φ. 2920 (11.06.1873), 4, Αιών, α.φ. 2921 (14.06.1873), 4, Μέριμνα, α.φ. 1231 (28.05.1874), Εφημερίς, α.φ. 258 (15.09.1877), 2-3, Εφημερίς, α.φ. 335 (01.12.1877), 2, Αλήθεια, α.φ. 3720 (24.12.1880), 3, Αιών, α.φ. 3431 (07.01.1881) 4, Στοά, α.φ. 2550: 8 (08.01.1881), Νέα Εφημερίς, α.φ. 292 (19.10.1885) 3, Νέα Εφημερίς, α.φ. 67 (08.03.1886), 3, Νέα Εφημερίς, α.φ. 202 (21.07.1890), 4, Νέα Εφημερίς, α.φ. 223 (11.08.1891), 4, Εστία, α.φ. 54 (30.04.1894), 2, Εφημερίς των συζητήσεων, α.φ. 155 (30.04.1894), 2, Εφημερίς, α.φ. 147 (27.05.1891), 2, Εφημερίς, α.φ. 120 (30.04.1894), 3.

- [17] *Εφημερίς*, α.φ. 29 (29.01.1880), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4951 (16.01.1881), 3 και *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 201 (20.07.1891), 4.
- [18] *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 28 (28.12.1877), 4, *Το Αστν*, α.φ. 961 (30.07.1893), 1-2, *Εφημερίς*, α.φ. 192 (11.07.1894), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 194 (13.07.1894), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 195 (14.07.1894), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 197 (16.07.1894), 1-2, *Εφημερίς*, α.φ. 199 (18.07.1894), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 201 (20.07.1894), 3, *Εστία*, α.φ. 257 (19.11.1894), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1436 (20.11.1894), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1613 (19.05.1895), 1, *Το Αστν*, α.φ. 2523 (23.11.1897), 3, *Το Αστν*, α.φ. 2564 (05.01.1898), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 13 (14.01.1898), 3.
- [19] *Αυγή*, α.φ. 3421 (16.06.1873), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 95 (03.01.1874), 3, *Μέριμνα*, α.φ. 1246 (08.01.1874), 4, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 420 (09.10.1874) και στο Σλήμαν 2000, 367-378, *Αιών*, α.φ. 3092 (01.01.1875), 1-2, *Αιών*, α.φ. 3286 (31.07.1880), 4, *Αιών*, α.φ. 4863 (01.01.1887), 4 και *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 230 (18.08.1890), 5.
- [20] *Αυγή*, α.φ. 4393 (29.09.1873), 2.
- [21] *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 183 (31.05.1872) και *Μέριμνα*, α.φ. 1431 (03.09.1876), 3-4.
- [22] *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 81 (24.05.1872) και στο Σλήμαν 2000, 341-349, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 186 (10.06.1872) και στο Σλήμαν 2000, 357-366, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 429 (09.11.1874) και στο Σλήμαν 2000, 379-406, *Εφημερίς*, α.φ. 259 (16.09.1875), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 15 (15.01.1879), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 179 (24.05.1894), 3, και *Αιών*, α.φ. 4118 (22.03.1883), 3-4.
- [23] *Εφημερίς*, α.φ. 74 (15.03.1891), 2.
- [24] *Αλήθεια*, α.φ. 3281 (19.02.1879), 3 και *Αλήθεια*, α.φ. 3234 (29.11.1878), 3.
- [25] *Εφημερίς*, α.φ. 33 (02.11.1873), 3, *Αυγή*, α.φ. 3622 (13.04.1874), 2-3, *Αυγή*, α.φ. 3737 (25.09.1874), 1-3 και *Αλήθεια*, α.φ. 3234 (29.11.1878), 3.
- [26] *Αιών*, α.φ. 3092 (01.01.1875), 1-2.
- [27] *Εφημερίς*, α.φ. 365 (30.09.1874), 13, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 440 (18.12.1874) και *Αυγή*, α.φ. 3796 (20.12.1874), 3.
- [28] Dörpfeld 1902.
- [29] *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 55 (24.02.1893), 3, *Το Αστν*, α.φ. 810 (27.02.1893), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 107 (17.04.1893), 2, *Το Αστν*, α.φ. 870 (30.04.1893), 3, *Το Αστν*, α.φ. 939 (08.07.1893), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1015 (22.09.1893), 1, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 3 (26.11.1893), 2, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 133 (07.04.1894), 2, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 204 (18.06.1894), 3, *Εστία*, α.φ. 103 (18.06.1894), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 170 (19.06.1894), 2, *Εστία*, α.φ. 111 (26.06.1894), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 216 (30.06.1894), 3, *Εστία*, α.φ. 121 (06.07.1894), 2, *Εστία*, α.φ. 123 (08.07.1894), 1-2, *Εφημερίς*, α.φ. 189 (08.07.1894), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1376 (21.09.1894), 2, *Το Αστν*, α.φ. 3320 (08.02.1900), 3, *Το Αστν*, α.φ. 4055 (23.02.1902), 1 και *Το Αστν*, α.φ. 4232 (23.08.1902), 3.
- [30] Blegen 1961.
- [31] <http://www.uni-tuebingen.de/troia/eng/index.html>.
- [32] «Father of Mycenaean archaeology» (Ventriss & Chadwick 1956, v).
- [33] «Discoverer of the Aegean Bronze Age» (Winjngaarden 2012, 131).
- [34] Για το σύγγραμμα του Γκάρντνερ βλ. *Εφημερίς*, α.φ. 331 (26.11.1892), 2.
- [35] Etienne & Etienne 1992, 102-104 και Σταυρίδη-Πατρικίου 2003.
- [36] *Το Αστν*, α.φ. 802 (19/20.02.1893), 3-4 και *Το Αστν*, α.φ. 788 (04/05.02.1893), 2-3.
- [37] *Το Αστν*, α.φ. 2520 (20.11.1897), 2.
- [38] Fitton 1996, 25-26 και Schofield 2007, 12.
- [39] Gere 2006, 48-58 και Schofield 2007, 12-13.
- [40] Watkin 1974, 13.
- [41] Thiersch 1879. Βλ. και Κόκκου 2009, 58.
- [42] *Εφημερίς*, α.φ. 211 (30.07.1886), 3.
- [43] Πετράκος 1987, 28 και Demakopoulou 1990, 88.

- [44] Αθηνά, α.φ. 2159 (15.09.1854), 1-2.
- [45] Βασιλικού 2011, 38.
- [46] Παλιγγενεσία, α.φ. 2906 (27.03.1874), 1-2. Επίσης, βλ. Παλιγγενεσία, α.φ. 2908 (30.03.1874), 2 και Αυγή, α.φ. 3622 (13.04.1874), 2-3.
- [47] Μέριμνα, α.φ. 1193 (19.06.1873), 4 και Βασιλικού 2011, 26-30.
- [48] Schliemann 1869, 88-99, Schliemann 1878, McDonald 1967β, 46-70, Κορρές 1974, 18-23, Demakopoulou 1990, 88-101, Fitton 1996, 71-95, Gere 2006, 71-80 και Βασιλικού 2011, 77-139.
- [49] Ωρα, α.φ. 278 (12.07.1876), 2, Εφημερίς, α.φ. 201 (19.07.1876), 2 και Ωρα, α.φ. 296 (30.07.1876), 3.
- [50] Demakopoulou 1990, 88-89, και Βασιλικού 2011, 38-48.
- [51] Παλιγγενεσία, α.φ. 2908 (30.03.1876), 2, Παλιγγενεσία, α.φ. 3558 (29.07.1876), 3-4, Αυγή, α.φ. 4214 (16.08.1876), 3, Αλήθεια, α.φ. 2697 (17.08.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 230 (17.08.1876), 2, Μέριμνα, α.φ. 1427 (20.08.1876), 4, Παλιγγενεσία, α.φ. 3582 (26.08.1876), 2, Εφημερίς, α.φ. 240 (27.08.1876), 2, Αυγή, α.φ. 4223 (28.08.1876), 4, Παλιγγενεσία, α.φ. 3586 (31.08.1876), 2-3, Στοά, α.φ. 208 (01.09.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 245 (02.09.1876), 2, Αυγή, α.φ. 4270 (02.11.1876), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 3645 (08.11.1876), 4, Αλήθεια, α.φ. 2757-58 (09.11.1876), 8, Αλήθεια, α.φ. 2761 (13.11.1876), 4, Μέριμνα, α.φ. 1452 (16.11.1876), 3, Εφημερίς α.φ. 321 (16.11.1876), 1, Παλιγγενεσία, α.φ. 3653 (17.11.1876), 2, Αλήθεια, α.φ. 2767 (22.11.1876), 4, Αυγή, α.φ. 4283 (22.11.1876), 3, Στοά, α.φ. 292 (24.11.1876), 1-2, Παλιγγενεσία, α.φ. 3658 (23.11.1876), 4, Παλιγγενεσία, α.φ. 3659 (24.11.1876), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 3660 (25.11.1876), 1-2, Αυγή, α.φ. 4285 (26.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 345 (10.12.1876), 6-7, Εφημερίς, α.φ. 14 (14.01.1877), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 3709 (24.01.1877), 2, Παλιγγενεσία, α.φ. 3719 (04.02.1877), 3, Εφημερίς, α.φ. 35 (04.02.1877), 2 και Παλιγγενεσία, α.φ. 3922 (28.09.1877), 3.
- [52] Αυγή, α.φ. 4270 (02.11.1876), 3, Αλήθεια, α.φ. 2752, (02.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 307 (02.11.1876), 1, Παλιγγενεσία, α.φ. 3640 (02.11.1876), 3, Μέριμνα, α.φ. 1448 (02.11.1876), 3, Ωρα, α.φ. 410 (02.11.1876), 2, Ωρα, α.φ. 411 (03.11.1876), 3, Αυγή, α.φ. 4277 (13.11.1876), 3, Στοά, α.φ. 281 (13.11.1876), 1, Εφημερίς, α.φ. 318 (13.11.1876), 1, Στοά, α.φ. 282 (14.11.1876), 2, Εφημερίς, α.φ. 319 (14.11.1876), 1, Αλήθεια, α.φ. 2762 (15.11.1876), 2, Αυγή, α.φ. 4278 (15.11.1876), 3, Μέριμνα, α.φ. 1452 (16.11.1876), 3, Αλήθεια, α.φ. 2764 (18.11.1876), 4, Αυγή, α.φ. 4280 (18.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 323 (18.11.1876), 1, Μέριμνα, α.φ. 1453 (19.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 324 (19.11.1876), 1, Εφημερίς, α.φ. 326 (21.11.1876), 1, Ωρα, α.φ. 12 (21.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 328 (23.11.1876), 1 και Ωρα, α.φ. 16 (25.11.1876), 1-2. Για τα τηλεγραφήματα του Σλήμαν βλ. Κορρές 1974, 16-17, 56-59, Calder & Traill 1986, 229-237, Demakopoulou 1990, 91 και Σωφρονίδου 2002, 433-434. Επιπλέον, κάποια από τα τηλεγραφήματά αυτά ο Σλήμαν τα απέστειλε και σε ξένες εφημερίδες (Σωφρονίδου 2002, σελ. 434, σημ. 322).
- [53] Αλήθεια, α.φ. 2767 (22.11.1876), 1, Μέριμνα, α.φ. 1453 (19.11.1876), 4, Εφημερίς, α.φ. 325 (20.11.1876), 2, και Αυγή, α.φ. 4282 (20.11.1876), 3. Βλ. και Κορρές 1974, 17.
- [54] Εφημερίς, α.φ. 253 (09.09.1876), 3-6, Εφημερίς, α.φ. 312 (07.11.1876), 3-4, Εφημερίς, α.φ. 313 (08.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 321 (16.11.1876), 3-4, Εφημερίς, α.φ. 326 (21.11.1876), 4, Εφημερίς, α.φ. 334 (29.11.1876), 3 και Εφημερίς, α.φ. 345 (10.12.1876), 6-7, Κορρές 1974, 56-59 και Σωφρονίδου 2002, 434-435.
- [55] Στοά, α.φ. 325 (27.12.1876), 2-3, Εφημερίς, α.φ. 27 (27.01.1877), 2, Εφημερίς, α.φ. 35 (04.02.1877), 2, Εφημερίς, α.φ. 44 (13.02.1877), 2, Ωρα, α.φ. 149 (07.04.1877), 1, Παλιγγενεσία, α.φ. 3778 (15.04.1877), 3, Ωρα, α.φ. 158 (16.04.1877), 4, Εφημερίς, α.φ. 112 (22.04.1877), 2, Ωρα, α.φ. 186 (14.05.1877), 6-7, Ωρα, α.φ. 187 (15.05.1877), 3-4, Ωρα, α.φ. 188 (16.05.1877), 3-4, Ωρα, α.φ. 191 (19.05.1877), 6-8, Παλιγγενεσία, α.φ. 3815 (27.05.1877), 3, Εφημερίς, α.φ. 165 (14.06.1877), 5, Εφημερίς, α.φ. 340 (06.12.1877), 2-3, Εφημερίς, α.φ. 359 (25.12.1877), 2 και Εφημερίς, α.φ. 195 (14.07.1878), 3.
- [56] Παλιγγενεσία, α.φ. 3574 (17.08.1876), 2, Στοά, α.φ. 194 (18.08.1876), 2-3, Μέριμνα, α.φ. 1427 (20.08.1876), 4. Πρόκειται για αναδημοσιεύσεις άρθρου της εφημερίδας Αργολίς, η οποία εκδιδόταν στο Ναύπλιο. Επίσης βλ. Αυγή, α.φ. 4214 (16.08.1876), 3 και Εφημερίς, α.φ. 230 (17.08.1876), 2.
- [57] Παλιγγενεσία, α.φ. 3653 (17.11.1876), 2.
- [58] Παλιγγενεσία, α.φ. 3653 (17.11.1876), 2.

- [59] *Εφημερίς*, α.φ. 201 (19.07.1876), 2. Βλ. επίσης Πετράκος 1987, 48-49, Petrakos 1990, Demakopoulou 1990, 89 και Βασιλικού 2011, 166-186.
- [60] *Μέριμνα*, α.φ. 1427 (20.08.1876), 4.
- [61] *Εφημερίς*, α.φ. 321 (16.11.1876), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 09 (09.01.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 16 (16.01.1877), 2 και *Εφημερίς*, α.φ. 19 (19.01.1877), 2. Βλ. και Demakopoulou 1990, 101.
- [62] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3700 (13.01.1877), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3703 (17.01.1877), 4, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3707 (21.01.1877), 3, *Μέριμνα*, α.φ. 1468 (21.01.1877), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3922 (28.09.1877), 3, *Αλήθεια*, α.φ. 3010 (22.11.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 326 (22.11.1877), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 327 (23.11.1877), 1-2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3971 (24.11.1877), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 227 (04.10.1878), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4001 (29.12.1877), 3, *Αλήθεια*, α.φ. 3036 (30.12.1877), 2, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 35 (04.01.1878), 4, *Αλήθεια*, α.φ. 3039 (05.01.1878), 3, *Αλήθεια*, α.φ. 3054 (30.01.1878), 2-3 *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 53 (22.01.1878), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 59 (28.01.1878), 2 και *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4752 (27.05.1880), 1. Επίσης, βλ. Demakopoulou 1990, 91 και Σωφρονίδου 2002, 450-451.
- [63] *Εφημερίς*, α.φ. 112 (22.04.1877), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4415 (28.04.1879), 3 και *Εφημερίς*, α.φ. 119 (29.04.1879), 3.
- [64] Σχετικά με τη σύγκρουση μεταξύ Σλήμαν και Σταματάκη, καθώς ο δεύτερος διαφωνούσε με τις ιδιότητες ανασκαφικές μεθόδους και την αυταρχική συμπεριφορά του πρώτου, βλ. Πετράκος 1987, 48-49, Petrakos 1990, 106-108, Demakopoulou 1990, 91, Gere 2006, 71-72 και Traill 2012.
- [65] Demakopoulou 1990, 102 και Gere 2006, 96-97.
- [66] Τσουντας 1893, Πετράκος 1987, 71, 91 και Fitton 1996, 105-106.
- [67] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 6705 (03.09.1886), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 246 (03.09.1886), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 1539 (03.09.1886), 3, *Αιών*, α.φ. 5091 (28.09.1887), 3, *Ακρόπολις*, α.φ. 1934 (03.10.1887), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 2281 (15.09.1888), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 268 (25.09.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 259 (15.09.1892), 2, *Αιών*, α.φ. 5091 (28.09.1887), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 271 (28.09.1887), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 227 (04.10.1887), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 17 (17.01.1889), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 18 (18.01.1889), 2, *Πρωία*, α.φ. 4159 (16.09.1892), 2-3, *Το Αστν*, α.φ. 781 (28.01.1893), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 285 (12.10.1893), 2, *Εστία*, α.φ. 80 (26.05.1894), 1, *Το Αστν*, α.φ. 1617 (23.05.1895), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1652 (27.06.1895), 1, *Εστία*, α.φ. 146 (26.07.1895), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1693 (07.08.1895), 2, *Εστία*, α.φ. 43 (13.4.1896), 3, *Το Αστν*, α.φ. 1939 (13.04.1896), 1, *Το Αστν*, α.φ. 2015 (29.06.1896), 2, *Το Αστν*, α.φ. 2087 (11.09.1896), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 240 (30.08.1900), 1 και *Το Αστν*, α.φ. 4505 (28.05.1903), 2.
- [68] Τσουντας 1893. Βλ. και *Εφημερίς*, α.φ. 190 (09.07.1893), 3, όπου ανακοινώνεται η έκδοση της δημοσίευσης του Τσουντα.
- [69] *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 146 (21.04.1894), 3.
- [70] McDonald 1967β, 83-84, Fitton 1996, 104-106 και Gere 2006, 96-109.
- [71] Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο γάλλος συγγραφέας Ανατόλ Φραντς [1844-1924, *Εφημερίς*, α.φ. 265 (24.09.1898), 2, *Το Αστν*, α.φ. 2083 (27.04.1907), 2], ο γερμανός αρχαιολόγος Ερνστ Κούρτιους [1814-1896, *Εφημερίς*, α.φ. 335 (10.11.1876), 1, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3664 (30.11.1876), 3], ο Γάλλος ιστορικός Ανρί Μαρτέν [1810-1883, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 99 (11.04.1883), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 102 (12.04.1883), 3] και ο ιταλός ποιητής Γκαμπριέλε Ντ' Ανούντσιο (1863-1938), ο οποίος συνέθεσε τραγωδία με τίτλο *La città morta* (1899) εμπνευσμένη από τις Μυκήνες [*Το Αστν*, α.φ. 1876 (09.02. 1896), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 131 (10.05.1896), 2, *Το Αστν*, α.φ. 5517 (19.07.1905), 1].
- [72] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3627 (18.10.1876), 3, *Μέριμνα*, α.φ. 1452 (16.11.1876), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 321 (16.11.1876), 3-4, *Εφημερίς*, α.φ. 328 (23.11.1876), 3, *Στοά*, α.φ. 292 (24.11.1876), 1-2, *Ωρα*, α.φ. 23 (02.12. 1876), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 338 (03.12.1876), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 347 (12.12.1876), 2-3, *Εφημερίς*, α.φ. 349 (14.12.1876), 1, *Αλήθεια*, α.φ. 2782 (14.12.1876), 3, *Καρτερία*, α.φ. 6 (06.06.1877), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 159 (08.06.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 129 (09.05.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 116 (24.04.1878), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 116 (26.04.1878), 1, *Αλήθεια*, α.φ. 3575-3576 (09.02.1880), 3, *Αιών*, α.φ. 3809 (23.03.1882), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 90 (30.03.1880), 1, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4705 (01.04.1880), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 177 (25.06.1880), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 5166 (21.09.1881), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 63 (06.02.1882), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 5557 (29.

- 12.1882), 2, *Καρτερία*, α.φ. 12 (13.04.1883), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 75 (18.03.1883), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 103 (13.04.1883), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 149 (02.06.1883), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 226 (14.08.1883), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 227 (15.08.1883), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 228 (20.08.1883), 1-2, *Εφημερίς*, α.φ. 243 (31.08.1883), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 259 (16.09.1883), 2, *Αιών*, α.φ. 4451 (18.04.1884), 4, *Αιών*, α.φ. 4483 (25.05.1884), 4, *Αιών*, α.φ. 4509 (25.06.1884), 7, *Στοά*, α.φ. 177 (02.07.1884), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 1388 (28.03.1886), 3, *Αιών*, α.φ. 4813 (03.11.1886), 4, *Ωρα*, α.φ. 362 (07.11.1886), 2, *Αιών*, α.φ. 4818 (08.11.1886), 4, *Αιών*, α.φ. 4822 (13.11.1886), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 62 (03.03.1887), 3, *Αιών*, α.φ. 4925 (16.03.1887), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 149 (29.05.1887), 2, *Αιών*, α.φ. 5093 (30.09.1887), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 274 (01.10.1887), 2, *Αιών*, α.φ. 5173 (07.01.1888), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 115 (25.04.1889), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 177 (25.06.1889), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 225 (12.09.1889), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 295 (22.10.1889), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 295 (22.10.1889), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 304 (31.10.1889), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 306 (02.11.1889), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 45 (14.02.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 48 (17.02.1890), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 50 (19.02.1890), 5, *Εφημερίς*, α.φ. 51 (20.02.1890), 1, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 103 (13.04.1890), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 106 (16.04.1890), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 106 (17.04.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 108 (19.04.1890), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 115 (25.04.1890), 5, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 134 (14.05.1890), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 204 (23.07.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 255 (12.09.1889), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 302 (29.10.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 280 (07.10.1890), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 302 (29.10.1890), 1, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 363 (29.12.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 273 (30.09.1893), 2, *Το Άστυ*, α.φ. 1537 (03.03.1895), 2, *Εστία*, α.φ. 30 (30.03.1895), 3, *Το Άστυ*, α.φ. 2182 (15.12.1896), 1, *Το Άστυ*, α.φ. 2106 (30.09.1896), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 9998 (30.09.1896), 2, *Το Άστυ*, α.φ. 2721 (13.06.1898), 3, *Το Άστυ*, α.φ. 3555 (02.10.1900), 1, *Το Άστυ*, α.φ. 3724 (23.03.1901), 2, *Το Άστυ*, α.φ. 3744 (14.04.1901), 2, *Νέον Άστυ*, α.φ. 280, (17.09.1902), 2 και *Το Άστυ*, α.φ. 5411 (03.04.1905), 4. Βλ. και Σωφρονίδου 2002, 443-446.
- [73] *Εφημερίς*, α.φ. 70 (11.03.1890), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 85 (26.03.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 70 (11.03.1891), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 132 (06.04.1894), 2, *Εστία*, α.φ. 43 (18.04.1894), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 146 (21.04.1894), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 116 (26.04.1894), 1, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 190 (04.06.1894), 4, *Εστία*, α.φ. 32 (06.04.1894), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 89 (29.03.1896), 3, *Το Άστυ*, α.φ. 1950 (24.04.1896), 3, *Το Άστυ*, α.φ. 2677 (30.04.1898), 3, *Το Άστυ*, α.φ. 2697 (20.05.1898), 3, *Το Άστυ*, α.φ. 3584 (31.10.1900), 2, *Εστία*, α.φ. 14 (14.03.1901), 4, *Το Άστυ*, α.φ. 3716 (15.03.1901), 2, *Εστία*, α.φ. 16 (16.03.1901), 1, *Το Άστυ*, α.φ. 3718 (17.03.1901), 3, *Το Άστυ*, α.φ. 3721 (20.03.1901), 2, *Το Άστυ*, α.φ. 4130 (12.05.1902), 4, *Νέον Άστυ*, α.φ. 152 (12.05.1902), 4, *Ακρόπολις*, α.φ. 7708 (17.08.1903), 2, *Εστία*, α.φ. 4005 (31.03.1905), 2, *Νέον Άστυ*, α.φ. 1193 (01.04.1905), 3 και *Εστία*, α.φ. 4218 (01.11.1905), 1.
- [74] Συχνά από τους καθηγητές Νικόλαο Πολίτη (1852-1921) και Σπυρίδωνα Λάμπρο [*Το Άστυ*, α.φ. 3721 (20.03.1901), 2, *Εστία*, α.φ. 32 (06.04.1894), 2 και *Εφημερίς*, α.φ. 109 (19.04.1894), 1].
- [75] *Εφημερίς*, α.φ. 109 (20.04.1890), 3.
- [76] *Εφημερίς*, α.φ. 343 (08.12.1876), 2, *Αυγή*, α.φ. 4294 (11.12.1876), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 358 (23.12.1876), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 21 (21.01.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 36 (05.02.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 85 (16.03.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 95 (05.04.1877), 2. Βλ. Σωφρονίδου 2002, 437-440 και Βασιλικού 2011, 162-163.
- [77] *Εφημερίς*, α.φ. 71 (12.03.1877), 2. Βλ. και *Εφημερίς*, α.φ. 112 (22.04.1877), 2.
- [78] *Μέριμνα*, α.φ. 1464 (01.01.1877), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 34 (03.02.1877), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 34 (03.03.1877), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3718 (03.02.1877), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3737 (25.02.1877), 3, *Μέριμνα*, α.φ. 1537 (30.09.1877), 4, *Εθνικόν Πνεύμα*, α.φ. 832 (20.10.1877), 1 και *Εφημερίς*, α.φ. 162 (11.06.1878), 2. Βλ. Πετράκος 1987, 54, Κόκκου 2009, 187-188 και Βασιλικού 2011, 165.
- [79] *Μέριμνα*, α.φ. 1464 (01.01.1877), 4, *Αλήθεια*, α.φ. 2915 (01.07.1877), 4, *Μέριμνα*, α.φ. 1537 (30.09.1877), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 257 (14.09.1878), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 277 (04.10.1878), 2 και *Το Άστυ*, α.φ. 2888 (27.11.1898), 2. Βλ. Σωφρονίδου 2002, 441-443 και Κόκκου 2009.
- [80] McDonald 1967β, 247-280, Demakopoulou 1990, 102, Fitton 1996, 150-155, 182-183 και Gere 2006, 109-115. Επίσης, βλ. <http://www.archetai.gr/site/content.php?artid=13>.
- [81] Dodwell 1819, τ. 2, 248-252, Pouqueville 1827, τ. 5, 214-217 και Leake 1830, 350-356.
- [82] *Εφημερίς*, α.φ. 211 (30.07.1886), 3 και Κόκκου 2009, 58.
- [83] Schliemann 1868, 106-108.

- [84] Ωρα, α.φ. 296 (30.07.1876), 3 και Παλιγγενεσία, α.φ. 3558 (29.07.1876), 3-4. Βλ. επίσης Demakopoulou 1990, 88 και Killian 1990, 124.
- [85] Παλιγγενεσία, α.φ. 5905 (09.02.1884), 3, Αιών, α.φ. 4432 (26.03.1884), 4, Αιών, α.φ. 4495 (08.06.1884), 3, Εφημερίς, α.φ. 59 (28.02.1885), 2, Ακρόπολις, α.φ. 726 (24.03.1884), 1-2, Στοά, α.φ. 80 (25.03.1884), 3, Εφημερίς, α.φ. 86, (26.03.1884), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 5945 (27.03.1884), 2, Στοά, α.φ. 87 (01.04.1884), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 5994 (24.05.1884), 2, Στοά, α.φ. 155 (10.06.1884), 2, Νέα Εφημερίς, α.φ. 62 (12.06.1885), 4-5 και Ωρα, α.φ. 217 (13.06.1885), 2. Επίσης, βλ. Schliemann 1886, Schliemann 1892, 78-86, Killian 1990, και Κορρές 1974, 31, 84-86.
- [86] Στοά, α.φ. 80 (25.03.1884), 3.
- [87] Στοά, α.φ. 68 (13.03.1884), 1-2.
- [88] Παλιγγενεσία, α.φ. 5935 (15.03.1884), 2.
- [89] Παλιγγενεσία, α.φ. 6142 (13.11.1884), 3-4.
- [90] Ακρόπολις, α.φ. 736 (05.04.1884), 2 και Παλιγγενεσία, α.φ. 6415 (06.09.1885), 2.
- [91] Στοά, α.φ. 238 (09.09.1884), 1 και Εφημερίς, α.φ. 254 (10.09.1884), 2.
- [92] Στοά, α.φ. 238 (09.09.1884), 1.
- [93] Εφημερίς, α.φ. 108 (19.04.1890), 3, Εστία, α.φ. 45 (20.04.1894), 3, Εφημερίς, α.φ. 110 (20.04.1894), 2, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 147 (22.04.1894), 3, Το Άστυ, α.φ. 2677 (30.04.1898), 3, Το Άστυ, α.φ. 2679 (20.05.1898), 3, Νέον Άστυ, α.φ. 73 (20.02.1902), 1, Εστία, α.φ. 31 (31.03.1903), 3, Εστία, α.φ. 38 (08.04.1903), 4, Εστία, α.φ. 65 (05.05.1903), 1, Το Άστυ, α.φ. 4593 (21.08.1903), 1, Νέον Άστυ, α.φ. 1170 (09.03.1905), 2, Το Άστυ, α.φ. 4889 (08.02.1907), 4 και Το Άστυ, α.φ. 4996 (25.02.1907), 3. Βλ. και υποσημειώσεις 67 και 68.
- [94] Παλιγγενεσία (09.08.1884), Ωρα, α.φ. 337 (11.10.1884), 2, Στοά, α.φ. 264 (13.10.1884), 2, Ακρόπολις, α.φ. 1201 (19.09.1885), 2, Νέα Εφημερίς, α.φ. 297 (24.10.1885), 4, Νέα Εφημερίς, α.φ. 332 (28.11.1885), 3, Νέα Εφημερίς, α.φ. 183 (02.07.1886), 2-3 και Νέον Άστυ, α.φ. 114 (05.02.1905), 2. Επίσης, Schliemann 1886 και Κορρές 1974, 31-34.
- [95] Killian 1990, 124 και <http://www.dainst.org/en/project/tiryns?ft=all>.
- [96] McDonald 1967α, 77.
- [97] Παλιγγενεσία, α.φ. 3015 (29.08.1874), 3.
- [98] Νέα Εφημερίς, α.φ. 328 (24.11.1888), 4.
- [99] Εφημερίς, α.φ. 336 (01.12.1888), 2.
- [100] Εφημερίς, α.φ. 328 (23.11.1888), 2, Εφημερίς, α.φ. 13 (13.01.1889), 2 και Ακρόπολις, α.φ. 6123 (25.03.1899), 2.
- [101] Ακρόπολις, α.φ. 6123 (25.03.1899), 2, Εφημερίς, α.φ. 95 (06.04.1900), 2, Ακρόπολις, α.φ. 7136 (10.01.1902), 2 και Νέον Άστυ, α.φ. 88 (8.3.1902), 2.
- [102] Το Άστυ, α.φ. 1691 (05.08.1895), 2.
- [103] Το Άστυ, α.φ. 1691 (05.08.1895), 2.
- [104] Το Άστυ, α.φ. 3804 (12.06.1901), 4. Βλ. και Το Άστυ, α.φ. 3433 (02.06.1900), 2.
- [105] Το Άστυ, α.φ. 2085 (29.04.1907), 3.
- [106] Το Άστυ, α.φ. 2086 (30.04.1907), 4 και Το Άστυ, α.φ. 2113 (27.05.1907), 3.
- [107] Blegen 1921, Blegen 1928, Blegen 1937, Blegen 1961 και Fitton 1996, 156-157.
- [108] Πετράκος 1987, 130 και Λώλος 1994, 57.
- [109] Ακρόπολις, α.φ. 6123 (25.03.1899), 2.
- [110] McDonald 1967β, 229-24, Πετράκος 1987, 151, Λώλος 1994, 57-48, Fitton 1996, 161-165 και Blegen & Rawson 2001.
- [111] Fitton 1996, 183.
- [112] Wells 2005, 146 και http://www.sia.gr/en/research/field_projects/dendra_midea.
- [113] Wells 2005, 146 και http://www.sia.gr/en/research/field_projects/asine.

[114] Wells 2005, 146-148 και http://www.sia.gr/en/research/field_projects/berbati.

[115] Wells 1998 και Wells 2005.

Βιβλιογραφία

- Βασιλικού, Ν. 1995. *Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
- Βασιλικού, Ν. 2011. *Το χρονικό της ανασκαφής των Μυκηνών 1870-1878*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
- Κόκκου, Α. 2009². *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*. Αθήνα: Καπόν
- Κορρές, Γ. 1974. *Βιβλιογραφία Ερρίκου Σλήμαν*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
- Κορρές, Γ. 2012. «Ερρίκος Σλήμαν (1822-1890), μια ζωή στην υπηρεσία της αρχαιολογικής επιστήμης» στο Κορρές, Γ., Καραδήμας, Ν. Και Φλούδα, Γ. (επιμ.). *Αρχαιολογία και Ερρίκος Σλήμαν. Εκατό έτη από το θάνατό του. Ανασκόπηση και προοπτικές. Μύθος-ιστορία-επιστήμη*. Αθήνα, 184-226
- Λώλος, Γ. 1994. *Πύλος ημαθόεις. Η πρωτεύουσα του Νέστορος και η γύρω περιοχή*. Αθήνα: Οινός
- Πετράκος, Β. 1987. *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της, 1937-1987*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
- Σλήμαν, Ε. 2000. *Ανταποκρίσεις από την Τροία* (επιμ. Γ. Λαγανάς). Αθήνα: Ωκεανίδα
- Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. 2003. «Ιδεολογικές διαδρομές: πολιτική, γλώσσα και κοινωνία, 1871-1090» στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ.). *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. 5, Τα χρόνια της σταθερότητας, 1871-1909*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 171-186
- Σωφρονίδου, Μ. 2002. *Η αρχαιολογική είδηση στις εφημερίδες. Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*
(<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/17948#page/1/mode/2up>)
- Τσουντας, Χ. 1893. *Μυκήναι και μυκηναίος πολιτισμός*. Αθήνα: Εστία
- Antonova, I., Tolstikov, V. και Treister, M. 1996. *The gold of Troy. Searching for Homer's fabled city*. London: Thames & Hudson
- Aslan, R. και Sönmez, A. 2012. «The discovery and smuggling of Priam's treasure» στο Kelder, J., Uslu, G. and Şerifoglu, O.F. (επιμ.). *Troy: city, Homer, Turkey*. Amsterdam: WBooks, 137-141
- Blegen, C. W. 1921. *Korakou, a prehistoric settlement near Corinth*. Boston: American School of Classical Studies at Athens
- Blegen, C. W. 1928. *Zygouries, a prehistoric settlement in the valley of Cleonae*. Cambridge, Massachusetts: American School of Classical Studies at Athens
- Blegen, C. W. 1937. *Prosymna, the Helladic settlement preceding the Argive Heraeum*. Cambridge: Cambridge University Press
- Blegen, C. W. 1961. *Troy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Blegen, C. W. και Rawson, M. 20012. *A guide to the palace of Nestor: Mycenaean sites in its environs and the Chora Museum*. Princeton, New Jersey: American School of Classical Studies at Athens
- Bölke, W. 1996. *Heinrich Schliemann, ein berühmter Mecklenburger*. Schwerin: Demmler
- Calder, W.M. and Traill, D. 1986. *Myth, scandal and history. The Heinrich Schliemann controversy and a first edition of the Mycenaean diary*. Detroit: Wayne State University Press
- Castleden, R. 2005. *Mycenaeans*. London & New York: Routledge
- Chadwick, J. 1976. *The Mycenaean world*. Cambridge: Cambridge University Press
- Crepon, T. 1990. *Heinrich Schliemann: Odysee seines Lebens: Biografie*. Berlin: Neues Leben
- Demakopoulou, K. 1990. «Mycenae» στο Demakopoulou, K. (επιμ.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos. Heinrich Schliemann: the 100th anniversary of his death*. Athens: Ministry of Culture, Greece-Greek Committee of ICOM, 88-105
- Dickinson, O.T.P.K. 2012. «Schliemann's contribution to Greek Bronze Age archaeology: was he

- really the father of 'Mycenaean archaeology'?» στο Korres, G., Karadimas, N. και Flouda, G. (επιμ.). *Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his death. Assessments and prospects. Myth-History-Science*. Athens, 391-400
- Dodwell, E. 1819. *A Classical and Topographical Tour Through Greece, During the Years 1801, 1805, and 1806*. London: Rodwell & Martin
- Dörpfeld, W. 1902. *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen schichten von Ilion 1870-1894*. Athen: Beck & Barth
- Dowden, K. 1992. *The uses of Greek mythology*. London & New York: Routledge
- Etienne, R. & Etienne, F. 1992. *The search for ancient Greece*. London: Thames & Hudson
- Fitton, J.L. 1996. *The discovery of the Greek Bronze Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Gardner, P. 1892. *New chapters in Greek history: historical results of recent excavations in Greece and Asia Minor*. London: Murray
- Gere, K. 2006. *The tomb of Agamemnon. Mycenae and the search for a hero*. London: Profile Books
- Killian, K. 1990. «Tiryns» στο Demakopoulou, K. (επιμ.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos. Heinrich Schliemann: the 100th anniversary of his death*. Athens: Ministry of Culture, Greece-Greek Committee of ICOM, 122-129
- Korfmann, M. 2012. «On the beginnings of field archaeology (or “spade research”)-the first regular excavations at Hisarlik: 1871-1873» στο Korres, G., Karadimas, N. και Flouda, G. (επιμ.). *Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his death. Assessments and prospects. Myth-History-Science*. Athens, 3-13
- Leake, W. 1830. *Travels in the Morea*. London: Murray
- McDonald, W. 1967α. *Progress into the past: the re-discovery of Mycenaean civilisation*. New York: Macmillan
- McDonald, W. 1967β. *The discovery of Homeric Greece*. London: Elek Books
- Mylonas, G. 1966. *Mycenae and the Mycenaean Age*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Petrakos, V. 1990. «Panayotis Stamatakis and the excavation of Mycenae» στο Demakopoulou, K. (επιμ.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos. Heinrich Schliemann: the 100th anniversary of his death*. Athens: Ministry of Culture, Greece-Greek Committee of ICOM, 106-112
- Pouqueville, F. 1827. *Voyage de la Grèce*. Paris: Didot
- Runnels, C. 2002. *The archaeology of Heinrich Schliemann. An annotated bibliographic handlist*. Boston: Archaeological Institute of America
- Schliemann, H. 1869. *Ithaka, der Peloponnes und Troja: archäologische Forschungen*. Leipzig: Giesecke & Devrient
- Schliemann, H. 1874α. *Trojanische Alterthümer: Photographischer Abbildungen zu dem Bericht über die Ausgrabungen in Troja*. Leipzig: Brockhaus
- Schliemann, H. 1874β. *Atlas Trojanische Alterthümer: Bericht über die Ausgrabungen in Troja*. Leipzig: Brockhaus
- Schliemann, H. 1878. *Mycenae: a narrative of researches and discoveries at Mycenae and Tiryns*. London: Murray
- Schliemann, H. 1880. *Ilios, the city and country of the Trojans: the results of researches and discoveries on the site of Troy and throughout the Troad in the years 1871-72-73-78-79*. London: Murray
- Schliemann, H. 1884. *Troja: Ergebnisse meiner neusten Ausgrabungen auf der Baustelle von Troja, in den Heldengräbern, Bunarbaschi und andern Orten der Troas im Jahre 1882*. Leipzig: Brockhaus
- Schliemann, H. 1886. *Tiryns: Der prähistorische Palast der Könige von Tiryns: Ergebnisse der neuesten Ausgrabungen*. Leipzig: Brockhaus
- Schliemann, H. 1892. *Heinrich Schliemann's selbstbiographie*. Leipzig: Brockhaus
- Schofield, L. 2007. *The Mycenaeans*. Los Angeles, CA: J. Paul Getty Museum
- Thiersch, F. 1879. «Die Tholos des Atreus zu Mykenae». *Athenische Mitteilungen* 4, 177-182
- Traill, D. 1984. «Schliemann in the Troad». *Boreas* 7, 295-316
- Traill, D. 2012. «Schliemann's Mycenae excavation through the eyes of Stamatakis» στο Korres, G., Karadimas, N. και Flouda, G. (επιμ.). *Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his*

death. Assesments and prospects. Myth-History-Science. Athens, 79-84

Tsountas, Ch. and Manatt, I. 1897. *The Mycenaean Age. A study of the monuments and culture of pre-Homeric Greece*. London: Macmillan

Ventris, M. and Chadwick, J. 1956. *Documents in Mycenaean Greek: three hundred selected tablets from Knossos, Pylos and Mycenae*. Cambridge: Cambridge University Press

Wardle, K.A. και Wardle, D. 1997. *The Mycenaean world*. London: Bristol Classical Press

Watkin, D. 1974. *The life and work of C.R. Cockerell*. London: Zwemmer

Wells, B. 1998. *Life around an excavation*. Athens: Swedish Institute at Athens

Wells, B. 2005. «Swedish Institute at Athens» στο Κόρκα, Ε., Ξανθοπούλου, Μ. και Κωνσταντίνιδη-Συβρίδη, Ε. (επιμ.), *Ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Ελλάδα, 160 χρόνια*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού

Winjngaarden, G. J. V. 2012. «Heirich Schliemann, scientist and romantic?» στο Kelder, J., Uslu, G. και Şerifoglu, O.F. (επιμ.). *Troy: city, Homer, Turkey*. Amsterdam: WBooks, 129-132

Zengel, E. 1990. «Troy» στο Demakopoulou, K. (επιμ.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos*.

Heinrich Schliemann: the 100th anniversary of his death. Athens: Ministry of Culture, Greece-Greek Committee of ICOM, 51-87

Το Αρχαιολογικό Μουσείο Άργους όπως δεν φαίνεται

Άννα Μπανάκα

Καθώς πληθαίνουν με την πάροδο του χρόνου οι έρευνες στην Ελλάδα και αρχίζει η συλλογή αρχαίων, η συσταθείσα από το 1837 Αρχαιολογική Εταιρεία [1] ενεργοποιείται στη διάσωση των αρχαιοτήτων στις Επαρχίες και ζητάει από την Κυβέρνηση την άδεια να διορίζει Εφόρους, υπεύθυνους για την προστασία των αρχαίων μνημείων. Οι ενέργειές της καταγράφονται στις αναφορές πεπραγμένων στο έγκυρο επιστημονικό περιοδικό υπό τον τίτλο Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας [2]. Ο Αντώνιος Βλαστός [3], σχολάρχης στην Ερμούπολη της Σύρου, και ο αυτοδίδακτος αρχαιολόγος Παναγιώτης Σταματάκης [4] ορίστηκαν για το σκοπό αυτό. Ο πρώτος περιόδευσε στην Πελοπόννησο και ο δεύτερος στη Στερεά Ελλάδα αρχικά και στην Πελοπόννησο αργότερα [5] καθιστώντας σαφή την εποπτεία και εκπροσώπηση του ελληνικού κράτους στη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών σε περιοχές με ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον (Μυκήνες) [6]. Τα αποτελέσματα της προσπάθειας αυτής ήταν εξαιρετικά και με πρόταση της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην Κυβέρνηση ψηφίσθηκε ειδικός νόμος για την καθιέρωση των επαρχιακών Εφόρων [7].

Οι περιοδείες αποφέρουν καρπούς και με τη φροντίδα του Π. Σταματάκη ιδρύονται αρχαιολογικές συλλογές στη Στερεά Ελλάδα (Θήβα, Χαιρώνεια, Πλαταιές, Τανάγρα, Δελφοί, Αυλίδα, Θεσπίες) [8], Μύκονο [9] και στην Πελοπόννησο (Άργος, Νεμέα, Αίγιο) [10]. Όπως φαίνεται από τις αναφορές των περιηγητών που είχαν επισκεφθεί το Άργος τα ευρήματα είχαν συγκεντρωθεί στο κτήριο του Δημαρχείου ήδη στα τέλη του 1850 [11]. Η συλλογή αποκτά επιστημονική οντότητα την 1η Δεκεμβρίου του 1878 όταν ο Π. Σταματάκης καταγράφει και ταξινομεί γλυπτά και ανάγλυφα προερχόμενα από την πόλη αλλά και την ευρύτερη περιοχή [12]. Οι αδιαμφισβήτητες ικανότητές του επιβραβεύονται με τον διορισμό του αρχικά ως αναπληρωτή του Παναγιώτη Ευστρατιάδη, Γενικού Εφόρου Αρχαιοτήτων στις 24 Φεβρουαρίου του 1884. Το ίδιο έτος προήχθη σε Γενικό Έφορο, θέση την οποία τίμησε μέχρι το θάνατό του το 1885 [13]. Στην επιστημονική ιεραρχία ακολούθησε ο Παναγιώτης Καββαδίας [14], ο οποίος σύμφωνα με δημοσιεύματα στον αργειακό τύπο επισκέφθηκε το Άργος το ίδιο έτος, όταν προσδιορίζεται χρονικά μεταφορά αρχαίων από το Μουσείο του Άργους στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στην Αθήνα [15]. Με την ενέργεια αυτή μπορεί να συνδυασθεί η χειρόγραφη επανάληψη του καταλόγου του Σταματάκη με την επισήμανση «ότι ακριβές αντίγραφον. Εν Άργει την 8 Αυγούστου 1885. Ο Δήμαρχος Αργείων» [16]. Σε κάθε περίπτωση όταν ο Π. Καββαδίας συντάσσει τον πρώτο οδηγό της έκθεσης του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και των γλυπτών [17] περιλαμβάνονται αρχαία έργα από το Άργος και τη γύρω περιοχή.

Στο ενδιαφέρον της τοπικής κοινωνίας εντάσσεται και η πρωτοβουλία εκ μέρους των λογίων για διεξαγωγή έρευνας. Το 1888 οι έρευνες του Ι. Κοφινιώτη στο ύψωμα της Λυκώνης, νότια της Λάρισας [18] προσθέτουν σημαντικά στοιχεία για την τοπογραφία της πόλης στους ιστορικούς χρόνους φέρνοντας στην επιφάνεια κατά-

λοιπα που συνδέονται με την αναφορά του Πausανία για το ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος. Σύμφωνα με την μαρτυρία του περιηγητή στο ιερό υπήρχαν αγάλματα του Απόλλωνα, της Άρτεμης και της Λητούς, έργα αποδιδόμενα στον Πολύκλειτο [19]. Τέσσερα χρόνια αργότερα δημοσιεύεται το βιβλίο του Κοφινιώτη για τις αρχαιότητες του Άργους, *Ιστορία του Άργους μετ' εικόνων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρις ημών* (1892 – 1893) [20].

Έχουμε φθάσει χρονικά κοντά στην περίοδο που η πόλη θα αναδειχθεί σταδιακά με τα ερευνητικά προγράμματα μελών της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής [21]. Ο Ολλανδός αρχαιολόγος Wilhelm Vollgraff έρχεται το 1902 [22] και επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στον Λόφο του Προφήτη Ηλία και στο μυκηναϊκό νεκροταφείο της Δειράδας [23]. Στην πρώτη σελίδα του ημερολογίου του σημειώνει : «17 Μαΐου 1902. Έφθασα με το τραίνο στη μία η ώρα. Το απόγευμα ανέβηκα στην Ασπίδα και μάζεψα μια συλλογή από όστρακα μυκηναϊκά και άλλα». Ο Vollgraff αναφέρεται στο Λόφο του Προφήτη Ηλία [24]. Η παρουσία του δεν περνά απαρατήρητη από τους κατοίκους του Άργους οι οποίοι του υποδεικνύουν αρχαιότητες [25]. Η περιοχή δεν άργησε να προσελκύσει ειδικούς επιστήμονες οι οποίοι την επισκέπτονται ως εκδρομείς στο πλαίσιο του Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα [26].

Πιθανότατα το πρόγραμμα του Vollgraff ευνοείται από την εξέλιξη αυτή και φαίνεται ότι ανταλλάσσεται σχετική αλληλογραφία με το Υπουργείο για τη διεξαγωγή συστηματικών ερευνών. Το Αρχαιολογικό Συμβούλιο γνωμοδοτεί θετικά και ενημερώνει εγγράφως την αρμόδια υπηρεσία (εικ. 1) • οι έρευνες του τελούν υπό την εποπτεία του Εφόρου Αρχαιοτήτων Αργολίδος : «Γνωρίζομεν υμίν ότι κατά γνώμην του Αρχαιολογικού Συμβουλίου ενεκρίναμεν όπως η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή συνεχίση εν Άργει ας από ετών ενεργεί δια του κ. Vollgraff ανασκαφάς. Η εποπτεία τούτων ανατίθεται υμίν, θέλετε δε γνωρίση εγκαίρως τω ενεργήσοντι τας ανασκαφάς ότι πάσα ζημία επενεχθησομένη εν μη δημοσίοις κτήμασι θέλει βαρύνη την άνω Σχολήν ή ατομικώς τον ενεργήσοντα τας ανασκαφάς. Δια τούτο προ πάσης ενεργείας αναγκαίον νομίζομεν να προηγήται η μετά του ιδιοκτήτου συνεννόησις και η προ της ανασκαφής του κτήματος συγκατάθεσις αυτού. Ο Υπουργός» [27]. Μετά από μεγάλη διακοπή συνεχίζει τις έρευνες στο ύψωμα της Λάρισας τη διετία 1928 -1930 [28]. Σύμφωνα με τα αναγραφόμενα σε δύο πρωτόκολλα παράδοσης και παραλαβής που συντάσσονται μεταξύ του ανασκαφέα και του εκπροσώπου της Ζ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας στις 27 Αυγούστου 1928 και 1930 τα ευρήματα παραλαμβάνει ο Ιωάννης Ιωακείμ, «ως ο επί των ενεργουμένων ενταύθα παρά της Γαλλικής Σχολής ανασκαφών επιμελητής αυτών διορισθείς» [29]. Στα ενδιαφέροντα του Vollgraff περιλαμβάνονται και περιοχές γύρω από το Άργος (Σχ(ο)ινοχώρι [30], Μαγούλα Κεφαλαρίου [31]) όπου διεξάγονται βραχύχρονες έρευνες. Τα ευρήματα συγκεντρώνονται σε χώρο του Δημαρχείου [32], όπου στη διάρκεια της κατοχής δέχονται δύο φορές την επέμβαση φιλομάθειας των ιταλικών στρατευμάτων [33]. Η περιγραφή του σοβαρότερου περιστατικού σε έγγραφο αποτελεί ένα δείγμα των δοκιμασιών της πολιτιστικής κληρονομιάς στην πόλη του Άργους.

«Ιταλοί της εκεί στρατιωτικής διοικήσεως διέρρηξαν το παράθυρο του Μουσείου

και έκλεψαν πολλά αντικείμενα αυτού. Μεταξύ των κλαπέντων είναι εις χρυσούς δακτύλιος, γλυπτά και πήλινα αντικείμενα και άλλα άτινα αγνοούνται, καθόσον προήρχοντο εκ των ανασκαφών Vollgraff και ευρίσκοντο εις εσφραγισμένα κιβώτια προκειμένου να μελετηθούν από τον ίδιον τον διενεργήσαντα την ανασκαφή. Μεταξύ των κλαπέντων υπήρχε και κιβώτιον πλήρες εκ των ανασκαφών τούτων. Πολλά των αριθμημένων αντικειμένων ελλείπουν. Την 24η Οκτωβρίου 1941 ο λοχαγός διοικητής του Άργους Aurelio Marcarino υπό τας διαταγάς του στρατηγού U. Ricagno αφήρεσε εκ του Μουσείου του Άργους διάφορα αντικείμενα μεταξύ των οποίων εν ιππάριον, πέντε αγγεία, δύο λύχνους και δύο ειδώλια γυναικών. Πληροφορηθείς όμως προφανώς ότι θα του ζητηθεί να επιστρέψει τα αντικείμενα εσκηνοθέτησε και πραγματοποίησε διάρρηξη του Μουσείου προς κάλυψη της κλοπής στις 30 του ιδίου μηνός κατά την οποία αφαιρέθηκαν αρκετά ακόμα αντικείμενα του Μουσείου δυσεξακρίβωτα λόγω του ότι εκλάπη και ο κατάλογος.

Όταν εξητήθη από τον λοχαγό Marcarino να επιστρέψει τα κλαπέντα, τα επέστρεψε· συναινούσης δε και της προϊσταμένης του αρχής επεχείρησε να δικαιολογήσει την πρώτη του κλοπή με την πρόφασιν ότι κατεγίνετο με την ιστορία του Άργους. Σημειωθήτω όμως ότι τρία εκ των ως άνω αναφερομένων πήλινων αγγείων, άτινα είχε κλέψει κατά την πρώτην του κλοπή δεν επέστρεψεν» [34]. Σχεδόν ένα μήνα μετά το συμβάν ο Επιμελητής Αρχαιοτήτων ενημερώνεται ότι «η Ιταλική διοίκησις προέβη εις το κλείσιμο των παραθύρων δια τούβλων, ώστε είναι αδύνατος πλέον η είσοδος ανθρώπου δια τούτων. Όσον αφορά τα αντικείμενα του μουσείου θέλομεν σας αναφέρει κατά την εδώ άφιξή σας [35]».

Η φύλαξη των επιστραφέντων γίνεται με τη μεταφορά τους - άγνωστο πότε- στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και μετά από πολλά χρόνια στο Μουσείο Άργους [36]. Το υλικό, που περιλαμβάνει ευρήματα από την αρχαϊκή έως την ελληνιστική εποχή, αποθηκεύεται στη διδακτική συλλογή της Σχολής, στο υπόγειο της νέας πτέρυγας του Μουσείου, με την ένδειξη «ανασκαφές Vollgraff» [37].

Επιστρέφοντας στο ιστορικό οδοιπορικό του Μουσείου, στο κτήριο του Δημαρχείου Άργους η από 21-3-49 αναφορά του Παναγιώτη Διακουμή, φύλακα αρχαιοτήτων στις Μυκήνες, προς το Σεβαστόν Υπουργείον Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας – Διεύθυνσις Αρχαιοτήτων περιγράφει την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στο χώρο των αρχαίων: «Λαμβάνω την τιμήν να αναφέρω ευσεβάστως υμίν τα κάτωθι. Υποδιεύθυνσις Χωροφυλακής Άργους επίταξε το Μουσείον Άργους και έχη τοποθετήση εντός του Μουσείου πυρομαχικά και (ε)ίδη τροφίμων. Υποβάλλεται η Παράκλησις όπως προβήτε εις την λήψιν των ενδεδειγμένων μέτρων. Ευπειθέστατος (υπογραφή)».

Στο έγγραφο με αρ. πρωτ. 24, Μάρτιος 1949 που εστάλη από τον Προϊστάμενο προς το Υπουργείο αναφέρεται το γεγονός και επιπροσθέτως τα ακόλουθα: «Δια τούτα παρακαλώ όπως ως τάχιστα τηλεγραφικώς διαταχθή η εκκένωσις της Συλλογής από παντός ξένου προς τας αρχαιότητας αντικειμένου και η παράδοσις των κλειδιών εις τον εκεί Επιμελητήν. Δεν παραλείπω να αναφέρω ότι εντός των προθηκών, αίτινες δεν είναι ασφαλείς, φυλάσσονται σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα. Ευπειθέστατος (χωρίς υπογραφή)». Δεν γνωρίζουμε τα σχετικά με την αποκατάσταση του χώρου αλλά από το περιεχόμενο του εγγράφου προκύπτει ότι έχει διαμορφωθεί μία έκθεση

αντικειμένων γνωστή σε αρχαιογνωστικούς – περιηγητικούς οδηγούς (*Les Guides Bleus*), οι συντελεστές των οποίων επιθυμούν να την συμπεριλάβουν στην ύλη τους [38] συμπληρώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αρχαιολογική εικόνα της Αργολίδας [39]. Στον νομό έχει συγκροτηθεί η Τοπική Επιτροπή Τουρισμού Ναυπλίου, η οποία απευθύνεται ως εξής προς την αρμόδια Υπηρεσία: «Προς τον κ. Έφορον Αρχαιοτήτων Ναυπλίου – Ενταύθα. Έχομεν την τιμήν να σας διαβιβάσωμεν παράκλησιν της Επιτροπής Τουρισμού Ναυπλίου όπως παραχωρήσητε εις τον Δήμον Αργείων τας κλείδας του εν Άργει Αρχαιολογικού Μουσείου ίνα ευχεραίνηται η επίσκεψις αυτού ως άλλωστε μέχρι τούδε εγίνετο. Την παράκλησιν ημών ταύτην διαβιβάζωμεν εν τη πεποιθήσει ότι η φύλαξις των αρχαιολογικών ευρημάτων θα είναι ασφαλής και εις χείρας του Δήμου Αργους, ώστε να μη υπάρξη δισταγμός τις εκ του λόγου τούτου, εφ' όσον δε και υμείς συμφωνείτε εις τούτο, ελπίζομεν, ότι θέλετε αποδεχθή την παρακλήσιν μας προς διευκόλυνσιν των επιθυμούντων να επισκευθούν το Μουσείον Άργους. Μετά τιμής, Ο πρόεδρος Παν. Μελισσηνός». [40]

Η παράκληση αυτή αναδεικνύει εμμέσως πλην σαφώς την έλλειψη προσωπικού φύλαξης με αποτέλεσμα την αδυναμία της λειτουργίας της συλλογής ως επισκέψιμου χώρου. Το πρόβλημα της ασφάλειας απασχολεί τον Σ. Ι. Χαριτωνίδη, Επιμελητή Αρχαιοτήτων στο Ναύπλιο, και, καθώς δεν επιλύεται άμεσα, απευθύνεται εγγράφως για συνδρομή στην Αστυνομία Άργους : «έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν υμάς, όπως αναλάβητε την διαφύλαξιν του κλείθρου της εν Άργει αποθήκης αρχαίων και το άνοιγμα και κλείσιμον της θύρας, οσάκις προσέρχονται προς μελέτην εν αυτή οι εν τη πόλει σας διενεργούντες ανασκαφάς αρχαιολόγοι, μέλη της Γαλλικής Σχολής Αθηνών κ.κ. Roux, Courbin, Charneux, Martin και Boddah. Ούτοι ενδεχομένως δύνανται να συνοδεύονται υπό 2-3 εργατών και του τεχνίτου συγκολλητού. Μετά τιμής, ο Επιμελητής των Αρχαιοτήτων, Σ.Ι. Χαριτωνίδης» [41].

Ένα μήνα σχεδόν μετά επανερχόμενος με το αρ. 532/26 Ιουλίου 1952 έγγραφό του προς την ίδια αρχή γράφει: «έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν υμάς, όπως επιστρέψητε ημίν την κλείδα της Αποθήκης Αρχαίων, την οποίαν ανελάβητε προσωρινώς να διαφυλάξητε κατόπιν του υπ' αρθ. 487/12-6-52 ημετέρου εγγράφου. Μετά τιμής, ο Επιμελητής των Αρχαιοτήτων (Μονογραφή)» [42].

Οι ημερομηνίες των δύο εγγράφων αντιστοιχούν στο διάστημα των συστηματικών ανασκαφικών ερευνών της ΓΑΣ στο Άργος [43]. Στην ακόλουθη αλληλογραφία είναι εμφανής η προσπάθεια για τη φύλαξη των συγκεντρωμένων αρχαίων, τη δυνατότητα επίσκεψης της συλλογής και τη διευκόλυνση όσων είχαν αποδεδειγμένα λόγο εργασίας εκεί. Απευθυνόμενος προς τον Ι. Παπαδημητρίου, Έφορο Αρχαιοτήτων, γράφει:

«Λαμβάνω την τιμή να σας αναφέρω ότι επραγματοποιήθη η υπό του Δήμου Αργους παραχώρησις της μεγάλης αιθούσης του ισογείου του Δημαρχείου, ένθα η Γαλλική Σχολή ετοιμάζεται να οργανώση έκθεσιν των ευρημάτων των τελευταίων της ανασκαφών [44]. Κατόπιν τούτου η δικαία απαίτησις της επισκέψεως του προσωρινού τούτου Μουσείου (εικ. 2 -4) [45] θα είναι υπέρποτε επίμονος και είναι ανάγκη να υπάρξη φύλαξ εν Άργει, η παρουσία του οποίου είναι μάλιστα σήμερον απαραίτητος μετά την προσθήκη εις τα προς φύλαξιν αρχαία και του πλήρως αποκαλυφθέντος Ωδείου με τα

μωσαϊκά δάπεδα. Ως εκ τούτου μέχρι επιτεύξεως διορισμού νέου φύλακος θα έδει να μεταβαίνει εις Άργος ο μάλλον διαθέσιμος και πλησιέστερα κατοικών φύλαξ του Ηραίου κατόπιν διαταγής σας ή αποσπώμενος δια προτάσεώς σας υπό του Υπουργείου. Ευπειθώς, ο Επιμελητής των Αρχαιοτήτων». [46]

Η εισήγηση έγινε δεκτή και ο Χαριτωνίδης ανέθεσε εγγράφως καθήκοντα στον φύλακα αρχαιοτήτων Ηραίου: «Κατόπιν εντολής του κ. Εφόρου παραγγέλλομεν υμίν, όπως εις το εξής μεταβαίνετε τρις της εβδομάδος, ήτοι εκάστην Τετάρτην, Σάββατον και Κυριακήν εις Άργος, ίνα ανοίγητε την εν τω ισογείω της Δημαρχίας προσωρινήν έκθεσιν του Μουσείου προς επίσκεψιν υπό του κοινού από της 9ης μέχρι 14ης ώρας. Άπαξ τουλάχιστον της εβδομάδος δέον, όπως επιθεωρήτε το Θέατρον μετά του Ωδείου και τον παρακείμενον χώρο των ανασκαφών. Την εν τω ισογείω της Εμπορικής Σχολής αποθήκην θα ανοίγετε μόνον κατόπιν σημειώματος του Εφόρου ή του Επιμελητού. Ο Επιμελητής των Αρχαιοτήτων (μονογραφή Σ.Χ.).[47]

Τα σωρευμένα από τις ανασκαφές αρχαία και η μικρή έκθεση στο Δημαρχείο δημιουργούν κλίμα κοινωνικής πίεσης και συμβάλλουν στην υλοποίηση της επιθυμίας των κληρονόμων του Δ. Καλλέργη για τη χρήση της οικίας του ως μουσείου. Άλλωστε υπό την προϋπόθεση αυτή και μετά από τις απαραίτητες επισκευές του κτηρίου συναινεί, μετά από γνωμοδότηση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου στην αρ. 12/30-3-54 Συνεδρία του, η Διεύθυνση Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας σε σχετικό έγγραφο προς τον Δήμο Άργους για την ίδρυση αρχαιολογικής συλλογής στην πόλη του Άργους. «Προ της επισκευής τούτου, δεν φρονούμεν ότι ενδείκνυται η ίδρυσις αρχαιολογικής συλλογής εν Άργει, δεδομένου ότι και η χρησιμοποιουμένη σήμερα δια την διαφύλαξιν δευτερευουσών αρχαιοτήτων αποθήκη του Δημαρχιακού Μεγάρου είναι ακατάλληλος δια τον σκοπόν τούτον [48]. Στις 21/5/1955 ο Δήμος Άργους ανακοινώνει στον Νομάρχη Αργολίδος την αρ. 144/55 Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου «εν σχέσει προς την κατά παράκλησιν παραχώρησιν ιδιοκτησιών Δήμου προς το Ελληνικόν Δημόσιον δια τας ανάγκας του Μουσείου Άργους» και «άνευ ανταλλάγματος» -όπως συμπληρώνεται στον δεύτερο όρο της Απόφασης [49]. Όπως προκύπτει από το περιεχόμενο της σχετικής αλληλογραφίας ακολουθεί και μια δεύτερη Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου, η αρ. 405/55, που κοινοποιείται στο Νομάρχη Αργολίδος και στο Υπουργείο Εθνικής Παιδείας. Από σχετική ερμηνεία τους προκύπτει ότι η δεύτερη Απόφαση είχε σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο της οικίας Καλλέργη. Το Υπουργείο ενημερώνει εγγράφως τον Νομάρχη με κοινοποίηση προς τον Έφορο της Δ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας ότι «συμφωνούμε προς τα εν τη υπ' αριθ. 405/1955 αποφάσει διαλαμβανόμενα, υπό τον όρο μόνον, ότι εντός του κήπου, περί ου το εδάφιο 4, δεν θέλει επιτραπή εγκατάστασις οιασδήποτε επιχειρήσεως απαδούσης προς την ιερότητα του χώρου» [50].

Για την επίσπευση δε του θέματος ζητείται η συνέχιση της οικονομικής ενίσχυσης από την Αρχαιολογική Εταιρεία. Ακολουθεί η έκδοση χρηματικού εντάλματος στο όνομα του καθηγητή Αν. Ορλάνδου «εκ του προϋπολογισμού της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας δια τας εργασίας αποπερατώσεως του Μουσείου Καλλέργη εν Άργει» [51] (εικ. 5-6) και με δεύτερο, αντίστοιχου περιεχομένου, η συνέχιση της οικονομικής ενίσχυσης «προς έτι μεγαλύτερον βαθμόν, ίνα είναι σύμμετρος και η ενί-

σχυσis της εν λόγω Σχολής προς τα αναληφθέντα παρ' αυτής έργα πλησίον του εν λόγω Μουσείου» [52].

Για την ολοκλήρωση του μουσειολογικού προγράμματος είναι απαραίτητη η παραχώρηση από τον Δήμο Άργους «και του υπολοίπου οικοπέδου, του κειμένου παραπλεύρως του ανεγειρομένου υπό της εν λόγω Σχολής μουσείου, προκειμένου η Γαλλική Σχολή να προέλθῃ εἰς την ανέγερσιν υποστέγου προς τον σκοπόν της στεγάσεως των αὐτόθι μωσαϊκῶν. Τονίζομεν ὅτι η προς το Δημόσιον μεταβίβασις της κυριότητος, ὅσον του εν λόγω οικοπέδου, ὅσον και του οικοπέδου του νέου μουσείου, αποτελεί βασικὴν προϋπόθεσιν δια την χορήγησιν αδείας συνεχίσεως των εργασιῶν αποπερατώσεως του ανεγειρομένου μουσείου» [53].

Οι κατά νόμο προβλεπόμενες διαδικασίες επικυρώνονται με Γνωμοδότηση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου [54] και ενημέρωση του Συμβουλίου Εθνικῶν Κληροδοτημάτων του Υπουργείου Οικονομικῶν για την αποδοχή «της δωρεάν παραχωρήσεως προς το Ελληνικὸν Δημόσιον του εν Ἀργεὶ και παρὰ το Καλλέργειον οἶκημα, οικοπέδου του, δια τας μουσειακάς ἀνάγκας της πόλεως..... υπό τον ὅρο της ἀπαλείψεως εκ της ἀνωτέρω ἀποφάσεως του υπ' αρ. 10 ὁρου της» [55].

Πρὶν τις οικοδομικὴς ἐργασίες διενεργεῖται ἐκτεταμένη ἀνασκαφικὴ ἐρευνα ἀπὸ την Γαλλικὴν Αρχαιολογικὴν Σχολήν, στο χώρο ἀνέγερσης της νέας πτέρυγας του Μουσείου που προσαρτήθηκε στην οἰκία Καλλέργη [56] και της στοᾶς [57].

Ὡστόσο η πρόοδος των εργασιῶν δεν ικανοποιεῖ κάποιους φορεῖς. Ὁ Ελληνικὸς Ὄργανισμός Τουρισμοῦ ἀπευθυνόμενος προς το Υπουργεῖο Εθνικῆς Παιδείας ἐπισυνάπτει σχετικὸ ἀπόκομμα της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ, ὁ ἀνταποκριτὴς της ὁποίας στις 18 Αὐγούστου 1958 (εἰκ. 7) γράφει ὅτι: «Ἐλλείπει μικράς πιστώσεως δεν λειτουργεῖ κανένα ἀπὸ τα δύο ἀρχαιολογικὰ μουσεῖα του Ἀργους. Βαρὲα ἡ εὐθύνη του κράτους» και συνεχίζει ἀναφέροντας τις δυσκολίες που ἔχουν παρουσιασθεῖ. Το Υπουργεῖο ζητᾷ ἐγγράφως ενημέρωση ἀπὸ τον Ἐφορο Αρχαιοτήτων [58]. Ἡ ἀπάντηση του Προϊσταμένου ἀναδεικνύει και πάλι το πρόβλημα της ἑλλείψεως προσωπικοῦ «ειδικῶς για την πόλιν του Ἀργους, ὅπου ως γνωστὸν υπηρετεῖ εἰς μόνον φύλαξ, καθωρίσαμεν ὅπως οὗτος τας μεν πρωϊνάς ὥρας παρενρίσκηται εἰς το νεόδμητον Μουσεῖον, τας δε ἀπογευματινάς εἰς τον ἀρχαιολογικὸν χώρον. Ἀλλως τε δεν ὑπάρχει ἀκόμη εἰς την πόλιν ὠργανωμένον Μουσεῖον, τα δε ἀποθηκευμένα κάτωθεν της Δημαρχίας ἀρχαῖα ἀντικείμενα καθ' ὃν τρόπον εἶναι συσσωρευμένα δεν καθίστανται προσιτὰ εἰς τους πάσης φύσεως ἐπισκέπτας, εἰ μὴ μόνον εἰς τους ἐιδικούς, τους ὁποίους πάντοτε ἐξυπηρετούμεν. Εὐπειθέστατος» [59].

Μικρὴ καθυστέρηση των ἐκθεσιακῶν εργασιῶν προκαλεῖ ἀνησυχία στην Παναργειακὴ Ἐνωση Αθηνῶν [60], ἡ ὁποία ἀπευθύνει ἐγγράφως ἐρώτημα στο Υπουργεῖο Εθνικῆς Παιδείας. Το θέμα τίθεται ὑπόψη του Ν. Βερδελή, Ἐφόρου Αρχαιοτήτων της Δ' Περιφέρειας [61], ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ «περί του εν περιλήψει θέματος και συν τη ἐπιστροφή της αἰτήσεως της Παναργειακῆς Ἐνώσεως Αθηνῶν λαμβάνω την τιμὴν να ἀναφέρω ὅτι, ως τυγχάνει και ἡμῖν γνωστὸν, ἤρχισαν ἤδη αἱ προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι δια την ἐπανέκθεσιν των ἀντικειμένων εἰς το Μουσεῖον Ἀργους ὅσον εἰς την ἀνεγερθεῖσαν ὑπὸ της Γαλλικῆς σχολῆς πτέρυγα ὅσον και εἰς την πτέρυγαν του Καλλεργείου. Ἐλπίζομεν δε ὅτι μέχρι τέλους του ἔτους θα εἶναι δυνατόν να ἀρχίσῃ ἡ

λειτουργία τούτου. Ευπειθέστατος» [62].

Στην απάντηση αυτή ο Έφορος έχει λάβει υπόψη του ότι οι διαδικασίες προχωρούν με εγκρίσεις από το Αρχαιολογικό Συμβούλιο των σχεδίων που εκπονήθηκαν από τον αρχιτέκτονα Youri Fomine και συγκεκριμένες οδηγίες για την παρουσίαση της εκθεσιακής πρότασης. Σύμφωνα με συμφωνητικό που συντάχθηκε στις 29/4/1959 στο πλαίσιο μειοδοτικής δημοπρασίας για τις προθήκες, «άπασαι αι προθήκαι θα κατασκευασθούν συμφώνως προς τας διαστάσεις και τα σχέδια της Δ/σεως Αναστηλώσεως, ως προς δε την μορφήν και τας λεπτομέρειας θα ληφθούν ως υπόδειγμα αι προθήκαι της αιθούσης Μυκηνών του ΕΑΜ» [63]. Παράλληλα με τις εργασίες για το εσωτερικό του Μουσείου έχει ληφθεί πρόνοια και για τον αύλειο χώρο με μελέτη η οποία εγκρίθηκε από το Αρχαιολογικό Συμβούλιο [64].

Σε συνεννόηση με την Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή ακολουθεί η σταδιακή μεταφορά των αρχαίων από το κτήριο του Δημαρχείου και την αποθήκη της Εμπορικής Σχολής στις αποθήκες του νέου Μουσείου. Με έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας προς τη Διοίκηση Χωροφυλακής Ναυπλίου τίθεται το θέμα της ρύθμισης της διέλευσης οχημάτων μπροστά από το κτήριο «εις το σημείον τούτο της πόλεως εις τρόπον ώστε παρά το Μουσείον να επιτρέπηται η διέλευσις μικρών οχημάτων, τα δε βαρέα να διέρχονται άλλοθεν..... διότι η διέλευσις βαρέων οχημάτων δια της οδού της διερχομένης έμπροσθεν του Μουσείου Άργους δημιουργεί συνεχή όχλησιν εις τους επισκέπτας του Μουσείου και εν γένει κατάστασιν αντικειμένην εις τον χαρακτήρα του Ιδρύματος» [65]. Στο εσωτερικό του Μουσείου αναρτάται η επιτοίχια αναμνηστική πλάκα προς τιμήν της Σχολής και η ημερομηνία των εγκαίνιων του Μουσείου στις 25 Ιουνίου 1961 [66]. Η εφημερίδα ΒΗΜΑ στο φύλλο της 25ης /06/ 1961 χαιρετίζει το γεγονός με τίτλο « Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΤΕΛΕΤΗ ΕΙΣ ΤΟ ΑΡΓΟΣ. Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΗ ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΓΚΑΙΝΙΑΖΕΙ ΤΟ ΝΕΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΤΗΣ» και υπότιτλο «Μια χορηγία του γαλλικού κράτους – Προ ενενήντα ετών κραυγή κινδύνου για τις αρχαιότητες – Η ηρωϊκή εποχή της αρχαιολογίας». Μετά την ρύθμιση τελευταίων λεπτομερειών σχετικά με την καταβολή εισιτηρίου εκ μέρους των επισκεπτών είναι έτοιμο να δεχθεί τους επισκέπτες. Ένα μήνα αργότερα ο Δήμος Άργους, με την αρ. 85/13-7-1961 απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου, απονέμει τον τίτλο του επίτιμου δημότη στον Διευθυντή και στα μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής που συνέβαλαν στην υλοποίηση της έκθεσης. Λίγα χρόνια μετά τα εγκαίνια διαμορφώνεται τμήμα του εσωτερικού του προθαλάμου αριστερά της εισόδου σε μικρό πωλητήριο – εκθετήριο (εικ. 8).

Παρά την ίδρυση του Μουσείου η αρμόδια Υπηρεσία, η οποία εποπτεύει και τον Ν. Κορινθίας, παραμένει για μεγάλο χρονικό διάστημα υποστελεχωμένη. Από αναφορές στο Αρχαιολογικό Δελτίο φαίνεται ότι στο Ναύπλιο υπηρετούν τρεις αρχαιολόγοι συμπεριλαμβανομένου του Προϊσταμένου [67]. Στο Άργος διενεργείται στοιχειώδης και κατά περίπτωση έλεγχος του υπεδάφους, κυρίως εντός του περιγράμματος των πεδίων θεμελίωσης των νέων οικοδομών [68]. Όπως και στο παρελθόν [69] κάποιες φορές κρίνεται απαραίτητη η συνδρομή της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στο ανασκαφικό έργο της Εφορείας [70], σε χρονικά διαστήματα που δεν διεξάγει συστηματικές έρευνες στο αρχαίο Θέατρο και την Αγορά. Ο αρχαιολογικός έλεγχος

της πόλης γίνεται πιο συστηματικός από το 1970 και εξής και τα κινητά ευρήματα των ανασκαφών φυλάσσονται στις αποθήκες του μουσείου.

Η έκθεση πλαισιώνεται με αντικείμενα από τις συστηματικές έρευνες της ΓΑΣ στην αρχαία Αγορά, το Θέατρο, το Μυκηναϊκό Νεκροταφείο της Δειράδας (Λόφος του Προφήτη Ηλία) και τη Λέρνα (Μύλοι) [71]. Από τα χίλια περίπου έργα που εκτίθενται, ελάχιστα είναι αυτά που προέρχονται από σωστικές έρευνες της Εφορείας Αρχαιοτήτων. Μέχρι τα εγκαίνια του Μουσείου είχαν έρθει στο φως διακόσιοι πενήντα τάφοι, από τους οποίους έγινε επιλογή για το εκθεσιακό υλικό της πρώτης αίθουσας. Πρωτότυπη για την εποχή εκείνη είναι η ιδέα της απόδοσης της σφυρήλατης πόρτας της εισόδου (εικ. 9) με αντιγραφή θεμάτων από αγγεία των υστερογεωμετρικών χρόνων (πομπή χορευτριών, ελάφια, πουλιά, ψάρια, παλαιστές, άλογα, ιχνηλάτες) [72] καθώς και τα μοτίβα των ενάλληλων γωνιών στο δάπεδο του προθαλάμου του Μουσείου.

Στην πρώτη αίθουσα (εικ. 10) ευρήματα από τη Μεσοελλαδική περίοδο έως την Κλασική εποχή αναδεικνύουν το μεγαλείο του Άργους με αναμφισβήτητη την ακμή της πόλης – κράτους στα γεωμετρικά χρόνια. Τα εκθέματα είναι τοποθετημένα σε γυάλινες εύθραυστες στη ματιά προθήκες. Στερεωμένες σε τέσσερις λεπτές και ελαφρά συγκλίνουσες κυλινδρικές ράβδους φέρουν κοντά στο βλέμμα του θεατή το παρελθόν των Αργείων που αντικατοπτρίζεται από τη μια προθήκη στην άλλη, σε μια προσπάθεια να δηλωθεί η συνέχεια στη ζωή της αρχαίας πόλης [73]. Μια συνέχεια όμως η οποία, συνδεδεμένη με την αυστηρά επιστημονική πλευρά της αρχαιολογίας και της ιστορίας της τέχνης, δεν απομακρύνθηκε από ζητήματα χρονολόγησης, απόδοσης και τεχνοτροπίας, που επισημαίνει και διαχωρίζει το «πρώϊμο» και το «ύστερο». Είναι εμφανές ότι το μεγαλύτερο μουσείο της χώρας, το Εθνικό Αρχαιολογικό, είχε διαμορφώσει μία αντίληψη-πρότυπο, που μεταφερόταν σε μουσεία της περιφέρειας επί σειρά ετών. Με επίκεντρο ενδιαφέροντος έργα ταξινομημένα πολλές φορές ανάλογα με το υλικό κατασκευής τους, συνοδευόμενα από μια συνοπτική μνεία χρονολόγησης και ιστορικής περιόδου, απευθύνονταν σε επισκέπτες – αποκρυπτογράφους μιας ή πολλών αφηγήσεων.

Το «ιππόβοτον» και «πολυδίψιον» Άργος με τις λιγόλογες στερεότυπες λεζάντες των προθηκών αφυπνίζει η μοναδικότητα ορισμένων εκθεμάτων. Η έρευνα του «τάφου του πολεμιστή» στα ανατολικά του ρωμαϊκού Ωδείου έφερε στο φως τον χάλκινο κωδωνόσχημο θώρακα με το κράνος [74]. Οι λαθρανασκαφείς της αρχαιότητας κατέλιπαν το σημαντικότερο για τις επόμενες γενιές εύρημα, όπου η ζωή και ο θάνατος συμπορεύονται τόσο εύγλωτα: πλούτος, κοινωνική - αριστοκρατική τάξη, στρατιωτική δύναμη στο Άργος των ύστερων γεωμετρικών χρόνων. Τα έθιμα των συμποσιών είχαν ιδιαίτερη σημασία και αντικείμενα που χρησιμοποίησε εν ζωή (κραυγαστές, οβελοί) ο Αργεῖος πολεμιστής τον συνόδευαν και στο θάνατο [75]. Μειώνοντας την απαγορευτική μεσολάβηση της προθήκης με τους αυθεντικούς οβελούς οι συντελεστές της έκθεσης αντιγράφουν έξι αντικείμενα αυτής της κατηγορίας και τα αναρτούν (εικ. 11) στο νότιο τοίχο της πρώτης αίθουσας [76], προσκαλώντας τους επισκέπτες να αφουγκρασθούν στο βάρος του μετάλλου την ιστορία του Άργους. Η επιδεξιότητα των Αργείων τεχνιτών αναδεικνύεται σε πλήθος

έργων: στον αμυντικό και επιθετικό οπλισμό [77], χάλκινες περόνες, πόρπες, δαχτυλίδια, αναθηματικές φιάλες, στα χρυσά [78], γυάλινα και ελεφαντοστέινα κοσμήματα.

Κεραμική με μοτίβα «ανατολίζοντος ρυθμού», τροχήλατα ή χειροποίητα έργα κοροπλαστικής, (ασπιδοφόροι ιππείς, ένθρονες γυναικείες θεότητες, ομοιώματα κύκλιων χορών κ.α.), αποτελούν χαρακτηριστικές δημιουργίες εγχώριων εργαστηρίων στη διάρκεια της αρχαϊκής περιόδου. Οι γνώσεις διαδίδονται είτε με τις μετακινήσεις Αργείων τεχνιτών είτε με τεχνοτροπικές αντιγραφές από εργαστήρια κεραμικής διαφόρων περιοχών εντός και εκτός Πελοποννήσου [79]. Μύθος, τέχνη, ιστορικό παρελθόν συνδυάζονται στο τμήμα αργείου κρατήρα με τη σκηνή της τύφλωσης του Πολύφημου από τον Οδυσσέα και τους συντρόφους του (670 π.Χ.), εμπνευσμένη από την Οδύσσεια [80]. Αντίστοιχα μηνύματα ανιχνεύονται σε ευρήματα κλασικών χρόνων, όπως ο αττικός ερυθρόμορφος κωδωνόσχημος κρατήρας του «ζωγράφου του Ερμώνακτα» (460 – 450 π.Χ.) με τη σκηνή της μονομαχίας του Θησέα με τον Μινώταυρο και την παρουσία της Αριάδνης [81]. Στους χρόνους του περιηγητή Πausανία, ο οποίος επισκέφθηκε το Άργος (2ος αι. μ.Χ.), μεταφέρει τον επισκέπτη η μακέτα των αρχαιολογικών χώρων (Αγορά, Θέατρο), δωρεά της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής [82].

Στο διάδρομο και το ισόγειο του Καλλέργειου παρουσιάζεται η συλλογή της Λέρνας [83]. Ο προϊστορικός οικισμός με τα σπουδαία ευρήματα, που ήρθε στο φως στη διάρκεια ανασκαφών (1952 - 1958) από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών υπό την εποπτεία του John L. Caskey . Η ανάπτυξη, η ζωή και η τέχνη του οικισμού, που κατοικείται συνεχώς από τα Νεολιθικά χρόνια έως το τέλος της Εποχής του Χαλκού, ευνοήθηκε ιδιαίτερα από την γειτνίαση με τη θάλασσα, όπως αποδεικνύουν τα εισηγμένα αγγεία από τις Κυκλάδες (Μήλος), Κρήτη, Κύθηρα, Αίγινα και την Τροία. Στα πολυταξιιδεμένα στο εσωτερικό και το εξωτερικό έργα της συλλογής περιλαμβάνεται το πήλινο γυναικείο ειδώλιο της Μέσης Νεολιθικής Εποχής που συμβολίζει την πνευματική ζωή του νεολιθικού ανθρώπου [84]. Η Πρωτοελλαδική εστία και τα πήλινα σφραγίσματα από τις αποθήκες της Οικίας των Κεράμων [85] αναδεικνύουν ιδιαίτερες αντιλήψεις, κοινωνική δομή και έλεγχο της ατομικής ιδιοκτησίας και η αποκάλυψη του οικισμού περιλαμβάνεται σε εκτενές άρθρο εφημερίδας (εικ. 12) με ευρύτατη κυκλοφορία [86]. Επιπλέον, για ενημέρωση του κοινού σχετικά με την ευρύτερη περιοχή της Λέρνας, εγκρίθηκε με γνωμοδότηση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου η πώληση βιβλίου στα μουσεία Ναυπλίου και Άργους και στους αρχαιολογικούς χώρους Μυκηνών, Τίρυνθας, Επιδαύρου και Μύλων [87].

Στον πρώτο όροφο του Καλλέργειου περίοπτα έργα γλυπτικής, στήλες και ανάγλυφα σώζουν στην επιδερμίδα τους την πάτινα του χρόνου ανάμεικτη με το χρώμα της ανασκαφής που δεν εμπόδισε την παρουσίασή τους στα μάτια των επισκεπτών. Αντίθετα, η εξέλιξη των τεχνολογικών μεθόδων και της επιστήμης αναδεικνύουν πολύτιμες λεπτομέρειες της ικανότητας των δημιουργών τους [88]. Ρωμαϊκά αντίγραφα έργων των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, τα περισσότερα από τα οποία προέρχονται από τις ανασκαφές της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στην αρχαία Αγορά και το Θέατρο [89], έχουν τοποθετηθεί με έναν θεατρικό τρόπο

καθώς επιτρέπουν στον επισκέπτη να γλιστρήσει ανάμεσά τους σε μια προσπάθεια αποκωδικοποίησης της σιωπής τους και συμπλήρωσης της λιγόλογης λεζάντας. Θεότητες, ημίθεοι, ήρωες, μορφές θνητών, απηχούν το δημόσιο και ιδιωτικό βίο, τη μουσική παιδεία, την επίσημη και λαϊκή θρησκεία των Αργείων.

Ψηφιδωτά από ανασκαφές κοντά στο αρχαίο Θέατρο έχουν ενσωματωθεί στο δάπεδο της Στοάς στον κήπο του Μουσείου, με ποικιλία διακόσμου [90]. Σύμφωνα με σχετικά έγγραφα η αποκόλληση, συντήρηση και τοποθέτησή τους έγινε υπό την εποπτεία ειδικού συντηρητή. Στον ίδιο χώρο εκτίθενται έργα ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Ανάμεσά τους ανάγλυφη κεφαλή Μέδουσας με φίδια [91] (εικ. 13).

Το παγωμένο βλέμμα της δεν απέτρεψε το ζωντάνεμα του αρχαιολογικού πλούτου του Μουσείου Άργους με τα παιχνίδια πολιτισμού του προγράμματος ΜΕΛΙΝΑ. Σε συνεργασία με το Δήμο Άργους, διοργανώθηκε πολιτιστική εκδήλωση στον κήπο του Μουσείου με ανάγνωση κειμένων με θέμα « Άθλος, άθλημα, έπαθλο, αθλητής, αθλητισμός» [92]. Παρά τις όποιες δυσκολίες υποδομής ο προθάλαμος του Μουσείου διαμορφώθηκε σε εκθεσιακό χώρο για περιοδικές εκθέσεις. Με τη συνεργασία του Δήμου Άργους και των ΕΛΤΑ παρουσιάστηκε έκθεση γραμματοσήμων με θέματα από την αρχαία ελληνική τέχνη [93]. Στον ίδιο χώρο η μικρή σε έκταση αλλά περιεκτική έκθεση με θέμα «Πολυδίψιον Άργος - Ο Υδάτινος πλούτος της Αργολίδας» αποτελεί μία μυθική και ιστορική διαδρομή της ανθρώπινης προσπάθειας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα για την ορθή εκμετάλλευση του θαύματος του νερού, που ταυτίζεται με την ίδια τη ζωή [94]. Θεοί και άνθρωποι, ήρωες και ημίθεοι αγωνίζονται και επιδιώκουν να καθιερώσουν την παρουσία τους σε συνδυασμό με κάποια μορφή του υδάτινου στοιχείου: θάλασσα, ποτάμι, λίμνη, πηγή, πηγάδι, κρήνες, βροχή. Στο κέντρο της έκθεσης το ανάγλυφο της Λήδας με τον Δία μεταμορφωμένο σε Κύκνο σε μια μυθολογική ερωτική συνύπαρξη προσελκύει τον επισκέπτη που μαγεύεται από τη θεϊκή αταξία [95].

Πολλές φορές χρησιμοποιούμε εκφράσεις όπως η ιστορία επαναλαμβάνεται, όλα τα γεγονότα κάνουν τον κύκλο τους και πάλι από την αρχή.

Το 2008 η Δ' ΕΠΚΑ έλαβε αίτημα από το κολλέγιο Beloit στο Σικάγο που αφορούσε στη συλλογή πληροφοριών σχετικά με την προέλευση ενός αντιγράφου αρχαίου έργου με απεικόνιση της κεφαλής της Μέδουσας. Το αντίγραφο είχε δωρηθεί από την Ελληνική Κυβέρνηση το 1893 στο πλαίσιο της Διεθνούς Έκθεσης στο Σικάγο. Το νήμα μας οδηγεί στον κατάλογο του εκμαγέα Napoleone Martinelli, ο οποίος είχε ιδρύσει επιχείρηση στην Αθήνα, γύρω στο 1870, από εκεί που ξεκινήσαμε το οδοιπορικό του άρθρου μας. Ταξιδιώτες και ξένοι οργανισμοί προμηθεύονται από αυτόν εκμαγεία, μεταφέροντας την ελληνική τέχνη στην οικουμένη. Προς διευκόλυνση των αγοραστών τα έργα του απαρτίζουν κατάλογο και, σε αυτόν που εξέδωσε ο ίδιος το 1875, περιλαμβάνεται έξεργο ανάγλυφο με κεφαλή Μέδουσας που περιβάλλεται από δύο φίδια. Το έργο έχει ύψος 60 εκ. και πλάτος 50 εκ. Τιμή πώλησης 60 φράγκα [96]. Ταυτίζεται με το ανάγλυφο έργο που εκτίθεται στη Στοά των Ψηφιδωτών του Μουσείου Άργους.

Τόπος, χρόνος, άνθρωποι δημιουργούν μια γοητευτική και ατελείωτη αφήγηση που ανανεώνεται, εμπλουτίζεται και συνεχίζει το ταξίδι αναζήτησης. Συμβολική

παράθεση της εικόνας του χθες για το Αρχαιολογικό Μουσείο Άργους που αναβαθμίζεται [97] η παρούσα μελέτη. Ποιος άραγε μπορεί να βάλει την τελευταία τελεία στη γνώση και την ιστορία του πολιτισμού ;

Αφιερωμένο στους συναδέλφους πολύτιμους συνεργάτες της Δ' ΕΠΚΑ που απολύονται.

Άννα Μπανάκα – Δημάκη
Δρ. Αρχαιολόγος
Αναπληρώτρια Διευθύντρια
στην Δ' ΕΠΚΑ Ναυπλίου
anna.banaka@yahoo.gr

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Πετράκος 2004.
- [2] ΠΑΕ 1871, 17. Καββαδίας 1900, 79.
- [3] Πετράκος 1987, 75 -76.
- [4] Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό 1991, τ. 9^Α, 378.
- [5] ΠΑΕ 1872, 13 -16.
- [6] Πετράκος 1987, 75 - 77. Πετράκος 1990, 106 - 112.
- [7] ΠΑΕ 1872, 16. Σχετικά με τη θητεία των Εφόρων Αρχαιοτήτων σε γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας βλ. Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και Μουσείων, *Συλλογή αρχαιολογικών νόμων, διαταγμάτων και εγκυκλίων* (εν Αθήναις 1892), 5 - 6. Πετράκος 1987, 75, 77.
- [8] ΠΑΕ 1872, 14. ΠΑΕ 1874, 29-31. ΠΑΕ 1876, 40. ΠΑΕ 1877, 29. ΠΑΕ 1878, 25 -26.
- [9] ΠΑΕ 1873, 29.
- [10] ΠΑΕ 1871 -1872, 14 (Άργος). Α. Ρ. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα, Β'* (Αθήναι 1894 - 1930), 307. ΠΑΕ 1877, 29 (Νεμέα). Κόκκου 1977, 152.
- [11] Δωροβίνης 1989, 61-69. Séve 1993, 22. Μάντης 2013, 25 και σημ. 30 (γίνεται αναφορά σε μαρτυρία για μουσειακή συλλογή το 1855).
- [12] ΑΜ 4 (1879), 148. Μάντης 2013. Η μέριμνα για τη σύνταξη καταλόγων και κατάταξη των ευρημάτων των συλλογών συνιστά βασική επιστημονική υποχρέωση.
- [13] Γενική Εφορεία των Αρχαιοτήτων και Μουσείων, *Συλλογή αρχαιολογικών νόμων, διαταγμάτων και εγκυκλίων* (εν Αθήναις 1892), 5 - 6. Πετράκος 1987, 135.
- [14] Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό 1991, τ. 4, 194 - 195.
- [15] Κόκκου 1977, 187 -188 (σχετικά με τη μεταφορά αρχαίων το 1877 με φροντίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας από τις Μυκήνες και το Άργος στο δεύτερο όροφο του Πολυτεχνείου). Μάντης 2013, 30 (μεταφορά το 1885 σημαντικών ευρημάτων από το μουσείο Άργους - Δημαρχείο- στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο).
- [16] Ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή τους συναδέλφους Αναστασία Παναγιωτοπούλου και Μιχάλη Πετρόπουλο, Επίτιμους Εφόρους Αρχαιοτήτων, οι οποίοι στη διάρκεια της θητείας τους ως Προϊστάμενοι στην Ε' ΕΠΚΑ Σπάρτης έθεσαν υπόψη μου καταγραφή στον επίσημο κατάλογο αρχαίων με τίτλο «ΜΟΥΣΕΙΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ», για τις αρχαιότητες του Μουσείου Άργους το έτος 1878. Σύμφωνα με τον κατάλογο των Δημάρχων που παραθέτει ο Ζεγκίνης η αντιγραφή του καταλόγου του Σταματάκη εμπίπτει στο διάστημα της δεύτερης δημαρχίας (1883 - 1891) του Σπήλιου Καλμούχου (βλ. Ζεγκίνης 1968, 304).
- [17] Καρούζου 1967, ιδ'.
- [18] Καββαδίας 1888, 205. Μάντης 2013, 30.
- [19] Πausanias II, 24, 5.
- [20] Για την εργογραφία του Ι. Κοφινιώτη βλ. Δωροβίνης 2009.
- [21] *Οι Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές στην Ελλάδα. Από τον 19ο στον 21ο αιώνα* (Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 2007), 76- 87.
- [22] Piérart 2013. Δωροβίνης 2013.
- [23] BCH 28 (1904), 364-399.
- [24] Μπανάκα - Δημάκη 2009, 52 σημ. 6 και εικ. 2.
- [25] Ενδεικτικά βλ. BCH 27 (1903), 260 - 279 όπου ο Vollgraff εκφράζει τις ευχαριστίες του προς τον δικηγόρο Ξενοφώντα Οικονομόπουλο για τον εντοπισμό επιγραφικού υλικού. Το επόμενο έτος ο Απόστολος Ζεγκίνης με την από 12 Ιανουαρίου 1904 δήλωση του γνωστοποιεί «προς τον κ. Πέτρον Φαρμακόπουλον, Γενικόν Επιμελητήν των κατά την Αργολίδα Αρχαιοτήτων. Κύριε Επιμελητά λαμβάνω την τιμήν να δηλώσω υμιν ότι η τελευταία εκ των βροχών επελθούσα πλημμύρα απεκάλυψεν εις το προς ανατολάς μέρος της εν Άργει σταφίδαμπέλου μου, κειμένης εις θέσιν (Π)αλαιόν (Λ)ουτρόν πλάκα εκ λίθου σκληρού, η οποία εκ της επ' αυτής υπάρχοντων αναγλύφων παραστάσεων /γυνή προσευχομένη/ φαίνεται ότι είνε αρχαία. Την δήλωσιν μου ταύτην ποιών προς υμάς παρακαλώ, ίνα έλθητε και παραλάβητε αυτήν και εφαρμόσητε τα υπό του νόμου

διατασσόμενα, όπως αποδοθή ημίν η νόμιμος αμοιβή. Ο δηλών». Πρόκειται για την ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη που δημοσιεύεται από τον Vollgraff στο *BCH* 33 (1909), 458 – 460, 459 αρ. 24. Η στήλη χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ., φέρει αρ. καταγραφής E 196 (ΓΑΣ, κατάλογος Cl. Pretre) και περιλαμβάνεται στα έργα που εκτίθενται στη Στοά των Ψηφιδωτών του Μουσείου Αργους. [26] Πρόκειται για το Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο που έγινε στην Αθήνα τον Απρίλιο του 1905. Το γεγονός ανακοινώνεται με μεγάλη επισημότητα στις Εφορείες Αρχαιοτήτων, στις διοικητικές, αστυνομικές και δημοτικές αρχές. Στο πρόγραμμα του Συνεδρίου περιλαμβάνονται εκπαιδευτικές εκδρομές στις Μυκήνες (1/4), στην Τίρυνθα και το Άργος (2/4) και στην Επίδαυρο 2-3/4 (βλ. Καβαβιάς 1892, 400 – 402).

[27] Υπ' αρ. πρωτ. 5261/15-3-1912 (αρ. διεκπεραίωσης 4686) έγγραφη άδεια του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.

[28] *BCH* 30 (1907), 148-149. *BCH* 52 (1928), 476-477. *BCH* 54 (1930), 479-480. *Mnemosyne* 1929, 206-234.

[29] Ο Ι. Ιωακείμ είχε ορισθεί με το αρ. 25236/1277/27 Ιουνίου 1928 (αρ. διεκπ. 1058) έγγραφο ως αντιπρόσωπος του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων (Τμήμα Αρχαιολογίας) για την εποπτεία των ερευνών του Vollgraff στο Άργος, μετά από εισήγηση του Ν. Μπέρτου, Εφόρου της Ζ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας. Ο ίδιος επιμελητής συνυπογράφει πρωτόκολλο (27 Αυγούστου 1930) με κατάλογο αντικειμένων από έρευνες στο αρχαίο Θέατρο. Τα ευρήματα μεταφέρονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο για συντήρηση (αρ. πρωτ. 50153/2192/16-8-1930). Σύμφωνα δε με σχετική σημείωση στο Ευρετήριο του Μουσείου Ναυπλίου (τόμος Δ') προκύπτει ότι ο ίδιος εκπρόσωπος παραλαμβάνει ευρήματα και από άλλη περιοχή του Ν. Αργολίδας (ανασκαφή στο χωριό Μπόρσα δυτικά των Μυκηνών). Το 1931 ο Ι. Ιωακείμ μετατίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο με έγγραφο του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων (58906/3206 /8 Οκτωβρίου 1931). Ο θεσμός του διορισμού Επιμελητή συμβάλλει στην περισυλλογή και διάσωση αρχαιοτήτων σε διάφορες περιοχές της Αργολίδας (πρβλ. Μ. Μιτσός, Πολιτική Ιστορία του Άργους. Από του τέλους του Πελοποννησιακού πολέμου μέχρι του έτους 146 π.Χ. Αθήνα 1945, 72, σημ. 1).

[30] *BCH* 44 (1920), 225. Πρόκειται για το μυκηναϊκό νεκροταφείο στη θέση «Μελίσσι» στο Σχ(ο)ινοχώρι. Ο Vollgraff ερεύνησε πέντε από τους οκτώ θαλαμοειδείς τάφους με ενδιαφέροντα ευρήματα. Η συνέχιση της ανασκαφής και η δημοσίευση έγινε από τον L. Renaudin, *BCH* 47 (1923), 190-240. Η αναζήτηση περισσότερων πληροφοριών στο αρχείο της Γαλλικής Σχολής Αθηνών δεν απέδωσε διότι «οι ερευνητές εργάστηκαν σε μία εποχή όπου δεν υπήρχε ακόμη η κεντρική διαχείριση των επιστημονικών αρχείων». Ο εντοπισμός της θέσης της ανασκαφής έγινε επιτακτική ανάγκη καθώς η περιοχή του Σχ(ο)ινοχωρίου άρχισε να προσελκύει το ενδιαφέρον για ανάπτυξη ποικίλων αγροτικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Το 2002 στη διάρκεια περιήγησής μας εντοπίσθηκε η θέση «Μελίσσι» με τμήμα του νεκροταφείου σε αγρό με εσπεριδοειδή λίγο δυτικότερα από την περιοχή «Δρακονέρα», όπου σώζονται κατάλοιπα του Αδριάνειου Υδραγωγείου Άργους. Η επί σειρά ετών καλλιέργεια του κτήματος χωρίς την απαραίτητη άδεια και συνακόλουθη εποπτεία της αρμόδιας Εφορείας έχει διαταράξει την εικόνα του μυκηναϊκού νεκροταφείου. Ορισμένοι εκ των θαλάμων εισχωρούν κάτω από τις εγκαταστάσεις όμορου ποιμνιοστασίου.

[31] *BCH* 31 (1907), 179 - 180. Στη Μαγούλα Κεφαλαρίου αποκαλύφθηκε η γωνία μικρού οικοδομήματος, ένας δωρικός μονολιθικός κίονας, μαρμάρινο θραύσμα αγάλματος και αποθέτης με ειδώλια και πλήθος αγγείων του 7ου και 6ου αι. π.Χ. Πολλά χρόνια αργότερα, το 1984, ανασκαφή που έγινε από την Δρα Αγγέλικα Ντούζουγλη, Επιμελήτρια Αρχ/των τότε στον Ν. Αργολίδας, την οποία ευχαριστώ θερμά και από τη θέση αυτή για την άδεια μελέτης του υλικού, πρόσθεσε σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα για τα εξωαστικά ιερά του Άργους (Βλ. Μπανάκα – Δημάκη 2009, 51-64).

[32] Στο από 1-12-1959 έγγραφο του Δημάρχου Άργους προς τον Έφορον Αρχαιοτήτων Αργολίδος αναφέρεται ότι «Από τας πρώτας ανασκαφάς του Ολλανδού αρχαιολόγου Καθηγητού Βόλκκραφ εν Άργει κατά το έτος 1901, παρεχωρήθη κατά παράκλησιν υπό της τότε Δημοτικής Αρχής Άργους η χρήσις μιας ισογείου αιθούσης – αποθήκης επί της οδού Ναυπλίου, νυν Β. Σοφίας, ίνα χρησιμοποιηθή αυτή προς τοποθέτησιν και διαφύλαξιν Αρχαιοτήτων. (Ε)κτοτε και εν συνεχεία μέχρι

σήμερον εχρησιμοποιήθη παρά της Υπηρεσίας Υμών άνευ καταβολής ενοικίου. Ήδη εκλιπόντος του λόγου και μετά την μεταφοράν των αρχαιοτήτων και εκκένωσιν ταύτης παρακαλούμεν όπως παραδώσητε ημίν τας κλείδας της ανωτέρω αιθούσης – αποθήκης. Ισχυρισμός τις της Σχολικής Εφορείας Γυμνασίου Άργους ότι αυτή ανήκει εις το Νομικό Πρόσωπον της Σχολικής Εφορείας Γυμνασίου Άργους, είναι άνευ σημασίας».

[33] Σιμόπουλος 1993, 63. Για τις περιπέτειες της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς με την έναρξη του πολέμου το 1940 βλ. «Η αλήθεια για τα κλεμμένα της Κατοχής», Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, Κυριακή 19 Μαΐου 2013. Τιβέριος 2013.

[34] Η σημαντική αυτή μαρτυρία καταγράφεται σε έκδοση του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας – Διεύθυνσις Αρχαιοτήτων και Ιστορικών Μνημείων με τίτλο *Ζημΐαι των Αρχαιοτήτων εκ του Πολέμου και των Στρατών Κατοχής*. Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου (Αθήναι 1946), 25.

[35] Η Υπηρεσία ενημερώθηκε για το συμβάν με την από 27 -11-1941 αναφορά του Κ. Δράμαλη, αρχαιοφύλακα Άργους.

[36] Σε εντολή μεταφοράς ευρημάτων των ανασκαφών του Vollgraff από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο στο Μουσείο Άργους αφορά το αρ. 14512/11-8-1965 (Δ' ΕΠΚΑ 1657/17-8-1965) έγγραφο που εξεδόθη από την Προεδρία της Κυβερνήσεως (Υπηρεσία Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, Δ/ση Αρχαιοτήτων, Τμήμα Μουσείων) χωρίς συνημμένο κατάλογο. Μια δεύτερη μεταφορά φαίνεται ότι έγινε στη δεκαετία του '70, σύμφωνα με πληροφορία την οποία οφείλω στον Χαρ. Κριτζά, Επίτιμο Δ/ντή του Επιγραφικού Μουσείου, Επιμελητή Αρχ/των τότε στο Ν. Αργολίδος, τον οποίο ευχαριστώ θερμά.

[37] Μια πρώτη παρουσίαση των ευρημάτων των αρχαϊκών χρόνων έγινε από την γράφουσα με ανακοίνωση με τίτλο «Αργεΐτικη κοροπλαστική αρχαϊκών χρόνων. Ανασκαφικές μαρτυρίες και ευρήματα», *Επιστημονική Συνάντηση προς τιμήν της ΑΓΓΕΛΙΚΑΣ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ και του ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΖΑΧΟΥ* (Ιωάννινα, 1-3 Νοεμβρίου 2012. Πρακτικά υπό έκδοση).

[38] Το από 4-6-1950 (αρ. εισερχόμενου στην Εφορεία Ναυπλίου 129/24-7-1950) αίτημα. *Les Guides Bleus*.

[39] «Από της συστάσεως του νέου κράτους μέχρι σήμερα ποικίλαι υπήρξαν αι διοικητικά μεταβολαί της Αργολίδος. Κατά την πρώτη διοικητική διαίρεση του 1828 ένα των επτά τμημάτων της Πελοποννήσου εκλήθη Αργολίς, περιλαμβάνον τας επαρχίας Άργους, Ναυπλίου, Κάτω Ναχαγιά και Κορίνθου. Κατά το 1833 ιδρύθη ο Ν. Αργολίδος και Κορινθίας. Έκτοτε άλλοτε διεχωρίζετο η Κορινθία και άλλοτε ηνοῦτο, δια να έχωμεν το 1949 τον ιδιαίτερο νομό Αργολίδος με τρεις επαρχίες: Άργος (με πρωτεύουσα το Άργος), Ναυπλίου (Ναύπλιο) και Ερμιονίδα (Κρανίδι), αφού η επαρχία Τροιζηνίας από το 1946 υπήχθη διοικητικά στην επαρχίαν Αττικής» (βλ. Δ. Β. Βαγιακάκος, Σύγχρονον τοπωνυμικόν Αργολίδος, ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΑ-Πρακτικά του Β' Τοπικού Συνεδρίου Αργολικών Σπουδών. Αθήνα 1989, 339 – 360).

[40] Το αρ. πρωτ. 158/10-12-1950 (αρ. πρωτ. εισερχόμενου 209/15-12-1950) έγγραφο της Γενικής Γραμματείας Τουρισμού - Τοπική Επιτροπή Τουρισμού Ναυπλίου.

[41] Έγγραφο (σχέδιον), αρ. πρωτ. 487 - Ναύπλιο 12 Ιουνίου 1952.

[42] Έγγραφο (σχέδιον), αρ. πρωτ. 532 / 26 Ιουλίου 1952.

[43] Από το 1952 και εξής το ερευνητικό πρόγραμμα των αρχαιολόγων – μελών της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής στο Άργος γίνεται πιο συστηματικό με τη συμμετοχή επιστημόνων και άλλων ειδικοτήτων (BCH 1952 -54, *Chronique des Fouilles en 1952*, 243 σημ. 1).

[44] BCH 78 (1954), 183 και 184 εικ. 50 -51.

[45] Οι αρ. 2 -6 και 8 -11 φωτογραφίες προέρχονται από το αρχείο της Γαλλικής Σχολής. Ευχαριστώ θερμά για την βοήθεια τους συναδέλφους της Γαλλικής Σχολής κ.κ. G. Touchais και Cl. Pretre.

[46] Έγγραφο, αρ. πρωτ. 778 / 13 Ιουνίου 1953.

[47] Τα καθήκοντα ανετέθησαν στον φύλακα Θεόδωρο Μπιτζή (έγγραφο αρ. 882 / 1 Οκτωβρίου 1953).

[48] Υπουργείον Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Διεύθυνσις Αρχαιοτήτων – Τμήμα Διοικητικού αρ. πρωτ. 41609/1943/17-4-1954 (Βασίλειον της Ελλάδος, Εφορεία των Αρχαιοτήτων της Δ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας, αρ. Πρωτ. 1007/24-4-54).

- [49] Έγγραφο Δήμου Άργους, αρ. πρωτ. 1987/21 Μαΐου 1955 με συνημμένο αντίγραφο Πράξεως του Δημοτικού Συμβουλίου και κοινοποίηση στο Υπουργείο Παιδείας, στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Δ' Περιφέρειας και την Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή (αρ. εισ. Εφορεία Αρχαιοτήτων 752/25-5-55).
- [50] Έγγραφο αρ. πρωτ. 150850/1694 π.έ./16-8-1956.
- [51] Έγγραφο αρ. Πρωτ. 75.236/1233/13-8-1956.
- [52] Έγγραφο αρ. Πρωτ. 125553/5553/5-11-56.
- [53] Έγγραφο αρ. πρωτ. 9103/328/22-1-1957 του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων προς τον Δήμο Άργους με κοινοποίηση στη Νομαρχία Αργολίδος και στον Έφορο Αρχαιοτήτων της Δ' Περιφέρειας.
- [54] Το θέμα εξετάσθηκε στην αρ.31/25 -7-57 Συνεδρία του Αρχαιολογικού Συμβουλίου.
- [55] Αρ. πρωτ. 75476/3169/17-12-1957 έγγραφο.
- [56] Δωροβίνη 2012.
- [57] BCH 81 (1957), 647 – 660. BCH 83 (1959), 764 – 768. Courbin 1974, 63 -64. Οι ανασκαφικές τομές είναι ευδιάκριτες σε αεροφωτογραφία του Άργους που ελήφθη το 1958 (βλ. Π. Ξηνταρόπουλος, Η Αρχιτεκτονική της κατοικίας στο Άργος το 19ο αιώνα. Άργος 2006).
- [58] Έγγραφο αρ. Πρωτ. 109931/ 4677/ 18-9-1958 του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.
- [59] Έγγραφο αρ. πρωτ. 445/30-9-1958 της Δ' Περιφέρειας Αρχαιοτήτων.
- [60] ΒΔ της 24.1.1897 «Περί εγκρίσεως καταστατικού της Αδελφότητος των εν Αθήνησι Αργείων» (ΦΕΚ Β' 13). Στους σκοπούς του καταστατικού αναφέρεται «η εν τη πόλει Άργους ίδρυσις Μουσείου δια τας εν αυτή αρχαιότητας».
- [61] Έγγραφο αρ. πρωτ. 43183/2644/27-4-1959 Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (Δ/νσις Αρχαιοτήτων, Τμήμα Διοικητικού).
- [62] Το αρ. πρωτ. 310/14-5-1959 έγγραφο της Δ' Περιφέρειας Αρχαιοτήτων.
- [63] BCH 82 (1958), 646 – 648. Ωστόσο στο υπόδειγμα των προθηκών της μυκηναϊκής αίθουσας του ΕΑΜ προσαρμόσθηκαν σχεδιαστικά και κατασκευαστικά μόνο οι προθήκες της προϊστορικής συλλογής της Λέρνας στο ισόγειο του Καλλέργειου. Σχετικά με τις εργασίες βελτίωσης και ανανέωσης της έκθεσης των μυκηναϊκών χρόνων στο ΕΑΜ βλ. Δημακοπούλου 1997, 74 -75.
- [64] Αρ. πρωτ. 95301/4485/17 – 2-1956 έγγραφο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων προς την Γαλλική Αρχαιολογική σχολή με κοινοποίηση στον Έφορο Αρχαιοτήτων Δ' Περιφέρειας.
- [65] Αρ. πρωτ. 88341/5461/2617/ 25-7-1960 έγγραφο.
- [66] BCH 86 (1962), 905 -906.
- [67] Το ολιγάριθμο επιστημονικό προσωπικό της Υπηρεσίας προκύπτει από τις ενυπόγραφες αναφορές των πεπραγμένων στο ΑΔ 16 (1960) έως ΑΔ 20 (1965): Χρονικά Β'1.
- [68] Ανασκαφικές εκθέσεις στο ΑΔ 22 (1967): Χρονικά Β'1 έως ΑΔ 24 (1969): Χρονικά Β'1.
- [69] BCH 78 (1954), 167.
- [70] BCH 91 (1967), 802 - 846. BCH 94 (1970), 788 – 798. BCH 95 (1971), 769 – 770.
- [71] Σε συνολικό εμβαδόν 1365 τ.μ. περίπου μόνο τα 416 τ.μ. χρησιμοποιήθηκαν ως εσωτερικοί εκθεσιακοί χώροι. Τις εκθεσιακές ενότητες (α' αίθουσα) ανέλαβε ο P. Courbin (BCH 84, 1960, 853). Λαμπρινουδάκης ΑΡΓΟΛΙΔΑ, 85 – 91. Μπανάκα – Δημάκη 2003. Σπαθάρη 2010, 114 – 117.
- [72] BCH 85 (1961), 900 εικ. 1.
- [73] BCH 85 (1961), 899, 900 εικ. 1-2, 901 εικ. 3-4 και 902 εικ. 5.
- [74] Λαμπρινουδάκης ΑΡΓΟΛΙΔΑ, 91. Σπαθάρη 2010, 114 εικ. 106.
- [75] BCH 81 (1957), 322 – 386.
- [76] BCH 85 (1961), 902 εικ. 5. Στο αρχείο της Εφορείας δεν βρέθηκαν πληροφορίες σχετικά με την απομάκρυνση των αντιγράφων των οβελών από την έκθεση του Μουσείου.
- [77] P. Courbin, Tombes geometriques d' Argos, I, 1952 - 1958 (Etudes Peloponnesiennes VII), Paris 1974.
- [78] Τα αρ. ευρ. MA 3426 και MA 3427 χρυσά ελικοειδή σκουλαρίκια που απολήγουν σε εγχάρακτη ιχθυόκανθα (875 -825 π.Χ.) μαζί με παρεμφερή της Συλλογής Ελ. Σταθάτου στο Εθνικό Αρ-

- χαιολογικό Μουσείο, κατέχουν σημαντική θέση στη μελέτη της εξέλιξης της αρχαίας κοσμηματοποιίας. Για τα ευρήματα βλ. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά Β'1, 192, πίν. 134 α. Επίσης Αικ. Δεσποίνη, *Αρχαία χρυσά κοσμήματα, Ελληνική Τέχνη* (Εκδοτική Αθηνών 1996), 220 αρ. 48.
- [79] Ενδεικτικά βλ. Villard 1983, 133 κ.ε. Λαμπρινουδάκης 1988, 104-109.
- [80] P. Courbin, *BCH* 79 (1955), 1-49, εικ. 1-4, πίν. I. Λαμπρινουδάκης ΑΡΓΟΛΙΔΑ, 87. Κατάλογος Έκθεσης «Θεοί και Ήρωες της Εποχής του Χαλκού. Η Ευρώπη στις ρίζες του Οδυσσέα» (Αθήνα 2000), 279, αρ. 235, εικ. σ. 182. Σπαθάρη 2010, 115 εικ. 108.
- [81] Η απόδοση του έργου στο «ζωγράφο του Ερμώνακτα» οφείλεται στην οξυδέρκεια της Σ. Παπασπυρίδη – Καρούζου. Η ταύτιση έγινε αποδεκτή από τον διακεκριμένο μελετητή της αγγειογραφίας Sir John Beazley.
- [82] Η μακέτα δωρήθηκε το 2002 και τοποθετήθηκε στην α' αίθουσα της έκθεσης.
- [83] Το 2001 έγιναν εργασίες βελτίωσης της έκθεσης της προϊστορικής συλλογής της Λέρνας, η οποία όμως δεν ολοκληρώθηκε με εποπτικό υλικό (σχέδια, φωτογραφίες, χάρτες κ.λ.π.) λόγω ελλειπών χρηματοδότησης (ΑΔ 56-59, 2001-2004 : Χρονικά Β'4, Πελοπόννησος, 11).
- [84] Το νεολιθικό ειδώλιο της Λέρνας έχει πλαισιώσει σημαντικές περιοδικές εκθέσεις του Υπουργείου Πολιτισμού. Ενδεικτικά βλ. *Mediteraenean Goddesses* 2000, 149 – 150.
- [85] J. L. Caskey, *Lerna in the Argolid. A Short Guide*. ASCS (Athens 1997).
- [86] Εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ αρ. 12319, έτος 34/20 Οκτωβρίου 1952.
- [87] Δημ. Α. Λαμπρόπουλος, Η ΛΕΡΝΑ. Μεθ' ιστορικών σημειώσεων περί των αρχαιοτάτων πολιχνών : ΑΠΟΒΑΘΜΩΝ – ΓΕΝΕΣΙΟΥ – ΕΛΑΙΟΥΣΗΣ και ΥΣΙΩΝ της Αργολίδος (Αθήναι 1959) Αρ. 8/16-12-1960 Συνεδρία του Αρχαιολογικού Συμβουλίου.
- [88] Στο αρ. ΜΑ 60 (ΓΑΣ 99) αγαλματίδιο Αθηνάς (α' μισό 2ου αι. μ. Χ.) παρατηρούνται ίχνη αρχαίου χρώματος στην αιγίδα κοντά στους δεξιούς βόστρυχους της μορφής.
- [89] *BCH* 81 (1957), 405-474. *BCH* 87 (1963), 33-187. *BCH Suppl. VI* (1980), 133-184 και 185 – 194.
- [90] Π. Ασημακοπούλου - Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος*, Π. Πελοπόννησος - Στερεά Ελλάδα (Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών). Θεσσαλονίκη 1987, σ. 51 κ.π.
- [91] Marcadé, Raftopoulou 1963, 185-187, αρ. 179, εικ. 107.
- [92] Η εκδήλωση πλαισίωσε το Φεστιβάλ Άργους 1997.
- [93] Η έκθεση διοργανώθηκε το 1998. Για εκπαιδευτικά προγράμματα της Δ' ΕΠΚΑ βλ. Ε. Σπαθάρη, «Αρχαιολογικά εκπαιδευτικά προγράμματα της Δ' ΕΠΚΑ στην Αργολίδα και την Κορινθία», ανακοίνωση στη *Συνάντηση εργασίας για τις αρχαιολογικές εκπαιδευτικές δράσεις και τα εκπαιδευτικά πολιτιστικά δίκτυα του ΥΠ.ΠΟ.* (διοργάνωση Δ/ση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων – Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων – Τμήμα Μουσείων. Αμφιθέατρο Υπουργείου Πολιτισμού. Αθήνα 24 – 25 Ιουνίου 1998). Επίσης *Το έργο του ΥΠ.ΠΟ. στον τομέα της Πολιτιστικής Κληρονομιάς* (Αθήνα 1998), 79, 81.
- [94] Ε. Σπαθάρη, «Πολυδίψιον Άργος - Ο Υδάτινος πλούτος της Αργολίδας», ένθετο στο περιοδικό *Ματιές στην Αργολίδα*, τχ. 8 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 2002), 25 – 40.
- [95] Α. Μπανάκα – Δημάκη, «Οι μύθοι του νερού στην Αργολίδα», ανακοίνωση στην ημερίδα με θέμα *Τα προβλήματα του νερού στη Μεσόγειο και την Αργολίδα* (Cornell University, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης & ΤΕΔΚ Αργολίδος. Ναύπλιο, 14 Ιουνίου 2008). Παρουσίαση εκπαιδευτικού προγράμματος για το νερό στο πλαίσιο των εκδηλώσεων του ΥΠΠΟΤ Φωνές νερού μυριάδες με εποπτικό υλικό και ξεναγήσεις εκπαιδευτικών και μαθητών στο Κεφαλάρι (πηγές Ερασίνου ποταμού) και στο Μουσείο Άργους (2011).
- [96] Μάντης 2013, 28.
- [97] Με το από 16-5-2014 Δελτίο Τύπου της Δ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ανακοινώθηκε το κλείσιμο του Αρχαιολογικού Μουσείου Άργους στο πλαίσιο της εκτέλεσης έργου για την αναβάθμισή του. Ευκαίον η τοπική κοινωνία να αντιληφθεί την προσφορά των Υπηρεσιών του ΥΠ.ΠΟ.Α που αναδεικνύουν τον διαχρονικό πλούτο της πόλης, αξιοποιώντας ιστορικές υποδομές στον πυρήνα του αστικού ιστού.

Βιβλιογραφία

- ΑΕ Αρχαιολογική Εφημερίδα
- ΠΑΕ Πρακτικά Αρχαιολογικής Εταιρείας
- ΑΜ Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institutes, Athenische Abteilung
- BCH Bulletin de Correspondence Hellénique
- Δημακοπούλου 1997 Αικ. Δημακοπούλου, Προβλήματα και προοπτικές της σύγχρονης μουσειολογίας. Η εμπειρία από το Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, στο Μ. Σκαλτσά (επιμ.), *Η ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΟΝ 21^ο ΑΙΩΝΑ*. Θεωρία και πράξη, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου (Θεσσαλονίκη, 21 – 24 Νοεμβρίου 1997), 73 – 77.
- Δωροβίνης 1989 Β. Κ. Δωροβίνης, Συμβολές στην ιστορία της Κτιριοδομίας της Καποδιστριακής εποχής (1828-1833), ΙΙ. Το «Δημόσιον Κατάστημα» Άργους, *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ*, τ. 31 (1989), 61-69.
- Δωροβίνης 2009 Β. Κ. Δωροβίνης, Ο Ιωάννης Κ. Κοφινιώτης και η Ιστορία του Άργους. Αργείοι λόγιοι και ιστορική μνήμη (Άργος 2009).
- Δωροβίνης 2012 Β. Κ. Δωροβίνης, 1961 -2011: Μισός αιώνας λειτουργίας του Μουσείου Άργους, Αργειακή Γη, Επιστημονική και Λογοτεχνική έκδοση της Κοινωφελούς Επιχείρησης Δήμου Άργους – Μυκηνών, τχ. 5 (Μάρτιος 2012).
- Δωροβίνης 2013 Β. Κ. Δωροβίνης, Γαλλικές ανασκαφές στο Άργος και η αντίδραση του κοινού. Η περίπτωση του *Wilhelm Vollgraff*, στο D. Mulliez, A. Banaka – Dimaki (επιμ.), *Sur les pas de Wilhelm Vollgraff. Cent ans d'activités archéologiques à Argos, Actes du Colloque international organisé par la IVe EPKA et l' EFA*. Athènes, 25 -28 Septembre 2003 (Paris 2013), 41 – 57.
- Ζεγκίνης 1968 Ι. Ε. Ζεγκίνης, Το Άργος δια μέσου των αιώνων ² (Πύργος 1968).
- Καββαδίας 1888 Π. Καββαδίας, Ανασκαφαί εν Αργολίδι, *ΑΔ* 1888 (Νοέμβριος).
- Καββαδίας 1900 Γ. Καββαδίας, Ιστορία της Αρχαιολογικής Εταιρείας από της εν έτει 1837 ιδρύσεως αυτής μέχρι του 1900 (Αθήναι 1900).
- Καρούζου 1967 Σ. Καρούζου, Εθνικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον. Συλλογή Γλυπτών (Αθήναι 1967).
- Κόκκου 1977 Α. Κόκκου, Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα Μουσεία (Αθήνα 1977).
- Λαμπρινουδάκης ΑΡΓΟΛΙΔΑ Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, ΑΡΓΟΛΙΔΑ. Αρχαιολογικοί Χώροι και Μουσεία (Εκδόσεις ΑΠΟΛΛΩΝ).
- Λαμπρινουδάκης 1988 Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, Η αρχαϊκή ελληνική αγγειογραφία. Η πρώιμη αρχαϊκή εποχή (Αθήνα 1988).

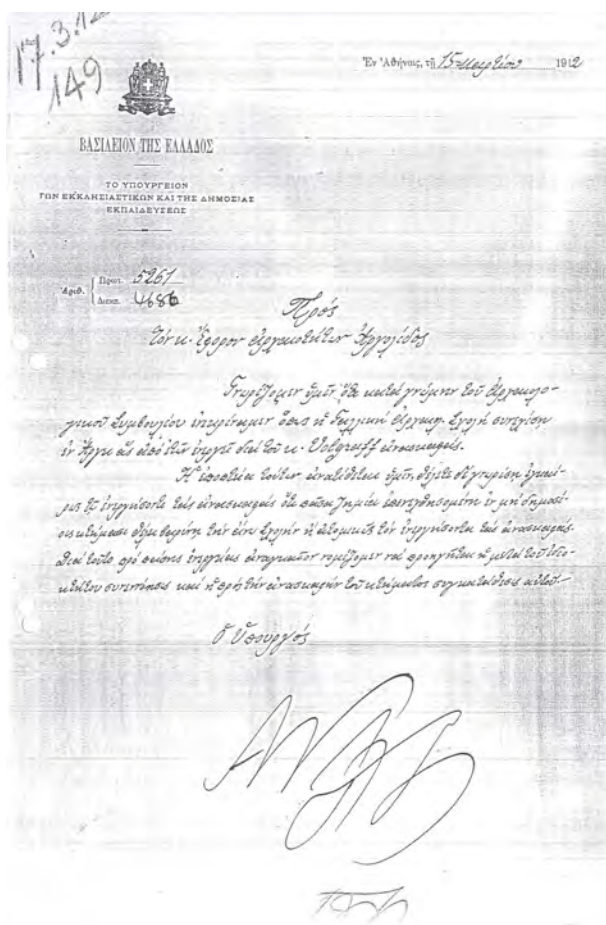
- Μάντης 2013 A. Μάντης, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες του Άργους κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*, D. Mulliez, A. Banaka – Dimaki (επιμ.), *Sur les pas de Wilhelm Vollgraff. Cent ans d'activités archéologiques à Argos*, Actes du Colloque international organisé par la IVe EPKA et l' EFA. Athènes, 25 -28 Septembre 2003 (Paris 2013), 17 -30.
- Μπανάκα – Δημάκη 2003 A. Μπανάκα – Δημάκη, Αρχαιολογικό Μουσείο Άργους, στο περιοδικό *ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ & ΤΕΧΝΕΣ*, τεύχος 89 (2003), 107-110.
- Μπανάκα – Δημάκη 2009 A. Μπανάκα – Δημάκη, Μαγούλα Κεφαλαρίου 1984. Σωστική ανασκαφική έρευνα σε ιερό αρχαϊκών χρόνων (αγρός Ανδρέα Καντζάβελου), στο *ΜΝΗΜΗ ΤΑΣΟΥΛΑΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (1998-2008)*, Ι.Δ.Βαραλής – Γ.Α.Πίκουλας (επιμ.), Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας – Τμήμα ιστορίας Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Δημοτική Επιχείρηση Πολιτισμού Δ. Άργους. Άργος 15.11.2008 (Βόλος 2009), 51-64.
- Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό 1991 Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό (Εκδοτική Αθηνών 1991).
- Πετράκος 1987 Β. Χ. Πετράκος, *Ιδεογραφία της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, ΑΕ 126 (1987), 25 – 197.
- Πετράκος 1990 Β. Χ. Πετράκος, *Ο Παναγιώτης Σταματάκης και η ανασκαφή των Μυκηνών*, κατάλογο έκθεσης (επιμ. Κ. Δημακοπούλου), ΤΡΟΙΑ, ΜΥΚΗΝΕΣ, ΤΙΡΥΝΣ, ΟΡΧΟΜΕΝΟΣ. Εκατό χρόνια από το θάνατο του Ερρίκου Σλήμαν (Αθήνα 1990), 106 – 112.
- Πετράκος 2004 Β. Χ. Πετράκος, *Η απαρχή της Ελληνικής Αρχαιολογίας και η ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας* (Αθήνα 2004).
- Σιμόπουλος 1993 Κ. Σιμόπουλος, *Η λεηλασία και καταστροφή των ελληνικών αρχαιοτήτων* (Αθήνα 1993).
- Σπαθάρη 2010 Ε. Σπαθάρη, *ΚΟΡΙΝΘΙΑ – ΑΡΓΟΛΙΔΑ* (Εκδόσεις ΕΣΠΕΡΟΣ. Αθήνα 2010).
- Τιβέριος 2013 Μ. Τιβέριος, *Μνήσθητε των εν τοις πολέμοις παραλόγων. Οι αρχαιότητες στην κατοχή* (Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, τ. 88 Β', 20130, 159-202).
- Courbin 1974 P. Courbin, *Tombes Géométriques d' Argos, I* (1952 – 1958), *Etudes Peloponnesienes VII* (Paris 1974).
- Marcadé, Raftopoulou 1963 J. Marcadé– E. Raftopoulou, *Sculptures argiennes II* , *BCH* 87 (1963), 33 – 187.
- Mediteraenean Goddesses 2000 Κατάλογος έκθεσης «Godesses – Meditaraenean female images from Prehistoric times to the Roman period» (Βαρκελώνη 21/6 – 5/11/2000).
- Piérart 2013 M. Piérart, *“Arrivé au train d' une heure”. Les fouilles de Wilhelm Vollgraff à Argos*, D. Mulliez, A. Banaka – Dimaki (επιμ.), *Sur les pas de Wilhelm Vollgraff. Cent ans d'activités archéologiques à Argos*, Actes du Colloque international organisé par la

IVe EPKA et I' EFA. Athènes, 25 -28 Septembre 2003 (Paris 2013), 31-39.

Séve 1993 M. Séve, Οι Γάλλοι ταξιδιώτες στο Άργος, *Sites et Monuments* XII (Αθήνα 1993).

Villard 1983 F. Villard, La céramique polychrome du VIIe siècle en Grèce, en Italie du Sud et en Sicile et sa situation par rapport à la céramique protocorinthienne, *Grecia, Italia e Sicilia nell' VIII e VII secolo a. c. Atene 15 – 20 Ottobre 1979, Tomo I, ASAtene N. S. LIX* (1983).

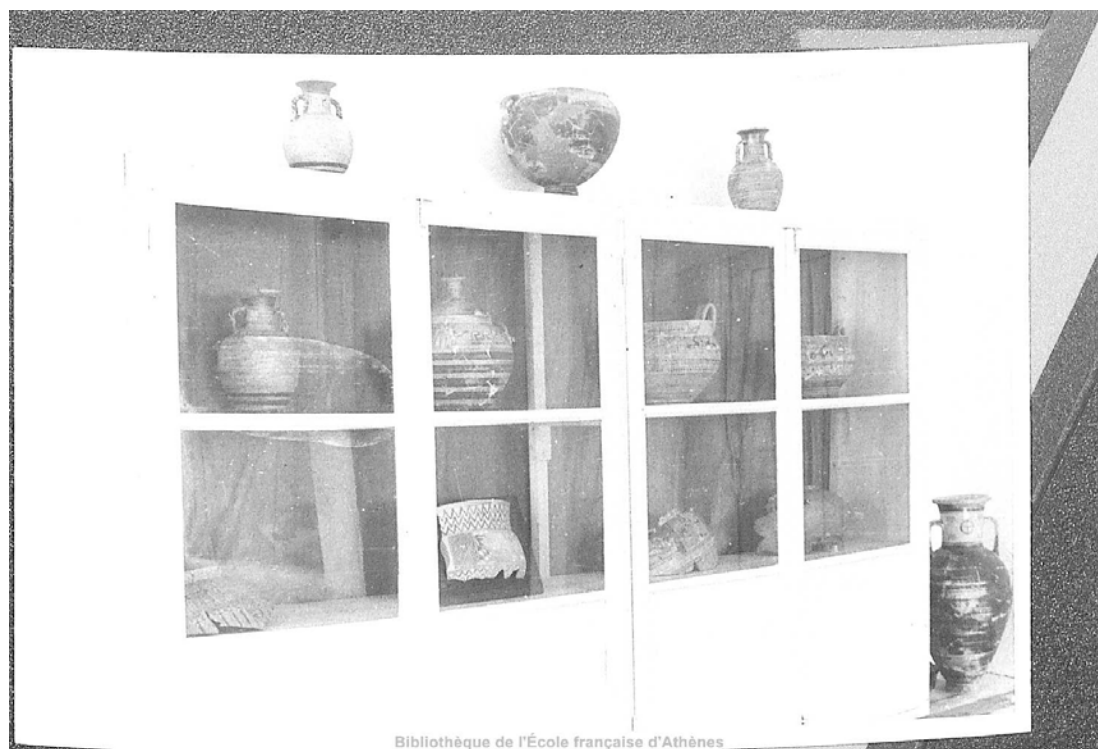
Εικ.1

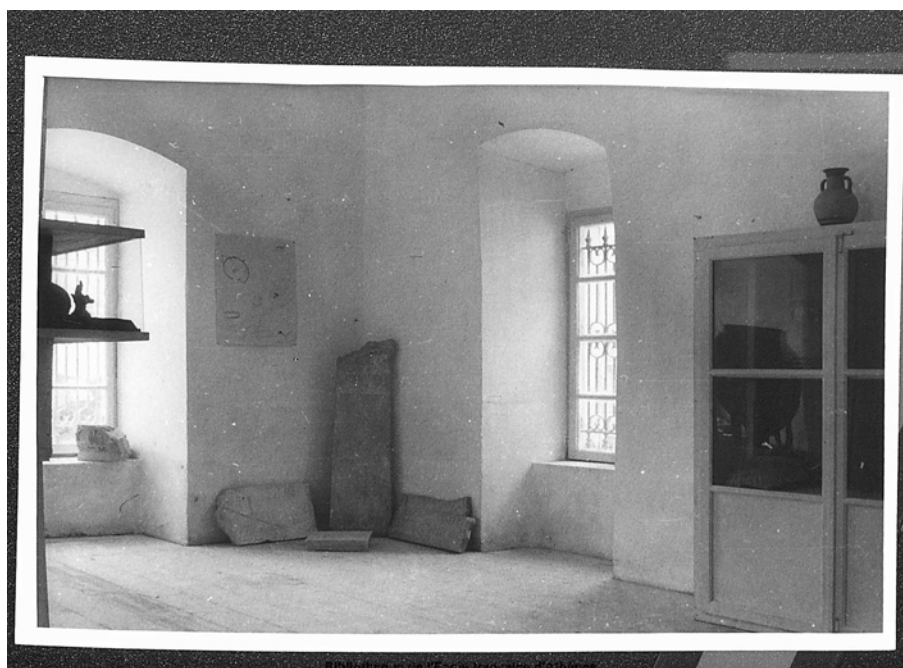
Εικ.2

Εικ.3

Εικ.4

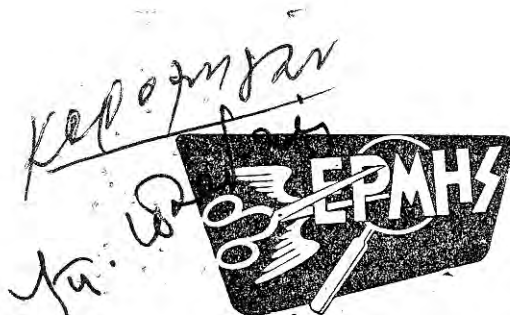
Екк.5

Екк.6

Εκ.7

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΑΠΟΚΟΜΜΑΤΩΝ
ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ
ΑΘΗΝΑ-Ι-ΚΟΥ
ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

— ★ —

Γραφεία : Λεωφ. Πανεπιστημίου 39
Μέγ. Περμαζόγλου. Β' "Οροφος
ΤΗΛ. 23.458

*Απόκομμα *Εφημ.

Τ Α Ν Ε Α

Χρονολογία 18 ΑΥΓ. 1958

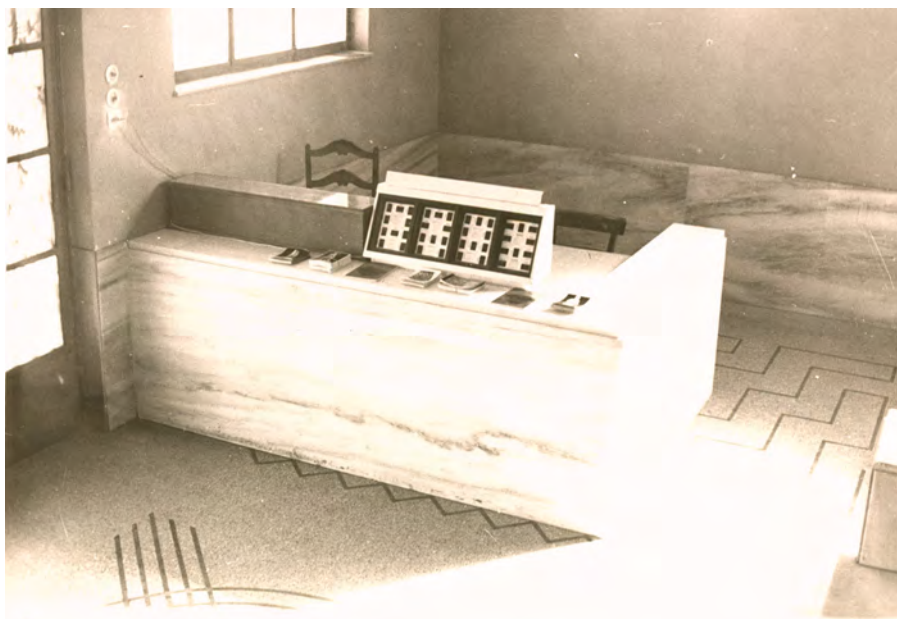
ΕΛΛΕΙΨΕΙ ΜΙΚΡΑΣ ΠΙΣΤΩΣΕΩΣ

ΔΕΝ ΛΕΙΤΟΥΡΓΕΙ ΚΑΝΕΝΑ ΑΠΟ ΤΑ ΔΥΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ

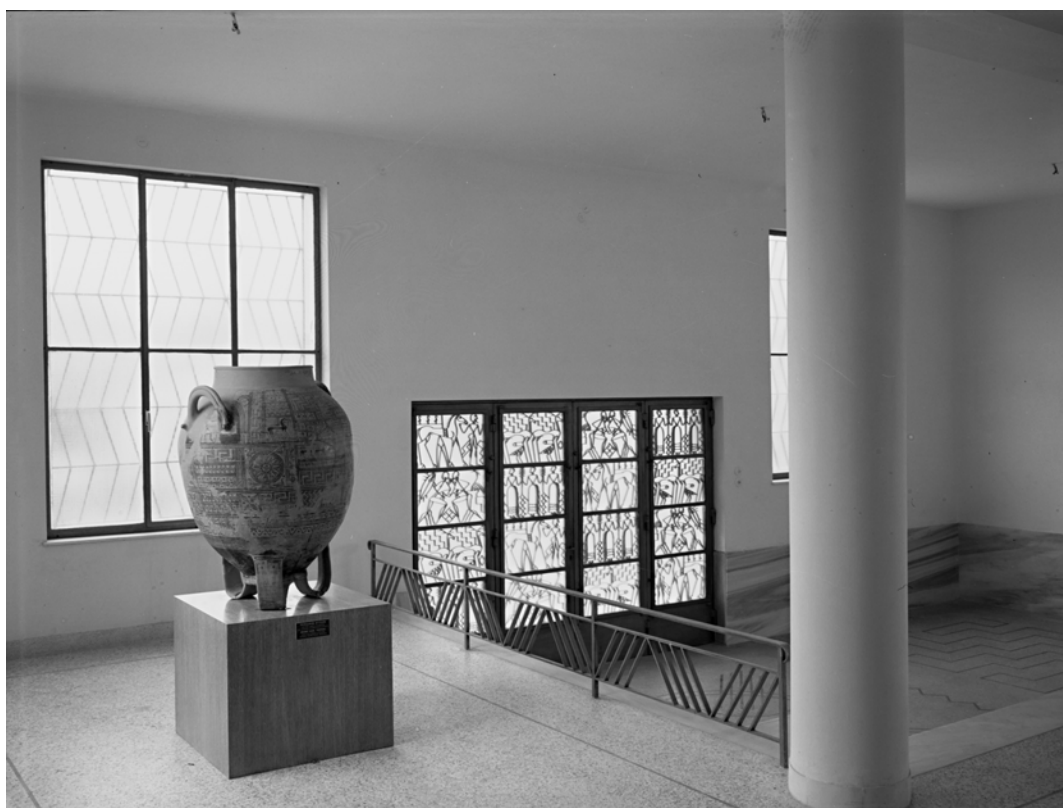
ΒΑΡΕΙΑ Η ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

ΑΡΓΟΣ. Αύγουστος. Τοῦ ἀνταποκριτοῦ μας.—
Εἰς τὴν πόλιν μας, μετὰ πολυτελεῖς προσπάθειας, ἰδρύθησαν δύο ἀρχαιολογικὰ Μουσεία : τὸ ἐν, διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ «Καλλεργείου» οἰκήματος, καὶ τὸ ἕτερον, δι' ἀνεγέρσεως νέας οἰκοδομῆς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς. Πλὴν ὅμως, ἐνῶ ἀπὸ ἔτους ἔχει ἀποπερατωθῇ ἡ κατασκευὴ τῶν κτιρίων, τὰ μουσεῖα ταῦτα δὲν λειτουργοῦν, καθόσον εἰς ἀμφοτέρωθεν δὲν ἐτοποθετήθησαν ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, εἰς βιτρίνες. Εἰς τὸ Καλλέργειον εἶναι διεσπαρμένα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, διότι τὸ κράτος δὲν χορηγεῖ τὴν ἀπαιτουμένην μικρὰν δαπάνην διὰ τὴν κατασκευὴν βιτρινῶν, πάγκων καὶ βάθρων.
Τὸ ἄλλο Μουσεῖον τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς ἐγκατελείφθη ἀπὸ τριμήνου ὑπὸ τῶν μελῶν : ἀποστολῆς, κατόπιν τῆς προσβολῆς ἐκ πολιομυελίτιδος καὶ τοῦ θανάτου ἐνὸς μέλους τῆς ἀποστολῆς. Σημειωτέον, ὅτι καὶ τὸ δεύτερον αὐτὸ μουσεῖον ἀνήκει εἰς τὸ Κράτος καὶ, συνεπῶς, θὰ πρέπει ἡ ἀρμοδία ὑπηρεσία νὰ ἐνδιαφερθῇ καὶ δι' αὐτό, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ λειτουργία του ἐφέτος.
Ὁ φόβος, ἄλλως τε, ἐκ τῆς πολιομυελίτιδος ἐξέλιπε διὰ τὴν περιφέρειάν μας, ἐφ' ὅσον ἀπὸ διμήνου δὲν ἐσημειώθησαν κρούσματα καὶ ὁ λόγος τῆς διακοπῆς τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἀποπερατώσεως τοῦ μουσείου ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀρχαιολόγων δὲν ὑφίσταται πλέον.

Екк.8

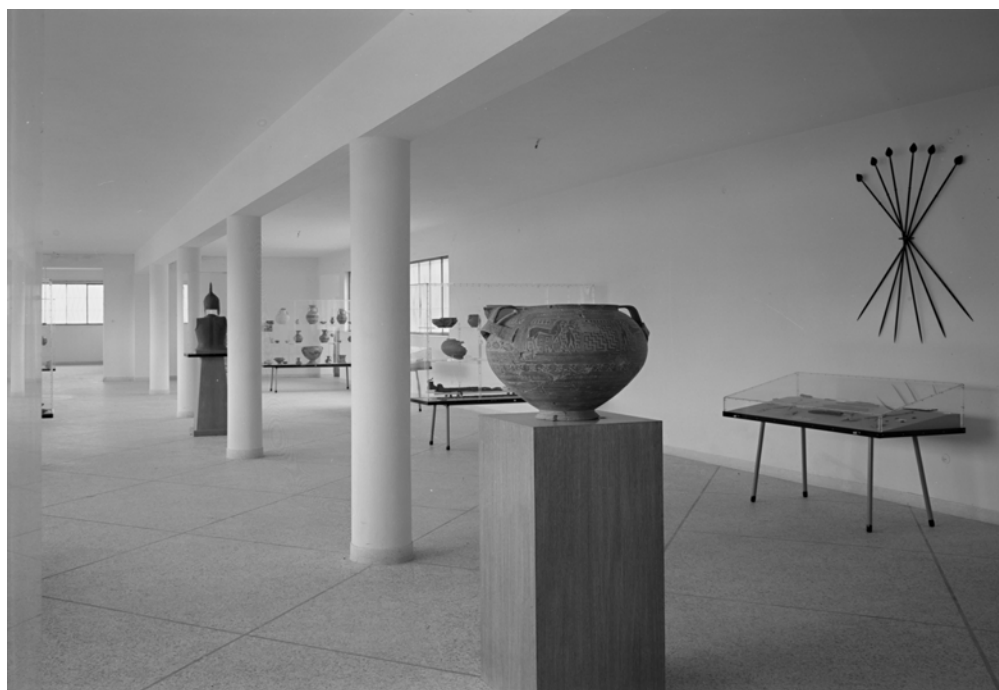
Екк.9

Εικ.10

Εικ.11

Το ταξίδι του Φρειδερίκου Θείρσιου στην Ελλάδα (1831-1832) μέσα από τις επιστολές του προς τη σύζυγό του, ως πηγή αρχαιολογικής μαρτυρίας για την Πελοπόννησο

Ιωάννα Σπηλιοπούλου

Κατά τη διάρκεια μίας πολύμηνης παραμονής του στην Ελλάδα (1831-1832), ο ξακουστός Γερμανός Κλασικός Φιλολόγος και φιλέλληνας Friedrich Thiersch ή Ειρηναίος Θείρσιος, όπως συνήθως αναφέρεται στα ελληνικά κείμενα[1], επισκέφτηκε και πολλά μέρη της Βορειοανατολικής και Κεντρικής Πελοποννήσου: τη Ναυπλία, το Άργος, την Τίρυνθα, τις Μυκήνες, τη Νεμέα, τον Φλ(ε)ιούντα, την Μαντίνεια, τον Αρκαδικό Ορχομενό, τη Στύμφαλο, τη Σικυώνα, την Κόρινθο και την Ισθμία. Μέσα από την αλληλογραφία του με τη γυναίκα του, μία σημαντική ιστορική πηγή για την κρίσιμη περίοδο των πολιτικών διενέξεων που μεσολάβησαν από τη δολοφονία του Καποδίστρια έως την άφιξη του Όθωνα, προκύπτουν και πολύτιμες αρχαιολογικές πληροφορίες για τα μέρη που επισκέφτηκε, που φωτίζουν εν μέρει άγνωστες πτυχές της ιστορίας της ελληνικής αρχαιολογίας[2].

Αξιοσημείωτο είναι ότι στην εξερεύνηση της Ελλάδας κατά τον 17ο και 18ο αιώνα δεν συμμετείχαν σχεδόν καθόλου Γερμανοί. Οι περισσότεροι περιηγητές που μετέφεραν στην Ευρώπη τις πρώτες λεπτομερείς αναφορές για την Ελλάδα και τα μνημεία της ήταν Άγγλοι και Γάλλοι[3]. Μόνο όταν ξεκίνησε η Οθωνική περίοδος, έφτασε το πρώτο κύμα επισκεπτών από τη Γερμανία. Ανάμεσά τους υπήρχαν, εκτός από ζωγράφους και αρχιτέκτονες, και πολλοί αρχαιογνώστες. Ως πρώτος θα πρέπει να αναφερθεί ο Φρειδερίκος ή Ειρηναίος Θείρσιος (1784-1860), που ήλθε τον Σεπτέμβριο του 1831 στην Ελλάδα ως απεσταλμένος του βασιλιά της Βαυαρίας, Λουδοβίκου Α', επειδή έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από ελληνικής πλευράς, λόγω της ενεργής συμμετοχής του στον απελευθερωτικό αγώνα[4]. Κατά τη διάρκεια της πολύμηνης παραμονής του στη χώρα (14 Σεπτεμβρίου 1831 – 4 Σεπτεμβρίου 1832), έκανε πολυάριθμα ταξίδια στην επαρχία, που διακόπτονταν συνεχώς εξαιτίας των διπλωματικών του καθηκόντων. Από τις δημοσιευμένες επιστολές προς τη σύζυγό του Αμαλία, πληροφορούμαστε ότι στα ταξίδια αυτά είχε πραγματοποιήσει και πολλές μικρές ανασκαφές σε διάφορα μέρη (Άργος, Μυκήνες, Τίρυνθα, Ηραίον του Άργους, Νεμέα, Αίγινα, Δελφούς κ.ά.), κάτι όχι ασυνήθιστο ήδη από τον 18ο αιώνα[5]. Οι επιστολές αυτές δημοσιεύτηκαν στο σημαντικότερο λογοτεχνικό περιοδικό της εποχής, το “Morgenblatt für gelehrte Stände” («Πρωινό Φύλλο για μορφωμένα κοινωνικά στρώματα»)[6], όργανο του εκδότη Johann Friedrich Cotta (1764-1832)[7], αφού πρώτα υπέστησαν λογοκρισία για καθαρά πολιτικούς λόγους[8].

Τα πρωτότυπα κείμενα των επιστολών πρόκειται να δημοσιευθούν προσεχώς με εισαγωγή του Hans Martin Kirchner[9], αρχαιολογικό και ιστορικό υπομνηματισμό του Καθηγητή Hans Rupprecht Goette (Πανεπιστήμιο Giessen / Κεντρική Υπηρεσία του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, Βερολίνο) και της Ιωάννας Σπηλιοπούλου, ελληνική μετάφραση της ίδιας, καθώς και απεικονίσεις, κυρίως από περιηγητικές

εκδόσεις της εποχής. Η επικείμενη δίγλωσση έκδοση θα φέρει τον τίτλο: *Friedrich Thiersch, Reisebriefe aus Griechenland an seine Frau in der Fassung der Publikation im "Morgenblatt für gelehrte Stände"* (1831-1832) / Φρειδερίκος Θείρσιος, Ταξιδιωτικές Επιστολές προς τη σύζυγό του από την Ελλάδα, όπως αυτές δημοσιεύτηκαν στο «Πρωινό Φύλλο για μορφωμένα κοινωνικά στρώματα» 1831-1832.

Η έκδοση ξεκινά με μία εισαγωγή έντεκα σελίδων του Hans-Martin Kirchner, που επιγράφεται «Συλλογισμοί γύρω από τις ταξιδιωτικές επιστολές του Θείρσιου από την Ελλάδα» (*"Gedanken zu Thierschs Reisebriefen aus Griechenland"*), μία καταλυτική μαρτυρία για την προσωπικότητα και το ταξίδι-αποστολή του Φρειδερίκου Θείρσιου στην Ελλάδα, το οποίο αρχίζει μόλις λίγες μέρες πριν τη δολοφονία του Καποδίστρια.

Για να κατανοήσουμε συνολικά το νόημα αυτών των ταξιδιωτικών εντυπώσεων, θα πρέπει πρώτα να ενημερωθούμε εν συντομία για το πόσο ενεργά είχε ταχθεί ο Θείρσιος υπέρ του φιλελληνικού κινήματος, αλλά και για τις επιστημονικές διενέξεις που διαμείβονταν περί το 1830 ανάμεσα στους ερευνητές της αρχαιότητας σε σχέση με τις ρίζες του ελληνικού πολιτισμού.

Ο Θείρσιος σπούδασε αρχικά Θεολογία στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας. Αργότερα, μετά την κατάληψη της πατρίδας του το 1807 από τους Γάλλους, μετακόμισε στη Γοτίγγη (Göttingen), όπου εκπόνησε και υποστήριξε τη διατριβή του στην Κλασική Φιλολογία, κάνοντας στη συνέχεια και υφηγεσία. Το 1812 ίδρυσε στο Μόναχο το Φιλολογικό Ινστιτούτο, που συνδεόταν στενά με τη Βαυαρική Ακαδημία Επιστημών (Bayerische Akademie der Wissenschaften), γι' αυτό και θεωρείται ο κατ' εξοχήν θεμελιωτής της Κλασικής Φιλολογίας και των Ανθρωπιστικών Σπουδών στη Βαυαρία. Στον εναρκτήριο μάλιστα λόγο που εξεφώνησε το ίδιο έτος στην Ακαδημία, αναφέρθηκε στις εξελίξεις της φιλολογικής επιστήμης αναφορικά με την Αρχαία Ελλάδα, προφητεύοντας την ανάσταση του Ελληνικού Έθνους. Το 1826, με τη μεταφορά της έδρας του Πανεπιστημίου από την παλαιότερη βαυαρική πρωτεύουσα, Landshut, στο Μόναχο, ανακηρύσσεται εκεί τακτικός καθηγητής, ενώ από το 1848 αναλαμβάνει την προεδρία της Βαυαρικής Ακαδημίας Επιστημών[10].

Ήδη κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Γοτίγγη, ο Θείρσιος είχε μπει σε ένα κύκλο συμφοιτητών του, που τραγουδούσαν ελληνικά τραγούδια, κάτι που ξύπνησε το ενδιαφέρον του για τους ανθρώπους που ζούσαν στην Αττική, την Ήπειρο, την Πελοπόννησο και τα ελληνικά νησιά. Το 1814 γνώρισε στη Βιέννη και τον μετέπειτα Κυβερνήτη της Ελλάδας, Ιωάννη Καποδίστρια, έγινε μέλος της Φιλομούσου Εταιρείας[11] και άρχισε να συχνάζει στους κύκλους της ελληνικής παροικίας. Το 1815, κατά τη διάρκεια μιας ερευνητικής παραμονής του στο Παρίσι, γνώρισε τον Αδαμάντιο Κοραή. Σε μία δεύτερη μακρά παραμονή του στο Παρίσι, ο Κοραής του ξύπνησε την ιδέα να ιδρύσει στο Μόναχο ένα οικοτροφείο για νεαρούς Έλληνες, που θα τούς παρείχε τη δυνατότητα να σπουδάσουν στη Γερμανία. Με υποστήριξη του τότε βασιλιά της Βαυαρίας, Μαξιμιλιανού Α', καθώς και της Φιλομούσου Εταιρείας, υλοποιήθηκε το σχέδιο και έτσι μεταξύ του 1815 και 1817 ιδρύθηκε το "Athenäum", που υποστήριξε στις σπουδές τους πολλούς νέους από την Ελλάδα, οι οποίοι κατέλαβαν καίριες θέσεις μετά τον επαναπατρισμό τους[12].

Η επίσκεψη του πατέρα του Όθωνα, Λουδοβίκου Α', το 1830 στη Ρώμη υπήρξε

καταλυτική για τον Θείρσιο. Εκεί συνάντησε τον απεσταλμένο του στην Ελλάδα, Heideck, να έχει επιστρέψει από τη χώρα βαριά άρρωστος με ελονοσία. Εκμεταλλευόμενος ο Λουδοβίκος την ελληνομάθεια του Θειρσίου, τον οποίο είχε ήδη στη βαυαρική αυλή ως μοναδικό του σύμβουλο επί των ελληνικών ζητημάτων, αποφάσισε να τον στείλει αυτή τη φορά αντί του Heideck στην Ελλάδα. Εξάλλου ήταν ο πρώτος Γερμανός φιλόλογος που θα πήγαινε στη χώρα, εφόσον πριν από αυτόν είχαν ταξιδέψει στην Ελλάδα στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού περιηγητισμού κατά κύριο λόγο αρχιτέκτονες, γεωμέτρες και καλλιτέχνες με αρχαιολογικά ενδιαφέροντα[13]. Οι προαναφερθέντες δημοσίευσαν σε περιηγητικές εκδόσεις τις εκτενείς ταξιδιωτικές τους εντυπώσεις, γι' αυτό και η Ελλάδα του 1831 είχε πάψει προ πολλού να αποτελεί για τους Ευρωπαίους *terra incognita*. Επομένως ο Θείρσιος είχε άφθονο υλικό για να προετοιμάσει το ταξίδι του, όχι όμως και τον απαιτούμενο χρόνο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Στην Ελλάδα έρχονταν πλέον σχεδόν όλοι οι ερευνητές της αρχαιότητας. Έτσι, τρεις εβδομάδες πριν περάσει ο Θείρσιος για τελευταία φορά από τη Ναυπλία (10 Αυγούστου 1832), για να πάρει στη συνέχεια τον δρόμο της επιστροφής στη χώρα του, είχε ήδη καταφτάσει στην πρώτη πρωτεύουσα του νεοσύστατου κράτους ο Λουδοβίκος Ρος (25 Ιουλίου 1832)[14]. Ο ίδιος ο Θείρσιος είχε συγγράψει μεταξύ των ετών 1816 και 1824 το βιβλίο *Über die Epochen der bildenden Kunst unter den Griechen* (=Περί των περιόδων της εικαστικής τέχνης των Ελλήνων), θέτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο υπό αμφισβήτηση την μέχρι τότε ισχύουσα θεωρία του Winckelmann για την μεμονωμένη άνθιση της ελληνικής τέχνης στον χώρο της Μεσογείου, εφόσον εξέφρασε την υπόθεση ότι οι ρίζες της ελληνικής τέχνης ανάγονται στην Αίγυπτο και ότι οι ανατολικές αυτές επιρροές έφτασαν στην Ελλάδα μέσω Μεσοποταμίας. Για να αμβλύνει αυτή την ακραία θεωρία ο αρχαιολόγος της Γοτίγγης Karl Otfried Müller (1797–1840)[15], περιόρισε αυτές τις επιρροές μόνο στο πεδίο των τεχνικών της αρχαίας ελληνικής τέχνης. Έτσι αναγκάστηκε ο Θείρσιος να γυρέψει στήριγμα στον Λουδοβίκο Ρος, για να τον προασπιστεί έναντι των θέσεων του Müller. Και θα έπρεπε να φτάσουν οι αρχαιογνωστικές επιστήμες μετά από έναν και πλέον αιώνα στην αποκρουστική γραμμική Β' γραφή από τους Ventris και Chadwick, για να επιβεβαιωθούν οι απόψεις του Θειρσίου και των υπολοίπων αντιπάλων του Müller, επεκτεινόμενες και στο πεδίο της γλώσσας.

Την 21η Αυγούστου του 1831 έφυγε ο Θείρσιος από το Μόναχο με μία ταξιδιωτική άμαξα και προορισμό του την Τεργέστη, για να επιβιβασθεί στο πλοίο που θα τον έφερνε στην Ελλάδα, προβάλλοντας ως επίσημη αιτία τη διεξαγωγή αρχαιογνωστικής έρευνας. Τί ήταν όμως πραγματικά αυτό που τον οδήγησε ειδικά εκείνο το πολυτάραχο φθινόπωρο του 1831 στη χώρα μας ως απεσταλμένο του Λουδοβίκου; Για ποιο επίσης λόγο δεν δημοσίευσε τις ταξιδιωτικές του επιστολές στην τόσο σημαντική και οικεία του «Γενική Εφημερίδα του Augsburg» (*“Augsburger Allgemeiner Zeitung”*)[16] με την οποία είχε στενή συνεργασία[17], αλλά στο λογοτεχνικό περιοδικό *“Morgenblatt für gebildete Stände”*, και πάλι όργανο του Cotta[18]; Γιατί αυτό το ταξίδι ξεκίνησε χωρίς μακρά προετοιμασία και παρατάθηκε πέραν των θερινών τριμήνων διακοπών του Πανεπιστημίου, οδηγώντας τον Θείρσιο να πάρει επιπρόσθετα έξι εβδομάδες ερευνητική εκπαιδευτική άδεια, ξεπερνώντας συνολικά ένα έτος; Αυτά και

άλλα πολλά ερωτήματα γεννώνται στον υποψιασμένο αναγνώστη, που έκπληκτος πληροφορείται ότι ο Θείρσιος είχε ήδη στραφεί προς το στρατόπεδο των αντιπάλων του Καποδίστρια[19] και ότι η πολιτική τον ενδιέφερε περισσότερο από τις αρχαιότητες, και γι' αυτόν τον λόγο είχε πάρει την εκπαιδευτική άδεια από το Πανεπιστήμιο του Μονάχου. Κύριος λοιπόν στόχος του ταξιδιού του ήταν να προετοιμάσει αποτελεσματικά το έδαφος για την ανακήρυξη του Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας και να εκθέσει στη βαυαρική αυλή την πολιτική και οικονομική κατάσταση του υπό συγκρότηση ελληνικού κράτους. Καρπός της μονοετούς αυτής παραμονής του στη χώρα (1831-1832) υπήρξε το δίτομο έργο του *De l' état actuel de la Grèce et des moyens d' arriver à sa restauration*, στο οποίο ασχολείται με την πολιτική κατάσταση της χώρας στα χρόνια του Καποδίστρια και στο διάστημα που μεσολάβησε από τη δολοφονία του Κυβερνήτη έως την άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα.

Τώρα όμως ας περάσουμε στην αρχαιολογική του περιπλάνηση και τις μικρο-ανασκαφές που διενήργησε, περιοριζόμενοι στην Αργολιδοκορινθία και τη γειτονική της Αρκαδία, εφόσον η παρούσα δημοσίευση αποτελεί μόνο προαναγγελία της επικείμενης δίγλωσσης σχολιασμένης έκδοσης.

Ναυπλία, 21 Σεπτ.

Στις 14 Σεπτεμβρίου του 1831, μετά από ένα ταξίδι 16 ημερών, έφτασε ο Θείρσιος με πλοίο από την Τεργέστη στο ύψος της Κέρκυρας. Την 21η Σεπτεμβρίου βρίσκεται στο ύψος της Ύδρας και των Σπετσών και συνεχίζει για τη Ναυπλία, από όπου γράφει στη γυναίκα του Αμαλία:

Nauplia, den 21ten Sept.

Meine Gesundheit ist nie besser gewesen, das Wetter ist bewundernswürdig, wie bei uns im hohen Sommer, und der Teil von Griechenland, den ich hier um den Golf von Nauplia sehe, gegenüber Argos mit der Burg Larissa, seitwärts in der schönen Ebene die Ruinen von Tiryns, bezaubernd [...]. Auch in Bezug auf die Cholera und die Pest ist hier keine Besorgnis. In vier Tagen schreibe ich an Dich und andere ausführliche Briefe über Syra, hoffe aber, daß dieser früher mit den guten Nachrichten ankommen soll.

[=Ποτέ δεν ήταν η υγεία μου σε καλύτερη κατάσταση, ο καιρός είναι θαυμάσιος, όπως στη χώρα μας το κατακαλόκαιρο, και το κομμάτι της Ελλάδας που βλέπω εδώ γύρω από τον Αργολικό κόλπο, απέναντι το Άργος με την Ακρόπολη της Λάρισας, στα πλάγια τα ερείπια της Τίρυνθας μέσα στην ωραία πεδιάδα, μαγευτικό [...]. Αλλά και με τη χολέρα και την πανούκλα δεν υπάρχει εδώ τίποτα το ανησυχητικό. Σε τέσσερις μέρες θα γράψω σε σένα και σε άλλους αναλυτικά για τη Σύρα, ελπίζοντας ότι αυτό εδώ το γράμμα με τα καλά νέα θα φτάσει νωρίτερα].

Άργος, 26 Σεπτ.

Πέντε μέρες αργότερα ο Θείρσιος γράφει στη σύζυγό του, ενθουσιασμένος για τις αρχαιολογικές εξορμήσεις που έκανε από το Άργος στις πανάρχαιες κυκλώπειες πόλεις της Αργειακής γης, Τίρυνθα και Μυκήνες.

Argos, den 26ten Sept.

Denselben Tag früh bin ich mit Hn. Metzger, in Begleitung des Hn. Rhisos und des Hn. Schinas, eines von den jungen Griechen, die in Deutschland gebildet worden, hierher über Tiryns aufgebrochen. Unsere Absicht ist, diesen Winkel des rossenährenden Argos (μυχὸς Ἀργεὸς ἵπποβότοιο) und seine uralten zyklopischen Städte zu sehen, von denen Tiryns und Mykene noch in denselben Trümmern liegen, welche schon Pausanias beschrieben hat. Der Weg von Nauplia aus führt über die Ebene, welche sich oben am Schlusse des argolischen Busens zwischen dem Meere und den Gebirgen ausbreitet, durch einige neue Anlagen in der verödeten, baumlosen Gegend nach den Ruinen von Tiryns, welche sich über einen langen Felsenrücken, mitten in der Ebene ausbreiten [...]. Die zyklopischen Mauern, der aus ungeheueren Felsblöcken gebildete bedeckte Gang, der über einem kolossalen Unterbau sich erhebende Turm sind von gleich großartigem Charakter einer Heldenzeit.

[=Φτάσαμε με τον κ. Metzger[20] την ίδια μέρα στο Άργος μέσω Τίρυνθας, συνοδούμενοι από τον κ. Ρίζο[21] και τον κ. Σχινά[22], έναν από τους Έλληνες της νεώτερης γενιάς, που σπούδασαν στη Γερμανία. Σκοπός μας είναι να γνωρίσουμε αυτή τη γωνιά της ιπποτροφού Αργειακής γης (μυχὸς Ἀργεὸς ἵπποβότοιο) και τις πανάρχαιες κυκλόπειες πόλεις του, από τις οποίες η Τίρυνς και οι Μυκήνες κείτονται ακόμη μέσα στα ίδια ερείπια, που ήδη περιέγραψε ο Πausanίας[23]. Ο δρόμος από το Ναύπλιο οδηγεί μέσω της πεδιάδας, που απλώνεται μεταξύ της άκρης του αργολικού κόλπου και των βουνών σε μία έρημη περιοχή χωρίς καθόλου βλάστηση και φτάνει στα ερείπια της Τίρυνθας, που εκτείνονται στη μέση της πεδιάδας πάνω σε μία επιμήκη βραχώδη ράχη [..]. Τα κυκλώπεια τείχη (εικ. 1), η σκεπαστή πύλη κατασκευασμένη από πελώρια κομμάτια βράχου και ο πύργος που υψώνεται πάνω σε μία κολοσσιαία βάση έχουν εξίσου τον μεγαλειώδη χαρακτήρα μιας ηρωικής εποχής].

Στο ίδιο γράμμα της 26ης Σεπτεμβρίου εκφράζει ο Θείσιος την απογοήτευσή του από τη σύγχρονη πόλη του Άργους, που δεν είναι πλέον αντάξια του ονόματός της, σε αντίθεση με την Ακρόπολη της Λάρισας που δεσπόζει στο βάθος, τα ερειπωμένα τείχη της οποίας αποτελούν άφθαρτα κατάλοιπα της ελληνικής προϊστορίας.

Wir kamen von Tiryns, das von Nauplia nur Dreiviertelstunden entfernt ist, den Abend noch bei guter Zeit in Argos an und fanden, statt der durch den Glanz ihres Namens, den Wechsel ihrer Schicksale erinnerungsreichen Stadt, eine Menge von niedern Hütten, aus Backsteinen gebaut, und von zahllosen Ruinen unterbrochen: die ersten Anfänge der aus einer gänzlichen Zerstörung sich erhebenden Stadt, auch schon untermischt mit einzelnen schönen neuen Häusern, und hinter ihr auf hohem, steilem Gebirge die alte Burg Larissa, welche in ihren zerfallenden Mauern die Spuren venetianischer Herrschaft und in ihrem zyklopischen Grundbau die unvergänglichen Überreste hellenischer Vorzeit trägt.

[=Από την Τίρυνθα, που απέχει από το Ναύπλιο μόνο τρία τέταρτα, φτάσαμε εγκαίρως το βράδυ στο Άργος (εικ. 2), και αντί να βρούμε μία πόλη αντάξια του ονόματός της, αντικρύσαμε μία σειρά από ευτελείς καλύβες φτιαγμένες από τούβλα, με αμέτρητα ερείπια να παρεμβάλλονται ανάμεσά τους: τις απαρχές μιας πόλης που αρχίζει να ξανακτίζεται μετά από μία ολοσχερή καταστροφή, ήδη σε μία ανάκατη μορφή με ωραία μεμονωμένα νεόδμητα σπίτια[24], και πίσω της πάνω σε απόκρηνο ύψωμα το αρχαίο κάστρο της Λάρισας (εικ. 3), που τα ερειπωμένα τείχη του (εικ. 4)

φέρουν τα ίχνη της ενετικής κατάκτησης, το δε κυκλώπειο κάτω μέρος του τα άφθαρτα κατάλοιπα της ελληνικής προϊστορίας[25].

Μυκήνες, 28 Σεπτ.,

Μετά από δύο ημέρες γράφει ο Θείρσιος με μεγάλο θαυμασμό για την επίσκεψή του στις Μυκήνες, αναφέροντας και τη μικροανασκαφή που επιχείρησε στον Θησαυρό του Ατρέα.

Mykenai, den 28ten Sept.

Mykene ist noch in denselben Ruinen vorhanden, in welchen sie Pausanias gesehen, und in denen sie seit fünfhundert Jahren vor unserer Zeitrechnung liegt, wo die Stadt von ihrer Nachbarin Argos in Ruinen geworfen ward. Die zyklopische Gasse mit dem Löwentor, das unterirdische Hohlgebäude, in welchem Atreus seine Waffen und Kostbarkeiten aufbewahrte, und die Trümmer von fünf anderen zeigen, gleich den Trümmern von Tiryns, den Charakter und das Leben jener ältesten griechischen Zeit, das sich hier den Augen, wie in den homerischen Gesängen dem Gemüte, ausdrückt. Wer das alte Griechenland kennen und verstehen will, muß notwendig von diesem seinem ältesten Heiligtum anfangen und mit Athen endigen, was auch wohl im Ganzen mein Weg sein wird, und ich preise mich schon jetzt glücklich, durch die Umstände vor andern begünstigt und dieser Kenntnisse durch eigene Anschauung teilhaftig geworden zu sein. Im Schatzhause des Atreus habe ich zum Teil den Grund ausgraben lassen, der gegen die Mauer aus rotem Estrich, gegen den Eingang aus Marmorplatten besteht, und einige Trümmer seiner kostbaren Säulen gerettet.

[=Οι Μυκήνες βρίσκονται ακόμα μέσα στα ίδια ερείπια που τις είδε ο Πausανίας και κείτονται μέσα σε αυτά ήδη 500 χρόνια προ Χριστού, από τότε που η πόλη καταστράφηκε από το γειτονικό Άργος[26]. Ο κυκλώπειος στενός δρόμος με την Πύλη των Λεόντων (εικ. 5), το υπόσκαφο οικοδόμημα στο οποίο φύλαγε ο Ατρέας τα όπλα και τα κειμήλιά του, και τα ερείπια πέντε άλλων, ιδίων με αυτά της Τίρυνθας, μαρτυρούν τον χαρακτήρα και τη ζωή της πανάρχαιας εκείνης ελληνικής εποχής, που αποτυπώνεται εδώ οπτικά, ενώ στα ομηρικά έπη εκφράζεται ψυχικά. Όποιος θέλει να γνωρίσει και να κατανοήσει την αρχαία Ελλάδα, θα πρέπει να αρχίσει υποχρεωτικά από αυτό εδώ το αρχαιότερο ιερό της και να καταλήξει στην Αθήνα, δρόμο που θα ακολουθήσω γενικά κι εγώ, και θεωρώ τον εαυτό μου ευτυχή που ευνοήθηκα από περιστάσεις τρίτων και οικειοποιήθηκα τις γνώσεις τους μέσα από προσωπική μου αυτοψία. Στον Θησαυρό του Ατρέα έβαλα να ανασκάψουν μέρος του δαπέδου, που αποτελείται κοντά στους τοίχους από κόκκινο κονίαμα, ενώ κοντά στην είσοδο από μαρμάρινες πλάκες, κι έτσι μπόρεσα να διασώσω μερικά υπολείμματα από τους πολύτιμους κίονές του[27].

Ναυπλία, 30 Σεπτ.,

Στην επιστολή της 30ης Σεπτεμβρίου από τη Ναυπλία αναφέρεται ο Θείρσιος στα αποτελέσματα των ανασκαφικών του επιχειρήσεων στην Τίρυνθα, που αποσκοπούσαν στον εντοπισμό των θεμελίων του ανακτόρου και της εισόδου του.

Nauplia, den 30ten Sept.

Wir sind gestern Abend über Tiryns nach Nauplia zurückgekommen. In Tiryns haben meine Nachgrabungen das Fundament des alten Königspalastes zu Tage gefördert, wenigstens zum Teil [...], nur ein Stück von dem Pfosten des Tores, aus grünem Granit, lag in der Entfernung von einundzwanzig Fuß von dem Pilaster und erhob die Vermutung, daß wir den Grund des Palastes hatten und hier den Plan seines Einganges, zur Gewissheit. Auch konnte er nicht passender als eben hier auf der Mitte der Burglinie, an ihrem Rande, hinter einem Hauptaufgange, mit der Aussicht auf die See, gelegen sein.

[=Επιστρέψαμε εχτές το βράδυ μέσω Τίρυνθας στη Ναυπλία. Συνεχίζοντας τις ανασκαφές στην Τίρυνθα, έφερα στο φως μέρος των θεμελίων του αρχαίου ανακτόρου [...], μόνο ένα κομμάτι των παραστάδων της πύλης από πράσινο γρανίτη κείτονταν σε απόσταση εικοσιενός ποδιών από την πεσσοστοιχία, εγείροντας την υποψία ότι είχαμε μπροστά μας τα θεμέλια του ανακτόρου και σε αυτό το σημείο σίγουρα την κάτοψη της πύλης του. Πράγματι δεν θα μπορούσε να βρίσκεται σε καλύτερο σημείο από αυτό εδώ, στην άκρη του μέσου της βουνοκορυφής, πίσω από μία κύρια ανάβαση, με θέαση προς τη θάλασσα].

Νεμέα, 8 Οκτωβρίου

Οκτώ μέρες αργότερα, βρίσκεται πλέον ο Θείρσιος στον Άγιο Γεώργιο, την παλαιότερη ονομασία της σημερινής κωμόπολης της Νέας Νεμέας και σε απόσταση από την αρχαία Νεμέα, από όπου γράφει:

Nemea, den 8ten Okt.

Ich überschreibe diesen Abschnitt mit einem klassischen Namen, obwohl der Ort, in dem ich schreibe, eine Stunde über Nemea hinaus liegt: Aber sein moderner Name, "Der heilige Georg", will nicht in meinen Brief über Dinge des klassischen Altertums hineinpassen [...]. Auf der Straße nach Tiryns holte uns Hr. Gropius mit seinem Sekretär ein, in Tiryns ein junger Engländer, der seit sechs Jahren mit einem Diener aus dem Kaukasus und einem Pallikaren aus Konstantinopel die Welt durchzieht, später noch ein französischer Architekt. Was alles mit den Führern der Pferde, die von ihren Tieren nicht lassen, eine sehr bunte und eigentümliche Gesellschaft bildet.

[=Επιγράφω αυτή την ενότητα με ένα όνομα από την Κλασική Ελλάδα, μολονότι ο τόπος από τον οποίο γράφω, βρίσκεται σε απόσταση μίας ώρας από την (αρχαία) Νεμέα. Αλλά το σημερινό του όνομα «Άγιος Γεώργιος» δεν αρμόζει να περάσει σε ένα γράμμα που αναφέρεται σε αρχαιότητες [...]. Στον δρόμο προς την Τίρυνθα μάς παρέλαβε ο κ. Gropius^[28] με τον γραμματέα του, στην Τίρυνθα προστέθηκε ένας νεαρός Εγγλέζος που ταξιδεύει ανά τον κόσμο συνοδευόμενος από έναν Καυκάσιο υπηρέτη κι ένα παληκάρι από την Κωνσταντινούπολη και αργότερα ακόμη ένας Γάλλος αρχιτέκτονας. Μαζί με τους αγωγιάτες που δεν λένε να αποχωριστούν τα άλογά τους, φτιάξαμε έτσι μία ετερόκλητη και ιδιότυπη παρέα].

Η ομάδα, χωρίς τον κ. Gropius και τον γραμματέα του, που επέστρεψαν έφιπποι στην πόλη, τράβηξε με τον Πανσανία υπό μάλης^[29] προς εντοπισμό της αρχαίας Νεμέας.

[...] wir Übrigen aber zogen nach kurzer Ruhe in Charvati auf der Straße nach Korinth dem Tale von Nemea entgegen. Der Weg führt in einer engen und wilden Schlucht, dem durchbohrten Berge (τρητὸν ὄρος) des Pausanias [...].

[= [...] εμεῖς ὁμῶς οἱ υπόλοιποι, ἀφού πρώτα ξαποστάσαμε σύντομα στο Χαρβάτι, τραβήξαμε για τον δρόμο προς την Κόρινθο με την κοιλάδα της Νεμέας στην αντίθετη κατεύθυνση. Ο δρόμος οδηγεί σε ένα στενό και άγριο φαράγγι, το τρητὸν ὄρος του Πausανία [...].

Nach einem Ritte von etwa einer Stunde durch diese Engen, welche in neuer Zeit auch durch die Niederlage des Dramalis berühmt geworden,[...] in welchem uns bei der Umbiegung um einen Vorsprung bald der weiße Trümmerhaufen des nemeischen Zeus, mit drei aus den Ruinen noch emporragenden Säulen dorischer Ordnung in dem Lichte der Abendsonne entgegenschimmerte. Ein Erdbeben muß das herrliche Gebäude umgestürzt haben. Die runden Blöcke seiner Säulen liegen noch, wie diese fielen, aufgeschichtet neben einander, und die Verödung des Tales, das von keinem Dorfe besetzt und dessen fruchtbarer Grund größtenteils der Weide preisgegeben ist, hat die Verschleppung jener Trümmer verhindert, der ersten von bedeutendem Umfang, welche wir in Griechenland fanden. Unsere Architekten hatten bald einen großen Teil der zur Messung nötigen Glieder zusammengefunden, andere wurden von dem Erfolge der Nachgrabungen erwartet, welche auf den folgenden Tag bestimmt waren, und wir schieden, sehr zufrieden über das, was wir getroffen, erst spät, um über eine andere Anhöhe in ein noch mehr westlich liegendes Tal, den Sitz des alten Phlious hinüber zu reiten, in dem sich der heilige Georgius angebaut hat.

[=Αφού διασχίσαμε έφιπποι σχεδόν επί μία ώρα αυτά τα στενά, που τελευταία έγιναν γνωστά και από την καταστροφή του Δράμαλη, [...] όπου στην παράκαμψη ενός υψώματος ήλθαμε άμεσα αντιμέτωποι με τον λευκό σωρό από τα συντρίμια του ναού του Νεμείου Διός και τους τρεις ακόμη όρθιους δωρικούς κίονες να υψώνονται μέσα στα ερείπια (εικ. 6)[30], λαμπυρίζοντας στο φως του ήλιου που όδευε προς τη δύση. Κάποιος σεισμός θα πρέπει να γκρέμισε το λαμπρό οικοδόμημα. Οι στρογγυλοί σπόνδυλοι των κιόνων του κείτονται ακόμα σωριασμένοι, όπως έπεσαν, ο ένας δίπλα στον άλλο, και το γεγονός ότι ερήμωσε η κοιλάδα και δεν υπάρχουν στην γύρω εύφορη περιοχή χωριά, εμπόδισε την αποψίλωση των ερειπίων, φαινόμενο που απαντούμε για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Οι αρχιτέκτονές μας βρήκαν αμέσως (υπονοείται ανασκάπτοντας) ένα μεγάλο μέρος αρχιτεκτονικών μελών για μέτρηση, περιμένοντας και τα υπόλοιπα που αναμένεται να αποκαλυφθούν σε ανασκαφή που έχει προγραμματιστεί για τις επόμενες μέρες, και άκρως ικανοποιημένοι γι' αυτά που βρήκαμε, τραβήξαμε μέσω ενός άλλου υψώματος σε μία δυτικότερη κοιλάδα, ιππεύοντας προς τον αρχαίο Φλιούντα, πάνω στον οποίο έχει κτισθεί ο Άγιος Γεώργιος[31]].

Νεμέα, 9 Οκτωβρίου

Την επόμενη ημέρα ο Θείρσιος αφήνει τους αρχιτέκτονες μόνους με εργάτες και εξοπλισμό να κάνουν μετρήσεις και ανασκαφές στον ναό του Νεμείου Διός, ενώ ο ίδιος προχωρεί προς εντοπισμό του αρχαίου Φλ(ε)ιούντα.

Nemea, den 9ten Okt.

Ich habe diesen Morgen die Architekten mit Arbeitern und dem Geräte zu einer Leiter allein nach Nemea ziehen lassen und ihnen die Leitung der Ausgrabungen überlassen, weil ich für zweckmäßiger hielt, statt bei ihren mir fern liegenden Messungen gegenwärtig zu sein, die Altertümer in diesem bedeutenden Tale zu untersuchen. Den Morgen ritt ich mit einem Führer einen steilen Berg empor, auf dem ein Paläokastron liegen sollte. [...] Den Nachmittag ritt ich, um die alte Stadt (παλαιά πόλις) zu sehen, gegen Westen, und fand mich auf den Feldern bald von ihren Trümmern umgeben. Sie ward von einem Gießbache geteilt, der, in das Erdreich einschneidend, nicht selten bedeutende Reste zu Tage fördert. Am meisten haben sich deren in Trümmer zerfallene Kirchen, die den Griechen heilig sind, erhalten. Diesseits des Gießbaches sind solche Kirchen, sechs in einer Gruppe, auf Unterbauten alter Tempel. Auf dem andern Ufer (scil. des Asopos) liegen, von einer fünfhundert Schritte langen Terrasse eingeschlossen, wenigstens eben so viele Substruktionen von andern öffentlichen Gebäuden, und auf der Burg, außer zyklopischer Substruktion und altem Unterbau mehrerer Tempel, noch die beinahe ganz erhaltene Kirche der Panagia, aus Werkstücken und andern Resten eines dorischen Tempels gebaut, von denen unter anderm im Innern noch ein Kapitell von der ausnehmendsten Schönheit sich vorfindet. Nach Vergleichung der Nachrichten bei den Alten ist kein Zweifel, daß hier Phlious gelegen.

[=Ἀφῆσα σήμερα το πρωί τους αρχιτέκτονες με εργάτες και εξοπλισμό να ψάξουν για μία ανεμόσκαλα και να τραβήξουν μόνοι τους για τη Νεμέα, αφήνοντας στα χέρια τους τη διεξαγωγή των ανασκαφών, διότι έκρινα σκοπιμότερο, αντί να είμαι παρών στις ξένες σε μένα μετρήσεις τους, να διερευνήσω τις αρχαιότητες σε αυτήν τη σημαντική κοιλάδα. Το πρωί ανέβηκα έφιππος με έναν οδηγό ένα απόκρημνο βουνό, πάνω στο οποίο θα πρέπει να βρισκόταν το Παλαιόκαστρο [...]. Το απόγευμα τράβηξα με τ' άλογο προς δυσμάς, για να δω την παλαιά πόλη, και βρέθηκα σύντομα να περιστοιχίζομαι μέσα στα χωράφια από τα κατάλοιπά της. Διαχωριζόταν από ένα ποτιστικό αυλάκι, που πολλά από αυτά, εισχωρώντας στο χώμα, βγάζουν συχνά στην επιφάνεια της γης σημαντικά ερείπια. Καλύτερα έχουν διατηρηθεί από το Παλαιόκαστρο οι ερειπωμένες εκκλησίες του, που είναι ιερές για τους Έλληνες. Στην άλλη μεριά του ποτιστικού καναλιού έχουν διασωθεί τέτοιες εκκλησίες, έξι ομαδικά, στα θεμέλια αρχαίων ναών. Στην απέναντι όχθη (υπονοείται ο Ασωπός ποταμός) βρίσκονται τουλάχιστον άλλες τόσες υποθεμελιώσεις και άλλων οικοδομημάτων δημόσιου χαρακτήρα, περιβαλλόμενες από ένα πλάτωμα μήκους πεντακοσίων ποδιών, και πάνω στην Ακρόπολη, εκτός από το κυκλώπειο υπόστρωμα και την υποθεμελίωση πολυαρίθμων αρχαίων ναών, υπάρχει και μία σχεδόν εξ ολοκλήρου σωζόμενη εκκλησία της Παναγίας, κτισμένη από αρχιτεκτονικά μέλη και άλλα κατάλοιπα ενός αρχαίου δωρικού ναού, ανάμεσα στα οποία βρίσκεται μάλιστα ακόμη στο εσωτερικό της και ένα κιονόκρανο υψίστου κάλλους[32]. Μετά από αντιπαραβολή με τις πληροφορίες των αρχαίων πηγών, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εδώ βρισκόταν ο αρχαίος Φλ(ε)ιούς[33].

Κοιλάδα της Στυμφάλου, 20 Οκτ.

Στην επιστολή που φέρει την ημερομηνία 20 Οκτωβρίου, ο Θείρσιος αναφέρεται στην εξόρμηση που έκανε δύο μέρες πριν από την Τρίπολη, για να εντοπίσει τα

ερείπια της αρχαίας Μαντινείας. Στην ομάδα του προσχώρησε και ο Καπετάνιος Κολοκοτρώνης, που φάνηκε να δείχνει αρκετό ενδιαφέρον για ενδεχόμενα αρχαιολογικά ευρήματα.

Tal von Stymphalos, 20ten Okt.

Wir sind vorgestern früh von Tripolizza ausgeritten, um die Ruinen von Mantinea zu besuchen. Der Kapitän Kolokotronis, welcher sich unter diesen archäologischen Merkwürdigkeiten und den Dingen, die dabei vorkommen konnten, mehr denken mochte, als er fand, hatte sich unserm Zuge angeschlossen [...]. Wie wir nach einem Ritte von etwa zwei Stunden westlich in das Tal von Mantinea einbogen [...]. Die Ruinen der Stadt Mantinea liegen im hintern Teile des Tales, dem Ankommenden zur Rechten, vor einem beträchtlichen, frei in der Ebene stehenden Berge (Gurzuli) auf dem flachen Grunde ausgebreitet [...]. Die Mauern aus schönen Werkstücken, zum Teil aus Polygonen gebaut, stehen, nebst den vorspringenden Türmen, vier bis acht Fuß aus der Erde, von einem im Sommer trockenen Graben eingefasst [...]. Im Innern ist Lage und zum Teil Gestalt des Theaters des Junotempels und einiger anderer Gebäude wohl zu unterscheiden, der ganze Raum mit Feld bedeckt, das von größerer Güte als das übrige des Tales sein soll, und von ihm sind jetzt die letzten Hütten verschwunden, welche noch vor kurzem den Boden der alten Mantinea bezeichneten.

[=Φύγαμε προχτές έφιπποι (δηλ. στις 17 Οκτ.) από την Τριπολιτσά για να επισκεφτούμε τα ερείπια της Μαντινείας. Ο Καπετάνιος Κολοκοτρώνης, που όλα αυτά τα αρχαιολογικά και αξιοπερίεργα πράγματα τα οποία θα μπορούσαν να προκύψουν τον ενδιέφεραν περισσότερο από ό,τι πίστευε ο ίδιος, προσχώρησε στην ομάδα μας. [...]. Φτάνοντας με τ' άλογά μας μετά από δύο ώρες, στρίψαμε προς δυσμάς στην κοιλάδα της Μαντινείας [...]. Όποιος έρχεται από τα δεξιά, βρίσκει τα ερείπια της αρχαίας πόλη της Μαντινείας στο πίσω μέρος της κοιλάδας, μπροστά από ένα μεγάλο ύψωμα, που απλώνεται ελεύθερα πάνω στην πεδιάδα (Γκουρτσούλι) [...]. Διακρίνονται τα τείχη της πόλεως, κατασκευασμένα εν μέρει από πολυγωνικές πέτρες, δίπλα στους πύργους τους που προεξέχουν τέσσερα με οκτώ πόδια από το έδαφος, και περιβάλλονται από μία τάφρο [...]. Στο εσωτερικό ξεχωρίζουν η θέση και εν μέρει η μορφή του αρχαίου θεάτρου, του ναού της Ήρας και μερικών άλλων οικοδομημάτων. Όλος ο χώρος καλύπεται από αγρούς, που είναι πολύ πιο εύφοροι από αυτούς της υπόλοιπης κοιλάδας, τώρα δε τελευταία εξαφανίστηκαν και οι τελευταίες καλύβες, που καταλάμβαναν μέχρι πρότινος το έδαφος της αρχαίας Μαντινείας[34]].

Wir ritten den Abend, nachdem wir den Tag mit Untersuchungen, Messungen und Betrachtungen der umliegenden Altertümer zugebracht hatten, noch eine Stunde weit auf dem Wege nach Orchomenos) bis Kakuri, wo Herr Manetas zu unserer gastlichen Bewirtung alle Vorkehrung getroffen hatte.

[=Αφού περάσαμε την ημέρα μας με έρευνες, μετρήσεις και παρατηρήσεις των αρχαιοτήτων που βρίσκονταν τριγύρω, το βράδυ ιππεύσαμε προς τον Ορχομενό, φτάνοντας σε μία ώρα στο Κακούρι, όπου ο κύριος Μανέτας είχε φροντίσει να μάς υποδεχτούν για να δειπνίσουμε].

Wir waren den andern Morgen um acht Uhr auf dem Wege über einen flachen Bergrücken in ein weiter westlich liegendes Tal. Auf einen mitten hinein tretenden Bergrücken, der sich zu einem hohen Gipfel erhebt, lag Orchomenos. Die zyklopischen Mauern der Burg, Reste eines schönen dorischen Tempels, darunter fünf Kapitelle und andere Spuren der alten Stadt sind noch zu sehen (bei dem Dorfe Kalpaki) [...]. Die Aussicht von dem Gipfel ist unvergleichlich, auch in die hinteren Täler mit einem jetzt beinahe ganz ausgetrockneten See, von dem die Burg umgeben ist [...]. Der Abend brachte uns über Kandyla an sehr malerischen Höhlen und Klostergebäuden vorüber und über raues Gebirg in das Tal von Stymphalos hinab, [...]. Wir fanden spät im Dorfe Kauka das für uns schon bereitete Quartier. Die Nacht über gab es Regen und auf den Bergen Schnee. Das Thermometer stand nur auf vier Grad in diesem Hochlande. Wir ritten, die Beschaffenheit des Tales, seine halbverschlammte Katabothra und die Ruinen von Stymphalos zu sehen, die sich neben einem öden Bergrücken befinden, der die zyklopische Burg mit runden Türmen trug, und durch einen von einer ungleichen Mauer gehaltenen Weg mit der Stadt verbunden ist, näher zu untersuchen.

[=Το επόμενο πρωί ξεκινήσαμε στις οκτώ η ώρα για μία άλλη δυτικότερη κοιλάδα, περνώντας πάνω από μία επίπεδη ράχη βουνού. Σε μία ράχη που ξεπροβάλλει στα ενδιάμεσα σχηματίζοντας μία ψηλή βουνοκορυφή, βρίσκεται ο Ορχομενός. Ορατά είναι ακόμη τα κυκλώπεια τείχη της ακρόπολης, κατάλοιπα ενός δωρικού ναού, ανάμεσά τους πέντε κιονόκρανα και άλλα ερείπια της αρχαίας πόλης (κοντά στο χωριό Καλπάκι).[...] Η θέα από την κορυφή είναι ασύγκριτη, ακόμη και στις πίσω κοιλάδες, με μία σχεδόν αποξηραμένη λίμνη, η οποία περιβάλλει το κάστρο[35]. Το βράδυ οδηγηθήκαμε μέσω Κανδήλας σε πολύ γραφικές σπηλιές και μοναστήρια στην απέναντι πλευρά και περνώντας μέσα από κακοτράχηλα βουνά, φτάσαμε στην κοιλάδα της Στυμφάλου. Βρήκαμε αργά το βράδυ κατάλυμα στο χωριό Καύκα, που το είχαν ήδη προετοιμάσει για μας. Όλη τη νύκτα έβρεχε και στα βουνά έριχνε χιόνι. Το θερμόμετρο έδειχνε μόνο τέσσερεις βαθμούς σ' αυτό το ορεινό μέρος. Πήγαμε έφιπποι στη μισοβαλτωμένη καταβόθρα που σχηματίζει η κοιλάδα (εικ. 7), για να δούμε τα ερείπια της Στυμφάλου[36], που βρίσκονται δίπλα σε μία ξερή ράχη βουνού, πάνω στην οποία ήταν κτισμένη η κυκλώπεια ακρόπολη με κυκλικούς πύργους, και που συνδέεται με την πόλη με ένα διαφορετικό τείχος, κάτι που χρήζει διερεύνησης].

Κόρινθος, 24 Οκτωβρίου

Στην επιστολή της 24ης Οκτωβρίου από την Κόρινθο, όπου διανυκτέρευσε στο σπίτι του Κυβερνήτη, ο Θείρισιος αναφέρεται στην επίσκεψη που έκανε την προηγούμενη ημέρα στα ερείπια της αρχαίας Σικυώνας και την ίδια μέρα στην αρχαία και νέα πόλη της Κορίνθου, καθώς και στην Ισθμία.

Korinth, 24ten Okt.

Wir hatten gestern Zeit genug, bei Basiliko die Ruinen von Sikyon zu sehen und noch, obwohl spät, in Korinth anzukommen. Der Gouverneur gewährte uns gastfreundliche Aufnahme in seinem eigenen Hause. Wir haben diesen Morgen die Ruinen der Stadt, die alten und neuen, (auch Korinth entsteht wieder aus seiner Asche, und zweihundert Häuser sind neu gebaut) und die Burg gesehen, auf ihr das erhabenste Theater der Natur, das vielleicht Europa darbietet: Die beiden Meere mit

ihren Inseln und Küsten, rechts bis gegen Sunion, links bis gegen Patras, verbunden durch den schmalen Strich des Isthmus, der nur einer verständigen Regierung wartet, um ihn durch leicht zu öffnende Gräben Durchgang zu verschaffen und Korinth, durch Vereinigung aller, das Mittelmeer hin- und herfahrenden Schiffe in seinen Kanälen, über Konstantinopel zu erheben. Den Nachmittag Ritt zu den Ruinen des Neptun und dem Tale des Isthmus, wo die isthmischen Spiele gefeiert wurden. Morgen früh nach Nauplia zurück.

[=Εχτές βρήκαμε αρκετό χρόνο να επισκεφτούμε τα ερείπια της Σικυώνας[37] και παρόλα αυτά, να φτάσουμε έστω και αργά στην Κόρινθο. Ο Κυβερνήτης μάς εξασφάλισε φιλοξενία στο δικό του σπίτι. Σήμερα το πρωί επισκεφτήκαμε την αρχαία (εικ. 8) και την νέα πόλη (και η Κόρινθος έχει αναγεννηθεί μέσα από τη στάχτη της, και έχουν κτιστεί 200 καινούργια σπίτια)[38] και το κάστρο της, πάνω στο οποίο μπορεί να απολαύσει κανείς το ωραιότερο φυσικό θέατρο που έχει να επιδείξει η Ευρώπη: οι δύο θάλασσες με τα νησιά τους και τις ακτές τους, δεξιά μέχρι το Σούνιο, αριστερά μέχρι την Πάτρα, ενωμένες με την λεπτή λωρίδα του Ισθμού, που προσδοκεί μόνο μία συνεννοήσιμη κυβέρνηση, για να διανοίξει εύκολα μία διώρυγα και να ανεβάσει την Κόρινθο σε υψηλότερο επίπεδο από την Κωνσταντινούπολη, αφού όλα τα πλοία που θα διασχίζουν τη Μεσόγειο, θα περνούν από το κανάλι της. Το απόγευμα πήγα με το άλογο στα ερείπια του ναού του Ποσειδώνα και στην κοιλάδα του Ισθμού, εκεί που ελάμβαναν χώρα οι αγώνες των Ισθμίων. Αύριο θα επιστρέψω πάλι στη Ναυπλία].

Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι τη θέση του ναού του Ισθμίου Ποσειδώνα εντόπισε μόλις το 1952 ο καθηγητής Oscar Broneer (Πανεπιστήμιο του Σικάγου), στις ανασκαφές που διεξήγαγε η Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή στην Ισθμία, πράγμα που σημαίνει ότι ο Θείσιος έκανε μία λανθασμένη ταύτιση[39].

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η επικείμενη δίγλωσση έκδοση της αλληλογραφίας του Φρειδερίκου Θείσιου φιλοδοξεί να συμπληρώσει την εικόνα για την κατάσταση των αρχαιοτήτων και τις απαρχές της αρχαιολογικής έρευνας στον ελλαδικό χώρο, σε μία κομβική χρονική στιγμή πριν την κρατική μέριμνα για τις αρχαιότητες κατά την Οθωνική περίοδο (1833-1862)[40]. Όπως προκύπτει μέσα από τις επιστολές, διαπιστώνοντας ο Θείσιος την παντελή κρατική αδιαφορία της επιτροπής που ανέλαβε μετά την δολοφονία του Καποδίστρια τη διακυβέρνηση της χώρας έως την έλευση του Όθωνα και της Αντιβασιλείας, μπήκε ο ίδιος στον πειρασμό να διεξαγάγει και κάποιες μικροανασκαφές, πέραν της προσπάθειάς του να ταυτίσει αρχαιότητες, η οποία δεν ήταν πάντοτε απόλυτα επιτυχημένη. Σκόπευε μάλιστα να δημοσιεύσει τα σχέδια και τις σημειώσεις του σε ένα οδοιπορικό βιβλίο για την Ελλάδα, κάτι που τελικά δεν πραγματοποίησε[41]. Μόνο για τις εργασίες του στους Δελφούς παρουσίασε μία ανακοίνωση, που δημοσιεύτηκε μόλις το 1840[42].

Σημαντική ωστόσο υπήρξε η καταγραφή των δεδομένων, που για πρώτη φορά παρουσίαζαν μία πιο αξιόπιστη εικόνα της τοπογραφίας, η οποία βελτιώθηκε στη συνέχεια με τη δημοσίευση του Heinrich Nikolaus Ulrichs (1807-1843)[43] και ολοκληρώθηκε με τις καταμετρήσεις του Eduard Laurent[44].

Ιωάννα Σπηλιοπούλου,
Επίκουρος Καθηγήτρια του
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Οι κάτοικοι της υπαίθρου τον αποκαλούσαν «διδάσκαλο Ειρηναίο», όπως αναφέρει ο ίδιος γεμάτος υπερηφάνεια σε επιστολή που στέλνει στη σύζυγό του από τον Μυστρά, με ημερομηνία 9 Μαΐου 1832.
- [2] Φίτσεν 2000, 223: Κόκκου 2009, 57-60.
- [3] Σιμόπουλος 1970-1975, τόμ. Α': Stoneman 1996, 171-248: Φίτσεν 2000, 223: Τσιγκάκου 2007, 21-34, 51-64: Κόκκου 2009, 5-26.
- [4] Kirchner 1996.
- [5] Fittschen 2002, 201 υποσημ. 2.- Την αποκορύφωση, συγχρόνως όμως και το τέλος αυτής της πρώιμης ανασκαφικής περιόδου αποτελεί το έργο της Γαλλικής Αποστολής του Μοριά με τις ανασκαφές που διενήργησε το 1829 στην Ολυμπία, κατά τη διάρκεια των οποίων αποκαλύφτηκε ο Ναός του Ολυμπίου Διός. Οι έρευνές της συνδέονται πλέον άμεσα με την επιστήμη της αρχαιολογίας, προαναγγέλλοντας τον θεσμό των επερχομένων ξένων αρχαιολογικών σχολών στη χώρα μας: βλ. Fittschen 2002, 201-202: Κόκκου 2009, 60-61.
- [6] Το "Morgenblatt für gebildete Stände" - από το 1837 με τίτλο "Morgenblatt für gebildete Leser" («Πρωινό Φύλλο για μορφωμένους αναγνώστες») - αποτελεί τον κυριότερο εκπρόσωπο ενός νέου τύπου λογοτεχνικού περιοδικού, που πρωτοεμφανίζεται στις αρχές του 19ου αιώνα, και κυκλοφόρησε από το 1807 έως το 1865 από τον γνωστό εκδοτικό οίκο Cotta στη Στουτγάρδη και την Τυβίγγη (Tübingen). Έβγαινε σε μορφή εφημερίδας, τετρασέλιδο έως εξασέλιδο, μέχρι και έξι φορές την εβδομάδα, με ποικίλο περιεχόμενο που θα έτερπε το κοινό, όπως ταξιδιωτικές εντυπώσεις, ποιήματα, λογοτεχνικά άρθρα, ιστορία, τέχνη κ.ά. Γρήγορα γνώρισε μεγάλη άνθηση, λόγω των διακεκριμένων ονομάτων που έγραφαν σε αυτό: βλ. Peek 1965, 947-1064: Estermann 1991, 358-408.
- [7] Ο Cotta ανέλαβε το 1787 τη διεύθυνση του εκδοτικού οίκου που είχε ιδρύσει ο προπάππος του και είναι ο πρώτος Γερμανός εκδότης που το όνομά του συνδέθηκε στενά με ολόκληρη τη λογοτεχνική περίοδο του γερμανικού κλασικισμού: βλ. Δημάδης 2013, 23.
- [8] Εξαιτίας της αυστηρής λογοκρισίας την οποία υφίσταντο αρθρογραφήματα που εθεωρείτο ότι έθιγαν την πολιτική Μέττερνιχ, «Ο Thiersch ειδικός για το ευαίσθητο θέμα Ελλάδα», αναγκαζόταν να υπογράφει τα ποικίλα δημοσιεύματά του κάθε φορά διαφορετικά και χρησιμοποιώντας παραπλανητικά τοπωνύμια: βλ. Δημάδης 2013, 28-29 ιδιαιτ. υποσημ. 24.- Εδώ αξίζει να αναφερθεί ότι πρόσφατα ο Ομότιμος Καθηγητής Κ. Δημάδης (Freie Universität Berlin) απέδειξε με πειστικά επιχειρήματα πως ο ανώνυμος μεταφραστής του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου Σούτσου *Ο Εξόριστος του 1831* (Βασιλική Τυπογραφία, Αθήνα 1835) είναι ο Friedrich Thiersch. Πρόκειται για την πρώτη μετάφραση ελληνικού μυθιστορήματος σε άλλη γλώσσα μετά το 1830, που δημοσιεύθηκε στον εκδοτικό οίκο του Βερολίνου F.U. Herbig το 1837: βλ. Δημάδης 2013, 13-58.
- [9] Πρόκειται για τον εγγονό του διαπρεπούς Κλασικού Φιλολόγου και Επιγραφικού, Johannes Kirchner (1859-1940), που έκανε σπουδές στον τομέα της Εκδοτικής και εκπόνησε διδακτορική διατριβή με θέμα *Friedrich Thiersch: seine geistige Welt und seine kulturpolitischen Bestrebungen* (Μόναχο, 1956). Η επιστημονική του ενασχόληση με τον Φρειδερίκο Θείρσιο συνεχίστηκε, ώστε σήμερα να θεωρείται ένας από τους πλέον ειδικούς στο θέμα.
- [10] Για τη ζωή και το έργο του Φρειδερίκου Θείρσιου, βλ. Thiersch 1866, 330-332: Stark 1880, 330-332: Scholler 1993, 67-82: Minner 2006, 72-78, 85, 87, 105, 188, 214, 223, 372, 384: Κόκκου 2009, 57-60: Δημάδης 2013, 27 υποσημ. 18.
- [11] Αξιοσημείωτη είναι η μέριμνα που κατέβαλε η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης πριν την κήρυξη της Επανάστασης και κατά τη διάρκειά της για τη διάσωση των αρχαίων μνημείων: βλ. Κόκκου 2009, 32-46.
- [12] Για τη μεγάλη φιλελληνική δράση του Θείρσιου πριν την έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα βλ. Kirchner 2002, 179: Minner 2006, 72-73.
- [13] Στους σημαντικότερους από αυτούς συγκαταλέγονται χρονολογικά οι εξής: στα μέσα του

18ου αι. οι απεσταλμένοι των Dilletanti James Stuart και Nicolas Revett (1751-1753), το 1776 ο μετέπειτα διπλωμάτης Comte de Choiseul-Gouffier ως επικεφαλής της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής στη Μεσόγειο, που συμπεριελάμβανε και καλλιτέχνες, στα 1785-93 ο Γάλλος Fauvel, που τον απέστειλε ο πρέσβης στην Υψηλή Πύλη Choiseul-Gouffier στην Αθήνα ως αντιπρόσωπό του, με στόχο την προμήθεια αρχαιοτήτων, ο Βρετανός τοπογράφος και κλασικός φιλόλογος Sir William Gell, ο οποίος επισκέφτηκε μαζί με τον Ιρλανδό Edward Dodwell, τοπογράφο, κλασικιστή και αρχαιοδίφη την Ελλάδα στα 1801, 1803-4 και 1805-6, ο λοχαγός William Martin Leake, επιφανές μέλος της στρατιωτικο-διπλωματικής αποστολής της Αγγλίας, και τέλος οι απεσταλμένοι του Λουδοβίκου Haller von Hallerstein, Cockerell, Koes και von Stackelberg, που διεξήγαγαν τις ανασκαφές στον ναό της Αφαίας Αθηνάς στην Αίγινα και στον ναό του Επικουρείου Απόλλωνα στις Βάσσειες της Φιγαλείας.

[14] Ο Λουδοβίκος Ρος (Ludwig Ross) ήλθε στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1832 ως υπότροφος της Δανίας, σε ηλικία μόλις 26 ετών. Πρώτος του σταθμός ήταν το Ναύπλιο (Minner 2006, 85), όπου και πρωτοξεκίνησε τη σταδιοδρομία του στη χώρα, ως «υποέφορος Πελοποννήσου» (1833-1838). Στο πλαίσιο της εξάσκησης των αρμοδιοτήτων του, που διακόπηκαν αναγκαστικά το 1834 με τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα, έκανε κατά τα έτη 1833-34 εξορμήσεις στην Αργολίδα, μεγάλο τμήμα της ανατολικής Αρκαδίας και τη Λακωνία: βλ. Μουστάκα 2005, 233-249. Έτσι δεν έπαψε ποτέ να τον απασχολεί η σκέψη ότι οι πολυάριθμες έρευνες που είχε δρομολογήσει στην Πελοπόννησο έμειναν εν μέρει ανολοκλήρωτες, κάτι που εκφράζει στον πρόλογο του βιβλίου του *Reisen und Reiserouten durch Griechenland I. Reisen im Peloponnes* (Berlin 1841).- Για τη ζωή και το έργο του Ludwig Ross στην Ελλάδα βλ. Goette – Palagia (hrsg.) 2005: Minner 2006.

[15] Ταξίδεψε σε ολόκληρη την Ελλάδα το 1840, με στόχο να καταστήσει προσιτά στον επιστημονικό κόσμο τα νέα αρχαιολογικά μνημεία: βλ. Φίτσεν 2000, 223 υποσημ. 108.

[16] Πρόκειται για την σημαντικότερη καθημερινή πολιτική εφημερίδα του γερμανόφωνου χώρου κατά το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα, με διεθνές κύρος. Η συνεργασία του Θείρσιου με την “Augsburger Allgemeiner Zeitung” γίνεται συστηματικότερη μετά το 1831, ιδίως μεταξύ 1835-1837: βλ. Δημάδης 2013, 27-28 ιδιαιτ. Υποσημ. 19.

[17] Στις 2 Ιουλίου του 1821 ο Θείρσιος δημοσίευσε στην επιφυλλίδα της “Augsburger Allgemeiner Zeitung” το πρώτο άρθρο υπέρ των Ελλήνων και, λίγο αργότερα, στις 5 Σεπτεμβρίου, άρθρο με πρόταση για την ίδρυση μίας γερμανικής λεγεώνας στην Ελλάδα: βλ. Scholler 1993, 67-68 υποσημ. 1 και 2.

[18] Στο βιογραφικό δέτομο έργο που επιμελήθηκε ο γιος του Φρειδερίκου Θείρσιου, Heinrich Thiersch, με βάση την αλληλογραφία του πατέρα του, δημοσίευσε σε νέα εκτενέστερη μορφή τις ταξιδιωτικές του επιστολές, συμπεριλαμβάνοντας τις αντικυβερνητικές θέσεις που είχαν παραλειφθεί στο “Morgenblatt für gebildete Stände”: βλ. Thiersch (Hrsg.) 1866.

[19] Πρβλ. “Augsburger Allgemeine Zeitung” της 24. 6. 1831”.

[20] Ο Eduard Friedrich Metzger (1807-1894) φοίτησε στην Ακαδημία του Μονάχου ως μαθητής του Friedrich von Gärtner και στη συνέχεια δούλεψε ως αρχιτέκτων κοντά στον Leo von Klenze. Ο τελευταίος σύστησε τον Metzger στον Θείρσιο, ο οποίος τον ακολούθησε στο ταξίδι του ως σχεδιαστής: βλ. Κόκκου 2009, 57.

[21] Ο Αλεξάνδρος Ρίζος Παγκαβής (1809-1892), ανηψιός του Φαναριώτη Ιακωβάκη Ρίζου-Νερούλου, που διέπρεψε ως πολιτικός και διπλωμάτης, είναι γνωστός παράλληλα και για τις φιλολογικές και αρχαιολογικές του ενασχολήσεις. Σε νεαρή ηλικία επιχείρησε με τον Θείρσιο μία μικρή ανασκαφή στον Θησαυρό του Ατρέα στις Μυκήνες και μία άλλη στην Τίρυνθα: βλ. Κόκκου 2009, 58 και 91 υποσημ. 3.

[22] Ο Κωνσταντίνος Δημήτριος Σχινάς (1801–1857) γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και καταγόταν από την αρχοντική οικογένεια των Σχινάδων. Από το Παρίσι πήγε για σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου ως πρώτος υπότροφος του Λουδοβίκου Α΄ και στη συνέχεια στο Βερολίνο. Τον Οκτώβριο του 1833 διετέλεσε υπουργός Δικαιοσύνης στην Κυβέρνηση του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, την οποία διόρισε η Αντιβασιλεία. Στις αρχές Οκτωβρίου του 1834 παντρεύτηκε την Bettina, κόρη του διάσημου Γερμανού καθηγητή Friedrich Karl v. Savigny, η οποία

απεβίωσε στις 24 Αυγούστου του 1835 στην Αθήνα. Το 1837 διορίστηκε πρώτος πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Από το 1837 έως το 1851 διετέλεσε και καθηγητής Ιστορίας, προάγοντας ιδιαίτερα την αρχαία ιστορία. Απεβίωσε στη Βιέννη το 1870: βλ. Χρήστου 2000, 65-66.

[23] Ο Πausanías, *Ἑλλάδος Περιήγησις* 2, 25, 8, περιγράφει τη μυκηναϊκή ακρόπολη της Τίρυνθας με τα κυκλώπεια τείχη και το ανάκτορο, που ανέσκαψαν στα 1884/85 οι Schliemann και Dörpfeld: βλ. Jantzen κ.ά. 1975: Papadimitriou 2001: Niemeier 2007, 96.

[24] Για το Καποδιστριακό σχέδιο πόλεως που απέκτησε το Άργος και για την αρχιτεκτονική του κατά τα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια, βλ. Δωροβίνης 1980: Πιττερός 2012, 69-99.

[25] Το κάστρο της Λάρισας βρίσκεται σε υψόμετρο 289 μ. Οικοδομήθηκε κατά τους προϊστορικούς χρόνους και είναι νεώτερο από τις οχυρώσεις της Ασπίδος. Τα μυκηναϊκά κατάλοιπα έχουν ενσωματωθεί στη μεταγενέστερη φάση του 6ου και 5ου αι., στη βάση της οποίας υπάρχουν ογκόλιθοι που θυμίζουν τα κυκλώπεια τείχη. Τον 10ο αι. μ.Χ. κτίστηκε το μεσαιωνικό κάστρο. Τον 13ο αι. το ανανέωσαν οι Φράγκοι, τον 15ο αι. το συμπλήρωσαν οι Ενετοί, ενώ αργότερα οι Τούρκοι έκαναν τις δικές τους προσθήκες: βλ. Βασιλάτος 1994: Ντελόπουλος 2009, 277-278.

[26] Το 468 π.Χ., μετά τους μηδικούς πολέμους στους οποίους συμμετείχε η πόλη, το Άργος την κατέκτησε και κατεδάφισε τμήματα της οχύρωσής της. Αργότερα, κατά την ελληνιστική περίοδο, οι Αργείοι ίδρυσαν στον λόφο μία «κώμη», επισκευάζοντας τα προϊστορικά τείχη και τον αρχαϊκό ναό και κτίζοντας ένα μικρό θέατρο πάνω από τον δρόμο του θολωτού τάφου της Κλυταιμνήστρας. Τους επόμενους αιώνες η κωμόπολη παρέμεινε σχεδόν εγκαταλελειμμένη και ήταν ήδη ερειπωμένη όταν την επισκέφθηκε ο Πausanías, τον 2ο αι. μ.Χ.: προβλ. Πausanías, *Ἑλλάδος Περιήγησις* 2, 2, 14, 4: 16, 6.- Οι ανασκαφές άρχισαν στις Μυκήνες το 1876/77 με τον Heinrich Schliemann, την Αρχαιολογική Υπηρεσία και τη Βρετανική Σχολή: βλ. Niemeier 2007, 90 εικ. 2: Κόκκου 2009, 26, 58, 108, 128, 157, 187, 248.

[27] Στην ανασκαφή του Θησαυρού του Ατρέα, όπως και σε αυτήν της Τίρυνθας, συμμετείχε και ο νεαρός Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής: βλ. Ραγκαβής 1894-1930, *Απομνημονεύματα Α'*, 285.

[28] Ο Αυστριακός ζωγράφος Georg Christian Gropius (1776 - 1850), πήγε το 1802 με τον Wilhelm v. Humboldt στη Ρώμη και από εκεί συνόδευσε το 1803 τον Earl Aberdeen στην Ελλάδα, όπου άρχισε να ασχολείται με το εμπόριο της ελιάς. Από το 1810 έως το 1818 διετέλεσε στην Αθήνα υποπρόξενος της Μ. Βρετανίας και της Ρωσίας και από το 1818 πρόξενος της Αυστρίας. Ο ρόλος που έπαιξε για τις αρχαιότητες ήταν κατά κύριο λόγο συμβουλευτικός, συνδεόμενος κυρίως με την εξαγωγή των Αιγινιτών σε συνεργασία με τον Γερμανό αρχιτέκτονα H. Haller von Hallerstein, αφού πρώτα είχε λάβει μέρος στις ανασκαφές της Αίγινας και των Βασσών.

[29] Για τις λειτουργίες της «Περιήγησης» στο έργο των τοπογράφων του 19ου αι., που προηγήθηκαν χρονικά του ταξιδιού του Θειρσίου, βλ. Ασβεστά – Guilmet 2007, 155-168.

[30] Η Νεμέα βρίσκεται σε μία υψίπεδη κοιλάδα στους ανατολικούς πρόποδες των αρκαδικών βουνών, ανάμεσα στον Φλιούντα και τις Κλεωνές. Ο επισκέπτης δύσκολα αντιλαμβάνεται ότι το ιερό του Νεμείου Διός, στο κέντρο της κοιλάδας, βρίσκεται 333 μ. περίπου πάνω από τη θάλασσα. Από το 573 π.Χ. τελούνταν εδώ κάθε δύο χρόνια οι πανελλήνιοι αγώνες των «Νεμέων», προς τιμήν του Νεμείου Διός, σε ένα στάδιο νοτιοανατολικά του ναού. Στο κέντρο του ιερού, πάνω στα ερείπια ενός αρχαϊκού ναού, ιδρύθηκε περί το 330 π.Χ. ένας καινούργιος περίπτερος δωρικός ναός. Η καταστροφή του ναού άρχισε να επέρχεται σταδιακά ήδη από τον 2ο αι. μ.Χ. (Πausanías *Ἑλλάδος Περιήγησις* 2, 15, 2). Οι ανασκαφές στο ιερό του Διός, που περιλαμβάνει και πολλά άλλα προσκίσματα τα οποία χρησιμοποιούνταν για τις λατρευτικές και αθλητικές εκδηλώσεις των αρχαίων Αγώνων (οικίες, βασιλική, ξενώνας, λουτρό, Ηρώον Ωφέλη, οίκοι, εστιατόριο κ.ά.), άρχισαν ήδη το 1884 από μία ομάδα Γάλλων αρχαιολόγων. Από το 1926 συνέχισε τις ανασκαφές η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και από το 1973 το Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας στο Berkeley, υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών: βλ. Miller 2005. Τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε εξέλιξη ένα πρόγραμμα αναστήλωσης των κίωνων του περιστυλίου του ναού, ύψους περίπου 13 μέτρων, πέραν των τριών που στέκονταν ορθοί ήδη από την αρχαιότητα, τους οποίους είδε και ο Θείρσιος: Tracy 2007, 32 εικ. 14.

[31] Βρίσκεται 42 περίπου χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Κορίνθου, κοντά στο όρος Προφήτης Ηλίας,

σε υψόμετρο 320 μέτρων. Πρόκειται για το αρχαίο *Φλιάσιον Πεδίον*, που πήρε το όνομά του από τον αρχαίο Φλ(ε)ιούντα, που βρίσκεται στην περιοχή.

[32] Η προαναφερθείσα εκκλησία θα πρέπει να είναι η Παναγία η Ραχιώτισσα, που βρίσκεται πάνω στην Ακρόπολη του αρχαίου Φλ(ε)ιούντα. Σύμφωνα με τον Καθηγητή Μπούρα, ήταν ένας μικρός δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος ναός των αρχών του 13ου αι., ο οποίος, αφού ερειπώθηκε (άγνωστο πότε), ξανακτίστηκε με μορφή μονόχωρης ξυλόστεγης βασιλικής με δικλινή τη στέγη (Μπούρας 1991-1992, 39-46). Στον ναό είναι ενσωματωμένος μεγάλος αριθμός σπολίων, προερχομένων εν μέρει από το παρακείμενο Ιερό του Ασκληπιού.

[33] Ο Φλ(ε)ιούς ήταν αρχαία πόλη-κράτος της Πελοποννήσου, κτισμένη στο Φλιάσιο Πεδίο, στα νοτιοδυτικά του σημερινού νομού Κορινθίας, 3,5 χλμ. βορειοδυτικά της Νεμέας και στις όχθες του Ασωπού ποταμού, που σήμερα είναι πλέον χείμαρρος. Σε διαδοχικές ανασκαφές, που διεξήχθησαν από το 1924 έως το 1970, αποκαλύφθηκαν τα χαμηλότερα εδώλια του θεάτρου, τα θεμέλια της σκηνής, τα σχεδόν συνεχόμενα προς τον νότο θεμέλια του λεγόμενου παλατιού και ένα κομμάτι αναλημματικού τοίχου. Φωτογραφίες από τις ανασκαφικές εργασίες του 1924 υπάρχουν στο αρχείο της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών: <http://www.Ascsa.Net/id/archives/image/p%200018>. Ψηλότερα στον λόφο διατηρούνται σπόνδυλοι κίωνων και αρχαίο οικοδομικό υλικό: βλ. Alcock 1991, 437-439 εικ. 6-7.- Στον χώρο του αρχαίου οικισμού διεξάγονται τα τελευταία χρόνια έρευνες από Γερμανούς αρχαιολόγους: βλ. Maran κ.ά. 2004/1, 1-57.

[34] Ο λόφος Γκορτσούλι και ο αρχαιολογικός του χώρος βρίσκονται κοντά στον αρχαιολογικό χώρο της Μαντινείας. Στη θέση αυτή υπήρχε εκτεταμένος οικισμός και ακρόπολη των Πρωτοελλαδικών χρόνων. Στους αρχαϊκούς χρόνους η πόλη μεταφέρθηκε στον επίπεδο χώρο, δηλαδή στη θέση του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Μαντινείας. Τα ερείπια της «ἀρχαιοτάτης καί μεγίστης πόλεως τῶν κατὰ τὴν Ἀρκαδίαν», σύμφωνα με τον Πολύβιο, που θα πρέπει να βρισκόταν ακόμη σε μεγάλη ακμή κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους (Παυσανίας, *Ἑλλάδος Περιήγησις* 8, 4-10,1), αποκαλύφθηκαν κατά τις ανασκαφές που έγιναν το 1887-1889 από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή. Ο Γάλλος αρχαιολόγος Fougeres έφερε στο φως σχεδόν ολόκληρα τα τείχη της πόλης με τους 126 πύργους και τις 10 πύλες, καθώς και την Αγορά, έναν ορθογώνιο χώρο, όπου κατέληγαν οι κεντρικές αρτηρίες της πόλης. Σε έναν από τους δρόμους, την οδό της Τεγέας, υπήρχε μεγάλη στοά με κίονες. Σήμερα σώζονται δέκα από αυτούς. Στις ίδιες ανασκαφές αποκαλύφθηκε αρχαίο θέατρο κοντά στην Αγορά, η σκηνή του οποίου διατηρείται σήμερα ανέπαφη. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν επίσης τους ναούς της Ἥρας και του Σωτήρος Διός, καθώς και το Βουλευτήριο της αρχαίας πόλης. Από το 1960 και εξής, ανασκαφές μικρής έκτασης και σωστικού χαρακτήρα που διενεργήθηκαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, έφεραν στο φως οικοδομικά κατάλοιπα της πόλης, καθώς και ναϊκό οικοδόμημα στον λόφο Γκορτσούλι: βλ. Winter 1987, 235-246: Α.Β. Καραπαναγιώτου, «Μαντίνεια», Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, αναρτήθηκε στο: <http://odysseus.culture.gr> [ημερ. Προσβ. 2012].

[35] Στην αριστερή πλευρά του δρόμου από Λεβίδι προς Κανδήλα, 30 χλμ. από την Τρίπολη και 8 χλμ. από το Λεβίδι, βρίσκεται πάνω σε ύψωμα η αρχαία αρκαδική ακρόπολη του Ορχομενού. Ο Όμηρος την ανέφερε ως πολύμηλον, που σημαίνει πλούσια σε πρόβατα. Πρωτοκατοικήθηκε στα Γεωμετρικά χρόνια. Για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν το κέντρο της Αρκαδίας και μέχρι τον 5ο π.Χ. αιώνα εθεωρείτο και έδρα των βασιλέων της. Όταν επισκέφτηκε ο Παυσανίας την πόλη, την βρήκε σε παρακμή. Η ακρόπολη βρίσκεται στην κορυφή του βουνού, όπου υπάρχουν ερείπια του ναού της Αρτέμιδος, της αγοράς και των τειχών. Υπάρχει επίσης αξιόλογο αρχαίο θέατρο του 3ου αι. π.Χ., που διατηρείται σε καλή κατάσταση: βλ. Winter 1987, 235-246: Βόγγας 2004.

[36] Η Στύμφαλος ήταν πόλη της αρχαίας Αρκαδίας, που σήμερα ανήκει διοικητικά στον νομό Κορινθίας. Κοντά στην πόλη βρισκόταν η Λίμνη Στυμφαλία, όπου ο Ηρακλής σκότωσε τις Στυμφαλίδες Ὠρνίθες: βλ. Σπηλιοπούλου – Μητροπέτρου 2012, 221-222.- Δίπλα στον οικισμό Κιόνια, στη βόρεια όχθη της λίμνης, βρίσκονται τα ερείπια της αρχαίας πόλης της Στυμφάλου, που πρωτοήρθαν στο φως το 1930 με τις ανασκαφές του αρχαιολόγου Αναστασίου Ορλάνδου. Το 1990 η Αρχαιολογική Εταιρεία παραχώρησε τα ανασκαφικά δικαιώματα στο Καναδικό Ινστιτούτο και το 1994 ο Williams ξεκίνησε σειρά ερευνητικών αποστολών που συνεχίστηκαν έως το 2001.

Ήλθαν στο φως δρόμοι, οικίες, αμυντικές υποδομές, το θέατρο, η παλαίστρα και άλλα υπολείμματα της υστεροκλασικής και ελληνιστικής Στυμφάλου: βλ. Rupp – Tomlinson 2007, 142-144.

[37] Η αρχαία Σικυώνα βρίσκεται στην δυτική Κορινθία, 3 χλμ νοτιοδυτικά του Κιάτου, κοντά στο χωριό του Βασιλικού. Στην αρχαιότητα συνόρευε με την Κόρινθο προς ανατολάς, την Αχαϊκή Πελλήνη προς δυσμάς, τον Αρκαδικό Φλιούντα και τη Στύμφαλο προς νότον. Η πόλη ιδρύθηκε τον 8ο αι. π.Χ. και ήκμασε στην αρχαϊκή περίοδο υπό την τυραννία των Ορθαγοριδών με λαμπρότερο εκπρόσωπό της τον Κλεισθένη. Οι πρώτες ανασκαφές έγιναν στον χώρο του θεάτρου από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, μεταξύ του 1886 και 1898, οπότε και αποκαλύφθηκε ολόκληρο το σκηνικό οικοδόμημα: βλ. Tracy 2007, 36-37. Η Αρχαιολογική Εταιρεία διεξήγαγε συστηματικές ανασκαφές στη Σικυώνα μεταξύ των ετών 1920 και 1926 υπό την διεύθυνση του Αλέξανδρου Φιλαδελφέως, από το 1933 έως το 1941 και από το 1951 έως το 1954 υπό τον Αναστάσιο Ορλάνδο, και από το 1982 έως το 1988 υπό την Καλλιόπη Κρυστάλλη-Βότση. Οι ανασκαφικές δραστηριότητες της Εταιρείας επικεντρώθηκαν στον χώρο της Αρχαίας Αγοράς και έφεραν στο φως ένα ναό, παλαίστρα, βουλευτήριο, μακρά στοά, και τμήμα του κοίλου του θεάτρου. Βλ. γενικά Deltsoy 2009, 176-190: Lolos 2011: <http://www.sikyon.com/index.html>.- Τα τελευταία χρόνια συνεχίζεται στην περιοχή η ανασκαφική έρευνα, ενώ διεξάγεται και έρευνα επιφανείας: βλ. Lolos κ.ά. 2012: 305-326.

[38] Η αρχαία Κόρινθος κατοικήθηκε ήδη από τα νεολιθικά χρόνια (6500-3250 π.Χ.), η μεγάλη της όμως ακμή αρχίζει από τον 8ο αι. π.Χ. Δείγμα της κορινθιακής πρωτοπορίας αποτελεί ο αρχαϊκός δωρικός ναός του Απόλλωνα (540 π.Χ.), το μόνο σχεδόν κτίσμα που διασώθηκε εν μέρει από την ολοσχερή καταστροφή που επέφερε στην πόλη ο Ρωμαίος στρατηγός Λεύκιος Μόμμιος, το 146 π.Χ. Η Κόρινθος επανοικίζεται από τον Ιούλιο Καίσαρα το 44 π.Χ. ως ρωμαϊκή αποικία. Το κέντρο της οργανώνεται νότια του ναού του Απόλλωνα και περιλαμβάνει καταστήματα, μικρούς ναούς, κρήνες, λουτρό και άλλα δημόσια κτήρια, όπως ωδείο και θέατρο. Το 267 μ.Χ., με την εισβολή των Ερούλων, αρχίζει η παρακμή της Κορίνθου, η οποία ωστόσο επιζεί, παρά τις επανειλημμένες καταστροφές και εισβολές, μέχρι την απελευθέρωσή της από τους Τούρκους, το 1822. Περιορισμένη σε έκταση και αποτελέσματα έρευνα έγινε κατά τα έτη 1892 και 1906 από τον Α. Σκιά με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Συστηματικές ανασκαφές στην περιοχή άρχισαν το 1896 από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών, οι οποίες συνεχίζονται έως σήμερα: βλ. Tracy 2007, 30 εικ. 12: 31 εικ. 13: 36.

[39] Στην Ισθμία, ανατολικά της Κορίνθου, βρίσκεται το ιερό του Ποσειδώνος, όπου ελάμβαναν χώρα οι Πανελλήνιοι αγώνες των Ισθμίων: βλ. Broneer 1953, 182-195: Broneer 1971. Το μεγαλύτερο μέρος του αρχιτεκτονικού υλικού του ναού διασκορπίστηκε και χρησιμοποιήθηκε στην κατασκευή ενός μεταγενέστερου τείχους. Κοντά στον χώρο του ιερού έχουν εντοπιστεί στον βράχο τα κατάλοιπα του αρχαίου σταδίου, τα ερείπια του ηρώου του Παλαίμωνα, καθώς και τα κατάλοιπα ενός θεάτρου, ενός ρωμαϊκού λουτρού και του τείχους της πόλεως: βλ. Broneer 1973.

[40] Κόκκου 2009, 69-116.

[41] Κόκκου 2009, 58.

[42] Thiersch 1840.

[43] Minner 2006, 105 υποσημ. 1.

[44] Φίτσεν 2000, 223 υποσημ. 47 και 112.

Βραχυγραφίες

Κασιμάτη (επιμ.) 2000 = Baumstark (hrsg.) 1999: Κασιμάτη, Μ. (επιμ.), *Αθήνα-Μόναχο. Τέχνη και πολιτισμός στη νέα Ελλάδα*, Κατάλογος Έκθεσης της Εθνικής Πινακοθήκης – Μουσείου Αλεξάνδρου Σούτζου σε συνεργασία με το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο (Αθήνα, 5.4 – 3.7.2000), Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα = Baumstark, R. (hrsg.), *Das neue Hellas. Griechen und Bayern zur Zeit Ludwigs I.* Katalog zur Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums (München, 9. November 1999 bis 13. Februar 2000), Hirmer Verlag, München.

Κόρκα (επιστημονική επιμ.) 2007 = Korka (ed.) 2007: Κόρκα, Ε. (επιστημονική επιμ.), *Ξένες Αρχαιολογικές Σχολές στην Ελλάδα από τον 19ο στον 21ο αιώνα* = Korka, E. (ed.), *Foreign Archaeological Schools in Greece from the 19th to the 21st Century*. Υπουργείο Πολιτισμού. Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Τμήμα Ελληνικών και Ξένων Επιστημονικών Ιδρυμάτων, Αθήνα.

Παπαγεωργίου-Βενετάς (επιμ.) 2002 = Papageorgiou-Venetas (hrsg.) 2002: Παπαγεωργίου-Βενετάς, Αλ. (επιμ.), *Η οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους*, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών - Goethe Institut Athen, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα = Papageorgiou-Venetas, Al. (hrsg.), *Das ottonische Griechenland. Aspekte der Staatswerdung*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.

Βιβλιογραφία

- Alcock, S., 1991, "Urban Survey and the Polis of Phlius", *Hesperia* 60, 421-463.
- Ασβεστά, Α. - Guilmet, C. 2007, «Η "Περιήγηση" και οι τοπογράφοι (1800-1820)», στο: Γεωργοπούλου, Μ. κ.ά. (επιμ.), *Στα βήματα του Πausανία. Η αναζήτηση της ελληνικής Αρχαιότητας*, Κότινος, Αθήνα, 155-168.
- Βασιλάτος, Ν. 1994, *Λάρισα. Η Ακρόπολη του Άργους / Larissa. The Acropolis of Argos*, Αθήνα.
- Blouet, G.-A. 1831-1838, *Expédition scientifique de Morée, ordonnée par le gouvernement français. Architecture, sculptures, inscriptions et vues du Péloponèse, des Cyclades et de l' Attique, mesurées, dessinées, recueillies et publiées* (Abel Blouet, with Amable Ravoisié, Achille Poirot, Félix Trézel and Frédéric de Gournay), 3 τόμ., Paris.
- Βόγγας, Κ. 2004, *Ο Αρχαίος Αρκαδικός Ορχομενός. Οδοιπορικό στα μονοπάτια της ιστορίας*, Γκοβόστης, Αθήνα.
- Broneer, O., 1953, "Isthmia Excavations", *Hesperia* 22, 182-195.
- Broneer, O., 1971, *Isthmia I. Temple of Poseidon*, Princeton.
- Broneer, O., 1973, *Isthmia II. Topography and Architecture*, Princeton.
- Deltsou, E. 2009, "Researching Biographies of Archaeological Sites: The Case of Sikyon", *Public Archaeology* 8, 176-190.
- Δημάδης, Α.Κ. 2013, «Οι προϋποθέσεις για την πρώτη μετάφραση ελληνικού μυθιστορήματος σε άλλη γλώσσα μετά το 1830: Ο Εξόριστος του 1831 του Αλεξάνδρου Σούτσου», στο: Α.Κ. Δημάδης, *Πεζογραφία και εξουσία στη νεότερη Ελλάδα*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα, 13-58.
- Dodwell, E. 1819, *A Classical and Topographical Tour through Greece, during the years 1801, 1805, 1806*, 2 τόμ., London.
- Dodwell, E. 1834, *Views and descriptions of cyclopiian or pelagian remains in Greece and Italy*, London.
- Δωροβίνης, Β. 1980, «Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική στο Άργος», *ΑΑΑ* 12, 1ο τεύχ. 2, 163-206.
- Estermann, A. 1991, *Die deutschen Literatur-Zeitschriften 1815-1850. Bibliographien, Programme, Autoren. Band 1: 1645 - 1814. 2. verbesserte und erweiterte Auflage*, Saur Verlag, München u. a.
- Fittschen, Kl. 2002, "Das antike Erbe im «Neuen Griechenland». Die Archäologie unter König Otto zwischen Wunsch und Wirklichkeit", στο: Παπαγεωργίου-Βενετάς (επιμ.), 205-220.
- Gell, W. 1810, *The Itinerary of Greece, with a commentary on Pausanias and Strabo, and an account of the Monuments of Antiquity at present existing in that country, compiled in the years 1801-2-5-6*, London.
- Goette, H.R. - Palagia, O. (hrsg.), 2005, *Ludwig Ross und Griechenland. Akten des Internationalen*

- Kolloquiums, Athen, 2.-3. Oktober 2002* = Goette, H.R. – Παλαγγιά, Ο. (επιμ.), *Ludwig Ross και η Ελλάδα, Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 2-3 Οκτωβρίου 2002*, Rahden/Westf., Verlag Marie Leidorf GmbH.
- Jantzen, U. κ.ά. 1975, *Führer durch Tiryns*, Athen.
- Kirchner, H.-M. 1996, *Friedrich Thiersch. Ein liberaler Kulturpolitiker und Philhellene in Bayern*, in: *Veröffentlichungen des Instituts für Geschichte Osteuropas und Südosteuropas der Universität München* 16, München.
- Kirchner, H.-M. 2002, "Friedrich Thiersch und die Gründung der Otto-Universität", στο: Παπαγεωργίου-Βενετάς (επιμ.), 179-188.
- Κόκκου, Α. 2009, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Εκδόσεις Καπόν, Αθήνα (Β' έκδ.).
- Lolos, Y. 2011, *Land of Sikyon; archaeology and history of a Greek city-state*. Hesperia, supplement 39.
- Lolos, Y., κ.ά. 2012, "Surveying the Sikyonian plateau: integrated approach to the study of an ancient cityscape", in: *Proceedings of the 5th Congress of the Greek Archaeometric Society*, Athens, 305-326.
- Linton, W. [18--], *The Scenery of Greece in Islands*, London, New York, Cassel, Petter, and Galpin.
- Maran, J. κ.ά. 2004/1, "Interdisziplinäre landschaftsarchäologische Forschungen im Becken von Phlious", *Archäologischer Anzeiger*, 1-57.
- Miller, G. St. 2005, *Νεμέα. Μουσείο και Αρχαιολογικός Χώρος*, μτφρ. Φ.Α. Μπαλλά, Τ.Α.Π.Α., Αθήνα.
- Minner, I. 2006, *Ewig ein Fremder im fremden Lande. Ludwig Ross (1806-1959) und Griechenland*. Biographie, in: *Peleus. Studien zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns*. Herausgegeben von Reinhard Stupperich und Heinz A. Richter, Band 36, Bibliopolis. Mannheim und Möhnesees.
- Μουστάκα, Α. 2005, «Ο Ludwig Ross στην Πελοπόννησο», στο: H.R. Goette - O. Palagia (επιμ.), *Ludwig Ross και η Ελλάδα, Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, 2-3 Οκτωβρίου 2002*, Rahden/Westf., Verlag Marie Leidorf GmbH, 233-249.
- Μπούρας, Χ. 1991-1992, «Παναγία η Ραχιώτισσα», *ΔΧΑΕ* 16, 39-46. Niemeier, W.D. 2007, «Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών», στο: Κόρκα (επιστημονική επιμ.), 88-101.
- Ντελόπουλος, Γ. 2009, «Το φρούριο Λάρισα του Άργους», στο: Χ.Π. Μπαλόγλου – Β.Ι. Ζάχος (επιστημονική επιμέλεια), *Το Άργος κατά τον 19ο αιώνα. Πρακτικά Συνεδρίου Αργειακών Σπουδών (Άργος 5-7 Νοεμβρίου 2004)*, Σύλλογος Αργείων «Ο Δαναός», Άργος, 273-282.
- Papadimitriou, A. 2001, *Tiryns. Historischer und archäologischer Führer*, Athen. Peek, S., 1965, "Cottas Morgenblatt für gebildete Stände. Seine Entwicklung und Bedeutung unter der Redaktion der Brüder Hauff (1827-1865)", in: *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel* 42, 947-1064.
- Πιττερός, Χρ. 2012, «Το σπίτι του "Μακρυγιάννη" στο Άργος», *Αργειακή Γη* 5, 69-99.
- Ραγκαβής, Α.Ρ., 1894-1930, *Απομνημονεύματα Α'-Δ'*, Αθήνα.
- Rupp, W.D. - Tomlinson, E.J. 2007, «Καναδικό Ινστιτούτο στην Ελλάδα», στο: Κόρκα (επιμ.), 138-149.
- Σιμόπουλος, Κ. 1970-1975, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, Α'-Γ'*, Αθήνα.
- Σπηλιοπούλου, Ι. – Μητροπέτρου, Έ. 2012, «Ο αργολικός κύκλος της γεωμυθολογίας του Ηρακλή», *Πλάτων* 58, 203-241.
- Scholler, H. 1993, "Die Entwicklung des neuen griechischen Staates aus der Sicht Friedrich von Thierschs", in: G. Grimm - Th. Nikolaou (hrsg.), *Bayerns Philhellenismus, Symposium an der Ludwig-Maximilians-Universität München* 22. und 23. November 1991, Veröffentlichungen des Instituts für Orthodoxe Theologie, Band 1, München, 67-82.
- Stark, C.B., 1880, *Geschichte der Archäologie der Kunst*, Leipzig. Stoneman, R. 1996, *Αναζητώντας την Κλασική Ελλάδα*, μτφρ. Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Thiersch, F. v. 1840, "Über die Topographie von Delphi", *Abhandlungen der Akademie München* 3/I, 3-74.
- Thiersch, F. v. 1855, *De l'état actuel de la Grèce et des moyens d'arriver à sa restauration*, Leipzig = Τίρς, Φρειδερίκος, 1972, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της*, 2 τμ., Α. Σπήλιου, μτφρ. ελληνικής έκδοσης, Αθήνα.
- Thiersch, H.W.J. 1866, *Fr. Thiersch's Leben, I-II*, Leipzig-Heidelberg. Tracy, V.St. 2007, «Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα», στο: Κόρκα (επιμ.), 25-37.
- Τσιγκάκου, Φ.-Μ. 2007, *Η Αθήνα με τα μάτια των ζωγράφων-περιηγητών 16ος-19ος αιώνας* =

Tsigakou, F.-M., *Athens through the eyes of artists-travellers 16th-19th centuries*, Εκδόσεις “Τέχνης Οίστρος”, Αθήνα.

Φίτσεν, Κλ. 2000, «Αρχαιολογικές έρευνες στην Ελλάδα στην εποχή του βασιλιά Όθωνα», 1832-1862, στο: Κασιμάτη (επιμ.), 213-228 = Fittschen, Kl. 1999, "Archäologische Forschungen in Griechenland zur Zeit König Ottos", in: Baumstark (hrsg.), 133-147.

Χρήστου, Θ. 2000, «Η ίδρυση του Πανεπιστημίου», στο: Κασιμάτη (επιμ.), 57-70.

Winter, F.E. 1987, "Arkadian Notes I: Identification of the Agora Buildings at Orchomenos and Mantinea", *EMC/Classical Views* 31, 235-246.

Πηγές εικόνων

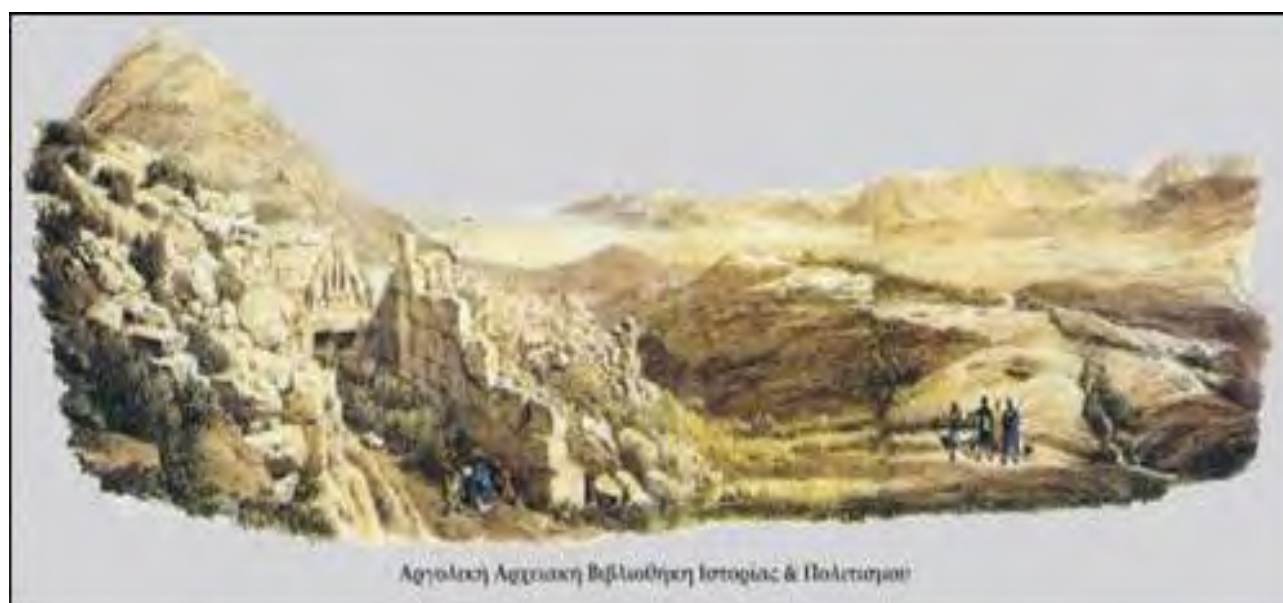
Εικ. 1-8: Αργολική Αρχαική Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού (www.argolikivivliothiki.gr).

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον κύριο Αναστάσιο Τσάγκο, Γενικό Γραμματέα της Αργολικής Αρχαικής Βιβλιοθήκης, για την παραχώρηση της άδειας δημοσίευσης των εικόνων.

Εικ. 1 Τα τείχη της Τίρυνθας. Λιθογραφία: Dodwell 1834

Εικ. 2 Άποψη της Τίρυνθας και της κοιλάδας του Άργους. Επιχρωματισμένη λιθογραφία: Dodwell 1819.

Εικ. 3 Άργος. Άποψη της Λάρισσας από τον λόφο της Δειράδας. Χαλκογραφία:
Gell 1810.

Εικ. 4 Άργος. Οι πύργοι του φρουρίου Λάρισα. Πανοραμική άποψη της αργολικής πεδιάδας. Χαλκογραφία: Gell 1810.

Εικ. 5 Η Πύλη των Λεόντων στις Μυκήνες. Επιχρωματισμένη λιθογραφία:
Dodwell 1834.

Εικ. 6 Ο ναός του Νεμείου Διός, 1831. Χαλκογραφία: Blouet 1831-1838.

Η Οικονομία και η Κοινωνία της Τρίπολης των μέσων του 19ου αιώνα μέσα από τις πράξεις του συμβολαιογράφου Τριπόλεως Γεωργίου Λάσκαρη

Εύα Γαλανιάδη

Η παρούσα ανακοίνωση φιλοδοξεί να σκιαγραφήσει την κοινωνική και οικονομική ζωή της Τρίπολης ακριβώς στο μέσον του 19ου αιώνα, μέσα από τις ποικίλες συμβολαιογραφικές πράξεις που σώζονται στο αρχείο του συμβολαιογράφου Τριπόλεως Γεωργίου Λάσκαρη, όπως αυτό έφτασε στην υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους Νομού Αρκαδίας[1]. Όλες οι πράξεις, και οι περίπου 900, συντάχθηκαν από τον Λάσκαρη κατά τα έτη 1846-1847[2], μόλις 13 χρόνια μετά την ίδρυση του πρώτου Ελληνικού Κράτους και τρία χρόνια μετά την παραχώρηση Συντάγματος εκ μέρους του βασιλιά των Ελλήνων Όθωνα και την αλλαγή του πολιτεύματος από απόλυτη μοναρχία σε συνταγματική, η οποία ακολούθησε τα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843[3]. Επομένως, ο χρόνος σύνταξης των πράξεων συμπίπτει με την περίοδο εκείνη κατά την οποία το Κράτος των Ελλήνων συγκροτείτο με αβέβαιους βηματισμούς, πάντοτε υπό τη σκιά των Μεγάλων Δυνάμεων, και με νωπό ακόμα τόσο τον αγώνα για την ανεξαρτησία όσο και τον απόηχο της οθωμανικής κυριαρχίας.

Την ίδια περίοδο, σε ένα παράλληλο σύμπαν, η Ευρώπη βίωνε τα τελευταία μεγάλα επαναστατικά κινήματα και την τελική επικράτηση της αστικής τάξης απέναντι στην αριστοκρατία, στην Κίνα μαινόταν ο πόλεμος του οπίου, στην Αμερική οι ΗΠΑ αποκτούσαν όλη τη δυτική περιοχή τους διεξάγοντας ανηλεή πόλεμο εναντίον των Μεξικανών και οι Γάλλοι είχαν σπάσει την αντίσταση της Αλγερίας. Παράλληλα, το δουλεμπόριο καταργείτο διεθνώς, ενώ ο Έκτορ Μπερλιόζ έγραφε την 4η Συμφωνία και ο Γιόχαν Γκάλε ανακάλυπτε τον πλανήτη Ποσειδώνα[4]. Όλα αυτά, όμως, ήταν πολύ μακριά από την τριπολιτσιώτικη πραγματικότητα.

Με διάταγμα του 1833, το πρώτο ελληνικό κράτος διαιρέθηκε σε 10 νομούς, και κάθε νομός σε επαρχίες. Την 1η Δεκεμβρίου του 1834 η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε από το Ναύπλιο στην Αθήνα, ενώ το ίδιο έτος, με διάταγμα και πάλι, θεσπίστηκε η λειτουργία 10 πρωτοδικείων, από ένα σε κάθε νομό, 3 εμποροδικείων και δύο δικαστηρίων εφέσεων, στην Αθήνα και στην Τρίπολη.

Παράλληλα, κάθε νομός αποτελούσε και μια Επισκοπή. Σε νομαρχιακό επίπεδο, επτά αξιωματούχοι ασκούσαν τη διοίκηση: ο νομάρχης, ο μητροπολίτης, ο έφορος, ο δημόσιος ταμίας, ο μοίραρχος της Χωροφυλακής, το σώμα μηχανικών και τα πρωτοβάθμια δικαστήρια. Για τη διαχείριση της δημοτικής περιουσίας ήταν απαραίτητη η υπογραφή του νομάρχη, ενώ για την είσπραξη φόρων ήταν απαραίτητη η βασιλική άδεια. Ο Νομός Αρκαδίας περιελάμβανε τις επαρχίες: Μεγαλοπόλεως, με πρωτεύουσα το Λεοντάρι, Μαντινείας, με πρωτεύουσα την Τρίπολη, Γορτυνίας, με πρωτεύουσα την Καρύταινα αρχικά και τη Δημητσάνα αργότερα, Κυνουρίας, με πρωτεύουσα τον Πραστό. Η επαρχία Μαντινείας αποτελείτο από τους δήμους Τριπόλεως, Φαλάνθου, Μαντινείας, Μαινάλου, Τεγέας, Καφυών, Ορεσθασίου, Περαίας, Νάσου, Καλτεζών, Κορυθίου, Ελισσούντος και Μανθυρέας[5]. Ως προς τον πληθυσμό, η απο-

γραφή του 1848 αναφέρει ότι η επαρχία της Μαντινείας είχε 37.265 κατοίκους, και ο δήμος Τρίπολης 9.028 κατοίκους, σχεδόν τους διπλάσιους από την απογραφή του 1836 (4.600)[6]. Ως προς τις επαγγελματικές δραστηριότητες των πολιτών, θα γίνει εκτενής αναφορά στη συνέχεια. Πρέπει να επισημανθεί, όμως, ότι τη συγκεκριμένη περίοδο οι αγροκαλλιέργειες έχουν αρχίσει να συνέρχονται από την καταστροφή που είχαν υποστεί εξαιτίας των επιδρομών, ιδίως η αμπελοκαλλιέργεια, που αφορά την περιοχή μας, και, όπως γίνεται φανερό και στο παρόν υλικό, γνώριζε την απαρχή της άνθησής της, ενώ και η βιοτεχνία αναπτυσσόταν γοργά.

Οι συμβολαιογραφικές πράξεις αποτελούν μια πρώτης τάξεως πηγή για τον ερευνητή. Και τούτο, διότι περιέχουν πληροφορίες για την οικονομία μιας περιοχής, για την εργασία, τον εκχρηματισμό της οικονομίας, για τον τρόπο με τον οποίον οι άνθρωποι διέθεταν την περιουσία τους. Οι πράξεις δανεισμού, οι αγοραπωλησίες, τα προικοσύμφωνα και οι διαθήκες, οι συναλλαγματικές και οι συμβάσεις εργασίας, οι μισθώσεις γαιών περιέχουν πολλά πολύτιμα στοιχεία τα οποία, ποσοτικοποιημένα, μπορούν να συμπληρώσουν και να διευρύνουν τη γνώση μας επάνω στην υπό εξέταση κοινωνία για ζητήματα όπως η αξία της γης, τα ημερομίσθια, η θέση της γυναίκας, το ποσοστό αναλφαριθμητισμού, τα επαγγέλματα. Σε επίπεδο μικροϊστορίας, λόγω της ακρίβειας των στοιχείων τους, περιέχουν πληροφορίες για τα πρόσωπα και τα πράγματα ενός τόπου, ενώ, ιδίως στα συμβόλαια αγοραπωλησιών, απαντούν πολλά τοπωνύμια χαμένα στον χρόνο. Η σύνθεση όλων των παραπάνω στοιχείων, όπως προκύπτει από τη μελέτη του υλικού, συμπληρώνει τη γνώση της τοπικής ιστορίας, αλλά και βοηθά στη διεξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων για την ελληνική κοινωνία της περιόδου[7].

Το υλικό το οποίο εξετάζεται στην παρούσα ανακοίνωση είναι 270 συμβολαιογραφικές πράξεις από τις περίπου 900. Η ανάγνωση των συμβολαίων είναι δυσχερής λόγω του πολύ κακού γραφικού χαρακτήρα του Λάσκαρη, κάτι που απέτρεψε τη γράφουσα από τη μελέτη όλων των πράξεων κατά το διάστημα της σύνθεσης της παρούσας ανακοίνωσης · ωστόσο στόχος είναι να μελετηθεί όλο το υλικό, προκειμένου να εξαχθούν ακριβή συμπεράσματα. Ο Λάσκαρης κατά μέσον όρο συνέτασσε πέντε συμβόλαια ημερησίως, ενώ υπάρχουν μέρες κατά τις οποίες συνέτασσε ακόμα και εννέα πράξεις. Πάντως, συγκρίνοντας την υπογραφή του με τον γραφικό χαρακτήρα των χειρογράφων, φαίνεται ότι ο ίδιος συνέτασσε τα συμβόλαια και όχι κάποιος βοηθός του.

Τα 270 συμβόλαια συντάχθηκαν από τις 15.7.1846 έως τις 13.9.1846. Ως προς τα τεχνικά χαρακτηριστικά, ο συμβολαιογράφος χρησιμοποιεί πάντοτε τέσσερα φύλλα γερού χαρτιού, το οποίο φαίνεται να περιέχει κάποια φυτική ίνα, ενώ φέρει σε όλο του το εύρος υδατογράφημα. Πάντοτε στην πάνω αριστερή γωνία υπάρχει η σφραγίδα του χαρτοσήμου, το οποίο κοστίζει ανάλογα με την πράξη, και ακριβώς δίπλα υπάρχει η σφραγίδα της ελληνικής κυβέρνησης. Ο Λάσκαρης χρησιμοποιεί ως προς τη σύνταξη των εγγράφων έναν πολύ απλό τύπο διάρθρωσης του κειμένου: Στο μέσον, στο επάνω μέρος της σελίδας αναφέρεται, αλλά όχι παντού, η φράση «Εν ονόματι του βασιλέως της Ελλάδος Όθωνος», αμέσως μετά η ημερομηνία, η ώρα και ο τόπος, τα συμβαλλόμενα μέρη, ο λόγος σύνταξης της πράξης και οι λεπτομέρειες, η διευκρίνιση

αν κάποιο από τα συμβαλλόμενα μέρη δηλοί «άγνοια γραμμάτων», τα ονόματα των μαρτύρων και η επαγγελματική τους ιδιότητα, και τέλος οι υπογραφές. Όλες οι σελίδες είναι υπογεγραμμένες στο μέσον στο κάτω μέρος από τον Λάσκαρη, εκτός από τις κενές, ενώ σε περίπτωση που υπάρχει ανάγκη να σβηστεί κάποια λέξη ή πρόταση, τούτο διευκρινίζεται στο περιθώριο της σελίδας και κάτω από τη διευκρίνιση υπογράφουν τόσο ο συμβολαιογράφος όσο και οι μάρτυρες.

Η πλειονότητα των πράξεων έχει συνταχθεί στο γραφείο του συμβολαιογράφου, που, όπως αναφέρεται σε όλα ανεξαιρέτως τα έγγραφα, βρισκόταν στην πλατεία του Αγίου Βασιλείου, στην οικία του Γεωργίου Σωφρονά, μέρος της οποίας ενοικίαζε. Ο Λάσκαρης εργαζόταν τα Σάββατα, καθώς και αρκετές Κυριακές.

Ως προς το ίδιο το υλικό, κατ' αρχάς, χρήσιμο είναι να αναφερθεί το πλήθος των πράξεων ανάλογα με το είδος τους. Στη συντριπτική τους πλειονότητα πρόκειται για αγοραπωλησίες (127 συμβόλαια), τα οποία αφορούν σε γη (95), τόσο σε χωράφια μικρά όσο και σε μεγαλύτερα κτήματα, σε αμπέλια (9), σε οικίες (8) και οικοτόπους (6), σε ζώα (2 άλογα, 1 γουρούνια), σε δέντρα (2) και σε εργαλεία (3), ενώ απαντά ένα συμβόλαιο πώλησης αυλής –πρόκειται για την πώληση ενός πολύ μικρού περιβολιού με αγοραστή τον ιερομόναχο Αγάπιο Καζή, ο οποίος ιερουργούσε στην εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, προκειμένου ο ναός να αποκτήσει αυλή- και ένα συμβόλαιο πώλησης περιβολιού.

Στη συνέχεια, μια μεγάλη ομάδα συμβολαίων αφορά στο διορισμό πληρεξουσίου, συνολικά σε 37 πράξεις, ο οποίος θα εκπροσωπούσε τον εντολοδότη στις χρηματικές συναλλαγές του, στις δικαστικές του υποθέσεις και θα φρόντιζε τις αγοραπωλησίες του. Ως πληρεξούσιοι ορίζονται τόσο απλοί πολίτες (24 πράξεις), συνήθως συγγενείς ή συνάδελφοι του εντολοδότη, είτε επειδή αυτός είναι γυναίκα είτε επειδή κατοικεί μακριά από τον τόπο των επαγγελματικών του ενδιαφερόντων, όσο και δικηγόροι (13 πράξεις), σε υποθέσεις που αφορούν στην άμεση εκπροσώπηση στη Δικαιοσύνη, δηλαδή στο πρωτοδικείο της πόλης αλλά και στον Άρειο Πάγο, σε περίπτωση άσκησης έφεσης.

Περίπου ισάριθμες είναι και οι πράξεις που αναφέρονται στη σύναψη δανείου. Τριάντα εννέα συμβόλαια αναφέρονται σε δάνεια για μικρά ή μεγαλύτερα ποσά, στη συντριπτική τους πλειονότητα εξοφληθέντα μετά το πέρας του έτους ή του εξαμήνου, όπως φαίνεται από τη συμπληρωματική πράξη εξόφλησης η οποία τα συνοδεύει. Αδυναμία αποπληρωμής δανείου αναφέρεται σε τρία συμβόλαια, στα οποία ο λήπτης θέτει στη διάθεση του δανειοδότη την ακίνητη περιουσία του, ώσπου να κατορθώσει να ξεχρεώσει.

Κατόπιν, απαντώνται 29 πράξεις ενοικίασης, από τις οποίες οι 13 αφορούν σε γη προς καλλιέργεια, οι οκτώ σε αποθήκες τις οποίες ενοικίαζε το κράτος από ιδιώτες «διά την αποθήκευσιν εθνικών γεννημάτων», οι δύο σε οικίες, ενώ υπάρχει ένα ενοικιαστήριο υδρόμυλου και δύο ενοικιαστήρια εργαστηρίων, δηλαδή επαγγελματικών χώρων.

Ακόμη, απαντούν τρία προικοσύμφωνα και τρεις πράξεις συμπληρωματικές αυτών, τα οποία παρέχουν πολλές πληροφορίες ως προς τον τρόπο με τον οποίον

προικίζονταν τα κορίτσια όταν ερχόταν η ώρα του γάμου. Όπως φαίνεται, μάλιστα, από τα συμπληρωματικά έγγραφα, το προικοσύμφωνο αποτελούσε σημαντική συμφωνία ανάμεσα στον πατέρα της νύφης και στον γαμπρό, καθώς, σε περίπτωση κατά την οποία ο πρώτος αδυνατούσε να καταβάλει ακριβώς το συμφωνημένο προικό, οι συμβαλλόμενοι παρουσιάζονταν στον συμβολαιογράφο, προκειμένου να γίνει εκ νέου συμφωνία με ακριβείς όρους παράδοσης της προίκας. Αλλά και σε όσα πωλητήρια αναφέρεται η εκποίηση μέρους ή και του συνόλου του προικώου εκ μέρους του συζύγου, σε νέο συμβόλαιο το οποίο συντάσσεται την ίδια μέρα ο σύζυγος αντικαθιστά το εκποιηθέν ακίνητο της γυναίκας του με ακίνητο ίσης αξίας.

Επίσης, στο υπό εξέταση υλικό έχουν σωθεί τρεις διαθήκες, η μία εκ των οποίων συντάχθηκε λίγο πριν από τον θάνατο του διαθέτη, στο σπίτι του. Η διαθήκη αποτελεί την πιο «προσωπική», θα λέγαμε, από όλες τις συμβολαιογραφικές πράξεις. Και τούτο, διότι περιέχει τις επιθυμίες του ανθρώπου που την υπογράφει, ενώ είναι το μόνο έγγραφο που συντάσσεται σε πρώτο πρόσωπο. Ως πηγή, οι διαθήκες παρέχουν πολλά στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίον ένας άνθρωπος διαμοιράζει τα υπάρχοντά του, για τις προτεραιότητες και τις ανάγκες της οικογένειάς του, για την έννοια της φιλανθρωπίας, για την πίστη του, αλλά και για τον ίδιο τον φόβο μπροστά στον θάνατο.

Επιπλέον, απαντούν οκτώ πράξεις ανταλλαγών. Οι ανταλλαγές ήταν αρκετά διαδεδομένες, όπως φαίνεται και από τα συμβόλαια των αγοραπωλησιών, όπου συνήθως δηλώνεται ο τρόπος με τον οποίον αποκτήθηκε κάποιο περιουσιακό στοιχείο. Σε αυτές τις πράξεις συνήθως τα συμβαλλόμενα μέρη είναι γυναίκες, οι οποίες ανταλλάσσουν μεταξύ τους μέρος ή και ολόκληρη την κτηματική τους περιουσία. Αν τα προς ανταλλαγή ακίνητα δεν είναι της ίδιας αξίας, η αποπληρωμή γίνεται τοις μετρητοίς. Ο λόγος της ανταλλαγής είναι η συγκέντρωση της κτηματικής περιουσίας σε ένα μέρος, κυρίως στον τόπο κατοικίας των συμβαλλομένων μερών. Ωστόσο, υπάρχει και μια ενδιαφέρουσα περίπτωση κατά την οποία κληρωθείς στη στρατιωτική υπηρεσία άνδρας έχει συμφωνήσει με κάποιον συγχωριανό του να παρουσιαστεί αντ' αυτού στον στρατό. Ο αντικαταστάτης λαμβάνει και χρηματική ανταμοιβή για την προσφορά των υπηρεσιών του[8].

Επίσης, στο διασωθέν υλικό υπάρχουν δύο πράξεις διεκδίκησης πατρικής περιουσίας, ένα παραχωρητήριο εργαστηρίου, τέσσερις δωρεές, μία μήνυση για μοιχεία, μία σύμβαση εργασίας, μία έξωση από μισθωμένο εργαστήριο, μία εγγυητήρια πράξη και μία δηλοποίηση πλειστηριασμού, η οποία παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον καθώς τα προς εκποίηση κινητά αντικείμενα ανήκαν στον Μητροπολίτη της περιοχής, ο οποίος είχε χρέη σε πολλούς δανειστές[9], μία πράξη κατάσχεσης και δύο πράξεις στις οποίες αναφέρονται αγωγές: στη μία πρόκειται για καταπάτηση οικοπέδου ενώ στην άλλη, ένας γεωργός και ένας βοσκός μηνύουν το Δημόσιο επειδή δεν τους καταβλήθηκε αμοιβή για τη σύλληψη ενός επικίνδυνου επικηρυγμένου ληστή.

Ποια ήταν, όμως, η ανθρωπογεωγραφία της πελατείας του Λάσκαρη; Οι δικηγόροι αυτοί εμφανίζονται είτε ως διορισμένοι πληρεξούσιοι είτε ως συμβαλλόμενα μέρη. Η πελατεία του Λάσκαρη παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη ποικιλία. Η πλειονότητα των συμβαλλομένων είναι γεωργοί (60), ωστόσο απαντούν εκπρόσωποι όλων των επαγ-

γελμάτων: σιδηρουργοί (8), παπουτζήδες (7), τζαρουχάδες (2), φραγγοπαπουτζήδες (1), ποιμένες (13), εμπορευόμενοι (8) και έμποροι (10), βαφείς (3), καπνοπώλες, αμπατζήδες (7), μυλωνάδες (3), μπαλωτές (2), ράπτες (3), κτηματίες (20), βυρσοδέψες (2), χρυσοχόοι (3), αρτοποιοί (2), φορταγωγοί (2), οπλοποιοί (2), παντοπώλες (3), κρεοπώλες (3), κτίστες (1), φαρμακοπώλες (1), ένας γαϊτανοπλέκτης. Από την πελατεία του δεν λείπουν και οι δημόσιοι υπάλληλοι: δικαστικοί κλητήρες (3), δεσμοφύλακας (1), χωροφύλακας (1), επαρχιακός υπάλληλος (1), ελληνοδιδάσκαλος (1), υπογραμματεύς πρωτοδικείου (1), αλλά και αξιωματούχοι, όπως ο Οικονομικός Έφορος Μαντινείας και ο Μοίραρχος. Επίσης, στα έγγραφα εμφανίζονται οπλοποιοί του Δ' Τάγματος, φαλαγγίτες, ένας σαλπιτζής Α' τάξεως του Δ' πεζικού τάγματος των ακροβολιστών και ένας συνταγματάρχη της φάλαγγος. Στην πελατεία του συναντάμε και δύο καταδίκους, οι οποίοι εξέτιαν ποινή στις τοπικές φυλακές.

Αξιοσημείωτη είναι και η παρουσία των γυναικών στις πράξεις. Σαράντα πέντε γυναίκες εμφανίζονται ως συμβαλλόμενα μέρη σε ισάριθμες πράξεις. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι οι γυναίκες προσδιορίζονται με το πατρώνυμό τους και στη συνέχεια το όνομα του συζύγου, εάν υπάρχει. Οι γυναίκες συμμετέχουν σε όλα τα είδη των συναλλαγών: πωλούν, αγοράζουν, δανείζουν, δανείζονται, κάνουν δωρεές, είτε ως ιδιοκτήτριες είτε ως προστάτριες ανήλικων τέκνων. Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια συγκεκριμένη κατηγορία ιδιοκτητριών γης, οι λεγόμενες Νεόφυτες. Πρόκειται για νεοφώτιστες βαπτισμένες χριστιανές κόρες Οθωμανών οι οποίες ζουν στο ελληνικό κράτος, είναι παντρεμένες με Έλληνες και έχουν προικιστεί από το ελληνικό δημόσιο με γη, την οποία συνήθως ενοικιάζουν για καλλιέργεια σε γεωργούς και σπανιότερα πωλούν. Στα ΓΑΚ στην Αθήνα υπάρχει, αλλά όχι διαθέσιμη σε ψηφιακή μορφή, στο Υποαρχείο 001, υποαρχείο Ανακτόρων, η σειρά 007 η οποία αναφέρεται στους Νεόφυτους ή Νεοφώτιστους και περιλαμβάνει αποφάσεις από το 1844 έως το 1862. Δεν γνωρίζω αν δινόταν γη και σε άνδρες νεοβαπτισμένους χριστιανούς, διότι στο υλικό που διαθέτω απαντούν μόνο γυναίκες. Υποψιάζομαι ότι και αυτή η ενέργεια εκ μέρους των ανακτόρων, δηλαδή η παραχώρηση εθνικών γαιών, αποσκοπούσε στην καλλιέργεια της γης, η οποία κρινόταν πρωταρχικής σημασίας για τα ανύπαρκτα έσοδα του κράτους.

Στην ίδια πολιτική εμπίπτει και η δυνατότητα που δινόταν στους φαλαγγίτες να ανταλλάσσουν την ετήσια σύνταξη που λάμβαναν με κάποια καλλιεργήσιμα στρέμματα. Με διάταγμα της 30ής.9.1835, ιδρύθηκε η Ελληνική Φάλαγγα, για να τιμηθούν οι οπλαρχηγοί των άτακτων σωμάτων οι οποίοι συμμετείχαν στον Αγώνα. Ήταν ένα πρόγραμμα «συνταξιοδότησης», θα λέγαμε, το οποίο κόστιζε στο κράτος 400.000 δρχ. ετησίως, αλλά το τίμημα ήταν μικρό προκειμένου να κατευνάσει η Αντιβασιλεία τη στρατιωτική τάξη. Ωστόσο, επειδή το κόστος ήταν δυσβάσταχτο, το 1838 δόθηκε από το κράτος η δυνατότητα στα μέλη της Φάλαγγας να ανταλλάσσουν το ποσό που λάμβαναν με εκτάσεις από εθνικές γαίες. Έως το 1840, οι 937 από τους 1.294 φαλαγγίτες είχαν αποδεχθεί τη διανομή^[10]. Μια τέτοια περίπτωση είναι και του φαλαγγίτη Αντωνίου Αλεξανδρόπουλου από την Τρίπολη, ο οποίος διαθέτει στους γεωργούς Νικόλαο και Γεώργιο Πολιτόπουλο 45 στρέμματα γης προς ενοικίαση για έξι χρόνια, με την υποχρέωση οι ενοικιαστές να του δίνουν «δί' έκαστον στρέμμα εις καρπών καθαρών και ξηρών σίτον οκάδας 30 και αραβοσίτου οκάδας 6, το όλον της

ετησίου ενοικιάσεως 1.365 οκάδας σίτον και 273 οκάδας αραβόσιτον»[\[11\]](#).

Γενικά, η πολιτική τόσο της αντιβασιλείας όσο και του Όθωνα σε σχέση με τη διανομή των εθνικών γαιών αντικατοπτρίζεται και στο υπό εξέταση υλικό. Πολύ σύντομα, αξίζει να αναφερθεί ότι πριν από το 1821 η γη κατά τα 2/3 ανήκε στους Τούρκους γαιοκτήμονες και κατά το 1/3 στους Έλληνες προεστούς. Οι πρώτες επαναστατικές εθνοσυνελεύσεις κήρυξαν τις τουρκικές γαίες ιδιοκτησία του Έθνους και είχαν ως αρχή κάθε Έλληνας να έχει ένα κομμάτι γη ως ιδιοκτησία. Η αντιβασιλεία αλλά και ο Όθωνας θέλησαν να εκπληρώσουν την υπόσχεση των εθνοσυνελεύσεων, διότι επιθυμούσαν τη δημιουργία ενός έθνους αποτελούμενου από μικρούς εργατικούς ιδιοκτήτες. Έτσι, με διάταγμα της 7ης Ιουνίου 1835, οι αυτόχθονες, ετερόχθονες, φιλέλληνες, όσοι είχαν πολεμήσει στον Αγώνα πολίτες και στρατιώτες είχαν δικαίωμα απόκτησης γης, το οποίο θα ενέκριναν τα δημοτικά συμβούλια και το υπουργείο Εσωτερικών έναντι τιμήματος που θα ξεπληρωνόταν με χρεωλύσιο. Το ζήτημα είναι ότι η γη θα διετίθετο με πλειστηριασμό, και αφορούσε σε εθνικές γαίες ως 40 στρέμματα, με αποτέλεσμα, προϊόντος του χρόνου, η γη να κοστίζει όλο και περισσότερο, καθώς αυξάνονταν τα διατιθέμενα ποσά. Αυτό αντικατοπτρίζεται και στα συμβόλαια του Λάσκαρη[\[12\]](#).

Ένα άλλο πολύ ενδιαφέρον στοιχείο το οποίο καταδεικνύει την κινητικότητα των επαγγελματιών αλλά και την κίνηση του κεφαλαίου ανά την επικράτεια, είναι ο τύπος κατοικίας και δραστηριοποίησης των συμβαλλόμενων μερών. Προκειμένου να πουλήσουν προϊόντα, καταφθάνουν στην Τρίπολη επαγγελματίες από τη Χαλκίδα, την Πάτρα, τον Πόρο, τη Μεθώνη, το Ναύπλιο. Για παράδειγμα, ένας βαφεύς από το Άργος πουλάει όλα τα «υλικά της τέχνης του» σε έναν Τριπολιτσιώτη. Τριπολιτσιώτης έμπορος πανικών, δηλαδή υφασμάτων, κάτοικος Πειραιώς, συνάπτει σύμβαση με το Ναυτικό για να το προμηθεύει. Πατρινός έμπορος σιδήρου ακυρώνει το συμβόλαιό του με σιδηρουργό της Τρίπολης επειδή ο δεύτερος δεν ήθελε να παραλάβει όλη τη συμφωνημένη ποσότητα σιδήρου αλλά μόνο τη μισή, ζημιώνοντάς τον. Οπωσδήποτε, η πλειονότητα των πελατών του Λάσκαρη κατοικούσε και δραστηριοποιείτο στην πόλη (84), ωστόσο, η πελατεία του προερχόταν από κάθε σπιθαμή της Μαντινείας, της Κυνουρίας και της Γορτυνίας.

Ακόμη, μια άλλη πολύτιμη πληροφορία που αντλούμε από τα συμβόλαια, είναι μια ένδειξη για τον αναλφαριθμητισμό εκείνη την περίοδο. Από τους άνδρες, δεν υπογράφουν και δηλώνουν «άγνοια γραμμάτων» οι 120 σε σύνολο περίπου 300, ενώ στην πλειονότητά τους οι αναλφάβητοι είναι ποιμένες και γεωργοί – χαρακτηριστικά, μόνο ένας γεωργός υπογράφει. Βέβαια, αυτό εδώ είναι ένα δείγμα υπογραφής ανθρώπου ο οποίος θεωρείται εγγράμματος. Από τις γυναίκες, μόνο δύο υπογράφουν σε σύνολο 45.

Ωστόσο, οι Έλληνες έχουν αρχίσει να συνειδητοποιούν την αξία της μάθησης. Σε δύο διαθήκες ανδρών, κατοίκων Δολιανών και Καστρίου, όταν, κατά το έθιμο, ο συμβολαιογράφος ρώτησε τους διαθέτες αν αφήνουν κάτι «δί' ελεημοσύνην», απάντησαν ο πρώτος ότι διαθέτει 80 δραχμές για να φτιαχτεί το σχολείο του χωριού, και ο δεύτερος όρισε οι κληρονόμοι του να φροντίσουν για την ανέγερση σχολείου στο Καστρί[\[13\]](#).

Ως προς την εργασία και τα ημερομίσθια, δυστυχώς στις πράξεις που έως σήμερα έχω διαβάσει μόνο μία αναφέρεται –και μάλιστα στη βυρσοδεψία. Ο Κωνσταντής Ματζούνης, βυρσοδέψης, προσλαμβάνει τον Γεώργιο Μπάρλα για ένα έτος, με αμοιβή 400 δραχμές. Μάλιστα, τις 100 τις προκαταβάλλει, ενώ τις υπόλοιπες 300 δεσμεύεται να τις καταβάλει με το τέλος της συνεργασίας[14].

Τα προικοσύμφωνα αποτελούν άριστη πηγή για την αξία ενός νοικοκυριού, αφού, προτού συνταχθούν, γινόταν εκτίμηση των αγαθών. Για παράδειγμα, ο Μάρκος Γεωργόπουλος δίνει σε πρώτο γάμο την ενήλικη κόρη του Βασιλική στον Ιωάννη Ευσταθίου, και οι δύο σιδηρουργοί. Εκτός από 4 στρέμματα αμπέλια αξίας 300 δραχμών, την προικίζει με 2 υφαπλώματα αξίας 40 δρχ., 2 φουστανέλες αξίας 30 δρχ., 5 σεντόνια αξίας 40 δρχ., 2 μεσοφούστανα αξίας 10 δρχ. κτλ[15]. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι οι γυναίκες λαμβάνουν και ακίνητη περιουσία, όπως αγρούς, αμπέλια και χωράφια, κάτι που δεν συνηθιζόταν κατά τη Φραγκοκρατία και την Ενετοκρατία.

Τελειώνοντας, συνάντησα τις υπογραφές δύο σημαντικών ανδρών: του Φώτη Χρυσανθόπουλου, αγωνιστή και απομνημονευματογράφου (εικ. 1), και του Αποστόλη Κολοκοτρώνη, του γιου του Γιάννη Κολοκοτρώνη ή Ντασκούλια (εικ.2.). Ο πρώτος εμφανίζεται απλώς ως φαλαγγίτης και υπογράφει ένα παραχωρητήριο υδρόμυλου στη θέση Καμπά, και ο δεύτερος προσδιορίζεται ως συνταγματάρχης της Βασιλικής Φάλαγγος. Στο συμβόλαιο, το οποίο υπογράφεται στην οικία του στη συνοικία των Ταξιαρχών, δίδει προς ενοικίαση ένα σπίτι σε μια γυναίκα, ονόματι Δέσπω Κατζαρού, προς 1,5 δραχμή μηνιαίως.

Επομένως, συνοψίζοντας, από την πρώτη προσέγγιση των συμβολαίων, και δίχως να έχει μελετηθεί το σύνολο του υλικού, η κοινωνία της Τρίπολης βρισκόταν σε διαρκή κινητικότητα. Το πλήθος των αγοραπωλησιών ακινήτων, η δραστηριότητα των επαγγελματιών-βιοτεχνών, η εμπορική κίνηση των πρώτων δέκα χρόνων μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους προοιωνίζεται τη ζωντανή και δραστήρια κοινωνία της πόλης που θα ακολουθούσε. Ακόμη ένα σημαντικό στοιχείο: τα δανειζόμενα ποσά, σε όλα τα συμβόλαια δανεισμού πλην μόλις ενός, επιστρέφονται στον δανειστή μέσα στο συμφωνημένο διάστημα. Κάτι που υποδηλώνει ότι η αγορά κινείτο –και κατά κάποιον τρόπο επιβεβαιώνει τη φήμη των Τριπολιτισιωτών ως προς τη σχέση τους με το χρέος και το χρήμα. Πιο γόνιμα και περισσότερα συμπεράσματα οπωσδήποτε θα εξαχθούν μετά τη μελέτη και των υπόλοιπων συμβολαίων, ενώ μια προσπάθεια σοβαρής μελέτης του πλούσιου υλικού που σώζεται στα ΓΑΚ Αρκαδίας θα φωτίσει όλες τις πτυχές της κοινωνικής και πολιτικής ιστορίας του τόπου.

Εύα Γαλανιάδη,

Ιστορικός

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Ιωάννη Γεωργούλη, Διευθυντή των πολύ φιλόξενων ΓΑΚ Αρκαδίας για την πολύτιμη βοήθεια και υποστήριξή του, καθώς και την κυρία Κατερίνα Ζωγράφου, αρχειονόμο στην ίδια υπηρεσία, η οποία πολύ πρόθυμα με κατατόπισε.
- [2] Οι πράξεις του συμβολαιογράφου Τριπόλεως Γεωργίου Λάσκαρη βρίσκονται σε τρεις φακέλους: Ο πρώτος περιλαμβάνει τις πράξεις υπ' αριθμ. 2890-3220, ο δεύτερος τις υπ' αριθμ. 3221-3500 και ο τρίτος τις υπ' αριθμ. 3501-3850.
- [3] Για τη διοικητική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, ενδεικτικά, βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 1974, τ. ΙΒ'-ΙΓ', ΔΑΙΚΙΝ, 1998, 108-147.
- [4] HOBBSAWM, 2000, 157, 159.
- [5] ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, 1976, τ. Β2, 415. Το 1836, με το Διάταγμα 3/15 Απριλίου, ΦΕΚ 12, 6 Απριλίου 1833, «περί της διαίρεσεως του Βασιλείου και της διοικήσεώς του», ο Δήμος Τριπόλεως περιελάμβανε και τις συνοικίες και χωριά: Σέχη, Μπασιάκου, Ματζαγρά, Μπόσουνα, Άγιο Βασίλειο, Μερκοβούνι, Μπεντένι, Περθώρι, Συλίμνα, Καρτερόλι και τη Μονή Επάνω Χρέπας (ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, 1976, τ. Β2, 415).
- [6] ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ, 1973, 99.
- [7] Εξαιρετικά πλούσια είναι η έρευνα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, των συμβολαιογραφικών πηγών. Ενδεικτικά, βλ. S. McKEE, *Wills from late medieval Venetian Crete*, Washington D.C., 1993, ΣΤ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΗΣ, ΣΤ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, Μανουήλ Γρηγορόπουλος, νοτάριος Χάνδακα. Διαθήκες – απογραφές – εκτιμήσεις, Ηράκλειο, 2003, όπου και αναφορά στη μεθοδολογία ανάλυσης των συγκεκριμένων πηγών.
- [8] Συμβόλαιο υπ' αριθμ. 3092, 27.8.1846. Συμβαλλόμενα μέρη είναι ο Χρήστος Ντιβαλίκος, ποιμήν εκ Βαλτετζίου, και ο Αθανάσιος Ανδριανόπουλος, ανεπάγγελτος. Ο Ανδριανόπουλος αναλαμβάνει την υποχρέωση να υπηρετήσει τη στρατιωτική θητεία την οποία έχει κληρωθεί ο υιός του Ντιβαλίκου, αντί αμοιβής 450 δραχμών. Κατά την υπογραφή του συμβολαίου παραλαμβάνει τις πρώτες 300 δραχμές και τις υπόλοιπες θα τις εισπράξει με τόκο, αν λιποτακτήσει, όμως, θα πρέπει να επιστρέψει την προκαταβολή.
- [9] Συμβόλαιο υπ' αριθμ. 3161, 12.9.1846.
- [10] Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ', 1974, 59.
- [11] Συμβόλαιο υπ' αριθμ. 3157, 11.9.1846.
- [12] ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΈΘΝΟΥΣ, τ. Γ', 1974, 60-61.
- [13] Συμβόλαιο υπ' αριθμ. 2987, 2.8.1846 και 3115, 1.9.1846.
- [14] Συμβόλαιο υπ' αριθμ. 3124, 4.9.1846.
- [15] Συμβόλαιο υπ' αριθμ. 3072, 23.8.1846.

Βιβλιογραφία:

- Ιστορία του ελληνικού Έθνους, τ. ΙΒ'-ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1974.
- Τ. ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία της Τριπολιτσάς, τ. Β2, Έκδοσις Ενώσεως Τριπολιτών Αττικής, Αθήναι, 1976.
- D. DAKIN, Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923, Εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1998.
- E. J. HOBBSAWM, Η εποχή των επαναστάσεων, 1789-1848, Εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2000.
- Μ. ΧΟΥΛΙΑΡΑΚΗΣ, Γεωγραφική, διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος, 1821-1971, τ. Α', Αθήναι, 1973.

Από το Αρχείο του Νικολάου Γιαλούρη

Μιχάλης Πετρόπουλος

Εισαγωγή

Λίγα χρόνια πριν από το θάνατό του ο Νικόλαος Γιαλούρης μου παρέδωσε ένα φάκελο[1], στον οποίο περιέχονται ενδιαφέροντα στοιχεία για την Αχαΐα και την Αιτωλοακαρνανία, των οποίων την ευθύνη είχε στα τέλη της δεκαετίας του '50 και έως και το 1960, κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του στην Εφορεία Ολυμπίας,. Η παράδοση του αρχειακού υλικού έγινε με την προτροπή του να το αξιοποιήσω όσο αποδοτικότερα γίνεται. Πιστεύω ότι η παρουσίασή του στο Συνέδριο καλύπτει την επιθυμία του.

Βιογραφία Ν. Γιαλούρη[2]

Ο Νικόλαος Γιαλούρης γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1918 και απεβίωσε στην Αθήνα το 2011, σε ηλικία 93 ετών (εικ. 1). Αποφοίτησε από τη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας, με πτυχίο αρχικά από το Νεοελληνικό Τμήμα και ακολούθως από το Αρχαιολογικό. Συνεργάστηκε ως φοιτητής ακόμη με τον Ι. Συκουτρή, καθώς και με τον Κ. Δημαρά, με παρότρυνση του οποίου ανέλαβε να μελετήσει το φιλολογικό έργο του Αδ. Κοραή. Κατά τη διάρκεια της μελέτης αυτής αρχίζει να τον ενδιαφέρει η Αρχαιολογία και ο Δημαράς τον γνωρίζει στο Διευθυντή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου Χρήστο Καρούζο κατά τη διάρκεια της κατοχής. Το 1949 ο Νικόλαος Γιαλούρης φεύγει για την Ελβετία όπου εκπονεί το διδακτορικό του στην αρχαιολογία. Το 1950 με εξετάσεις εισάγεται στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Δουλεύει δυο χρόνια στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο πλάι στον Καρούζο, όπου του δίδεται η ευκαιρία να αποκαταστήσει δύο μνημεία, μελετώντας τα θραύσματά τους που φυλάσσονταν στο Μουσείο, το ναό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο από 309 κομμάτια, και το μεταφερόμενο από την Κέρκυρα αέτωμα του ναού της Γοργούς. Το 1952 τοποθετείται ως Επιμελητής Αρχαιοτήτων στην Ολυμπία, με σημαντικότερη συμβολή του στο Νομό την ανασκαφή και ανάδειξη της αρχαίας Ήλιδας, πέραν των άλλων εξαιρετικών ανασκαφών του. Τότε ήταν που συνδέεται με την Αχαΐα, αρχικά ως αναπληρωτής Έφορος της ΣΤ' Περιφέρειας Πατρών, από το 1954 έως το 1957, όταν ο Έφορος Πατρών Νικόλαος Ζαφειρόπουλος απουσιάζει στο εξωτερικό σε εκπαιδευτική άδεια, και κανονικά ως Έφορος Πατρών το 1959 και 1960, παράλληλα με τη διεύθυνση της ΙΘ' Εφορείας Ολυμπίας, όταν ο Ζαφειρόπουλος μετατίθεται στις Κυκλάδες. Από την περίοδο αυτήν, 1959 και 1960, προέρχονται και τα σημαντικότερα έγγραφα του αρχείου του, ενώ απουσιάζουν τελείως από αυτό έγγραφα που είχαν σχέση με την Ηλεία, πράγμα που δείχνει τη συστηματική αρχειοθέτηση που είχε κάνει στο Αρχείο του[3]. Στην Αχαΐα οι συστηματικότερες ανασκαφές του ήταν της αρχαίας πόλης στη Βλασία Καλαβρύτων[4], που ταύτισε με το αρχαίο αχαϊκό Λεόντιο, και του μυκηναϊκού νεκροταφείου της Καλλιθέας Πατρών, όπου βρήκε μάλιστα και τον σπάνιο μυκηναϊκό οπλισμό και την πανοπλία μυκηναϊού πολεμιστή της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου[5], ενώ ήταν εκείνος που προχώρησε σημαντικά την ανασκαφή του ρωμαϊκού Ωδείου Πατρών και την αναμαρμάρωσή του (εικ. 2). Ιδιαίτερος σημαντική είναι η ανασκαφή

κλασικών και ρωμαϊκών δημόσιων τετράπλευρων κτηρίων στο Αίγιο[6], η πρώτη σοβαρή ανασκαφή στην πρωτεύουσα του Β' Αχαϊκού Κοινού[7]. Η αναφορά στα ΠΑΕ είναι πολύ συνοπτική. Στο Αρχείο δεν υπάρχει ούτε το ημερολόγιο ούτε τυχόν σημειώσεις και φωτογραφίες, αλλά βρέθηκε το σχέδιο της ανασκαφής σε κλίμακα 1:50[8]. Τον Γιαλούρη διαδέχθηκε κατόπιν στην Εφορεία της Πάτρας ο Ευθύμιος Μαστροκώστας και αυτόν ο Φώτιος Πέτσας[9]. Ο Ν. Γιαλούρης ασχολήθηκε προπάντων με τη Γλυπτική και τους Ολυμπιακούς Αγώνες, καθιέρωσε την ενάλια Αρχαιολογία στην Ελλάδα και συνταξιοδοτήθηκε ως Γενικός Επιθεωρητής Αρχαιοτήτων.

Το Αρχείο

Το Αρχείο, ασφαλώς μέρος μεγαλύτερου, αφού ο Ν. Γιαλούρης είχε μεγάλη παρουσία και σε άλλες περιοχές, περιέχει 79 έγγραφα, από τα οποία τα 56 είναι δακτυλογραφημένα και τα 23 χειρόγραφα. Υπάρχουν ακόμη δύο φωτογραφίες και πέντε σχέδια ανασκαφών και κινητών ευρημάτων. Το Αρχείο δεν καλύπτει όλη τη δράση του Γιαλούρη στην Αχαΐα αλλά αυτή μπορεί να συμπληρωθεί από άλλα έγγραφα, που υπάρχουν στο αρχείο της ΣΤ' ΕΠΚΑ Πατρών. Πιστεύω ότι ιδιαίτερος σημαντικός θα είναι τα προσωπικά του αρχεία τόσο για την Ηλεία, όσο και για την περίοδο που ήταν Γενικός Διευθυντής Αρχαιοτήτων. Την ύπαρξή τους θεωρώ ως λίαν πιθανή λόγω της ύπαρξης του προσωπικού Αρχείου του για την Αχαΐα.

Τα έγγραφα του αρχείου κατατάσσονται στις εξής κατηγορίες:

I. Ημερολόγια Ανασκαφών.

II. Αναφορές Φυλάκων, Εκτάκτων Επιμελητών και του Επιμελητού στην αρχή και Εφόρου μεταγενέστερα Ν. Γιαλούρη.

III. Οικονομικά.

IV. Παραχωρήσεις Υλικού και Άδειες Μελετών.

V. Σχέδια Ανασκαφών και Κινητών Ευρημάτων

VI. Παραδόσεις Αρχαίων

VII. Άδειες Ανασκαφών

Η πλειονότητα των εγγράφων, συνολικά 50, αφορά σε αιτήσεις για παραχωρήσεις σε άλλους αρχαιολόγους υλικού από ανασκαφές του για δημοσίευση. Όλες υποβλήθηκαν μετά από την αποχώρησή του από την Εφορεία της Πάτρας, στην περίοδο που Προϊστάμενος αυτής ήταν ο Φώτιος Πέτσας, ο οποίος, για κάθε αίτημα που υποβαλλόταν μέσω του Υπουργείου, και αφορούσε σε παλαιά ευρήματα, απευθυνόταν στους προηγούμενους Εφόρους, Νικόλαο Ζαφειρόπουλο, Νικόλαο Γιαλούρη και Ευθύμιο Μαστροκώστα. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν υπάρχει στο Αρχείο κανένα παρόμοιο διαβιβαστικό έγγραφο του Ευθύμιου Μαστροκώστα προς τους προ αυτού Εφόρους, διότι πιθανότατα τα διάφορα αιτήματα απέρριπτε κατευθείαν ο ίδιος ο Μαστροκώστας, λόγω χαρακτήρα. Οι αιτήσεις αφορούσαν τόσο σε αγγεία, όσο και σε γλυπτά. Δυστυχώς στο αρχείο δεν υπάρχει κανένα αντίγραφο των απαντήσεων που έστελνε ο Γιαλούρης. Πάντως στις αιτήσεις αυτές, που κατά 98% προέρχονται από ξένους αρχαιολόγους, συναντούμε τα ονόματα σημαντικών αρχαιολόγων της περιόδου εκείνης, όπως των Philip Bruneau, Hans Joachim Kruse, Miklos Szabo, J. Roeder, H. Knell, Anton Bammer, Henry Robinson, Ingo Pini, κλπ.

I. ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

Αχαΐα, Ρωμαϊκό Ωδείο Πατρών

Οι χειρόγραφες σημειώσεις του Ν. Γιαλούρη για την ανασκαφή του ρωμαϊκού Ωδείου, αποτελούνται από 9 συρραμμένα φύλλα, από τα οποία τα 6, αποκομμένα από Μπλοκ, αφορούν την ανασκαφή της σκηνής (**εικ. 3**), έχοντα τη μορφή πρόχειρου Ημερολογίου, ενώ τα υπόλοιπα 3 είναι κόλλες γραφομηχανής και περιέχουν βιβλιογραφικές παραπομπές για τη μελέτη του μνημείου. Οι τρεις πρώτες σελίδες δεν έχουν ημερομηνία, ενώ η τέταρτη στην κορυφή φέρει την ένδειξη 6-10-[19]60 και η 5η, της οποίας συνέχεια είναι η 6η, αναγράφει 8-10-[19]60. Το Ημερολόγιο αυτό είναι πολύτιμο, διότι μας δίδει σημαντικότερες ανασκαφικές πληροφορίες, αφού έως σήμερα δεν έχει γίνει η τελική συστηματική δημοσίευση του Ωδείου[10].

Στη σελίδα 7 έχει δύο παραπομπές στα Αχαϊκά του Πausανία[11] και μία στον Πολύβιο[12] και έχει αντιγράψει και ένα απόσπασμα από το βιβλίο του J. G. FRAZER[13], σχετικό με τη χρονολογία της επιδρομής των Πατρηνών στην Φωκίδα για την αντιμετώπιση των Γαλατών. Τα στοιχεία αυτά συγκέντρωσε προφανώς, διότι ο Πausανίας αναφέρει ότι, με τα λάφυρα του πολέμου κατά των Γαλατών στη Φωκίδα το 279 π. Χ.[14], οι Πατρηνοί φιλοτέχνησαν άγαλμα του Απόλλωνα που το τοποθέτησαν αργότερα στο ρωμαϊκό Ωδείο, το οποίο κτίστηκε λίγο πριν από το 161 μ. Χ. [15]. Στη σελίδα 8 έχει παραπομπή στο Δελτίον Αρχαιολογικόν 1889[16], όπου αναφέρεται η πρώτη μερική αποκάλυψη του ρωμαϊκού Ωδείου, μία δεύτερη παραπομπή στο φιλολογικό περιοδικό *Berliner Philologische Wochenschrift*[17] και μία ακόμη στο *AJA* 5, (889)[18]. Τέλος στη σελίδα 9 έχει μία σημείωση, χωρίς παραπομπή, ότι ο Rouquerville γνώριζε την ύπαρξη του Ωδείου[19]. Στο τέλος αναγράφει *Athenaeum* June 29, προφανώς το γνωστό γαλλικό περιοδικό[20], χωρίς έτος και αρίθμηση και χωρίς να εξηγεί το λόγο[21]. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πρώτη σελίδα του Ημερολογίου έχει αναγράψει επάνω αριστερά και λοξά τον αριθμό 9836730 και από κάτω το όνομα Aupert. Ασφαλώς αναφέρεται στο γάλλο αρχαιολόγο Pierre Aupert, που εκείνη την περίοδο δραστηριοποιούνταν στο Άργος και προφανώς ήθελε να διασταυρώσει πληροφορίες με την ανασκαφή του ρωμαϊκού Ωδείου του Άργους[22].

II. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΦΥΛΑΚΩΝ, ΕΚΤΑΚΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΦΟΡΟΥ Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗ

Α' ΑΧΑΪΑ

1. Τρισελίδη χειρόγραφη αναφορά (τρία φύλλα) του φύλακα Αρχαιοτήτων αρχαίας Τριταίας Νομού Αχαΐας, με αρ. πρωτ. ΔΥ/11-5-1960, προς τον Έφορο Αρχαιοτήτων κ. Νικ. Γιαλούρη στην αρχαία Ολυμπία και αρ. πρωτ. της Εφορείας (Ολυμπίας;) 207/11-5-1960, σε συνέχεια σχετικής τηλεφωνικής αναφοράς του άλλου φύλακα κ. Σφαέλου. Αναφέρεται στην παρακολούθηση των εργασιών στο αρχαίο Ωδείο Πατρών (μεταφορά χωμάτων, συγκέντρωση κινητών ευρημάτων), καθήκον που του είχε ανατεθεί με την αρ. πρωτ. 52908/1158/5-5-1960 Απόφαση του Υπουργείου (Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων). Σημαντική είναι η πληροφορία για τη διένεξη που είχε με τον μηχανικό του έργου «κ. Κούτση», ο οποίος δεν ήθελε να του παραδώσει αρχαία που βρέθηκαν κατά τις εργασίες, κυρίως νομίσματα και ένα δαχτυλίδι, διότι κατά την άποψή του αυτά έπρεπε να τα παραδώσει μόνον στον Έφορο. Η υπογραφή του φύλακα είναι δυσανάγνωστη, αλλά, όπως προκύπτει από την επόμενη αναφορά, η

παρούσα συντάχθηκε από το φύλακα Ανδρέα Μαντά.

2. Χειρόγραφη δισέλιδη αναφορά (ένα φύλλο) του αρχαιοφύλακα του Μουσείου Πατρών Κοσμά Σφαέλου, με αρ. πρωτ. Μουσείου Πατρών 37/11-5-1960 προς τον κ. Προϊστάμενο της ΣΤ' Περιφέρειας Αρχαιοτήτων Πατρών στην αρχαία Ολυμπία και αρ. πρωτ. της Εφορείας (Ολυμπίας;) 207/11-5-1960. Με αυτήν διαβιβάζει την προηγούμενη αναφορά του φύλακα Α. Μαντά, επιβεβαιώνει όσα καταγγέλλει αυτός και δίδει περαιτέρω λεπτομέρειες για τη συμπεριφορά του μηχανικού Κούτση, ο οποίος είχε ζητήσει από τους εργάτες να παραδίδουν μόνον σε εκείνον ό,τι αρχαία εύρισκαν, καθώς και την έντονη λογομαχία που είχε μαζί του σχετικά με το θέμα αυτό στο καφενείο απέναντι από το Ωδείο. Αναφέρει δε και συγκεκριμένους εργάτες ως μάρτυρες. Σημαντική είναι η πληροφορία που δίδει για τη συμπεριφορά του αρχαιολόγου Πέτρου Στεργιαννόπουλου [23], ο οποίος, αν και Έκτακτος Επιμελητής Αρχαιοτήτων και παρά τη σχετική απαγόρευση του Γιαλούρη, προσπαθούσε να διευθύνει ο ίδιος τις εργασίες στο Ωδείο και ζητούσε από το μηχανικό να παραδίδονται σ' αυτόν τα αρχαία.

3. Δισέλιδη χειρόγραφη αναφορά (2 φύλλα) του αρχαιοφύλακα Κοσμά Ι. Σφαέλου, με αρ. πρωτ. Μουσείου Πατρών 42/16-8-1960 προς τον Έφορο «ΣΤ' και ΙΘ' Περιφερειών» στην αρχαία Ολυμπία, χωρίς Αρ. Πρωτοκόλλου Εισαγωγής της Εφορείας Ολυμπίας, με την οποία ενημερώνει για την άφιξη στο Ωδείο του Διευθυντή Αναστήλωσης Ευστάθιου Στίκα, με το μηχανικό Βασιλείου και τον υπάλληλο της Αναστήλωσης Παμφίλο, για την έναρξη των εργασιών αναστήλωσης [24]. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Ε. Στίκας λέγει στο φύλακα ότι για τις εργασίες πρέπει να παραμένει ανοικτό το Ωδείο και ότι γι' αυτές έχει ενημερωθεί και ο Ευθ. Μαστροκώστας, ο οποίος αναμένεται σύντομα για να αναλάβει τα καθήκοντά του, διαδεχόμενος τον Ν. Γιαλούρη.

4. Προσχέδιο χειρόγραφης αναφοράς, χωρίς ημερομηνία αλλά με αριθμό Πρωτοκόλλου 222 της ΙΘ' Εφορείας Αρχαιοτήτων Ολυμπίας προς το Υπουργείο Παιδείας/Δνση Αρχαιοτήτων, με την οποία ο υπογράφων Επιμελητής Γιαλούρης ενημερώνει το Υπουργείο για την ανεύρεση «στους πρόποδας [του λόφου] Κλάους Πατρών πολυγωνικού τοίχου μνημειώδους οικοδομήματος. Ενδείξεις υπάρξεως αυτόθι ετέρων μεγάλων οικοδομημάτων αρχαϊκής και κλασικής εποχής» [25].

Η αναφορά δεν έχει συνταχθεί από τον Γιαλούρη, όπως δείχνει ο γραφικός χαρακτήρας, αλλά καθ' υπαγόρευσή του, ενώ προσθέτει ο ίδιος με μολύβι τη λέξη «αυτόθι» μετά από τη λέξη υπάρξεως και πριν από τη λέξη ετέρων. Πιθανότατα απεστάλη ως τηλεγράφημα. Η αναφορά είναι ιδιαίτερος σημαντική, διότι για πρώτη φορά τώρα γίνεται γνωστό το συγκεκριμένο μνημείο, χωρίς, όμως, να προσδιορίζεται ακριβέστερα η θέση του.

5. Η με αριθμ. Πρωτ. 33/24-2-1960 του Μουσείου Πατρών τρισελίδη χειρόγραφη αναφορά (2 φύλλα) του αρχαιοφύλακα Κοσμά Σφαέλου «περί αποκαλυφθέντος αρχαίου τάφου εις Χαλανδρίτσαν Πατρών». Αναφέρεται στην ανασκαφή του γνωστού γεωμετρικού τάφου στη θέση «Σκόρος», 2 χλμ. δυτικά της Χαλανδρίτσας [26], που απεκαλύφθη από τον κάτοικο Νικόλαο Γερ. Ζαχαράκη, καθώς και όλο το ιστορικό της ανεύρεσής του. Προσθέτει ότι υπάρχουν και άλλοι τάφοι και μία αρχαία κάμιнос και προτείνει τη χορήγηση αμοιβής στον Ζαχαράκη, όχι μόνον για την ειδοποίηση για τον

τάφο αλλά και για να προσέχει στο μέλλον την περιοχή, αφού τον αρχαιολογικό χώρο αγόρασε πρόσφατα ο πατέρας του Γεράσιμος Ζαχαράκης. Προσθέτει ακόμη ότι πρέπει να γίνει σύσταση στο συνεργείο που εργάζεται για τη βελτίωση του δρόμου Χαλανδρίτσας-Καταρράκτη, να προσέχουν διότι υπάρχουν αρχαία στο πλάι του δρόμου, σύμφωνα με όσα τον ενημέρωσε ο συνταξιούχος αρχαιοφύλακας Ανδρέας Μητρόπουλος και επισημαίνει ότι άλλο συνεργείο εργάζεται στη Γουμένισσα[27].

6.Πρόκειται για σημαντική δισέλιδη δακτυλογραφημένη αναφορά (ένα φύλλο) «Περί ανασκαφής εις Βλασίαν Αχαΐας»[28], διότι αποκαλύπτει ένα περιστατικό, που έως σήμερα παρέμενε άγνωστο. Στο αρχείο τα τρία αντίγραφα της αναφοράς είναι ανυπόγραφα. Το 1957 στέλνει την αναφορά από την Ολυμπία προς το Σόν Υπουργείον Παιδείας/Δνσιν Αρχαιοτήτων, με την οποία διαμαρτύρεται, διότι το Υπουργείο εξέδωσε χρηματικό ένταλμα 5.000 δρχ. στο όνομα του Εφόρου Ν. Ζαφειρόπουλου για τη συνέχιση από αυτόν της ανασκαφής στη Βλασία Αχαΐας[29]. Θεωρεί την απόφαση άδικη, διότι την ανασκαφή είχε ξεκινήσει ο ίδιος ο Γιαλούρης προ τριετίας (1954), όταν αντικαθιστούσε στα καθήκοντά του «τον εν τη Εσπερία μετεκπαιδευόμενον τότε Έφορον της περιφερείας ταύτης κ. Ζαφειρόπουλον», αναγκασθείς να τη διακόψει λόγω περιορισμού της πίστωσης. Έκτοτε, με συνεχείς αναφορές το 1955, το 1956 και το 1957 ζητούσε έγκριση πιστώσεων για την αποπεράτωση της ανασκαφής, η οποία ουδέποτε του εδόθη, ενώ αντιθέτως δίδεται τώρα στον άρτι επιστρέψαντα Έφορο, ο οποίος ουδέν ενδιαφέρον δήλωσε ότι έχει γι' αυτήν. Περιγράφει κατόπιν περιληπτικά την ανασκαφή, οχύρωση και μικρό θέατρο (εικ. 4), για την οποία, όπως σημειώνει, είχε ενημερώσει με σχετική αναφορά το Υπουργείο, ταυτίζει τα ερείπια της αρχαίας πόλης με το αχαϊκό Λεόντιο και ζητεί να του ανατεθεί η συνέχιση της ανασκαφής[30].

7.Σε δισέλιδη δακτυλογραφημένη απάντηση (1 φύλλο) του Υπουργείου (αριθμ. Πρωτ. 104443/4420 και 104523/4424/6-9-1957) σε σχετική αναφορά του Ν. Ζαφειρόπουλου, Εφόρου Αρχαιοτήτων ΣΤ' Περιφέρειας,[31], που δεν υπάρχει στο Αρχείο, διευκρινίζεται ότι η ανασκαφή αφαιρέθηκε από τον Γιαλούρη, τον οποίο μέμφεται για την αναφορά του, γιατί διαμαρτύρονταν οι κάτοικοι για την απαγόρευση της καλλιέργειας. Υποδεικνύει στον Ζαφειρόπουλο να κάνει χρήση της πίστωσης αμέσως, για να μη χαθεί το ποσό της ανασκαφής, και αναφέρει ότι μπορούσε, εάν ήθελε, να αναθέσει τη συνέχιση της ανασκαφής στον Γιαλούρη ο ίδιος, με εσωτερική συμφωνία. Η Απρωτοκόλλητη στην Εφορεία απάντηση υπογράφεται από τον Σπ. Μαρινάτο, Διευθυντή του Υπουργείου. Από την απάντηση προκύπτει ότι ο Ν. Ζαφειρόπουλος είχε πάρει το μέρος του Ν. Γιαλούρη στη διένεξή του με το Υπουργείο.

8. Η με αριθμ. Πρωτ. 470/31-8-1958 της ΙΘ' Αρχαιολογικής Εφορείας Ολυμπίας δακτυλογραφημένη αίτηση του Ν. Γιαλούρη προς το Υπουργείο, με την οποία ζητεί να εγκριθεί α'. η σύμπραξη στην ανασκαφή του μυκηναϊκού νεκροταφείου της Καλλιθέας Αχαΐας ενός Γερμανού αρχαιολόγου, το όνομα του οποίου είναι κενό στο έγγραφο, προφανώς διότι η τότε γραφομηχανή δεν θα είχε λατινικούς χαρακτήρες[32] και θα συμπληρωνόταν αυτό με το χέρι, και β'. η διάθεση πίστωσης 5.000 δρχ. -επισημαίνοντας ότι το ΔΑΙ θα χορηγούσε 15.000 δραχμές για τη συνεργατική ανασκαφή[33]. Αν και δεν υπάρχει απάντηση, η δημοσίευση της ανασκαφής στο ΑΜ και η συμμετοχή σ' αυτήν και του Η. Biesantz δείχνουν ότι η συνεργασία εγκρίθηκε.

Β' ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

1. Αναφορά χειρόγραφη (1 φύλλο) του εκτάκτου Επιμελητή Αρχαιοτήτων Βονίτσης (Αιτωλοακαρνανίας), δημοδιδάσκαλου Δημητρίου Παπαθανασίου, προς το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας/Δνση Αρχαιοτήτων, διά του Εφόρου της ΣΤ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας. Φέρει αριθμό Πρωτοκόλλου του Έκτακτου Επιμελητή 6/13-3-1955, αλλά όχι και της ΣΤ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας. Πρόκειται για διαβιβαστικό «Πρωτοκόλλου Παραλαβής ως και Σκαριφήματος αρχαιολογικών αντικειμένων ευρεθέντων υπό του ανασκάψαντος τάφον Γεωργίου Χρηστοβασίλη, κατόπιν της υπ' αριθ. 10707/451/18-2-1955 αδείας του Σού Υπουργείου Εθνικής Παιδείας εις θέσιν Σαραντίτικο περιφέρειας Δρυμού-Βονίτσης».

2. Το συνημμένο στην προηγούμενη αναφορά «Πρωτόκολλον Παραλαβής και Παράδοσης αρχαιολογικών αντικειμένων», όπως επιγράφεται, αποτελείται από μία χειρόγραφη σελίδα, συντάχθηκε στις 7-3-1955 και είναι απρωτοκόλλητο. Οι παραλαμβάνοντες είναι ο έκτακτος επιμελητής Αρχ/των Δ. Παπαθανασίου και ο αρχαιοφύλακας Λάμπρος Τσανάκας και παραδώσας ο Γεώργιος Χρηστοβασίλης, κάτοικος Αγνάντων Άρτας. Πρόκειται για τέσσερα πήλινα αγγεία, (με συνημμένα σχέδιά τους με μολύβι, από τον Λάμπρο Τσανάκα, που, όμως, βρέθηκαν σε άλλη υπόθεση), ένα χρυσό δακτυλίδι, ένα δισκοειδές αντικείμενο εξ ορειχάλκου, ορειχάλκινη πόρπη, 32 τεμάχια οστού, ημικυκλικό μεταλλικό αντικείμενο, 4 οστέινα αντικείμενα, μικρό κρίκο και βελόνα εξ ορειχάλκου και γυάλινο σφαιρίδιο, που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή τάφου στη θέση Σαραντίτικο, περιφέρειας αρχαίου Θυρρείου και ήδη Δρυμού, από τον Γ. Χρηστοβασίλη, ύστερα από την χορηγηθείσα σ' αυτόν άδεια ανασκαφής. Στο πρωτόκολλο περιγράφεται επίσης η ανασκαφή και δίδονται οι διαστάσεις του τάφου. Βρέθηκε επίσης και μικρή μαρμάρινη σφίγγα, ύψ. 21,5 εκ., «κατά του αιγυπτιακού ρυθμού, **sic!**», σ' απόσταση 1μ. από τον τάφο, εντοιχισμένη σε αρχαίο τοίχο. Κοντά στη σφίγγα εντοπίστηκαν και 3 τεμάχια ενεπίγραφης πλάκας, που έφερε τα γράμματα ΡΥΟΣ. Το πρωτόκολλο υπογράφουν ο αιτησάμενος την ανασκαφήν Γ. Χρηστοβασίλης, ο επιστατεύων αρχαιοφύλακας Λ. Τσανάκας και ο Έκτακτος Επιμελητής Δ.Γ. Παπαθανασίου.

3. Χειρόγραφη αναφορά (μία σελίδα) του εκτάκτου Επιμελητή Αρχαιοτήτων Βονίτσης (Αιτωλοακαρνανίας), δημοδιδάσκαλου Δημητρίου Παπαθανασίου, «προς το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας/Δνση Αρχαιοτήτων, διά του κ. Εφόρου της ΣΤ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας», με αρ. Πρωτ. 8/18-4-1955 και αριθμό Πρωτοκόλλου 143/1-5-1955 της Αρχαιολογικής Περιφέρειας. Σε συνέχεια του αρ. 6/13-3-1955 εγγράφου του ο Έκτακτος Επιμελητής υποβάλλει δύο φωτογραφίες της μαρμάρινης Σφίγγας, που βρέθηκε στο Σαραντίτικο περιφέρειας Δρυμού-Βονίτσης. Οι δύο μικρές φωτογραφίες είναι συρραμμένες επάνω στην αναφορά (εικ. 5).

4. Συρραμμένη στο αριθμ. 2 Πρωτόκολλο, βρέθηκε χειρόγραφη αναφορά (μία σελίδα) του Έκτακτου Επιμελητή Αρχαιοτήτων Δημ. Παπαθανασίου, με αριθμ. Πρωτ. 2/13-3-1955, προς τον κ. Έφορον της ΣΤ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας στην Πάτρα (πρωτοκολλείται με αριθμό 111/15-4-1955). Με την αναφορά υποβάλλει δύο φωτογραφίες του κατά την 4-12-1954 ευρεθέντος αγάλματος υπό του Ιωάννου Μπάζα, κατοίκου Βονίτσης (στη θέση Σπαρτάρια, όπως φαίνεται από το συνημμένο λογαριασμό) και λογαριασμό της σχετικής δαπάνης. Φωτογραφίες, πάντως, δεν

υπήρχαν συνημμένες στο έγγραφο. Ο συνημμένος λογαριασμός είναι χειρόγραφος και αναφέρει δαπάνη 60 δραχμών για τη μεταφορά του αγάλματος από τη θέση εύρεσης στη Βόνιτσα, 10 δραχμών για τη μεταφορά από την οικία του ευρέτη στο Σχολείο και 8 δραχμών για τα έξοδα της φωτογράφισης, συνολικά 78 δραχμών. Το λογαριασμό υποβάλλει ο ευρέτης (δικαιούχος στο έγγραφο, με ημερομηνία 15-2-1955). Συνημμένες είναι ακολούθως χειρόγραφες αποδείξεις του οδηγού του τρακτέρ[34] για 60 δραχμές, ως έξοδα μεταφοράς του αγάλματος από τη θέση Σπαρτάρια στη Βόνιτσα, του εργάτη Γεωργίου Αυγουστή για 10 δρχ. και του φωτογράφου Θεοδ. Αποστολόπουλου για 8 δρχ. Τα παραπάνω σχετικά δεν έχουν σχέση με την υπόθεση του τάφου στο Σαραντίτικο, με την οποία έχουν συρραφτεί.

5. Η από 30-6-1955 χειρόγραφη (μία σελίδα) αναφορά του Γεράσιμου Παπατρέχα από τον Μαχαιρά Ξηρομέρου, προς τον «Κύριο Γιαλούρη», με την οποία του υπενθυμίζει ότι σε προγενέστερη αναφορά του είχε γνωστοποιήσει την αποκάλυψη αρχαίου τάφου ανήκοντος στον πολέμαρχο Μύννον, υιόν του πολεμάρχου Αισχρίωνος. Στη συνέχεια αναφέρει ότι ο Νομάρχης έδωσε εντολή στους Προέδρους των Κοινοτήτων να του παρέχουν κάθε βοήθεια στο έργο του, ενώ την ίδια εντολή έδωσε και ο διοικητής της υποδιεύθυνσης [Χωροφυλακής] προς τους σταθμάρχες. Καταλήγει γράφοντας ότι φιλοδοξεί να δημιουργήσει πραγματική αρχαιολογική υπηρεσία στο Ξηρόμερο. Η αναφορά δεν φέρει κανέναν αριθμό Πρωτοκόλλου.

6. Χειρόγραφη αναφορά (2 φύλλα) του Γεράσιμου Παπατρέχα, με αριθμ. Πρωτ. 10/21-6-1955, αποσταλείσα από το Χρυσοβίτσι. Επάνω αριστερά αναγράφεται ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, από κάτω Αρχαιολογική Περιφέρεια και σε τρίτη σειρά Εποπτεία Αρχαιοτήτων Ξηρομέρου. Από την τελευταία αναγραφή συμπεραίνουμε ότι ο Γερ. Παπατρέχας ήταν Έκτακτος Επιμελητής Αρχαιοτήτων. Η αναφορά του δεν φέρει αριθμό Πρωτ. της Εφορείας. Με αυτήν ενημερώνει ότι σε απόσταση 4 χλμ. από το Χρυσοβίτσι και στον δρόμο από τα αρχαία Κόροντα προς τους αρχαίους Οινιάδες, κατά την κατασκευήν αμαξιτής οδού κατεστράφη τύμβος του 5ου ή των αρχών του 4ου αι. π. Χ., συμπληρώνει δε ότι «η επιτυμβία πλαξ έχει ως το συνημμένον σχέδιον», το οποίο είναι χειρόγραφο σκαρίφημα με μολύβι[35]. Πρόκειται για την αρχική γνωστοποίηση της ανεύρεσης της επιγραφής που επισημαίνει στην προηγούμενη (αλλά μεταγενέστερη χρονολογικά) αναφορά. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Επιμελητές Αρχαιοτήτων, παρά τις φιλότιμες προσπάθειές τους, δεν ήταν σε θέση να ερμηνεύσουν σωστά τα αρχαιολογικά αντικείμενα, με φαιδρά, κάποτε, αποτελέσματα. Έτσι στην παραπάνω αναφορά του ο Επιμελητής Γεράσιμος Παπατρέχας λέει ότι βρήκε τον τάφο δύο Ακαρνάνων πολεμάρχων, όπως προκύπτει από την επιγραφή του συνημμένου σκαριφήματος, στην οποία αναγράφεται: ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΣ/ ΑΙΣΧΡΙΩΝΟΣ/ ΜΥΝΝΟΣ/ ΠΟΛΕΜΑΡΧΟΥ, από το οποίο, όμως, είναι σαφές ότι η λέξη Πολεμάρχος δεν προσδίδει ιδιότητα αλλά είναι όνομα. Πρόκειται δηλαδή για τον Πολεμάρχο, γιο του Αισχρίωνος και για τον Μύννο, γιο του Πολεμάρχου.

Ενδιαφέρουσα είναι η Κοινοποίηση του εγγράφου που κάνει προς το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας/Διεύθυνση Αρχαιοτήτων, αιτιολογώντας την ενέργειά του αυτή με το σκεπτικό ότι υπήρχε περίπτωση να απουσιάζει ο κ. Έφορος.

III. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ

Α' ΑΧΑΪΑ

1. Οκτώ φύλλα συρραμμένα, σχετικά με τις δαπάνες της ανασκαφής και αναστήλωσης του ρωμαϊκού Ωδείου Πατρών κατά το 1959.

α'. Χειρόγραφο σημείωμα (2 φύλλα) σε έντυπο της ΣΤ' Εφορείας Αρχαιοτήτων Πατρών προς τον Ν. Γιαλούρη στην Αθήνα, σχετικά με «τα τοποθετηθέντα μάρμαρα εις 3ην πτέρυγα εις τρέχοντα μέτρα». Αφορά προφανώς στα μάρμαρα που τοποθετήθηκαν κατά την αναμαρμάρωση του κοίλου του Ωδείου. Πρόκειται για ολόκληρα μάρμαρα 114, 93 μ² και τεμάχια μαρμάρων 37,65 μ². Αν και στην κάτω σελίδα αναγράφεται «εις μεταφοράν» και «συνέχεια όπισθεν», εντούτοις η πίσω σελίδα είναι κενή και η συνέχεια βρίσκεται, ως σελίδα 3, σε επόμενο, ανεξάρτητο φύλλο, όπου με την προσθήκη και άλλων τεμαχίων μαρμάρων, η συνολική επιφάνειά τους φθάνει τα 43,51 μ. Με τη σημείωση στο τέλος «τα ανωτέρω εμετρήθησαν παρουσία των μαρμαροτεχνιτών» ακολουθούν δύο υπογραφές κάτω από τη λέξη «ευπειθέστατοι», δυστυχώς δυσανάγνωστες. Πιθανότατα ανήκουν σε φύλακες, αφού διοικητικό προσωπικό δεν υπήρχε. Στην πρώτη ίσως αναγνωρίζεται το όνομα του αρχαιοφύλακα Κ. Σφαέλου.

β'. Το επόμενο έγγραφο είναι μία δακτυλογραφημένη απόφαση του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων/Δνση Αρχαιοτήτων (1 φύλλο), με αρ. Πρωτοκόλλου 71719/4813/31-8-1959, και αρ. Πρωτ. της ΣΤ' Αρχαιολογικής Περιφέρειας, 704/3-9-59, με την οποία εγκρίνεται χρηματικό ένταλμα 100.000 δραχμών από το Ταμείο Απαλλοτριώσεων και χειρόγραφα «επ' ονόματι του Νικολ. Φιλήμ. Γιαλούρη, Επιμελητού Κλασικών Αρχαιοτήτων» για την εκτέλεση εργασιών διαμόρφωσης του αρχαίου Ωδείου. Ορίζεται τρίμηνη προθεσμία για την απόδοση του εντάλματος. Την απόφαση υπογράφει ο Γεν. Γραμματέυς Ν. Καρμίρης.

γ'. Χειρόγραφο τηλεγράφημα κάποιου Μουφλουζέλλη, χωρίς λοιπά στοιχεία, προς τον Νικ. Γιαλούρη-Ολυμπία, με το οποίο του γνωρίζει ότι «χρήματα κρατήσατε τρεις χιλιάδες, δικαιολογητικά εστάλησαν ταχυδρομικώς». Η ημερομηνία είναι 29/1 (ή 9;), αλλά χωρίς έτος. Μάλλον πρόκειται για το 1959, αφού ο Γιαλούρης το έχει συρράψει μετά από το προηγούμενο έγγραφο, 31-8-1959 και πριν από το επόμενο, 26-10-1959. Δεν αναφέρεται σε τι αφορά το ποσόν αλλά ασφαλώς πρόκειται για το Ωδείο, όπως αποδεικνύεται αφενός μεν από το γεγονός ότι βρέθηκε σε ένα πακέτο εγγράφων σχετικών με το Ωδείο, αφετέρου δε από τα επόμενα έγγραφα. Απρωτοκόλλητο.

δ'. Χειρόγραφη απρωτοκόλλητη απόδειξη (1 φύλλο), και ημερομηνία Αθήνα/26-10-1959, με την οποία ο προηγούμενος Δ. Μουφλουζέλης, οδός Θηβών, στάση Θεοχαράκη, δηλώνει ότι έλαβε 40.000 δραχμές από τον 'Εφορο Αρχαιοτήτων Ν. Γιαλούρη έναντι λογαριασμού για εργασίες αναμαρμάρωσης του αρχαίου Ωδείου, συμφώνως με την εντολήν του Διευθυντού Αναστηλώσεως κ. Ε. Στίκα. Πιθανότατα ήταν ο προμηθευτής των μαρμάρων και όχι μαρμαροτεχνίτης, αφού στην οδό Θηβών στην Αθήνα υπάρχουν πολλές μάντρες οικοδομικών υλικών.

ε'. Χειρόγραφη ενυπόγραφη βεβαίωση (1 φύλλο) του Ν. Γιαλούρη σε έντυπο της ΙΘ' Εφορείας Αρχαιοτήτων της Ολυμπίας, αλλά με ημερομηνία εν Πάτραις 26-8-1959 και χωρίς αριθμό Πρωτ., με την οποία βεβαιώνει ότι για την αναμαρμάρωση της 3ης πτέρυγας του Ωδείου Πατρών απεστάλησαν 168,44 μ τρέχοντα μέτρα τεμαχίων

μαρμάρων, από τα οποία τα 114,93 μ. τοποθετήθηκαν ήδη στην 3η πτέρυγα, 43,51 μ. παραμένουν στο χώρο του Ωδείου αποθηκεύονται και 3 τεμάχια, «μήκους έκαστον 0,73 X 0,32 X 0,20 μ.» τοποθετήθηκαν στην κλίμακα.

στ'. Δακτυλογραφημένο έγγραφο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων/Δνση Αναστηλώσεως και Εκκλησιαστικής Αρχιτεκτονικής (1 φύλλο), με αρ. πρωτ. 71.719/2527/19-12-1959, προς τον Επιμελητή Αρχαιοτήτων αρχαίας Ολυμπίας κ. Ν. Γιαλούρη. Με το έγγραφο ενημερώνει ο υπογράφων Ε Στίκας ότι, ύστερα από τον ενεργηθέντα έλεγχο και τη σχετική μερική επιμέτρηση των εργασιών αναμαρμαρώσεως του αρχαίου Ωδείου Πατρών, δύναται να καταβάλει στον κ. Δημ. Γ. Μουφλουζέλη 30.000 δραχμές έναντι αποδείξεως, ενώ η εξόφληση θα γίνει μετά από την τελική επιμέτρηση και την παραλαβή του έργου. Το έγγραφο δεν έχει πρωτοκολληθεί ούτε στην Εφορεία Ολυμπίας ούτε στην Εφορεία Πατρών.

ζ'. Χειρόγραφη συμπλήρωση έντυπης απόδειξης του Δ. Μουφλουζέλη ότι παρέλαβε 30.000 δρχ. από τον κ. Ν. Γιαλούρη, 21-12-1959, απρωτοκόλλητη (εικ. 6).

η. Δακτυλογραφημένο έγγραφο του Υπουργείου Εθν. Παιδείας, κλπ./Δνση Αρχαιοτήτων/Τμήμα Διοικητικού (1 φύλλο), με αρ. Πρωτ. 21708/1317/5-4-1960 προς τον Επιμελητή Αρχ/των ΙΘ' Περιφέρειας στην αρχαία Ολυμπία και χωρίς αρ. πρωτ. Εφορείας, με το οποίο απορρίπτεται το αίτημα χορήγησης πίστωσης για τη θέρμανση του Μουσείου Πατρών, επειδή «άρχισε ήδη η εαρινή περίοδος και ακολουθεί σύντομα η θερινή».

IV. ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΕΙΣ ΥΛΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΔΕΙΕΣ ΜΕΛΕΤΩΝ

1. Δακτυλογραφημένο έγγραφο της ΣΤ' Αρχ/κής Περιφέρειας, με αρ. Πρωτ. 945/30-7-1970, προς Ν. Γιαλούρη, Δ/ντή Αρχ/των, Ν. Ζαφειρόπουλο, Έφορο Κυκλάδων και Ευθ. Μαστροκώστα, Έφορον Αρχ/των παρά τω Υπουργείω Βορείου Ελλάδος, με το οποίο ο Έφορος Φ. Πέτσας διαβιβάζει το δακτυλογραφημένο έγγραφο του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως/ΓΔΑΑ/Δνση Αρχ/των/Τμήμα Μουσείων, αρ. Πρωτ. 6331/24-3-1970, προς την ΣΤ' Αρχαιολογική Περιφέρεια, στο οποίο παρακαλείται ο Φ. Πέτσας να παράσχει κάθε διευκόλυνση στον Ph. Bruneau για να μελετήσει κορινθιακά λυχνάρια του Μουσείου Πατρών[36], και ζητεί πληροφορίες για δεσμευμένο υλικό τους. Απρωτοκόλλητο στην Εφορεία.

2. Δακτυλογραφημένο έγγραφο της ΣΤ' Αρχ/κής Περιφέρειας Αχαΐας, Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας, με αρ. Πρωτ. 909/30-7-1970, προς τους ίδιους αποδέκτες με το προηγούμενο, με το οποίο ο Έφορος Φ. Πέτσας ζητεί πληροφορίες για δεσμευμένο υλικό τους, με αφορμή το δακτυλογραφημένο έγγραφο του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως/ΓΔΑΑ/Δνση Αρχ/των και Αναστηλώσεως/Τμήμα Μουσείων, αρ. Πρωτ. 8044/3-4-1970, χωρίς αριθμό Πρωτοκόλλου της Εφορείας, με το οποίο ζητούνταν η παροχή κάθε διευκόλυνσης στον Hans-Joachim Kruse για να μελετήσει και φωτογραφήσει δημοσιευμένους γυναικείους ρωμαϊκούς ανδριάντες (**sic!**) και ρωμαϊκό αρχιτεκτονικό διάκοσμο στα Μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους.

3. Δακτυλογραφημένο έγγραφο της ΣΤ' Αρχ/κής Περιφέρειας Αχαΐας, Αιτωλοακαρνανίας και Ευρυτανίας, με αρ. Πρωτ. 968/2-8-1970, προς τους ίδιους αποδέκτες, με το οποίο ο Έφορος Φ. Πέτσας ζητεί πληροφορίες για δεσμευμένο υλικό τους, ύστερα από το δακτυλογραφημένο έγγραφο του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως/ΓΔΑΑ/Δνση Αρχ/των και Αναστηλώσεως/Τμήμα Μουσείων, με αρ. πρωτ.

15887/14-7-1970, χωρίς αριθμό Πρωτοκόλλου της Εφορείας, με το οποίο ζητούνταν η παροχή κάθε διευκόλυνσης στον κ. Guntram Koch για να μελετήσει ρωμαϊκές σαρκοφάγους[37].

4-25. Παρόμοια είναι και τα επόμενα 22 έγγραφα του Φ. Πέτσα, με τα οποία διαβιβάζονται α'. -τα αιτήματα των παρακάτω αρχαιολόγων: Του Midos Szabo για πήλινα ειδώλια ιστορικής περιόδου, της (Helen) Hughes-Brock για μυκηναϊκά και γεωμετρικά περιδέραια και περιάπτα, του G. Te Riele για επιγραφές, του J. Roeder για αγγεία, του D. Sawayanagni για επιτύμβια ανάγλυφα, της Ελπίδας Μητροπούλου για αναθηματικά ανάγλυφα κλασικής περιόδου, της J. Loomis για φωτογράφιση αρχαιολογικών χώρων και Μουσείων, της Fr. Mottas και του Ph. Bridel για αρχαία μιλιάρια, του H. Müller-Karpe για χάλκινα αντικείμενα και αγαλμάτια προϊστορικής περιόδου, του H. Knell για μετρήσεις αρχαίων ναών, της A. Vaerst για αρχιτεκτονικά κοσμήματα ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής, του M. Maass για «εκδεδομένα μόνον» επιτύμβια και ενεπίγραφα μνημεία ρωμαϊκής εποχής, του A. Bammer για ιωνικά αρχιτεκτονικά μέλη, του A. N. Jackson για όπλα, του H. S. Robinson για τα πήλινα αρχιτεκτονικά μέλη του Θεσμίου Απόλλωνος, του H. Lohmann για αγγεία γεωμετρικής εποχής του Μουσείου Πατρών, του I. Pini για προϊστορικούς σφραγιδόλιθους, του Frigyes Köszegi για δημοσιευμένα χάλκινα αντικείμενα εποχής Χαλκοκρατίας και β'. -τα αιτήματα των φωτογράφων Goesta Hellner για φωτογράφιση γλυπτών του Μουσείου Πατρών, Gocan Eugen για αρχαιολογικούς χώρους και εκθέματα Μουσείων, Ortolf Harl για εκθέματα Μουσείων και του Εθνικού Οργανισμού Ελληνικής Χειροτεχνίας για διάφορα εκθέματα.

V. ΣΧΕΔΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ.

A' ΑΧΑΪΑ

1. Πάτρα, Οικόπεδο οδού Αράτου και Κορίνθου 180(;)

Ερασιτεχνικό σχέδιο-σκαρίφημα με μολύβι σε λευκή κόλλα, εκπονημένο από τον αρχαιοφύλακα Κοσμά Σφαέλο. Πρόκειται για σωστική ανασκαφή σε οικόπεδο στη γωνία των οδών Κορίνθου και Αράτου (εικ. 7), το οποίο δεν δόθηκε στα Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου[38]. Δυστυχώς δεν προσδιορίζεται σε ποια από τις τέσσερις γωνίες των διασταυρούμενων αυτών δρόμων αναφέρεται. Μπορούμε να αποκλείσουμε ασφαλώς μόνον την ΒΑ γωνία (Κορίνθου 117), δεδομένου ότι εκεί βρίσκεται διατηρητέο νεοκλασικό κτήριο, όπως ίσως και τη ΝΑ γωνία (Κορίνθου 119), επειδή εκεί βρίσκεται πολυκατοικία και το 1960 δεν υπήρχαν ακόμη πολυκατοικίες στην Πάτρα. Επομένως απομένουν οι άλλες δύο γωνίες, η ΒΔ, Αράτου 33 και Κορίνθου 180, όπου το 1978 είχα πραγματοποιήσει σωστική ανασκαφή σε τμήμα του ρωμαϊκού νεκροταφείου[39], και η ΝΔ, Αράτου και Κορίνθου 182: Εκεί σώζεται ισόγειο κτίσμα, με τσιμεντένιες κολώνες στην προς το πεζοδρόμιο της οδού Κορίνθου στοά, σε χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό ρυθμό των δεκαετιών του '50 και του '60. Κατά την ανασκαφή του 1978 (Αράτου 33), οι ιδιοκτήτες μας διαβεβαίωναν ότι τα αρχαία είχαν ξανασκαφτεί από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, όταν κτιζόταν το σπίτι που κατεδαφίστηκε, και είχαν καταχωθεί. Εντούτοις τα αρχαία της ανασκαφής αυτής, κτιστός ταφικός ρωμαϊκός περίβολος (opus testaceum) και δεξαμενή, δεν έχουν καμία σχέση με τα αρχαία που αποτυπώνονται στο σχέδιο του Αρχείου. Επομένως, φαίνεται πιθανότερο ότι το σχέδιο αυτό αντιστοιχεί σε ανασκαφή του έναντι οικοπέδου,

Αράτου και Κορίνθου 182. Στο αφελές αλλά προσεκτικό σχέδιο, εν μέρει κάτοψη, εν μέρει αξονομετρικό της ανασκαφής, φαίνεται πειόσχημος ταφικός περίβολος, περιβαλλόμενος από όρθιες λίθινες πλάκες, πάχ. 0,16μ., που συνδέονται με μεταλλικούς συνδέσμους στην επάνω στενή επιφάνεια και βαίνουν σε χαμηλή λίθινη βάση από όμοιες οριζόντιες πλάκες. Ο περίβολος, διαστ. 3,75X1,91μ., είχε τάφο λακκοειδή, με γυάλινο τεφροδόχο αγγείο, καλυπτόμενο από ορθογώνια πλάκα (τάφος 1) στο κέντρο της μιας μακριάς πλευράς[40], πιθανώς της δυτικής εάν συνδυάσουμε τις πληροφορίες συνημμένου σημειώματος στο σχέδιο και του BCH. Στο εσωτερικό του σημειώνονται δύο ακόμη πλακοσκεπείς τάφοι, τάφοι 2 και 4, χωρίς όμως λεπτομερή σχεδίαση ο 4. Συνολικά σημειώνονται 7 τάφοι και δύο τεφροδόχοι αμφορείς. Υπάρχει και δεύτερο σχέδιο-σκαρίφημα με μολύβι, μόνον της κάτοψης και δύο όψεων του περιβόλου, όπου σημειώνονται οι διαστάσεις του. Ενώ στο BCH τα από πλάκες τοιχώματα αναφέρονται με ύψος 0,70μ., στο σχέδιο έχουν 0,356μ., βαίνουν δε σε οριζόντια τοποθετημένες παρόμοιες πλάκες. Μαζί βρέθηκε και το συνημμένο χειρόγραφο σημείωμα-περιγραφή της ανασκαφής, με ημερομηνία 16-6-1960[41], όπου μάλιστα δίδεται και η πληροφορία ότι τα βαθύτερα αρχαία καταχώθηκαν, πράγμα που συμφωνεί με τον ισχυρισμό των ιδιοκτητών του οικοπέδου των οδών Αράτου 33 και Κορίνθου 180. Όποιο, πάντως, και αν είναι το οικόπεδο, στη διασταύρωση αυτή βρίσκεται η συνέχεια του Βόρειου Ταφικού Δρόμου της αρχαίας Πάτρας ανατολικά του περιβόλου, κατά μήκος του οποίου είχε ιδρυθεί το αρχαιότερο νεκροταφείο της πόλης, στο β' μισό του 5ου αι. π. Χ. [42], που εξακολούθησε να είναι σε χρήση έως την πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Το σκαρίφημα, παρά τις ελλείψεις του σε κάποια σημαντικά μέτρα αλλά και την απουσία των ορίων του οικοπέδου, που θα διευκόλυνε την ταύτισή του, αποκαταστάθηκε κατά το δυνατόν από τη σχεδιάστρια κ. Μαρία Πετροπούλου-Φιλιππούλου (εικ. 8). Στο αποκατεστημένο σχέδιο φαίνεται η κάτοψη των αρχαίων, ενώ με στιγμές γεμίζονται τα αρχαία, των οποίων τόσο η θέση όσο και οι διαστάσεις δεν προσδιορίζονται στο χειρόγραφο σχέδιο με σαφήνεια.

2. Αίγιο, οδός Σολωμού και Ρούβαλη 1

Σχέδιο σε ριζόχαρτο με μολύβι, υπό κλίμακα 1:50, της ανασκαφής στην οδό Σολωμού και Ρούβαλη 1, κοντά στη Δεξαμενή, που έχει εκπονηθεί από το μηχανικό του Δήμου Αιγίου (υπογραφή δυσανάγνωστη) και χρονολογία «Δεκέμβριος 1953». Αν και δεν αναφέρεται ο αριθμός της οδού Σολωμού, είναι σαφές ότι πρόκειται για το συγκρότημα των δύο τετράπλευρων οικοδομημάτων της κλασικής περιόδου (ένα του 5ου και ένα του 4ου αι. π. Χ.), που είχε ανασκάψει ο Ν. Γιαλούρης το 1953/1954[43]. Επάνω στο σχέδιο υπάρχουν επεξηγήσεις για τον τρόπο κατασκευής των διαφόρων τοίχων και δαπέδων των κτηρίων. Το σχέδιο είναι πολύτιμο, διότι στη δημοσίευση των ΠΑΕ έχει δοθεί μόνον φωτογραφία και στο Αρχείο της Εφορείας δεν υπάρχει κανένα σχέδιο της ανασκαφής[44]. Το σχέδιο του μηχανικού απλώς μεταφέρθηκε σε κανονικό σχέδιο σε μελάνι από την κ. Μαρία Πετροπούλου-Φιλιππούλου, χωρίς ωραιοποίηση (με όλες τις σχεδιαστικές αδυναμίες) αλλά και με όλες τις γραπτές περιγραφές του μηχανικού, οι οποίες βοηθούν στην κατανόηση της δόμησης των οικοδομημάτων (εικ. 9).

Β' ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Βόνιτσα (:)

Μετά από το προηγούμενο σχέδιο της Πάτρας, ακολουθούσαν δύο φύλλα με χειρόγραφα ερασιτεχνικά σχέδια με μολύβι και χειρόγραφες περιγραφές τεσσάρων αγγείων, χωρίς καμία ένδειξη για την προέλευσή τους (**εικ. 10, 11**). Η υπογραφή των σχεδίων και των περιγραφών είναι δυσανάγνωστη, ίσως το όνομα είναι Λ. Ρ. Τσανάκας, δηλαδή ο αρχαιοφύλακας Βονίτσης. Τα τέσσερα αγγεία και ο αρχαιοφύλακας δείχνουν ότι πρόκειται για το σχέδιο των τεσσάρων αγγείων από τη θέση Σαραντίτικο του Δρυμού-Βόνιτσας, που αναφέρονται ως συνημμένα στο από 7-3-1955 Πρωτόκολλο Παράδοσης και Παραλαβής[45]. Τόσο το ερασιτεχνικό σχέδιο, όσο και οι απλοϊκές περιγραφές των αγγείων δείχνουν να επιβεβαιώνουν ότι αυτά έγιναν από τον αρχαιοφύλακα. Μία χαρακτηριστική περιγραφή είναι η εξής: «Αγγείον εκ πηλού ραβδωτόν άνευ χρώματος και άνευ λαβής (χερούλια)».

VI. ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

ΑΧΑΪΑ, Πάτρα

1. Χειρόγραφο δισέλιδη αναφορά με μολύβι (1 φύλλο), μάλλον του Ν. Γιαλούρη, προς το Σεβαστόν Υπ.[ουργείον] Παιδείας/Δ/νση Αρχαιοτήτων (**εικ. 12**). Χωρίς ημερομηνία αλλά με αριθμ. Πρωτ. 1677. Μάλλον αποτελεί προσχέδιο, αφού είναι γεμάτη διορθώσεις. Με την αναφορά αυτή ενημερώνει το Υπουργείο για την παράδοση από τον Αλέξανδρο Ζώτο, κάτοικο Πατρών, οδός Ρήγα Φεραίου 45, ενός αργυρού ενεπίγραφου αρτοφορίου του 18ου αι. και ενός ενεπίγραφου χάλκινου ελάσματος του τέλους του 4ου αι. π. Χ. Χαρακτηρίζει δε την επιγραφή του ελάσματος «λίαν ενδιαφέρουσα, ως (διότι) πρόκειται περί ψηφίσματος αθηναϊκού της Βουλής και του Αρείου Πάγου εν σχέσει προς υπηρεσίαν εκτελεσθείσαν εν Σουνίω». Ο παραδώσας δήλωσε ότι τα ανεύρε προσφάτως μετά τον θάνατο του παππού του και τα παρέδωσε αυθορμητώς στον Έφορο στις 20-4-1954. Προτείνει δε τη χορήγηση αμοιβής στον παραδώσαντα, 200 δραχμών για το αρτοφόριο, για το οποίο συνεννοήθηκε και με τον Έφορο κ. Μανώλη Χατζιδάκι, και 250 δραχμών για το χάλκινο έλασμα, αφού γι' αυτό συνεννοήθηκε με τον Διευθυντή του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου κ. Καρούζον. Αντί υπογραφής υπάρχει δυσανάγνωστη μονογραφή. Παραθέτει δε τις αναγνώσεις των δύο επιγραφών ως εξής:

I. Επιγραφή Αρτοφορίου[46]

+: ΔΕΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΟΥΛΩΝ

ΤΟΥ ΘΕΟΥ: ΕΜΑΝΟΥΛ: ΠΡΟΣ:Κ

ΤΟΥ: ΖΑΦΙΡΙΟΥ: ΑΠΟΣΘΛΙ

ΤΟΥ: ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ: ΤΟΥ

ΝΙΚΟΥ: ΤΟΥ

II. Επιγραφή χάλκινου ελάσματος

ΗΞΑΡΕΙΟΥ ΠΑΓΟΥΛΒΟ

ΛΗΚΑΙΗΒΟΥΛΗΤΩΝ Α

ΔΗΜΟΣΣΩΖΟΝΤΑ ΩΔΙΚΟ

ΣΟΥΝΙΑΙΑΤΡΟΝΙΑΚΟΡΕ

ΣΑΝΤΑΕΝΤΩΙΕΠΙΣΤΡΑΤΟ
ΔΟΥΑΡΧΟΝΤΟΣΕΝΤΑΥΤΩ
ΚΛΕΙΔΟΥΧΟΥΝΤΟΣΣΟΥΝ[47]

VII. ΑΔΕΙΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑ

1.Εις διπλούν χειρόγραφη αίτηση του Κελάφη (ή Κελάλη) Γεωργίου, κατοίκου Ανατολικής Φραγκίστης Ευρυτανίας, από 27-4-55 (1 φύλλο εκάστη), προς το Υπουργείον Παιδείας και Θρησκευμάτων/Τμήμα Αρχαιοτήτων, με την οποία ζητεί άδεια διενέργειας ανασκαφής στη θέση «Ελληνικά» της Περιφέρειας των Κοινοτήτων Σιδήρων και Αγίου Βασιλείου του Νομού Αιτωλοακαρνανίας. Επειδή η αίτηση κλείνει από κάτω με τα: Ευπειθέστατος/ Ο αιτών/ υπογραφή αλλά χωρίς υπογραφή και δεδομένου ότι ο γραφικός χαρακτήρας ομοιάζει με άλλων εγγράφων του Γιαλούρη, υποθέτω ότι το συγκεκριμένο έγγραφο ήταν ένα προσχέδιο της αίτησης, που ετοίμασε ο Γιαλούρης για να το διαβιβάσει στον ενδιαφερόμενο προς υπογραφή και αποστολή στο Υπουργείο. Επειδή, όμως, υπάρχουν δύο πανομοιότυπα αντίτυπα, γραμμένα δύο φορές, και όχι ως αντίγραφο από καρμπόν το δεύτερο, φαίνεται πιθανότερο ότι μάλλον δεν απέστειλε ποτέ το υπόδειγμα στον ενδιαφερόμενο, διότι διαφορετικά το ένα θα απέστελλε στον ενδιαφερόμενο και το άλλο θα κρατούσε στο Αρχείο της Εφορείας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το Αρχείο το Ν, Γιαλούρη προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για τη λειτουργία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας σε μία δύσκολη περίοδο της νεότερης Ελλάδας, δηλαδή την πρώτη δεκαετία μετά από τον Εμφύλιο, ενώ διασώζει και σπάνιες πληροφορίες για αρχαία, κινητά και ακίνητα, προπάντων του Νομού Αχαΐας και δευτερευόντως του Νομού Αιτωλοακαρνανίας. Η προσεκτική τακτοποίηση του Αρχείου από τον ίδιο το Νικόλαο Γιαλούρη επιβεβαιώνει τη φήμη του ως ενός πολύ οργανωτικού ανθρώπου.

Η παρούσα μελέτη αφιερώνεται στη μνήμη του[48].

Επίμετρο

Εντοπίστηκε, μετά την κατάθεση του κειμένου, στο διαδίκτυο ιστορική φωτογραφία των Αν. Ορλάνδου, Ι. Βασιλείου και Ν. Ζαφειρόπουλου στο αρχαίο Ωδείο το 1958 πριν από την αναμαρμάρωσή του (εικ. 13).

Μιχάλης Πετρόπουλος,
Δρ. Αρχαιολόγος,
Έφορος Αρχαιοτήτων ε.τ.
της ΛΘ'ΕΠΚΑ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Δια της αρχαιολόγου της ΣΤ' ΕΠΚΑ Δρος Γ. Αλεξοπούλου.
- [2] Από το Δελτίο Τύπου του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού της 25-11-2011 για το θάνατο του Ν. Γιαλούρη · Ε. ΣΚΑΒΔΗ, εφημερίδα *ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΒΗΜΑ*, 30-11-2011.
- [3] Ο φάκελος που μου παραδόθηκε είχε τίτλο «Αρχείο Αχαΐας».
- [4] ΥΑΛΟΥΡΙΣ 1959 · ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1980, 132-3, σημ. 4.
- [5] BCH 78(1954), 124 · ΥΑΛΟΥΡΙΣ 1960 · VERMEULE 1960, 13-16 · PAPADOPOULOS 1978-1979, 28, nr. 20-21 · ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1980, 79, υπόμνημα εικόνας 25 · GIANNOROPOULOS 2008, 52-55, με όλη τη σχετική βιβλιογραφία. Ο καθηγητής Αθ. Παπαδόπουλος ανέσκαψε συστηματικά τα δύο μυκηναϊκά νεκροταφεία της Καλλιθέας στις θέσεις «Λαγανιδιά» και «Ραμπαντάνια». Βλ. σχετικά, Th. PAPADOPOULOS, *Mycenaean Achaea*, SIMA LV:1, 1979, 27 · ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΟΝΤΟΡΛΗ-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ 2006 · ΜΟΣΧΟΣ 2007, 24. 36 · Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1958, 167-176 · Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ, *ΕΡΓΟΝ*, 1958, 139-142.
- [6] ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ 1954 · BCH 78(1954), 125 · ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1980, 142.
- [7] ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1999, 37.
- [8] Βλ. παρακάτω, κεφάλαιο V, Σχέδια Ανασκαφών και Κινητών Ευρημάτων.
- [9] Για την ανασκαφή του Ν. Γιαλούρη στο γεωμετρικό νεκροταφείο ταφικών πύλων στον Βοβοδά Αιγίου, σήμερα Κάτω Μαυρίκι, BCH 84(1960), Chr., 690, δεν βρέθηκε κανένα στοιχείο στο Αρχείο του, ούτε σημειώσεις ούτε σχέδιο ούτε φωτογραφίες.
- [10] Για μια συνοπτική παρουσίαση της έρευνας του 1960, βλ. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ 1960, 136-137 · Για τη συνέχιση της ανασκαφής και τη δημοσίευση χαρακτηριστικών κινητών ευρημάτων, ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, ΑΔ 16(1960), 1962, Β'1, 138-144 · BCH 85(1961), 680-681 · Για την παλαιότερη έρευνα στη σκηνή του Ωδείου, βλ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1957 · Για μια σφαιρική παρουσίαση του Ωδείου, Ευθ. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, λήμμα «Ωδείον», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Συμπλήρωμα*, 1964, 1066 · Για το Ωδείο η πληρέστερη επιστημονική προσέγγιση έως σήμερα παραμένει του MEINEL 1980, 280 · Βλ. ακόμη ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1980, 110-114. Σημαντική είναι και η συμβολή της ΓΑΤΟΠΟΥΛΟΥ, η οποία στην πτυχιακή της εργασία ασκεί και κριτική για την αναστήλωση του μνημείου.
- [11] ΠΑΥΣ. VII, 20.6 και ΠΑΥΣ. VII, 18.6.
- [12] ΠΟΛΥΒ., xl 3.
- [13] Δεν αναφέρει σελίδα αλλά αυτά που αντιγράφει εκτίθενται στον FRAZER 1898, σελίδα 143.
- [14] ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1980, 91, σημ. 2 · Για αμφισβήτηση της παραπάνω χρονολογίας, ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1999, σημ. 168..
- [15] ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1980, 110, σημ. 1 και 111, σημ. 1 και 2.
- [16] *Δελτίον Αρχαιολογικόν* 1889, Μάρτιος, 62 κ.ε.
- [17] *Berliner Philologische Wochenschrift* 9, 1889, 1066.
- [18] Πρόκειται για το AJA 5, 1889, σελ. 378. Ο A.L. FROTHINGHAM, «Archaeological News from Greece», αποδελτιώνει την πληροφορία της εφημερίδας *ΕΣΤΙΑ*, 2.6.1889, που την μεταφέρει από την εφημερίδα *ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΩΝ ΠΑΤΡΩΝ*, για την ανασκαφή του Ωδείου Πατρών, η οποία απέδειξε ότι δεν επρόκειτο για συγκρότημα ρωμαϊκών λουτρών, όπως πιστευόταν έως τότε, αλλά για ρωμαϊκό Ωδείο. Περιγράφονται τα πρώτα ευρήματα της ανασκαφής και αναφέρονται τα κινητά ευρήματα, νομίσματα ρωμαϊκά και βυζαντινά και δύο ρωμαϊκά ενυπόγραφα λυχνάρια. Το μνημείο εντοπίστηκε κατά την αφαίρεση χώματος για την επιχωμάτωση του λιμένα Πατρών από τον τεχνητό λόφο Στράνη, που είχε δημιουργηθεί στην επίχωσή του, μια και έως τότε το μνημείο χρησιμοποιούνταν ως σκουπιδοτόπος-χωματερή της πόλης, TRIANTAFYLLOU 1980, 429. Η *ΕΦΗΜΕΡΙΣ* της Πάτρας την 9-11-1890, φύλλο 313, σ. 2, αναφέρει ότι ύστερα από τις εκτεταμένες εκσκαφές στο οικόπεδο της συνοικίας του Αγ. Γεωργίου, όπου ήλθε στο φως το ρωμαϊκό Ωδείο, η Αρχαιολογική Εταιρεία αποφάσισε να αγοράσει το οικόπεδο και να ολοκληρώσει τις ανασκαφές.
- [19] Την πληροφορία είχε το δημοσίευμα του AJA 5, 1889, 378 · ROUQUEVILLE 1826, IV, 364.
- [20] *Bulletin Archéologique de l'ATHENAEUM Français [BAAF]* · Με την ίδια ονομασία υπάρχει και ιταλικό περιοδικό: *ATHENAEUM*, *Studi di Letteratura e Storia dell' Antichita'*, pubblicati sotto gli

auspici dell'Università di Pavia.

[21] Την πληροφορία για το *ATHENAEUM* είχε δανειστεί από το δημοσίευμα του *AJA* 5, 1889, 378, το οποίο παραπέμπει σ' αυτό, προφανώς διότι αναφέρεται επίσης στην ανασκαφή του Ωδείου.

[22] Για το Ωδείο του Άργους, βλ. R. GINOUVÈS, *Le Théâtre à gradins droits et l'Odéon d'Argos*, Paris 1972.

[23] Γεννήθηκε στη Σπάρτη το 1888, αλλά ζούσε στην Πάτρα, Ήταν Έκτακτος Επιμελητής Αρχαιοτήτων. Το 1922 είχε δημοσιεύσει στα γερμανικά βιβλίο για τα αρχαία Λουτρά (Αθήνα). Πολλά ακόμη αρχαιολογικά άρθρα του είχαν δημοσιευθεί στον τοπικό τύπο, *ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ* 1980, 363.

[24] Για την πορεία της αναστήλωσης (στην οποία συνέβαλε οικονομικά τα μέγιστα ο Πατρινός αρχιτέκτων Ι. Βασιλείου) και ενμέρει της ανασκαφής, βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Αν., σε *ΠΑΕ* 1959(1965), 242, *ΠΑΕ* 1960(1966), 342-343, *ΠΑΕ* 1961(1964), 226-227, *ΤΟ ΕΡΓΟΝ* 1957(1958), 69, *ΤΟ ΕΡΓΟΝ* 1959(1960), 182-184, *ΤΟ ΕΡΓΟΝ* 1960(1961), 226-228, *ΤΟ ΕΡΓΟΝ* 1961(1962), 231-234. Βλ. ακόμη *BCH* 83(1959), 619, *BCH* 85(1961), 680-681, *BCH* 86(1962), 749 · ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, Ε., *ΑΔ* 16(1960), 138-144 · *ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ* 1980, 429-430. Η αναστήλωση ουδέποτε ολοκληρώθηκε. Το επιθέατρο, αν και ξανακτίστηκε, δεν αναμαρμαρώθηκε, πιθανότατα λόγω λανθασμένης αποκατάστασης των πλίνθινων υποβάθρων των εδωλίων. Είναι χαρακτηριστικό ότι το ύψος τους δεν είναι σταθερό, αφού ακόμη και στην ίδια σειρά διαφέρει το ύψος των εδωλίων της αριστερής πλευράς από εκείνων της δεξιάς πλευράς του κοίλου.

[25] Ο λόφος Κλάους αποτελεί χαμηλή απόληξη του Παναχαϊκού Όρους και βρίσκεται στην περιοχή της Κοινότητας του Πετρωτού, 8 χλμ. ΝΑ της Πάτρας. Έλαβε το όνομά του από το γνωστό οινόκαστρο της Αχάια-Κλάους, που έχει ανεγερθεί σε πλάτωμα, ψηλότερα των υπωρειών του λόφου. Στο χώρο του ανασκάφηκε αργότερα από τον καθηγητή Αθ. Παπαδόπουλο σημαντικό μυκηναϊκό νεκροταφείο. Βλ. τελευταία με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία, PASCHALIDIS, McGEORGE 2009.

[26] *ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ* 1960, 138 · *BCH* 85(1961), 682.

[27] Στην πορεία εκτέλεσης του έργου εντοπίστηκαν και ανεσκάφησαν δύο μυκηναϊκοί θαλαμωτοί τάφοι από μεγάλο νεκροταφείο, ένα μικρό τμήμα του οποίου είχε ανασκάψει παλαιότερα και ο Ν. Κυπαρίσσης, *ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ* 1960, «Βρυσάρι», 138 · *BCH* 85(1961), 682. Για νεότερες έρευνες από Μ. Πετρόπουλο, Λ. Παπάζογλου, βλ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ-MANIOΥΔΑΚΗ 1999, *passim*.

[28] Αρ. Πρωτ. ΙΘ' Εφορείας Αρχ/των Ολυμπίας, 414/23-8-1957.

[29] Με το αρ. 7887403330/25-7-1957 Χρηματικό Ένταλμα.

[30] Για την ανασκαφή, βλ. *BCH* 83(1959), 620.

[31] Αναφέρεται στο έγγραφο ο αριθμός Πρωτ. 215 ε.έ. της αναφοράς, χωρίς ημερομηνία.

[32] Στη δημοσίευση, όμως, *YALOURIS* 1960. 42, σημ. 2, αναφέρεται ως συνεργάτης ο Dr. H. Biesantz

[33] Για την ανασκαφή, βλ. στην αρχή το κεφάλαιο «Βιογραφία Γιαλούρη».

[34] Υπογραφή δυσανάγνωστος, ίσως Θ. Μπίκας ή Μπίκος.

[35] Όπως φαίνεται από το σκαρίφημα οι διαστάσεις της επιτύμβιας πλάκας ήταν 0,45X0,30X0,20μ. και το ύψος των γραμμάτων 3 εκ.

[36] *BRUNEAU* 1971, 479-492 και 1977, 257-258 · *ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ* 1978 · *ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ* 1999, 22.

[37] Βλ. Για τις σαρκοφάγους της Αχαΐας, *KOCH, SICHTERMANN* 1982, 358 κ.ε..

[38] Στοιχεία για την ανασκαφή έχει, όμως, ο G. Daux, *BCH* 85(1961), 682, προφανώς ύστερα από προσωπική ενημέρωση από τον Ν. Γιαλούρη, πράγμα που συνηθιζόταν εκείνη την περίοδο, όπου, όμως, δεν αναφέρεται αριθμός οδού. Η συνοπτική παρουσίαση ομιλεί για ανασκαφή στο ρωμαϊκό νεκροταφείο, μεγάλο αριθμό κεραμοσκεπών τάφων, φτωχούς γενικά τάφους με λυχνάρια ή πήλινα αγγεία και έναν μνημειώδη ρωμαϊκό τάφο, σε μορφή ορθογώνιου ταφικού περιβόλου, διαστ. 3,75 X 1,90μ και με ύψος τοιχωμάτων (από λίθινες πλάκες) 0,70μ. Στο μέσο της μιας στενής πλευράς του μέσα σε λάκκο στο έδαφος βρέθηκε ακέραιο γυάλινο τεφροδόχο αγγείο, ύψους 0,30μ., με τη στάχτη του νεκρού του τάφου. Βρέθηκαν και μικρότερα πήλινα και γυάλινα αγγεία.

[39] ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ, Ι., «Αράτου 33 και Κορίνθου», *ΑΔ* 33(1978), Β' 1, 1985, 96.

[40] Στο *BCH* 85(1961), 682, αναφέρεται ότι ο τάφος ήταν στο μέσον της στενής πλευράς.

[41] Το σημείωμα λέει τα εξής (διατήρηση σύνταξης και ορθογραφίας): «Πλησίον του μνημείου εις το δυτικόν τμήμα-τάφος ομαδικός κτισθείς υπό διάφορον αρχαίον υλικόν (κεράμους, πλίνθους και λίθους, καθώς και από υλικόν μεγάλων τεφροδόχων αμφορέων. Στο ακριβές μήκος δεν ήτο δυνατόν να εξακριβωθεί διότι αμφοτέρων των πλευρών τα άκρα δεν σώζονται. Διακρίνονται επί της προσόψεως τούτου (προς Δ.) ίχνη αμμοκονιάματος με 2-3 προεξοχάς. ΣΠιθανώς το ανωτέρω -παλαιότερον- να χρησίμευε ως είσοδος του πλησίον μνημείου με 2-3 σκαλοπάτια. ΣΣωζόμεναι διαστάσεις 2.10 X 1,08+0,05 αμμοκονίαμα, και προεξοχή κατά 0,10μ. όπου συνεχίζει κάτωθεν αυτού θεμέλιον του ανωτέρω (τάφου;). Βάθος από του ύψους της επιφανείας της οριζοντίου πλάκας του πλησίον μνήματος 0,75μ. ΣΕκ των διαφόρων οστράκων πηλίνων αγγείων ανευρέθησαν και όστρακα αγγείων-ρωμαϊκών-εστιλβωμένων με αναγλύφους παραστάσεις. Βλ. σχετ. δείγματα εντός κιβωτ[ίου]. Εκτός του ανωτέρω υπάρχουν υπολείμματα ναλίνων δακρυδόχων αγγείων. ΣΜετά και της ανωτέρω ερεύνης ήρχισεν η επίχωσις των ανασκαφέντων-βαθέος [βαθέων;-]σημείων, διατηρηθέντων μόνον ορισμένων στοιχείων και του αποκαλυφθέντος μνημείου.

[42] ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1999, 37, σημ. 166.

[43] ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ 1954 · BCH 78(1954), 125· ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1980, 142.

[44] Όταν είχα διαπιστώσει την έλλειψη του σχεδίου, η σχεδιάστρια κ. Μαρία Πετροπούλου-Φιλιππούλου εκπόννησε σχέδιο κάτοψης το 1978, 24 χρόνια μετά από την ανασκαφή, επομένως με τα σωζόμενα πλέον στοιχεία.

[45] Βλ. παραπάνω «Αναφορές Αιτωλοακαρνανίας», αρ. 2.

[46] Διατηρείται ακριβώς η αντιγραφή του Ν. Γιαλούρη. Μόνον τα συμπλήματα και οι προσθήκες γραμμάτων από επάνω απλοποιήθηκαν.

[47] Διατηρείται ακριβώς η αντιγραφή του Ν. Γιαλούρη.

[48] Οι προσωπικές μας σχέσεις είχαν αναπτυχθεί ιδιαίτερα κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του, όταν με την ευκαιρία της συνεργασίας μας για την Ανάδειξη του Αρχαιολογικού Χώρου της Βλασίας διαπιστώσαμε, πέραν της αγάπης μας για την Αρχαιολογία, ότι είχαμε και οι δύο τους πατέρες μας καταγόμενους από τη Σμύρνη και τις μητέρες μας από την Άνδρο. Βέβαια και ο ίδιος είχε γεννηθεί στη Σμύρνη, το ίδιο έτος με τον πατέρα μου Θεόδωρο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

BRUNEAU 1971: Ph. Bruneau, "Lampes Corinthiennes", BCH 95(1971), 437-501.

BRUNEAU 1977: Ph. Bruneau, "Lampes Corinthiennes, II", BCH 101(1977), 249-295.

ΓΑΤΟΠΟΥΛΟΥ, Αρχαίο Ωδείο Πατρών, πτυχιακή εργασία, χωρίς έτος έκδοσης.

ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ 1954: Ν. Γιαλούρης, «Ανασκαφή εν Αιγίω», ΠΑΕ(1954), 287-290.

ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ 1960 : Ν. Γιαλούρης, ΑΔ 16(1960), 1962, Χρονικά, 136-138.

FRAZER 1898: J.G. Frazer, *Pausanias' description of Greece*, London.

GIANNOPOULOS 2008: Th. Giannopoulos, *Die letzte Elite der mykenischen Welt: Achaia in mykenischer Zeit und das Phänomen der Kriegerbestattungen im 12.-11. Jahrhundert v. Chr.*, Bonn.

KOCH, SICHTERMANN 1982: G. Koch, H. Sichtermann, mit einem Beitrag von F. Sinn-Henninger, *Römische Sarkophage. Handbuch der Archäologie*, München.

MEINEL 1980: R. Meinel, *Das Odeion: Untersuchungen an überdachten antiken Theatergebäuden*, Frankfurt am Mainz.

ΜΟΣΧΟΣ 2007: Ι. Μόσχος, *Οι Μυκηναίοι στην Αχαΐα*, περιοδικό Φαίδιμος 1, Εταιρεία Μελετών Μυκηναϊκής Αχαΐας, Πάτρα.

ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 1980: Ν. Παπαχατζής, *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις: Αχαϊκά και Αρκαδικά*, Αθήνα.

PAPADOPOULOS 1978-1979: Th.J. Papadopoulos, *Mycenaean Achaea*, σειρά *Studies in Mediterranean Archaeology (SIMA)*, 55, Göteborg.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΟΝΤΟΡΛΗ-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ 2006: Α. Παπαδόπουλος-Λ. Κοντορλή-Παπαδοπούλου, στο Ντ. Ζαφειροπούλου, Μ. Καζάκου (επιμ.), «Προϊστορικές ανασκαφές Πανεπιστημίου Ιωαννίνων/Αρχαιολογικής Εταιρείας στην περιοχή της Αχαΐας», στα Ντ. Καζάκου (επιμ.),

Πρακτικά Α' Αρχαιολογικής Συνόδου Νότιας και Δυτικής Ελλάδος, (Πάτρα, 9-12 Ιουνίου 1996), Αθήνα, 19-2.

ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ-MANIOΥΔΑΚΗ 1999: Λ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη, «Πήλινα και χάλκινα της Προϊμης Μυκηναϊκής Εποχής από την Αχαΐα». Στο Φ. Δακορώνια (επιμ.), Πρακτικά Β' Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου, *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού κόσμου*. (26-30 Σεπτεμβρίου, Λαμία 1999), Αθήνα 2003, 269-283.

PASCHALIDIS, McGEORGE 2009: C. Paschalidis, P. H. J. P. McGeorge, "Life and Death in the Periphery of the Mycenaean World at the End of the Late Bronze Age: The Case of the Achaean Klauss Cemetery", στο E. Borgna and P. Cassola-Guida (eds.), *From the Aegean to the Adriatic, Social Organizations modes of Exchange and Interaction in the Post-palatial Times (12th-11th BC)*, International Workshop, Udine (Italy, 1-2 December 2006), Roma 2009, 79-113, (Studi e Ricerche di Protostoria Mediterranea, vol 8).

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1978: Μ. Πετρόπουλος, «Άττης και Ζωδιακός Κύκλος σε λυχνάρια της Πάτρας», ΑΔ 33(1978), Μελέτες, 296-317.

ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 1999: Μ. Πετρόπουλος, *Τα Εργαστήρια των ρωμαϊκών Λυχναριών της Πάτρας και το Λυχνομαντείο*, Αθήνα. ROUQUEVILLE 1826, F. Rouqueville, *Voyage de la Grèce*, Β' Έκδ., Paris.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ 1980: Κ. Τριανταφύλλου, *Ιστορικό Λεξικόν των Πατρών*, Β' Έκδ., Πάτρα.

VERMEULE 1960: E. T. Vermeule, "The Mycenaean in Achaia", *AJA* 64(1960), 1-21.

ΥΑΛΟΥΡΙΣ 1959: Ν. Υαλούρις, «Leontion et environs», *BCH* 83 (1959), 620.

ΥΑΛΟΥΡΙΣ 1960: Ν. Υαλούρις, «Mykenische Bronzeschutzwaffen», *AM* 75, 42-67.

ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1957: Ν. Ζαφειρόπουλος, «Ανασκαφή ρωμαϊκού Ωδείου Πατρών», *ΠΑΕ*(1957), 112-113.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Νικόλαος Γιαλούρης.
2. Ρωμαϊκό Ωδείο Πατρών.
3. Η πρώτη σελίδα του Ημερολογίου για το Ρωμαϊκό Ωδείο Πατρών.
4. Κάτω Βλασία (αρχαίο Λεόντιο;). Το μικρό θέατρο.
5. Η αναφορά του Δ. Παπαθανασίου με τη φωτογραφία της σφίγγας.
6. Απόδειξη για δαπάνη αναμαρμάρωσης του ρωμαϊκού Ωδείου Πατρών.
7. Πάτρα. Κορίνθου 180 και Αράτου. Σκαρίφημα της ανασκαφής από Κ. Σφαέλο.
8. Πάτρα. Κορίνθου 182 και Αράτου. Σχέδιο 1:20 της ανασκαφής από Μ. Πετροπούλου-Φιλιππούλου.
9. Αίγιο. Σολωμού 24. Σχέδιο 1:50 της ανασκαφής από Μ. Πετροπούλου-Φιλιππούλου.
10. Σχέδιο αγγείων από το Σαραντίτικο Δρυμού Βονίτσης.
11. Σχέδιο αγγείων από το Σαραντίτικο Δρυμού Βονίτσης.
12. Αναφορά Ν. Γιαλούρη για παράδοση αρχαίων.
13. Ο αρχιτέκτων και χρηματοδότης της αναστήλωσης του Ρωμαϊκού Ωδείου Πατρών Ι. Βασιλείου ανάμεσα στον Αν. Ορλάνδο (αριστερά) και Ν. Ζαφειρόπουλο (δεξιά), το 1958 στο μνημείο πριν από την αναμαρμάρωσή του. Από [www. http://paliapatra.gr/index.php?/category/78](http://paliapatra.gr/index.php?/category/78).

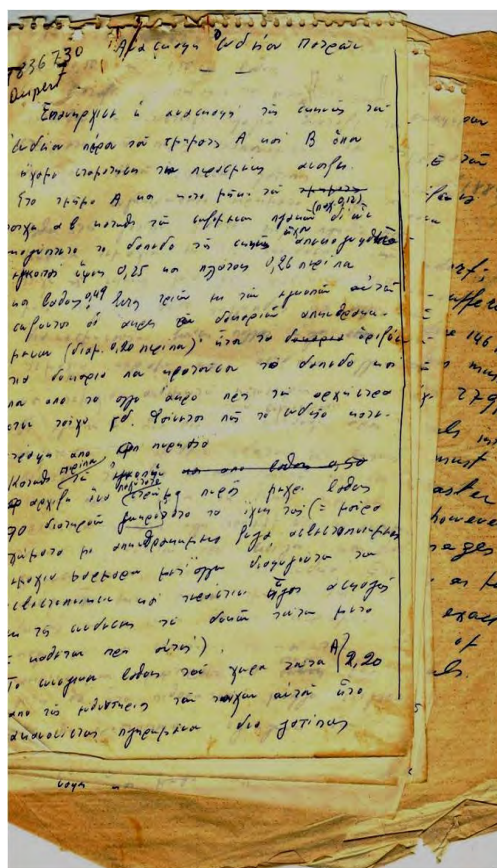
Етк.1

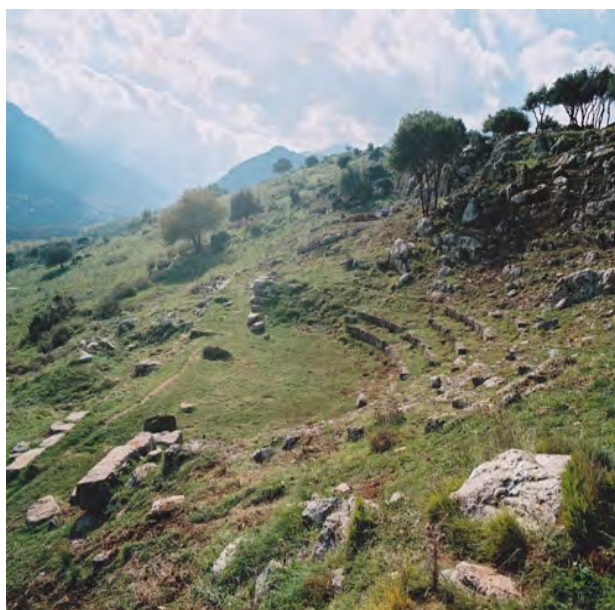
Етк.2

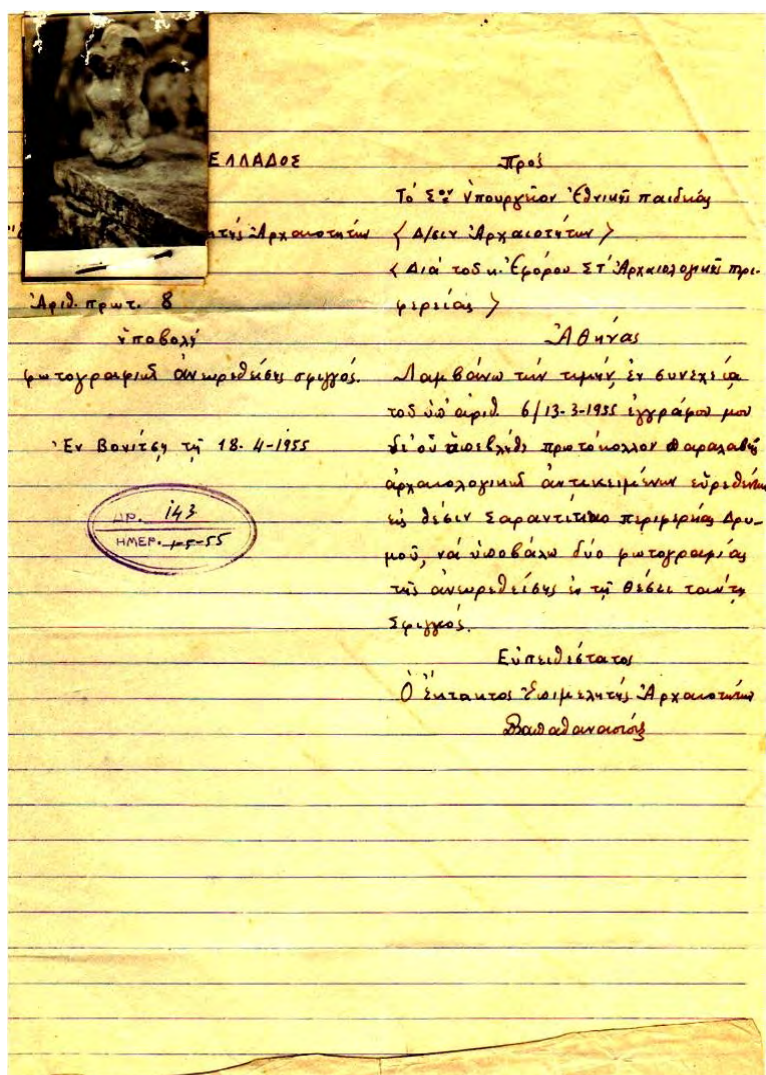
Εικ.3

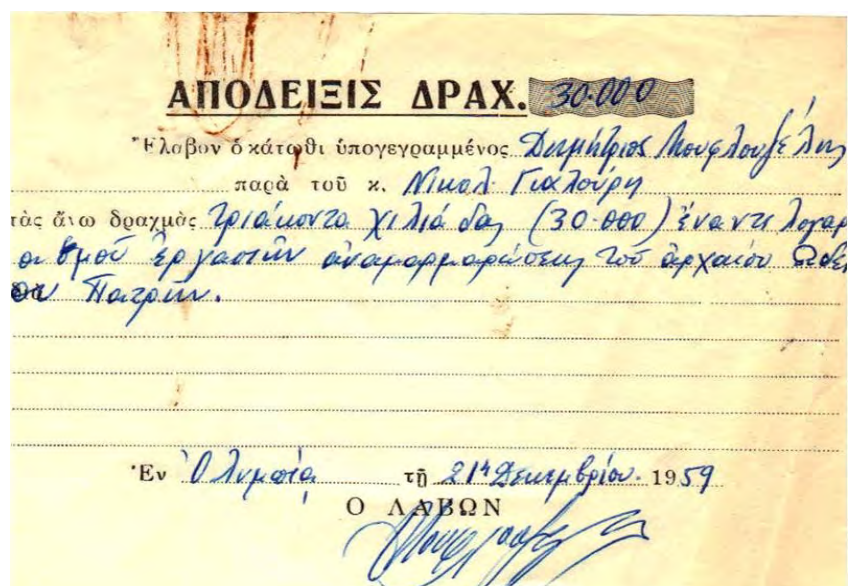
Εικ.4

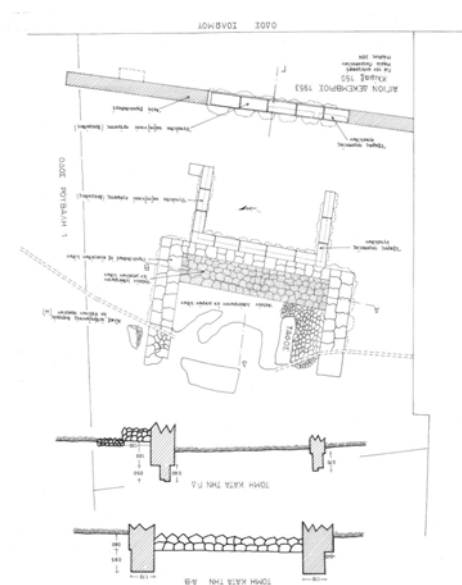
Εικ.5

Εικ.6

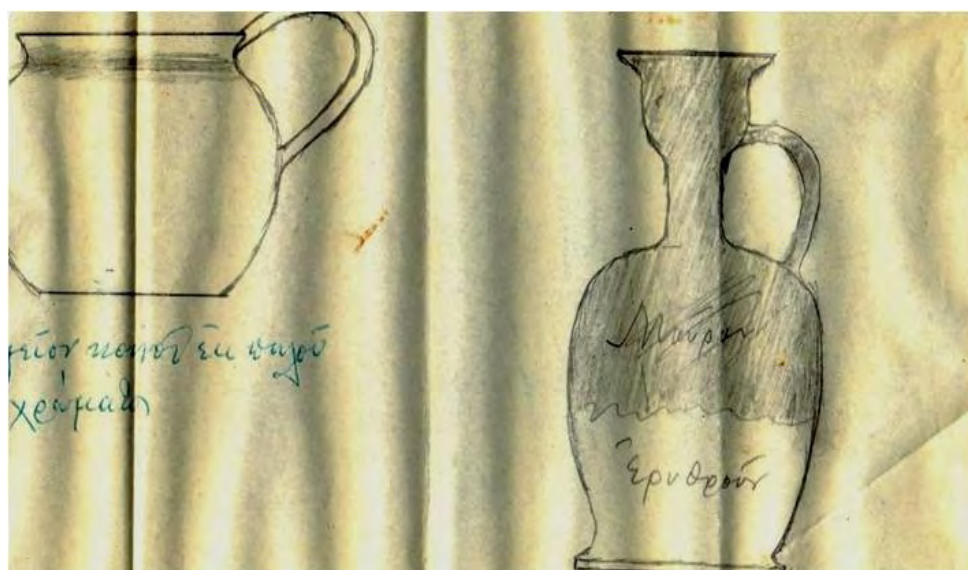
Εικ.9

Εικ.10

Εικ.11

Εικ.12

Αρ. 1622. Τα Σε. Οὐ. πρὸς Δ.
Ἐφ. Αρ. 1622.
Α. 1622.

Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Φερσὶν αὐτῶν (45) ἡ ἀνακτορὶς ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ

ΤΙ ΔΕΙΚΝΥΤΑΙ ΤΩΝ ΔΕΙΞΕΩΝ
 ΤΥ ΒΕΣ: ΕΜΑΥΝ: ΤΡΟΣ: Κ
 Τ: ΖΑΦΙΡ: ΑΠΟΣ: 11
 Τ: ΘΕΟΔΟΣ: Τ
 ΝΙΚ: Τ

2. Χαλκὸν ἐκτείνοντες ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ

ΗΞ ΑΡΕΙΟΥ ΓΑΓΟΥΛ ΒΟ
 ΑΗΚΑΙΗ ΒΟΥΛΗΤΩΝ Η Α
 ΔΗΜΟΣΕΩΣΟΝΤΑ ΑΔΙΚΟ
 ΣΟΥΜΙΑΙΑΤΡΟΝ Ι ΑΚΟΡΕ
 ΣΑΝΤΑ ΕΝΤΩΙΕΠΙΣΤΡΑΤΟ
 ΔΟΥΑΡΧΟΝΤΟΣ ΕΝ ΤΑΥΤΩ
 ΚΛΕΙΔΟΥΧΟΥΝΤΟΣ ΕΞΟΥΝ

Βλ. τὴν ἀρχαίαν ἀνακτορὶς ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ
 Αὐτὸς τὸν ποσειδῶν ἐν οὐνῷ

Εικ.13

**Μαρτυρίες από την Κατοχή. Κλοπές αρχαιοτήτων, λαθρανασκαφές,
καταστροφές αρχαιοτήτων στην Πελοπόννησο από τις γερμανικές και ιταλικές
στρατιωτικές μονάδες κατοχής***

Κωνσταντίνος Χαρ.Τζιαμπάσης

Στους απολογισμούς των δεινών που επέφεραν οι ξένοι κατακτητές στη χώρα μας κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι καταστροφές της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι αυτές που έχουν απασχολήσει σε μικρότερη έκταση έως σήμερα τους ερευνητές. Το ίδιο άγνωστες είναι οι καταστροφές των αρχαιολογικών θησαυρών της Πελοποννήσου, παρά τις συνοπτικές αλλά έγκαιρες καταγραφές.

Η παρούσα εργασία βασίζεται κυρίως στο βιβλίο «Ζημίες των αρχαιοτήτων εκ του πολέμου και των στρατών Κατοχής» και αφορά την τύχη των αρχαιοτήτων της Πελοποννήσου.

Το βιβλίο «Ζημίες των αρχαιοτήτων εκ του πολέμου και των στρατών Κατοχής» είναι μια έκθεση-μελέτη 160 σελίδων του 1946, η οποία συντάχθηκε από τη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Ιστορικών Μνημείων του τότε Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, με εντολή του υπουργού Α. Παπαδήμου. Από τα όσα αναφέρονται στην έκθεση, στη διάρκεια της Κατοχής σε 37 πόλεις και περιοχές της χώρας εκλάπησαν αρχαιότητες από τους Γερμανούς κατακτητές, ενώ την ίδια περίοδο Γερμανοί αρχαιολόγοι πραγματοποίησαν παράνομες ανασκαφές σε 17 περιοχές της Ελλάδος, απ' όπου τα ευρήματα εστάλησαν στη Γερμανία. Δεν είναι αμελητέα η συμπεριφορά των Ιταλών που ρήμαξαν ίσως και περισσότερο από τους Γερμανούς τα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους.

Σύμφωνα με τον τόμο του υπουργείου Ανοικοδομήσεως, «όλους σχεδόν τους αρχαιολογικούς τόπους τούς κατέλαβαν οι δυνάμεις του εχθρού και σε πολλούς προκάλεσαν σημαντικές καταστροφές, γιατί έκλεψαν, κατέστρεψαν, έκτισαν πυροβολικά και έργα, χωρίς να σέβονται τίποτε. Οι Γερμανοί προκάλεσαν καταστροφές σε 87 αρχαιολογικούς ή ιστορικούς χώρους, οι Ιταλοί σε 39. Σήμερα, μερικοί σημαντικοί αρχαιολογικοί τόποι, δεν υπάρχουν». Και συνεχίζει: «Έγιναν, όμως, και αυθαίρετες ανασκαφές, που προκάλεσαν την καταστροφή και την κλοπή αρχαιολογικών θησαυρών. Ό,τι βρήκαν στις ανασκαφές αυτές, οι κατακτητές το πήραν μαζί τους και μας μένει ακόμα άγνωστο. Τέτοιες καταστροφές έγιναν από Γερμανούς σε 24 τόπους και από Ιταλούς σε 2. Σημαντικές ήταν και οι κλοπές αρχαιολογικών θησαυρών. Οι Γερμανοί, ειδικότερα, έκλεψαν αρχαιότητες από 42 μουσεία ή αρχαιολογικούς χώρους (σ.σ.: αρχαιολογικές συλλογές, αγάλματα, ανάγλυφα, νομίσματα, χρυσοί στέφανοι, ιερά σκεύη κ.λπ.). Οι Ιταλοί έκλεψαν αρχαιότητες από 33 μουσεία ή αρχαιολογικούς χώρους.

Η προετοιμασία για τον Πόλεμο

Άγνωστη επίσης στους πολλούς είναι η προετοιμασία της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας να προστατέψει τις αρχαιότητες της χώρας, ήδη από το 1939, όταν έγινε σαφές

ότι ο μεγάλος πόλεμος δε θα άφηνε ανεπηρέαστη την Ελλάδα. Η γιγαντιαία επιχείρηση "εξασφάλισεως των αρχαιοτήτων", όπως χαρακτηριστικά ονομάστηκε, περιλάμβανε την πλήρη εκκένωση των μουσείων και την απόκρυψη των εκθεμάτων, σε υπόγεια, σε θησαυροφυλάκια τραπεζών, σε ορύγματα κάτω από τις αίθουσες των μουσείων που τα φιλοξενούσαν, ακόμα και σε σπηλιές. Και είναι γεγονός ότι, κατά την είσοδό τους στη χώρα, οι εισβολείς αντίκρισαν μουσειά άδεια.

Μια κατηγοριοποίηση των καταστροφών εις βάρος της πολιτιστικής κληρονομιάς της Πελοποννήσου, στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής, θα κατέληγε στο διαχωρισμό τεσσάρων βασικών κατηγοριών: 1) τις μεγάλες ζημιές στα Αρχαιολογικά Μουσεία και 2) τις καταστροφές στις επαρχιακές Αρχαιολογικές Συλλογές, 3) τις καταστρεπτικές επεμβάσεις στους αρχαιολογικούς χώρους και μνημεία, και τέλος 4) στις παράνομες αρχαιολογικές ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν σε όλους τους νομούς της Πελοποννήσου και τα στοιχεία τους δεν έχουν περιέλθει ακόμη στη Αρχαιολογική Υπηρεσία. Γεγονός πάντως είναι ότι οι καταστροφές αυτές υπήρξαν τεράστιες, παρά την πολιτική προστασίας των Ελληνικών Αρχαιοτήτων από τη Γερμανική Υπηρεσία Προστασίας Τέχνης, μέλη της οποίας υπήρχαν βέβαια και στην Πελοπόννησο.

Σε αυτό το σημείο είναι καλό να δούμε αυτές τις πράξεις και να τις απαριθμήσουμε ανά νομό της Πελοποννήσου. Ξεκινώντας πρώτα από την Αργολίδα.

1)Αργολίδα

Μυκήνες

α) Το καλοκαίρι του 1941 Γερμανοί στρατιώτες πήραν δύο πλάκες από τον κυκλικό περίβολο των τάφων.

β) Τον Αύγουστο του 1943 πέντε Γερμανοί στρατιώτες μπήκαν στο Θησαυρό του Ατρέως και με κοπίδια, σφυριά κ.λπ. κατέστρεψαν τάφους για να αφαιρέσουν πέντε χάλκινους ήλους.

γ) Άλλοι «συμβάρβαροι» τους, πυροβόλησαν με περίστροφα τα λιοντάρια στην Πύλη των Λεόντων.

δ) Στην Πύλη των Λεόντων χάραξαν και τα ονόματα τους για να μείνουν στην Ιστορία.

ε) Γερμανοί στρατιώτες μετακίνησαν ογκόλιθους από την ακρόπολη των Μυκηνών και κατέστρεψαν μια γρόνη (γούρνα).

στ) Τον Ιανουάριο του 1943 οι Ιταλοί γκρέμισαν ογκόλιθους από την ακρόπολη των Μυκηνών και τις έριξαν μέσα σε τάφους του Α ταφικού κύκλου. Ένας στρατιώτης χάραξε το όνομα του μέσα στον τάφο του Α ταφικού κύκλου (Locatelli Mario).

Αργος

α) Από τα έγγραφα προκύπτει ότι από εσκαφικές εργασίες στρατιωτικής φύσεως

κοντά στο σύγχρονο νοσοκομείο του Άργους βρέθηκαν πήλινα αντικείμενα που για χρόνια παρέμειναν στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και μετά την Κατοχή επιστράφηκαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας.

β) Οι Ιταλοί της διοικήσεως του Άργους διέρρηξαν το παράθυρο του Αρχαιολογικού Μουσείου και έκλεψαν πολλά αντικείμενα. Το σημαντικότερο είναι ένα χρυσό δακτυλίδι, γλυπτά και πήλινα αντικείμενα τα οποία αγνοούνται έως και σήμερα. Η προέλευση ήταν από τις ανασκαφές του Volgraff.

Μια ιστορία με πρωταγωνιστές τους Ιταλούς συνέβη την 24 Οκτωβρίου 1941, όταν ο λοχαγός A. Marcarino αφαίρεσε από το Μουσείο του Άργους μαζί με στρατιώτες της 3a Regg. Ant. alpina διάφορα αντικείμενα, ένα ιππάριον, πέντε αγγεία γεωμετρικής περιόδου, δυο λύχνους και δύο ειδώλια γυναικών. Όταν οι Γερμανοί πληροφορήθηκαν την κλοπή των αρχαίων από το μουσείο, τον ανάγκασαν να τα επιστρέψει στην θέση τους. Τότε αυτός σκηνοθέτησε εκ νέου μια κλοπή στο μουσείο, στις 30 Οκτωβρίου, όταν και εκλάπη ακόμη ένα γεωμετρικό αγγείο, δυο οξυκόρυφοι κορινθιακοί αμφορείς, δυο αττικές λήκυθοι με ανθέμια, αβαφές ρωμαϊκό αγγείο, πήλινα ειδώλια και ο κατάλογος του μουσείου. Στον λοχαγό Marcarino ζητήθηκε να επιστρέψει τα κλοπιμαία αλλά μάταια, τα τρία αγγεία γεωμετρικής περιόδου παρέμειναν στην κατοχή του και μάλλον βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Βενετίας.

γ) Κατά το καλοκαίρι του 1943 Ιταλοί στρατιώτες κατέστρεψαν τμήματα των παλαιών ανασκαφών του Volgraff, μετατόπισαν πέτρες από το ενετικό τείχος και τις χρησιμοποίησαν σε οχυρωματικά έργα.

Ναύπλιο

α) Κατά τα τέλη Φεβρουαρίου του 1942 οι Ιταλικές Αρχές διέταξαν την μεταφορά των πέντε ιστορικών κανονιών του Ναυπλίου που ονομάζονταν και «πέντε αδέρφια» και ένα άλλο μαζί με μια βομβάρδα ενετικής περιόδου με ιστορικά ακιδογραφήματα, που ήταν συνδεδεμένα με την ιστορία του Ναυπλίου. Η δικαιολογία για την κλοπή ήταν ότι επρόκειτο για παλιοσίδερα.

β) Κατά τον Φεβρουάριο του 1942, Ιταλοί στρατιώτες που διέμεναν στις «φυλακές Λεονάρδου» έσπασαν με βίαιο τρόπο την πόρτα και άνοιξαν πολλά από τα κιβώτια με αρχαία που βρίσκονταν εκεί, προκαλώντας ανεπανόρθωτες ζημιές στην επιστήμη.

Τίρυνθα

α) Το καλοκαίρι του 1944 οι Γερμανοί προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές στην ακρόπολη της Τίρυνθας μιας και έκαναν εκτεταμένα οχυρωματικά έργα ανοίγοντας στο βράχο δυο καταφύγια. Σ' ολόκληρη την ακρόπολη έφτιαξαν θέσεις για πολυβολεία προκαλώντας ζημιές στην είσοδο, στη μέση ακρόπολη και στη δυτική αυλή, ανατίναξαν δε το λίθινο κατώφλι της εισόδου προς την αυλή, μέρος από τον βωμό και τη βάση του.

β) Τον Απρίλιο του 1943 καταστράφηκαν οικίες από την αρχαία πόλη της Τίρυνθας

για οχυρωματικά έργα και έργα οδοποιίας.

Ασίνη

α) Το καλοκαίρι του 1943 καταστράφηκαν αρχαίοι τάφοι στο λόφο της Μπαρμπούνας. Για την ολοκληρωτική καταστροφή της Ασίνης και την μετατροπή της σε οχυρωματικό έργο, έχουν εξολοκλήρου ευθύνη οι Ιταλοί και ιδιαίτερα ο λοχαγός Bagnolesi από την Πίζα που σχεδίασε την όλη επιχείρηση.

β) Την καταστροφή της ακρόπολης της Ασίνης συνέχισαν οι Γερμανοί.

2)Αρκαδία

Αγιοι Απόστολοι –Λεοντάρι

Οι Γερμανοί κατέστρεψαν με δυναμίτη το καμπαναριό και θρυμμάτισαν τις καμπάνες, ζημιές υπέστησαν ένας κίονας και η οροφή του ναού.

Μεγαλόπολη

Στην Μεγαλόπολη οι Ιταλοί στρατοπέδευσαν εκεί που βρίσκονταν η αρχαιολογική συλλογή, την οποία μετέφεραν σε ένα κοντινό χοιροστάσιο. Ακόμη έχει διαπιστωθεί ότι υπήρχαν κλοπές αρχαίων αλλά και καταστράφηκε ο κατάλογος της συλλογής.

Λυκόσουρα

Τον Μάρτιο του 1942, 400 Ιταλοί στρατιώτες στρατοπέδευσαν στις αρχαιότητες της Λυκόσουρας, κατέρριψαν τους τρεις όρθιους κίονες του ναού της Δέσποινας και κατέστρεψαν τέσσερεις μαρμαρίνες πλάκες.

3)Αχαΐα

Πάτρα

Την 31 Αυγούστου του 1943 κλάπηκαν από Ιταλούς στρατιωτικούς από το φρούριο των Πατρών δυο επιγραφές, μια ελληνική και μια λατινική. Την ίδια περίοδο ο Ιταλός πρόξενος της Πάτρας έκλεψε την συλλογή Crow, που αποτελούνταν από έναν θώρακα από την Ολυμπία, μια μεταλλική περικεφαλαία, 96 πήλινα τεμάχια, έναν μεταλλικό ίππο και άλλα μεταλλικά αντικείμενα.

β) Οι Γερμανοί γκρέμισαν την αριστερή γωνία της Α. πύλης, για να διέρχονται φορτηγά αυτοκίνητα. Οι αρχές Κατοχής επέφεραν διάφορες τροποποιήσεις στο τείχος χρησιμοποιώντας το υλικό του φρουρίου.

Αγία Λαύρα

Καταστράφηκε από πυρκαγιά που έβαλαν οι Γερμανοί ο πάνω όροφος των κελίων της μονής.

Ρίο

Το φρούριο στο Ρίο σε ολόκληρη την περίοδο της Κατοχής χρησιμοποιήθηκε ως

οχυρό από τους Γερμανούς και τους Ιταλούς λόγω της οχυρής του θέσης.

4) Ηλεία

Ολυμπία

α) Από την παραμονή των μηχανοκίνητων μονάδων στο χώρο, προξενήθηκαν μεγάλες ζημιές (σ.σ.: δεκάδες εξ αυτών αναφέρονται). Καταστράφηκε το πιο μεγάλο μέρος του πήλινου αγωγού του Γυμνασίου. Καταστράφηκαν εξολοκλήρου ή μερικώς οι βάσεις της εσωτερικής κιονοστοιχίας του Γυμνασίου. Καταστράφηκε τμήμα του περιβόλου της Ιεράς Άλτεως, τμήμα του αγωγού κοντά στο Πελόπιον. Και όλα αυτά έγιναν ύστερα από τη διαβεβαίωση του αντιπροσώπου του Γ' Ράιχ, Άλτενμπουργκ, ότι η Ολυμπία είναι χώρος «που ενδιαφέρει εξαιρετικά τον Χίτλερ». Να φανταστεί κανείς και να μην τον ενδιέφερε εξαιρετικά.

β) Την 8^η Ιουλίου του 1942 Ιταλοί στρατιώτες αφαίρεσαν 6 επεξεργασμένους λίθους για την κατασκευή πυροβολείου. Αργότερα οι Γερμανοί επέστρεψαν δυο από αυτούς.

Κορινθία

Αρχαία Κόρινθος

α) Γερμανοί αξιωματικοί και διπλωματικοί υπάλληλοι κατά διαστήματα έκλεψαν πολλά αρχαία μαρμάρινα μέλη από το Ασκληπειῖο και τον ναό του Καπιταλίου Δία. Επανεπιλημμένα αφαιρούσαν υλικό από το δάπεδο του λουτρού κοντά στην Πειρήνη κρήνη και από τα καταστήματα της Ρωμαϊκής Αγοράς.

Σοβαρές ήταν και οι κλοπές από αρχαιότητες που αφαίρεσαν από τις αποθήκες του Μουσείου Κορίνθου από το Μάιο του 1941 έως τον Απρίλιο του 1943.

β) Οι Ιταλοί που είχαν εγκατασταθεί στην Αρχαία Κόρινθο λεηλάτησαν το χώρο του Ασκληπιείου και τα αντικείμενα που φυλάσσονταν εκεί. Άλλοι από το πολεμικό ναυτικό της Ιταλίας έκλεψαν τα κιβώτια και αποκόλλησαν αρχαία μάρμαρα την 26^η Ιανουαρίου 1943. Το ίδιο έγινε και την 2^α Απριλίου 1943. Μετά από διαταγή του Ιταλού Στρατιωτικού Διοικητή της Πελοποννήσου που έδρευε στο Ξυλόκαστρο, τέσσερεις Ιταλοί στρατιώτες απέκοψαν δέκα τρία γλυπτά από το γείσο. Η εργασία έγινε υπό την καθοδήγηση και τις εντολές του στρατηγού Giuseppe Pafundo, comandante del 80 corpo d'armata, γνωστού συλλέκτη αρχαιοτήτων από τη βόρεια Ιταλία.

γ) Το καλοκαίρι του 1941 καταστράφηκαν αρχιτεκτονικά μέλη και πώρινος κίονας μετά από μετατόπιση μεγάλων λίθων κοντά στην Πειρήνη κρήνη. Την ίδια περίοδο Γερμανοί βρέθηκαν στο εσωτερικό του Μουσείου και κομμάτιασαν αρχαιότητες εκτός από εκείνες που έκλεψαν.

δ) Το τέλος του καλοκαιριού του 1941 οι Ιταλοί έσπασαν πολλές αρχαιότητες (πώρινα αρχιτεκτονικά μέλη), μιας και με τη βία κατέστρεψαν το χώρο των αποθηκών του Ασκληπιείου.

5) Λακωνία

Ο γερμανός W.v. Vacano εργάσθηκε, κατά τις πληροφορίες της DIA, σε διάφορες περιοχές της Λακωνίας, μεταξύ αυτών και στο Κουφόβουνο. Από την ανασκαφή ήρθαν στο φως όστρακα, πυρόλιθοι, οστέινα εργαλεία, που μεταφέρθηκαν στην Αυστρία και αργότερα στην Γερμανία.

6) Μεσσηνία

Καλαμάτα

α) Γερμανικό πυροβολικό κανονιοβόλησε το βυζαντινό μοναστήρι της Βελανιδιάς, μέσα στο οποίο υπήρχαν πολλές βυζαντινές εικόνες και πολύτιμη βιβλιοθήκη. Μετά των κανονιοβολισμών της Μονής της Βελανιδιάς καταστράφηκαν πλήθος βυζαντινών αρχαιοτήτων και η πολύτιμη βιβλιοθήκη της μονής.

Μεθώνη

α) Οι Γερμανοί για να εγκαταστήσουν πυροβόλα ανατίναξαν το ΒΔ μέρος του φρουρίου και ένα οικοδόμημα που βρίσκονταν κοντά στην εκκλησία του κάστρου.

β) Ιταλοί αξιωματικοί έκλεψαν μια πώρινη πλάκα με παράσταση λιονταριού – προφανώς ενετικής περιόδου - αλλά δεν πρόλαβαν να την φυγαδεύσουν και παρέμεινε σε ξενοδοχείο της περιοχής. Οι Ιταλοί κατέστρεψαν και τις παραστάδες από τις πύλες του φρουρίου για να περάσουν στρατιωτικά οχήματα σε αυτό.

Κορώνη

Στο κάστρο της Κορώνης οι Γερμανοί κατέστρεψαν το τείχος στο Β και στο Α μέρος, στο Ν κατέστρεψαν τον προμαχώνα και τους εξωτερικούς πυργίσκους.

Ιθώμη

Τον Μάιο του 1941 οι Γερμανοί έκλεψαν τρεις ογκόλιθους και του μετακίνησαν έξω από το κάστρο. Το Σεπτέμβριο του 1943 οι Γερμανοί κατέστρεψαν το Ν τμήμα του φρουρίου.

Πύλος

Οι Ιταλοί εγκαταστάθηκαν μέσα στο φρούριο και κατέστρεψαν μέρος του τείχους για να κατασκευάσουν οχυρωματικά έργα. Το ίδιο έκαναν αργότερα και οι Γερμανοί.

Τέλος, λεηλατήθηκαν, καταστράφηκαν, αλλά και υπέστησαν τεράστιες ζημιές πολλές βυζαντινές αρχαιότητες. Και, βέβαια, κυρίως εκκλησίες. Εκτιμάται ότι καταστράφηκαν 15 μοναστήρια, μεταξύ των οποίων τα ιστορικής σημασίας Αγία Λαύρας και Μεγάλου Σπηλαίου, καθώς και 300 εκκλησίες, με έργα μεγάλης πολιτιστικής αξίας.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να παραλείψω από την παρούσα εργασία τις ιστορίες - μαρτυρίες που έχω συλλέξει από φύλακες αρχαιοτήτων για τις βιαιότητες και τις

απειλές αλλά ακόμα και τα βασανιστήρια που υπέστησαν κατά την διάρκεια της Κατοχής στο πλαίσιο άσκησης των καθηκόντων τους. Η Αργολίδα και η Κορινθία ομολογώ ότι κρατούν τα σκήπτρα. Υπόσχομαι βέβαια ότι θα επανέλθω σύντομα, όταν ολοκληρωθεί η μελέτη, με νέο άρθρο.

Μια συνολική αποτίμηση των καταστροφών που προκλήθηκαν στις αρχαιότητες στην Κατοχή συνοψίζεται στην απώλεια αρκετών εκατοντάδων -ή και χιλιάδων- αρχαίων αντικειμένων που απομακρύνθηκαν από την Πελοπόννησο. Δεν ήταν όμως λίγες και οι καταστροφές που προκλήθηκαν στα αρχαία μνημεία από τους βανδαλισμούς και κυρίως από την τετράχρονη, κατά τη διάρκεια της κατοχής, έλλειψη σοβαρής συντήρησης.

Το ελληνικό κράτος αμέσως μετά τον πόλεμο επιδίωξε την αναζήτηση των κλεμμένων θησαυρών, ουδέποτε όμως οι Γερμανικές και Ιταλικές αρχές εκλήθησαν να επανορθώσουν με κάποιο τρόπο για τις καταστροφές που προξένησαν. Τα αποτελέσματα της αναζήτησης των αρχαιοτήτων που αποσπάσθηκαν από την Πελοπόννησο, παρά τη σοβαρότητα του μεταπολεμικού εγχειρήματος, υπήρξαν τότε, δυστυχώς, απογοητευτικά.

Πρόσφατα έγινε γνωστό ότι το Υπουργείο Πολιτισμού επανεξετάζει τα αρχεία του, προκειμένου να ξεκινήσει νέο γύρο διεκδίκησης των κλεμμένων αρχαιοτήτων. Ευχόμαστε όλοι η αναζήτηση αυτή τη φορά να είναι περισσότερο επιτυχής.

Κωνσταντίνος Χαρ. Τζιαμπάσης
Ερευνητής Κλασσικής Αρχαιολογίας
University of Messina

Ενδεικτική Βιβλιογραφία:

- Αντωνάκης Χρ. Ν. «Το Ανταρτικό στον Ταύγετο 1941 -1944: Πρωτοπόρα η Αλαγονία», εκδ. Τεχνική Εκδοτική, Αθήνα, 1994.
- Αντωνόπουλος Κ., «Κατοχή 1941 -1944-Εθνική Αντίσταση και ελευθερία», Καλαμάτα 1980.
- Βαζαΐος Εμμ., «Τα άγνωστα παρασκήνια της Εθνικής Αντίστασης εις την Πελοπόννησο», Κόρινθος, 1961.
- Γλέντης Κ.Α., Εφτά χρόνια στη Σπάρτη(1936-46)», Αθήνα, 1977.
- Ζέρβης Ν.Ι., «Καλαμάτα: Πρώτη Γερμανική Κατοχή, τ.Α,1941.
- Ζέρβης Ν.Ι., Η Γερμανική Κατοχή στην Μεσσηνία: Όπως καταγράφεται στις απόρρητες ημερήσιες αναφορές του Γερμανικού Στρατού Κατοχής (Σεπτέμβριος 1943 – Σεπτέμβριος 1944), Καλαμάτα 1998.
- Κουτσούμπος Ι., «Ζωντανές εικόνες του Ναυπλίου από τον Πόλεμο και την Κατοχή, Ναυπλιακά Ανάλεκτα τ.5, Ναύπλιο, 2005.
- Λαγαρης Δ. Πέντε χρόνια αίματος , δόξης και σκλαβιάς – Η Πάτρα στον πόλεμο και στην Κατοχή, Πάτρα 1946.
- Mayer H.F., «Από την Βιέννη στα Καλάβρυτα: Τα αιματηρά ίχνη της 117^{ης} μεραρχίας καταδρομών στην Σερβία και στην Ελλάδα», εκδ.Εστία, Αθήνα, 2003.
- Μπουγάς Ι., «Ματωμένες μνήμες 1940 -45», Εκδ.Πελασγός, 2009.
- Παπακογκος Κ., Αρχαίον Πέρσον: Κατοχικά Ντοκούμέντα του Δ.Ε.Σ. Πελοποννήσου»,εκδ. Παπαζήσης, 1977.
- Πετρόπουλος Γ., Τα τάγματα ασφαλείας στην Πελοπόννησο, διδακτ.Πάντειο , Αθήνα 2007.
- La Grecia ha diritto di essere difesa, per la pace nel Mediterraneo, Societa' editrice dell'Orso, Roma, 1949.
- Documentazioni il drama del popolo Greco, Roma 1949.
- «Φάκελος Ελλάς: Τα Μυστικά Αρχεία του Φόρεϊν Όφφισ: Δικτατορία, Πόλεμος, Κατοχή, Μεση Ανατολή, Αντάρτικο, Δεκεμβριανά» εκδ. Νέα Σύνορα,1989.
- Πόλεμος και Κατοχή από τα Γερμανικά φωτογραφικά Αρχεία, Αθήνα, 1980.

Σημείωση

(*)Τις πιο θερμές ευχαριστίες στους διοργανωτές του Συνεδρίου και ιδιαίτερα στον Αν. Προϊστάμενο του Α.Ι.Π.Σ. (Τρίπολη) Σ. Ραπτόπουλο για τις όμορφες και οξυδερκείς πρωτοβουλίες του για την ιστορική γνώση και τη διάδοση της, πράγμα δύσκολο στις μέρες μας. Αμέριστη ευγνωμοσύνη στον διευθυντή της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αθήνας καθ.κ. Emm. Greco, για τις διευκολύνσεις, που μου προσέφερε και την ζεστή φιλοξενία, στην πλούσια βιβλιοθήκη της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αθήνας.

**Τα Αρχεία Ιστορίας της Αρχαιολογίας και της Ιστορίας των Εικαστικών Τεχνών
στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου
Αθηνών**

Γεώργιου Στυλ. Κορρέ

Η ιδέα του σχηματισμού αρχείων εις τον υποτομέα Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας του Ιδρύματος (Ε.Κ.Π.Α.) προεκλήθη αρχικώς από την ενασχόλησή μου διά την Εργογραφία και την Βιβλιογραφία του Ερρίκου Σλήμαν (1974), της οποίας συνεχίσθη ραγδαίως ο εμπλουτισμός και από την κατά Απρίλιον 1990 εις Αθήνας σύγκληση του Διεθνούς Συνεδρίου επί τη ευκαιρία της συμπληρώσεως εκατόν ετών από του θανάτου του πρώτου συστηματικώς όντως διερευνήσαντος την προϊστορικήν Αιγαΐδα Γερμανού ομηρολάτρου και αρχαιολάτρου και, περαιτέρω, μέχρι και των ημερών μας, με συμπαραστάσιν πολλών φίλων εγκρίτων ερευνητών.

Η προσπάθεια ενισχύθηκε και από την ενθάρρυνση εκ μέρους του αιμν. Hans-Guenter Buchholz, επιτ. διδάκτορος του Πανεπιστημίου μας, ο οποίος έθεσεν στην διάθεσή μου προ δεκαπενταετίας, τουλάχιστον, την προσωπικήν του αλληλογραφίαν και απέστειλεν, εν συνεχεία, και συμπλήρωμά της, ως και άλλα επιστημονικής φύσεως αρχεία βιβλιογραφικού περιεχομένου.

Παντοία ενθάρρυνση και συμπαραστάση εξεδηλώθησαν εκ μέρους και πολλών φίλων συναδέλφων εις Βερολίνον, Ankerhagen, Bocksee, Neubukow, Marburg, Bonn, Giessen, Budapest, Goeteborg, Sankt Petersburg, Warszawa, Ιαπωνίαν, Νέαν Υόρκην, Βοστώνην, Mexico City, Αργεντινήν, Λονδίνον, Utrecht, Ύωμην, Αθήνας, Κωνσταντινούπολιν κ.ά.

Από τα κατάλοιπα του πατέρα μου Στυλ. Γ. Κορρέ είχα και άλλα αρχεία παλαιών καθηγητών της Σχολής, ως του Σπ. Φιντικλέους, του Ανδρέου Σκιά, του Γεωργίου Π. Οικονόμου, του Αδ. Αδαμαντίου, του Εμμ. Πεζοπούλου, του Αντωνίου Χατζή, ως και αυτού τούτου του πατέρα μου Στυλ. Γ. Κορρέ μετά των Ψηφισμάτων και Τιμητικών Διπλωμάτων παντοίων αναγορεύσεων.

Από το Αρχείο της Γεν. Διευθύνσεως Προσωπικού του Πανεπιστημίου Αθηνών παρέλαβα εις αντίγραφα τους υπηρεσιακούς φακέλλους των αιμν. καθηγητών Αντωνίου Δ., Κεραμοπούλλου, Γεωργίου Π. Οικονόμου, Σπυρίδωνος Ν. Μαρινάτου, Στυλ. Γ. Κορρέ, Νικολάου Μ. Κοντολέοντος, ως και άλλον του Σπ. Ε. Ιακωβίδου. Περαιτέρω υλικό προέρχεται από το Γενικό Ιστορικό Αρχείο του Ιδρύματος.

Τέλος, εκ μέρους της αιμν. Λέας Εμμ. Μυλωνά και της αιμν. Αιμιλίας Σπυρ. Μαρινάτου παρέλαβα αρχειακόν υλικό που αφορούσεν εις τομείς των ενδιαφερόντων μου. Η Λέα Μυλωνά μου παρέδωκεν επί τι διάστημα τα ευμεγέθη λευκώματα προς καταγραφήν των δημοσιευμάτων του πολυγραφωτάτου ανασκαφέως του Αγ. Κοσμά, της Ελευσίνοσ και των Μυκηνηών, ως και η Έμμη Μαρινάτου μου ενεπιστεύετο, κατά

βάσιν, υλικόν προς αναπαραγωγήν περί των ανά την Μεσσηνίαν και Τριφυλίαν ανασκαφών της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Κατά τα λοιπά, με προσωπικές προσπάθειες συνεχίσθη η συγκέντρωση υλικού διά τους διαφόρους τομείς που με ενδιέφεραν.

Η οριστική κατάταξις του παντοίου υλικού ελπίζεται ότι θα επιτευχθή σε αργαστήν συνεργασία με παλαιούς φοιτητάς και διδάκτοράς μας, οι οποίοι και θα ημπορούν να αναλαμβάνουν υλικόν προς δημοσίευσιν, εις εκτέλεσιν, δηλ., του υπ' εμού προ της αφ' υπηρετήσεώς μου τω 2007 προταθέντος (και υπό του Τομέως μας, του Τμήματός μας και του Δ. Σ. Του Ειδικού Λογαριασμού των Κονδυλίων Έρευνας του Ιδρύματος εγκριθέντος) προγράμματος δημιουργίας Βιογραφικού περί Ελλήνων και αλλοδαπών εν Ελλάδι αρχαιολόγων Λεξικού.

ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΧΕΙΩΝ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕ

I. ΑΡΧΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

I.1. Αρχείο Φωτεινών Διαφανειών Προϊστορικού Αιγαίου

Περιεχόμενο

Αποτελείται από περίπου 35.000 διαφάνειες, που καλύπτουν:

- όλες τα φάσεις της Προϊστορικής Εποχής, από της Παλαιολιθικής μέχρι της Υστάτης Μυκηναϊκής.
- όλες τις περιοχές του Προϊστορικού Αιγαίου (ηπειρωτική Ελλάδα, Κυκλάδες, μινωϊκή Κρήτη, ΒΑ Αιγαίο), αλλά και Εγγύς Ανατολή, Βαλκάνια και δυτική Ευρώπη.

Οι λήψεις έχουν γίνει από πλήθος δημοσιεύσεων (βιβλία, περιοδικά, οδηγοί), από επισκέψεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδος και του εξωτερικού και από προσφορές φίλων.

Το Αρχείο αυτό οφείλεται στην απόφασή μου να εκσυγχρονίσω τα μαθήματα εισάγοντας τις διαφάνειες ως εποπτικό υλικό. Οι διαφάνειες, δυσεύρετες και δαπανηρές, αποτελούσαν την τελευταία λέξη της τεχνολογίας κατά την δεκαετία του '70. Και ωρισμένες εξ αυτών, εκτός από την κύρια -εκπαιδευτική- χρήση τους, έχουν ήδη χρησιμοποιηθή, διά να καλυφθούν κενά σε αρχεία ανασκαφών (Μεσσηνία / Τριφυλία, Ακρωτήρι Θήρας κ.τ.λ.).

Το Αρχείο εδημιουργήθη σταδιακώς κατά τα τριάντα τέσσαρα έτη της θητείας μου με χρηματοδότηση κυρίως του Πανεπιστημίου αλλά και ιδική μου, μετά από άοκνες εκ μέρους μου προσπάθειες να εξευρεθούν τα απαραίτητα κονδύλια ή βιβλία. Συμπαραστάτες μου στην προσπάθεια αυτή είχα πολλούς συναδέλφους (Γ. Σταθόπουλος, Αφρ. Χασιακού, Ν. Σγουρίτσα, Α. Γραμμένου, Αικ. Αλεξοπούλου) και φοιτητές μας, που ειργάσθησαν κυρίως στην τακτοποίηση, ταύτιση, καταγραφή,

κατάταξη και διακίνηση του υλικού.

Η φύλαξή τους επιτυγχάνεται με θαυμαστή κατάταξη χάρις σε ξύλινες προβολοθήκες, οι οποίες είναι έπιπλα αξίας, που αξίζει να διαφυλαχθούν.

Προοπτικές

Α. Αποτελεί κεφάλαιο διά την μελέτη και έρευνα των μελών του Τομέως και των φοιτητών τόσο σε διδακτικό όσο και σε επίπεδο μελέτης, έρευνας και δημοσιεύσεων.

Β. Ψηφιοποιούμενο μπορεί να εκσυγχρονισθή και να ενταχθή πλήρως στην διαδικασία διδασκαλίας, μελέτης και έρευνας. Η ψηφιοποίησή του (τομέυς, εις τον οποίο δίδεται προτεραιότητα σε ευρωπαϊκό επίπεδο) δυνατόν να αποσπάση προγράμματα υπέρ του Τομέως. Η ψηφιοποίηση του υλικού του Αρχείου είναι συντομότερη και φθηνότερη διαδικασία από την εκ νέου φωτογράφιση, ταύτιση και κατάταξη των εικόνων. Ένα μεγάλο τμήμα του Αρχείου είναι σπάνιες φωτογραφήσεις που καλόν είναι να μη απολεσθούν.

Γ. Δυνατή η αξιοποίηση του μέσω της ιστοσελίδος του Τμήματός μας στο Διαδίκτυο, αποτελώντας κίνητρο για την αύξηση της επισκεψιμότητός της.

Διαδικασία παράδοσης – παραλαβής

Θα επιθυμούσα να δημιουργηθή επιτροπή συναδέλφων, οι οποίοι να είναι γνώστες του περιεχομένου και της λογικής λειτουργίας του Αρχείου και σε αυτήν επιθυμώ να παραδώσω το υλικό. Η επιτροπή αυτή θα ημπορούσε να ασχοληθή με την διασφάλιση, διαχείριση και περαιτέρω αξιοποίηση στο μέλλον του υλικού αυτού, το οποίο εξέθρεψε γενεές φοιτητών μας και εξυπηρέτησε συναδέλφους εντός και εκτός του Πανεπιστημίου.

Ι.2. Αρχείο φωτεινών διαφανειών Κωστή Λαβάρα

Περιεχόμενο

Αρχείο αποτελούμενο από 15.000, περίπου, διαφανειών, σχετικών κυρίως με την Μινωική Αρχαιολογία, το οποίο αρχείο μου παρεχώρησεν ο αγαπητός συνάδελφος.

Το αρχείο αυτό ενδείκνυται, ομοίως, να σκαναρισθή και να αξιοποιηθή από συναδέλφους ειδικούς εις τον χώρο της Κρήτης.

Ι.3. Φωτογραφικό Αρχείο μνημείων προϊστορικών χρόνων

Περιεχόμενο

Αποτελείται ομοίως από χιλιάδες αρνητικών (6 X 9) και ασπρόμαυρων φωτογραφιών (13 X 18) ποικίλων ευρημάτων προϊστορικών χρόνων της ηπειρωτικής και της νησιωτικής Ελλάδος, ιδίως κεραμικών.

Το αρχείο εσχηματίσθη εις σοβαρόν ποσοστόν χάρις εις κονδύλια του Ιδρύματος, του Υπ. Αιγαίου, του Υπ. Πολιτισμού και διαφόρων ιδιωτικών φορέων.

Οι φωτογραφίες αυτές δυνατόν να χρησιμεύσουν προς μελέτην από φοιτητές και συναδέλφους.

Θα υπάρχουν, επίσης, πολλά σχετικά δημοσιεύματα και σειρά του περιοδικού ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΣ.

I.4. Αιγαιακή Βιβλιογραφία

Περιεχόμενο

Έχει, κατ' αρχήν, συγκεντρωθή σοβαρόν υλικόν προς εκπόνησιν μεσσηνιακής βιβλιογραφίας περί των προϊστορικών χρόνων (και, ιδιαιτέρως, περί της Ναυμαχίας του Ναβαρίνου), βιβλιογραφίας, ιδίως, περί εναλίων αρχαιοτήτων, περί Μαραθώνος, περί Χαιρωνείας, συμπληρωματικώς εν σχέσει προς την μέχρι και του έτους 1992 υπό του συναδ. John Younger βιβλιογραφίαν περί των κρητομυκηναϊκών σφραγιδολίων, περί των πατρός και υιού Gillieron, ενώ συγχρόνως, αλλά ιδιαιτέρως, περί της κυκλαδικής αρχαιολογίας των προϊστορικών χρόνων υπό της συνεργάτιδός μου λέκτορος κ. Αφρ. Χασιακού-Αργυράκη.

Ως ιδιαίτερον σύνολον περιλαμβάνει αποδελτίωση σε καρτέλλες την βιβλιογραφία εκ πολλών άρθρων περί του Αιγαίου των προϊστορικών χρόνων (Εποχή Λίθου και Εποχή Χαλκού), εκ πλήθους όλου ελληνικών και ξένων περιοδικών από την αρχή της εκδόσεώς των μέχρι και του έτους 1985.

Το έργο αυτό έχει συντελεσθή με την σύμπραξη καλών φοιτητών μας και με την εποπτεία της λέκτορος κ. Αφρ. Χασιακού και της κ. Δέσπ. Παπαγεωργίου, δρ. Φ.

Προοπτική

Η βιβλιογραφία αυτή, κατατιθεμένη εις το Σπουδαστήριο Αρχαιολογίας και Ιστορίας Τέχνης, πιστεύω θα χρησιμεύση ως χρησιμότατο βοήθημα χάριν μελέτης και έρευνας διά φοιτητές και συναδέλφους, ενώ, ενδεχομένως, θα χρησιμεύση και εις την ηλεκτρονική καταγραφή των περιοδικών.

Ευελπιστώ να εξευρεθή τρόπος, ώστε η εργασία αυτή να ολοκληρωθή με αποδελτιώσεις μέχρι και σήμερα, περιλαμβανομένων και περιοδικών και σειρών μειζόνων συνεδρίων, διεθνών, πάντοτε, σειρών δημοσιεύσεων εκ περιοχών της περιφέρειας, ως και μετά άρθρων εκ τιμητικών και άλλων συλλογικών τόμων, οδηγών και εκ σειρών ειδικού ενδιαφέροντος (Corpus Vasorum Graecorum, Praehistorische Bronzefunde κ.ο.κ.).

II. ΑΡΧΕΙΑ ΣΛΗΜΑΝ και ΝΕΟΚΛΑΣΣΙΚΙΣΜΟΥ

Περιεχόμενο

Το αρχείο, το οποίο ευρίσκεται εις το γραφείο μου της Σχολής και το οποίο τώρα παραδίδω, αποτελείται από χιλιάδες ανατύπων και αποκομμάτων εφημερίδων και περιοδικών, ιδιαιτέρως, από του έτους 1972, ως και από του έτους 1990 μέχρι σήμερα, διά τον Θησαυρόν του Πριάμου, τις ανασκαφές της Τροίας, των Μυκηνών, του βοι-

ωτικού Ορχομενού, της Τίρυνθος, την εκ χρυσού νεκρική προσωπίδα του τάφου V του Ταφικού Κύκλου Α των Μυκηνών, καθώς και άλλο αρχαιολογικό υλικό με πρωτότυπα ντοκουμέντα 19^{ου} αι. και υλικό μετά τον Β' Παγκόσμιον Πόλεμον.

Προοπτική

Σας καθιστώ γνωστήν την απόφασίν μου να προσφέρω μελλοντικώς εις αυτό το δημιουργηθησόμενον Αρχείο της Ιστορίας της Αρχαιολογίας του Τομέως μας, μετά την επιθυμητήν εκ μέρους μου δημοσίευση, όλο το προσωπικό μου Αρχείο Ερρίκου Σλήμαν με υλικό διά:

- την Εργογραφίαν και Βιβλιογραφίαν του (2^α έκδοσις),
- το Ιλίου Μέλαθρον,
- το Μαυσωλείον του εις το Α' Νεκροταφείον Αθηνών,
- το ταξιδίον του εις Θήραν/Θηρασίαν και εις Κυκλάδες,
- την ανασκαφήν του της Τροίας,
- την έρευνάν του εις το Σπήλαιον του Νέστορος,
- την ανασκαφήν των Μυκηνών (1874, 1976), καθώς και διά τις λοιπές του ανασκαφές,
- τις επί έτη προσπάθειές του διά την εις Κνωσόν ανασκαφήν,
- τις σφραγίδες του της Προσύμνης,
- την Εικονογραφημένην Βιογραφίαν του Ερρίκου και της Σοφίας Σλήμαν,
- τον ίδιον ως επιστήμονα,
- τις ανάγκες διά την μετ' άλλων αλληλογραφία του,
- το αρχείο της Σοφίας Σλήμαν,
- την ιστορίαν και την τύχην των Συλλογών του (των τρωϊκών αρχαιοτήτων, την Έλληνικήν Συλλογήν του Βερολίνου, την Ελληνικήν Συλλογήν του των Αθηνών, των κοπτικών υφασμάτων, των αιγυπτιακών αρχαιοτήτων, των νομισμάτων και κρητομυκηναϊκών σφραγιδολίθων),
- τα αρνητικά των λήψεων της ανασκαφής και των ευρημάτων των Μυκηνών,
- τα έπιπλα του γραφείου του και του εστιατορίου,
- τα γραμματόσημα, που εξεδόθησαν δι' αυτόν και τις ανασκαφές του,
- τα λευκώματά του των ανασκαφών των Μυκηνών (1874, 1876) και των φωτογραφιών των ανά τον πλανήτην συγγενών και φίλων του κ. ο. κ.

Αυτό το πλήρες Αρχείο Σλήμαν αποτελείται από τα εξής:

-Βιβλιοθήκη Ερρίκου Σλήμαν με τουλάχιστον 1000 τόμους βιβλίων και χιλιάδες ανατύπων. Πρόκειται, μάλλον, διά την πλέον ενημερωμένη και πλήρη ανά τον κόσμο βιβλιοθήκη διά τον Ερρίκον Σλήμαν.

-Πλήρες φωτογραφικό αρχείο [φωτογραφίες και μεγάλα έγχρωμα αρνητικά,

καθώς και αρχιτεκτονικές αποτυπώσεις του μεγάρου «Ιλίου Μέλαθρον» και του Μουσουλίου, ως και των σχεδίων του W. Zahn (1829-1852)]

-Υλικό δι' όστρακα και ειδώλια των ανασκαφών του Σλήμαν εις Μυκήνες (1874, 1876),

-Αρνητικά και φωτογραφίες από Τιμητικά Διπλώματα και ποικίλο, περαιτέρω, αρχαιολογικό υλικό, όπως φωτογραφίες του ιδίου και της οικογενείας του, αλλά και συνεργατών και φίλων του από όλο τον κόσμο.

Το αρχείο αυτό έχει δημιουργηθή με προσωπικές προσπάθειες και οικονομικές θυσίες πολλών δεκαετιών και επικοινωνία με ειδικούς από όλο τον κόσμο, εκδοτικούς οίκους, βιβλιοθήκες και ιδρύματα. Τα σχέδια και οι φωτογραφίες του μεγάρου Ιλίου Μέλαθρον και του Μουσουλίου έχουν, μέχρι τούδε, εν πολλοίς, χρηματοδοτηθή από το Εθνικόν Πανεπιστήμιον Αθηνών και, είναι ευνόητον, ότι θα αποδοθούν, κατ' αναλογία, εις αυτό.

Ευελπιστώ ότι η Βιβλιοθήκη και το Αρχείον Ερρίκου Σλήμαν δεν θα παραμείνουν ανενεργόν αρχαιολογικόν υλικόν, αλλά θα αποτελέσουν πόλον έλξεως δι' ενδιαφερομένους ερευνητάς από όλον τον κόσμο, -που εξακολουθούν να είναι πολλοί- σχετικώς με τον ίδιον τον Σλήμαν και το έργο του, διά τις ανασκαφές του και τα ευρήματα (καθώς αφορά, μεταξύ των άλλων, και εις βασικά κεφάλαια της Αιγαιακής Αρχαιολογίας), δια την Ιστορία της Αρχαιολογίας του 19ου και 20ου αιώνας, αλλά και δια την Ιστορία του Νεοκλασικισμού και της κοινωνίας της Νεωτέρας Ελλάδος και, ειδικώς, των Αθηνών.

II.2. Αρχείο Ερνέστου Τσίλλερ

Περιεχόμενο

Πρόκειται ουσιαστικώς δι' αρχείο της Ιστορίας της Νεοκλασικής Αρχιτεκτονικής της Ελλάδος.

Περιέχει άρθρα από εφημερίδες και περιοδικά και αρχαιολογικό υλικό διά νεοκλασικά κτήρια των Αθηνών και άλλων πόλεων της Ελλάδος, με κτήρια τα οποία είχε σχεδιάσει και ανεγείρει ο Ερν. Τσίλλερ.

Περιέχει, επίσης, αρχαιολογικό υλικό διά δημοσίευση της αλληλογραφίας Ερνέστου Τσίλλερ προς Θεόφιλον φον Χάνσεν και Θεοφίλου φον Χάνσεν προς Ερνέστον Τσίλλερ.

Επί πλέον, διαθέτει σε φωτοτυπία:

α) Το γερμανικό και το ελληνικό χειρόγραφο του έργου «Ενθυμήματα» του Ερνέστου Τσίλλερ, τα πρωτότυπα των οποίων χειρογράφων δεν υπάρχουν εις τα Γ.Α.Κ., άπαξ και εκλάπησαν προ δύο ή προ τριών, ακριβώς, δεκαετιών, επίσης δε

β) Την αλληλογραφία των Θεοφίλου φον Χάνσεν και Ερνέστου Τσίλλερ εξ αμφοτέρων των πλευρών (του Θ. φον Χάνσεν προς Ε. Τσίλλερ και του Ε. Τσίλλερ προς Θ. φον Χάνσεν).

II.3. Αρχείο διά το Αχίλλειον Κερκύρας

Περιεχόμενα

Περιλαμβάνει φωτογραφικό υλικό με χιλιάδες φωτογραφιών και φωτεινών διαφανειών από το ίδιο το κτήριο, με εικόνες από Κρατικά και άλλα Αρχεία της Βιέννης, του Βερολίνου, της Κερκύρας, των Αθηνών (Υπ. Πολιτισμού, Εμπορικής Τραπέζης, Μεγαλοοικονόμου), καθώς και προσωπικές λήψεις.

Θα παραδοθή, επίσης, και αυτό μετά την ολοκλήρωση των σχετικών δημοσιεύσεων, περί του ιδίου του κτηρίου και της διατριβής επί διδακτορία του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου (Universitaet Innsbruck).

Βεβαίως, υπάρχει και περίπτωση να παραδοθή μετά της ανάλογης βιβλιοθήκης εις το Αρχείο του Αχιλλείου εις Γαστούρι Κερκύρας.

Προοπτική

Ευελπιστώ, επίσης, να τεθή εις την διάθεσιν ερευνητών διαφόρων ειδικοτήτων.

III. ΑΡΧΕΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ της ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ και των ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

III.1. Αρχείο Ιστορίας της Αρχαιολογίας

Περιεχόμενο

Χιλιάδες άρθρων και λημμάτων Εφημερίδων και Περιοδικών με θέματα αρχαιολογικού ενδιαφέροντος (ανασκαφές, μουσεία, εκθέσεις, ιδιωτικές συλλογές, φωτογραφία, νόμοι, έργα) από του έτους 1980 μέχρι σήμερα.

Προοπτική

Τα έντυπα αυτά χρήζουν κατατάξεως, μετά την οποία ευελπιστώ να αποτελέσουν αντικείμενο ερεύνης διά την σύγχρονη Ιστορία της Αρχαιολογίας διά την Ιστορία της σύγχρονης Αρχαιολογίας, αλλά και δι' επιστημονική αξιοποίηση.

III.2. Αρχείο Ιστορίας των Εικαστικών Τεχνών

Περιεχόμενο

Χιλιάδες άρθρων και λημμάτων εφημερίδων και περιοδικών, κατάλογοι εκθέσεων, ημερολόγια, αφίσες διά τις εκθέσεις τρωϊκών αρχαιοτήτων ως και διά συγκληθέντα διεθνή συνέδρια κ. ά. σχετικά προς τις εικαστικές τέχνες κατά την πρόσφατη περίοδο.

Προοπτική

Ευελπιστώ να αποτελέσουν αντικείμενο ερεύνης από τους ειδικούς του χώρου τώρα, αλλά και στο μέλλον.

Διά την κατάταξη του αρχείου προτείνω την συνεργασία των συναδέλφων κ. κ. Δημήτρη Παυλοπούλου του Τομέως μας και Μάνου Στεφανίδη του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών, ο οποίος, μάλιστα, προτίθεται να προσφέρει και τμήμα του

ιδιού του αρχείου εις τον χώρο μας.

IV. ΑΡΧΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ

IV.1 Αρχείο Buchholz

Περιεχόμενο

Αρχείο με την επιστημονική αλληλογραφία του Ομοτίμου Καθηγητού Κλασσικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Giessen δρ Hans-Guenter Buchholz, διαπρεπούς κορυφαίου αρχαιολόγου, επιτ. διδάκτορος του Τμήματός μας, ανασκαφέως εις Κύπρον και εις Ugarit/Ras Shamra. Περιλαμβάνεται υλικό και από το έργο του J. Deshayes και την Archaeologia Homerica.

Προοπτική

Χρήσιμο διά την μελέτη της Ιστορίας της Αρχαιολογίας και την δράση των αλλοδαπών συναδέλφων εις τον χώρο της ελληνικής και κυπριακής αρχαιολογίας, και όχι μόνον. Ο συνάδ. Κωστής Κοπανιάς προτίθεται να εργασθή προπαρασκευαστικώς διά την αξιοποίησή του.

IV.2. Διάφορα αρχεία

Αρχεϊακό υλικό των παλαιών καθηγητών της Φιλοσοφικής Σχολής Σπ. Φιντικλέους, Ανδρέου Σκιά, Αντ. Χατζή, Αδ. Αδαμαντίου, Εμμ. Πεζοπούλου, Στυλ. Γ. Κορρέ και άλλων.

IV.3. Αρχείο Τιμητικών Διπλωμάτων

Το Αρχείο των Τιμητικών Διπλωμάτων και Διπλωμάτων αναγορεύσεως επιτίμων διδασκόντων της Φιλοσοφικής Σχολής και του Τμήματος Ιστορίας Αρχαιολογίας, τα οποία έχουν συντεθή από τον πατέρα μου και εμέ, πολλά των οποίων έχουν τεθή εις πλαίσια / κορνίζες.

Προοπτική

Αποτελούν στοιχεία διά την ιστορία της Σχολής και του Τμήματος και ημπορούν αναρτώμενα να εκτεθούν και να κοσμήσουν χώρους συναφούς χρήσεως.

V. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΩΝ

Περιεχόμενο

Υλικό για την σύνθεση Βιογραφικού Λεξικού Ελλήνων και εν Ελλάδι αλλοδαπών αρχαιολόγων με φωτογραφίες, ανάτυπα και αποκόμματα από τον Τύπο.

Η πρότασή μου αυτή έχει γίνει αποδεκτή από τον Τομέα και το Τμήμα, προτού αφυψηρετήσω, όπως έχει, επίσης, άπαξ χρηματοδοτηθή από τον Ειδικό Λογαριασμό

Κονδυλίων Έρευνας του Ιδρύματος και ευρίσκεται σε εξέλιξη με πρώτους στόχους ως ακολούθως:

Υπάρχουν ήδη συγκεντρωμένα βιβλιογραφικά και βιογραφικά στοιχεία διά τους καθηγητάς (κατά το πλείστον της Φιλοσοφικής Σχολής) και ερευνητάς:

Αλέξανδρον 'Ρίζον 'Ραγκαβήν, Αθανάσιον Σ. 'Ρουσόπουλον, Παναγιώτην Σταματάκην, Χρήστον Τσουνταν, Wilhelm Doerpfeld (επίτ. διδάκτωρ), Αντώνιον Δ. Κεραμόπουλλον, Γεώργιον Εμμ. Μυλωνάν, Στυλιανόν Γ. Κορρέν, Μανώλην Ανδρόνικον (επίτ. διδάκτωρ), Klaus Kilian και πολλούς άλλους (οι φωτογράφοι Αδελφοί 'Ρωμαΐδαι και οι ζωγράφοι-σχεδιασταί πατήρ και υιός Gillieron).

Σημ.: Η Βιβλιοθήκη και το Αρχείο του Σπυρ. Ν. Μαρινάτου δεν εκτήθησαν από το Πανεπιστήμιον Αθηνών λόγω αδυναμίας εξευρέσεως προ δεκαετίας του αναγκαιούτος προς ανάπτυξιν των χώρου.

Προοπτική

Τα αρχεία αυτά, εκτός του ότι θα χρησιμοποιηθούν διά την σύνθεση των λημμάτων του Βιογραφικού των αρχαιολόγων Λεξικού, δυνατόν να τύχουν εν καιρώ προσηκούσης επεξεργασίας και δημοσιεύσεως από ενδιαφερομένους συναδέλφους ή φοιτητές, με σκοπόν την ανάδειξη του βίου και του έργου των επιστημόνων αυτών, αλλά και της πρόσφατης Ιστορίας της Αρχαιολογίας, καθώς και προς εκπόνησιν αυτοτελών εργασιών. Άρα, είναι προφανής η ανάγκη συμμετοχής όλων των συναδέλφων εις αυτήν την κοινήν προσπάθειαν..

Τέλος, είναι δυνατόν να εκδοθή σχετικός τόμος από την Φιλοσοφική Σχολή (Κοσμητεία), χάριν αναδείξεως του έργου των εν λόγω επιστημόνων, αλλά και της δραστηριότητος του Τομέως μας και, ενδεχομένως, μετά περιλήψεων όλων των υπ' αυτών διεξαχθεισών ανασκαφών και αρχαιολογικών ερευνών. Σημειωτέον ότι αντίστοιχος τόμος έχει δημοσιευθή εκ μέρους του Πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως.

Συμπέρασμα

Με το ως άνω αρχειακό υλικό ως πυρήνα, παρέχεται η δυνατότης να εμπλουτισθή με πρωτοβουλία των νεωτέρων και με άλλα σύνολα, ώστε να ανανεωθή το ενδιαφέρον ειδικών επιστημόνων του κλάδου μας ως και άλλων διαφόρων κλάδων του επιστητού.

Ευχής έργον θα είναι να επιδειχθή σχετική συναντίληψις, ώστε να καταστή σαφής, με αντίστοιχα δημοσιεύματα, και ο σεβασμός μας έναντι των παλαιότερων εκπροσώπων της επιστήμης μας.

Γεώργιος Στυλ. Κορρές

Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

Ανάδειξη και προβολή των αρχαιολογικών χώρων της Πελοποννήσου, δια της συγκέντρωσης και ψηφιοποίησης στοιχείων σχετικών με το αρχαιολογικό έργο στα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους

Σωτήριος Γ. Ραπτόπουλος, Βασιλική Μπούνα

Στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζονται οι διαδικασίες κατάρτισης ενός νέου, διαδραστικού μοντέλου ηλεκτρονικής καταγραφής των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων της Πελοποννήσου, συμβατού με εκείνο σε χρήση από το Αρχαιολογικό Κτηματολόγιο και τις άλλες Υπηρεσίες Πολιτισμού. Αξιοποιείται η βιβλιοθήκη του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Πελοποννησιακών Σπουδών, η τοπική και διεθνής βιβλιογραφία και τα αρχεία άλλων Φορέων.

Όπως ορίζεται στη νομοθεσία του 2003, την σχετική με την ίδρυση Αρχαιολογικών Ινστιτούτων στο Υπουργείο Πολιτισμού, μια βασική αρμοδιότητα των νέων αυτών Υπηρεσιών είναι η καταγραφή του πολιτιστικού αποθέματος και η γνωστοποίησή του στο ευρύ κοινό.

Το Α.Ι.Π.Σ., από την πρώτη στιγμή της στελέχωσής του το 2006, χάρη στις προσπάθειες των Προϊσταμένων του Σταυρούλας Σαμαρτζίδου, Αναστασίας Παναγιωτοπούλου και Ζωής Ασλαματζίδου (αλλά και την καθοριστική συμβολή της Τμηματάρχου Έρευνας Ιωάννας Ευσταθίου) στράφηκε στην κατεύθυνση της δημιουργίας πολιτιστικού αποθέματος: Η δημιουργία της αρχαιολογικής βιβλιοθήκης και η καταγραφή των Αρχαιολογικών Δελτίων των σχετικών με την αρχαιολογία στην Πελοπόννησο σε ηλεκτρονική μορφή (pdf) ήταν το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.

(Εικ.1: Καταχώρηση Μαντίνειας με χάρτη Google Earth)

Τον Νοέμβριο του 2012 το Α.Ι.Π.Σ. πέτυχε την ένταξή του στο πρόγραμμα της Βελτίωσης Προσβασιμότητας Αρχαιολογικών Χώρων (ως συμπράττων Φορέας, με την Μη Κυβερνητική Οργάνωση «ΑΡΩΓΗ»), με δύο δράσεις: Η πρώτη αφορούσε τη βελτίωση της πρόσβασης επισκεπτών στον αρχαιολογικό χώρο της καστροπολιτείας του Μουχλίου^[1] και η δεύτερη τη δημιουργία συστήματος καταγραφής πληροφοριών για τους αρχαιολογικούς χώρους και τα μνημεία Πελοποννήσου, συμβατού με το σύστημα σε χρήση από την Υπηρεσία του Αρχαιολογικού Κτηματολογίου. Πρόκειται για ένα σύστημα σε βάση excel, το οποίο χρησιμοποιεί μία οριζόντια φόρμα καταγραφής πληροφοριών στα ακόλουθα πεδία:

ΟΝΟΜΑΣΙΑ/ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ/ ΘΕΣΗ / ΝΟΜΟΣ / ΔΗΜΟΣ/ ΔΗΜΟΤΙΚΟ
ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ/ ΟΙΚΙΣΜΟΣ/ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΑΠΟ- / ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΕΩΣ- / Φ.Ε.Κ.
ΚΗΡΥΞΗΣ/ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ/ ΦΑΚΕΛΟΣ / ΦΟΡΕΑΣ/ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

(Εικ.2: Καταχώρηση Γόρτυνος με χάρτη Google Earth)

Στο πεδίο ΟΝΟΜΑΣΙΑ σημειώνεται η τρέχουσα - επίσημη γεωγραφική ονομασία του μνημείου και (ή) του αρχαιολογικού χώρου.

Στο πεδίο ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ σημειώνεται ο τύπος της αρχαιολογικής θέσης ή ο τύπος του μνημείου (π.χ., οικισμός, νεκροταφείο, φυλακείο, πύργος, αγροτική εγκατάσταση, ποιμενική εγκατάσταση, λατομείο και συναφείς δραστηριότητες -ή ναός, εκκλησία, χώρος εργαστηρίου, χώρος υπαίθριας λατρείας, κττ). Ακολουθεί περιγραφή, εάν αυτή είναι διαθέσιμη (π.χ., «αγροτική εγκατάσταση συνολικής έκτασης τεσσάρων περίπου στρεμμάτων, της ρωμαϊκής εποχής»).

Στο πεδίο ΘΕΣΗ σημειώνεται το τοπωνύμιο της γεωγραφικής θέσης. Εάν είναι γνωστά περισσότερα του ενός τοπωνύμια, παρατίθενται και αυτά, χωρισμένα με κόμμα.

Αναγράφονται, σε χωριστά πεδία, το όνομα του (Καλλικρατικού) ΔΗΜΟΥ, του ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΟΣ και του ΟΙΚΙΣΜΟΥ στην περιφέρεια των οποίων εντάσσεται ο αρχαιολογικός χώρος ή το μνημείο -με την τρέχουσα διοικητική διαίρεση.

Το πεδίο Φ.Ε.Κ. συμπληρώνεται μόνον εάν ο χώρος ή το μνημείο είναι κηρυγμένα σε Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως. Αλλιώς, μένει κενό.

Στο πεδίο ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ εισάγουμε εκτενέστερα τα σημαντικά περιγραφικά στοιχεία που δεν συμπεριλάβαμε στο δεύτερο πεδίο. Παραθέτουμε, ακόμη, τις διαθέσιμες βιβλιογραφικές πηγές που σχετίζονται με την ΘΕΣΗ.

(Εικ.3: Καταχώρηση Έπαυλης Ηρώδου, με χάρτη Google Earth)

Επειδή το Α.Ι.Π.Σ. είναι μία υπηρεσία που έχει, μεν, χώρο αρμοδιότητας όλη την Πελοπόννησο –αλλά δραστηριοποιείται με έδρα την Τρίπολη και την Αρκαδία, ήταν φυσικό το κύριο βάρος να πέσει στην καταγραφή των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων της Αρκαδίας. Προχωρήσαμε στη δημιουργία τριακοσίων (300) περίπου καταχωρήσεων για μνημεία και χώρους της Μεγαλοπολίδος, της Γορτυνίας, της Μαντινείας και της Κυνουρίας -πριν προχωρήσουμε στη δημιουργία καταχωρήσεων για την υπόλοιπη Πελοπόννησο, κατά Περιφερειακή Ενότητα.

(Εικ. 4: Καταχώρηση Μεγαλόπολης με χάρτη Google Earth)

Για κάθε μία καταγραφή δημιουργήθηκε χάρτης στη βάση Google Earth, στον οποίο σημειώθηκε η θέση του μνημείου, καθώς και οι συντεταγμένες της. Επιχειρήθηκε η ακριβέστερη δυνατή τοποθέτηση των μνημείων στον χάρτη. Χρησιμοποιήθηκαν από τη βιβλιογραφία οι δημοσιευμένοι χάρτες μνημείων της Αρκαδίας (και η εικόνα του μνημείου, όπου η ίδια η φωτογραφία του Google Earth το επέτρεπε) [2].

Παράλληλα, ως δράση του ίδιου έργου, προχώρησε και το έργο της βελτίωσης προσβασιμότητας Μουχλίου. Βελτιώθηκε και συμπληρώθηκε η ατραπός προς τους περιβόλους της βυζαντινής Ακρόπολης και καθαρίστηκαν τα μνημεία που βρίσκονται στην πορεία της ατραπού. Όλες οι εργασίες έγιναν με ήπιες μεθόδους, δίχως μεταβολές στο φυσικό ανάγλυφο, στη στατική των μνημείων, δίχως χρήση κονιαμάτων ή τσιμέντου, με σεβασμό στην ιστορική εικόνα των μνημείων[3].

(Εικ.5: Ψηφιακός Αρχαιολογικός Άτλαντας Πελοποννήσου)

Σωτήριος Γ. Ραπτόπουλος, Α.Ι.Π.Σ.

Βασιλική Μπούνα, Α.Ι.Π.Σ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] 1. Εργασίες προσβασιμότητας στον αρχαίο οικισμό Μουχλίου Αρκαδίας. 2. Εργασίες βελτίωσης προσβασιμότητας και καθαρισμός του οικισμού και της Ακρόπολης των ύστερων βυζαντινών χρόνων Μουχλίου Αγιωργίτικων Αρκαδίας.

Η συγκεκριμένη δράση ΕΣΠΑ είναι υποέργο της με αριθμό ΟΠΣ 383776 πράξης του δικαιούχου ΑΡΩΓΗ ΑΜΚΕ, με συμπράττοντα φορέα το Α.Ι.Π.Σ. και με τίτλο «Βελτίωση προσβασιμότητας, καθαρισμός του οικισμού/της Ακρόπολης Μουχλίου Αρκαδίας». Περιελάμβανε τις ακόλουθες ενέργειες: Βελτίωση της ατραπού που συνδέει τις τειχίσεις της καστροπολιτείας του Μουχλίου, κοπή και απομάκρυνση χόρτων, ενίσχυση ξηρολιθικών στηθαίων και αναλημμάτων, λίθινων ξηρολιθικών σκαλοπατιών, οριοθέτηση και καθαρισμό ατραπού. Βλ. Σ.Ραπτόπουλος, Βελτίωση προσβασιμότητας του Ύστερου Βυζαντινού οικισμού και του κάστρου Μουχλίου Αγιωργίτικων Αρκαδίας, ΟΡΟΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ 30, 2013, 25. Σ.Ραπτόπουλος, Αρχαιολογικός περίπατος στον χώρο της Καστροπολιτείας του Μουχλίου, εφημ. ΤΕΓΕΑ φ.50, Αύγ.-Δεκ.2013, 9.

[2] Ευχαριστίες οφείλονται στον συνάδελφο της ΛΘ' ΕΠΚΑ κ. Γρηγόρη Γρηγορακάκη, με τη βοήθεια του οποίου προχωρήσαμε σε επαληθεύσεις της ακριβούς θέσης των μνημείων της Κυνουρίας. Ευχαριστίες οφείλονται και στον συνάδελφο της ΛΘ' ΕΠΚΑ κ. Σταμάτη Φριτζίλα, για την βοήθειά του στον γεωγραφικό εντοπισμό των μνημείων της Γορτυνίας –όπως και στον Σχεδιαστή κο Γεώργιο Κάππο, για την τεχνική υποστήριξη, ειδικότερα στον τομέα της ψηφιακής χαρτογράφησης. Ακόμη, στον Ιστορικό κ. Βασίλη Σιακωτό, για την βοήθειά του στον εντοπισμό των βυζαντινών μνημείων της Αρκαδίας.

[3] Ευχαριστίες οφείλονται στον Εργατοτεχνίτη κ. Χρήστο Μουργελά.

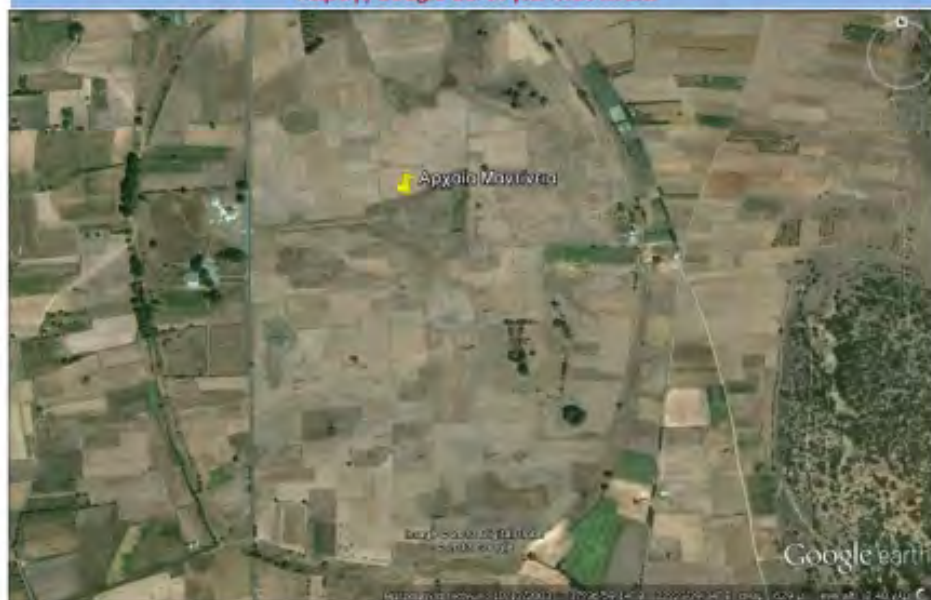
Εκ. 1

53	Πόλη	Η πόλη της αρχαίας Μαντίνειας	Μαντίνεια, Γκορτσούλι, Τριπήχι	Αρκαδίας	Μαντίνειας	Προϊστορία	Ρωμαϊκή εποχή	Οχυρωμένη πόλη. Ιερά, τάφος της Πηνελόπης, θεμέλια Αγοράς, Θέρμες, Θέατρο. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, 8, 12, 7/ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 191, 219-221 / H.SIMPSON, 39, BCH 1890/ G.FOUGERES, Mantinée et l' Arcadie Orientale/ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, 88, Α.Δ. 1963	Γεωγραφικό πλάτος: 37°37'59.95"Β Γεωγραφικό μήκος: 22°23'32.82"Α
----	------	-------------------------------	--------------------------------	----------	------------	------------	---------------	--	---

Η πόλη της αρχαίας Μαντίνειας (Γκορτσούλι, Τριπήχι). Προϊστορία έως Ρωμαϊκή εποχή. Οχυρωμένη Πόλη. Ιερά, τάφος της Πηνελόπης, θεμέλια Αγοράς, Θέρμες, Θέατρο. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ, VIII, 12, 7/ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ 191, 219-220, 221 & εικ. 184-188 - H.SIMPSON, A gazeteer of Mycenaean Sites, 39 - B.C.H. 1890 - G.FOUGERES, Mantinée et l' Arcadie Orientale -ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ, Α.Δ. 1963, 88.

Γεωγραφικό πλάτος: 37°37'59.95"Β Γεωγραφικό μήκος: 22°23'32.82"Α

Χάρτης Google Earth για Μαντίνεια

Εικ. 2

146	Λουτρά	Συγκρότημα λουτρικών εγκαταστάσεων της Γόρτυνος	Γόρτυς, Αιτωχόλος	Αρκαδίας	Γόρτυνις	Κλασική εποχή	Ρωμαϊκή εποχή	Συγκρότημα λουτρικών εγκαταστάσεων της Γόρτυνος, με υπόκαυστο και δεξαμενή. Εντός του Ασκληπείου Α. της Γόρτυνος.	Γεωγραφικό πλάτος: 37°32'21.94"Β Γεωγραφικό μήκος: 22° 2'43.52"Α
47	Ναός	Δωρικός περίπτερος ναός με πρόναο	Γόρτυς, Αιτωχόλος	Αρκαδίας	Γόρτυνις	Κλασική εποχή		Δωρικός περίπτερος ναός με πρόναο, διαστάσεων 23,6 x 13,2μ. Γλυπτός διάκοσμος από τον γλύπτη Σκόπια. Επιγραφές. Εντός του Ασκληπείου Α. της Γόρτυνος.	Γεωγραφικό πλάτος: 37°32'23.22"Β Γεωγραφικό μήκος: 22° 2'43.49"Α

Λουτρά Γόρτυνος: Συγκρότημα λουτρικών εγκαταστάσεων της Γόρτυνος. Κλασική εποχή έως Ρωμαϊκή εποχή. Συγκρότημα με υπόκαυστο και δεξαμενή. Εντός του Ασκληπείου Α. της Γόρτυνος.
Γεωγραφικό πλάτος: 37°32'21.94"Β Γεωγραφικό μήκος: 22° 2'43.52"Α

Δωρικός περίπτερος ναός με πρόναο: Κλασική εποχή. Δωρικός περίπτερος ναός, διαστάσεων 23,6 x 13,2μ. Γλυπτός διάκοσμος από τον γλύπτη Σκόπια. Επιγραφές. Εντός του Ασκληπείου Α. της Γόρτυνος.
Γεωγραφικό πλάτος: 37°32'23.22"Β Γεωγραφικό μήκος: 22° 2'43.49"Α

Εικ.3

275	Εκπονή	Εκπονή Ηρώδου Αττικού, 200 μ Β. της Μονής Λουκοῦς.	Αρκαδίας	Κινουριάς	Ρωμαϊκή εποχή	Πρωτοβυζαντινή περίοδος	Φ.Ε.Κ. 470/Β'09.05.80 Υ.Α.15904/ 24.01.62 [Φ.Ε.Κ. 473/17.12.62]	Νυμφαίο, υδατοπηγές, διάδρομος, κλιμακοστάσιο, σιδήρ. Ψηφιδωτό δάπεδο. Η θέση βρίσκεται Ν. των Κάτω Δολιανών και ΒΔ του Άστρους. Ευρήματα από τη ανασκαφή βρίσκονται στα Μουσεία Τριπόλεως και Άστρους. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _ΛΘΗΝΑ 18 (1906), 438-450 _Π.Α.Ε. 1950, 236-237/ ΠΑΕ 1953, 254-257 _ΦΑΚΛΑΡΗΣ, Αργαία Κινουριά, 115-117 _ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ, Ρήγυλλα, Αθήνα 1998 _ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ, Αρχικό Μουσείο Άστρους, κατάλογος γλυπτών, Αθήνα 1999 _ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ, Γλυκτά από τη Θωρακίδα Κινουριάς, Άστρος 1993 _Θ.ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, Sculpture from Laconia and Arcadia (conf.), 263	Γεωγραφικό πλάτος: 37°24'58.78"B Γεωγραφικό μήκος: 22°41'6.96"A
-----	--------	--	----------	-----------	---------------	-------------------------	---	---	--

Εικ. 4

Α/Α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	ΘΕΣΗ	ΝΟΜΟΣ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΑΠΟ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΕΩΣ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ
2	«Μεγάλη Πόλις», Οχυρωμένη Πόλις	Οχυρωμένη Πόλις Αρχαία Μεγαλοπόλεις, 1 χλμ ΒΑ του σημερινού οικισμού. Στο Δ. της γέφυρας του ποταμού Ελισσόντας, επί του δημοσίου δρόμου Μεγαλόπολης – Καρέταινας	Μεγάλη Πόλις (Αραπομαγούλα, Άγιος Ιωάννης, Γουρυστριάς, Τσιόμπανο, Σαραντοράχη, Άγιος Γεώργιος, Σωτήρας, Νεκροταφείο, Σωτηρόστρατα, Γηροκομείο, Αγ. Αθανάσιος (προς Β. των Ο.Τ. 198-242 της σύγχρονης πόλης).	Αρκαδίας	Κλασική εποχή	Ρωμαϊκή εποχή Φ.Ε.Κ. [Φ.Ε.Κ. 1495/ 23.12.75] Υ.Α. ΑΦ3/ 21915/ 1641/ 24.11.75	Τείχος, Θέατρο, Θεροίλειον, Στάδιο, Αγορά, Ιερό Διός Σωτήρος, Στοιές, Λουτρό, Γυμνάσιο. Βωμοί, Ιερά, δημόσια οικοδομήματα, σπίτια. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: SCHULTZ, Excavations at Megalopolis 1890 – 1891.	Γεωγραφικό πλάτος: 37°24'36.84"Β Γεωγραφικό μήκος: 22° 7'37.78"Α

Μεγάλη Πόλις: Οχυρωμένη Πόλις Αρχαία Μεγαλόπολις, 1 χλμ ΒΑ του σημερινού οικισμού. Στο Δ. της γέφυρας του ποταμού Ελισσόντας, επί του δημοσίου δρόμου Μεγαλόπολης – Καρέταινας. Κλασική εποχή έως Ρωμαϊκή εποχή. [Φ.Ε.Κ. 1495/ 23.12.75] Υ.Α. ΑΦ3/ 21915/ 1641/ 24.11.75. Τείχος, Θέατρο, Θεροίλειον, Στάδιο, Αγορά, Ιερό Διός Σωτήρος, Στοιές, Λουτρό, Γυμνάσιο. Βωμοί, Ιερά, δημόσια οικοδομήματα, σπίτια. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: SCHULTZ, Excavations at Megalopolis 1890 – 1891. Γεωγραφικό πλάτος: 37°24'36.84"Β Γεωγραφικό μήκος: 22° 7'37.78"Α

Εικ.5

